

Γνωστοποίηση Πνευματικής Ιδιοκτησίας

Ο αφιερωματικός τόμος περιέχει φωτογραφίες εκθεμάτων του Αρχαιολογικού Μουσείου Δήλου καθώς και φωτογραφίες του αρχαιολογικού χώρου της Δήλου και μνημείων αυτού που υπάγονται στην ΚΑ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Το Ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα (copyright) επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών.

Π. Ι. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

ΔΗΛΟΣ

Στο μικρό νησί της Δήλου συγκεντρώνεται ένα μοναδικό σύνολο μαρτυριών για την ελληνική ιστορία από την 3η χιλιετία π.Χ. μέχρι τον 7ο αιώνα μ.Χ. Τα μνημεία της, που έχουν αναγνωριστεί ως παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά και προστατεύονται από την UNESCO, ήταν πάντα αντικείμενο ξεχωριστής μέριμνας και φροντίδας για το Υπουργείο Πολιτισμού. Παρά τις δυσκολίες, στο νησί επιτελείται τα τελευταία χρόνια ένα σημαντικό έργο συντήρησης, αναστήλωσης και διαμόρφωσης που σταδιακά κάνει τον μοναδικό αυτό χώρο περισσότερο «ευανάγνωστο» και φιλικό στους πολυπληθείς επισκέπτες.

Οι ποιητές από τον Όμηρο και τον Πίνδαρο μέχρι τον Αντίπατρο τον Θεσσαλονικέα και τον Γ. Σεφέρη υμνούν το νησί που ήταν η γενέτειρα του Απόλλωνα, του πιο «ελληνικού» θεού, στον οποίο αποδίδονταν όλα εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που ο ελληνικός πολιτισμός κληροδότησε στην ανθρωπότητα: φως, μέτρο, ισορροπία, αρμονία. Στο Πανελλήνιο Ιερό του θεού συνέρρεαν κάθε χρόνο προσκυνητές από όλες τις ελληνικές πόλεις κι εδώ συνειδητοποίησαν πολύ νωρίς την εθνική τους ταυτότητα, το «όμαιμον, το ομόγλωσσον και το ομόθησκον» που τους συνέδεαν, όπως συνοπτικά αναφέρει ο Ηρόδοτος. Στην πόλη που αναπτύχθηκε τον 2ο αιώνα π.Χ. γύρω από το Ιερό συνυπήρξαν ειρηνικά όλοι οι λαοί της Μεσογείου, απολύτως ελεύθεροι να εργάζονται και να λατρεύουν τους πάτριους θεούς τους, και αυτό αποτελεί ένα παράδειγμα ιδιαίτερα χρήσιμο για την εποχή μας.

Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν εκατοντάδες μελέτες ειδικών για επιμέρους θέματα ή μνημεία της Δήλου. Για πρώτη φορά, χάρη στον Όμιλο Λάτση, την EFG Eurobank Ergasias και τον κ. Π. Ι. Χατζηδάκη, γίνεται προσιτός στο πλατύ κοινό ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε στο νησί και δίνονται συγκεντρωμένα σ' αυτό το καλαίσθητο βιβλίο αντιπροσωπευτικά παλαιότερα και πρόσφατα ευρήματα, χαρακτηριστικά της δημόσιας και ιδιωτικής καθημερινής ζωής των κατοίκων. Είναι χαρά να το προλογίζω και να συγχαρώ όλους τους συντελεστές για το επιστημονικά και αισθητικά σημαντικό αποτέλεσμα.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ
Υπουργός Πολιτισμού

Από την πρώτη φορά που επισκέφθηκα τη Δήλο ένιωσα τη μαγεία της να με τυλίγει και το εκτυφλωτικό φως που απλωνόταν πάνω στο νησί να ζωντανεύει τα αρχαία μάρμαρα και να τους δίνει μια εξάισια λάμψη.

Η διαχρονική αυτή αίσθηση, φαντάζομαι ότι υπήρξε και ο λόγος που οι αρχαίοι Έλληνες την επέλεξαν ως τόπο γέννησης του Απόλλωνα, του θεού του φωτός και του ελληνικού ουρανού, του θεού του κάλλους και της αρμονίας της ελληνικής φύσης, του θεού της ποίησης και της μουσικής.

Τα ανεκτίμητα ευρήματα που φυλάσσονται στο Μουσείο της Δήλου, η πόλη που τα ίχνη της συναντούν οι χιλιάδες επισκέπτες-προσκυνητές σε κάθε τους βήμα, με τα εντυπωσιακά δημόσια κτήριά της, τις πολυτελείς κατοικίες, το θέατρο, τους ναούς και τα λιμάνια της, προσδίδουν στο χώρο μια μοναδική μεγαλοπρέπεια και μιαν ιερότητα που αναβλύζει από παντού.

Αυτή την ιερότητα, τη μοναδικότητα και κυρίως αυτό το αιώνιο φως που εξακολουθεί να φωτίζει και να εξαγνίζει τον κόσμο μας, θέλησε να «παγιδεύσει» σε αυτή την έκδοση ο Όμιλος Λάτση και η EFG Eurobank Ergasias.

Στον συγγραφέα κ. Παναγιώτη Χατζηδάκη, καθώς και σε όλους όσους με οποιονδήποτε τρόπο συνέβαλαν στην έκδοση αυτή, οφείλω πολλές ευχαριστίες και ελπίζω το καλαίσθητο αυτό βιβλίο να αποτελέσει ένα όχημα που θα μας φέρει πιο κοντά στους ανθρώπους και τους θεούς που έζησαν εκεί.

MARIANNA ΛΑΤΣΗ

Το βιβλίο αυτό φιλοδοξεί να είναι ένα ταξίδι στο χώρο και το χρόνο, ένα ταξίδι γνωριμίας με τους θεούς και τους ανθρώπους που περπάτησαν στο μικρό νησί της Δήλου κάνοντας το μοναδικό. Για το λόγο αυτό δεν ακολουθήθηκε ο συνήθης διαχωρισμός «Αρχαιολογικός Χώρος» και «Μουσείο», ούτε μια αυστηρά χρονολογική σειρά. Τα αντικείμενα «βγήκαν» από το Μουσείο για να συνδυαστούν με τους χώρους όπου βρέθηκαν και να συμπληρώσουν την εικόνα των οικοδομικών λειψάνων, ή για να αποτελέσουν ενότητες με στόχο να φωτίσουν την ψυχοσύνθεση των ανθρώπων που τα δημιούργησαν, τις δραστηριότητες, τις αγωνίες και τους φόβους τους. Οι αναφορές σε τεχνοτροπικές αναλύσεις των ευρημάτων ή στη θέση που κατέχουν στην ιστορία της τέχνης είναι ελάχιστες, επειδή αυτό έχει γίνει πολλές φορές στο παρελθόν, αλλά κυρίως επειδή το ενδιαφέρον μας εστιάστηκε στον δημιουργό και όχι στο δημιούργημα, στο φερόμενο μήνυμα και όχι στο φέρον όχημα, στο κείμενο και όχι στη γραμματοσειρά ή το χαρτί. Έτσι τα αντικείμενα παρουσιάζονται όχι σαν έργα τέχνης ή σαν θαυμαστά έργα των προγόνων μας, αλλά σαν αφορμή, αφετηρία και μέσον για να πλησιάσουμε και να κατανοήσουμε την εποχή και τους ανθρώπους που τα δημιούργησαν και τα χρησιμοποίησαν.

Το ταξίδι αυτό δεν θα ήταν ποτέ δυνατό χωρίς τη γενναιοδωρία του Ομίλου Λάτση και της EFG Eurobank Ergasias, το προσωπικό ενδιαφέρον και την αγάπη της Μαριάννας Λάτση για τη Δήλο, τον ενθουσιασμό, τη διαρκή ενθάρρυνση και συμπαράσταση του Βαγγέλη Χρόνη. Ο Γιάννης Πατρικιάνος με τη γνωστή ευσυνειδησία και επιμονή του εργάστηκε πολλές μέρες και νύχτες στο Μουσείο προκειμένου να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ο Δημήτρης Καλοκύρης, με την ευαισθησία και την υπομονή που τον διακρίνουν, κατάφερε να δαμάσει το ετερόκλητο υλικό και να δώσει μορφή και σχήμα στο βιβλίο. Η Ειρήνη Λούβρου, με την πολύχρονη εμπειρία της, συντόνισε την όλη προσπάθεια με την αποφασιστικότητα και την έμφυτη ευγένεια που τη χαρακτηρίζουν. Ο Διονύσης Πλέσσας και οι συνεργάτες του εργάστηκαν ακούραστα για την αισθητική αρτιότητα των εικόνων. Τους ευχαριστώ όλους θερμά.

Π. Ι. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ

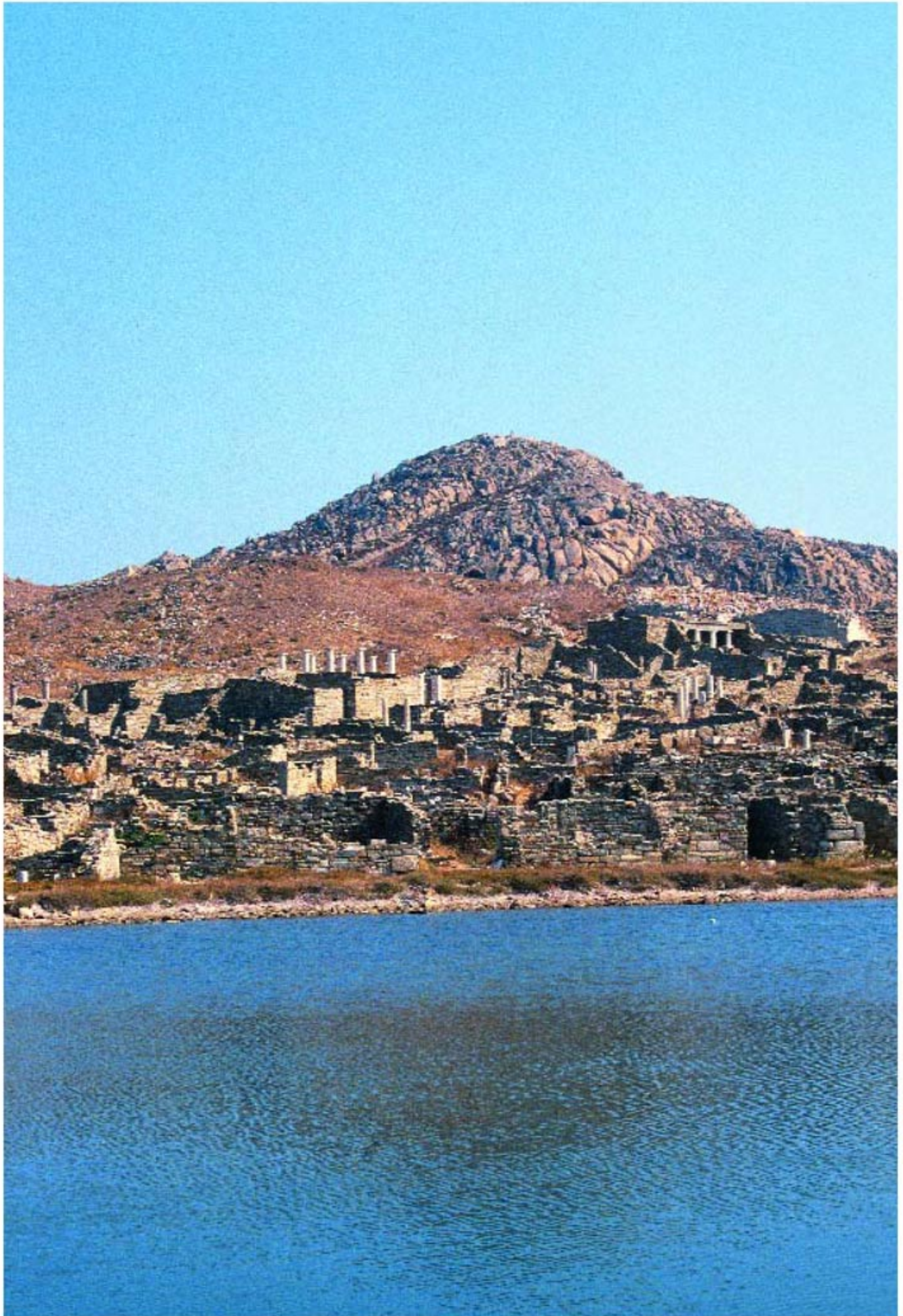
Χαῖρ', ὦ θεοδμάτα, λιπαροπλοκάμου, παί-
δεσσι Λατοῦς ἡμεροέστατον ἔρνος,
πόντου θύγατερ, χθονὸς εὐρείας ἀκί-
νητον τέρας, ἄν τε βροτοὶ
Δᾶλον κικλήσκουσιν, μάκαρες δ' ἐν Ὀλύμπῳ
τηλέφαντον κυανέας χθονὸς ἄστρον.

ΠΙΝΔΑΡΟΣ, Προσόδ. 78-79 (5ος αι. π.Χ.)

Χαίρε εσύ θεοστοίχειωτη, των παιδιών της λαμπρόμαλλης Λητώς ροδα-
ριά πολυπόθητη, του πόντου θυγατέρα, ακίνητο θαύμα της πλατιάς
γης, εσύ που οι θνητοί ονομάζουν Δήλο, αλλά οι μακάριοι θεοί, που
ζουν ψηλά στον Όλυμπο, τη λένε της μαύρης γης το φωτοβόλο αστέρι.

Τὴν ἱερὴν, ὦ θυμέ, τίνα χρόνον ἢ ποτ' αἰεῖσαι
Δῆλον, Απόλλωνος κουροτρόφον; ἢ μὲν ἅπασαι
Κυκλάδες, αἰ νήσων ἱερώταται εἶν ἄλι κείνται,
εὖμνοι. Δῆλος δ' ἐθέλει τὰ πρῶτα φέρεσθαι
ἐκ Μουσέων, ὅτι Φοῖβον ἀοιδάων μεδέοντα
λοῦσέ τε καὶ σπείρωσε καὶ ὡς θεὸν ἤνεσε πρώτη.
Ὡς Μοῦσαι τὸν ἀοιδὸν ὃ μὴ Πίμπλειαν αἰεῖση
ἔχθουσιν, τὼς Φοῖβος ὅτις Δῆλοιό λάθηται.
Δῆλῳ νῦν οἴμης ἀποδάσσομαι, ὡς ἂν Απόλλων
Κύνθιος αἰνήσῃ με φίλης ἀλέγοντα τιθήνης.
.....
Ἴστίη ὦ νήσων εὐέστιε, χαῖρε μὲν αὐτῇ
χαίροι δ' Απόλλων τε καὶ ἦν ἐλοχεύσατο Λητώ.

ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ, *Εἰς Δῆλον*, 3ος αἰ. π.Χ.

Ψυχὴ μου, σε ποια χρονιά και πότε την ιερή θα ψάλεις Δήλο, που είναι του Απόλλωνα τροφός; Κι αν οι Κυκλάδες όλες είναι καλοῦμνητες και ιερότερες απ' όλα τα νησιά που είναι στα πελάγη, πάλι στη Δήλο πρέπει τα πρώτα δώρα των Μουσών, γιατί αυτή τον Φοῖβο, των τραγουδιών το δάσκαλο, πρώτη ἔλουσε και σπαργάνωσε και σαν θεό τον τίμησε. Ὅπως οι Μούσες εχθρεύονται τον αοιδό που δεν υμνεῖ την Πίμπλεια, ὅμοια κι ο Φοῖβος αποστρέφεται ὅποιον τη Δήλο λησμονήσει. Γι' αυτό τώρα τον ὕμνο μου στη Δήλο αφιερώνω, να με επαινέσει ο Κύνθιος Φοῖβος που ψάλλω για την αγαπημένη του τροφό. [...]
Εστία των νησιών, καλοεστία, χαίρε κι εσύ κι ο Απόλλωνας κι αυτή που γέννησε η Λητώ.

ΣΤΗΣ ΛΗΤΩΣ Τ' ΑΝΗΦΟΡΙΑ
(στίχοι από ένα ποίημα)

Ριζοβόλααν στά μάτια [...] δυό γρύλοι (του μέλλοντος λόγια
του μέλλοντος θρύλοι)
– πότε θά πᾶμε στή Δῆλο;

δυό βοριάδες του Μάη δυό βοριάδες τ' Απρίλη
καί ξεσκέπασε δυό ἄστρα τ' άνεμόρριχτο φύλλο
– πότε οί δυό μας θά πᾶμε στή Δῆλο;

Μιά θά βλέπεις τίς πέτρες μιά θά βλέπω τό κύμα
στῆς Λητώς τ' άνηφόρια
καί θ' ἀκοῦμε διπλόχορδο τῆς καρδιάς μας τό βῆμα
θά τελειώνω ἢ θ' ἀρχίζω ἕνα ποίημα
νά τό ποῦν τό ἕνα στό ἄλλο τά πανάρχαια κοκόρια
στῆς Λητώς τ' άνηφόρια.

Θά σ' τά δώσω τά μάτια [...]
– πότε οί δυό μας θά πᾶμε στή Δῆλο;
θά σοῦ δώσω κομμάτια
τούς βοριάδες του Μάη τούς βοριάδες τ' Απρίλη.
Κι ἄν μᾶς κρύψει κάποιο ἄλλο άνεμόγερτο φύλλο
πῶς οί δυό μας θά πᾶμε στή Δῆλο;

6

7

Κανένας άλλος θεός, γράφει ο Καλλίμαχος, δεν αγάπησε τόσο πολύ έναν τόπο, όσο ο Απόλλωνας τη Δήλο. Οι επιφάνειες του θεού στο αγαπημένο του νησί είναι πολύμορφες, πολυποίκιλες και απροσδόκητες.

Εκεί που γεννήθηκε το φως

Η Δήλος, μολονότι ένα από τα μικρότερα νησιά του Αιγαίου, ήταν στην αρχαιότητα το διασημότερο και το ιερότερο (νησάων άγιωτάτη) απ' όλα τα νησιά επειδή, σύμφωνα με τον μύθο, εκεί γεννήθηκε ο Απόλλωνας-Ήλιος, θεός του ημερήσιου φωτός, και η Άρτεμις-Σελήνη, θεά του νυχτερινού φωτός – δηλαδή εκεί γεννήθηκε το Φως, που για τους Έλληνες ήταν πάντα το πολυτιμότερο αγαθό. Στη φαινομενικά έρημη πόλη της, που κατηφορίζει από τις μαλακές πλαγιές των λόφων μέχρι τη θάλασσα, στα Ιερά των θεών και στα λιμάνια της, κάθε κομματάκι μάρμαρο, κάθε πέτρα και κάθε βράχος ακτινοβολούν, αιτιολογώντας και θυμίζοντας διαρκώς πως σ' αυτό το νησί, που δεν είναι παρά μια κουκκίδα στο Αιγαίο, γεννήθηκε «ο Μεγάλος, ο Πανωραίος Απόλλωνας» και η δίδυμη αδελφή του Άρτεμις.

Τον γοητευτικό μύθο καταγράφει ο Όμηρος: Η Λητώ, έγκυος από τον Δία, περιπλανήθηκε από τη Θράκη στην Ίμβρο, τη Λέσβο, τη Χίο, τη Σάμο, την Κω, την Εύβοια και την Αττική, ζητώντας απεγνωσμένα καταφύγιο για να γεννήσει. Κανένας τόπος όμως δεν τη δεχόταν: όλοι έτρεμαν την οργή της Ήρας, της απατημένης συζύγου του Δία. Μονάχα ένας ασήμαντος και άδηλος βράχος, που περιπλανιόταν στο Αιγαίο περιφρονημένος απ' όλους, δέχτηκε διστακτικά: «κι αν ο θεός σαν γεννηθεί με δει έτσι κατάξερο και με περιφρονήσει; αν πάει σ' άλλη γη πολύδεντρη να χτίσει το ναό του κι εμένα δώσει μια κλοτσιά και με βυθίσει στα πέλαγα, φωλιά να γίνω για μαύρες φώκιες και χταπόδια;». «Μά τη γη και τον πλατύ ουρανό και τα νερά της Στύγας», ορκίζεται η απελπισμένη Λητώ, «εδώ για πάντα θα είναι το Ιερό και ο βωμός του Φοίβου και σένα πιο πολύ από όλους τους τόπους θα τιμήσει». Ο Ποσειδώνας ή ο Δίας στερέωσε τον ανεμόδαρτο, άγονο, περιπλανώμενο βράχο στον βυθό της θάλασσας με διαμαντένιες κολόνες κι έτσι από άδηλος έγινε «αυτή που οι θνητοί ονομάζουν Δήλο, αλλά οι μακάριοι Ολύμπιοι θεοί», που βλέπουν τον κόσμο από ψηλά, «τη λένε της μαύρης γης το φωτοβόλο αστέρι» (Πίνδαρος). Στη Δήλο τελείωσαν οι περιπλανήσεις της ετοιμόγεννης, αλλά όχι και οι ωδίνες της, γιατί η Ήρα κρατούσε στον Όλυμπο την Ειλείθια, τη θεά των τοκετών. Μετά από εννιά βασανιστικά μερόνυχτα παρεμβαίνουν οι άλλες θεές και στέλνουν στον Όλυμπο την Ίριδα, η οποία, με την υπόσχεση ενός εννιάπηχου περιδέραιου από χρυσό και ήλεκτρο, δωροδοκεί την Ειλείθια και την πείθει να πάει στη Δήλο.

Μόλις έφτασε στο νησί η Ειλείθια, η εξαντλημένη Λητώ «με τα δυό της χέρια αγκάλιασε τον κορμό μιας φοινικιάς, γονάτισε στο μαλακό λιβάδι» και γέννησε πρώτα την Άρτεμη και μετά τον Απόλλωνα. Μόλις γεννήθηκε ο ξανθός θεός «γέλασε η γη, η Δήλος πλημμύρισε χρυσό φως κι έγινε ένα ολάνθιστο λιβάδι, κύκνοι άρχισαν να τραγουδούν κι αλάλαξαν θαμπωμένες οι θεές». Η Θέμις, η Διώνη, η Ρέα, η Αμφιτρίτη κι άλλες θεές σπαργάνωσαν το θεικό βρέφος και το τάισαν με νέκταρ και αμβροσία, ενώ ο ίδιος ο Δίας παρακολουθούσε από την κορυφή του Κύνθου τη γέννηση των παιδιών του. Αυτή η μεγάλη συγκέντρωση υπερκόσμιων δυνάμεων, που συνεργάζονται αρμονικά και συμπράττουν για να γεννηθεί το Φως, φόρτισε για πάντα τη Δήλο με θετική ενέργεια. Ακόμη σήμερα οι οπαδοί της ινδουιστικής θρησκείας τη θεωρούν τόπο τόσο ιερό όσο και το Βαρανάσι.

Η Δήλος βρίσκεται στην καρδιά του Αιγαίου, στο κέντρο των Κυκλάδων που σχηματίζουν κυκλικό χορό γύρω της – «έστία τῶν νήσων» την ονομάζει ο Καλλίμαχος, δηλαδή βωμό και κέντρο των νησιών. Μολονότι απέχει από τη Μύκονο 35 χιλιόμετρα και από τη Ρήνεια μόλις ένα χιλιόμετρο, η ατμόσφαιρα στο ιερό νησί είναι διαφορετική, όπως διαφορετικό είναι το φως – οι επιλογές των αρχαίων Ελλήνων δεν ήταν ποτέ τυχαίες.

Στην αρχαιότητα αυτό που θεωρούμε σήμερα μύθο ήταν ιστορία και κανένας από τους αρχαίους συγγραφείς δεν αναρωτήθηκε γιατί αυτός ο ασήμαντος βράχος επελέγη ως γενέθλιος τόπος του πιο σημαντικού θεού του ελληνικού πανθέου, πράγμα που απασχόλησε έντονα τους νεότερους επιστήμονες. Στην εφημερίδα της Σύρου Πατρίς, στις 10 Μαρτίου 1901, διαβάζουμε την είδηση:

«Διατρίβει από τινων ημερῶν ἐνταῦθα ὁ ἐν Δήλῳ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Σταυρόπουλλος ἐλθὼν ὅπως ἐπὶ τῇ ἰσημερίᾳ προβῆ εἰς παρατηρήσεις περὶ τῆς θέσεως τῆς Σύρου καὶ Δήλου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν καὶ τὴν ὁμηρικὴν Συρίην. Πρὸς τοῦτο μετὰ τοῦ γυμνασιάρχου κ. Γαϊτάνου καὶ τοῦ

καθηγητοῦ κ. Μπαξεβανάκη ἐξέδραμε προχθές –ἡμέραν τῆς ἰσημερίας– εἰς Νῆτες, ἵνα ἀπό τῆς κορυφῆς αὐτῶν παρατηρήσῃ τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν τοῦ ἡλίου. Καὶ δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ ἴδῃ ταύτην ἕνεκα τοῦ ὁμιχλώδους τοῦ καιροῦ, ἐβεβαιώθη ὅμως ὅτι ἡ Δήλος κεῖται ἀκριβῶς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Σύρου καὶ πρὸς δυσμὰς ταύτης ἢ Κύθνος. Κατὰ τὸν κ. Σταυρόπουλλον ἐν τῇ παναρχαίᾳ ἐποχῇ ἡ Σύρος ἦν κέντρον φοινικικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς πόλεως τῆς κειμένης ἐν τῷ Φοίνικι, ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἢ ἐν Δήλῳ τοποθέτησις ὑπὸ τῶν ἡλιολατρῶν Φοινίκων τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ἀνατολικῆς νήσου».

Σύγχρονες επιστημονικές μετρήσεις ἔδειξαν ὅτι ἡ Δήλος εἶναι ἓνα ἀπὸ τα πιο φωτεινά σημεῖα τοῦ κόσμου, πράγμα που για μας που ζοῦμε στο νησί εἶναι γεγονός, ὅπως εἶναι γεγονός ἡ θετική φόρτιση τοῦ χώρου, ἡ ιερότητα καὶ ἡ ιδιαιτερότητά του.

Ὁ ἴδιος θεὸς λατρεύεται στους Δελφούς καὶ στη Δήλο. Το ἀγριο καὶ επιβλητικό δελφικό τοπίο προετοιμάζει τον επισκέπτη νὰ πλησιάσει με δέος τον σκοτεινὸ, μυστηριακὸ θεὸ, τον θεὸ που οδηγεῖ τον Κροῖσο στην καταστροφή του καὶ τον Ορέστη στη μητροκτονία. Αντίθετα, το δηλιακὸ τοπίο, ὅπως το ἀνθρώπινο σῶμα, ἔχει μονάχα μαλακὲς καμπύλες καὶ καθόλου σκληρὲς γραμμές. Οἱ χαμηλοὶ λόφοι, οἱ μικρὲς κοιλάδες, οἱ αποστάσεις, οἱ ναοί, ὅλα εἶναι σε ἀνθρώπινη κλίμακα, τίποτα δὲν εἶναι καταπιεστικό ἢ ἀπαγορευτικό. Ὅλα αὐτὰ δίνουν στο χώρο μια ἀπίστευτη πραότητα καὶ γαλήνη, τον κάνουν ἀνθρώπινο, ζεστό, οικεῖο σαν ἀγκαλιά, καὶ δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο το γεγονός ὅτι ἐδῶ λατρεύεται ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ θεοῦ: Ὁ Ἀπόλλωνας τοῦ φωτός καὶ των χρωμάτων, ὁ θεὸς που εκπροσωπεῖ ὅλες ἐκεῖνες τις ιδιότητες που κάνουν τον ἐλληνικὸ πολιτισμὸ ξεχωριστό (φως, μέτρο, ἀρμονία, ἰσορροπία), ὁ θεὸς τῆς ποίησης καὶ τῆς μουσικῆς, ὁ Μουσαγέτης καὶ ζωοδότης. Ὁ «πάντα ωραῖος, πάντα νέος, αὐτὸς που στα τρυφερά του μάγουλα ποτέ δὲ βγήκε χνούδι κι ἀπ' τα μαλλιὰ του στάζει στη γῆ μοσχοβολάτο λάδι» (Καλλιμάχος). Τῆ διαφορά των δύο κέντρων λατρείας τοῦ θεοῦ εκφράζουν κάποιοι στίχοι ἀπὸ τον Νέο Ερωτόκριτο τοῦ Παντελή Πρεβελάκη:

*Δεν ἐσκίσεσ τῆ σάρκα μου σαν κεραυνός για νὰ ἴμπεις
μόνο σαν ἀστρου ἀντιφεγγιά μεσ στην ψυχὴ μου λάμπεις.*

Το δραματικὸ δελφικό τοπίο ορμά στον επισκέπτη με τὴ δύναμη τοῦ κεραυνοῦ. Ἡ Δήλος εἶναι μονάχα «σαν ἀστρου ἀντιφεγγιά», ἀλλὰ λάμπει παντοτινά μεσ στην ψυχὴ ὅσων τὴν επισκέφθηκαν. «Ὁ ποιος δὲν ἔλθει ἐδῶ», γράφει για τὴ Δήλο ὁ Μυκονιάτης ποιητῆς Π. Κουσαθανάς, «πουθενά δὲν ἔχει πάει». Καὶ παρακάτω: «Τὰ δίδυμα νησιά, ἡ Δήλος με τὴ χλαλοὴ τῆς ἀλλοτινῆς τῆς ζωῆς καὶ ἡ Ρήνεια με τὴ σιωπὴ τοῦ θανάτου, δὲν εἶναι μέρη για περιδιάβαση. Πολλὲς στιβάδες ἔχουν σωρευτεῖ στα ερείπιά τους, ἡ Ἱστορία μας. Εἶναι τόποι αυτογνωσίας, τόποι σκληροί, που περιδινίζονται, περιδινίζουν – καὶ ροκανίζουν:

Αὐτὸ το νησί σου λέω λίγο λίγο με τρώει καὶ πάω νὰ του μοιάσω»¹

Ἡ σιωπηλὴ πόλη με τα ἔρημα σπίτια σου επιβάλλεται καὶ σε κάνεις νὰ σιωπᾶς, νὰ βυθίζεσαι, νὰ ἐξαῖ-λῶνεσαι στο φως, νὰ ἀπλώνεσαι στο ἀπειρο, νὰ χάνεσαι καὶ ταυτόχρονα νὰ υπάρχεις, ὅπως ποτέ δὲν υπήρ-ξες. Ἡ Δήλος δὲν εἶναι μονάχα προορισμὸς, ἀλλὰ καὶ ἀφετηρία για ἄλλα, ἐσωτερικά, ταξίδια, τόπος ἀπο-κάλυψης καὶ φανέρωσης. Τα ἐπίθετα με τα ὁποῖα λατρεύεται ὁ θεὸς περιγράφουν τα στάδια αὐτῆς τῆς φανέρωσης. Εἶναι *Λοξίας* γι' αὐτοὺς που δὲν εἶναι ἐτοιμοὶ νὰ τον δεχτοῦν, *Πύθιος* για ἐκεῖνους που μποροῦν νὰ σχηματίσουν ἐρωτήσεις καὶ νὰ περιμένουν ἀπαντήσεις, *Δήλιος* καὶ *Φαναῖος* σε αὐτοὺς που φανερώνεται κι ἀρχίζουν νὰ ξεχωρίζουν τὴν ἀλήθεια, *Ἰσμήνιος* σε ὅσους γνωρίζουν πλέον τὴν Ἀλήθεια, καὶ τέλος, *Λεσχηνόριος* σ' ἐκεῖνους που ζουν μέσα σ' αὐτὴ τὴν Ἀλήθεια φιλοσοφώντας.²

«Οἱ διαλογισμοὶ που με ἀπασχολούσαν ἀπὸ καιρὸ καὶ ἀφορούσαν τὴν ἀλήθεια, τις ἀναφορὲς τῆς ἀπο-κάλυψης καὶ τῆς ἀπόκρυψης», γράφει ὁ Martin Heidegger, «βρήκαν με τὴ διαμονὴ στη Δήλο τὴ ζητούμενη ἐπαλήθευση. Ἐπαίψαν νὰ εἶναι κάτι φαινομενικά φανταστικό, ἐκπληρώθηκαν, πληρώθηκαν με παροντικότη-τα, γέμισαν με το ἀλλοτινὸ “ξέφωτο” που πρῶτο εἶχε χαρίσει παροντικότητα στους Ἑλληνας. Μόνο με τὴν ἐμπειρία τῆς Δήλου ἐγινε το ἐλληνικὸ ταξίδι διαμονῆ, “ξέφωτη” παραμονὴ κοντὰ σ' ὅ,τι εἶναι ἡ ἀλήθεια...» (Aufenthalte, 1989).

Περπατώντας κανεῖς στους κάποτε πολύβουους δρόμους, μπαίνοντας στα ζεστά, φιλόξενα σπίτια τῆς ἔρημης πόλης, περιδιαβαίνοντας τα ιερά καὶ τις αγορὲς τῆς, σταδιακά αἰσθάνεται τους κατοίκους τῆς κάπως σαν γείτονες καὶ φίλους. Κάποιοι εἶναι γνωστοὶ μονάχα με το ὄνομά τους, ἄλλοι εἶναι γνωστοὶ μονά-χα ἀπὸ τα ιδιαίτερα ἐκφραστικά πορτρέτα που βρέθηκαν στα σπίτια τους, οἱ περισσότεροι εἶναι ἀνώνυμοι κι ἀγνωστοί, ὅλων ὁμως ἡ παρουσία εἶναι ἐντονὴ στο νησί καὶ το νὰ μιλήσει κανεῖς για πνεύματα θα ἦταν ὑπεραπλούστευση.

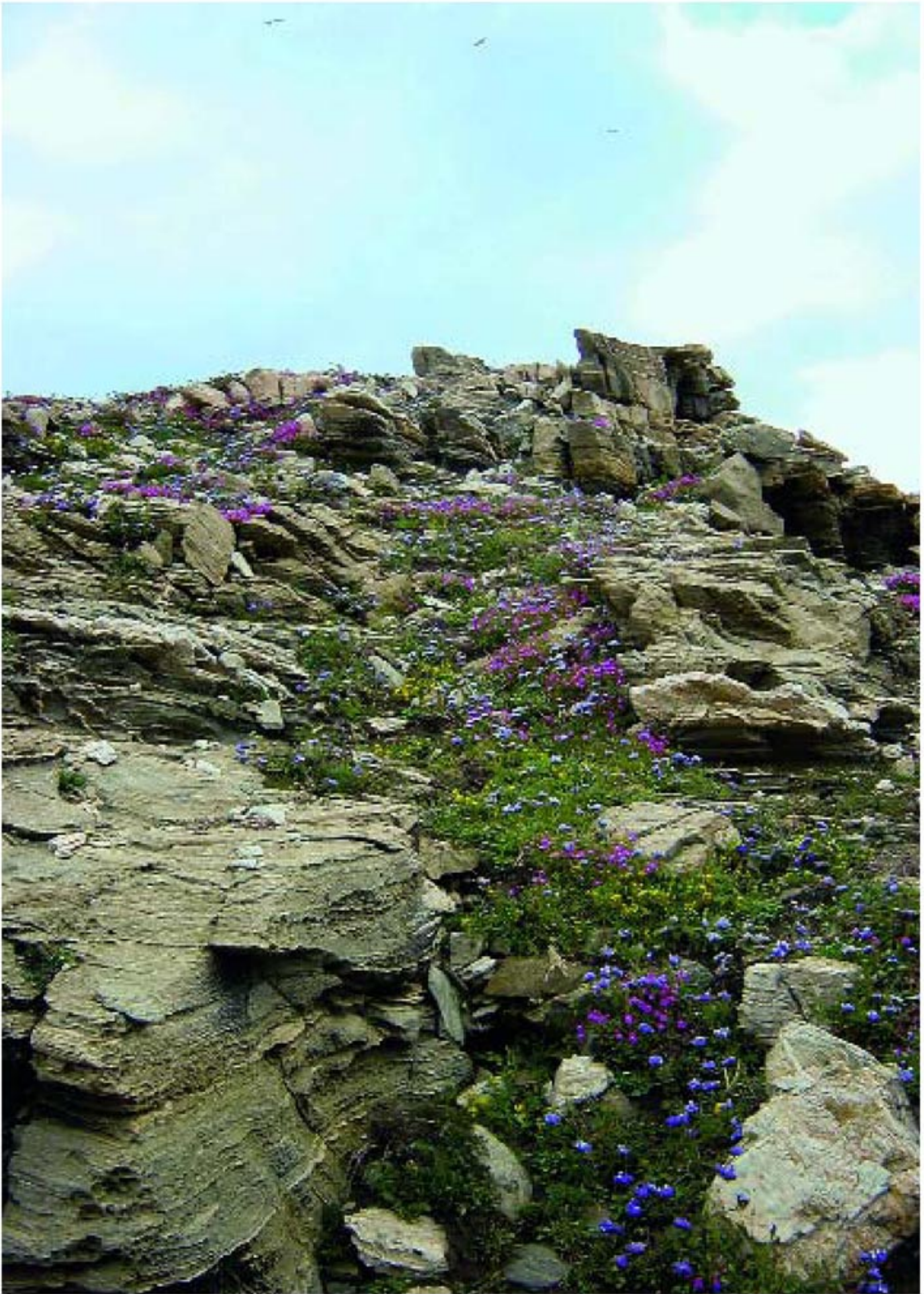
Κρατώντας στο χέρι σου το κύπελλο που πριν από περίπου δυο χιλιάδες εκατό χρόνια κάποιος άλλος άνθρωπος ζέστανε με τα χέρια του και το έφερε στα χείλη του να ξεδιψάσει, αναπόφευκτα σκέφτεσαι πόσο σχετική είναι η έννοια του χρόνου, πόσο λίγο αλλάζουν τα ανθρώπινα. Τα δυο χιλιάδες χρόνια που πέρασαν μοιάζουν μόλις χθες. Νιώθεις πως ακόμα οι πορτωσιές και οι πέτρες των σπιτιών κρατούν τη ζέστα των ανθρώπων που έζησαν εδώ. Ο ίσκιος τους μεγαλώνει ακόμη τα απομεινάρια πάνω στους τοίχους των αιθρίων. Τους νιώθεις να περπατούν πλάι σου, να σκύβουν κοιτώντας μελαγχολικά τους γκρεμισμένους τοίχους και τα άδεια δωμάτια, που κάποτε αντηχούσαν από φωνές. Τους αγγίζεις στα σπασμένα κεραμίδια, στις αναποδογυρισμένες κούπες του κρασιού, στα λυχνάρια που κάποτε φώτισαν νύχτες ερωτικές, ή νύχτες μοναξιάς και θλίψης.

*Ά, ή κάμαρη αυτή, τί γνώριμη πού είναι.
Κοντά στην πόρτα εδώ ήταν ο καναπές...
Στή μέση τό τραπέζι όπου έγραφε
κ' ή τρείς μεγάλες ψάθινες καρέγλες.
Έδώ κάθισαν άνθρωποι πού έκαναν μεγάλα όνειρα
όπως εσύ, κι όπως κι εγώ άλλωστε,
καί τώρα ξεκουράζονται κάτω απ' τό χώμα
δίχως νά ένοχλοϋνται από τή βροχή ή τό φεγγάρι.
Ότι πᾶς άνθρωπος ώσει χόρτος
καί πᾶσα δόξα ανθρώπου ώσει άνθος...*

(Κ.Π. ΚΑΒΑΦΗΣ - Γ. ΡΙΤΣΟΣ - ΨΑΛΜΟΙ)

Ο Στράβων

που γεννήθηκε λίγα χρόνια μετά την καταστροφή της Δήλου, περιγράφει με λίγα λόγια το μικρό νησί³: «η πόλη της Δήλου είναι σε πεδιάδα και εκεί βρίσκονται και τα Ιερά του Απόλλωνα και της Λητώς. Πάνω από την πόλη είναι ο Κύνθος, ένα γυμνό και βραχώδες βουνό. Ο Ινωπός ποταμός, που δεν είναι μεγάλος, διατρέχει το μικρό νησί». Η συνολική έκταση της Δήλου είναι μόλις 6,85 τετραγωνικά χιλιόμετρα, ενώ η γειτονική Ρήνεια έχει έκταση 17 τετρ. χλμ. και η Μύκονος 89,7 τετρ. χλμ. Τα μέχρι τώρα ανασκαμμένα μνημεία καταλαμβάνουν μια έκταση 0,9 τετρ. χλμ. περίπου στο κέντρο του νησιού, δηλαδή λίγο περισσότερο από το 1/7 του όλου χώρου. Το νησί αποτελείται εξ ολοκλήρου από γρανιτοειδή πετρώματα, ηλικίας 11-15 εκατομμυρίων χρόνων (Μειοκαινική περίοδος), με σποραδικές εμφανίσεις μεταμορφωμένων ανθρακικών πετρωμάτων (μάρμαρα), ηλικίας πάνω από 150 εκατομμυρίων χρόνων. Κατά τόπους συναντώνται τα νεότερα πετρώματα πωρόλιθου ηλικίας μέχρι 1 εκατ. ετών της Πλειο-πλειστοκαινικής περιόδου. Η τεκτονική δράση, η μικρή διάβρωση των πετρωμάτων, η μορφολογία του εδάφους και οι κλιματολογικές συνθήκες έχουν σαν αποτέλεσμα να εμφανίζεται η επιφάνεια της Δήλου κατά το μεγαλύτερο μέρος βραχώδης. Σε λίγα σημεία του νησιού, κυρίως στη μικρή κοιλάδα του Ιερού, υπάρχει κατάλληλο έδαφος για την ανάπτυξη χλωρίδας, αλλά ο προσχωματικός μανδύας είναι κι εκεί μικρού πάχους.

Η κοιλάδα του Ιερού περιβάλλεται από χαμηλούς λόφους: Σκαρδανάς στα ΒΔ (ύψ. 32,3 μ.), Γκαμήλα στα Β. (ύψ. 52,8 μ.), Πλάκες (ύψ. 38,4 μ.) και ανώνυμος λόφος (ύψ. 73,4 μ.) στα Α., Κύνθος (Κάστρο) στα ΝΑ (ύψ. 112,6 μ.), Γλαστροπή στα Ν. (ύψ. 35,7 μ.) και Κάτω Βάρδια (ύψ. 82,8 μ.) νοτιότερα. Ο Κύνθος, παρά το χαμηλό ύψος του, δεσπόζει στο νησί. Από την κορυφή του βλέπει κανείς ολόκληρη τη Δήλο και τα νησιά ολόγυρα – οι Κυκλάδες ονομάστηκαν έτσι επειδή σχηματίζουν κύκλο γύρω από τη Δήλο. Σχεδόν όλες οι ανατολικές ακτές είναι πολύ απότομες, καθώς τα βράχια κατεβαίνουν στη θάλασσα. Οι βόρειες και κυρίως οι δυτικές ακτές είναι ομαλές με αρκετούς όρμους και αμμουδιά (Φούρνοι).

Το κλίμα της Δήλου είναι εύκρατο νησιωτικό. Ο χειμώνας είναι ήπιος με σπάνιους παγετούς και ακόμη σπανιότερες και μικρής διάρκειας χιονοπτώσεις (τελευταία φορά χιόνισε τον Μάρτιο του 1987). Το καλοκαίρι είναι δροσερό, χωρίς βροχές, συχνά με αρκετή υγρασία τις πρωινές ώρες και δυνατούς ανέμους (6-9 μπωφόρ) τους μήνες Ιούλιο-Αύγουστο (μελέμια). Ακόμη και για τα εξελιγμένα σύγχρονα σκάφη το ταξίδι είναι συχνά πολύ δύσκολο στη διάρκεια των μελτεμιών και πολλές φορές αδύνατο. «Τα θαλασσινά ταξίδια δεν είναι αστεία υπόθεση» γράφει ο Κικέρωνας⁴ στον Αττικό, τον Ιούλιο του 51 π.Χ., «ιδιαίτερα τον μήνα Ιούλιο. Φτάσαμε στη Δήλο έξι μέρες αφότου ξεκινήσαμε από την Αθήνα. Στις 6 Ιουλίου ξεκινήσαμε από τον Πειραιά και φτάσαμε στο Σούνιο με δύσκολους ανέμους, που μας κράτησαν εκεί μέχρι την άλλη μέρα, αλλά στις 8 Ιουλίου το ταξίδι μέχρι την Κέα ήταν ευχάριστο. Από εκεί φτάσαμε στη Γυάρο με δυνατό άνεμο, παρόλο που δεν ήταν αντίθετος στην πορεία μας, στη συνέχεια στη Σύρο και από εκεί στη Δήλο, καλύπτοντας την απόσταση πιο γρήγορα απ' ό,τι θα ευχόμαστε. Τα ανοιχτά ροδίτικα καράβια, όπως γνωρίζεις κι εσύ, είναι τα χειρότερα στον κόσμο όταν έχει τρικυμία. Μετά από όλα αυτά δεν πρόκειται να βιαστώ καθόλου, και δεν θα το κουνήσω από τη Δήλο αν δεν δω καθαρές τις βουνοκορφές της Τήνου». Ακόμη σήμερα οι ναυτικοί και οι ψαράδες του Αιγαίου εξετάζουν προσεκτικά τη βουνοκορφή του Τσικνιά: αν διαγράφεται καθαρά στον ορίζοντα είναι «καλοσημαδιά», αν όμως καλύπτεται από σύννεφα δεν ανοίγονται στη θάλασσα.

* Οι αριθμοί με έντονα στοιχεία μέσα στο κείμενο παραπέμπουν στην κάτοψη των σελ. 136-137. Οι αριθμοί στο περιθώριο της σελίδας παραπέμπουν στις φωτογραφίες. Η κλίμακα δεν είναι ενιαία στους πίνακες. Το μέγεθος των αντικειμένων αναφέρεται στον κατάλογο των σελ. 425-441.

10
Αρχαίο αγρόκτημα και σύγχρονη αγροικία στο νότιο τμήμα της Δήλου. Η εικόνα δεν θα πρέπει να ήταν πολύ διαφορετική στην αρχαιότητα.

Πηγαία νερά στο νησί δεν υπάρχουν, αλλά στο στεγανό γρανιτικό υπόβαθρο, παρά την έντονη τεκτονική διάρρηξη που επικρατεί στον χώρο, δημιουργείται ένας περιορισμένος αλλά σημαντικός για το νησί φρεατικός ορίζοντας σε μικρό σχετικά βάθος. Το πόσιμο νερό αντλείται από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα από τα ίδια πηγάδια (πηγάδι της Κλεοπάτρας, πηγάδι του Μαλτέζου) που βρίσκονται στα αίθρια των αρχαίων σπιτιών. Στην αρχαιότητα, εκτός από τα ιδιωτικά αυτά πηγάδια, υπήρχαν πολλά δημόσια πηγάδια και κρήνες, ενώ όλα τα σπίτια είχαν κάτω από το αίθριο μεγάλες δεξαμενές στις οποίες συγκεντρωνόταν το βρόχινο νερό από τη στέγη. Έχει υπολογιστεί –μάλλον με υπερβολική αισιοδοξία– πως στις δημόσιες και ιδιωτικές δεξαμενές της Δήλου συγκεντρωνόταν μια ποσότητα 280.000 κυβικών μέτρων νερού, με την προϋπόθεση φυσικά ότι είχε βρέξει αρκετά ώστε να γεμίσουν οι δεξαμενές, όπως έγινε τον Φεβρουάριο του 2003, που για πρώτη φορά οι δεξαμενές ξεχειλίσαν. Φαίνεται όμως πως το νερό δεν ήταν ποτέ αρκετό· στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. ένας σκλάβος που κατοικούσε στην Οικία της Λίμνης χάραξε στον τοίχο του μικρού δωματίου του λίγες γραμμές γεμάτες νοσταλγία για την πατρίδα του την Αντιόχεια, «που έχει πράσινα σύκα και άφθονα νερά».

11
Τα νερά της βροχής σχημάτιζαν στην αρχαιότητα τον περίφημο Ινωπό ποταμό, που κατέβαινε από τους βορειοανατολικούς πρόποδες του Κύνθου, συγκεντρωνόταν σε μια τεχνητή δεξαμενή, την *Ινώπου Κρήνην*, κι από εκεί με εκτεταμένα αρδευτικά έργα διοχετευόταν στην πόλη και το Λιμάνι. Το νερό της βροχής, που συγκεντρωνόταν στο χαμηλότερο σημείο του νησιού, στα βόρεια του Ιερού, σχημάτιζε την περίφημη τροχοειδή Ιερή Λίμνη, «που περιστρέφει κύκλο τα νερά της, εκεί που κύκνοι μελωδοί υπηρετούν τις Μούσες».⁵

Στο νότιο τμήμα της Δήλου, στη γειτονική Ρήνεια και στη Μύκονο υπήρχαν αγροκτήματα που προμήθευαν τους κατοίκους της Δήλου με φρέσκα λαχανικά –όπως γίνεται και σήμερα. Πολλά από αυτά τα αγροκτήματα ανήκαν στο Ιερό και ενοικιάζονταν σε ιδιώτες. Εκεί καλλιεργούσαν κυρίως αμπέλια, σιτάρι και κριθάρι, είχαν αιγοπρόβατα, βοοειδή, χοίρους και μελίτσια. Στις επιγραφές αναφέρεται ότι τον 2ο αι. π.Χ. σε ένα από τα 24 περίπου αγροκτήματα της Μυκόνου υπήρχαν: 37 συκαί, 2.750 άμπελοι, 25 αγριέλαιοι, 2 μυρσίναι, 3 καρύαι, 56 μηλέαι, 1 φοίνιξ, 1 δάφνημα.⁶ Οι μικρές κοιλάδες και οι λόφοι της Μυκόνου ήταν σκεπασμένες με χιλιάδες κλήματα, το μυκονιάτικο κρασί ήταν περίφημο στην αρχαιότητα και το σταφύλι ήταν για αιώνες το σύμβολο της Μυκόνου. Θεός-προστάτης της Μυκόνου ήταν ο Διόνυσος, ο οποίος απεικονι-

12

ζόταν κισσοστεφανωμένος και γυμνός στα νομίσματα της πόλης. Προς τιμήν του είχαν ονομαστεί δύο μήνες του μυκονιάτικου ημερολογίου, οι μήνες Ληναιών και Βακχιών. Ο Ληναιών (Ιανουάριος-Φεβρουάριος) ήταν ο σημαντικότερος μήνας στο εορτολόγιο του νησιού. Στις 10 του μήνα γιόρταζε η Δήμητρα, η Περσεφόνη και ο Δίας και στις 11 η Σεμέλη, η άτυχη μητέρα του Διονύσου. Στις 12 του μήνα, πιθανόν στη Ληνώ, όπου ήταν ίσως το επισημότερο ιερό της αρχαίας πόλης, το Ιερό του Διονύσου Ληνέως, έκαναν θυσίες στον Διόνυσο Ληνέα, τον Δία Χθόνιο και τη Γη Χθονία, σε μια γιορτή αποκλειστικά για Μυκονιάτες, στην οποία δεν επιτρεπόταν να συμμετέχουν ξένοι. Οι τριήμερες αυτές γιορτές του Ληναιώνα γίνονταν με τη φροντίδα των αρχόντων και των ιερέων της πόλης και τα έξοδα για την οργάνωση, τις θυσίες και τα συμπόσια πληρώνονταν από το δημόσιο ταμείο. Τον μήνα Ληναιώνα δοκίμαζαν και το καινούργιο κρασί, το ευλογημένο δώρο του Διονύσου.

Στη Δήλο, μέχρι τον 2ο π.Χ. αιώνα τουλάχιστον, θα πρέπει να υπήρχαν αγροκτήματα και κήποι με δέντρα, που σιγά σιγά εκτοπίστηκαν από δημόσια και ιδιωτικά κτήρια. Στους ελληνιστικούς χρόνους υπήρχαν μόνο λίγα δέντρα στο Ιερό, ανατολικά του Μνημείου των Ταύρων, ενώ ολόκληρη η γύρω περιοχή έγινε οικόπεδα για να χτίσουν τις πολυτελείς κατοικίες τους οι πλούσιοι έμποροι, εφοπλιστές και τραπεζίτες, που εγκαταστάθηκαν στο νησί. Στην πυκνοκατοικημένη ελληνιστική πόλη δεν υπάρχει χώρος για κήπους, ούτε υπάρχουν εσωτερικοί κήποι στα σπίτια, όπως συμβαίνει στην Πομπηία. Είναι πολύ πιθανόν όμως ότι στα περιστύλια των πολυτελών κατοικιών, που δεν έχουν ψηφιδωτό δάπεδο, υπήρχαν καλλωπιστικά φυτά.

13

14

Οι κλιματολογικές συνθήκες και η ποικιλομορφία του εδάφους (μικροί λόφοι, κοιλάδες, βραχώτοποι, παραλίες) δημιουργούν κατάλληλους οικότοπους για την ανάπτυξη φυτών με διαφορετικές απαιτήσεις. Οι δεξαμενές των αρχαίων σπιτιών και οι φυσικές ή τεχνητές κοιλάδες που υπάρχουν σε πολλά σημεία του νησιού, είναι γεμάτες βρόχινο νερό μέχρι τον Ιούνιο-Ιούλιο, και παρέχουν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη υδροχαρών φυτών. Αυτό που δεν φαίνεται να έχει αλλάξει στο νησί από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα είναι η αυτοφυής βλάστηση, έτσι που η Δήλος, εκτός από σημαντικό αρχαιολογικό χώρο, είναι ένα τεράστιο, φυσικό φυτολογικό μουσείο, με μια μεγάλη ποικιλία φυτών. Μέχρι τώρα έχουν καταγραφεί 537 είδη, πολλά από τα οποία έχουν φαρμακευτικές ιδιότητες και χρησιμοποιούνται από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα για θεραπευτικούς σκοπούς. Κάποια φυτά που επιζούν σε περιορισμένο αριθμό και σε συγκεκριμένες θέσεις είναι πιθανόν απόγονοι ειδών που μεταφέρθηκαν στην αρχαιότητα για την παραγωγή φαρμάκων ή αρωμάτων. Η ιατρική ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένη στην πολυάνθρωπη και πλούσια πόλη της αρχαίας Δήλου.⁷ Έχουν βρεθεί πολλά ιατρικά εργαλεία, αγγεία που περιείχαν φάρμακα από φυτά, θερμοφόρες για την ανακούφιση των πόνων με δημιουργία υπεραιμίας, αγαλμάτια του Ασκληπιού και αναθήματα στον Απόλλωνα, στις Χάριτες, στην Ίσιδα, στην Αφροδίτη, στη Δήμητρα και στον Ήρωα Ιατρό για ίαση πασχόντων μελών. Στα νότια του νησιού υπάρχει Ασκληπιείο, ενώ περισσότερα θεραπευτικά κέντρα θα πρέπει να υπήρχαν στη γειτονική Ρήνεια, όπου μεταφέρονταν οι βαριά άρρωστοι και οι επίτοκες, μια και στη Δήλο απαγορευόταν να γεννηθεί ή να πεθάνει κανείς. Στις επιγραφές της Δήλου αναφέρονται τα ονόματα πολλών ιατρών, αρκετοί από τους οποίους μαθήτευσαν στο περίφημο Ασκληπιείο της Κω. Ο Δήλιος ιατρός Αντιφάνης ήταν ο πρώτος που διατύπωσε τη θεωρία ότι όλες οι ασθένειες προέρχονται από το είδος της διατροφής.

15

Αγγείο που περιείχε αλοιφή από κενταύρειον του ιατρού (;) Απολλωνίδη Δεξάνδρου. Το κενταύρειο, βότανο με το οποίο ο Κένταυρος Χείρων ανακούφιζε την ανίατη πληγή από το δηλητηριασμένο βέλος του Ηρακλή, φυτρώνει ακόμη στη Δήλο.

16

17

18

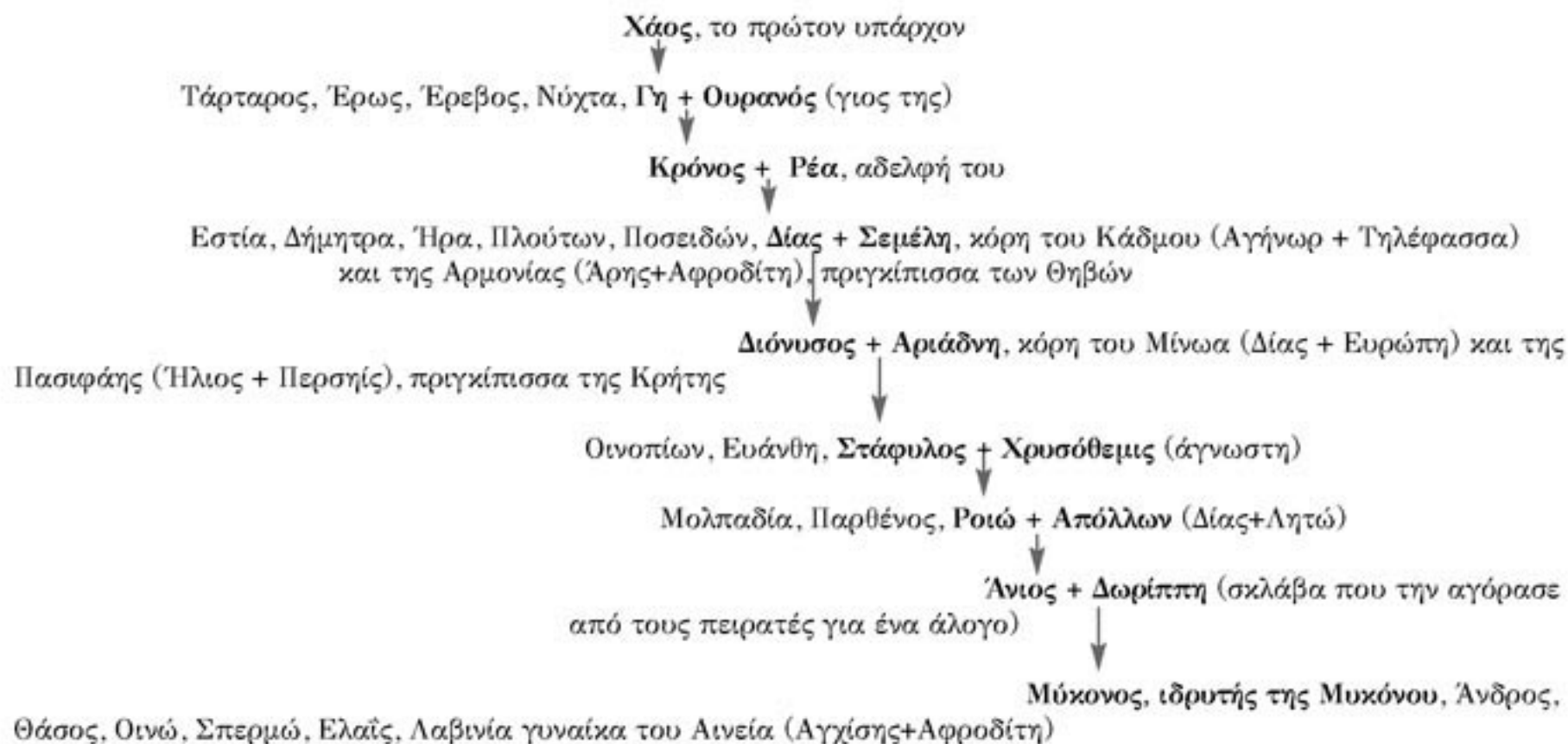
19

Από τον μύθο στην ιστορία

Τα αρχαιότερα ίχνη ανθρώπινης παρουσίας στο νησί χρονολογούνται στην 3η χιλιετία π.Χ. Λείψανα μιας προϊστορικής εγκατάστασης βρέθηκαν στην κορυφή του Κύνθου, φυσικά οχυρή θέση απ' όπου τις ταραγμένες και ανασφαλείς εκείνες εποχές μπορούσαν εύκολα να εποπτεύουν και να ελέγχουν τη μικρή κοιλάδα και τη θάλασσα ολόγυρα. Οι μύθοι υπαινίσσονται ότι οι Μινωίτες πέρασαν από το νησί, αλλά ακόμη δεν έχει βρεθεί κάτι που να τεκμηριώνει το πέρασμά τους. Οι Μυκηναίοι, που ήρθαν γύρω στα τέλη του 15ου αιώνα π.Χ., έχοντας ήδη εδραιώσει την κυριαρχία τους στο Αιγαίο, αισθάνθηκαν αρκετά ασφαλείς, ώστε να εγκατασταθούν στη μικρή κοιλάδα πλάι στη θάλασσα. Ο μυθικός Μυκηναίος βασιλιάς της Δήλου Άνιος, γιος του Απόλλωνα και δισέγγονος του Διονύσου, είχε δημιουργήσει διεθνείς σχέσεις, προσπαθώντας να διατηρήσει ουδετερότητα στις συγκρούσεις της εποχής. Φιλοξένησε τον άρχοντα της Τροίας Αγχίση, αλλά και τους Αχαιοούς και αργότερα τον Αινεία, γιο του Αγχίση, που ξέφυγε από την πυρπολημένη Τροία. Κατά την Τρωική εκστρατεία, την πρώτη εκστρατεία που ένωσε τους Έλληνες σ' έναν κοινό αγώνα, για να εκδικηθούν δήθεν την τιμή του Μενέλαου και την προσβολή των ιερών νόμων της φιλοξενίας, οι Αχαιοί πέρασαν με τον στόλο τους από τη Δήλο και, κάνοντας στο τριπλάσιο αυτό ακριβώς για το οποίο κατηγορούσαν τον Πάρι, άρπαξαν τις τρεις κόρες του οικοδεσπότη τους. Οι τρεις πριγκίπισσες της Δήλου, Σπερμώ, Οινώ και Ελαΐς, οι Οينوτρόποι, είχαν από τον προπροπάππο τους τον Διόνυσο το χάρισμα να κάνουν τη γη να καρπίζει χωρίς όργωμα και η παρουσία τους ήταν εγγύηση ότι το εκστρατευτικό σώμα θα είχε άφθονα τα απαραίτητα τρόφιμα (σιτάρι, κρασί, λάδι). Πιθανόν οι τρεις αυτές πριγκίπισσες ήταν προελληνικές θεότητες που υποβιβάστηκαν με την εδραίωση της πατριαρχίας και τον ερχομό του Απόλλωνα, ο οποίος, μαζί με την Αθηνά, είναι από τους πιο φανατικούς υποστηρικτές της ανδρικής εξουσίας.

Ο Άνιος είχε επίσης τρεις γιους, τον Θάσο, ιδρυτή της Θάσου, τον Μύκονο, ιδρυτή της Μυκόνου, και τον Άνδρο, ιδρυτή της Άνδρου. Στη γενεαλογία του Άνιου υπάρχουν υπαινιγμοί και μνήμες για την καταγωγή και τις σχέσεις των Δηλίων. Απ' όπου κι αν πιάσει κανείς την ιστορία, οι Δήλιοι, κι οι Μυκονιάτες, οι απόγονοί τους, κατάγονται από θεούς και πριγκίπισσες κι είναι παιδιά πάθους και παράνομων δεσμών και όχι συμβατικών σχέσεων.

Αὐτὸς δ' ἀργυρότοξε ἄναξ ἑκατηβόλ' Ἀπολλων,
 ἄλλοτε μὲν τ' ἐπὶ Κύνθου ἐβήσαο παιπαλόεντος,
 ἄλλοτε δ' ἂν νήσους τε καὶ ἀνέρας ἠλάσκαζες.
 πολλοὶ τοι νηοὶ τε καὶ ἄλσεα δενδρήεντα,
 πᾶσαι δὲ σκοπιαὶ τε φίλαι καὶ πρόνες ἄκροι
 ὑψηλῶν ὀρέων, ποταμοὶ θ' ἄλαδε προρέοντες.
 ἀλλὰ σὺ Δήλῳ Φοῖβε μάλιστ' ἐπιτέρπεαι ἦτορ,
 ἔνθα τοι ἔλκεχίτωνες Ἴαονες ἠγερέθονται
 αὐτοῖς σὺν παίδεσιν καὶ αἰδοίης ἀλόχοισιν.
 οἱ δέ σε πυγμαχίῃ τε καὶ ὀρχηθμῶ καὶ ἀοιδῇ
 μνησάμενοι τέρπουσιν ὅταν στήσωνται ἀγῶνα.
 φαίη κ' ἀθανάτους καὶ ἀγήρως ἔμμεναι αἰεὶ
 ὅς τὸτ' ἐπαντιάσει' ὅτ' Ἴαονες ἀθρόοι εἶεν·
 πάντων γάρ κεν ἴδοιτο χάριν, τέρψαιτο δὲ θυμὸν
 ἀνδρας τ' εἰσορόων καλλιζώνους τε γυναῖκας
 νῆας τ' ὠκείας ἢδ' αὐτῶν κτήματα πολλά.
 πρὸς δὲ τόδε μέγα θαῦμα, ὅου κλέος οὔποτ' ὀλεῖται,
 κοῦραι Δηλιάδες Ἐκατηβελέταο θεράπναι·
 αἶ τ' ἐπεὶ ἄρ' πρῶτον μὲν Ἀπόλλων' ὑμνήσωσιν,
 αὐτίς δ' αὖ Λητώ τε καὶ Ἄρτεμιν ἰοχέαιραν,
 μνησάμεναι ἀνδρῶν τε παλαιῶν ἢδὲ γυναικῶν
 ὕμνον ἀείδουσιν, θέλγουσι δὲ φῦλ' ἀνθρώπων.
 πάντων δ' ἀνθρώπων φωνὰς καὶ κρεμβαλιαστὴν
 μιμείσθ' ἴσασιν· φαίη δέ κεν αὐτὸς ἕκαστος
 φθέγγεσθ'· οὔτω σφιν καλὴ συνάρηρεν ἀοιδή.

ΟΜΗΡΙΚΟΙ ΥΜΝΟΙ, Εἰς Απόλλωνα, 7ος αἰ. π.Χ.

Κι εσύ αργυρότοξε, άναχτα και μακροβόλε Απόλλωνα, άλλοτε στον βραχώδη Κύνθο περπατούσες κι άλλοτε πάλι στα νησιά μαζί με τους ανθρώπους. Πολλοί για χάρη σου οι ναοί, τα άλση σου πολύδεντρα, δικοί σου όλοι οι λόφοι, οι μυτερές κορφές των υψηλών βουνών, κι οι ποταμοί που χύνονται στη θάλασσα. Μα σένα πιο πολύ στη Δήλο χάρεται η καρδιά σου, Φοίβε, εκεί που οι Ἴωνες με τους μακρείς χιτώνες μαζεύονται μαζί με τα παιδιά και τις σεμνές συντρόφους τους, κι εκεί με πυγμαχία, με χορούς και με τραγούδια χάρονται και εσένα μνημονεύουν όταν αγώνες αρχινούν. Αν κάποιος βρίσκονταν εκεί όταν μαζεύονται οι Ἴωνες θα έλεγε πως σαν θεοί είναι αθάνατοι κι αγέραστοι και θα αγαλλίαζε η καρδιά του βλέποντας τη χάρη όλων, τους άντρες, τις όμορφες γυναίκες τους, τα γοργοτάξιδα καράβια και τα πολλά αγαθά τους. Κι ακόμα το θαύμα εκείνο το μεγάλο, που η δόξα του άσβηστη πάντα θα είναι, τις Δηλιάδες κόρες, τις θεράπαινες του Μακρυβόλου. Αυτές που, αφού υμνήσουν πρώτα τον Απόλλωνα, κι έπειτα τη Λητώ και την τοξεύτρα Ἄρτεμη, ψάλλουνε αναθυμούμενες παλαιούς άνδρες και γυναίκες και με τον ύμνο θέλγουν όλα τα γένη των θνητών. Κι όλων των ανθρώπων τις φωνές και τους ρυθμούς ξέρουνε να μιμούνται, τόσο καλά, ώστε καθένας απ' αυτούς θα νόμιζε πως τραγουδάει ο ίδιος, τόσο είναι τέλειο το τραγούδι τους.

Το Ιερό και η ιστορία του

Από τους μυκηναϊκούς ήδη χρόνους η ιστορία του νησιού ταυτίζεται με την ιστορία του Ιερού που δημιουργήθηκε σταδιακά στη μικρή κοιλάδα, στο μέσον περίπου της δυτικής ακτής. Πολύ αργότερα, τον 2ο αι. π.Χ., το κέντρο βάρους μετατίθεται στο πολύβουο λιμάνι και στην κοσμοπολίτικη πόλη. Εκεί ήταν πια τα κέντρα λήψης των αποφάσεων που καθόριζαν τις τύχες του νησιού, ενώ το Ιερό είχε μεταβληθεί σε ιστορικό αξιοθέατο για τους επισκέπτες και σε χώρο επίδειξης της δύναμης και του πλούτου των ελληνοιστικών ηγεμόνων.

Η λατρεία του Απόλλωνα εδραιώθηκε στη Δήλο από τους ομηρικούς τουλάχιστον χρόνους. Από τον 9ο ίσως αι. π.Χ. το νησί είχε ήδη καθιερωθεί ως ο γενέθλιος τόπος του θεού και είχε διαμορφωθεί στην κοιλάδα το Ιερό του. Στην Οδύσσεια, όταν ο πολύπαθος Οδυσσεύς βλέπει τη λυγερόκορμη Ναυσικά, φέρνει στο νου του τον νεαρό φοίνικα, που είχε δει κάποτε στη Δήλο, πλάι στον βωμό του Απόλλωνα. Στον Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα (γύρω στο 700 π.Χ.) περιγράφονται με θαυμασμό οι λαμπρές γιορτές των Ιώνων, που συγκεντρώνονται στη Δήλο με τις γυναίκες και τα παιδιά τους για να λατρέψουν τον θεό με ύμνους, χορούς, αγώνες αθλητικούς και μουσικούς και να ακούσουν τις Δηλιάδες κόρες να ψάλλουν ύμνους παλιούς «μιμούμενες όλων των ανθρώπων τις φωνές και τους ρυθμούς, τόσο καλά, ώστε καθένας απ' αυτούς θα νόμιζε πως τραγουδάει ο ίδιος». Φαίνεται πως αυτή η ικανότητά τους οφειλόταν στο γεγονός ότι ο χορός απετελείτο από αιχμάλωτες, που δίδασκαν στις υπόλοιπες ύμνους στο γλωσσικό ιδίωμα του τόπου τους. Στην Εκάβη⁸ του Ευριπίδη, οι αιχμάλωτες Τρωαδίτισσες θρηνούν: «Αγέρα μου θαλασσινέ, εσύ που τα γοργά τα ποντοπόρα πλοία σπρώχνεις απάνω στ' αφρισμένα κύματα, πού θα με πας τη δύσμοιρη, σε ποιου αφέντη το σπιτικό δούλα θα φτάσω, στον όρμο της Δωριίδας ή στη Φθία που τη γη της εύφορη κάνει ο Απιδανός με τα πιο ωραία, καθώς λένε, νερά; Ή σε νησί με τα θαλασσοβρεχτα κουπιά θα φτάσω η δύσμοιρη, μαύρη ζωή να ζω εκεί που ο Δίας έκανε τον άγριο φοίνικα και τη δάφνη να βλαστήσουν, χαρά για την αγαπημένη του Λητώ στους πόνους της; Κι εκεί μαζί με τις κόρες της Δήλου, της Άρτεμης θα ψάλω το χρυσό στεφάνι και τα τόξα...»

Σύμφωνα με την παράδοση, τον ύμνο απήγγειλε ο ίδιος ο Όμηρος, πλάι στον Κερατώνα, πανάρχαιο βωμό φτιαγμένο από τον ίδιο τον Απόλλωνα, όταν ήταν μόλις τεσσάρων χρόνων, με τα αριστερά κέρατα των αιγών που κυνηγούσε η Άρτεμις στον Κύνθο. Οι Ίωνες, ενθουσιασμένοι με τον ύμνο, χάραξαν τους στίχους σε μια στήλη και την αφιέρωσαν στο ναό της Άρτεμης – ο Απόλλωνας δεν είχε ακόμη ναό, μόνο βωμό. Ο βωμός αυτός, ένα από τα Επτά Θαύματα του Κόσμου, οικοδομήθηκε χωρίς κανένα συνδετικό υλικό: «εκεί πρωτόμαθε ο Απόλλων θεμέλια να βάζει και με του Φοίβου το παράδειγμα πόλεις χαράξαν οι άνθρωποι. Γιατί ο Φοίβος», θεός του πολιτισμού, «χαίρεται όταν χτίζονται πόλεις κι ο ίδιος τα θεμέλιά τους βάνει» (Καλλίμαχος). Ο Θησεύς, επιστρέφοντας από την Κρήτη, σταμάτησε στη Δήλο και, μαζί με τους νέους και τις παρθένες που τον συνόδευσαν, χόρευε γύρω από τον βωμό τον γέρανο, έναν μιμητικό χορό που αναπαριστούσε την έξοδό τους από τον λαβύρινθο.

Ήδη τα αρχαϊκά χρόνια το Ιερό των δύο θεών καταλαμβάνει μια μεγάλη έκταση και είναι περίφημο και σεβαστό σε όλους τους Ίωνες. Περιλαμβάνει ναούς, κτήρια και αγάλματα που αφιερώνουν οι ισχυρές πόλεις της εποχής προσπαθώντας να εκμεταλλευτούν το γόητρο του θεού. Βόρεια του Ιερού υπάρχει το τέμενος της Ληώς, μητέρας των δύο θεών, ενώ στους πρόποδες του Κύνθου, σε μεγάλη απόσταση, είναι ο ναός της αντιζήλου της, της Ήρας, που είχε πια συμβιβαστεί κι είχε αποδεχθεί και αυτά τα εξώγαμα του άστατου συζύγου της.

Κάθε χρόνο, από τις 7 του μήνα Ιερού (Φεβρουάριος-Μάρτιος), «όταν αρχίζει η γλυκιά άνοιξη και το αηδό-νι στήνει τη φωλιά του»,⁹ οι ελληνικές πόλεις στέλνουν επίσημες αντιπροσωπείες και δώρα για να γιορτάσουν τη γέννηση του θεού. Οι γιορτές περιλάμβαναν θυσία, γυμνικούς αγώνες, συναυλίες επαγγελματιών καλλιτεχνών, χορό αγοριών, τον χορό των Δηλιάδων, διάφορα άλλα θεάματα, και ήταν ιδιαίτερα λαμπρές, όπως δείχνει η μεταγενέστερη παροιμία *ἄδεις ὥσπερ εἰς Δήλον πλέων* – τραγουδάς λες και πας στη Δήλο.

Η Νάξος και κατόπιν η Πάρος προσπάθησαν να επιβληθούν εκμεταλλευόμενες την αίγλη του Ιερού. Από τα μέσα του 7ου μέχρι τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. τα περισσότερα κτήρια και αγάλματα στη Δήλο είναι αφιερώματα των Ναξίων (η Στοά και ο Οίκος των Ναξίων, το Άνδριο με τους Λέοντες, ο κολοσσιαίος κούρος κ.λπ.), ενώ στη συνέχεια παρόμοια πολιτική ακολούθησε και η Πάρος. Αλλά η πόλη που κυριάρχησε τελικά ήταν η μακρινή Αθήνα, αιτιολογώντας την παρουσία της με διάφορους μύθους. Γύρω στο 540-528 π.Χ. ο τύραννος των Αθηνών Πεισίστρατος, μετά από δελφικό χρησμό, έκανε την πρώτη κάθαρση της Δήλου, απομακρύνοντας τους τάφους που ήταν γύρω από το Ιερό. Ο Απόλλωνας είναι θεός του φωτός και ο θάνατος είναι σκοτάδι – οι νεκροί λοιπόν αποτελούσαν μiasma για τον ιερό χώρο. «Ο ένας θεός λέγεται Απόλλων κι ο άλλος Πλούτων, ο ένας Δήλιος κι ο άλλος Λιδωνεύς, Φοίβος ο ένας και Σκότιος ο άλλος, σύντροφοι του ενός είναι οι Μούσες και η Μνημοσύνη και του άλλου η Λήθη και η Σιωπή. Θεώριος και Φαναίος είναι ο ένας κι ο άλλος “της σκοτεινής Νύκτας και του Ύπνου κύριος”. Ο ένας είναι “στους θνητούς ο πιο μισητός από τους θεούς”, κι ο άλλος, όπως ωραία το είπε ο Πίνδαρος, “κατηγορήθηκε πως είναι ηπιότατος στους θνητούς”. Σωστά λοιπόν ο Ευριπίδης είπε “σπονδές για τους νεκρούς και μοιρολόγια δεν δέχεται ο χρυσόμαλλος Απόλλων”. Και πριν από αυτόν ο Στησίχορος είχε πει πως “πολύ, πάρα πολύ ο Απόλλων αγαπά τα γέλια και τα τραγούδια, οι λύπες και οι στεναγμοί κληρονομιά είναι του Άδη”».¹⁰

Την περίοδο της τυραννίας του Πεισίστρατου ή των γιων του οικοδομείται και ο Πώρινος Ναός του Απόλλωνα στον οποίο στεγάζεται ένα υπερφυσικό άγαλμα του θεού, έργο του Τεκταίου και του Αγγελίωνα. Μετά τον θάνατο του Πεισίστρατου, φαίνεται πως οι Αθηναίοι εγκαταλείπουν προσωρινά τις προσπάθειες να ελέγξουν το στρατηγικό αυτό σημείο του Αιγαίου, και στη σκηνή εμφανίζεται ένας άλλος τύραννος, ο Πολυκράτης της Σάμου. Γύρω στο 630 π.Χ. ο Πολυκράτης, που χάρη στο ισχυρό ναυτικό του κυριαρχούσε στο Αιγαίο, «αφού επικράτησε με το ναυτικό του και εξουσίαζε τα άλλα νησιά, κατέλαβε τη Ρήνεια και την αφιέρωσε στον Απόλλωνα της Δήλου δένοντάς τη με αλυσίδα στη Δήλο» (Θουκυδίδης).

Η Δήλος βγήκε αλώβητη από την περιπέτεια των Περσικών πολέμων επειδή και οι Πέρσες τη θεωρούσαν ιερή και δεν τη λεηλάτησαν όπως τα υπόλοιπα νησιά των Κυκλάδων. Ο Ηρόδοτος¹¹ αφηγείται πως ο Δάτις, ο ναύαρχος του περσικού στόλου, δεν άφησε τα πλοία να πλησιάσουν στη Δήλο, αλλά αγκυροβόλησε στη Ρήνεια και από εκεί έστειλε μήνυμα στους «ιερούς άνδρας», που είχαν καταφύγει στα βουνά της Τήνου, να επιστρέψουν στη Δήλο, γιατί ούτε ο ίδιος είχε πρόθεση να τους βλάψει, αλλά και ο Μέγας Βασιλεύς τον είχε διατάξει να σεβαστεί το νησί στο οποίο είχαν γεννηθεί οι δύο θεοί και τους κατοίκους του. Αφού έκαψε στον βωμό του θεού λιβανωτό αξίας τριακοσίων ταλάντων και άφησε στο Ιερό ένα επίχρυσο άγαλμα του Απόλλωνα για να επιστραφεί στο Δήλιο της Βοιωτίας, απ' όπου είχε κλαπεί, αναχώρησε για την Ερέτρια.

Το 478 π.Χ., μετά το τέλος των Περσικών πολέμων, ιδρύθηκε η Δηλιακή Συμμαχία των ελληνικών πόλεων με στόχο την αντιμετώπιση μελλοντικών απειλών. Έδρα της συμμαχίας ήταν η Δήλος· εκεί φυλασσόταν το τεράστιο ποσό των εισφορών των συμμαχικών πόλεων και εκεί γίνονταν οι συναντήσεις των αντιπροσώπων. Πολύ σύντομα η Δηλιακή Συμμαχία εξελίσσεται σε αθηναϊκή ηγεμονία, και οι ξύμμαχοι γίνονται υπήκοοι των Αθηναίων. Τα χρήματα του κοινού ταμείου μεταφέρθηκαν το 454 π.Χ. στην Ακρόπολη των Αθηνών, δήθεν για λόγους ασφαλείας, στην πραγματικότητα όμως για να χρηματοδοτήσουν το φιλόδοξο οικοδομικό πρόγραμμα του Περικλή.

Το 476 π.Χ. άρχισε να οικοδομείται ο δεύτερος ναός του Απόλλωνα, ο Μέγας Ναός ή Ναός των Δηλίων. Η οικοδόμησή του διακόπηκε μετά τη μεταφορά του ταμείου στην Αθήνα και συνεχίστηκε την περίοδο της δηλιακής ανεξαρτησίας (314-166 π.Χ.) χωρίς ποτέ να ολοκληρωθεί.

Τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου οι Αθηναίοι, συνωστισμένοι μέσα στα τείχη της πόλης, έρχονται σε απελπιστική θέση εξαιτίας του λοιμού που θερίζει τους κατοίκους «σαν τα πρόβατα», όπως γράφει ο Θουκυδίδης.¹² Το 429 π.Χ. πεθαίνει πικραμένος ο Περικλής, αφού έχει ήδη θάψει και τον γιο που απέκτησε με την Ασπασία, και στην πολιτική σκηνή επικρατούν οι δημογωγοί, αδίστακτοι επαγγελματίες που πλουτίζουν από τον πόλεμο. Ένα χρόνο αργότερα, το 428 π.Χ., επαναστατεί η Μυτιλήνη και τιμωρείται σκληρά από τους ανασφαλείς Αθηναίους, ενώ πολύ πιθανόν υπήρξαν κάποιες ανησυχητικές κινήσεις και στη Δήλο. Υπολογίζεται πως το 427/6 π.Χ. τα θύματα από τον λοιμό ήταν 30.000· ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι οι Αθηναίοι είχαν φτάσει σε τέτοιο σημείο αναισχυντίας που: «κανένας φόβος των θεών ή νόμος των ανθρώπων δεν τους συγκρατούσε πια, γιατί πίστευαν πως το ίδιο κάνει είτε σέβονται τα θεία είτε όχι, βλέποντας πως χάνονταν όλοι το ίδιο· κι όσο για τα εγκλήματα, δεν περίμεναν πως θα ζήσουν μέχρι να γίνει η δίκη και να τιμωρηθούν, πιστεύοντας πως μεγαλύτερη ήταν η καταδίκη που είχε ψηφιστεί εναντίά τους και κρεμόταν τώρα πανωθέ τους. Έτσι πριν πέσει επάνω τους, τους φαινότανε φυσικό να χαρούν κάπως τη ζωή».¹³ Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα απόγνωσης και ανασφάλειας διαπράττουν ένα από τα χειρότερα εγκλήματα στην ανθρώπινη ιστορία, την «κάθαρση» της Δήλου, δήθεν για λόγους ευσεβείας. Άνοιξαν όλους τους τάφους που υπήρχαν στο νησί, ακόμα και τους πιο φρέσκους, και μετέφεραν τα οστά και τα κτερίσματα στη Ρήνεια, όπου τα έθαψαν σ' έναν κοινό λάκκο. Παράλληλα αποφάσισαν να μη γεννιέται και να μην

πεθαίνει κανείς πια στη Δήλο, αλλά να μεταφέρονται οι επίτοκοι και οι βαριά άρρωστοι στη Ρήνεια.¹⁴ Από τότε κανείς δεν γεννήθηκε, κανείς δεν πέθανε και κανείς δεν τάφηκε στο ιερό νησί, οι δε Δήλιοι, όπως επεδίωκαν οι Αθηναίοι, έγιναν απάτριδες. Έτσι, όταν αργότερα ζήτησαν τη βοήθεια των Σπαρτιατών, εκείνοι, διστακτικοί πάντα να απομακρυνθούν από τη Σπάρτη, απάντησαν πως η Δήλος δεν μπορεί να είναι πατρίδα τους, αφού ούτε οι ίδιοι γεννήθηκαν στο νησί ούτε υπάρχουν εκεί τάφοι των προγόνων τους.

Μπορούμε να φανταστούμε την απελπισία και την απόγνωση των Δηλίων οι οποίοι, ανήμποροι να κάνουν οτιδήποτε, παρακολουθούσαν εκείνες τις χειμωνιάτικες μέρες τους σκλάβους των Αθηναίων να ανοίγουν τους τάφους των αγαπημένων τους και να πετούν τα οστά και τα κτερίσματα σε βάρκες για να τα μεταφέρουν απέναντι και να τα ρίξουν στον κοινό λάκκο. Τον λάκκο αυτό, τον «βόθρο της καθάρσεως», ανακάλυψε και ανέσκαψε το 1898-1900 ο Δημ. Σταυρόπουλλος.¹⁵ Την εξαιρετικά σημαντική αυτή ανακάλυψη περιγράφει με τον δικό της τρόπο η Μυκονιάτισσα Μέλπω Αξιώτη¹⁶:

776

«Οί κορώνες πάνε νά κοιμηθούνε στίς Δήλες – πού πάει νά πει είναι μωροσκότεινα... Μακρόζωο φτερωτό ή κορώνα, στήν άπεράντη ζωή της, τό ίδιο αυτό ταξίδι ήμέρας και νυχτός, έχει νά θυμάται. Άλλά, φορά μοναδική, τίς έρημες δηλιανές κουφάλες, τίς νύχτες τίς ειρηνικές, παρουσιάστηκε άνθρωπος για νά τίς ένοχλήσει: ό Δημήτρης Σταυρόπουλλος. Έφορος αρχαιοτήτων Κυκλάδων, έδιάβασε –κατά τά τέλη του ήταν ό περασμένος αιώνας– τό Θουκυδίδη τόν παλαιό, και είδε τό γραμμένο, πώς οί Άθηναίοι εκήρυξαν ιερή τή Δήλο, πού όχι μόνο νά μήν έπιτρέπεται νά θάβεται εκεί και νά γεννιέται ό θνητός κόσμος, μά και νά σκάψουν τά μνήματα, στό έτος 424, νά ξεχώσουν τά κόκαλα, μέ ό,τι άλλο είναι, για νά τά πάνε αντίκρυ,

Ο Γιώργης Πολικαντριώτης σκυμμένος πάνω από τα θραύσματα που βρέθηκαν στον «βόθρο της καθάρσεως» το 1900 (φωτογραφία Δημ. Σταυρόπουλλου, Έν Μυκόνω τῆ 22α Ιουλίου 1900) και γύρω στο 1940 με τον νεαρό βοηθό του Δημήτρη Σολωμό.

22

Γαμικός λέβης από τον «βόθρο της καθάρσεως». Νύμφες που κρατούν πλεκτά τα χέρια χορεύουν στους ρυθμούς που παίζει ο Απόλλων. Σχέδιο του Γιώργη Πολικαντριώτη.

23

24

στις Μεγάλες Δήλες, πού τις λέγανε Ρήνεια. Καί τώρα, τούτη τή δουλειά, νά τηνέ ξανακάμει ό Δημήτρης Σταυρόπουλλος: νά σκάψει τίς Μεγάλες Δήλες, ν' αναστατώσει τά πετούμενα τά ερημικά... Γιατί εκεί θά πρέπει νά βρεΐ τόν «βόθρον καθάρσεως». Καί τί κοσμήματα, τί βάζα, τί άγγεία, σέ κείνον τόν άνοικονόμητο λάκκο, πιάτα καί πιατάκια, καί τό ροΐ, τό λυχνάρι, ό,τι πράμα άπ' τοϋ πλούσιου ή τοϋ φτωχοϋ τό νοικοκυριό, τό στολίδι του, πού τό έχει ό ζωντανός χρειαζόμενό του, τό θέλει, γιατί μαζί πρέπει νά πάνε στόν κάτω κόσμο. Κι όλα τά μικρά - μεγάλα νά βρεθοϋνε θρούφαλα, ένα βουνό νά κάνει τό σπασμένο γυαλί... όμως ό γραμματισμένος άνθρωπος ποτέ του δέ θά σου τό πει γυαλί, τό θρουφαιασμένο, παρά τό λέει «τό όστρακο»... Καί τό άλλο άποτέλεσμα άπό τόν «βόθρον καθάρσεως» πού ανακάλυψε μέ τό πολύ μυαλό του, ότι ό έφορος Δημήτρης Σταυρόπουλλος έμεινε στην ιστορία γραμμένος, τό νησί άπόχτησε τό σπουδαίο μουσειο, ή Έλλάδα πλούτισε τίς συλλογές της, ή ανθρωπότητα συμπλήρωσε γνώσεις για τούς αρχαίους πολιτισμούς, κι ό μυκονιάτης ράφτης, πού κατάγινε συγκολλητής, ό Γιώργης ό Πολυκανδριώτης τυφλώθηκε, όλη του τή ζωή άπάνω στά άγγεία, καί νά τά κολλά».

Ο Γιώργης Πολικαντριώτης εργάστηκε για τη συγκόλληση των αγγείων από το 1898 μέχρι το 1946 που συνταξιοδοτήθηκε. Το 1931, από τους σωρούς των χιλιάδων θραυσμάτων, που έρχονταν με ζεμπιλια από τη Ρήνεια, είχε καταφέρει να αποκαταστήσει και να συγκολλήσει περί τα 2.500 αγγεία. Τα τελευταία χρόνια, σχεδόν τυφλός, εργαζόταν με τη βοήθεια διπλών μεγεθυντικών φακών και μέχρι τον θάνατό του, το 1965, εξακολουθούσε να επισκέπτεται σχεδόν καθημερινά το αγαπημένο του Μουσείο και να δίνει τις πολύτιμες συμβουλές του. Η κόρη του Εκάτη λέει αργότερα στον Σταύρο Μάνεση¹⁷: «Ο πατέρας μου τυφλώθηκε 55 χρονώ. Πριν τυφλωθεί είχενε ζάλες, ζάλες, ζάλες! Και του λέανε οι γιατροί ότι είναι τση καρδιάς - τσ' ήτανε γλαύκωμα...» Η ίδια περιγράφει πώς τον συνάντησε ο Δ. Σταυρόπουλλος: «Θά 'τανε ως δεκαοχτώ χρονώ που έκανε το φραγκοράφτη. Εκείνη την εποχή ξενοδοχεία δεν υπήρχανε, και η λαλά μ' απ' τον πατέρα μ' είχενε το άπάνω σπΐτ' στο Κάστρο, ξενοδοχείο. Τότε ήρθεν ο Σταυρόπουλλος, ως έφορος αρχαιοτήτων στη Μύκονο, νέος, καμιά τριανταριά-τριανταπέντε χρονώ. Ο δε πατέρας μου, όλη μέρα, τον ήβλεπε ο Σταυρόπουλλος άπάνω στο μπαλκόνι κ' εζωγράφιζενε ό,τ' ήβλεπενε. Λοιπόν ο Σταυρόπουλλος ήρθενε κ' ήμενε, λεύτερος ήταν ακόμα, στο ξενοδοχείο αυτό πού 'χενε η λαλά μου. Ο πατέρας μου είχενε ένα μολύβι κ' εζωγράφιζενε ό,τ' ήβλεπενε, ο δε Σταυρόπουλλος επαρακολουθούσε το παιδί. Και τση λέει τση γιαγιάς μ' - τση λαλάς μ', να τα λέμε μυκονιάτικα: - Κερά Κατερνώ ο γιος σου είναι γεννημένος καλλιτέχνης. Ούτε δάσκαλος, ούτε φραγκοράφτης. Λέ' η λαλά μ': αμέ μάτια μ', είντα να κάαμ'; Λέει: εγώ θα τότε πάρω στο Μουσείο να ζωγραφίξει τα αγγεία και μετά... πραγματικώς τότε πήρενε. Και όλα τα κομματάκια τα συναρμολογούσε τσαι τά 'δενε και κατόπιν έβλεπε τις σκηνές και τις ζωγραφίες που είχαν και τα συμπλήρωνε...»

Τα ευρήματα από τον «βόθρο της καθάρσεως» ήταν εκατοντάδες ακριβά αγγεία εξαιρετικής ποιότητας, αλλά όχι αντικείμενα από πολύτιμο μέταλλο, εκτός από λίγα φύλλα από χρυσά στεφάνια. Φαίνεται λοιπόν πως, παράλληλα με την «κάθαρση», έγινε διαρπαγή και λεηλασία των τάφων. Καμιά από τις άλλες πόλεις δεν αντιδρά γι' αυτή τη φοβερή πράξη, που σήμερα θα ξεσήκωνε διεθνή κατακραυγή, και κανέναν από τους σύγχρονους (Σοφοκλής, Ευριπίδης, Αριστοφάνης, Ξενοφών, Πλάτων κ.ά.) ή τους κατοπινούς συγγραφείς δεν αναφέρει τίποτα. Μονάχα ο Θουκυδίδης¹⁸ περιγράφει με δύο φράσεις το γεγονός, χωρίς καμιά κριτική. Λίγα χρόνια αργότερα οι ίδιοι άνθρωποι καταδικάζουν σε θάνατο τους έξι από τους δέκα νικητές στρατηγούς της ναυμαχίας των Αργινουσών γιατί έδειξαν ασέβεια προς τους νεκρούς και δεν περισυνέλεξαν τα πτώματα των ναυαγών για να ταφούν. Αλλά αυτή τη φορά επρόκειτο για δικούς τους νεκρούς...

Το 490 π.Χ. ο «βάρβαρος» Πέρσης ναύαρχος Δάτις σεβάστηκε και τίμησε τους Δήλιους ως «άνδρας ίερούς». ¹⁹ Το 422 π.Χ. οι Αθηναίοι τους θεώρησαν μιαιρούς, ακατάλληλους να υπηρετούν τον θεό, και ολοκλήρωσαν την «κάθαρση» εξορίζοντας όλο τον ντόπιο πληθυσμό. ²⁰ Οι Δήλιοι κατέφυγαν στο Αδραμύττιο της Μ. Ασίας, μετά από πρόσκληση του Φαρνάκη, και κατασφάγηκαν με προδοσία από τον Αρσάκη. Οι ελάχιστοι που σώθηκαν επέστρεψαν στη Δήλο μετά από επέμβαση του Μαντείου των Δελφών. ²¹

Αμέσως μετά την κάθαρση, παρά το γεγονός ότι ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση, οι Αθηναίοι αρχίζουν, από τύψεις ή από φόβο, το εξαιρετικά δαπανηρό έργο της οικοδόμησης ενός ακόμη ναού του Απόλλωνα από λευκό πεντελικό μάρμαρο και καθιερώνουν τα Δήλια, γιορτή προς τιμήν του Απόλλωνα κάθε πέντε χρόνια. Τα Δήλια μαζί με τα Πύθια, την άλλη μεγάλη γιορτή του θεού, συνέπιπταν με το τρίτο έτος κάθε Ολυμπιάδας. Τα εγκαίνια του τρίτου αυτού ναού, του Ναού των Αθηναίων, έγιναν με εντυπωσιακή λαμπρότητα στη διάρκεια της θεωρίας που χρηματοδότησε και οδήγησε στη Δήλο το 417 π.Χ. ο μετριοπαθής Νικίας. Η θεωρία, μια από τις λειτουργίες που αναγκάζονταν να επωμισθούν οι πλούσιοι Αθηναίοι, αφορούσε την κάλυψη των εξόδων για την αποστολή αντιπροσωπείας στα Δήλια. Για την αποστολή χρησιμοποιούσαν την τριακόντορο με την οποία είχε πάει ο Θησέας στην Κρήτη, πανάρχαιο και ιερό πλοίο που με συνεχείς επισκευές βάσταξε μέχρι τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. κατά τον Πλούταρχο ή μέχρι τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. κατά τον Καλλίμαχο. ²² Μέχρι να επιστρέψει το ιερό πλοίο από τη Δήλο δεν επιτρέπονταν οι δημό-

σιες εκτελέσεις και γι' αυτό το λόγο καθυστέρησε η θανάτωση του Σωκράτη²³ το 399 π.Χ. Ο πλούσιος Νικίας άφησε άφωνα τα πλήθη που είχαν συγκεντρωθεί στη Δήλο για τη γιορτή με μια εντυπωσιακά σκηνοθετημένη άφιξη: «Ο ταν οδήγησε τη θεωρία του αποβιβάστηκε στη Ρήνεια, με τον χορό, τα θύματα, την υπόλοιπη προετοιμασία, και μια γέφυρα που φτιάχτηκε στην Αθήνα σύμφωνα με τα μέτρα (που είχαν ήδη πάρει), και ήταν πολυτελέστατα στολισμένη με χρυσώματα, χρώματα, στεφάνια και παραπετάσματα. Τη νύχτα γεφύρωσε το πέρασμα ανάμεσα στη Ρήνεια και τη Δήλο, που δεν είναι μεγάλο, και μόλις ξημέρωσε, πέρασε το γεφύρι οδηγώντας προς τον θεό την πομπή και το χορό, που ήταν με πολυτέλεια στολισμένος κι έψαλλε».²⁴ Οι γιορτές αυτές του 417 π.Χ. στη Δήλο ήταν μια από τις τελευταίες χαρές του Νικία. Τέσσερα χρόνια αργότερα, τον Οκτώβριο του 413 π.Χ., τον έσφαξαν οι Κορίνθιοι στη Σικελία, στη διάρκεια της καταστροφικής εκστρατείας στην οποία οδήγησε τους Αθηναίους ο ωραίος αλλά αδίστακτος Αλκιβιάδης και ο άκρατος εγωισμός τους. Ο Θουκυδίδης²⁵ περιγράφοντας τις συμφορές των Αθηναίων, ένα από τα πιο αντιπολεμικά κείμενα στην ανθρώπινη ιστορία, ξεχνά στιγμιαία την αυστηρή αντικειμενικότητα του ιστορικού και σημειώνει πως «απ' όλους τους σύγχρονους του Έλληνες ο Νικίας ήταν αυτός που λιγότερο άξιζε ένα τέτοιο τέλος».

Μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου το Αιγαίο συνταράσσεται για σαράντα σχεδόν χρόνια από τους πολέμους των φιλόδοξων στρατηγών που τον διαδέχτηκαν. Το 314 π.Χ. ο Αντίγονος ανακήρυξε την Ελλάδα ελεύθερη και ανήγγειλε την επιστροφή στην πολιτική της δημοκρατικής διακυβέρνησης του Αλεξάνδρου. Ο στόλος του έφτασε στο Αιγαίο, όπου η Λήμνος, η Ίμβρος και η Δήλος είχαν ήδη στασιάσει κατά της Αθήνας και οι Κυκλάδες κατά του Κασσάνδρου. Η Αθήνα διατηρούσε ακόμη την αίγλη του πνευματικού κέντρου, αλλά ήταν πια μια ασήμαντη πόλη, που δεν έπαιζε κανέναν ουσιαστικό ρόλο στις εξελίξεις. Ο Αντίγονος και ο γιος του Δημήτριος ο Πολιορκητής ίδρυσαν το Κοινό των Νησιωτών με θρησκευτικό κέντρο τη Δήλο, η οποία κηρύχτηκε ελεύθερη και ανεξάρτητη (314-166 π.Χ.).

Από το τέλος του 5ου αι. π.Χ. η μόνη σημαντική οικοδομική δραστηριότητα στον χώρο του Ιερού ήταν η μερική αποπεράτωση του Ναού των Δηλίων και η οικοδόμηση ενός νέου ναού της Άρτεμης. Την εποχή όμως της ανεξαρτησίας οι ηγεμόνες των ελληνιστικών κρατών συναγωνίζονται στην επιδεικτική οικοδόμηση λαμπρών κτηρίων στο ιερό νησί, εκεί όπου όλοι οι Έλληνες μπορούσαν να τα δουν και να θαυμάσουν τον πλούτο και τη δύναμή τους. Οι βασιλείς της Περγάμου οικοδομούν (μέσα του 3ου αι. π.Χ.) μια μεγάλη στοά στην ανατολική πλευρά της Ιεράς Οδού που οδηγούσε από το ελληνιστικό λιμάνι στην είσοδο του Ιερού. Στην απέναντι πλευρά του δρόμου οικοδομείται αργότερα (γύρω στο 210 π.Χ.) μια ακόμη μεγαλύτερη στοά από τον Φίλιππο τον Ε', όπως διαλαλεί η επιγραφή στο επιστύλιο: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΙ. Όπως είναι φυσικό, η παρουσία των Μακεδόνων είναι ιδιαίτερα έντονη στο Πανελλήνιο αυτό Ιερό. Ο Αντίγονος Γονατάς, παππούς του Φιλίππου, είχε οικοδομήσει (γύρω στο 250 π.Χ.) μια άλλη στοά, που οριοθετούσε τη βόρεια πλευρά του Ιερού, και ο προπάππος του Δημήτριος ο Πολιορκητής το Νεώριον (τέλη 4ου αι. π.Χ.), ένα τεράστιο κτήριο που στέγαζε μια τριήρη αφιερωμένη στον Απόλλωνα.

Όλη η περιοχή του Ιερού ήταν γεμάτη εκατοντάδες μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα, δαπανηρά αναθήματα πόλεων ή πλούσιων ιδιωτών, από τα οποία σώθηκαν μονάχα τα ενεπίγραφα βάθρα.

Ἄνθρωποι και θεοί

Τον 6ο κιώλας αιώνα π.Χ., ο Ξενοφάνης ο Κολοφώνιος (580-484 π.Χ.) παρατηρεί πως «αν είχαν χέρια τα βόδια και τα λιοντάρια και μπορούσαν να ζωγραφίσουν όπως οι άνθρωποι, τα άλογα θα ζωγράφιζαν τους θεούς σαν άλογα και τα βόδια θα τους ζωγράφιζαν σαν βόδια και θα τους παρίσταναν με σώματα όμοια με τα δικά τους», προβάλλοντας έτσι την ιδέα πως δεν είναι ο θεός που δημιουργεί τον άνθρωπο, αλλά ο άνθρωπος που δημιουργεί τον θεό «κατ' εικόνα και όμοίωσιν αὐτοῦ». Εξίσου προσγειωμένος είναι και ο Ηράκλειτος: «Αὐτόν τον κόσμο, που είναι ίδιος για όλους, ούτε κάποιος από τους θεούς τον δημιούργησε ούτε κάποιος από τους ανθρώπους, αλλά υπήρχε πάντα, υπάρχει και θα υπάρχει αιώνια, πυρ αειζών, που με νόμους ανάβει και με νόμους σβήνει». Στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. ο Ευήμερος από τη Μεσσήνη, εκφράζοντας τον έντονο σκεπτικισμό που επικρατούσε στους ταραγμένους εκείνους καιρούς, υπονόμεισε ακόμη περισσότερο ό,τι απέμενε από την παραδοσιακή πίστη. Στο σύγγραμμά του *Ἱερὰ Ἐπιγραφή* διηγείται πως σ' ένα ναό του Δία είδε μια αρχαία επιγραφή που μιλούσε για την προέλευση και τις πράξεις των θεών. Σύμφωνα μ' αυτή την επιγραφή ο Δίας ήταν ένας άνθρωπος που διακρίθηκε ως βασιλιάς και κατακτητής και όταν πέθανε οι άνθρωποι, από ευγνωμοσύνη, του απέδωσαν θεϊκές τιμές. Το ίδιο ο Απόλλωνας, η Αφροδίτη και όλοι οι άλλοι θεοί ήταν άνθρωποι, νεκροί από αιώνες, που θεοποιήθηκαν από τους ανθρώπους. Στην πραγματικότητα είχαν πεθάνει, όπως όλοι οι άνθρωποι πεθαίνουν κάποτε, και δεν υπήρχαν πια.

Οι θεοί που λατρεύονται σ' έναν τόπο είναι ένα ψυχογράφημα των κατοίκων, φανερώνουν τις ανάγκες, τις αγωνίες και τις ελπίδες τους. Αυτό είναι ακόμη πιο φανερό στην περίπτωση των ελληνικών θεών, που ήταν πάντα πολύ κοντά στην ανθρώπινη φύση. Ο Όμηρος και οι τραγικοί ποιητές δείχνουν τα πάθη τους, ενώ ο Αριστοφάνης δεν διστάζει να τους κατεβάσει στη σκηνή του θεάτρου, να αστειευτεί και να γελάσει μαζί τους. Ο Ξενοφάνης ο Ελεάτης²⁶ κατηγορεί τον Όμηρο και τον Ησίοδο ότι απέδωσαν στους θεούς όλα τα ανθρώπινα ελαττώματα, δηλαδή να κλέβουν, να είναι ερωτικά άστατοι και να εξαπατούν ο ένας τον άλλο.

Με το πέρασμα από τη μητριαρχία στην πατριαρχία οι γυναικείες θεότητες παραμερίζονται σε δεύτερη θέση. Η Ήρα γίνεται σύζυγος του Δία και στη Δήλο η Λητώ και η Άρτεμις γίνονται απλώς μητέρα και αδελφή του Απόλλωνα. Ο Ουρανός, ο Κρόνος και αργότερα ο Δίας καταπίνουν τα παιδιά των γυναικείων θεοτήτων σε μια προσπάθεια να τις αντικαταστήσουν ακόμη και στην κυοφορία. Η Γη αντιδρώντας ευνουχίζει τον Ουρανό και το ίδιο θα κάνουν αργότερα και οι κόρες της. Αυτό, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι, είναι το προμητορικό αμάρτημα και ο ευνουχισμός (πραγματικός, ψυχολογικός ή συμβολικός) είναι έκτοτε ο διαρκής ανομολόγητος φόβος των ανδρών, επειδή στον φαλλό συμπυκνώνεται η ουσία της ανδρικής υπόστασης.

Ο Φόβος, ο πρωταρχικός αυτός θεός, η γενεσιουργός και κινητήρια δύναμη των πάντων, και η ανάγκη ονοματοδοσίας μετέπλασαν τις τραυματικές ανθρώπινες μνήμες σε γοητευτικούς μύθους – ύμνους στην παντοδυναμία των θεών. Οι θεοί αυτοί, στους ιστορικούς τουλάχιστον χρόνους, διαμορφώνονται έτσι, ώστε να μπορούν να προβληθούν ως πρότυπα, προστάτες και υποστηρικτές της εκάστοτε κρατικής εξουσίας, της εξουσίας που υπερिशύει των βίαιων επαναστατικών κινημάτων. Οι Ολύμπιοι θεοί είναι οι παντοδύναμοι θεοί της Τάξης και του Πολιτισμού, που υπερिशύουν πάντα των βίαιων ανατρεπτικών όντων. Στη μυθολογία τέτοια βίαια, απολίτιστα και αναρχικά όντα, που κατά καιρούς απείλησαν την ουράνια ή τη γήινη κρατούσα τάξη, ήταν οι Κύκλωπες, οι Εκατόγχειρες, οι Τιτάνες, οι Γίγαντες, οι Κένταυροι, οι γύρω «βάρβαροι» λαοί και οι γυναίκες, από τις Αμαζόνες, τις Δαναΐδες και τις γυναίκες της Λήμνου μέχρι την Αντιγόνη και την Κλυταιμνήστρα. Όλοι αυτοί, απειλώντας την Τάξη, που μέσα από ανάλογες επαναστάσεις και δολοφονίες καθιέρωσε η ανδροκρατία, υποπίπτουν σε ὕβρη και γι' αυτό τιμωρούνται σκληρά από τη Νέμεση, η οποία, μολονότι γυναίκα, κατευθύνεται από έναν άνδρα, τον Δία.

Ο Απόλλωνας, ο κατεξοχήν εκφραστής και υποστηρικτής της πατριαρχίας,²⁷ φαινομενικά βασιλεύει μέχρι το τέλος στο νησί, προβάλλοντας πρότυπα και αξίες που εξυπηρετούν την πόλη και την αριστοκρατική

τάξη, αλλά είναι ιδιαίτερα σκληρά για το άτομο. Η κυριαρχία του, αδιαμφισβήτητη στους αρχαίους και κλασικούς χρόνους, κλονίζεται φανερά στους ελληνιστικούς χρόνους, όταν, με τις κατακτήσεις του Αλεξάνδρου, τα στενά αλλά ασφαλή σύνορα των πόλεων γκρεμίζονται, τα μακρινά ταξίδια γίνονται εφικτά για πολύ περισσότερους, οι ανθρώπινοι ορίζοντες πλαταίνουν και αλλάζουν τα μέτρα σύγκρισης, οι αξίες και τα ιδανικά πρότυπα. Το απρόσωπο Υπερεγώ της πόλης, που απαιτούσε απ' όλους μια ομοιόμορφη συμπεριφορά και καταδίωκε με μανία όσους ξεχώριζαν, είτε για καλό είτε για κακό, υποχωρεί μπροστά στο ιδανικό της ατομικής επιτυχίας και ευτυχίας και οι άνθρωποι αισθάνονται πιο ελεύθεροι να ακολουθήσουν τις επιθυμίες της καρδιάς τους και τα πάθη τους. Στις ανάγκες της εποχής ανταποκρίνονται περισσότερο η Αφροδίτη, ο Διόνυσος, ο Ηρακλής και οι ανατολίτες θεοί που έρχονται στη Δήλο μαζί με τους νέους κατοίκους και πολύ σύντομα αποκτούν πολυτελή ιερά.

Οι αρχαίοι Έλληνες δεν είχαν ποτέ τον φανατισμό ή τη μισαλλοδοξία των κατοπινών μονοθεϊστικών θρησκειών και ήταν πάντα πρόθυμοι να δεχτούν πως ο θεός του γείτονά τους ήταν κι αυτός θεός, ένας από τους δικούς τους θεούς με διαφορετικό όνομα, «ακριβώς όπως ο ήλιος και η σελήνη κι ο ουρανός και η γη και η θάλασσα είναι κοινά σε όλους, ονομάζονται όμως διαφορετικά από τον κάθε λαό».²⁸ Ο Απόλλωνας, μετά από κάποιους αρχικούς δισταγμούς, αναγκάζεται να μοιραστεί τη γενέτειρά του με τον Σάραπι, την Ίσιδα, τον Αρποκράτη και τον Άνουβι, με τον θεό του Ισραήλ και τους θεούς των Αράβων, με την Ατάργατη και τον Αδάδ, τους θεούς της Ασκαλώνος και της Ιάμνειας και τους άλλους θεούς που συνοδεύουν τους νέους κατοίκους.

Θ Ε Ο Ι	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΓΛΑΜΑΤΙΑ	ΑΓΛΑΜΑΤΑ	ΑΝΑΓΑΓΓΑ	ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ	ΠΡΟΤΟΜΕΣ	ΕΡΜΑΪΚΕΣ ΣΤΗΛΕΣ	ΒΙΒΛΙΑ	ΣΥΜΒΟΛΑ	ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ	ΥΦΗΛΙΑΤΑ	ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ	ΑΙΤΕΙΑ
Αφροδίτη	499	438	5	1	-	-	-	55	;	-	-	+	+
Έρωτας	111	32	1	3	-	-	-	69	;	3	3	+	+
Ερμαφρόδιτος	15	3	-	3	-	-	9	-	8	-	-	-	+
Ηρακλής	133	46	8	9	2	-	18	16	;	24	(2)	+	+
Διόνυσος	23	6	2	2	2	-	-	6	-	-	5	-	+
Σίληνοι, Σάτυροι	41	9	5	13	-	-	7	6	-	-	1	-	+
Προσωπεία	18	-	-	-	18	-	-	-	-	+	+	-	+
Ηθοποιοί	7	-	2	-	+	-	-	4	;	1	+	+	+
Άρτεμις	66	43	9	11	-	-	-	3	;	-	-	-	-
Ίσις, Ίσις-Τύχη	56	35	5	9	-	-	-	6	-	1	-	+	+
Αθηνά	55	33	2	1	-	-	-	18	-	-	1	+	+
Κυβέλη	35	17	-	11	-	-	-	7	1	-	-	-	-
Ερμής	30	-	-	3	-	-	24	-	-	1	1	+	+
Απόλλων	27	15	5	6	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Σάραπις	20	3	1	3	-	6	-	7	-	-	-	+	-
Ασκληπιός	15	5	-	6	-	1	-	3	-	-	-	-	-
Αρποκράτης	14	2	-	1	-	-	4	7	-	-	-	+	+
Εκάτη	11	-	-	3	-	-	8	-	9	-	-	+	-
Διόσκουροι	10	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Λάρητες	10	-	-	2	-	-	-	-	-	8	-	-	-
Νίκη	9	3	1	1	-	-	-	3	-	1	-	+	+
Μούσες	8	4	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	+
Ποσειδώνας	8	4	-	1	-	-	-	-	-	-	(3)	-	-
Έφιππος Ήρωας	6	1	-	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Πρίαπος	6	-	-	-	-	-	5	1	-	-	-	-	+
Δίας	5	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Νύμφες	5	2	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Πάνας	5	2	1	1	-	-	-	-	-	1	-	-	+
Άττις	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Αγαθοδαίμων	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Άνουβις	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ήρα	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ήφαιστος	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Λητώ	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Οι θεοί που λατρεύονταν στη Δήλο τον 2ο-1ο αι. π.Χ.

Καταμετρώντας πόσο συχνά αναφέρεται ή παριστάνεται κάθε θεός στην ελληνιστική Δήλο βλέπουμε ποιοι είναι οι δημοφιλέστεροι και κατανοούμε τις προτιμήσεις, τις ανάγκες, τις ανησυχίες, τους φόβους και γενικότερα την ψυχολογία των κατοίκων της Δήλου στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Δημοφιλέστερη, με ένα ποσοστό 39,7 %, είναι η τρυφερή Αφροδίτη, η θεά «των άκρως αισθητών». Ακολουθεί, με πολύ μεγάλη διαφορά, ο Ηρακλής (ποσοστό δημοτικότητας 10,5 %), ο οποίος, υπακούοντας πάντα στο θέλημα του θεού, έζησε μια ζωή δύσκολη, γεμάτη μόχθους και βάσανα, αλλά κέρδισε την αθανασία. Τα πρότυπα που προβάλλει προετοιμάζουν τον δρόμο για τη χριστιανική θρησκεία και την ιδέα της ανταμοιβής στους ουρανοίς. Ο Διόνυσος και οι χαρούμενοι γλεντοκόποι του δείχνουν την αγάπη των κατοίκων για τη διασκέδαση, ενώ η έντονη παρουσία της Ίσιδας φανερώνει την ανάγκη για παρηγοριά και ελπίδα. Ο «έκατηβόλος, άργυρότοξος, άκερσεκόμης, χρυσοπλόκαμος», αλλά υπερβολικά τέλειος, ψυχρός και εγκεφαλικός Απόλλωνας δεν μπορεί πια να καθησυχάσει ή να ναρκώσει τους φόβους των ανθρώπων και έχει ήδη περάσει στην 9η θέση (ποσοστό μόλις 2,1 %). Το γεγονός ότι οι περισσότερες θεότητες είναι γυναικείες (59,3 %) και ότι η δυναμική Άρτεμις βρίσκεται στην 4η θέση δείχνει ότι η κοινωνική θέση των γυναικών έχει βελτιωθεί, πράγμα που γίνεται φανερό και από τις αναθηματικές επιγραφές.

Η ανασφάλεια που νιώθουν οι άνθρωποι αυτή την εποχή τούς σπρώχνει να αποζητούν τη βοήθεια όχι μόνο των θεών, αλλά και σκοτεινών δυνάμεων, κυρίως σε θέματα εκδίκησης ή έρωτα, όπως γίνεται και σήμερα. Οι Ισραηλίτες –στη Δήλο υπάρχει η αρχαιότερη Συναγωγή της Διασποράς– επικαλούνται τη βοήθεια του Υψίστου Θεού και των αγγέλων για να εκδικηθούν αυτούς που δηλητηρίασαν την Ηράκλεια και τη Μαρθίνη²⁹: «ἐπικαλοῦμαι καὶ ἀξιῶ τὸν Θεὸν τὸν ὑψιστον, τὸν κύριον τῶν πνευμάτων καὶ πάσης σαρκός, ἐπὶ τοὺς δόλω φονεύσαντες ἢ φαρμακεύσαντες τὴν ταλαίπωρον ἄωρον Ἡράκλειαν ἐγγέαντες αὐτῆς τὸ ἀνάιτιον αἷμα ἀδίκως, ἵνα οὕτως γένηται τοῖς φονεύσασιν ἢ φαρμακεύσασιν καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῶν...» Άλλοι όμως, πιστεύοντας πως οι θεοί εισακούουν μόνο τις προσευχές που πηγάζουν από δίκαιες και αγαθές επιθυμίες, καταφεύγουν στη λευκή ή τη μαύρη μαγεία, η χρήση της οποίας ήδη από την εποχή του Πλάτωνα είχε πάρει ανησυχητικές διαστάσεις: «Αγύρτες ιερείς και μάντιες πάνε κυρίως στα σπίτια των πλουσίων και τους πείθουν πως έχουν από τους θεούς τη δύναμη να ξεπλύνουν με ξόρκια και θυσίες τις αμαρτίες τους ή τις αμαρτίες των προγόνων τους, κι ότι μπορούν ακόμη, με μια μικρή δαπάνη, να βλάψουν τους εχθρούς τους με μάγια και κατάρες, είτε έχουν δίκιο είτε άδικο, γιατί λένε πως μπορούν να αναγκάσουν τους θεούς να τους υπακούουν».³⁰ Οι κάτοικοι της ελληνιστικής Δήλου ακολουθούν πολύ συχνά τέτοιους δρόμους. Ο T. Pacionius χαράζει σ' ένα φύλλο μολύβδου τα ονόματα των εχθρών του και το καρφώνει με πέντε χάλκινα καρφιά σε έναν τάφο της Ρήνειας, προφανώς στον τάφο κάποιου ἄωρου νεκρού, κάποιου που έφυγε πριν την ώρα του, και το ανήσυχο πνεύμα του περιπλανιέται ακόμη σ' αυτό τον κόσμο. Στην κατάρα του περιλαμβάνει περισσότερα από 21 ονόματα, πολλά μέλη της οικογένειας των Pacionii, αρκετούς άλλους Ρωμαίους και Έλληνες και τον Αθηναίο Επιμελητή της Δήλου Σεραπίωνα. Κάποια άλλη χαράζει μια φοβερή κατάρα γι' αυτόν που της έκλεψε το φιδόμορφο βραχιόλι και ρίχνει το μολύβδινο φύλλο στο πηγάδι της ύποπτης γειτονιάς: «Κύριοι θεοί Συκοναίοι, Κυρία θεά Συρία Συκόνα εκδικηθείτε και τιμωρήστε· καταγράψω αυτόν που πήρε, αυτόν που έκλεψε το φιδόμορφο βραχιόλι μου, καταγράψω αυτούς που το ξέρουν κι αυτούς που συνεργάστηκαν· καταγράψω τον εγκέφαλο, την ψυχή και τα νεύρα αυτού που έκλεψε το βραχιόλι, αυτού που τον γνωρίζουν και αυτούς που συνεργάστηκαν· καταγράψω τα γεννητικά όργανα και τα χέρια αυτού που πήρε κι έκλεψε το βραχιόλι· τον καταγράψω από τα πόδια μέχρι το κεφάλι, μέχρι τα νύχια των ποδιών του κι αυτόν που το έκλεψε κι αυτούς που τον γνωρίζουν, είτε άνδρας είναι είτε γυναίκα».³¹ Στις τελετές της ομοιοπαθητικής μαγείας χάλκινα ομοιώματα ανδρών δεμένων χειροπόδαρα χρησιμοποιούνται για «να δέσουν» άστατους εραστές. Με μαγικές επωδές και φίλτρα, περιστρέφοντας μολύβδινους τροχούς στο φεγγαρόφωτο, προσπαθούσαν να ξαναφέρουν κοντά τους κάποιον άπιστο αγαπημένο:³²

*Πού είναι οι δάφνες, Θεστυλίσ; Φέρε μου εδώ τα φίλτρα,
κόκκινο μάλλινο πανί ρίξε πάνω στην κούπα
τον άντρα για να δέσω εγώ που αντίσταση μου φέρνει...
Γύρισε, μαγικέ τροχέ, και φέρε μού τον σπίτι.
Ο Δέλφις με πυρπόλησε κι εγώ τού καιώ δάφνες
κι όπως αυτές τριζοβολούν και λάμπουν αναμμένες
και καίγονται απότομα, χωρίς να αφήνουν στάχτη,
έτσι του Δέλφι το κορμί να λιώνει από τον πόθο.
Γύρισε, μαγικέ τροχέ, και φέρε μού τον σπίτι...*

Χαρακτηριστικό της εποχής είναι το γεγονός ότι η *όνειροκρίτις* Μίνδια αποκτά τόσα χρήματα από το επάγγελμά της, ώστε μπορεί να συνεισφέρει οικονομικά στο Ιερό των Αιγυπτίων θεών. Όλοι φοβούνται τον φθόνο και το κακό μάτι, γι' αυτό φορούν φυλαχτά σε σχήμα φαλλού, ή σε σχήμα γροθιάς με τον αντίχειρα σφιγμένο ανάμεσα στον δείκτη και τον παράμεσο. Στους εξωτερικούς τοίχους των σπιτιών ζωγραφίζουν τους προστάτες θεούς, κυρίως τον *Ηρακλή Αλεξίκακο*, που απομακρύνει το κακό, και σύμβολα αποτροπαϊκά: τους πύλους των Διοσκούρων, το ρόπαλο του Ηρακλή, τον δίσκο της σελήνης ή τον παντοδύναμο φαλλό. Η υπεροχή του φαλλού πάνω στο κακό μάτι φαίνεται σ' ένα ανάγλυφο από την Οικία του Ινωπού,³³ όπου ένας φαλλός-λιοντάρι χτυπά με τον φαλλό του ένα ορθάνοιχτο μάτι. Στα εργαστήρια και στα σπίτια τους τοποθετούν *προβασκάνια*,³⁴ παράξενες ανδρικές μορφές που κάθονται με ανοιχτά τα πόδια επιδεικνύοντας τον τεράστιο φαλλό τους. Η στάση είναι όμοια με τη συνηθισμένη στάση του αιγυπτιακού θεού Bes ή Βησά, του καλοκάγαθου αυτού κοιλαρά που διώχνει τις κακόβουλες επιρροές, εξουδετερώνει τις μαγγανείες, φέρνει κέφι, καταπραΰνει τις ανησυχίες και εμφανίζεται συχνά σε φυλαχτά, ενώνοντας τις δυνάμεις τους με άλλες θεότητες εναντίον του φθόνου. Αγγεία με τέτοιες μορφές, τοποθετημένα πάνω στο τραπέζι –ο Αριστοτέλης αναφέρει πως η βασκανία παρεμβαίνει και στο φαγητό– ή κρεμασμένα σε κάποιο εμφανές σημείο, προστάτευαν τους ενοίκους του σπιτιού. Με την ασυνήθιστη, δύσμορφη και περίεργη όψη τους τραβούσαν την προσοχή των επισκεπτών αποδυναμώνοντας το «κακό μάτι», ενώ παράλληλα, δείχνοντας τα γεννητικά τους όργανα, καταπολεμούσαν τον φθόνο. Ιθυφαλλικές Ερμές, τοποθετημένες στα αίθρια των σπιτιών, στα σταυροδρόμια, σ' απόμερους δρόμους και σε πλατείες, προστάτευαν τους διαβάτες από τα κακόβουλα πνεύματα και τις κακές προθέσεις. Τα τρίστρατα ήταν στη δικαιοδοσία της τρομερής Εκάτης, της κύριας θεάς των μαγισσών, κι όλοι τα απέφευγαν τη νύχτα. Μια επιτυχημένη, αν κρίνουμε από τις εισπράξεις που άφησε πίσω της, πόρνη φοβάται τόσο τον φθόνο, ώστε φορά όλα τα φυλαχτά μαζί σ' ένα βραχιόλι: τον φαλλό, το ρόπαλο του Ηρακλή, την τρίμορφη Εκάτη, το χέρι, τον Αρποκράτη, την Ερμαϊκή στήλη, τον πέλεκυ και το σφυρί.

513

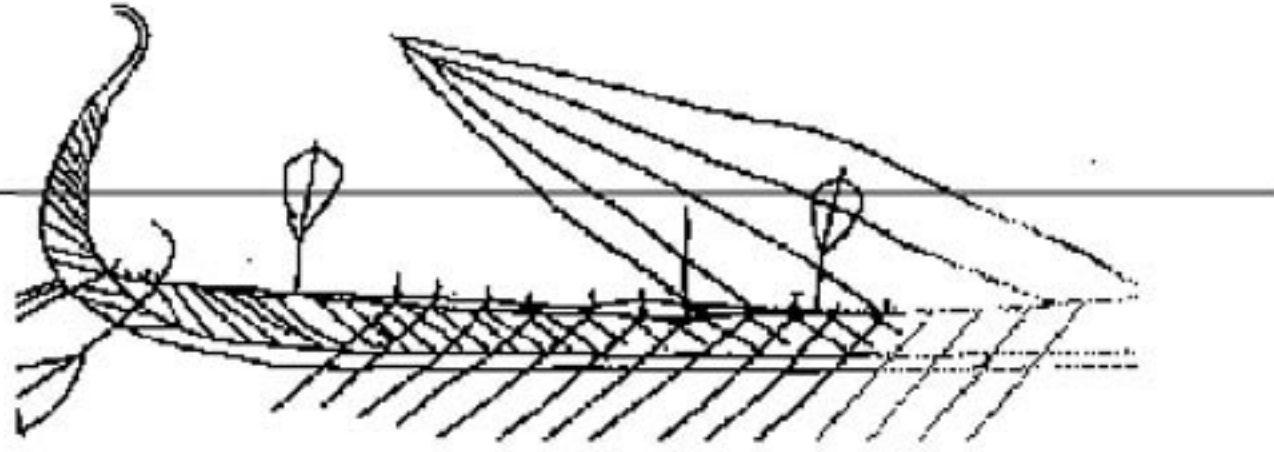
510, 425, 426

369

Τα λιμάνια

Με την ήττα των Μακεδόνων από τους Ρωμαίους (Πύδνα, 168 π.Χ.) τελειώνει και η περίοδος της ανεξαρτησίας της Δήλου. Το 166 π.Χ. οι Ρωμαίοι την παραχωρούν ξανά στους Αθηναίους, οι οποίοι εξορίζουν και πάλι, αυτή τη φορά οριστικά, τους Δήλιους, και εγκαθιστούν στο νησί Αθηναίους εποίκους. Παράλληλα οι Ρωμαίοι, που ρυθμίζουν πλέον τις τύχες της Μεσογείου, ανακήρυξαν τη Δήλο ελεύθερο λιμάνι με στόχο να εξοντώσουν οικονομικά την αντίπαλό τους Ρόδο. Η απαλλαγή από τους φόρους, η ατέλεια, αλλά και η εξαιρετική γεωγραφική της θέση και η καταστροφή της Κορίνθου (146 π.Χ.), σημαντικότατου μέχρι τότε εμπορικού κέντρου, είχαν σαν αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί εκεί όλο το διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Βορρά και Νότου. Η ισχυρή Ρόδος καταστράφηκε οικονομικά, αφού τα έσοδα από το λιμάνι της έπεσαν από το ένα εκατομμύριο στις 150.000 δραχμές,³⁵ ενώ το μικρό νησί έγινε πολύ σύντομα το *maximum emporium totius orbis terrarum* (Festus), δηλαδή το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της οικουμένης. «Μολονότι η Δήλος ήταν ήδη τόσο ένδοξη», γράφει ο Στράβων³⁶ στα τέλη του 1ου αι. π.Χ., «η ολική καταστροφή της Κορίνθου από τους Ρωμαίους την έκανε ακόμη ενδοξότερη. Οι εισαγωγείς μετέφεραν τις επιχειρήσεις τους στη Δήλο επειδή υπήρχε η ασυλία του Ιερού και επειδή το λιμάνι ήταν σε πολύ καλή θέση γι' αυτούς που ταξιδεύουν από την Ιταλία και την Ελλάδα προς την Ασία. Η γιορτή του θεού είναι ένα είδος εμπορικής πανηγυρης και οι Ρωμαίοι, πολύ περισσότερο από όλους τους άλλους, σύχναζαν εκεί ακόμη και πριν από την καταστροφή της Κορίνθου. Όταν οι Αθηναίοι πήραν το νησί φρόντισαν συγχρόνως τόσο τις θρησκευτικές γιορτές του ιερού όσο και τους εισαγωγείς εμπόρους».

Φυσικό επακόλουθο ήταν η απότομη αύξηση του πληθυσμού και μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Η πόλη απλώνεται, δημιουργούνται νέες συνοικίες, οικοδομούνται πολλά νέα ιδιωτικά και δημόσια κτήρια.

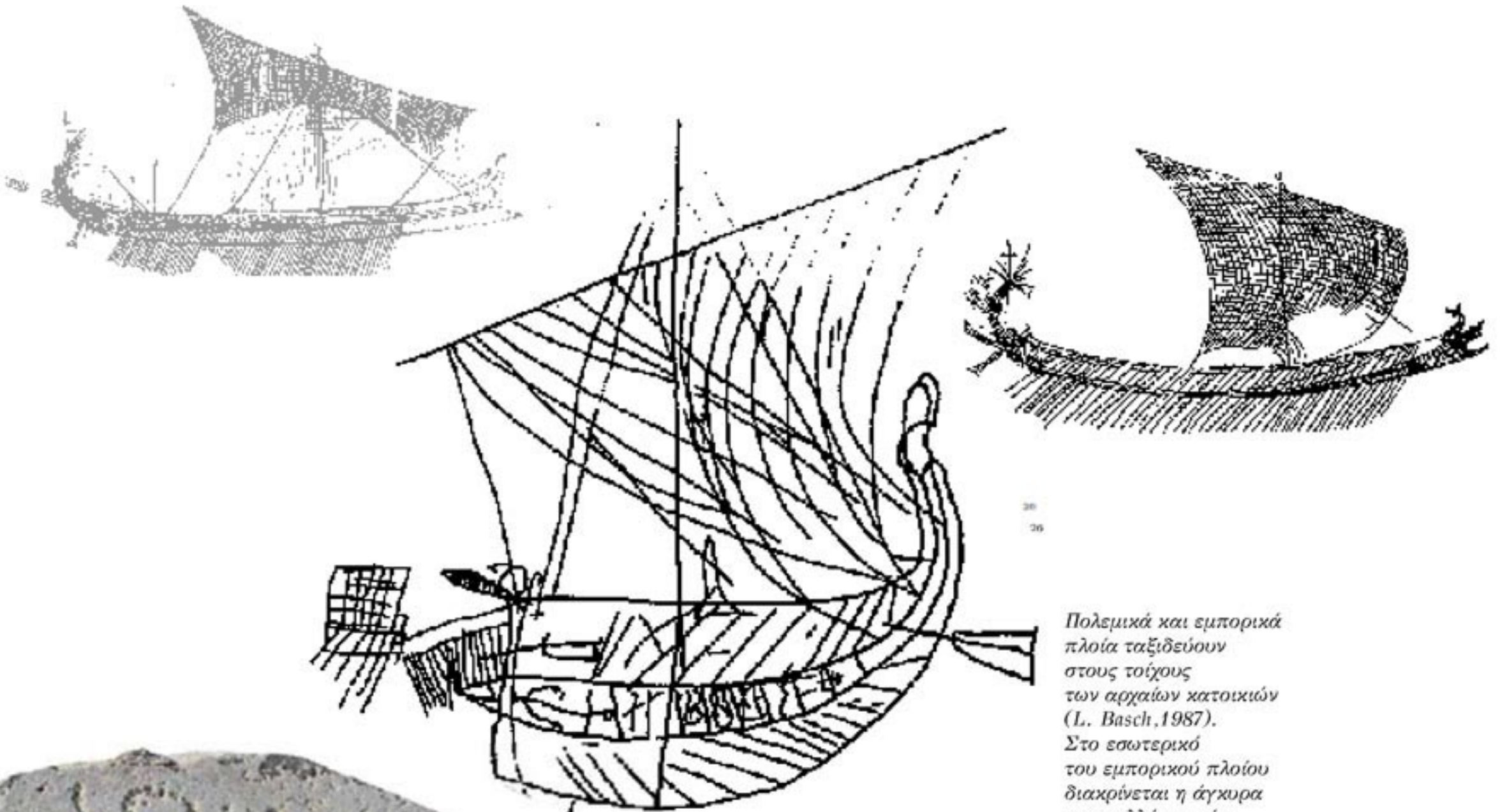
Το αρχαϊκό λιμάνι, στα βορειοδυτικά του νησιού, ήταν μικρό και δεν μπορούσε πλέον να εξυπηρετήσει την αυξημένη εμπορική κίνηση, γι' αυτό σταδιακά έγιναν στην πρόσφορη δυτική ακτή οι απαραίτητες νέες λιμενικές εγκαταστάσεις.³⁷ Ενώ στους προηγούμενους αιώνες η πόλη ήταν παράρτημα του Ιερού, τώρα τόσο η πόλη όσο και το Ιερό γίνονται παραρτήματα του Λιμανιού. Εκτός από τον Ιερό Λιμένα υπήρχαν τέσσερα ακόμη εμπορικά λιμάνια για τα μεγάλα εμπορικά πλοία της εποχής. Υπολογίζεται πως σ' αυτά τα λιμάνια (μήκους 1.500 μ. περίπου) μπορούσαν να αγκυροβολήσουν ταυτοχρόνως 150 μυριοφόροι (εμπορικά πλοία χωρητικότητας 250 τόνων) και 100 μικρότερα επιβατηγά και ψαράδικα σκάφη. Στις πολύβουες προκυμαίες, όπου οι ελαφροί ελληνικοί χιτώνες ανακατεύονταν με πολύχρωμα εξωτικά κουστούμια, πλοία απ' όλη τη Μεσόγειο φόρτωναν και ξεφόρτωναν διαρκώς τόνους εμπορευμάτων και χιλιάδες σκλάβους. «Η Δήλος», γράφει ο Στράβων³⁸, «μπορούσε να εισάγει και να εξάγει την ίδια μέρα δεκάδες χιλιάδες σκλάβους, γι' αυτό υπήρχε και η παροιμία "έμπορε, έλα στο λιμάνι, ξεφόρτωσε, κι όλα πουλήθηκαν". Αιτία είναι ότι οι Ρωμαίοι, που πλούτισαν μετά την καταστροφή της Καρχηδόνας και της Κορίνθου, χρειάζονταν πολλούς υπηρέτες». Υπολογίζεται ότι την περίοδο της ακμής ήταν δυνατόν να έχουμε 7.500 αφίξεις πλοίων τον χρόνο και να διακινηθούν 750.000 τόνοι εμπορευμάτων και 250.000 σκλάβοι.³⁹

Τόσο στο Ιερό όσο και στην πόλη είναι φανερός ο θαλασσινός προσανατολισμός των κατοίκων του νησιού, οι περισσότεροι από τους οποίους ασχολούνται με το θαλάσσιο εμπόριο. Τα θαλασσινά θέματα ήταν ιδιαίτερα αγαπητά: τα ψηφιδωτά δάπεδα διακοσμούνται συχνά με άγκυρες, τρίαινες και Τρίτωνες, τα παιδιά έπαιζαν με καραβάκια και άγκυρες και έπιναν από μπιμπερό σε σχήμα ψαριού ή δελφινιού, οι νύχτες φωτίζονταν με λύχνους σε σχήμα πλοίου. Σε ψηφιδωτά δάπεδα, σε κοσμήματα, στις μαρμάρινες εξέδρες του Ιερού και σε αγάλματα της Αφροδίτης παριστάνονται πολύ συχνά δελφίνια. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα οι ψαράδες και οι ναυτικοί του Αιγαίου είναι εξοικειωμένοι με τα χαριτωμένα αυτά θηλαστικά που εμφανίζονται όταν ο ουρανός είναι αίθριος και η θάλασσα γαλήνια και ακολουθούν τα πλοία παίζοντας στην επιφάνεια της θάλασσας. Επειδή οι φιλικοί αυτοί σύντροφοι των μοναχικών θαλασσινών ταξιδιών εμφανί-

ζονταν συνήθως μετά τις τριχυμίες της εαρινής ισημερίας, όταν άρχιζαν πάλι τα ταξίδια που είχαν διακοπεί στη διάρκεια του μακρού χειμώνα, συνδέθηκαν με τον Απόλλωνα-Ήλιο (Δελφίνιο), τον θεό που διαπερνά τα σκοτάδια των καταιγίδων, διαλύει τα μαύρα σύννεφα και γαληνεύει τις τριχυμίες. Σύμφωνα με τον Ομηρικό Ύμνο, ο ίδιος ο θεός μεταμορφώθηκε σε δελφίνι για να οδηγήσει τους Κρητικούς ναύτες στην Κρίσσα και τους Δελφούς και να γίνουν εκεί οι πρώτοι ιερείς του. Τα Δελφίνια, γιορτή του Δελφινίου Απόλλωνος, προστάτη των ναυτικών, που γιορτάζονταν στις 6 Μουνιχιώνος (Μάρτιος-Απρίλιος), ήταν η επίσημη έναρξη των θαλασσινών ταξιδιών. Τα δελφίνια, ως προάγγελοι του καλού καιρού, ήταν επίσης σύμβολα, συνοδοί και σύντροφοι των θαλάσσιων θεοτήτων (Ποσειδώνας, Αμφιτρίτη, Νηρηίδες), προστάτες και βοηθοί των ναυτικών. Τόσο η μυθολογία όσο και η νεότερη λαϊκή παράδοση συνέδεσε τα δελφίνια με τη θαυμαστή σωτηρία ναυαγών (Τηλέμαχος, Αρίων, Φάλανθος, Κοίρανος) ή με τη μεταφορά νεκρών στη στεριά για να ταφούν (Μελικέρτης, Ησίοδος).

Στους τοίχους των αρχαίων σπιτιών βρέθηκαν χαραγμένες δεκάδες εικόνες πλοίων. Ψαρόβαρκες, πολεμικά και εμπορικά πλοία απεικονίζονται με πολλές λεπτομέρειες του εξοπλισμού τους, έτσι ώστε οι τοίχοι αυτοί να αποτελούν μια μοναδική εικονογραφημένη εγκυκλοπαίδεια των πλοίων που διέσχιζαν τη Μεσόγειο τον 1ο π.Χ. αιώνα.⁴⁰ Πολλά από αυτά τα χαράγματα έγιναν μετά την καταστροφή της Δήλου από περαστικούς ναυτικούς, συνήθεια που συνεχίστηκε και στους κατοπινούς αιώνες, πιθανόν με τη σκέψη πως η απεικόνιση του πλοίου στο ιερό νησί το έθετε υπό την προστασία του θεού, έτσι όπως γίνεται ακόμη σήμερα με τα ασημένια τάματα που κρεμούν κάτω από τις εικόνες. Στα μάρμαρα του Ιερού έχουν χαραχθεί πολλά караβάκια και ονόματα ναυτικών, ενώ στη βάση του Κολοσσού των Ναξίων έχουμε μια από τις παλαιότερες μαρτυρίες για την παρουσία του αμερικανικού στόλου στο Αιγαίο: Captain M. C. Perry, U.S.N., 1826.

Πολεμικά και εμπορικά πλοία ταξιδεύουν στους τοίχους των αρχαίων κατοικιών (L. Basch, 1987). Στο εσωτερικό του εμπορικού πλοίου διακρίνεται η άγκυρα και πολλά αγγεία, που πιθανόν ήταν το εμπόρευμα.

Χαράγματα περιηγητών στη βάση του Κολοσσού των Ναξίων.

Στην εύφορη

783 νότια Ρήνεια (Αμπελώνας) εντοπίστηκε μια αρχαία πόλη που εγκαταλείφθηκε στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ., όταν ένα τμήμα του λόφου στον οποίο ήταν χτισμένη αποκόπηκε και κατακρημνίστηκε στη θάλασσα. Πολύ πιθανόν, την περίοδο που το νησί διατηρούσε ακόμη τον αποκλειστικά ιερό χαρακτήρα του, αυτή ήταν η αρχική πόλη της Δήλου κι εδώ κατοικούσαν όσοι δεν είχαν άμεση σχέση με τη λειτουργία του Ιερού. Φαίνεται πως μετά την καταστροφή κάποιοι εγκαταστάθηκαν στη Δήλο. Από το τέλος του 5ου αι. π.Χ., εκτός από τους ιερείς και τους υπηρέτες που ήταν απαραίτητοι για τη λειτουργία του τεράστιου Ιερού, υπήρχαν αρκετοί κάτοικοι στο νησί. Όπως μας πληροφορούν οι αρχαίες επιγραφές, στην ιδιοκτησία του Ιερού υπήρχαν αρκετές οικίες, που ενοικιάζονταν σε ιδιώτες. Τα λιγοστά τοπωνύμια που αναφέρονται δείχνουν πως οι οικίες αυτές βρίσκονταν στην περιοχή του Ινωπού ποταμού, κοντά στον Ιππόδρομο, αλλά κυρίως κοντά στο λιμάνι, μια και είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται το εμπόριο. Ενδεικτικό για τον αριθμό των κατοίκων είναι το γεγονός ότι στις αρχές του 3ου αιώνα, εποχή που το θέατρο είναι ακόμη καθαρά «ανδρική υπόθεση» (ποιητές, χορηγοί, ηθοποιοί και θεατές είναι όλοι άνδρες), οικοδομήθηκε ένα θέατρο 6.500 θέσεων.⁴

4, 755-774 Η πόλη που αντικρίζει σήμερα ο επισκέπτης αναπτύχθηκε στις πλαγιές των έξι χαμηλών λόφων που περιβάλλουν τη μικρή κοιλάδα του Ιερού μέσα σε λίγες δεκαετίες, μετά το 166 π.Χ. και την κήρυξη της ατέλειας. Αποτέλεσμα της γρήγορης αυτής ανάπτυξης ήταν η άναρχη οικοδόμηση, χωρίς πολεοδομικό σχέδιο και χωρίς κανονικό ρυμοτομικό σύστημα, πράγμα που είναι περισσότερο φανερό στη «Συνοικία του Θεάτρου», την παλαιότερη συνοικία της πόλης. Εκεί κατοικούν κυρίως οι απόγονοι των Αθηναίων κληρούχων, μικρογαιοκτήμονες που αποτελούν μια υποτυπώδη «αριστοκρατική» τάξη που απεγνωσμένα προσπαθεί να σταθεί μέσα στην οικονομική ολιγαρχία, η οποία ελέγχει πλέον το νησί. Ασχολούνται με το εμπόριο ενώ παράλληλα καλλιεργούν σιτηρά και αμπέλια στα κτήματά τους, εκτρέφουν μελίτσια, αιγοπρόβατα, βοοειδή και χοίρους. Τα σπίτια τους είναι οργανωμένα αρχοντόσπιτα με εύθλιπτήρια και ληνοούς για τη σύνθλιψη των σταφυλιών, κελάρια και αποθήκες με μεγάλους πίθους για την αποθήκευση του μούστου και των καρπών.

8 Η συνοικία αυτή είναι η πιο ακριβή περιοχή της πόλης και γι' αυτό όσοι καταφέρνουν να μείνουν εκεί προσπαθούν να επιτύχουν τη μεγαλύτερη δυνατή εκμετάλλευση των οικοπέδων, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη ποικιλία στις κατόψεις των σπιτιών και οι δρόμοι να είναι στενοί και ακανόνιστοι. Η συνοικία περιλαμβάνει πλούσιες και μέτριες κατοικίες, τη μια πλάι στην άλλη χωρίς ταξικό διαχωρισμό. Σε πολλές περιπτώσεις δύο μικρές κατοικίες ενώνονται για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των νέων ιδιοκτητών. Αυτό έκανε και η Κλεοπάτρα, η οποία πρόσθεσε επιπλέον ένα πολυτελές περιστύλιο με μαρμάρινους κίονες σ' ένα χώρο πολύ μικρό για τέτοια κατασκευή. Αλλά τα γειτονικά σπίτια είχαν τέτοιο περιστύλιο και προφανώς η Κλεοπάτρα το θεώρησε απαραίτητο για το γόητρο της οικογένειας.

773, 774 Μπροστά στα σπίτια είναι μικρά μαγαζιά στα οποία οι δούλοι πουλούσαν τα προϊόντα του κυρίου τους και υπάρχει πόρτα επικοινωνίας με το υπόλοιπο σπίτι. Όταν τα μαγαζιά ενοικιάζονται σε κάποιον έμπορο, οι εισοδοί αυτές είναι κλεισμένες με τοίχο. Τα ψηλά σπίτια δεν άφηναν τον ήλιο να φωτίσει τους στενούς (πλάτους 1,45-3 μ.), ακανόνιστους δρόμους, οι οποίοι θα ήταν σκοτεινοί, υγροί και γεμάτοι λάσπες τους χειμωνιάτικους μήνες. Η Συνοικία του Θεάτρου με την άναρχη οικοδόμηση και τους ακανόνιστους δρόμους της θυμίζει έντονα μεσαιωνικές πόλεις.

106 Στη νεότερη συνοικία του Σκαρδανά, στην οποία κατοικούν κυρίως πλούσιοι Ιταλοί και άλλοι ξένοι που εμπορεύονται στη Δήλο, διακρίνεται κάποια προσπάθεια οικοδόμησης σε τετράγωνα, που δεν τηρείται όμως πάντα. Οι δρόμοι εδώ είναι πολύ πιο πλατείς (4,50-9 μ.), αλλά το πλάτος τους μειώνεται διαρκώς με την επέκταση των κτηρίων και τη δημιουργία νέων καταστημάτων. Τα καταστήματα που δημιουργήθηκαν ανατολικά της Οικίας του Διαδουμένου και του Ιδρύματος των Ποσειδωνιαστών μείωσαν το πλάτος της λεωφόρου που οδηγεί από το λιμάνι του Σκαρδανά στο Ιερό κατά τρία μέτρα και οι ιδιοκτήτες της Οικίας

της Λίμνης κατέλαβαν τρία μέτρα από τον δημόσιο δρόμο, μειώνοντας το πλάτος του από 4,50 μ. σε μόλις 1,50 μ. Σε κάθε ελεύθερη γωνιά τού ήδη πυκνοκατοικημένου κέντρου ξεφύτρωναν διαρκώς μικρά καταστήματα, εργαστήρια και κατοικίες και είναι φανερό πως οι πλούσιοι νέοι κάτοικοι δεν έβλεπαν τη Δήλο σαν πατρίδα τους, αλλά σαν προσωρινή έδρα των επαγγελματιών τους δραστηριοτήτων.

Σε όλη την πόλη πάντως υπάρχει πλήρες αποχετευτικό σύστημα. Οι αγωγοί των σπιτιών ενώνονται με τους κεντρικούς αγωγούς που διασχίζουν κατά μήκος όλους τους δρόμους. Τα λύματα χύνονται στη θάλασσα.

Εξαιτίας της μορφολογίας του εδάφους οι στενοί, πλακοστρωμένοι δρόμοι της Συνοικίας του Θεάτρου και οι χωματόδρομοι των άλλων συνοικιών είναι ανηφορικοί και έχουν κατά διαστήματα σκαλοπάτια. Στους δρόμους αυτούς δεν μπορούσαν βέβαια να κινηθούν άμαξες, αλλά ούτε και ζώα, επειδή και στις δύο πλευρές τους υπάρχουν καταστήματα και η κίνηση ήταν μεγάλη σε όλη τη διάρκεια της ημέρας. Ο εφοδιασμός των καταστημάτων και οι βαριές μεταφορές πιθανόν γίνονταν από το ηλιοβασίλεμα ως την αυγή.

Σε κανένα από τα καταστήματα της πόλης δεν υπάρχει αποχωρητήριο κι ούτε υπάρχουν δημόσια αποχωρητήρια σε κάποια από τις τέσσερις μεγάλες αγορές ή στο Ιερό. Οι γυναίκες που κυκλοφορούσαν σ' αυτές τις περιοχές ήταν πολύ λίγες και οι άνδρες, αν θυμηθούμε τον Βλέπυρο και τον Φειδιππίδη από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη, δεν φαίνεται να είχαν πολλές αναστολές. Είναι χαρακτηριστικό το ότι η περιοχή στην οποία χτίστηκε το πρώτο Σαραπίειον περιγράφεται ως «τόπος κόπρου μεστός», ενώ στους οικονομικούς απολογισμούς του Ιερού αναφέρονται ποσά που δόθηκαν για τον καθαρισμό του Ιερού και την απομάκρυνση της κόπρου. Για τον καθαρισμό της πόλης δεν φαίνεται να υπήρχε καμία μέριμνα, όπως δεν υπήρχε πρόβλεψη για τα απορρίμματα. Ένας δρόμος βόρεια από τους Λέοντες, που ανασκάφηκε τα τελευταία χρόνια, βρέθηκε γεμάτος σωρούς σκουπιδιών (υπολείμματα φαγητών, σπασμένα σκεύη, άχρηστα εργαλεία) και φαίνεται πως γενικά οι δρόμοι και οι κοινόχρηστοι χώροι ήταν σε ανάλογη κατάσταση. Στη Μινώα Κρήνη ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. υπήρχε επιγραφή που απαγόρευε να πλένουν οτιδήποτε, να κολυμπούν ή να ρίχνουν σκουπίδια στο νερό. Μια άλλη επιγραφή του 201 π.Χ., που σώζεται ακόμη στη θέση της, απαγορεύει να πετούν στάχτες ή κόπρο κοντά στο τέμενος της Λητώς και το ναό του Διονύσου και μια τρίτη προβλέπει αυστηρές ποινές γι' αυτούς που αφήνουν χοίρους και άλλα ζώα να βόσκουν στο Ιερό.⁴² Τέτοιου είδους απαγορεύσεις δεν θα είχαν νόημα αν οι προσκυνητές, οι διερχόμενοι έμποροι και οι κάτοικοι σέβονταν τους κοινόχρηστους χώρους της πόλης.

Σε σύγκριση με τις σύγχρονες της πόλεις και ιδιαίτερα με την Αλεξάνδρεια, «που διασχίζοταν ολόκληρη από δρόμους πλατιούς, ώστε να περνούν άλογα και άμαξες, δύο μάλιστα δρόμοι είχαν πλάτος πάνω από τριάντα μέτρα»,⁴³ η Δήλος δεν ήταν τίποτα παραπάνω από μια μικρή, κακοχτισμένη και βρόμικη εμπορική πόλη. Το μόνο που την έκανε ξεχωριστή ήταν η ύπαρξη του αρχαίου Ιερού και οι μύθοι της.

625

487

Οι Αθηναίοι που εγκαταστάθηκαν στη Δήλο, ήταν φτωχοί ακτήμονες ή τυχοδιώκτες και καιροσκόποι, χωρίς καμιά ιδιαίτερη παιδεία, που δέχτηκαν να μείνουν στο απομονωμένο νησί μη έχοντας καλύτερη εναλλακτική λύση. Σύμφωνα με τον Αθήναιο⁴⁴ (2ος αι. μ.Χ.) οι περισσότεροι Δήλιοι ήταν μάγειροι και σερβιτόροι που πλούτιζαν υπηρετώντας τους προσκυνητές: «Μερικοί από αυτούς ονομάζονται ακόμη και μέχρι σήμερα (από τη δουλειά που έκαναν οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους) Χοίραχοι, Αμνοί, Αρτυσίλαοι, Σήσαμοι, Αρτυσίτραγοι, Νεωκόροι και Ιχθυβόλοι, πολλές γυναίκες ονομάζονται Κυμινάνθαι, ενώ όλοι γενικώς οι Δήλιοι ονομάζονται Ελεοδύται, επειδή όταν υπηρετούν στα δημόσια συμπόσια περνούν κάτω από τα τραπέζια (ελεούς)».

Το πλήθος των θυσιών και των συμποσιών που ακολουθούσαν έκαναν τη Δήλο ιδανικό τόπο για τους παρασίτους. Σύμφωνα με ένα απόσπασμα του Κρίτωνος (2ος αι. π.Χ.),⁴⁵ οι ίδιοι οι Δήλιοι ονομάζονταν παράσιτοι του θεού: «Στο λιμάνι έπαισα έναν πλούσιο κι άπειρο Φοίνικα καπετάνιο ν' αφήσει το αραξοβόλι και να ρίξει στη θάλασσα δύο καράβια γιατί ήθελα να πάω από τον Πειραιά στη Δήλο, επειδή από όλους άκουγα πως αυτός ο τόπος έχει για έναν παράσιτο τρία καλά που κανένας άλλος τόπος δεν τα έχει: αγορά μ' όλα τα καλά, πλήθος ανθρώπων απ' όλα τα μέρη και τους Δηλιανούς που είναι οι ίδιοι παράσιτοι του θεού».

Σταδιακά εγκαταστάθηκαν στη Δήλο έμποροι από διάφορους τόπους, ενώ, μετά την κήρυξη της ατέλει-ας, όταν συγκεντρώθηκε εκεί όλο το διαμετακομιστικό εμπόριο της ανατολικής Μεσογείου, συνέρρευσε ένα πλήθος αρχιτεκτόνων, εργολάβων, οικοδόμων, μηχανικών, τεχνιτών και εργατών για να υπηρετήσει τους πλούσιους εμπόρους, τραπεζίτες και εφοπλιστές. Υπολογίζεται ότι γύρω στο 90 π.Χ. στο μικρό αυτό νησί, που δεν είναι παρά μια κουκκίδα στον χάρτη της Μεσογείου, κατοικούσαν περίπου 30.000 άνθρωποι. Εκτός από τους μόνιμους κατοίκους υπήρχε πάντα ένα πλήθος διερχόμενων εμπόρων και ναυτικών και μεγάλος αριθμός επισκεπτών στην περίοδο των εορτών. Πρεσβείες, μισθοφόροι, ηθοποιοί, μουσικοί, δάσκαλοι, καλλιτέχνες και έμποροι έφταναν διαρκώς μεταφέροντας τις γνώσεις τους και τις τελευταίες τάσεις της τέχνης και της μόδας, που με αγωνία παρακολουθούσαν οι πλούσιοι κάτοικοι. Πολλοί έμεναν σε φιλικά σπίτια. Οι διερχόμενοι έμποροι έμεναν ίσως στα κτήρια των συλλόγων τους. Για τη διαμονή των υπολοίπων υπήρχε ένα μεγάλο ξενοδοχείο πλάι στο θέατρο και ένα φτηνότερο κατάλυμα κάτω από το Στάδιο, με κτιστά θρανία στα οποία μπορούσαν να απλώσουν το στρώμα τους ή να πλαγιάσουν τυλιγμένοι με το ιμάτιό τους. Στο ισόγειο υπήρχε εστιατόριο και αποχωρητήριο, ίσως χώροι σταβλισμού ζώων, και λίγα μικρά υπνοδωμάτια στα οποία στριμώχνονταν όσοι είχαν να πληρώσουν παραπάνω. Περισσότερα υπνοδωμάτια υπήρχαν στον πρώτο όροφο που έβλεπε στην εσωτερική αυλή.

Από τις αναθηματικές επιγραφές και τα ταφικά μνημεία της Ρήνειας διαπιστώνουμε ότι εκτός από τους Αθηναίους και τους Ιταλούς, που αποτελούσαν την πλειονότητα του πληθυσμού, στη Δήλο κατοικούσαν άνθρωποι από την Πελοπόννησο, την Κεντρική και Δυτική Ελλάδα, τη Μακεδονία, τα νησιά του Αιγαίου, τη Θράκη και τον Εύξεινο Πόντο, την Ταυρική Χερσόνησο, την Τρωάδα, τη Μυσία, την Αιολίδα, την Ιωνία, τη Λυδία, την Καρία, τη Λυκία, τη Βιθυνία, την Παφλαγονία, τον Πόντο, την Καππαδοκία, την Πισιδία, την Παμφυλία, την Κιλικία, τη Συρία, τη Μηδία, την Κύπρο, την Αίγυπτο, την Κυρήνη, την Αραβία.

Όλοι αυτοί οι άνθρωποι, παρά τη διαφορετική καταγωγή τους, συνυπάρχουν ειρηνικά. Υιοθετούν τον ελληνικό τρόπο ζωής, μιλούν και γράφουν ελληνικά, κατοικούν σε ελληνικά σπίτια, χτίζουν ιερά στα οποία λατρεύουν τους θεούς τους χωρίς κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα, εργάζονται και διασκεδάζουν μαζί. Τα παιδιά τους φοιτούν στο ίδιο Γυμνάσιο, παίζουν και γυμνάζονται μαζί στις ίδιες παλαιίστρες. Ο κατάλογος των αποφοίτων του 126/5 π.Χ. από την Παλαιίστρα του Στασέα,⁴⁶ ένα ιδιωτικό ακριβό σχολείο, ανάλογο με τα σημερινά αγγλικά κολέγια, στο οποίο οι νέοι των εύπορων οικογενειών είχαν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν χρήσιμες κοινωνικές σχέσεις, δίνει μια ιδέα της σύνθεσης του πληθυσμού της Δήλου. Οι έφηβεύσαντες εκείνη τη χρονιά είναι: Ίάσων Έπικράτου έγ Μυρρινούττης, Φιλήμων Φιλήμονος Μελιτεύς, Άλυπος Άπολλωνίου Άγγελῆθεν, Μάαρχος Λευκίου Ρωμαίος, Πρωτογένης Πρωτογένους Παιανιεύς, Πολέμων Διονυ-

σίου Ἀλεξανδρεύς, Γάιος Αὔλου Ρωμαῖος, Διόδωτος Δωσιθέου Ἀράδιος, Λεύκιος Κοῖντου Ρωμαῖος, Παρμένων Εἰρηναίου Σιδώνιος, Ἰάσων Ἰάσονος Ἀντιοχεύς, Θεόφιλος Θεοφίλου Κορκυραῖος, Ἐρμογένης Φιλοδάμου Πάριος, Γάιος Γαῖου Ρωμαῖος, Διόδωτος Διονυσίου Ἀντιοχεύς, Ἀντίδοτος Ἀντιφάνου Λαοδικεύς.

Ἔτσι, για πρώτη ίσως φορά στην ανθρώπινη ιστορία, σ' αυτή τη μικρή γωνιά της γης συνυπάρχουν ειρηνικά ὅλοι σχεδόν οι λαοί της Μεσογείου. Στα λιμάνια και στους δρόμους ακούγονταν πολλές διαφορετικές γλώσσες. Στις αγορές έβρισκες είδη από τις πιο μακρινές γωνιές του κόσμου και κυκλοφορούσαν πολλά διαφορετικά νομίσματα. Τα πλοία που έφταναν διαρκώς στα λιμάνια της Δήλου δεν έφεραν μονάχα εμπορεύματα, αλλά και ανθρώπους και ιδέες και νέα από ὅλες σχεδόν τις παραλιακές πόλεις της Μεσογείου, έτσι που ο τότε κόσμος έμοιαζε να είναι μια μικρή γειτονιά γύρω από τη Μεσόγειο.

Η ζωή στην πόλη με την κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα ήταν έντονη, γεμάτη ευκαιρίες όχι μόνο για εμπορικές συναλλαγές και οικονομικές συμφωνίες, αλλά και για κάθε είδους διασκέδαση. Στη Δήλο οι χοροί και τα τραγούδια δεν σταματούσαν: «τα γύρω νησιά σαν κυκλικός χορός σε περιβάλλουν» φάλλει ο Καλλίμαχος, «ποτέ δεν σε είδε σιωπηλή κι αθόρυβη ο σγουρομάλλης Ἐσπερος, πάντα γεμάτη χλαλοή σε βλέπει. Τα αγόρια σιγοτραγουδούν αρχαίους ύμνους και τα κορίτσια στον χορό χτυπούν τα πόδια ρυθμικά». Οι επισκέπτες, εκτός από τα αξιοθέατα του Ιερού, μπορούσαν να επισκεφθούν τις αγορές, να ανακατευτούν με τα πλήθη στο λιμάνι, να παρακολουθήσουν αγώνες ή κάποια παράσταση στο θέατρο. Ὅσοι δεν ήταν καλεσμένοι σε συμπόσιο σε κάποιο φιλικό σπίτι μπορούσαν να φάνε στον ξενώνα, να αγοράσουν φαγητό από τους πλανόδιους πωλητές ή από κάποιο υπαίθριο μαγειρείο. Μπορούσαν επίσης να επισκεφθούν τα λουτρά, ή ένα από τα πορνεία, ή να περάσουν ώρες σιγοπίνοντας, συζητώντας και παίζοντας ζάρια σε μια ταβέρνα.

Τα ρεαλιστικά πορτρέτα που βρέθηκαν στα σπίτια δείχνουν μια σειρά προσώπων της εποχής. Τα λίγα «πορτρέτα» Ελλήνων παρουσιάζουν ακόμη πρόσωπα εξιδανικευμένα, με μια διάχυτη, αισθησιακή μελαγχολία. Οι πλούσιοι απελεύθεροι Ρωμαῖοι, οι ανατολίτες και Αφρικανοί έμποροι ποζάρουν αγέλαστοι, σοβαροί και βλοσυροί, αλλά η ρωμαϊκή *gravitas*, που προσπαθούν να τη μιμηθούν, φαίνεται πάνω τους σαν μάσκα: μια μάσκα που φορέθηκε τόσο πολύ ώστε πια δεν μπορεί να αφαιρεθεί – έχει γίνει ένα με το πρόσωπο. Η «σφιγμένη» και ανήσυχη έκφρασή τους φέρνει στο νου τον λιγομίλητο «Ηγεμόνα εκ Δυτικής Λιβύης» του Καβάφη, ο οποίος:

*Μήτε βαθύς στές σκέψεις ήταν, μήτε τίποτε.
Ἕνας τυχαῖος, ἀστείος ἄνθρωπος.
Πῆρε ὄνομα ἑλληνικό, ντύθηκε σάν τούς Ἕλληνας,
ἔμαθ' ἐπάνω, κάτω σάν τούς Ἕλληνας νά φέρεται:
κ' ἔτρεμεν ἡ ψυχὴ του μὴ τυχόν
χαλάσει τὴν καλοῦσαικην ἐντύπωσι
μιλώντας μέ βαρβαρισμούς δεινούς τά ἑλληνικά [...]
Γι' αὐτό καί περιορίζονταν σέ λίγες λέξεις,
προσέχοντας μέ δέος τές κλίσεις καί τὴν προφορά:
κ' ἐπληττεν οὐκ ὀλίγον ἔχοντας
κουβέντες στοιβαγμένες μέσα του.*

Με τον ίδιο ρεαλισμό παριστάνονται σε ειδώλια περίεργοι ή δύσμορφοι ανθρώπινοι τύποι. Αυτά τα έργα των μικροκαλλιτεχνών καταγράφουν με δημοσιογραφικό τρόπο το ανώνυμο πλήθος των μη προνομιούχων και συχνά αστείων τύπων που κυκλοφορούσε στους δρόμους της πόλης. Αιθίοπες, ραχιτικοί νάνοι, χορευτές, μεθυσμένες γριές, γελωτοποιοί, πλανόδιοι διασκεδαστές και πωλητές, ζητιάνοι, ιερείς, εξαντλημένοι σκλάβοι που έχουν αποκοιμηθεί, άνθρωποι με έντονα εθνικά χαρακτηριστικά δίνουν μια ζωντανή εικόνα του πραγματικού πληθυσμού της πόλης, που φυσικά δεν ήταν μόνο προνομιούχοι και πλούσιοι.

Στα αγάλματα, τις τοιχογραφίες και τα ειδώλια, οι γυναίκες παριστάνονται ιδιαίτερα κομψές, συγκρατημένες, αγέρωχες και αξιοπρεπείς, σχεδόν πάντα στην ίδια στάση, που τονίζει τον κορμό και το στήθος. Αντίθετα με την κλασική τέχνη που προτιμά να παριστάνει κορίτσια με εφηβικό στήθος, στους ελληνιστικούς χρόνους υπάρχει μια σαφής προτίμηση για αναπτυγμένα γυναικεία σώματα. Το ιδανικό γυναικείο σώμα φαίνεται στα γυμνά αγάλματα της Αφροδίτης: πλούσιες καμπύλες, μικρό στήθος και καλοσχηματισμένα οπίσθια – το σημείο εκείνο της γυναικείας αλλά και της ανδρικής ανατομίας που, όπως φαίνεται από τη λογοτεχνία και τη γλυπτική, προσέχουν περισσότερο. Η αθλητική Ἄρτεμις μπορεί να εμφανίζεται με κοντό χιτώνα και η Αφροδίτη εντελώς γυμνή, οι θνητές όμως καλύπτονται από το κεφάλι ως τα πόδια με μακρείς χιτώνες και ιμάτια που δεν αφήνουν τίποτα να φανεί. Προφανώς για τα κορίτσια, των καλών οικογενειών τουλάχιστον, υπήρχε ένας αυστηρός κώδικας συμπεριφοράς και εμφάνισης. Ὅμως οι πολύπτυχοι χιτώνες και τα λεπτά, διάφανα ιμάτια φοριούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να διαγράφονται και να τονίζονται οι καμπύλες του σώματος.

380-391

392-396

328-334

571

Η χρήση ψιμυθίων, αρχικά περιορισμένη μόνο στις εταίρες, τώρα έχει γενικευθεί στις γυναίκες όλων των τάξεων. Εξάλλου καλλυντικές αλοιφές χρησιμοποιούσαν και αυτές ακόμη οι θεές. Η σεμνή Ηρα, παντρεμένη γυναίκα με τέσσερα παιδιά, χρησιμοποιεί χωρίς ενδοιασμούς τις τέχνες της Αφροδίτης προκειμένου να ερεθίσει τον Δία, και γίνεται έξαλλη όταν η κόρη της Άγγελος κλέβει την αλοιφή που είχε για την καθημερινή περιποίηση του προσώπου της για να τη δώσει στην Ευρώπη, την ερωμένη του Δία. Ο κουραστικά συντηρητικός Ξενοφών καταδικάζει έντονα αυτές τις πονηρές συνήθειες των γυναικών. Στον Οικονομικό, όταν ο τριαντάχρονος Ισχύμαχος βλέπει πως η δεκαπεντάχρονη συζυγός του «είχε αλείψει το πρόσωπό της με πολύ ψιμύθιο για να φαίνεται λευκότερη κι είχε βάλει κοκκινάδι για να φαίνεται πιο ρόδινη και ψηλά παπούτσια για να φαίνεται ψηλότερη», κάνει έναν κυνικό παραλληλισμό: «Πες μου, γυναίκα, πώς θα σου φαινόταν αν εγώ κόμπαζα πως έχω μεγαλύτερη περιουσία από αυτήν που έχω, κι αν σε εξαπατούσα δείχνοντάς σου κίβδηλα νομίσματα, επιχρυσωμένα ξύλινα περιδέραια, πορφυρά φορέματα που ξεθωριάζουν και σου έλεγα πως είναι αληθινά;» Ο Αριστοφάνης και οι κωμικοί ποιητές σατιρίζοντας τις προσπάθειες των γυναικών να φανούν ωραιότερες απ' ό,τι είναι μας δίνουν αρκετές πληροφορίες για την καθημερινή ζωή τους – όλες οι πληροφορίες για τις γυναίκες στην αρχαιότητα προέρχονται από άντρες. Ο Λουκιανός⁴⁷ περιγράφει τις πρωινές φροντίδες μιας κυρίας, με τις οποίες φαίνεται αρκετά εξοικειωμένος: «Αν κάποιος δει γυναίκες το πρωί που ξυπνούν θα τις θεωρήσει ασχημότερες από μαϊμούδες. Γι' αυτό κλείνονται στο δωμάτιό τους και δεν τις βλέπει άνδρας. Τις τριγουρίζουν γριές και πλήθος υπηρέτριες, άσχημες σαν κι αυτές, που παστώνουν τα ταλαιπωρημένα πρόσωπά τους με διάφορα γιατροσόφια [...] η κάθε υπηρέτρια κρατά κάτι διαφορετικό, ασημένιες λεκάνες, κανάτια, καθρέφτες, πλήθος κουτάκια που θυμίζουν φαρμακείο, αγγεία γεμάτα ελεεινά πράγματα για να λευκαίνουν τα δόντια τους και να σκουραίνουν τις βλεφαρίδες. Τις πιο πολλές ώρες όμως τις αφιερώνουν στο χτένισμά τους. Μερικές, απορρίπτοντας τη φύση, βάζουν ουσίες που κοκκινίζουν τα μαλλιά σαν τον μεσημεριάτικο ήλιο, άλλες τα βάζουν ξανθά. Όσες πάλι είναι ευχαριστημένες με τα μαύρα μαλλιά τους ξοδεύουν την περιουσία του άνδρα τους σε αρώματα, έτσι που τα μαλλιά τους μυρίζουν με όλα τα μυρωδικά της Αραβίας. Με σιδερένια εργαλεία ζεσταμένα σε σιγανή φωτιά κατσαρώνουν με το ζόρι τα μαλλιά τους και κάνουν μπούκλες και περίπλοκα χτενίσματα που κατεβαίνουν μέχρι τα φρύδια κρύβοντας το μέτωπο, ενώ οι πίσω μπούκλες ανεμίζουν ελεύθερα στην πλάτη. Ακολουθούν τα πολύχρωμα πέδιλα, τόσο μικρά που τα λουριά μπαίνουν στη σάρκα, και τα αραχνούφαντα φορέματα, που τάχα κρύβουν τη γύμνια τους. Τα πάντα όμως διαγράφονται μέσα από αυτά, πιο καθαρά ακόμα κι από το πρόσωπό τους, εκτός από τα πεσμένα στήθη τους, που τα περιφέρουν δεμένα σαν φυλακισμένους. Και δεν χρειάζεται να αναφέρω τα πιο ακριβά κακά: Τις πέτρες από την Ερυθρά θάλασσα που κοστίζουν μια περιουσία και κρέμονται βαριά από τα αυτιά τους, και τα φιδόμορφα χρυσά βραχιόλια στους καρπούς και τους βραχιόνες. Στο κεφάλι φορούν στεφάνια διάσπαρτα με πολύτιμους λίθους από την Ινδία, στον λαιμό τους κρέμονται ακριβά περιδέραια, το χρυσάφι κατεβαίνει μέχρι τα νύχια των ποδιών τυλίγοντας όποιο σημείο των αστραγάλων έμεινε γυμνό. Έπειτα, όταν όλο τους το σώμα λάμπει με ψεύτικη ομορφιά, απλώνουν το κοκκινάδι στα μάγουλά τους για να τονίσουν το χλομό τους δέρμα...»

335-367

Όπως φαίνεται από τα ευρήματα και την εικονογραφία οι κομψές και φιλάρεσκες γυναίκες της Δήλου κάνουν ακριβώς όλα αυτά. Έχουν βρεθεί ψιμύθια, πολλά χάλκινα εργαλεία καλλωπισμού και αρκετά κοσμήματα. Τα μαλλιά τους είναι άψογα χτενισμένα με περίτεχνους τρόπους, δεμένα με κορδέλες και στεφάνια, πάντα όμως σεμνά μαζεμένα στο επάνω ή στο πίσω μέρος του κεφαλιού, ποτέ ελεύθερα, όπως στις κόρες των αρχαίων χρόνων. Φαίνεται πως η σεμνότητα επιβάλλει στις γυναίκες κάποια όρια, που δεν ισχύουν όμως για τους άνδρες. Οι Έλληνες, θεοποιώντας το ανθρώπινο σώμα, πίστευαν πως η αθλητική γύμνια των ανδρών, σημείο ενός ανώτερου πολιτισμού, τους διαφοροποιούσε από τους «βαρβάρους», οι οποίοι κάλυπταν ολόκληρο το σώμα με χειριδωτούς χιτώνες και αναξυρίδες. Οι νεαροί άνδρες, ακολουθώντας το παράδειγμα των θεών, δεν διστάζουν να επιδείξουν τα γυμνασμένα σώματά τους και τα προσόντα τους, ιδιαίτερα εμφανή άλλωστε, αφού δεν χρησιμοποιούσαν εσώρουχα. Φορούν κοντούς χιτώνες και ιμάτιο ριγμένο στους ώμους, ή μόνο ιμάτιο με το οποίο οι μεγαλύτεροι καλύπτουν με αξιοπρέπεια το σώμα τους. Τόσο οι νέοι όσο και οι ηλικιωμένοι παριστάνονται ξυρισμένοι, με κοντά μαλλιά και αρμονικά γυμνασμένα σώματα. Τα αγάλματα του Ηρακλή δείχνουν το ιδανικό ανδρικό σώμα, ενώ στα αγάλματα του Απόλλωνα και του Διονύσου διαφαίνεται η αγάπη για τα τρυφερά αγόρια της Ιωνίας, που εξυμνούνται στην ποίηση της εποχής και τα συναντούμε πάλι, αιώνες αργότερα, στην ποίηση του Καβάφη. Η ομοφυλοφιλία έχει χάσει πια την αριστοκρατική ηθική της εξιδανίκευση, είναι απλώς προσωπική ερωτική επιλογή και οι νέοι που εμπνέουν τέτοια πάθη δεν είναι πια οι καλοί κάγαθοι νέοι των πλατωνικών διαλόγων. Στο Γυμνάσιο, πλάι στον μυώδη Ηρακλή και τον ιδανικά ωραίο Ερμή λατρεύεται ο λυσιμελής, γλυκύπικρος Έρωτας. Τα μαρμάρινα θρανία του Γυμνασίου είναι γεμάτα –όπως και τα σημερινά ξύλινα θρανία– με εγχάρακτες επιγραφές των εφήβων, επιγραφές που διαλαλούν τις μεταξύ τους φιλίες και όχι μόνο (ανάμεσα στα δεκάδες χαραγμένα ονόματα μόνο ένα είναι γυναικείο: Καλλίστη).

704-706

183, 492

«Ευφραίνουσα [πόσθη]», εικόνα φτερωτού φαλλού που χαμογελά πονηρά, καυχώμενος για τις ικανότητές του (Θήρα, IG. 1658).

Σε όλη την πόλη, στους δρόμους και τα σπίτια, υπάρχει ένας διάχυτος ερωτισμός με μια έντονα παιχνιδιάρικη διάθεση. Οι ανάγλυφοι φαλλοί που υπάρχουν σε τοίχους σπιτιών δεν είναι πάντα αποτροπαϊκά ή σύμβολα ευγονίας, αλλά παριστάνονται ως μέσον τιμωρίας και επιβολής. Αυτό είναι σαφές και από το γεγονός ότι δεν παριστάνονται οι μικροί, κομψοί φαλλοί των ελληνικών αγαλμάτων αλλά μεγάλοι «βαρβαρικοί» φαλλοί με περιτομή, μια πρακτική που οι Έλληνες έβλεπαν με φρίκη και δεν την υιοθέτησαν ποτέ. Οι εικόνες αυτές δεν αποτελούν υπόσχεση απόλαυσης, αλλά απειλή βασανισμού και ταπείνωσης. Μερικές φορές ο φαλλός συνδυάζεται με ένα ρόπαλο, που κάνει ακόμη πιο σαφές το μήνυμα για το τι θα υποστεί ο επίδοξος εισβολέας, ένα μήνυμα που επιζεί συμπυκνωμένο σε στερεότυπες νεοελληνικές φραστικές απειλές. Στο Ιερό υπάρχουν μεγάλοι φαλλοί σε στύση, αναθήματα στον Διόνυσο, αλλά σε ανάγλυφα που διακοσμούν τοίχους σπιτιών και παριστάνουν δύο φαλλούς υπάρχει η επιγραφή ΤΟΥΤΟ ΣΟΙ ΚΑΙ ΤΟΥΤΟ ΜΟΙ (αυτό για σένα κι αυτό για μένα), που τους δίνει διαφορετικό περιεχόμενο. Σ' ένα ανάγλυφο μια γυμνή ανδρική μορφή προφυλάσσει με το χέρι τα οπίσθιά της από έναν φτερωτό φαλλό που κατευθύνεται ακριβώς προς εκείνο το σημείο. Αλλού μια ανδρική μορφή με δύο φαλλούς κρατά υψωμένο έναν φτερωτό φαλλό. Πολλοί λύχνοι και κύπελλα για κρασί διακοσμούνται με ερωτικά συμπλέγματα, γυμνές Αφροδίτες ή εφηβικά ωραίους Διόνυσους, ενώ σε άλλα Σάτυροι κρατούν πανέρια γεμάτα φαλλούς. Σε μια σειρά ρυτῶν που έχουν κατασκευαστεί στη Δήλο και αποτελούν αστεία εκδοχή του τελετουργικού σκεύους, η προτομή του ιερού ζώου έχει αντικατασταθεί με ζευγάρια που φιλιούνται ή κάνουν έρωτα ενώ στο κέρατο ιθυφαλλικοί Σάτυροι προσπαθούν να αγκαλιάσουν τον Ερμαφρόδιτο.

515

507-508

506

505

523-525

Στο ναῖσχο του Διονύσου, σε ιερά και σε ιδιωτικές κατοικίες βρέθηκαν πολλοί μαρμάρινοι ή πήλινοι φαλλοί διαφορετικών μεγεθών, αλλά είναι βέβαιο πως υπήρχαν πολλοί περισσότεροι, κατασκευασμένοι από φθαρτή ύλη (ξύλο, δέρμα, ύφασμα), που δεν σώθηκαν. Όσα αναφέρει ο Αριστοφάνης στη *Λυσιστράτη* δείχνουν πως τα ομοιώματα φαλλών δεν είναι πάντα αναθηματικά, αλλά πολύ πιθανόν και χρηστικά αντικείμενα. Ο Ηρώνδας (3ος αι. π.Χ.) στις *Φιλιάζουσες* καταγράφει τον δροσερό διάλογο ανάμεσα σε δύο γειτόνισσες και φίλες για έναν τέτοιο φαλλό από κόκκινο δέρμα και δείχνει την αλληλεγγύη των γυναικών σε τέτοια θέματα:

489, 512

ΜΗΤΡΩ: Παρακαλώ σε, ψέματα μη μου πεις, καλή μου Κοριττώ, ποιος σου 'ραψε τον κόκκινο βαυβώνα;

ΚΟΡΙΤΤΩ: Ο Κέρδωνας, ένας κοντός και φαλακρός, που μου τον έστειλε η Άρτεμη, η κόρη του τσαγκάρη. Μου ήρθε λοιπόν κρατώντας δυο στα χέρια, που μόλις τ'ά'δα γούρλωσα τα μάτια· τα πέη των ανδρών -είμαστε μόνες ε;- τόσο ορθά δεν είναι! Και μόνο αυτό; Μαλακά σαν ύπνος και οι ιμάντες πούπουλο κι όχι λουριά. Μα πού τον είδες, βρε Μητρώ;

ΜΗΤΡΩ: Προχτές τον είχε η Νοσσίς, της Έρρινας η κόρη, αχ τι όμορφο δώρο! Της τον έδωσε η Ευβούλη, η κόρη της Βιτάς, και είπε κανείς να μην το μάθει.

ΚΟΡΙΤΤΩ: Γυναίκες! Να δείτε αυτή θα με πεθάνει! Εγώ σαν με θερμοπαρακαλούσε της τον έδωσα, Μητρώ, προτού τον χρησιμοποιήσω καν η ίδια. Κι αυτή, λες και τον βρήκε η ίδια, τον άρπαξε και τον δωρίζει σ' αυτές που δεν αξίζουν. Στα κομμάτια αφού είναι τέτοια, κι ας φάξει άλλη φίλη. Το πράμα το δικό μου να δώσει στη Νοσσίδα! Θεέ μου συχώρα με αν λέω πιο πολλά απ' όσα πρέπει σε γυναίκα, όμως σ' αυτήν εγώ και χίλιους νά 'χα δεν θά 'δινα κανέναν, κι ας ήτανε και σάπιος!

Συχνά αυτοί οι φαλλοί είναι εξοπλισμένοι με μάτια, όπως και οι πρόρες των καραβιών. Τα μάτια είναι απαραίτητα τόσο στους φαλλούς όσο και στα καράβια, γιατί και τα δύο πρέπει να βρουν τον δρόμο τους στα σκοτεινά για να μπουν στο λιμάνι.

Όταν βλέπει κανείς τα πράγματα από απόσταση, χρονική ή τοπική, έχει την τάση να τα εξιδανικεύει. Το πιθανότερο όμως είναι πως η πορεία και η νοοτροπία των περισσότερων κατοίκων της Δήλου δεν διέφερε πολύ από την πορεία και τη νοοτροπία του Τριμαλχίωνα στο *Σατυρικόν*. Σε πολλά σπίτια είναι φανερή η αγωνία νεόπλουτων, που πιεσμένοι από το γεγονός ότι ήταν «sine nobilitatis», προσπαθούν να καταξιωθούν και να επιβληθούν κοινωνικά με μια επιδεικτική σπατάλη.

Όταν οι άνθρωποι δεν είναι ευχαριστημένοι από το παρόν γίνονται νοσταλγοί και τείνουν να πιστεύουν πως οι προπαππούδες τους ήταν πιο ευτυχημένοι, πιο αγνοί και πέτυχαν σημαντικότερα πράγματα. Στους ελληνιστικούς χρόνους δημιουργείται η έννοια του «κλασικού». Ο Φειδίας, ο Πραξιτέλης, ο Πολύκλειτος, ο Πλάτωνας, ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης γίνονται «κλασικοί» και καθετί νέο συγκρινόμενο με τα έργα εκείνων φαίνεται κατώτερο. Τον 2ο αι. π.Χ. υπάρχει μια έντονη τάση επιστροφής σε σχήματα και πρότυπα των κλασικών και αρχαϊκών χρόνων. Και τότε, όπως και σήμερα, οι άνθρωποι αγόραζαν πιο εύκολα το αντίγραφο του έργου ενός καταξιωμένου νεκρού καλλιτέχνη, παρά το πρωτότυπο έργο ενός ανήσυχου και προοδευτικού σύγχρονου τους. Οι πλούσιοι Ρωμαίοι επιδιώκουν να έχουν στα σπίτια τους κάτι «κλασικό» που, όπως πιστεύουν, προσδίδει αξιοπρέπεια και δείχνει καλαισθησία. Έτσι οι προικισμένοι τεχνίτες αναλώνονται στη μαζική αντιγραφή γνωστών αγαλμάτων ή παραλλαγών τους. Το ίδιο γίνεται και στη Δήλο. Όλοι έχουν στα σπίτια τους λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένα αντίγραφα «κλασικών» έργων που δεν τα καταλαβαίνουν και πολύ πιθανόν δεν τους αρέσουν, όμως, τουλάχιστον, μπορούν να πουν: «Είναι ακριβώς όμοιο με αυτό που έχει ο ανθύπατος στο σπίτι του...»

Κύριο χαρακτηριστικό του κοσμοπολίτικου πληθυσμού που συγκεντρώθηκε στη Δήλο στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. είναι η μίμηση και η αντιγραφή, η μαζική παραγωγή φτηνών απομιμήσεων: οι σοβάδες μιμούνται τη μαρμάρινη τοιχοδομία των πολυτελέστερων κτηρίων, οι μπαρόκ ανάγλυφες διακοσμήσεις δεν διαφέρουν και πολύ από τις σημερινές γύψινες διακοσμήσεις, κίονες από φτηνό υλικό, γρανίτη ή πωρόλιθο, καλύπτονται για να μοιάζουν μαρμάρινοι. Τα πήλινα κύπελλα αντιγράφουν αντίστοιχα ασημένια ή χρυσά, τα ψηφιδωτά μιμούνται ακριβά χαλιά, τα περισσότερα κοσμήματα είναι «από υαλί χρωματιστό», τα δακτυλίδια, μερικές φορές ακόμη και αυτά που προσφέρουν στους θεούς, είναι από χαλκό ή σίδηρο επιχρυσωμένο, όπως επιχρυσωμένα είναι συχνά τα πήλινα και τα μαρμάρινα αγαλμάτια. Σε περίβλεπτο σημείο του σπιτιού τοποθετούν αντίγραφα γνωστών αγαλμάτων, ή τα πορτρέτα τους. Η Αθηναία Κλεοπάτρα στήνει το δικό της άγαλμα και το άγαλμα του συζύγου της ακριβώς απέναντι στην κύρια είσοδο του σπιτιού και τονίζει στην επιγραφή: «*Η Κλεοπάτρα, η κόρη του Αδράστου από τον Μυρρινούντα (κάπου κοντά στο Πόρτο Ράφτη) αφιερώνει...*» Όλα αυτά τα πολύ ανθρώπινα στοιχεία τούς φέρνουν πιο κοντά μας.

Πρότυπό τους δεν είναι βέβαια η Αθήνα, που αυτή την περίοδο δεν είναι παρά μια επαρχιακή πόλη που ζει αναμασσώντας περασμένα μεγαλεία, αλλά η Αλεξάνδρεια, μια εκπληκτική πόλη με πάνω από μισό εκατομμύριο κατοίκους στην οποία υπάρχουν τα πάντα: «*πλούτη, παλαιότερες, δύναμη, ευχάριστο κλίμα, δόξα, θεάματα, φιλόσοφοι, χρυσά κοσμήματα, νεαροί, ο ναός των Αδελφών Θεών, άριστος βασιλιάς, το Μουσείο, κρασί, κάθε απόλαυση που λαχταράς και τόσες γυναίκες που, μά την Περσεφόνη, ο ουρανός δεν μπορεί να καυχιέται ότι έχει τόσα αστέρια, και τόσο όμορφες όσο οι θεές...*»⁴⁸ Στην Αλεξάνδρεια όμως δεν υπήρχαν μονάχα πλούτη και απολαύσεις· παράλληλα υπήρχε μια έντονη πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση, κάτι ανάλογο με το Παρίσι την περίοδο του Μεσοπολέμου. Στη Δήλο ποτέ δεν υπήρξε κάτι παρόμοιο, δεν υπήρξαν πνευματικά ιδρύματα σαν το Μουσείο ή τη Βιβλιοθήκη της Αλεξάνδρειας κι ούτε δημιουργήθηκε τίποτα πρωτότυπο στην τέχνη ή την τεχνική.

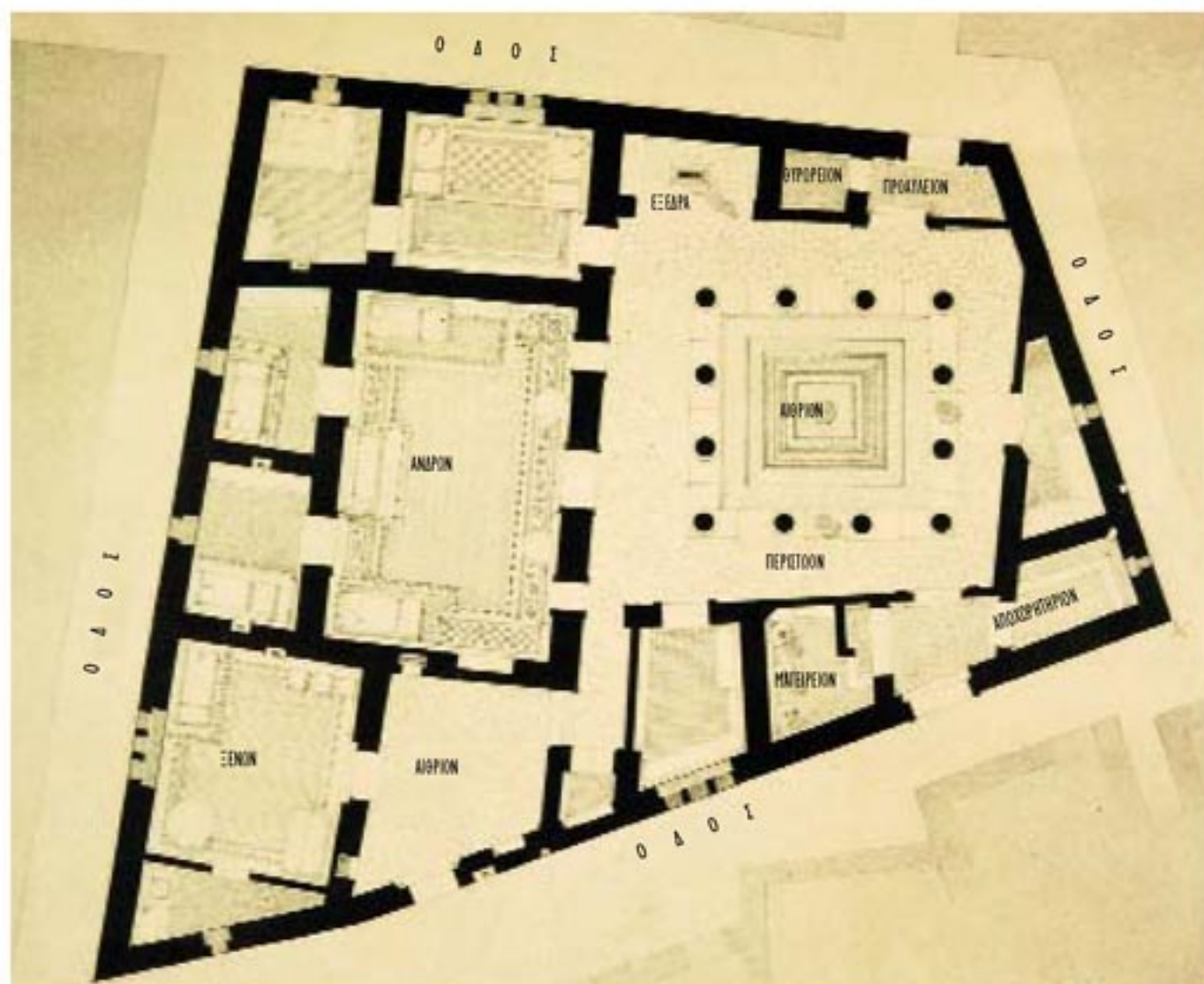

Τα σπίτια

Τα σπίτια της Δήλου, όπως και τα σύγχρονα σπίτια, παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία κατόψεων. Αυτό οφείλεται στο σχήμα και το μέγεθος του οικοπέδου, στις επιθυμίες και τα χρήματα που διέθετε ο ιδιοκτήτης, και στις μεταβολές που έγιναν στο αρχικό κτήριο από τις επόμενες γενιές. Κοινό χαρακτηριστικό είναι ότι όλα είναι στραμμένα προς τα μέσα: τα διάφορα δωμάτια αναπτύσσονται γύρω από μια κεντρική τετράγωνη αυλή από την οποία δέχονται φως και αέρα και δεν υπάρχουν εξωτερικά παράθυρα στο ισόγειο. Έτσι τα κτήρια ήταν περισσότερο ασφαλή, δροσερά, ήσυχα και προφυλαγμένα από τον θόρυβο της πόλης, ενώ η ιδιωτική ζωή των ενοίκων προστατευόταν από την αδιάκοπη κίνηση που υπήρχε στους πολυσύχναστους δρόμους. Τα σπίτια είναι γενικά ευρύχωρα και άνετα. Λίγα έχουν στο ισόγειο εμβαδόν μικρότερο από 120 τετραγωνικά μέτρα, αρκετά έχουν εμβαδόν μεγαλύτερο από 500 τετραγωνικά μέτρα, έκταση που θα πρέπει να διπλασιαστεί, επειδή τα περισσότερα έχουν έναν ακόμη όροφο, ενώ υπάρχουν και σπίτια που αναπτύσσονται κλιμακωτά σε τρία ή τέσσερα επίπεδα.

Από τον δρόμο μια δίφυλλη πόρτα, της οποίας μόνο το δεξί φύλο παραμένει ανοιχτό, οδηγεί σε έναν μικρό τετράγωνο ή παραλληλόγραμμο χώρο, το κλείσιον ή προαύλειον, δεξιά του οποίου είναι το θυρωρείον, δωμάτιο στο οποίο μένει ο θυρωρός, έμπιστος υπηρέτης, έργο του οποίου είναι όχι μόνο να ανοίγει τη θύρα στους επισκέπτες, αλλά και να ελέγχει τα εισερχόμενα και τα εξερχόμενα από την οικία. Απέναντι από την εξωτερική πόρτα, μια δεύτερη πόρτα, που παραμένει κλειστή, οδηγεί στην αυλή, τον κεντρικό υπαίθριο χώρο του σπιτιού, που περιβάλλεται από στοές, το περίστυλον ή περίστων. Κάτω από το κεντρικό τμήμα της αυλής υπάρχει μεγάλη τετράγωνη δεξαμενή στην οποία συγκεντρώνεται το νερό της βροχής από τη στέγη. Η οροφή της δεξαμενής στηρίζεται σε τόξα από πωρόλιθο και καλύπτεται με ψηφιδωτό

71

B ◀

Κάτοψη της Οικίας της Λίμνης
(J. Chamonard - A. Gabriel, 1922).

δάπεδο που είναι χαμηλότερα από το δάπεδο του περιστώου. Πιθανόν ο χώρος αυτός γέμιζε τους καλοκαιρινούς μήνες νερό, που αφενός μεν αναδείκνυε τα χρώματα του ψηφιδωτού, αφετέρου, με την εξάτμιση, δημιουργούσε μια αίσθηση δροσιάς. Γύρω από την αυλή είναι οι βοηθητικοί χώροι του σπιτιού, τα δωμάτια υποδοχής, τα δωμάτια των σκλάβων και οι αποθηκευτικοί χώροι. Στο ισόγειο είναι ακόμη η εξέδρα, καλοκαιρινό, ανοιχτό δωμάτιο, ο *άνδρων ή οίκος*, το επίσημο δωμάτιο υποδοχής του σπιτιού, όπου γίνονται τα συμπόσια των ανδρών, στα οποία φυσικά δεν συμμετέχουν οι γυναίκες, και υπνοδωμάτια για τους άνδρες. Συνήθως τα υπνοδωμάτια βρίσκονται στο βάθος του σπιτιού, ώστε να μη φτάνει ως εκεί το έντονο φως και οι θόρυβοι, και είναι μικρά για να θερμαίνονται εύκολα τον χειμώνα. Οι ανδρώνες είναι συνήθως στραμμένοι προς τα νότια ώστε να έχουν αρκετό φως τον χειμώνα και σκιά το καλοκαίρι. Σε κάποιες περιπτώσεις η στοά του περιστυλίου που είναι μπροστά στον ανδρώνα γίνεται ψηλότερη από τις τρεις άλλες πλευρές για να μπορεί να γίνει ψηλότερο το επίσημο αυτό δωμάτιο και να δέχεται περισσότερο φως.

Πλάι στη δευτερεύουσα είσοδο, μακριά από τα κύρια δωμάτια, είναι το *αποχωρητήριο* και το *μαγειρείον*. Μια κλειστή πόρτα απομονώνει τους δύο αυτούς χώρους από το αίθριο, ώστε να μην ενοχλούνται οι κύριοι του σπιτιού από τις δυσάρεστες μυρωδιές.

Τα αποχωρητήρια ήταν αρκετά ευρύχωρα και μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από πολλά άτομα συγχρόνως. Το κάθισμα των δημόσιων αλλά και των ιδιωτικών αποχωρητηρίων, το οποίο ο Ιπποκράτης ονομάζει *θράνο*, ήταν ένα ξύλινο, κλειστό θρανίο με τρύπες στην επάνω, οριζόντια επιφάνεια, κατασκευασμένο πάνω από ένα αυλάκι, που επικοινωνούσε με το αποχετευτικό δίκτυο. Στα ιδιωτικά αποχωρητήρια συνήθως υπήρχαν θέσεις για τρία μέχρι πέντε άτομα ενώ στα δημόσια πολύ περισσότερες. Στην Έφεσο, στην Αθήνα και στην Αμοργό έχουν βρεθεί δημόσια αποχωρητήρια με θρανίο από γρανίτη ή μάρμαρο. Τέτοια καθίσματα θα ήταν βέβαια ευχάριστα το καλοκαίρι, αλλά ιδιαίτερα δυσάρεστα τις κρύες μέρες του χειμώνα, γι' αυτό ένας σκλάβος ζέσταινε τις τρύπες πριν χρησιμοποιηθούν, ακουμπώντας επάνω ένα πήλινο σκεύος γεμάτο αναμμένα κάρβουνα.

616 Το λουτρό ήταν ιδιαίτερο δωμάτιο με πήλινο λουτήρα. Στην Οικία των Ερμών, πλάι στον πήλινο λουτήρα, βρέθηκαν δύο μαρμάρινα στηρίγματα θρανίου σε σχήμα ποδιών λιονταριού. Προφανώς το επάνω μέρος ήταν ξύλινο και χρησίμευε για να κάθονται οι λουόμενοι και να ακουμπούν τα ρούχα τους. Στην Οικία της Λίμνης και στην Οικία των Σφραγισμάτων βρέθηκαν μαρμάρινα θρανία, αλλά ένα τέτοιο απλό, χρήσιμο και φτηνό έπιπλο δεν μπορεί να έλειπε από τα άλλα σπίτια και θα πρέπει να θεωρήσουμε βέβαιο ότι στα περισσότερα υπήρχαν ξύλινα θρανία τοποθετημένα ίσως στο περιστύλιο.

Από το ισόγειο μια ξύλινη ή λίθινη σκάλα οδηγούσε στο *υπερῶν*, όπου δεν είχαν πρόσβαση οι επισκέπτες. Εκεί συνήθως ήταν τα δωμάτια των γυναικών και των παιδιών, ο *ίστεών* (το δωμάτιο με τον αργαλειό), και άλλα ιδιαίτερα δωμάτια, πλούσια διακοσμημένα και επιπλωμένα. Σε μερικές περιπτώσεις το *υπερῶν* αποτελεί ανεξάρτητο διαμέρισμα, και τότε η πρόσβαση σ' αυτό γίνεται από εξωτερική σκάλα.

49 Οι πέτρινοι τοίχοι των σπιτιών καλύπτονται εξωτερικά και εσωτερικά με κονίαμα. Τα εξωτερικά κονίαματα είναι συνήθως λευκά ενώ τα εσωτερικά –με εγχάραξη, ανάγλυφο και ζωγραφική– μιμούνται τη μαρμάρινη τοιχοδομία ή τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη των πολυτελέστερων κτηρίων. Στους δευτερεύοντες χώρους οι τοίχοι είναι λευκοί, στα κύρια δωμάτια όμως είναι χρωματισμένοι με θερμά, γαιώδη χρώματα (ώχρα ή κόκκινο) και έχουν μια στενή ζωφόρο διακοσμημένη συνήθως με γραπτά γεωμετρικά ή σχηματοποιημένα φυτικά θέματα και, σπανιότερα, με ανθρώπινες μορφές. Πολύχρωμη είναι ακόμη η διακόσμηση των οροφών, έργο που απαιτούσε πολλές ώρες σκληρής δουλειάς.

51 Τα δευτερεύοντα δωμάτια είχαν δάπεδο από πηλόχωμα ενισχυμένο συχνά με θραύσματα θαλασσινών οστράκων – απορρίμματα από τα εργαστήρια παραγωγής πορφύρας. Αυτά τα δάπεδα πολύ δύσκολα μπορούσαν να καθαριστούν. Όταν η κατάσταση γινόταν ανυπόφορη, άπλωναν από πάνω ένα άλλο στρώμα χώματος και το έστρωναν με λίθινους κυλίνδρους. Πιθανόν κάποια δωμάτια, ιδίως του επάνω πατώματος, είχαν ξύλινο δάπεδο. Κάποιοι υπαίθριοι χώροι, όπως και κάποιοι δρόμοι της πόλης, είναι στρωμένοι με πλάκες γρανίτη. Ο συνήθης τρόπος κάλυψης των δαπέδων, κυρίως των σπιτιών, αλλά και κάποιων δημόσιων κτηρίων, ήταν με ψηφιδωτά από μια ποικιλία λίθων συνδεδεμένων με ένα ισχυρό κονίαμα πάνω σε ειδικά προετοιμασμένο υπόστρωμα. Τα ψηφιδωτά δάπεδα είναι ανθεκτικά, εντυπωσιακά και παράλληλα πρακτικά, μια και εύκολα μπορούσαν να καθαριστούν και να πλυθούν. Τα πιο απλά κατασκευάζονταν με βότσαλα ή φτηνά ανακυκλωμένα υλικά: θραύσματα μαρμάρου, απορρίμματα από τις οικοδομές και τα εργαστήρια των λιθοξόνων, κομμάτια από αμφορείς κ.λπ. Στα αίθρια και τα κύρια δωμάτια με ειδικά κομμένες κυβικές ψηφίδες (πλευράς 0,08-0,001 μ.) από ποικιλία λίθων και υλικών κατασκευάζουν πολυτελέστερα δάπεδα που συχνά μιμούνται πολύχρωμα χαλιά ή ζωγραφικούς πίνακες. Τα διακοσμητικά θέματα είναι περιορισμένα, συνήθως γεωμετρικά ή σχηματοποιημένα φυτικά, ενώ υπάρχει σαφής προτίμηση για θέματα θαλασσινά (δεελφίνια, άγκυρες, τρίαίνες, Τρίτωνες, ψάρια), πράγμα φυσικό, αφού οι ιδιοκτήτες των σπιτιών ζουν από το θαλάσσιο εμπόριο. Θεατρικές μάσκες και θέματα από τον διονυσιακό κύκλο είναι επί-

σης ιδιαίτερα αγαπητά. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι φτηνά, συχνά άχρηστα απορρίμματα, όπως φτηνή ήταν η ανθρώπινη εργασία, και παρά τον μεγάλο χρόνο που χρειαζόταν για να γίνει ένα δάπεδο από τις μικρές ψηφίδες, τα ψηφιδωτά πρέπει να ήταν φτηνότερα από τα μεταξωτά χαλιά που μιμούνται, και πολύ φτηνότερα από ό,τι τα μαρμάρινα δάπεδα.

Τον χειμώνα τα δωμάτια θερμαίνονται με κινητά άνθρακια, στα οποία καίνε κάρβουνα. Τα λιγυστά παράθυρα των ορόφων κλείνονταν με δέρμα ή λινό ύφασμα περασμένο με λιπαρή ουσία που το έκανε αδιάβροχο. Στις πόρτες υπήρχαν δερμάτινα ή υφαντά παραπετάσματα για να εμποδίζουν τα ρεύματα. Αλλά τα μεγάλα, ψηλοτάβανα δωμάτια δεν θα μπορούσαν ποτέ να κρατηθούν ζεστά με τέτοια μέσα. Το πιθανότερο είναι ότι τα πολυτελή αυτά σπίτια είχαν οικοδομηθεί μονάχα για καλοκαιρινή διαμονή.

403, 404

ΚΙΝΗΤΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ

Το μόνο που σώθηκε από τον πλούσιο κινητό εξοπλισμό των σπιτιών είναι τα πήλινα αγγεία, που ήταν δύσκολο κι ασύμφορο να μεταφερθούν. Τα πολύτιμα χάλκινα, χρυσά ή ασημένια σκεύη λεηλατήθηκαν από τους πειρατές ή τα πήραν μαζί τους φεύγοντας οι κάτοικοι και τα ξύλινα έπιπλα κάηκαν ή διαλύθηκαν. Μια ιδέα για τον εξοπλισμό των σπιτιών δίνουν οι τοιχογραφίες, τα ανάγλυφα και τα ειδώλια, στα οποία παριστάνονται συχνά διάφορα καθίσματα, τραπέζια και ανάκλιτρα. Αυτά τα τρία έπιπλα μαζί με σκαμνιά και θρανία αποτελούσαν τη βασική επίπλωση ενός αρχαίου σπιτιού. Ξύλινα κιβώτια διαφόρων μεγεθών χρησιμοποιούνταν για τη φύλαξη των ρούχων, ξύλινα ράφια και κυλικεία για την τοποθέτηση των σκευών, πολλά από τα οποία τα κρεμούσαν απλώς στον τοίχο. Σε σύγκριση με τα σημερινά δεδομένα, τα σπίτια της Δήλου θα έδειχναν άδεια, αλλά στην αρχαιότητα δεν είχαν το πλήθος των διακοσμητικών αντικειμένων που γεμίζουν ασφυκτικά τα σημερινά σπίτια. Τα λιγυστά έπιπλα ήταν λιτά, χρηστικά και λειτουργικά, αλλά πάντα, ακόμη και τα πιο φτηνά, καλόγουστα σχεδιασμένα και διακοσμημένα. Τα μεγάλα δωμάτια, παρόλο που ήταν σχετικά άδεια, δεν έδειχναν γυμνά ή ψυχρά. Τα πολύχρωμα υφαντά κλινοσκεπάσματα και μαξιλάρια, τα παραπετάσματα και τα χαλιά, τα πήλινα, χάλκινα και ασημένια αγγεία, οι διακοσμημένοι τοίχοι και τα ψηφιδωτά δάπεδα δημιουργούσαν μια εικόνα ζεστή και ευχάριστη, χωρίς να πνίγουν ή να καταπιέζουν τους ενοίκους με τον όγκο και το πλήθος τους. Ο Ξενοφών στον *Οικονομικό* παρατηρεί πως ακόμη και οι χύτρες μπορούν να δημιουργήσουν μια αισθητικά εύρυθμη εικόνα, όταν είναι ωραία τακτοποιημένες.

ΜΑΓΕΙΡΕΙΑ ΚΑΙ ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΣΚΕΥΗ

Η θάλασσα ολόγυρα έδινε άφθονα ψάρια και θαλασσινά, που ήταν αγαπημένο φαγητό. Αγροκτήματα που ήταν στα νότια του νησιού, στη Μύκονο και τη Ρήνεια, προμήθευαν την πόλη με φρέσκα λαχανικά και κρέας, ενώ μεγάλες ποσότητες από τα εισαγόμενα τρόφιμα (κρασί, λάδι, σιτηρά, αλίπαστα, ξηροί καρποί, αρτύματα) διοχετεύονταν στις τοπικές αγορές. Στις μεγάλες αγορές της πόλης και στα μικρότερα καταστήματα που είναι και στις δύο πλευρές των δρόμων μπορούσε να βρει κανείς τα καλύτερα προϊόντα όλης της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, της Ασίας και της Αιγύπτου.

Το μαγείρεμα γινόταν στο *όπτανειον* με άνθρακες ή ξύλα. Τα ξύλα ήταν φτηνότερα, αλλά έβγαζαν πνιγηρό καπνό, που τύφλωνε τον δούλο ο οποίος αναζωπύρωνε τη φωτιά και έκανε τον απλό μάγειρο να *όζει καπνού*, πράγμα που δεν το καταδέχονταν οι επαγγελματίες: «Χαρακτηριστικό του τεχνίτη μαγείρου είναι το να επιβλέπει μόνο, όχι να τρίβει κατσαρόλες και να μυρίζει καπνό. Εγώ δεν μπαίνω καθόλου στο *όπτανειον*· κάθομαι εκεί κοντά και επιβλέπω λέγοντας στους άλλους τι να κάνουν: φιλόκοψε το κρέας, δυνάμωσε τη φωτιά, κανόνισε να ψήνεται ομοιόμορφα, η πρώτη κατσαρόλα βράζει πιο δυνατά από τις άλλες...»⁴⁹

Ο επαγγελματίας μάγειρας φροντίζει, πριν συμφωνήσει για τη μίσθωσή του, να βεβαιωθεί ότι υπάρχει κατάστεγον (στεγασμένο) *όπτανειον* και ότι έχει *κάπνην*⁵⁰ (καπνοδόχο), που δεν καπνίζει, πράγμα που δεν ήταν καθόλου βέβαιο. Στα σπίτια της Δήλου τα *όπτανεία* είναι μικρά δωμάτια χωρίς παράθυρα, πλάι στη δευτερεύουσα πόρτα που παρέμενε ανοιχτή για να φεύγει ο καπνός, η κνίσα και οι μυρωδιές. «Μόλις πάρω τ' απαραίτητα κι αρχίσω να μαγειρεύω», καυχιέται ένας μάγειρας της εποχής, «κανείς δεν μπορεί να περάσει τούτο το στενό, μα στέκεται άφωνος και μ' ανοιχτό το στόμα στην πόρτα, μέχρι κάποιος φίλος του, που έχει κλείσει τη μύτη του, έρθει να τον πάρει».⁵¹ Η ατμόσφαιρα θα ήταν πνιγηρή στους στενούς δρόμους της πυκνοκατοικημένης πόλης την ώρα της προετοιμασίας του δείπνου, και τα σπίτια θα ήταν διαρκώς μαυρισμένα από τον καπνό. Τον 5ο αι. π.Χ. η Σικελία ήταν γνωστή για την ανάπτυξη της μαγειρικής και οι Σικελοί μάγειροι ήταν περίφημοι και περιζήτητοι. Τον 2ο-1ο αι. π.Χ. ιδανικός τόπος για την ανάπτυξη και απόλαυση της μαγειρικής τέχνης ήταν η Δήλος με τους πλούσιους και επιδεικτικά σπάταλους κοσμοπολί-

τες κατοίκους της, τις αγορές της και τους Δηλιανούς μαγείρους και τραπεζοποιούς.

Η κουζίνα αυτή την εποχή, χωρίς να έχει φτάσει βέβαια στο γαστριμαργικό παραλήρημα των αυτοκρατορικών χρόνων, είναι ιδιαίτερα ανήσυχη και αρκετά φλύαρη. Οι επαγγελματίες μάγειροι αναμειγνύουν σπάνια και ακριβά υλικά προσπαθώντας να ενώσουν όλες τις γεύσεις σε μία, δημιουργώντας πολύπλοκες συνθέσεις, όπου καμιά γεύση δεν αναγνωρίζεται. Ο κωμικός Εύφρων (3ος αι. π.Χ.) π.χ. θαυμάζει το κατόρθωμα του μαγείρου Σωτηρίδη, που έφτιαξε στη Σκυθία *ἀφύας* (σαρδέλες) από γογγυλίδες για τον βασιλιά Νικομήδη. Στις περισσότερες συνταγές του Απίκιου αναμειγνύονται από 10 μέχρι 45 διαφορετικά συστατικά, ο ίδιος δίνει μία συνταγή παρασκευής φαγητού με παστό ψάρι χωρίς ψάρι,⁵² ενώ σε μια άλλη ανάλογη συνταγή καταλήγει «*ad mensam nemo agnoscet quid manducet*»⁵³ – στο τραπέζι κανείς δεν θα καταλαβαίνει τι τρώει.

410-412

Τα κατάλοιπα τροφών που βρέθηκαν στον δρόμο βόρεια των Λεόντων, σ' ένα *έφθοπώλειον*, ημιυπαίθριο μαγειρείο που πουλούσε βραστό κρέας και θαλασσινά, δίνουν μια ιδέα για τις διατροφικές προτιμήσεις των κατοίκων της Δήλου στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Φαίνεται λοιπόν πως τα τελευταία χρόνια της λειτουργίας του καταναλώθηκαν τουλάχιστον 203 αιγοπρόβατα, 119 χοίροι, 24 βοοειδή, 40 πουλερικά, 2 πάπιες, 2 ελάφια, 10 λαγοί, πολλά σαλιγκάρια, μεγάλα ψάρια και μια τεράστια ποσότητα θαλασσινών. Η εικόνα συμπληρώνεται από τις αναφορές στις επιγραφές και στα αρχαία κείμενα, αλλά κυρίως από τα πήλινα (τα χάλκινα λεηλατήθηκαν) μαγειρικά σκεύη που βρέθηκαν στα σπίτια της Δήλου.

405

Τα μαγειρικά αυτά σκεύη, ακόμη κι όσα βρέθηκαν στις πλούσιες κατοικίες, είναι γενικά μικρά. Στην καθημερινή τους ζωή φαίνεται ότι μαγείρευαν μικρές ποσότητες, αφενός επειδή δεν υπήρχε δυνατότητα διατήρησης του φαγητού, αφετέρου επειδή προτιμούσαν περισσότερο μια μεγάλη ποικιλία φαγητών παρά μια μεγάλη ποσότητα από το ίδιο έδεσμα. Εξάλλου ο αριθμός των διαφορετικών εδεσμάτων που προσφέρονταν σε ένα συμπόσιο ήταν τόσο μεγάλος⁵⁴ που μονάχα να «τσιμπήσει» θα μπορούσε κανείς, μια και θα έπρεπε να τα δοκιμάσει όλα για να μην προσβάλλει τον οικοδεσπότη. Σαν παράδειγμα δίνεται το μενού τριών γευμάτων διαφορετικών εποχών: το γαμήλιο δείπνο του Μακεδόνα Καράνου τον 3ο αι. π.Χ.,⁵⁵ το νηστήσιμο γεύμα δύο ηγουμένων τον 12ο αι. μ.Χ., όπως το περιγράφει ο Πτωχοπρόδρομος, και ένα γεύμα για έξι άτομα τον Μάρτιο του 2003 στη Μύκονο. Τα είδη των φαγητών είναι περίπου τα ίδια και προσφέρθηκαν με την ίδια σχεδόν σειρά.

Τρία ελληνικά γεύματα		
Ίππολόχου Καράνου Γάμοι 3ος αι. π.Χ. (20 άνδρες)	Πτωχοπρόδρομος νηστήσιμο γεύμα ηγουμένων 12 αι. μ.Χ.	Γεύμα της Βαγγελιώς, Μύκονος, Μάρτιος 2003 (6 άτομα)
φιάλαι ἀργυραὶ οἴνου ἄρτος ὄρνεις νήσσαι φάτται χῆνες λαγωὶ ἔριφοι περιστεραὶ τρογόνες πέρδικες χοῖρος ὀπτὸς κίχλαι συκαλλίδες ὄστρεα κτένες ἔριφος ζέων οἶνοι θάσιοι, Μενδαῖοι, Λέσβιοι ἰχθύες ὀπτοὶ ἄρτοι σύαγροι τραγήματα πλακοῦντες	φωμίτιν ἄστακοὺς παγουρία (καβούρια) καφαβίδας ἐκζεστάς καριδίτσας τηγάνου (γαρίδες) λαχανίτιν φακὴν ὄστρειδομυδίτσια κτένια σωλῆνας φαβατίτιν ἄλεστόν ὄρύζιν με τὸ μέλι φασόλια ἐξοφθάλμιστα ἐλαῖτσας χαβιάριν αὐγοτάραχα μηλίτσια φοίνικας (χουρμάδες) ἰσχάδας (ξερά σύκα) καρυδίτσια σταφιδίτσας χιώτικας τὸ διὰ κίτρου κρασὶν γανίτικον, κρητικόν, σάμιον	πρωτόψωμο φωμί ζυμωτό κρασί σαρδελάκια μαρούλι σαλάτα λαρδί, ποδαράκια και αυτιά χοίρου αλεντρίδες και προβάσια (χόρτα) πιτσούνια με σάλτσα συκωταριά και γλυκάδια χοιρινό λεμονάτο πατάτες φούρνου λουκάνικο χοιρινό τηγανητό με αυγά κρομμυδόπιτα κοπανιστή τυρί βραστό ξινότυρα ξινόγαλο μελόπιτα γλυκοπατάτες μήλα

Τα σχήματα των μαγειρικών σκευών και οι αναφορές στους αρχαίους συγγραφείς δείχνουν πως τα περισσότερα φαγητά ήταν έφθά (βραστά) και λιγότερα όπτά (ψητά), επειδή από την αρχαιότητα οι Έλληνες προτιμούν τα φαγητά τους τακερά έχοντα τους χυμούς, μαλακά με όλους τους χυμούς τους. Τα όπτά είναι συνήθως κάτι αντίστοιχο με τα σύγχρονα «ψητά της κατσαρόλας» και όχι όπτά σε άνθρακες και δεν υπάρχουν καθόλου τηγανητά, με τη σημερινή έννοια του όρου. Σε μια συνταγή του Σωτάδη (4ος αι. π.Χ.)⁵⁶ οι άφύες (σαρδέλες) τηγανίζονται σε ένα κύπελλο νερό, άφθονο λάδι και φιλοκομμένα χόρτα, θα πρέπει να ήταν λοιπόν κάτι ανάλογο με το σύγχρονο «ψάρι πλακί».

Για να κάνουν τα φαγητά πιο εύγευστα και να βοηθήσουν στη διατήρησή τους χρησιμοποιούσαν ένα μεγάλο πλήθος υγρών αρτυμάτων, ξηρών ή φρέσκων αρωματικών φυτών, καρπών και φρούτων. Τα υγρά αρτύματα που χρησιμοποιούνται περισσότερο είναι ο γάρος, το λάδι, το μέλι, το ξίδι και το κρασί. Το γάρρον ή *garum*, μια ιδιαίτερη σάλτσα που τη χρησιμοποιούσαν παντού, ακόμα και στο κρασί, γινόταν με ψάρια που τα έριχναν σε πυκνή άλμη και τα άφηναν να ψηθούν στον ήλιο για πολλές ημέρες. Το καλό γάρρον γινόταν από τόνους, σκουμπριά και χέλια, ενώ από σαρδέλες και άλλα μικρά ψάρια έφτιαχναν γάρρον για τις φτωχότερες τάξεις και τους σκλάβους.

Εκτός από τα υγρά αρτύματα χρησιμοποιούσαν επίσης πολλούς σπόρους και καρπούς, κυρίως κόκκους πεπέρεως, που το έβαζαν παντού, ακόμα και στα γλυκά, αλλά και σπόρους κυμίνου, σινάπεως, σελίνου, ανήθου, μαράθου και μήκωνος. Οι σπόροι αυτοί είναι πολύ μικροί σε μέγεθος και στην αρχαιότητα θα ήταν πολύ περισσότερο ακριβοί απ' ό,τι είναι σήμερα. Επωλούντο και τότε, όπως και τώρα, σε μικρές ποσότητες, συσκευασμένοι σε μικρά και φτηνά πήλινα αγγεία, που τους προστάτευαν από την υγρασία και είχαν στενό στόμιο για να ελέγχεται η ροή του ακριβού περιεχομένου. Οι σπόροι τρίβονταν σε μια λίθινη θυεία με τη δοϊδουκα. Σε όμοια σκεύη, διαφορετικού μεγέθους, έτριβαν επίσης τα χρώματα για τη ζωγραφική, αλλά και τα χρώματα για τον καλλωπισμό των γυναικών και τα φάρμακα.

Όπτανεία είχαν μόνο οι μεγάλες κατοικίες. Στις περισσότερες περιπτώσεις το μαγείρεμα γινόταν σε φορητές εσχάρες ή άνθράκια, πήλινα σκεύη στα οποία έκαιγαν κλαδάκια ή κάρβουνα. Οι πιο απλές είναι όμοιες με τις «φουφούδες» που ακόμη χρησιμοποιούνται στη γειτονική Μύκονο και στην ελληνική επαρχία γενικότερα. Σε έναν παιδικό τάφο της Ρήνειας βρέθηκε μια θαυμάσια μικρογραφία τέτοιας εσχάρας μαζί με μια μικρογραφία λοπάδας, παιχνίδι με το οποίο το νεκρό κοριτσάκι, στη διάρκεια της σύντομης ζωής του, θα εξοικειωνόταν από πολύ νωρίς με τη μαγειρική, «που είναι το μεγαλύτερο εφόδιο και για τον άνδρα και για τη γυναίκα».⁵⁷ Οι σύνθετες εσχάρες στις οποίες μαγείρευαν με κάρβουνα, έχουν πολλές διαφορετικές θέσεις, στις οποίες τοποθετούσαν το μαγειρικό σκεύος ανάλογα με το αν το φαγητό έπρεπε να ψηθεί σε δυνατή ή σιγανή φωτιά ή απλώς να κρατηθεί ζεστό. Περίκοσμες εσχάρες με άνθρακες χρησιμοποιούσαν επίσης τους χειμωνιάτικους μήνες για θέρμανση, επειδή στα δίχως παράθυρα δωμάτια του ισόγειου δεν θα μπορούσαν βέβαια να ανάψουν ξύλα, γιατί θα τους έπνιγε ο καπνός.

Τα σχήματα των μαγειρικών σκευών που βρέθηκαν στη Δήλο περιορίζονται σε λίγους χαρακτηριστικούς τύπους, καθιερωμένους από τη μακρόχρονη χρήση, τύπους που χρησιμοποιούνται αιώνες πριν και αιώνες μετά, μέχρι τις μέρες μας. Τα βασικά σκεύη ήταν χύτρες, λοπάδες, τήγανα, εσχάρες.

Στις χύτρες έβραζαν φάβα, νερό, κρέας, κουκιά, χυλό, χόρτα κ.λπ. Για το βράσιμο μεγάλων ποσοτήτων χρησιμοποιούσαν χάλκινους ή πήλινους λέβητες. Τέτοια μεγάλα σκεύη χρησιμοποιούσαν μόνο σε θυσίες ή γιορτές και δεν ήταν απαραίτητα σε ένα αρχαίο σπίτι, επειδή μπορούσαν να τα δανειστούν από κάποιον γείτονα, όπως δανείζονταν και άλλα σκεύη. Συχνά ένας λέβητας ή ένας χειρόμυλος εξυπηρετούσε μια ολόκληρη γειτονιά, όπως γίνεται ακόμη σήμερα στην επαρχία. Στη λοπάδα μαγειρεύουν πικάντικα και εξαιρετικά νόστιμα φαγητά, κυρίως ψάρια, και τα σερβίρουν μέσα στη λοπάδα, ώστε οι συνδαιτυμόνες να βουτήξουν στη σάλτσα. Η λοπάδα κλεινόταν με πώμα και γύρω στο σημείο επαφής τοποθετούσαν γύφο ή ζυμάρι για να μαγειρεύσουν λιπαρά κρέατα χωρίς καθόλου νερό, είτε στο φούρνο είτε σκεπάζοντας το σκεύος με άνθρακες. Με τον τρόπο αυτό η λοπάδα μεταβαλλόταν σε κάτι ανάλογο με τη σημερινή χύτρα ταχύτητος. Ψάρια, σουπιές, χταπόδια και άλλα θαλασσινά τα μαγειρεύουν επίσης στο τάγηνον ή τήγανον, σκεύος παρόμοιο με τη λοπάδα, και τα σερβίρουν «ζεστά, της ώρας» μέσα σ' αυτό. Η κατανάλωση τηγανητών, τα οποία από τότε θεωρούντο επιβλαβή για την υγεία, ήταν σημείο πολυτελούς και τρυφηλής ζωής. Τα τήγανα, όπως και οι χύτρες και οι λοπάδες, υπάρχουν πάντα σε τρία μεγέθη (μεγάλο, μεσαίο, μικρό). Είναι σκεύη αντίστοιχα με τα βυζαντινά στεγνάτα και τα σημερινά σαγανάκια.

Ο σείσων είναι ένα ελαφρύ πήλινο σκεύος που μοιάζει με το σημερινό τηγάνι. Η λαβή του είναι κούφια εσωτερικά για να τοποθετηθεί ξύλινη προέκταση, ώστε να μην καίγεται αυτός που το χρησιμοποιούσε κουτώντας το διαρκώς πάνω στη φωτιά για να σιγοκαβουρντίσει καρπούς. Τις χειμωνιάτικες νύχτες, μαζεμένοι γύρω από το άνθράκιον, σιγόψηναν με τον σείσωνα κουκιά ή άλλα τρωγάλια που συνόδευσαν το κρασί. Ο σείσων είναι σκεύος απαραίτητο και στο μαγειρείο, γιατί πριν χρησιμοποιήσουν κουκουνάρια, κύμινο ή άλλους σπόρους, τους καβούρντιζαν για να αναδείξουν το άρωμά τους. Έσχάρα, εκτός από το άνθράκιον

407

408-409

402

411

402

ονομάζουν και ένα μεταλλικό πλέγμα, ή πήλινο σκεύος με τέσσερα πόδια, όμοιο με τη σημερινή σχάρα, το οποίο τοποθετούν πάνω από τη φωτιά ή πάνω από κάρβουνα για να ψήσουν ψωμί, κρέας, λουκάνικα ή λιπαρά θαλασσινά όπως τα χέλια.

Πιθανόν με τα σημερινά κριτήρια τα σκεύη του αρχαίου μαγειρείου να φαίνονται λίγα και φτωχικά, αλλά στην αρχαιότητα ήταν πολύτιμα και μπορούσαν ακόμη να τα τοποθετήσουν ως ενέχυρο για κάποιο δάνειο. Στις *Εκκλησιάζουσες* του Αριστοφάνη ένας γείτονας του Χρέμη βλέποντας τα μαγειρικά σκεύη έξω από το σπίτι, τον ρωτάει: «Γιατί τα βγάζεις έξω, μετακομίζεις ή θα τα βάλεις ενέχυρο;» Στις πλούσιες κατοικίες της Δήλου έχουν βρεθεί πήλινα πινάκια και κάδοι που είχαν σπάσει και επισκευάστηκαν με μολύβδινους συνδέσμους. Η αίσθηση της οικονομίας ήταν διαφορετική και δεν πετούσαν ό,τι έσπαζε, αλλά το επισκευάζαν και το χρησιμοποιούσαν για κάτι άλλο, ή το χρησιμοποιούσαν οι σκλάβοι. Βέβαια τέτοια σκεύη δεν θα εμφανίζονταν ποτέ στο συμπόσιο, γιατί το να χρησιμοποιεί κανείς σπασμένα πήλινα σκεύη εθεωρείτο σημείο της άκρας ένδειας.⁵⁸

ΤΟ ΚΡΑΣΙ – ΜΙΑ ΤΑΒΕΡΝΟΥΛΑ

444 Το εμπόριο του κρασιού ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για την οικονομία του νησιού, αφού κάθε χρόνο διακινούσαν χιλιάδες τόνους από το ποτό του Βάχχου, μεγάλες ποσότητες δε διοχετεύονταν στις τοπικές αγορές. Το κρασί ήταν συσκευασμένο σε μεγάλους πήλινους αμφορείς με οξύ πυθμένα, ύψους 0,90-1,20 μ. και χωρητικότητας 22-45 λίτρων. Αυτό το σχήμα εξυπηρετούσε τη μεταφορά με τα πλοία, στα οποία μπορούσαν να τοποθετήσουν μεγάλο αριθμό αμφορέων σε επάλληλες σειρές. Εξυπηρετούσε επίσης την αποθήκευσή τους στους *πιθῶνας* ή *οίνωνας*, στους οποίους τους τοποθετούσαν όρθιους, μπηγμένους στη γη, ώστε να διατηρείται σε σταθερή θερμοκρασία το περιεχόμενο, και τη μεταγγίση του υγρού σε μικρότερα δοχεία, 442-443 γιατί ο πυθμένας χρησίμευε σαν τρίτη λαβή. Με τη βοήθεια μιας χώνης, σκεύους απολύτως όμοιου με τα σημερινά χωνιά, το κρασί μεταγγιζόταν σε λαγύνους, επιτραπέζια αγγεία κρασιού με ψηλό και στενό λαιμό, ώστε να ελέγχεται η ροή του ποτού. Για την πώληση του κρασιού και των άλλων υγρών (ελαίου, γάρου) χρησιμοποιούσαν πήλινες πρόχους, αντίγραφα των επίσημων χάλκινων μέτρων. Κάθε περιοχή είχε ιδιαίτερο σχήμα αμφορέα και πάνω στις λαβές ή στα χείλη υπήρχαν σφραγίδες που ανέφεραν τον κατασκευαστή του αγγείου ή τον ιδιοκτήτη του αμπελώνα, την πόλη προέλευσης και τη χρονιά εμφιάλωσης, που καθοριζόταν με το όνομα του επώνυμου άρχοντα. Έτσι ο αγοραστής ήταν σε θέση να γνωρίζει με μια ματιά από 445 πού προερχόταν το κρασί και πόσο παλιό ήταν. Οι αμφορείς κλείνονταν ερμητικά με πήλινο πώμα και ήταν αλειμμένοι εσωτερικά με ρετσίνι ή κερί. Σε όμοιους αμφορείς μετέφεραν επίσης λάδι, γάρον, παστά ψάρια, καρπούς, όπως αμύγδαλα, φουντούκια, ελιές, κι ακόμη κεράσια, σιτάρι, αλεύρα, κουκιά και άλλα όσπρια που στα καλά κλεισμένα αυτά δοχεία προστατεύονταν από την υγρασία, τα έντομα και τα ποντίκια. Μια επιγραφή πάνω στο αγγείο δήλωνε το περιεχόμενό του.

Ο οίνος, όπως το τραγούδι και ο χορός, ήταν απαραίτητος σύντροφος και συνοδός σε όλες τις εκδηλώσεις της ιδιωτικής ή της δημόσιας ζωής. Η ποιότητά του και ο τρόπος παράθεσης ήταν καθοριστικός παράγοντας για την επιτυχία μιας θυσίας, μιας επαγγελματικής συνάντησης ή ενός φιλικού συμποσίου. Η νεότερη λέξη κρασί προέρχεται από τό ρήμα *κεράννυμι*, που σημαίνει αναμειγνύω, από το οποίο προέρχονται και οι λέξεις *κρατήρας*, το αγγείο στο οποίο γινόταν η ανάμειξη του οίνου με νερό, *κράμα*, *κράσις* και τα νεότερα *κερνώ*, *κέρασμα* και *κρασί*. Ο οίνος που είχε αναμειχθεί με νερό ήταν ο *κεκραμένος οίνος*, ενώ *άκρατος οίνος* ήταν το δυνατό, ανέρωτο κρασί. Οι Έλληνες πίστευαν πως μονάχα οι Σκύθες και γενικά οι βάρβαροι έπιναν άκρατο οίνο. Οι ίδιοι έπιναν πάντα το κρασί ανάμεικτο με νερό, έτσι ώστε να μη μεθύσουν, αλλά η απόλαυση να κρατήσει περισσότερο και να γίνει βοηθός στη διασκέδαση και στη συζήτηση. Το να μεθύσεις ήταν δείγμα κακών τρόπων, γι' αυτό, πολλές φορές στον πυθμένα των *κυλίκων*, των *κυπέλων* του κρασιού, υπήρχαν παραστάσεις που έδειχναν τα κακά αποτελέσματα της μέθης, σαν προειδοποίηση των συνδαιτυμόνων. Ο κωμικός Εύβουλος⁵⁹ (4ος αι. π.Χ.) βάζει τον Διόνυσο νά λέει: «*Τρεις μοναχά κρατήρες γεμίζω για τους φρόνιμους: τον πρώτο για την υγεία, τον δεύτερο για τον έρωτα και την ηδονή, τον τρίτο για τον καλό ύπνο και μόλις πιουν κι αυτόν οι μυαλωμένοι γυρνούν στα σπίτια τους. Ο τέταρτος δεν είναι από μένα αλλά από κατάχρηση, ο πέμπτος φέρνει φασαρίες, ο έκτος το μεθύσι, ο έβδομος τα χτυπήματα, ο όγδοος τον αστυνόμο, ο ένατος την οργή, ο δέκατος φέρνει την τρέλα και σε ρίχνει κάτω ξερό*».

Παραινέσεις με το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο κρέμονται ακόμη σήμερα σε τοίχους ταβερνών, μόνο που σ' αυτές, επειδή ο οίνος πίνεται πλέον άκρατος, η αναφορά γίνεται σε ποτήρια:

*Το πρώτο φέρνει όρεξη
το δεύτερο υγεία
το τρίτο φέρνει τη χαρά*

το τέταρτο ευτυχία
 το πέμπτο φέρνει δάκρυα
 το έκτο φλυαρία
 το έβδομο τα πειράγματα
 το όγδοο φασαρία
 το ένατο φέρνει τον καβγά
 το δέκατο αστυνομία

Ο συντηρητικός Ησίοδος συστήνει τρία μέρη νερού και ένα μέρος κρασιού («τρεις ὕδατος προχέειν, τὸ δὲ τέταρτον οἴνου»), οι συνήθειες όμως αναλογίες νερού και οίνου ήταν 3:2, 4:2, 5:2 και τα ελληνικά κρασιά ήταν αρκετά δυνατά, ώστε να δέχονται τρία μέρη νερού, χωρίς να θεωρούνται νερωμένα. Η αναλογία 4:2 ήταν γενικά δεκτή, αλλά περισσότερο νερό είχε σαν αποτέλεσμα πειράγματα για τον οικοδεσπότη ότι «οἶνοχοεῖ βατράχοις», το κρασί του δηλαδή ήταν τόσο νερωμένο που ήταν κατάλληλο μόνο για βατράχια. Συχνά, ιδιαίτερα τους χειμερινούς μήνες, όταν έπιναν ζεστό κρασί, πρόσθεταν επίσης αρωματικά φυτά και μπαχαρικά. Στους αρχαίους συγγραφείς αναφέρονται κρασιά αρωματισμένα, με τριαντάφυλλο, βιολέτα, θυμάρι, άνηθο, μύρτο, πεύκο, κυπαρίσσι, κρόκους, νάρδους, κανέλα, πιπέρι, κρασί με μέλι, με γάρον και πολλά άλλα. Στα συμπόσια φορούσαν στεφάνια από κισσό, μυρτιά ή τριαντάφυλλα, το άρωμα των οποίων βοηθούσε στο να μη μεθύσει κανείς, να μην έχει πονοκέφαλο και να μην κάνει εμετό.⁶⁰

Στα κελάρια των σπιτιών της Δήλου βρέθηκαν δεκάδες αμφορείς με κρασί απ' όλη τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Στα οινοπωλεία και στις ταβέρνες μπορούσε κανείς να απολαύσει ό,τι καλύτερο είχε να προσφέρει η διεθνής αγορά: τα περίφημα κρασιά της Χίου και της Κω, κρασιά από τη Ρόδο, την Κνίδο, τη Θάσο, την Απουλία, την Καμπανία, την Καρχηδόνα, αλλά και από τον Πόντο. Μια τέτοια *tabernula vinaria* (οι λέξεις ταβέρνα, ταβερνούλα προέρχονται από τις λατινικές *taberna*, *tabernula*) βρέθηκε πριν από λίγα χρόνια κοντά στο ναΐσκο του Διονύσου, σε μια εξαιρετική θέση για ένα τέτοιο μαγαζί: σε απόσταση λίγων λεπτών από το λιμάνι και λίγων μέτρων από την ανατολική και τη βόρεια έξοδο του Ιερού, απ' όπου έβγαιναν οι προσκυνητές κουρασμένοι και διψασμένοι. Από το σημείο αυτό περνούσε ο ανδρικός πληθυσμός κάθε ηλικίας αφού ο δρόμος οδηγεί στις Παλαιστρες, τον Ιππόδρομο, το Γυμνάσιο και το Στάδιο, ενώ στη γύρω περιοχή υπήρχαν δεκάδες καταστήματα και εργαστήρια. Στην απέναντι πλευρά του δρόμου ήταν τα δημόσια ουρητήρια, ένα ακόμη Ιερό και η Αγορά των Ιταλών, χώρος συνάντησης όλων των Ιταλών που εμπορεύονταν στο νησί. Η ταβέρνα άνοιξε στα τέλη του 2ου αι. π.Χ. κυρίως για την εξυπηρέτηση των ξένων επισκεπτών – οι Έλληνες δεν σύχναζαν σε ταβέρνες, προτιμούσαν τις φιλικές συγκεντρώσεις σε σπίτια. Στη μικρή ταβέρνα και στο κελάρι της (η συνολική έκταση του μαγαζιού είναι μόλις 16 τ.μ.) βρέθηκαν 26 αμφορείς που περιείχαν περίπου 900 λίτρα κρασί κυρίως από την Κάτω Ιταλία και την Κω, ποσότητα που είναι ενδεικτική για την κίνηση που είχε. Για την πώληση του κρασιού υπήρχαν 140 πήλινα κύπελλα τεσσάρων διαφορετικών σχημάτων με συγκεκριμένη χωρητικότητα το καθένα (από 0,300 ως 0,900 λίτρα). Ανάμεσα σ' αυτά τα κύπελλα ξεχωρίζουν 40 σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση που έχουν κατασκευαστεί σε μήτρες, πολλά στην ίδια μήτρα, φτηνή απομίμηση ασημένιων κυπέλλων από την Αλεξάνδρεια. Την ώρα της καταστροφής ήταν σε χρήση 38 κύπελλα που βρέθηκαν πεσμένα στο χωμάτινο δάπεδο. Τα υπόλοιπα 102 βρέθηκαν σε στήλες, το ένα μέσα στο άλλο, μαζί με πολλά καμένα κομμάτια του ξύλινου επίπλου στο οποίο ήταν τοποθετημένα.

Η ταβέρνα πρόσφερε μόνο κρασί, κρύο ή ζεστό, με ξηρούς καρπούς ή τρωγάλια, το οποίο οι πελάτες έπιναν όρθιοι, μπροστά στον ξύλινο πάγκο ή έξω στον δρόμο, όταν ο καιρός το επέτρεπε. Στην ταβέρνα υπήρχε ξύλινο μεσοπάτωμα στο οποίο, όπως δείχνουν τα ευρήματα, έμενε μια γυναίκα, η ιδιοκτήτρια, μια πόρνη ή συνδυασμός των δύο, μια και, ακόμη και αυτή την εποχή της έντονης ατομικής απελευθέρωσης, καμιά καθωσπρέπει κυρία δεν θα δεχόταν να μείνει πάνω από ένα τέτοιο μαγαζί. Η ταβέρνα πυρπολήθηκε και καταστράφηκε ολοκληρωτικά το 69 π.Χ. στην επιδρομή των πειρατών του Αθηνόδωρου. Οι πελάτες άφησαν το κρασί τους κι έφυγαν πανικόβλητοι, ο *tabernarius* δεν πρόλαβε να πάρει ούτε τις εισπράξεις της ημέρας και η κυρία του επάνω πατώματος άφησε πίσω της όχι μόνο τα φτηνά κοσμήματα και τα ψιμυθιά της, αλλά και τις οικονομίες της. Βρέθηκαν συνολικά 300 νομίσματα που δείχνουν πως οι πελάτες ήταν κυρίως έμποροι και ναυτικοί από πολλές πόλεις της Μεσογείου (Έφεσο, Βιθυνία, Κολοφώνα, Άραδο, Σελεύχεια, Αντιόχεια, Κύμη, Μύρινα, Ιταλία κ.ά.). Τα νομίσματα των περισσότερων πόλεων ήταν δεκτά και φαίνεται πως η κυρία δεν είχε πρόβλημα να πληρωθεί σε συνάλλαγμα, αφού εύκολα μπορούσε να το αλλάξει σε μια από τις γύρω τράπεζες. Είναι όμως αξιοθαύμαστο και χαρακτηριστικό της εποχής το γεγονός ότι οι ιδιοκτήτες ενός τέτοιου λαϊκού μαγαζιού ήταν εξοικειωμένοι με την αγοραστική αξία τόσο πολλών και διαφορετικών νομισμάτων. Η «παγκοσμιοποίηση» φαίνεται πως είχε συντελεστεί πολλούς αιώνες πριν από τις μέρες μας...

451-454

366, 367, 452

16 |

Η προσφορά εργασίας στην αναπτυσσόμενη πόλη προσελκύει μεγάλο πλήθος τεχνιτών και εργατών. Εργαστήρια και βιομηχανίες μετατρέπουν τις εισαγόμενες πρώτες ύλες, που έρχονται απ' όλη τη Μεσόγειο, σε είδη πολυτελείας για την ντόπια αγορά και για εξαγωγή. Τα χάλκινα ανάκλιτρα και τα αρώματα⁶¹ της Δήλου ήταν περίφημα και περιζήτητα.

Πολύ σύντομα δημιουργείται στα βόρεια και στα βορειοανατολικά του Ιερού μια περιοχή με αγορές, καταστήματα και εργαστήρια που παράγουν έπιπλα, πήλινα και χάλκινα σκεύη, αγαλμάτια και ειδώλια για τους προσκυνητές, παιχνίδια, κοσμήματα και ρούχα. Εκτός από τις αγορές υπήρχαν πολλά εμπορικά καταστήματα στον κεντρικό δρόμο της Συνοικίας του Θεάτρου, στις στοές που πλαισιώνουν την κεντρική οδό, ανατολικά και βόρεια του Ιερού. Τα εργαστήρια ήταν κυρίως βόρεια και ανατολικά της Ιερής Λίμνης, εκτός από κάποια, όπως τα εργαστήρια παραγωγής πορφύρας, που εξαιτίας της δυσσομίας είχαν εγκατασταθεί μακριά από την πόλη. Η πορφύρα, με το αμετάβλητο χρώμα της που ποίκιλλε από το κίτρινο ως το βιολετί, ήταν σύμβολο δύναμης και αιωνιότητας. Πορφυρά ρούχα φορούσαν μόνο τα αγάλματα των θεών και οι ισχυροί του κόσμου. Μετά το χρυσό ήταν το πολυτιμότερο και το πιο περιζήτητο σύμβολο εξουσίας.

83, 356

Ανατολικά και βόρεια της Λίμνης, εκτός από τις πολυσύχναστες αθλητικές εγκαταστάσεις, υπήρχαν δεκάδες καταστήματα και εργαστήρια γλυπτών, χαλκουργών, λυχνοποιών, αγγειοπλαστών, καθώς και εργαστήρια κατασκευής πήλινων ειδωλίων, ειδωλιόμορφων αγγείων και μολύβδινων αντικειμένων. Λίγο βορειότερα, στη Νησίδα των Χαλκών⁶² (41) υπήρχε εργαστήριο για την κατασκευή χάλκινων ανάκλιτρων, πλούσια διακοσμημένων με ανάγλυφα. Οι μήτρες και τα ανάγλυφα διακοσμητικά στοιχεία (*fulcra*), που βρέθηκαν εκεί, αιτιολογούν τη φήμη⁶³ που είχαν στην αρχαιότητα αυτά τα έπιπλα. Στην ίδια περιοχή, αλλά και δυτικά του Δωδεκαθέου, στην Αγορά του Θεοφράστου, στη Στοά του Φιλίππου, νότια της Αγοράς των Δηλίων, στην Αγορά των Κομπεταλιαστών και σε άλλα μέρη υπήρχαν εργαστήρια γλυπτών στα οποία πολλοί τεχνίτες αντέγραφαν συγχρόνως διάσημα έργα τέχνης σε μικρογραφία για τους προσκυνητές και για τους κατοίκους του νησιού. Λίγο πριν από την καταστροφή τα πιο περιζήτητα αγαλμάτια ήταν της Αφροδίτης, του Ηρακλή, της Άρτεμης, του Αρποκράτη και του Σάραπι.

457

480

Στα εργαστήρια αυτά απασχολούνται ελεύθεροι τεχνίτες, αλλά κυρίως σκλάβοι, και δεν λείπουν τα εργατικά ατυχήματα. Σ' ένα τέτοιο δυστύχημα σκοτώνονται οι δεκαεννέα σκλάβοι του Πρωτάρχου, μεταξύ των οποίων η Αμμωνία από την Κυρήνη και η κόρη της Απολλωνία. Η επιτύμβια στήλη που στήθηκε στον τάφο τους στη Ρήνεια⁶⁴ είναι ενδεικτική για την προέλευση των σκλάβων της Δήλου: *Ἰσίδωρε Μαιῶτα, Δαμᾶ Μαιῶτα, Ἰσίδωρε Ἀπαμεῦ, Βίθου Ἰστριανέ, Καλλιόπη Ὀδησσίτι, Ὀμόνοια, Ἐρμόλαε Ῥωσεῦ, Ἀντίπατρε Μαζακηνέ, Ἀσκληπιάδη Σιδῆτα, Ἀπολλωνίδη Μαρισηνέ, Νικηφόρε Ἰοπεῖτα, Μενέλαε Μαραθηνέ, Ποσῆ Μαραθηνέ, Ἡρακλεῖδη Μαιῶτα, Νικία Μαιῶτα, Ἀμμωνία Κυρηναία καὶ θυγάτηρ Ἀπολλωνία, Νικήρατε Ἀπαμεῦ, Λαοδίχη Ἀπάμισα, Δάμων Μύνδιε, Ζαῖδὲ Ναβαταίε, Δαμᾶ Ἰστριανέ, οἱ Πρωτάρχου χρηστοὶ χαίρετε.* Τα τοπωνύμια δείχνουν πως οι σκλάβοι αυτοί προέρχονται από τον Εύξεινο Πόντο, τη Μικρά Ασία, τη Συρία, την Παλαιστίνη, την Κυρήνη και την Πετραία Αραβία.

Συναντιώνιας τους Θεούς και τους ανθρώπους

ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ

ΛΙΜΝΟ ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ ΣΤΟ ΙΕΡΟ

Ο σημερινός επισκέπτης αποβιβάζεται ανάμεσα στο *Ιερό Λιμάνι* (1) και τα *Εμπορικά Λιμάνια* (2) σε μια στενή λωρίδα γης, που δημιουργήθηκε στις αρχές του περασμένου αιώνα με την απόρριψη των χωμάτων από τις ανασκαφές της Γαλλικής Σχολής. Τότε επιχώθηκε ολοκληρωτικά το *Ιερό Λιμάνι*, άλλαξε το περίγραμμα της παραλίας και δημιουργήθηκε η χερσόνησος που χωρίζει στα δύο τον άλλοτε ενιαίο όρμο. Το αρχαιότερο, αρχαϊκό λιμάνι ήταν βορειότερα, στον όρμο του Σκαρδανά (42), ενώ μικρότερες λιμενικές εγκαταστάσεις υπήρχαν επίσης στα ΝΔ, στο Ασκληπιείο, και στα ΒΑ, κάτω από το Στάδιο. 106

Αμέσως μετά την προκουμαία είναι μια πλακοστρωμένη, ασύμμετρη πλατεία, γνωστή ως *Αγορά των Ερμαιίστων ή των Κομπεταλιαστών*⁶ (3). Ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. είχαν αρχίσει να εγκαθίστανται στη Δήλο Ιταλοί, των οποίων η παρουσία έγινε εντονότερη μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Οι περισσότεροι προέρχονταν από τη νότια Ιταλία και τη Σικελία και ήταν κυρίως τραπεζίτες και έμποροι. Οι Ιταλοί αυτοί ήταν οργανωμένοι σε διάφορους επαγγελματικούς συλλόγους με προστάτη κάποιον θεό, άλλοι τον Απόλλωνα (*Απολλωνιασταί*), άλλοι τον Ποσειδώνα (*Ποσειδωνιασταί*), άλλοι τον Ερμή (*Ερμαιισταί*). Στην πλατεία αυτή, κέντρο της εμπορικής τους δραστηριότητας, είχαν αφιερώσει πολλά μνημεία και βωμούς. Οι περισσότεροι κατοικούσαν στις νέες συνοικίες της πόλης, βόρεια του Ιερού, κι εκεί οικοδόμησαν, προς τα τέλη του 2ου αι. π.Χ., την *Αγορά των Ιταλών* (33), που αποτέλεσε πλέον το σημείο συνάντησης των μελών της ιταλικής παροικίας. Γύρω στο 100 π.Χ. εμφανίστηκε στην πλατεία ο σύλλογος των *Κομπεταλιαστών*, αποτελούμενος κυρίως από απελεύθερους και δούλους, υπό την προστασία των Λαρήτων, θεοτήτων των σταυροδρομιών (*Lares Compitales*). Στην πλατεία υπάρχουν ναΐσκοι αφιερωμένοι στον Ερμή, τον θεό του εμπορίου, πολλοί κυλινδρικοί αναθηματικοί βωμοί και μια μαρμάρινη εξέδρα που στήριζε χάλκινα αγάλματα. Στο *Ιερό* υπάρχουν πολλές τέτοιες παραλληλόγραμμες ή ημικυκλικές βάσεις αγαλμάτων με μαρμάρινο θρανίο για να αναπαύονται οι προσκυνητές. 111

Από την πλατεία αρχίζει η μεγάλη κεντρική οδός (4), πλάτους 13 μ., που οδηγεί στο *Ιερό του Απόλλωνα*. Αριστερά ορίζεται από τη *Στοά του Φιλίππου* (5), που οικοδομήθηκε γύρω στο 210 π.Χ. από τον βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε'. Λίγα χρόνια αργότερα, πίσω από τη Στοά του Φιλίππου, προστέθηκε μια άλλη, η *Δυτική Στοά*, ανοιχτή στην προκουμαία και το λιμάνι, που χρησιμοποιήθηκε για εμπορικούς σκοπούς. 114

Η *Νότια Στοά* (6), στην ανατολική πλευρά του δρόμου, οικοδομήθηκε μετά τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. από τους βασιλείς της Περγάμου. Πίσω από τη δωρική κιονοστοιχία της υπήρχαν 14 μικρά εμπορικά καταστήματα και εργαστήρια ενώ μία είσοδος στο κέντρο του κτηρίου έκανε δυνατή την επικοινωνία με την *Αγορά των Δηλίων* (7), την παλαιότερη *Αγορά* της πόλης.

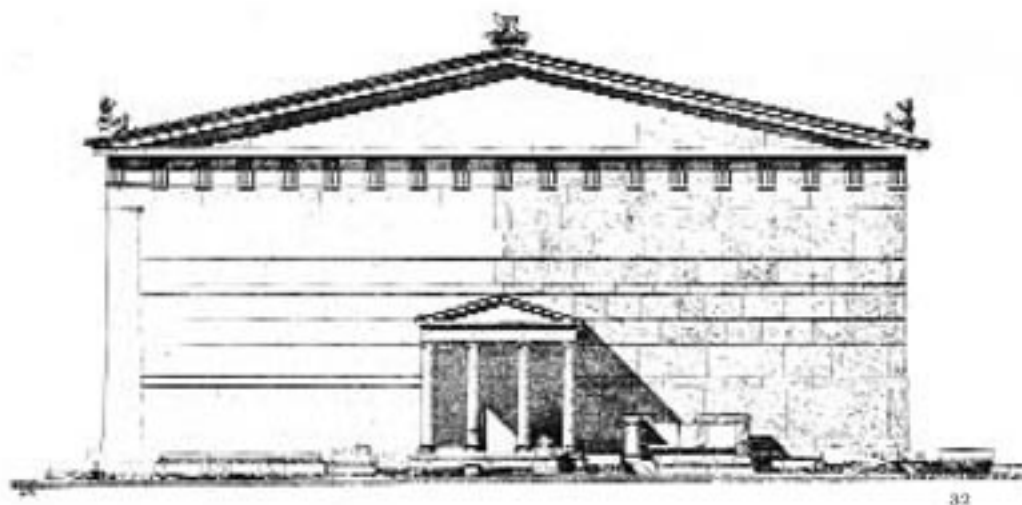
Κατά μήκος και των δύο πλευρών του δρόμου, μπροστά από τις στοές, υπήρχαν δεκάδες μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα, των οποίων σώζονται σήμερα μόνο οι ενεπίγραφες βάσεις.

Τα *Προπύλαια* (8), η κεντρική είσοδος στο *Ιερό*, οικοδομήθηκαν από τους Αθηναίους τον 2ο αι. π.Χ. πάνω από ένα αρχαιότερο Πρόπυλο, που είχε οικοδομηθεί γύρω στο 570 π.Χ. από τους Νάξιους. Περί τα 115

Αναπαράσταση της Στοάς του Φιλίππου
(G. Poulsen, 1911).

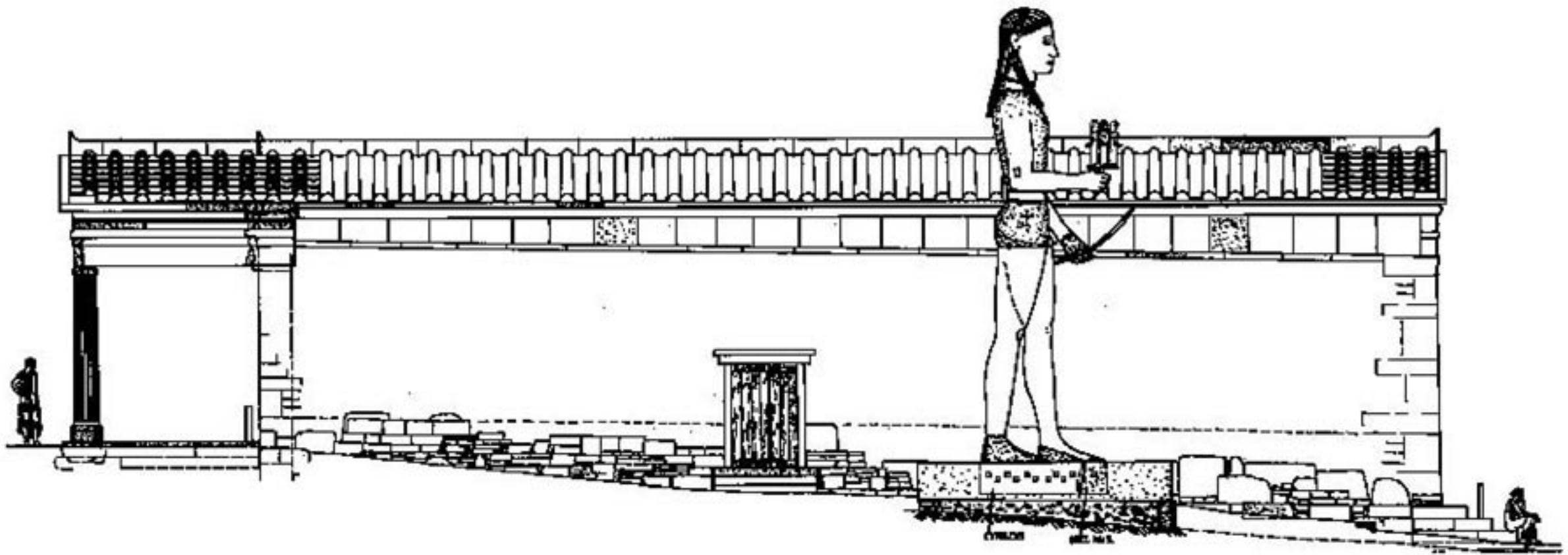
τέλη του βου αιώνα π.Χ., το εντυπωσιακό κτηριακό συγκρότημα του Οίκου των Ναξίων (9) και των Προπυλαίων συμπληρώθηκε με μια ιωνική στοά σε σχήμα Γ, τη Στοά των Ναξίων. Κοντά στην εσωτερική γωνία της σώζεται η κυκλική μαρμάρινη βάση του χάλκινου φοίνικα που αφιέρωσε το 417 π.Χ. ο Αθηναίος στρατηγός Νικίας.

119 Ο Οίκος των Ναξίων οικοδομήθηκε στις αρχές του βου αι. με μεγάλους γρανιτόλιθους. Ο πρόδομος, στη δυτική πλευρά, είχε τρεις κίονες *έν παραστάσει*. Στα μέσα του βου αιώνα προστέθηκε μια δεύτερη είσοδος στην ανατολική όψη με μαρμάρινο προστώο. Η δικλινής μαρμάρινη στέγη στηριζόταν σε οκτώ λεπτούς ιωνικούς κίονες που διαιρούσαν το εσωτερικό του κτηρίου σε δύο κλίτη. Για τη χρήση του κτηρίου έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς διαφορετικές θεωρίες: ότι ήταν ο αρχαιότερος ναός του Απόλλωνα, ότι χρησιμοποιήθηκε για τη φύλαξη ιερών σκευών και αναθημάτων, ή ως *έστιατόριον*.

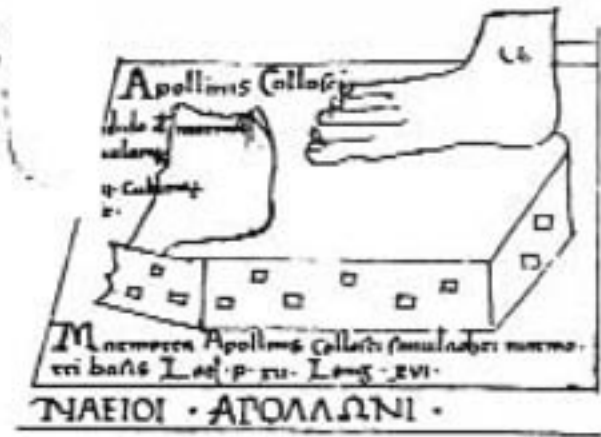
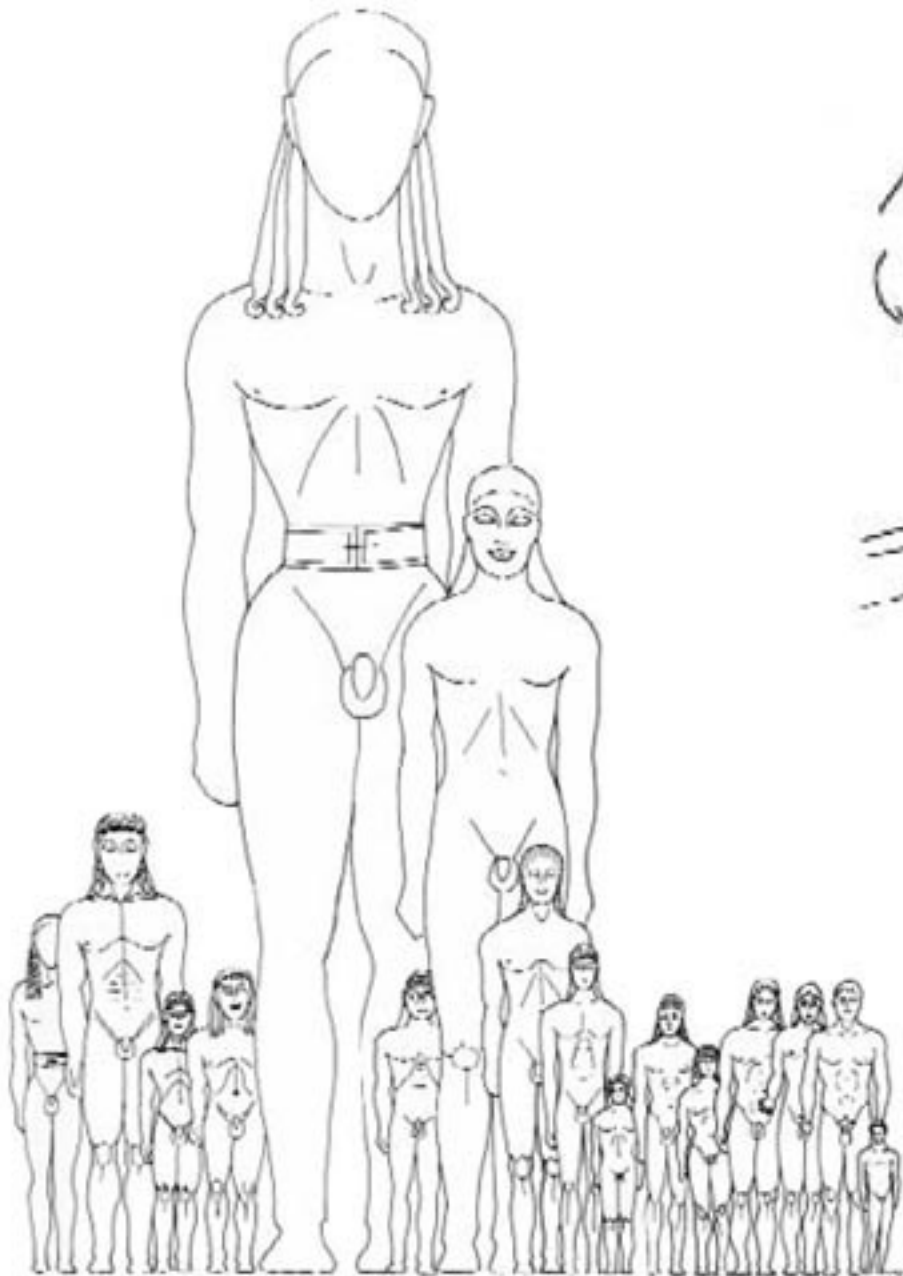
124, 158 Εξωτερικά της ΒΔ γωνίας του κτηρίου είναι η πελώρια μαρμάρινη βάση, βάρους περίπου 32 τόνων, πάνω στην οποία υψωνόταν ο *Κολοσσός των Ναξίων*, ένα τεράστιο άγαλμα του Απόλλωνα, ύψους 9 περίπου μέτρων, των αρχών του βου αι. π.Χ. Ο θεός παριστανόταν στον τύπο των κούρων, γυμνός, κατενώπιον, με μακριά μαλλιά, στιβαρούς ώμους και το αριστερό πόδι λίγο πιο μπροστά από το δεξί. Πιθανόν στα χέρια του κρατούσε τόξο και βέλη ή τις τρεις Χάριτες. Στα κομμάτια που σώζονται διατηρούνται οι τρύπες για τη στερέωση των χάλκινων μαλλιών και της χάλκινης ζώνης. Τα λαμπερά μαλλιά του θεού ήταν ορατά απ' το πέλαγος, στη βάση του κατέληγε η πλατιά λεωφόρος των Λεόντων κι εδώ ολοκληρωνόταν το μακρύ ταξίδι των προσκυνητών. Ακόμα κι όταν το Ιερό κατακλύστηκε από κτήρια, το κεφάλι του Απόλλωνα ήταν ορατό από παντού.

Η τύχη του αγάλματος ήταν, από την αρχαιότητα, περιπετειώδης. Όπως μας πληροφορεί ο Πλούταρχος, οι δυνατοί βοριάδες του Αιγαίου έριξαν κάποτε τον χάλκινο φοίνικα του Νικία πάνω στο άγαλμα που σωριάστηκε στο έδαφος. Οι Νάξιοι το έστησαν και πάλι στη βάση του και τότε φαίνεται πως χάραξαν τη νεότερη επιγραφή της δυτικής πλευρά: «ΝΑΞΙΟΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙ». Η επιγραφή στην ανατολική πλευρά της βάσης είναι μία από τις αρχαιότερες ελληνικές επιγραφές: «ΤΟ ΑΥΤΟ ΛΙΘΟ ΕΜΙ ΑΝΔΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΦΕΛΛΑΣ», δηλαδή «είμαι από τον ίδιο λίθο άγαλμα και βάση». Στα νεότερα χρόνια το εντυπωσιακό μέγεθος του αγάλματος τράβηξε την προσοχή των περιηγητών, αλλά και των «φιλάρχαιων» συλλεκτών, οι οποίοι ήδη από τον 17ο αι. άρχισαν να αποσπούν τμήματά του. Το 1416 ο Φλωρεντίνος Christophoro Buondelmonti⁶⁶ αναφέρει ότι προσπάθησε με τους συντρόφους του να σηκώσει τον κολοσσό: «Είδαμε στη Δήλο και ένα παλαιό ιερό σε μια πεδιάδα κατασκευασμένο με πολλούς κίονες και ένα τεράστιο είδωλο πεσμένο στο χώμα, τόσο μεγάλο που δεν μπορέσαμε να το σηκώσουμε, μόλο που ήμασταν πάνω από χίλιοι κι είχαμε όλα τα όργανα και τα σχοινιά των πλοίων μας. Έτσι απελπιστήκαμε και το αφήσαμε στο ίδιο σημείο. Είδαμε ακόμη πάμπολλα

33

Αναπαράσταση του Οίκου των Ναξίων και του Απόλλωνα των Ναξίων (Gruben G., 1997), του μεγαλύτερου ελληνικού αγάλματος (Stewart A. - C. A. Smith, 1990), το οποίο, σύμφωνα με το σχέδιο του Κυριακού του Αγκωνίτη (1445), ήταν στραμμένο προς τα βόρεια.

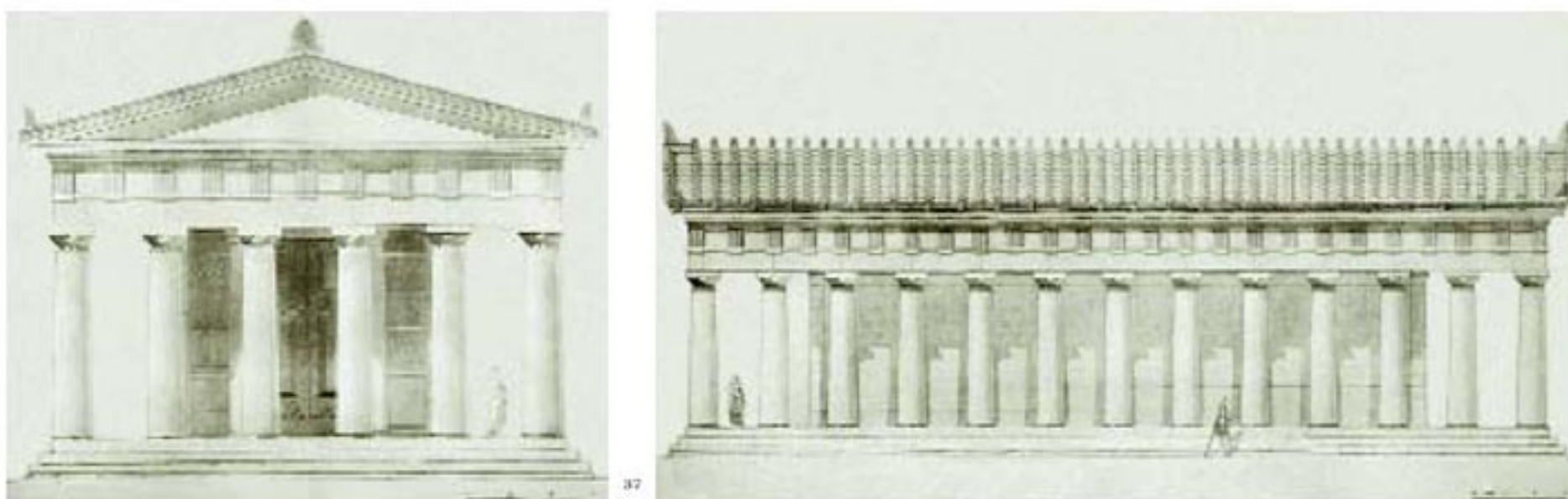
34

Ο Κολοσσός των Ναξίων πριν αποκεφαλιστεί. Seger de Vries, πριν από το 1673.

36

Ο Μέγας Ναός ή Ναός των Δηλίων (F. Courby - G. Poulsen, 1931).

άλλα είδωλα κατασκευασμένα με θαυμαστή τέχνη που κείτονταν χάμω και άλλα σκεπασμένα από λοφίσκους χώματος». Το 1445 ο Κυριακός ο Αγκωνίτης σχεδίασε τα σωζόμενα τμήματα του κολοσσού, ο οποίος, σύμφωνα με το σχέδιο του Κυριακού, ήταν στραμμένος προς τον Βορρά (και όχι προς τα δυτικά), αντικρίζοντας τους προσκυνητές που κατέβαιναν στο λιμάνι του Σκαρδανά και διέσχιζαν τη λεωφόρο των Λεόντων. Το 1636 ο Γάλλος πρεσβευτής De La Haye αναφέρει ότι είδε τους Άγγλους να πριονίζουν το άγαλμα στα δύο. Γύρω στο 1675 ένας Άγγλος καπετάνιος ή ο Βενετός διοικητής της Τήνου έκοψε το κεφάλι του, το οποίο από τότε έχει εξαφανιστεί. Κάποτε προσπάθησαν να μεταφέρουν τα υπόλοιπα τμήματα χωρίς να τα καταφέρουν, εξαιτίας του βάρους, και τα εγκατέλειψαν μπροστά στο Αρτεμίσιο (15). Εκεί βρίσκονται σήμερα ο κορμός και η λεκάνη του αγάλματος, στο Βρετανικό Μουσείο είναι ένα τμήμα του αριστερού ποδιού, ενώ το αριστερό του χέρι είναι στο Μουσείο Δήλου. Με τον Απόλλωνα των Ναξίων συνδέεται και μια μυκονιάτικη παράδοση που κατέγραψε το 1913 ο Δημ. Πίππας κατά διήγηση του Φραγκίσκου Νάζου: «Ήταν βασιλές στην Άξιά (=Νάξο) ο Απόλλωνας κι αγάπανε χωστά τή βασιλιοπούλλα τή θυατέρα του βασιλέα στις Δήλες, ποϋτανε τότε μεγάλο βασίλειο. Κάθε νύχτα μέ κέρινα φτερά επέτανε απ' τήν Άξιά κι ήρχοταν στις Δήλες και τήν ηύρισκε. Τό λοιπό μέ τόν καιρό έφανερώθηκε. Κι' ο πατέρας της δέν τό δέχτηνε και τήν απόβγαλε και τήν πήαινε στή Μύκονο κι έχτισε εκεί πού δέν ήταν τότε σπίτια, αλλά ήταν ρήμονησι, ένα καστράκι και τή φυλάκωσε. Έδές ονομάστηνε κι' ή Μύκονος Μοίχιονο κι' όχι Μύκονο, γιατί φυλάκωσεν εκεί τή βασιλιοπούλλα πού έμοιχέφτηνε. Ο Απόλλωνας όντας έφυε από τίς Δήλες τόν πήρεν ή μέρα και λυώσαν τά κέρινα φτερά του στον ήλιο κι' είπесе στό πέλαο και πνίγη. Κι' έδές έμαθέφτηνε ή άπάτη τής βασιλιοπούλας».

161-168

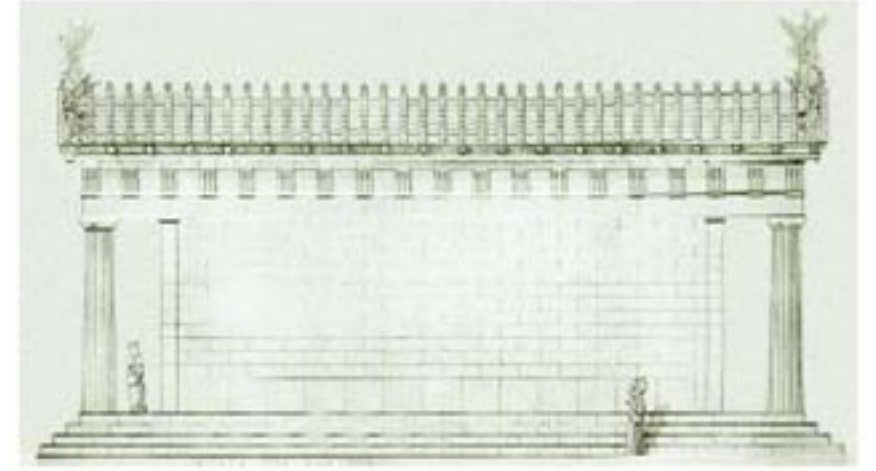
Στο Ιερό βρέθηκαν πολλά αγάλματα κούρων, αφιερωμένα στον Απόλλωνα από τους κατοίκους της Νάξου και της Πάρου. Στους παλαιούς καταλόγους του Μουσείου περιγράφονται ως «αρχαίοι Απόλλωνες»· είναι δύσκολο, αν δεν κρατούν κάποιο σύμβολο, να ξεχωρίσει κανείς αν παριστάνουν τον ίδιο τον θεό, ήρωες, αφηρωισμένους νεκρούς, νικητές αθλητές ή απλώς νεαρούς λάτρεις του θεού. Οι αθλητικοί νέοι εκθέτουν γεμάτοι αυτοπεποίθηση τα γυμνασμένα σώματά τους στο ανελέητο κυκλαδίτικο φως, χαμογελώντας αινιγματικά κι απόμακρα. Το αινιγματικό αυτό χαμόγελο δίνει την αίσθηση ενός ανώτερου κόσμου στον οποίο εκείνοι ζουν, αλλά οι κοινοί θνητοί δεν μπορούν να έχουν πρόσβαση.

124

Αμέσως μετά τον Οίκο των Ναξίων είναι οι τρεις ναοί του Απόλλωνα. Ο πρώτος, που ήταν και ο μεγαλύτερος, ήταν αφιέρωμα των Δηλίων και γι' αυτό είναι γνωστός με τα ονόματα Μέγας Ναός ή Ναός τών Δηλίων (10). Ήταν ο μόνος περίπτερος ναός στη Δήλο, με 6 δωρικούς κίονες σε κάθε στενή και 13 σε κάθε μακριά πλευρά. Η οικοδόμησή του συμπίπτει με σημαντικά γεγονότα της ιστορίας του νησιού. Άρχισε να χτίζεται γύρω στο 476 π.Χ., με χρήματα της Δηλιακής Συμμαχίας, αλλά η οικοδόμηση διακόπηκε το 454 π.Χ., όταν το Ταμείο μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Οι εργασίες ξανάρχισαν την εποχή της ανεξαρτησίας της Δήλου, μετά το 314 π.Χ., αλλά ποτέ δεν ολοκληρώθηκαν και οι κίονες (βρίσκονται πεσμένοι γύρω απ' το ναό) έμειναν αράβδωτοι. Στο εσωτερικό του ήταν τοποθετημένο το λατρευτικό άγαλμα του θεού και πλήθος πολύτιμων αφιερωμάτων όλων των εποχών που τον μετέβαλαν σε ένα είδος Μουσείου της ιστορίας του Ιερού.

Ο αμέσως επόμενος ναός αναφέρεται στις επιγραφές ως Ναός τών Αθηναίων (11). Για την οικοδόμησή του οι Αθηναίοι έστειλαν το πολύτιμο λευκό πεντελικό μάρμαρο και τους απαραίτητους έμπειρους τεχνίτες,

Ο Ναός των Αθηναίων
(F. Courby - G. Poulsen,
1931) και αναπαράσταση
των ακρωτηρίων κατά
τον A. Furtwängler.

που δούλεψαν πιθανόν κάτω από την επίβλεψη του Καλλικράτη, του αρχιτεχνίτη του Ναού της Νίκης. Οικοδομήθηκε γύρω στο 425-420 π.Χ. και εγκαινιάστηκε μάλλον το 417 π.Χ. από τον στρατηγό Νικία. Ο ναός ήταν δωρικού ρυθμού, άμφιπρόστυλος, με 6 κίονες σε κάθε στενή πλευρά. Στον σηκό, πάνω σε πεταλόσχημο βάθρο από γκριζογάλανο ελευσινιακό μάρμαρο, ήταν τοποθετημένα επτά αγάλματα, γι' αυτό ο ναός αναφέρεται στις επιγραφές ως Οἶκος ἐν ᾧ τὰ ἑπτὰ. Στις ανασκαφές βρέθηκαν πολλά τμήματα από τα θαυμάσια άκρωτήρια των άετωμάτων του ναού.⁶⁷ Στο κεντρικό ακρωτήριο της ανατολικής πλευράς παριστάνεται ο βασιλιάς της Θράκης Βορέας, προσωποποίηση του βοριά, που αρπάζει τη νεαρή πριγκίπισσα Ωρείθυια, κόρη του βασιλιά των Αθηνών Ερεχθέα και της Πραξιθέας. Σύμφωνα με τον μύθο, ενώ η πριγκίπισσα χόρευε στις όχθες του Ιλισού την άρπαξε ο Βορέας και τη μετέφερε στη Θράκη. Παιδιά τους ήταν οι φτερωτοί αδελφοί Κάλαις και Ζήτης και δύο κόρες, η Κλεοπάτρα και η Χιών. Στο κεντρικό ακρωτήριο της δυτικής πλευρά η Ηώς (αυγή) αρπάζει τον ωραίο Κέφαλο, έναν άλλο ήρωα των Αθηνών, γιο του Ερμή και της πριγκίπισσας Έρσης, αδελφής της Ωρείθυιας. Στις 14 Ιανουαρίου 1881 ο Παναγιώτης Καββαδίας, Έφορος τῶν κατά τούς νομούς Κυκλάδων καί Εὐβοίας ἀρχαιοτήτων, περιγράφει πολύ γλαφυρά το σύμπλεγμα στον Κατάλογο τοῦ ἐν Μυκόνῳ Δηλιακοῦ Μουσείου, παρερμηνεύοντας όμως τη σκηνή:

«Σύμπλεγμα παριστῶν τόν Ἄδην ἀρπάζοντα τήν Περσεφόνην, ὅστις κάμψας τό ἀριστερόν γόνυ καί ἀρπάσας οὕτω τήν λείαν του ἐκ τῆς ὀσφύος διά τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ἀνορθοῦται ἐν ᾧ ἀποβλέπων πρός δεξιάν του ἐκράτει τά ἡνία τῶν ἵππων τοῦ ἄρματος του καί θά ἤτοιμάζετο νά ἐπιβῆ συγχρόνως αὐτοῦ διά τοῦ δεξιοῦ ποδός. Ἡ Περσεφόνη δέ ἄκουσα ἀρπαζομένη προσπαθεῖ νά μή ἀποσπασθῆ τοῦ ἐδάφους καί ἐκτείνει ἐκατέρωθεν τούς βραχίονας οἰονεῖ βοήθειαν αἰτουμένη. Ἔχει δέ τό σύμπλεγμα τοῦτο ἀναμφιβόλως σχέσιν πρός τά ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀριθμοῖς 2.731 οὐχί τοσοῦτον διότι εὐρέθησαν ὁμοῦ ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ, ἀλλά διότι εἶνε ἔργα τῆς αὐτῆς Σχολῆς καί δῆ τῆς αὐτῆς χειρός. Καί ὡς πρός τήν παριστανομένην πράξιν εἶνε συγγενῆς διότι καί τό ὑπ' ἀριθμόν 41 παριστᾶ γυναῖκα ἀρπάζουσαν παῖδα, αἱ τέσσαρες δέ γυναικεῖαι μορφαί (ἀριθμοί 37, 38, 39, 40) ἀνήκουσιν ἀναμφιβόλως εἰς μίαν τῶν δύο τούτων ἀρπαγῶν πιθανώτατα εἰς τήν τῆς Περσεφόνης, ἣν ὁ Ἄδης ἀφήρπασεν, καθ' ἃ γνωρίζομεν ἐξ ἐτέρων ἔργων τῆς τέχνης, ἐν ᾧ αὐτή ἔπαιζε μετά τῶν ἀκολούθων αὐτῇ νυμφῶν. Ἔχομεν ἄρα σύνταγμα παριστῶν τήν ἀρπαγῆν τῆς Περσεφόνης, ἐν ᾧ αἱ συμπαίζουσαι αὐτῇ νύμφαι καταπτοηθεῖσαι τρέχουσι τῆδε κάκεισε καί

πρός βοήθειαν ἴσως τῆς ἀρπαζομένης σπεύδουσι. Ἦτο δὲ τοῦτο ἐκτεθειμένον πρό τινος τοίχου, διότι τὰ ὀπίσθια τῶν σωζομένων ἔργων εἶνε ὅλως ἀκατέργαστα καὶ μεγάλας ὀπὰς φέρουσι πρὸς προσάρτησιν αὐτῶν τῷ τοίχῳ ὅστις πιθανώτατα θὰ ἦτο τὸ τύμπανον ἀετώματος ναοῦ τινός, ἴσως τοῦ Ἀπόλλωνος, καθ' ὅτι ἡ στάσις τῶν προσώπων, τὸ μείζον καὶ ἔλασσον μέγεθος αὐτῶν καὶ αἱ κινήσεις, καὶ μάλιστα ἡ ἀνύψωσις καὶ καταβίβασις τῶν βραχιόνων εἶνε καταλληλόταται πρὸς πλήρωσιν τοῦ χώρου ἀετώματος. Φέρει δὲ ἡ Περσεφόνη ποδῆρη ἀχειρίδωτον χιτῶνα συνεχόμενον ἐπὶ τῶν ὤμων διὰ πόρπης καὶ ἐζωσμένον περὶ τὴν ὀσφὸν διὰ ζώνης. Ἡ κόμη δὲ ἔφερε χαλκῆν στεφάνην καὶ κομβουμένη ὀπισθεν ἀποτελεῖ κόρυμβον. Ἡ κεφαλή τοῦ Ἄδου ἔχει τὸν γνωστὸν καὶ διακριτικὸν αὐτοῦ τύπον καὶ ὁ κορμὸς εἶνε μετ' ἀνατομικῆς ἀκριβείας ἐξεργασμένος, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ὑπερτερῇ τὸ μέτρον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐτήρησεν ἡ τῶν καλλίστων χρόνων τέχνη, καὶ νὰ ἔχη ὑπερβολικὴν τινα ἔντασιν τῶν μυῶν καὶ λεπτομερῆ τῶν καθ' ἕκαστα παράστασις. Ἡ Περσεφόνη δὲ στερεῖται μὲν τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀπολύτου ἰδανικότητος καὶ γενναίας παραστάσεως τῶν ἔργων τῆς τοῦ Φειδίου Σχολῆς, θέλγει ὅμως τὸν θεατὴν διὰ τῆς διαπρεποῦς ἐκφράσεως ἀνθρωπίνων αἰσθημάτων, τῆς λύπης καὶ τῆς παρθενικῆς αἰδοῦς καὶ διὰ τῆς ἐντέχνου παραστάσεως τῶν τῆς μορφῆς καλλονῶν, ἰδίως τῆς τρυφερῆς καὶ λευκῆς ἤδη σαρκὸς καὶ τῶν καθ' ἅπασαν τὴν ἔκτασιν τοῦ σώματος σχηματιζομένων ἀπλῶν καὶ χαριέσσων πτυχῶν τοῦ χιτῶνος. Τούτοις δὲ προσθετέον καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς ζωηρότητος καὶ χάριτος, ἣν παριστῶσιν αἱ τῆδε κάκεισε τρέχουσαι νύμφαι αἱ ἀναπολοῦσαι ἡμῖν οὕτω τὰς Νηρεΐδας τοῦ καλουμένου μνημείου τῶν Νηρεΐδων ἐκ Ξάνθου. Εἰς ταῦτα δ' ἀποβλέπων νομίζω ὅτι τὰ προκείμενα ἔργα εἶνε προῖόν τῆς Δ' π.Χ. ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐποιήθησαν ὑπὸ καλλιτέχνου ἀνήκοντος εἰς τὴν τοῦ Σκόπα καὶ Πραξιτέλους Ἀττικὴν Σχολήν. Τὸ μάρμαρον εἶνε λίαν ἐφθαρμένον. Ἐλλείπουσιν ὁ ἀριστερός βραχίον τῆς Περσεφόνης ἀπὸ τοῦ ὤμου, ὁ δεξιὸς ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ πήχεως καὶ οἱ ἄκροι πόδες. Τῷ Ἄδῃ δὲ ἐλλείπουσιν ὁ δεξιὸς βραχίον καὶ ἀμφότερα τὰ σκέλη ἀπὸ τῆς ἠβικῆς χώρας. Ὁ δὲ κορμὸς εἶνε ἀποκεκομμένος (φέρει τὸν ἀριθμὸν 26) καὶ προσαρμόζει ἀκριβῶς. Μῆκος τοῦ Ἄδου ἀπὸ τῆς ἠβικῆς χώρας μέχρι τῆς ὀροφῆς τοῦ κρανίου 0,75, τῆς δὲ Περσεφόνης ἀπὸ τοῦ κάτω ἄκρου τῆς κνήμης 1,23».

173

Ο τρίτος ναός, ο Πώρινος Ναός ἢ Πώρινος Οἶκος (12), οικοδομήθηκε ἀπὸ πωρόλιθο στα χρόνια τοῦ

Ο Πώρινος Ναός ἢ Πώρινος Οἶκος (F. Courby - G. Roulsen, 1931). Ἀπὸ τῆς μισάνοιχτης εἰσόδου διακρίνεται τὸ ἀγαλμα τοῦ Τεκταίου καὶ τοῦ Ἀγγελίωνος.

τυράννου τῆς Ἀθήνας Πεισίστρατου ἢ στα χρόνια τῶν γιῶν του, στα τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Στὸ ναὸ αὐτὸ ἦταν ἀρχικὰ τοποθετημένο τὸ περίφημο κολοσσικὸ ἀγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνα, ἔργο τῶν Ἀθηναίων Τεκταίου καὶ Ἀγγελίωνος, τὸ ὁποῖο ἀργότερα μεταφέρθηκε στὸν Μέγα Ναό. Ἀποτελεῖτο ἀπὸ ξύλινο πυρῆνα στὸν ὁποῖο εἶχαν στερεωθεῖ σφυρήλατα χρυσὰ ελάσματα. Ὁ θεὸς παριστανόταν με τὴ μορφή κούρου καὶ κρατοῦσε στὸ ἓνα χέρι τὸ τόξο καὶ στὸ ἄλλο τὶς τρεῖς Χάριτες ἢ τρεῖς Μούσες. Οἱ Χάριτες, σύμφωνα με τὸν Πλούταρχο, κρατοῦσαν μουσικὰ ὄργανα, λύρα, αὐλοῦς καὶ σύριγγα.

Ἡ ομορφιά καὶ ἡ χάρη τοῦ θεοῦ τονίζεται ἀκόμη περισσότερο με τὴ συχνὴ παρουσία τῶν συντροφισσῶν του, τῶν Χαρίτων, τῶν Νυμφῶν καὶ τῶν Μουσῶν, που συμπληρώνουν καὶ ἐπιτείνουν τὴν εἰκόνα τῆς αἰώνιας νεότητος. Οἱ Χάριτες συμβολίζουν τὴν ιδεώδη χάρη καὶ τελειότητα στα ἀνθρώπινα ὄντα καὶ στα ἀνθρώπινα ἔργα. Οἱ Νύμφες, θεότητες τοῦ υγροῦ στοιχείου που κατοικοῦν σε πηγές, δάση, λιβάδια, βουνά, εἶναι ἡ ἐνσάρκωση τῆς ὀριμῆς παρθενικῆς νεότητος καὶ τῆς

ομορφιάς τῆς φύσης. Οἱ Μούσες, ὅπως καὶ οἱ Νύμφες, ἔχουν τὸ χάρισμα τῆς μαντικῆς· γνωρίζουν «τα τωρινά, τα μέλλοντα, κι ὅλα τα περασμένα», γράφει ὁ Ἡσίοδος, που, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι ποιητές, ἀρχίζει τὸν ὕμνο τοῦ επικαλούμενος τὴ βοήθειά τους. Ὁ Ἡσίοδος εἶναι αὐτὸς που πρῶτος στὴ Θεογονία καθόρισε τὸν ἀριθμὸ τους καὶ τους ἔδωσε τὰ ὀνόματα με τὰ ὁποῖα λατρεύονταν μέχρι τὸ τέλος. Σπουδαιότερη ἦταν ἡ Καλλιόπη, θεὰ τῆς ἐπικῆς ποίησης καὶ στὴ συνέχεια τῆς ρητορικῆς, που παριστανόταν καθισμένη καὶ βαθυστόχαστη κρατώντας πινάκιο καὶ γραφίδα. Ἡ Κλειώ, προστάτις τῆς ἱστορίας, παριστανόταν με κύλινδρο βιβλίου, ἡ Εὐτέρπη κρατοῦσε διπλὸ αὐλό, ἡ Θάλεια, προστάτις τῆς βουκολικῆς ποίησης καὶ ἀργότερα τῆς κωμωδίας, κρατοῦσε προσωπεῖο θεατρικὸ. Ἡ Μελπομένη ἦταν ἡ θεὰ τῆς μουσικῆς ἀρμονίας καὶ τοῦ τραγουδιοῦ καὶ ἀργότερα τῆς τραγωδίας, ἡ Τερψιχόρη τοῦ χοροῦ στὴν ἀρχὴ καὶ τῆς λυρικῆς ποίησης ἀργότερα, ἡ Ἐρατώ τοῦ ὑμέναιου, ἡ Πολύμνια τῶν ὕμνων πρὸς τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωες καὶ ἡ Οὐρανία τῆς μελέτης τῶν οὐράνιων σωμάτων. Στὴ Δῆλο βρέθηκαν ἀρκετὰ ἀγάλματα Μουσῶν, ἀντίγραφα διάσημων ἔργων τοῦ Ρόδιου γλύπτη Φιλίσκου, γιου τοῦ Πολύχαμου.

195-203

Σε αντίθεση με τους περισσότερους άλλους αρχαίους ελληνικούς ναούς, που έχουν την είσοδο στην ανατολική όψη, οι τρεις ναοί του Απόλλωνα έχουν την είσοδο στα δυτικά. Η ιδιαιτερότητα αυτή των δηλιακών ναών οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι στα δυτικά ήταν ο περίφημος *Κεράτινος βωμός*,⁶⁸ ένας βωμός που, σύμφωνα με την παράδοση, χτίστηκε από τον ίδιο τον Απόλλωνα με τα αριστερά κέρατα των κατσικιών που σκότωσε η Άρτεμη στον Κύνθο. Ένα αφιδωτό οικοδόμημα (13), τα θεμέλια του οποίου βρέθηκαν μπροστά στους ναούς, ταυτίζεται με τον *Κερατώννα*, το οικοδόμημα που προστάτευε τον πανάρχαιο και πάνσεπτο αυτό βωμό.

Στους αρχαίους χρόνους, δυτικά και κυρίως βόρεια του ναού υπήρχαν δεκάδες αγάλματα κούρων και κορών, αναθήματα ιδιωτών ή πόλεων, πολλά από τα οποία βρέθηκαν επειδή πιθανόν από την αρχαιότητα ήταν επιχωμένα και άγνωστα. Αντίθετα, τίποτα δεν σώθηκε από τα εκατοντάδες μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα που αφιερώθηκαν στο Ιερό τους κατοπινούς αιώνες, παρά μόνο τα ενεπίγραφα βάθρα τους. Τα αναθήματα αυτά ήταν φανερά και λεηλατήθηκαν ή χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό.

Το μεγάλο τετράγωνο κτήριο (14) πλάι στον *Κερατώννα* οικοδομήθηκε το 345 π.Χ. από τους Αθηναίους και είναι πιθανόν το *Πύθιον*,⁶⁹ Ιερό του Πυθίου Απόλλωνος.

Το *Αρτεμίσιον* (15) είναι ένα χωριστό, μικρότερο ιερό, μέσα στο Ιερό του Απόλλωνα, απομονωμένο από τον υπόλοιπο χώρο με μια ελληνιστική στοά σε σχήμα Γ. Ο ναός, του οποίου ξεχωρίζουν τα θεμέλια από μεγάλους γρανιτόλιθους, οικοδομήθηκε από τους Δήλιους την περίοδο της ανεξαρτησίας. Στην πρόσοψη, η οποία, σε αντίθεση με τους ναούς του Απόλλωνα, ήταν στην ανατολική πλευρά, είχε πρόναο με 6 ιωνικούς κίονες. Ένα μικρό τετράγωνο κτίσμα των αρχών του 7ου αι. π.Χ., που βρίσκεται στο εσωτερικό του σηκού, θεωρείται το αρχαιότερο Αρτεμίσιον. Στον σηκό σώζονται επίσης τμήματα ενός μεγαλύτερου κτηρίου μυκηναϊκών χρόνων που παλαιότερα σχετίστηκε με τη λατρεία της *Πότνιας Θηρών*, γυναικείας θεότητας, η οποία αργότερα ταυτίστηκε με την Άρτεμη. Στη ΒΑ γωνία του ναού βρέθηκαν χρυσά, ελεφαντοστέινα και άλλα αντικείμενα μυκηναϊκών χρόνων, που πιθανόν προέρχονται από τον καθαρισμό του γειτονικού τάφου των Υπερβορείων Παρθένων. Ανάμεσα στα 2.533 ελεφαντοστέινα θραύσματα είναι και το περίφημο πλακίδιο με τον Μυκηναίο πολεμιστή, έργο ίσως κυπριακού εργαστηρίου. Πιθανόν στη Δήλο ή στη γειτονική Μύκονο, όπου βρέθηκε ένας μυκηναϊκός βασιλικός τάφος, υπήρχαν εργαστήρια επεξεργασίας ελεφαντόδοντου. Κοντά στο Αρτεμίσιον βρέθηκε το άγαλμα της Νικάνδρας, η Νίκη του Αρχέρμου και αγάλματα κορών. Παραθέτουμε κι εδώ την πολύ παραστατική και δροσερά μεροληπτική περιγραφή του αγάλματος από τον Παναγιώτη Καββαδία:

129

140

«Αρχαιότατον κολοσσιαίον είδωλον τῆς Ἀρτέμιδος ἔχον σχῆμα ἑλλειψοειδοῦς στήλης, ἥτις διὰ μικρᾶς καί ἀκόμψου ἐργασίας ἔλαβε μορφήν ἀνθρωπίνην καί δὴ γυναικείαν, ὡσπερ ἐκ τῆς κόμης καί μάλιστα ἐκ τῆς πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν μαστῶν ἐξογκώσεως τοῦ στήθους φαίνεται. Τό μὲν κάτω ἥμισυ τοῦ σώματος μέρος τηρεῖ ἀκριβῶς τό σχῆμα τῆς ἑλλειψοειδοῦς καί σχεδόν ὀρθογωνιακῆς στήλης, ἔχουσα μόνον δύο σφηνοειδεῖς προεξοχάς πρὸς ὑποδήλωσιν τῶν ἄκρων τῶν ποδῶν, τό δέ ἄνω ἥμισυ δεικνύει τέχνην τινά καί ἰκανότητα τοῦ τεχνίτου καί μεγάλην ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τό κάτω μέρος, σπουδαία διδάσκουσαν ἡμᾶς περὶ τῆς τῶν ἀρχαίων εἰδώλων καί ξοάνων τέχνης. Ἡ κεφαλή ἔχει φυσικόν πως ὠσειδές σχῆμα καί ἡ κόμη καταπίπτει ὀπισθεν τῶν ὤμων, ἀποτελοῦσα ὄγκον μαρμάρου ἀκατέργαστον καί ἔμπροσθεν αὐτῶν, ἔνθα εἶνε διατεταγμένη εἰς τέσσαρας ἐκατέρωθι κανονικούς πλοκάμους. Οἱ βραχίονες δέ καθήκουσι κατά μῆκος τοῦ σώματος καί εἶνε προσκεκολλημένοι αὐτῷ. Καίτοι δ' εἶνε τό μάρμαρον ἀποτετριμμένον, οὐχ ἤττον διακρίνονται οἱ ὀφθαλμοί καί ἡ ῥίς καί μάλιστα τά ἐμπρός κατά τόν αἰγυπτιακόν τρόπον ἐστραμμένα ὦτα. Εἶνε δέ τό ἔργον τοῦτο μοναδικόν καί πολύτιμον, διότι κατά τό ἀριστερόν πλάγιον τοῦ σώματος ὑπό τήν χεῖρα φέρει καί ἀρχαιοτάτην ἐπιγραφήν, βουστροφηδόν γεγραμμένην, δηλοῦσαν ὅτι τό ἔργον τοῦτο ἀφιέρωσεν εἰς τήν Ἀρτέμιδα Νικάνδρην γυνή ἐκ Νάξου ἔλκουσα τό γένος. Ἴστατο δέ πλησίον τείχους διότι τό ὀπισθεν αὐτοῦ εἶνε ὄλως ἀκατέργαστον. Καίπερ δ' ἀτελές καί ἄκομψον ἔργον οὐχ ἤττον ἐπιβάλλει σφόδρα τῷ θεατῇ καί διεγείρει ἐν αὐτῷ βαθύ θρησκευτικόν αἶσθημα. Εἶνε ἀποτετριμμένον εἰς δύο τεμάχια κατά τήν ζώνην ἐντελῶς προσαρμοσθέντα. Μῆκος 2 περίπου μέτρων».

204

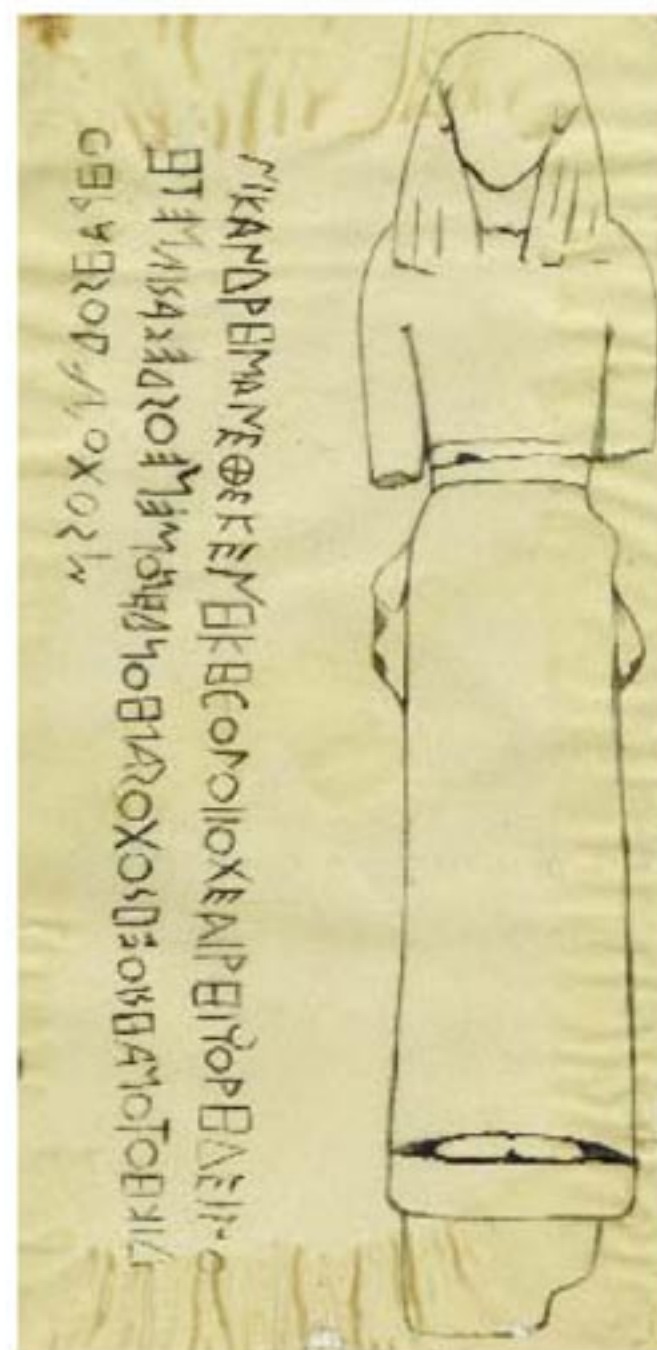
Το άγαλμα της Νικάνδρας είναι το αρχαιότερο, μεγάλου μεγέθους γυναικείο άγαλμα. Στην τολμηρή επιγραφή το ίδιο το άγαλμα μιλά στον θεατή, χωρίς να αφήνει κανένα περιθώριο λάθους γι' αυτήν που το αφιέρωσε: «*Η Νικάνδρα, ξεχωριστή ανάμεσα στις γυναίκες, κόρη του Δεινοδύκη από τη Νάξο, αδελφή του Δεινομένη και γυναίκα του Φράξου με αφιέρωσε στη μακρόβολη τοξεύτρα*». Η Άρτεμις ή η ίδια η Νικάνδρα παριστάνεται με μακρύ φόρεμα που καλύπτει το επίπεδο σώμα της. Το άγαλμα της επόμενης χρονολογικά κόρης έχει καμπύλες και σωματικότητα, αλλά το φόρεμά της εξακολουθεί να είναι μια άψυχη επιφάνεια πάνω σε ένα άψυχο σώμα. Οι κατοπινές κόρες παριστάνονται με πλούσια κομψά φορέματα και κοσμήματα, πάντα όμως χωρίς κανέναν αισθησιασμό ή ερωτικό υπαινιγμό. Στις αρχαϊκές αυτές κόρες και στη σύγχρονη αγγειογραφία είναι η τελευταία φορά που βλέπουμε γυναίκες με λυτά μαλλιά. Τα μαλλιά είναι έντο-

143-157

Η βάση του Αρχέρμου και η Νικάνδρα
σε σχέδια του Δημ. Σταυρόπουλλου.

να ερωτικό στοιχείο και μονάχα ο σύζυγος μπορεί να τα δει λυμένα το βράδυ. Στους κατοπινούς αιώνες οι γυναίκες παριστάνονται με τα μαλλιά αυστηρά τραβηγμένα στο επάνω ή στο πίσω μέρος του κεφαλιού και συχνά καλυμμένα, όπως γινόταν και μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες ή γίνεται ακόμη στην επαρχία, πράγμα που αποτελεί σημείο υποταγής και αναγνώρισης του κυριαρχικού δικαιώματος του άνδρα – γι' αυτό ίσως η πρώτη επαναστατική κίνηση των γυναικών είναι πάντα να κόψουν τα μαλλιά τους.

Η Νικάνδρα, γυναίκα με ισχυρή και μαχητική προσωπικότητα, όπως φανερώνει το όνομά της, μπορεί να είναι οικονομικά ανεξάρτητη, ώστε να κάνει αυτό το δαπανηρό αφιέρωμα και να τολμά να αναφέρει το όνομά της στην επιγραφή, προσδιορίζει όμως την ταυτότητά της με τους άρρενες συγγενείς, αναφέροντάς τους κατά σειρά ισχύος: πρώτα τον πατέρα, κατόπιν τον αδελφό και τελευταίο τον σύζυγό της. Από τους αρχαίους ήδη χρόνους η γυναίκα έχει πλέον περάσει σε δεύτερη θέση. Ο Ησίοδος χρησιμοποιεί συχνά τον μύθο της Πανδώρας, από την οποία προέρχονται όλα τα κακά του ανθρώπινου γένους, όπως γίνεται αργότερα με την Εύα. Η Πανδώρα, κατασκευασμένη από τον Ήφαιστο και στολισμένη με όλες τις χάρες από την Αθηνά, την Αφροδίτη και τις Χάριτες, ώστε κανείς να μην μπορεί να της αντισταθεί, στάλθηκε από τον Δία στον Προμηθέα ή τον Επιμηθέα για να τους τιμωρήσει για την κλοπή της φωτιάς. Ο Προμηθέας έδωσε τη φωτιά, μέχρι τότε προνόμιο των θεών, στους ανθρώπους και η φωτιά (γνώση) έγινε η αρχή του πολιτισμού. Η Εύα, που δόθηκε επίσης στον Αδάμ από τον Θεό, δίνει στον Αδάμ να γευτεί τον καρπό από το δέντρο της γνώσεως, με αποτέλεσμα να χάσει τον παράδεισο και να τρώει πλέον τὸν ἄρτον του ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου του. Έτσι η γυναίκα γίνεται η πηγή των κακών, το μέσον διά του οποίου οι θεοί, ή ο Θεός, τιμωρούν την ανθρωπότητα γενικώς και τους άνδρες ειδικότερα, και ο έρωτάς τους εμφανίζεται σαν παγίδα με την οποία καταστρέφουν τους άνδρες. Στον χριστιανισμό μια γυναίκα γίνεται το μέσον της σωτηρίας, αλλά αυτό συμβαίνει αναγκαστικά, επειδή ο χριστιανικός Θεός, ως το απόλυτο πρότυπο του πατριάρχη, δεν μπορεί να τεκνοποιήσει, όπως ο Δίας.

Στην ελληνιστική Δήλο η Άρτεμις ήταν πολύ πιο δημοφιλής από τον δίδυμο αδελφό της και, μετά την Αφροδίτη και την Ίσιδα, η πιο αγαπητή θεά. Έχουν βρεθεί περίπου 85 αγάλματα, αγαλμάτια και ανάγλυφα ή τμήματά τους, στα οποία η θεά παριστάνεται συνήθως με κοντό χιτώνα και εφαρμοστές δερμάτινες μπότες, αμφίεση που ταιριάζει στη δραστήρια και ενεργητική θεά του κυνηγιού, ενώ στα λατρευτικά αγάλματα εμφανίζεται ντυμένη με μακρύ χιτώνα. Σε ένα από τα σπίτια της Συνοικίας του Θεάτρου βρέθηκε το

άγαλμα της ελαφηβόλου Αρτέμιδος, ψυχρό ακαδημαϊκό έργο, χωρίς πνοή. Η θεά παριστάνεται έτοιμη να καταφέρει με το υψωμένο δόρυ της το θανάσιμο χτύπημα σ' ένα γονατισμένο ελάφι. Το θείκx ψυχρό κι ανέκφραστο πρόσωπό της έρχεται σε αντίθεση με τη δραματική στιγμή και τον πόνο του πεσμένου ζώου. Αυτό το ιδιαίτερα σκληρό έργο θα φαινόταν περισσότερο σκληρό στο αστικό περιβάλλον της Δήλου, όπου οι άνθρωποι δεν ήταν εξοικειωμένοι με τέτοιες εικόνες κυνηγιού. Πολλοί θεατές θα ένιωθαν στην απελπισία του ελαφιού τη δική τους απελπισία και θα έβλεπαν στην παράσταση την τραγική ανθρώπινη μοίρα και την αδιαφορία των θεών για τον ανθρώπινο πόνο. Ένα ακόμη Ιερό της θεάς υπήρχε στη Ρήνεια, όπου λατρευόταν ως Άρτεμις-Εκάτη. Η Εκάτη, κόρη του Δία και της Ήρας ή του Τάρταρου και της Αστερίας, θεά του σεληνιακού φωτός, ήταν αρχικά η θεά που έφερε ευτυχία, νίκη, φρόνηση στα δικαστήρια, καλή έκβαση στα θαλασσινά ταξίδια και στα κυνήγια. Οι τραγικοί ποιητές την παρουσίασαν σαν χθόνια θεότητα, κυρία των κακοποιών πνευμάτων. Οι μάγισσες επικαλούνται τη βοήθειά της για να «πιάσουν» τα μάγια⁷⁰:

207

| 45

Τώρα μ' ευωδιαστούς καπνούς θενά του κάνω μάγια.
Σελήνη, αθόρυβη θεά, φέγγε γλυκά και λάμπε
στα μάγια πριν καταπιαστώ θα τραγουδήσω εσένα
και την Εκάτη που 'ρχεται μέσ' απ' της γης τα σπλάχνα
και τριγυρνά στα μνήματα και τη φοβούνται οι σκύλοι.
Ω! χείρε, Εκάτη τρομερή, παρακαλώ σε, Εκάτη,
συντρόφεφε και βόηθα μας απ' την αρχή ως το τέλος
και κάνε και τα μάγια μας όμοια μ' αυτά της Κίρκης,
κατώτερα να μη γενούν απ' της Μηδείας τα μάγια
μηδ' απ' τα μάγια της Ξανθής εκείνης Περιμήδης...
Θέστυλι, άκου τα σκυλιά στην πόλη πώς γαβγίζουν,
θά 'ναι στους δρόμους η θεά και θα περιδιαβαίνει.
Κρούσε μίαν ώρ' αρχύτερα τη χάλκινη τη λάμα.

224-228

Λίγα μέτρα μετά τον τελευταίο ναό του Απόλλωνα, σε ημικυκλική διάταξη, σώζονται τα θεμέλια πέντε Οϊκών ή Θησαυρών των κλασικών χρόνων (16-20). Τα μικρά αυτά ναόσχημα οικοδομήματα, αναθήματα διαφόρων ελληνικών πόλεων, χρησιμοποιήθηκαν αρχικά ως καταλύματα ή εστιατόρια για τους προσκυνητές και αργότερα, όταν οι ναοί ήταν πλέον ασφυκτικά γεμάτοι, για τη φύλαξη πολύτιμων αντικειμένων και αφιερωμάτων.

229

Ένα μακρόστενο κτήριο, νότια του Θησαυρού (20), που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 6ου π.Χ. αι., ταυτίζεται ίσως με το Βουλευτήριο των Δηλίων (21). Πίσω από αυτό είναι τα ερείπια του Πρυτανείου (22), δηλαδή της έδρας των πρυτάνεων της Δήλου. Στα Πρυτανεία, δημόσια κτήρια, αντίστοιχα με τα σημερινά δημαρχεία, φυλάσσονταν τα αρχεία της πόλης. Παράλληλα ήταν θρησκευτικά κέντρα αφιερωμένα στη λατρεία της θεάς Εστίας (Vesta για τους Ρωμαίους, οι οποίοι τη θεωρούσαν αρχαιότερη και πολύ πιο σημαντική θεά), προστάτιδα της οικογενειακής εστίας και της εστίας της πόλεως. Εκεί διατηρούσαν άσβεστη την ιερή φλόγα της πόλης, ενώ υπήρχε έστιατόριον, στο οποίο δειπνούσαν, με δημόσια δαπάνη, οι πρυτάνεις και όσοι είχαν προσφέρει εξαιρετικές υπηρεσίες στην πόλη. Εκεί παρέθεταν επίσης τιμητικά γεύματα σε ξένους πρέσβεις, νικητές αγώνων και άλλα τιμώμενα πρόσωπα. Το Πρυτανείο της Δήλου οικοδομήθηκε το πρώτο μισό του 5ου αι. π.Χ. και συμπληρώθηκε στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Η είσοδος βρισκόταν στη νότια πλευρά, όπου υπήρχε μια στοά με 4 δωρικούς κίονες και μια πλακόστρωτη αυλή. Το υπόλοιπο κτήριο χωριζόταν από έναν τοίχο σε δύο αίθουσες, που καθεμιά είχε ιδιαίτερο πρόδομο. Στη μία σώζεται η θεμελίωση του βωμού της Εστίας, ενώ δύο μικρά δωμάτια στην άλλη χρησίμευαν για τη φύλαξη των αρχείων της πόλης και των σκευών που χρησιμοποιούσαν για τη σίτιση των πρυτάνεων. Τα αρχεία της πόλης ήταν υπό την προστασία της Κυβέλης, της Μεγάλης Μητέρας των θεών, το ιερό της οποίας, το Μητρώον, ήταν ίσως στο Σαραπιείο Γ'. Η μεγάλη φρυγική θεά Κυβέλη εισήχθη νωρίς στο ελληνικό πάνθεο και ταυτίστηκε με τη Ρέα, τη Γαία και τη Δήμητρα. Είναι η θεοποιημένη γη, η μητέρα των θεών, που έχει τον θρόνο της στις κορυφές των βουνών και στα αδιάβαστα δάση. Τα άγρια ζώα την υπακούουν και τη συνοδεύουν. Πρόπολοί της ήταν οι θορυβώδεις Κουρήτες και οι Κορύβαντες, οι εφευρέτες των τυμπάνων.⁷¹ Ο θάνατος και η ανάσταση του αγαπημένου της Άττι γιορταζόταν με κραυγές, αλαλαγμούς και ορμητική παραφορά κάτω από τους ήχους τυμπάνων και κροτάλων. Το τύμπανο ήταν και το χαρακτηριστικό μουσικό όργανο των περιπλανώμενων ιερέων της Κυβέλης.

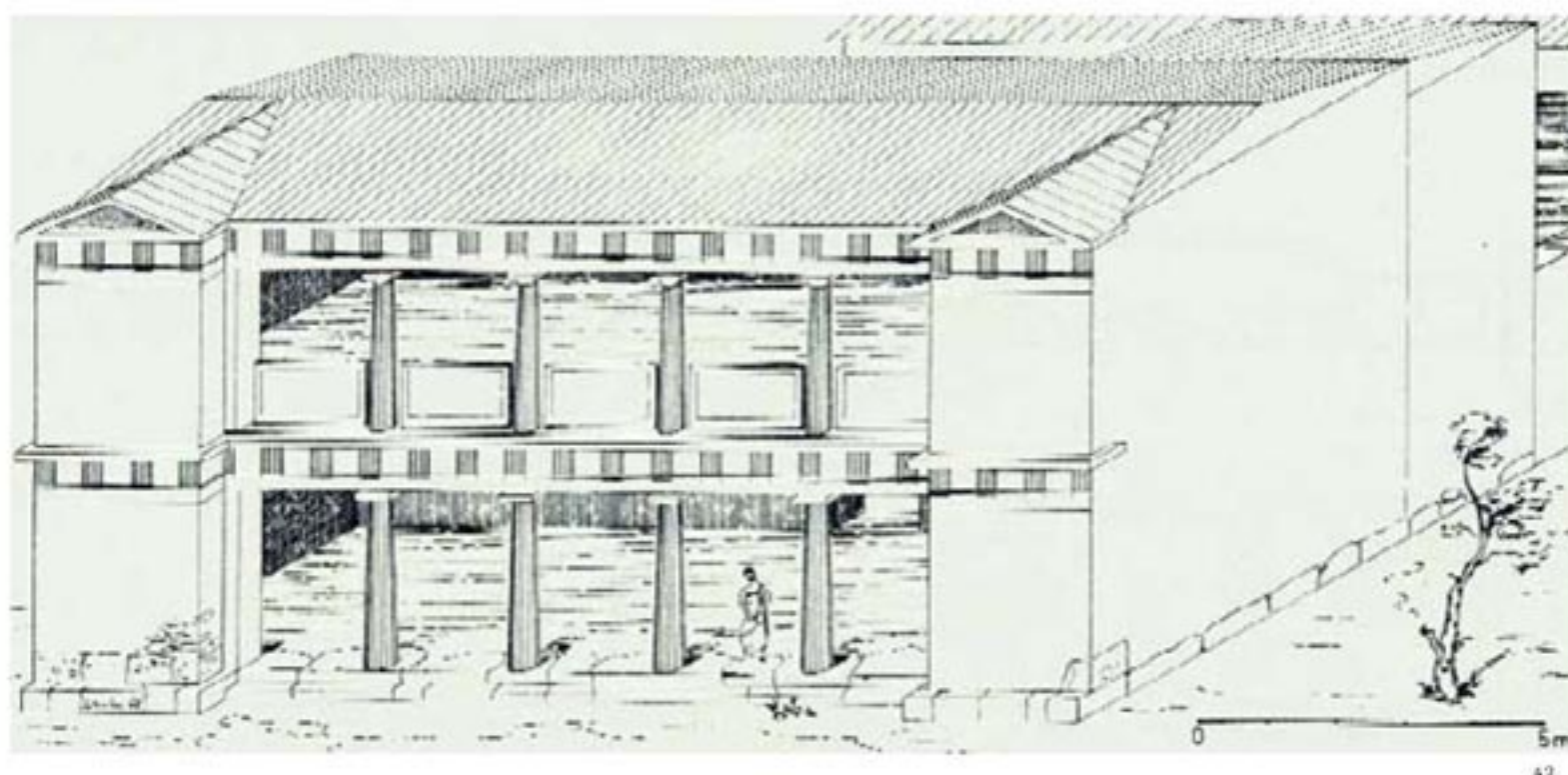
232

233-239

Ανατολικά των δύο τελευταίων κτηρίων βρίσκεται ένα από τα πιο περίεργα αρχιτεκτονικά μνημεία της αρχαιότητας, γνωστό με το συμβατικό όνομα Μνημείο των Ταύρων (23). Πρόκειται για ένα μακρόστενο οικοδόμημα, μήκους 69,40 μ. και πλάτους 10,37 μ., χωρισμένο σε τρία μέρη: έναν πρόδομο με στοά στα

230-231

Αναπαράσταση
του Πρυτανείου
(Lauter H.,
1968).

νότια, μια τεράστια στενόμακρη αίθουσα στο κέντρο με μαρμάρινο δάπεδο και θρανίο στους τοίχους και μια μικρότερη αίθουσα στα βόρεια με μια τραπεζιόσχημη βάση αγάλματος. Στη μικρή αυτή αίθουσα οδηγούσαν τρεις εισοδοί, η κεντρική από τις οποίες πλαισιωνόταν από δύο ιδιόμορφα στηρίγματα, συνδυασμό πεσσού και ημικίονα, με δίδυμες προτομές ταύρων στο επάνω μέρος των πεσσών. Τα τμήματα της γλυπτής διακόσμησης του μνημείου που σώθηκαν παριστάνουν δελφίνια που πηδούν ανάμεσα σε αφρισμένα κύματα και μια Νηρηίδα που ιππεύει θαλάσσιο δαίμονα. Πολύ πιθανόν η κεντρική αίθουσα του κτηρίου ήταν το «νεώριον», στο οποίο στεγαζόταν μια τριήρης, αφιέρωμα ίσως του Δημητρίου του Πολιορκητή για τη νίκη του στη Σαλαμίνα της Κύπρου (306 π.Χ.). Το οικοδόμημα χρονολογείται στα τελευταία χρόνια του 4ου αι. π.Χ.

Στο ΝΑ άκρο του Μνημείου των Ταύρων είναι ο βωμός του Διός Σωτήρος και Πολιέως και αμέσως μετά ο περίβολος που απομονώνει το Ιερό από τη θορυβώδη εμπορική περιοχή.

242-243

Τη βόρεια πλευρά του Ιερού καταλαμβάνει κατά τα 2/3 η Στοά του Αντιγόνου (24), μήκους 120 μ. και πλάτους 20 μ. Οικοδομήθηκε γύρω στο 250 π.Χ. από τον βασιλιά της Μακεδονίας Αντίγονο Γονατά, όπως δήλωνε επιγραφή στο επιστύλιο: *Βασιλεύς Ἀντίγονος Βασιλέως Δημητρίου Μακεδών Ἀπόλλωνι*. Η στοά, η οποία δεν χρησιμοποιήθηκε για εμπορικούς σκοπούς, είχε σχήμα Π με 24 πώρινους ιωνικούς κίονες στο εσωτερικό και 47 δωρικούς κίονες από γκριζογάλανο μάρμαρο στην πρόσοψη. Στον δωρικό θριγκό, τρίγλυφα εναλλάσσονταν με ανάγλυφες κεφαλές ταύρων. Στο ανατολικό άκρο της, πλάι σε τρεις μαρμάρινες εξέδρες, στέκει ακόμη το ακρωτηριασμένο άγαλμα του Γάιου Βιλλήνου, ἀνθυπάτου τῶν Ρωμαίων, αφιερωμένο από τον φίλο του Μίδα Ζήνωνος γύρω στο 100 π.Χ.

Μπροστά από τη στοά και περίπου στο κέντρο της, ανάμεσα σε βάσεις αγαλμάτων, υπάρχει ένας μυκηναϊκός τάφος, που περιβάλλεται από ημικυκλικό τοίχο. Θεωρήθηκε ως η Θήκη (τάφος) της Ἀργης και της Ὀπης, δύο Ὑπερβορείων Παρθένων, οι οποίες, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ήρθαν στη Δήλο για να βοηθήσουν τη Λητώ να γεννήσει και έκτοτε έμειναν στο νησί ως ιέρειες. Ο τάφος θεωρήθηκε ιερός και γι' αυτό δεν πειράχτηκε κατά την κάθαρση του 426 π.Χ. Στα ελληνιστικά χρόνια προστατεύτηκε με χαμηλό τοίχο ως άβατον, ιερός χώρος στον οποίο απαγορευόταν η πρόσβαση. Ένα άλλο, πολύ κατεστραμμένο, ημικυκλικό κτίσμα ΝΑ του Αρτεμισίου, θεωρήθηκε το Σήμα της Λαοδίκης και της Υπερόχης, δύο άλλων Ὑπερβορείων Παρθένων. Στον τάφο των Ὑπερβορείων Παρθένων οι μελλοντικές νέες αφιέρωναν μπούκλες από τα μαλλιά τους, τυλιγμένες σε αδράχτι, και οι νέοι τα πρώτα τους γένια τυλιγμένα σε χορτάρι, συμβολικά δώρα των παραδοσιακών ρόλων που θα ακολουθούσαν στην οικογένεια.

244

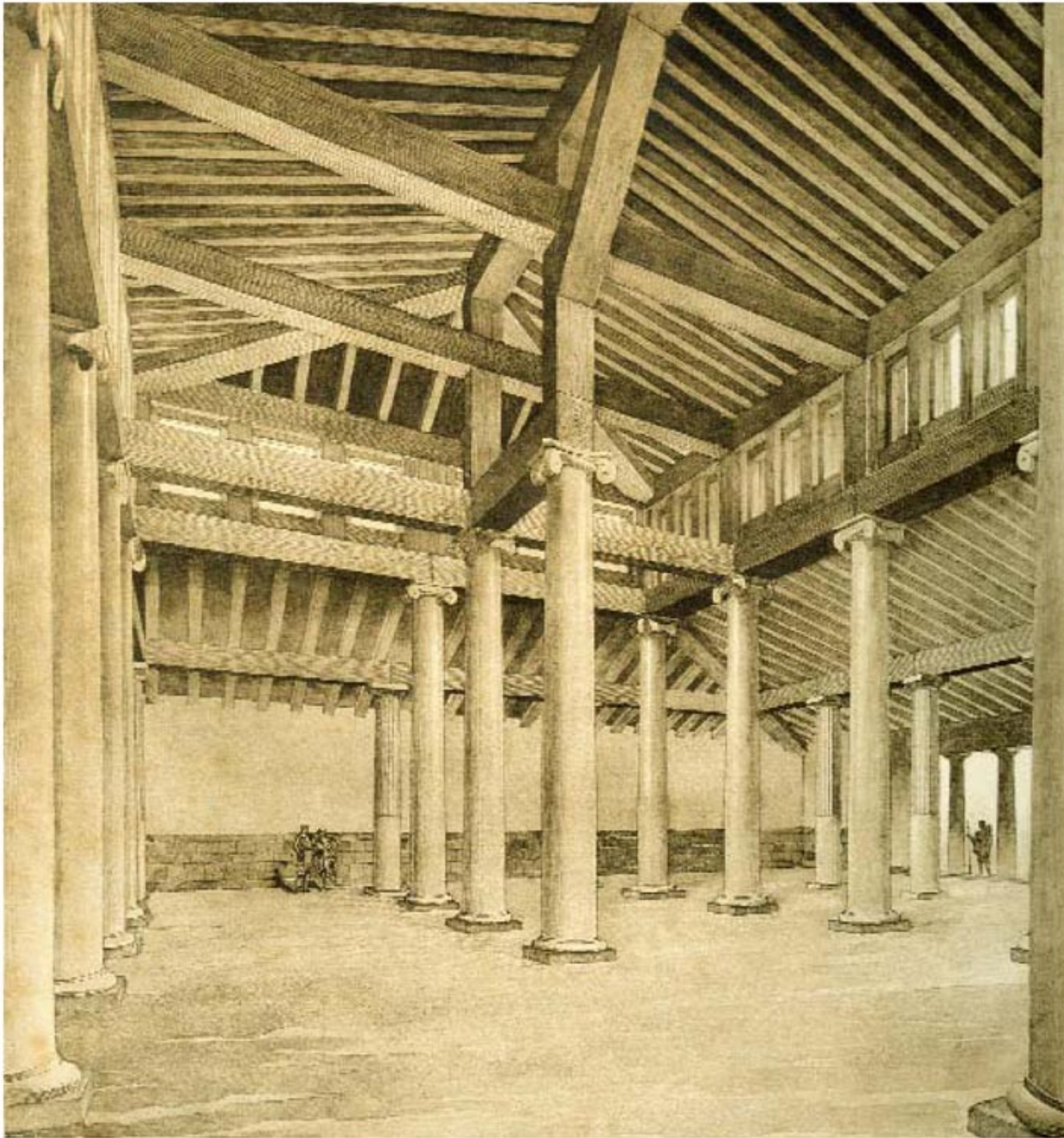
Το κτήριο που βρίσκεται στη ΒΔ γωνία του Ιερού (27) και ταυτιζόταν για πολλά χρόνια με το Θεσμοφόριον, αφιερωμένο στη Δήμητρα και την Περσεφόνη, θεωρήθηκε πρόσφατα ως το Ἐστιατόριον των Κείων. Δίπλα στο Θεσμοφόρειο είναι το Ἐκκλησιαστήριον (26), χώρος ακροάσεων. Στο εσωτερικό του σώζεται ένας ναΐσκος των αυτοκρατορικών χρόνων και τμήματα μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής που οικοδομήθηκε πάνω στα ερείπια του κτηρίου. Ανάμεσα στο Εκκλησιαστήριο και τη Γραφή (25), κτήριο του τέλους του 5ου αι. π.Χ., στο οποίο είχαν εκτεθεί ζωγραφικοί πίνακες, βρίσκεται η βόρεια είσοδος του Ιερού.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΒΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

247

Στα ΒΔ, έξω από το Ιερό είναι η Αγορά του Θεοφράστου (28), του Αθηναίου Επιμελητή της Δήλου, ο οποίος το 126/5 φρόντισε για τη διαμόρφωση του χώρου. Η μεγάλη βάση που στήριζε

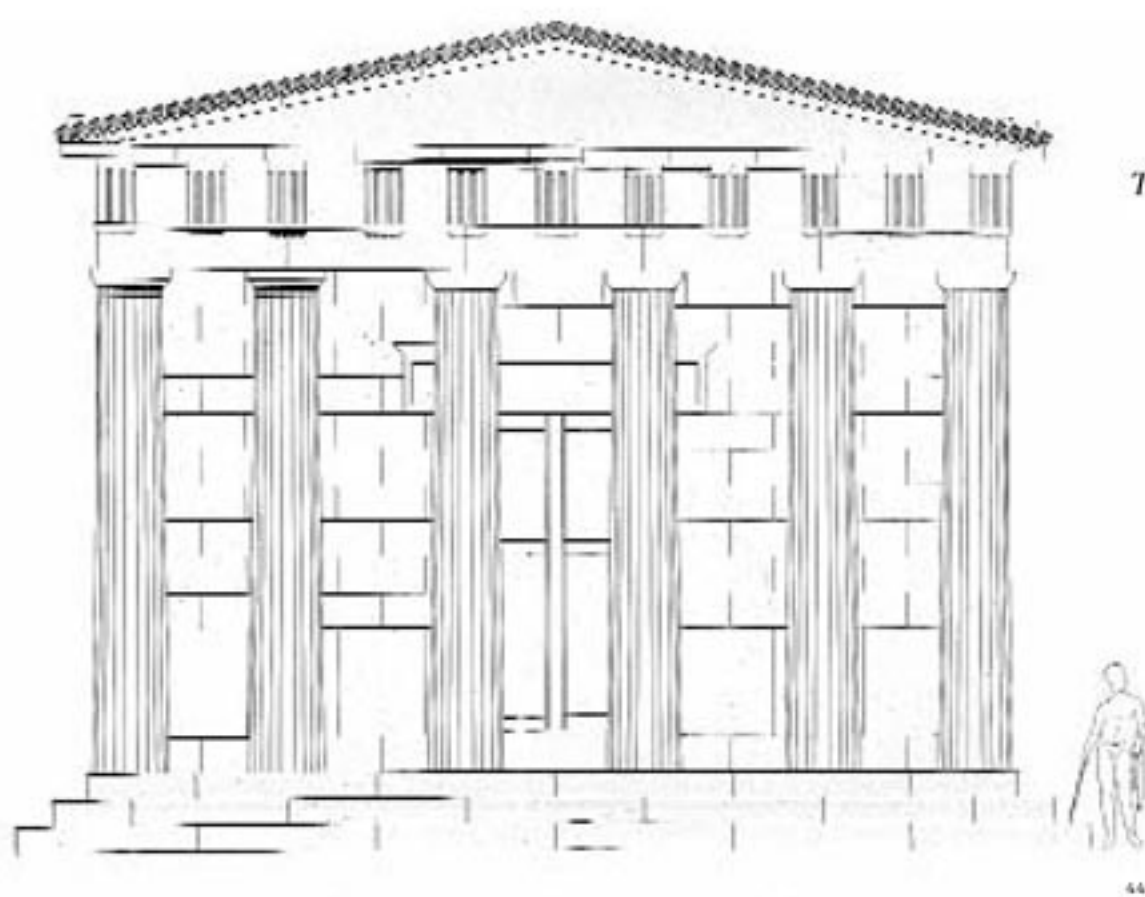

Αναπαράσταση της Υπόστυλης Αθουσας (Leroux G. - A. Gabriel, 1909).

το άγαλμά του σώζεται στο κέντρο της πλατείας, πλάι στα ερείπια του Ποσειδείου και τον βωμό του Ποσειδώνος Ναυκλαρίου. Ο Ποσειδώνας συνδέεται με την εμφάνιση της Δήλου, μια και ήταν αυτός που στερέωσε τον περιπλανώμενο βράχο με διαμαντένιους κίονες στον βυθό της θάλασσας για να γίνει από άδηλος, Δήλος και να γεννήσει εκεί η Λητώ τους δύο θεούς του φωτός. Ο Ποσειδώνας, προσωποποίηση της φυσικής δύναμης (τρικυμία, σεισμός, ορμή των αλόγων), λατρευόταν στη Δήλο με τα επίθετα *Ναυκλάριος* (προστάτης των πλοίων και των ναυτικών), *Ἀσφάλειος*, *Ὀρθόσιος*, *Θεμελιούχος* (προστάτης της σταθερότητας της πόλης), *Αἴσιος* και *Ἰππηγέτης* (οδηγός των αλόγων). Οι έμποροι, τραπεζίτες και εγδοχείς από την Τύρο, την Ασκαλώνα και τη Βηρυτό που έμεναν στο νησί λάτρευαν τον Ποσειδώνα ως έναν από τους πάτριους θεούς τους, καθώς επίσης και οι Ρωμαίοι, που τον λάτρευαν ως *Neptune*. Στον Όμηρο, ο Ποσειδώνας παρουσιάζεται ήδη ως ο επίσημος θεός της θάλασσας. Στην *Ιλιάδα*²² οργισμένος διακηρύσσει ότι είναι ίσος με τον Δία και οριοθετεί το βασίλειό του:

Το Δωδεκάθεο.

Μά ὁ Κοσμοσεΐστης τότε θύμωσε κι ἀπηλογιά τῆς δίνει:
 Ὠχού, τά λόγια του [του Δία] ὄλο ἔπαρση, κι ἄς εἶν' τρανός, πού θέλει,
 μιὰ κι εἴμαστε ἴσοι, ν' ἀφεντεύει με μέ βιάς, ἀθέλητά μου.
 Τρεῖς ἀδερφοί ἀπ' τόν Κρόνο πού ἴμαστε, παιδιὰ τῆς Ρέας κι οἱ τρεῖς μας,
 πρῶτος ὁ Δίας, κι ἐγώ, καί τῶν νεκρῶν ὁ ρήγας, ὁ Ἄδης, τρίτος,
 σέ τρία τόν κόσμον τόν μοιράσαμε, καθένας τό δικό του.
 Καί κληρο ὡς ρίξαμε, στή θάλασσα τήν ἀφρισμένη πέφτει
 νά μένω ἐγώ γιά πάντα, κι ἔλαχε στόν Ἄδην τό σκοτάδι,
 καί πῆρε ὁ Δίας τά οὐράνια τ' ἄσωστα μέ σύγνεφα κι αἰθέρα·
 ὅμως ἡ γῆ κι ὁ μέγας Ὀλυμπος εἶναι μαζί ὀλονῶ μας.

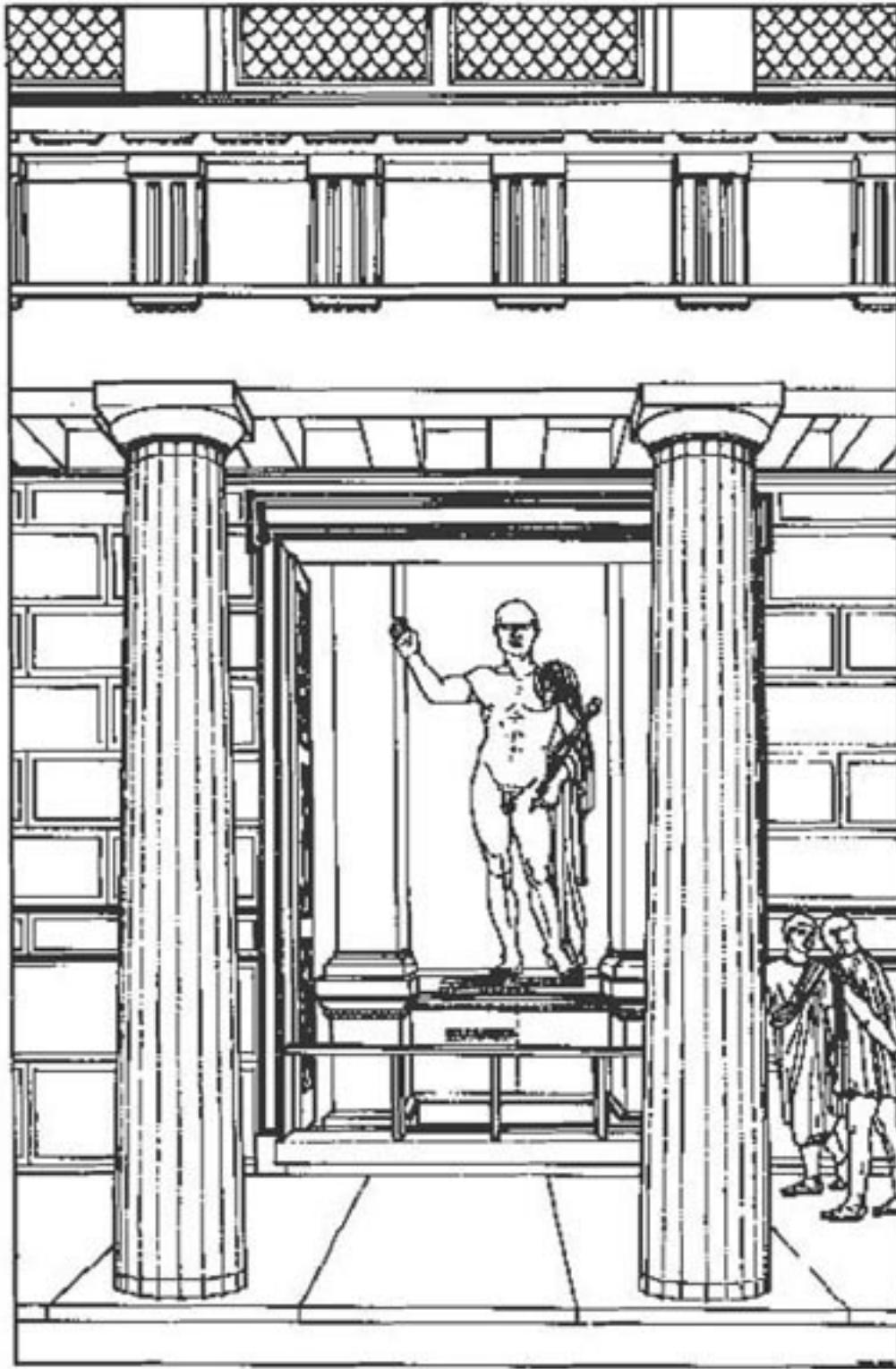
246 Η Ὑπόστυλη Αἴθουσα (29) εἶναι ἓνα ιδιόμορφο κτήριο του τέλους του 3ου αι. π.Χ., διαστάσεων 56,45 x 34,30 μ. Κατά μήκος της μακριάς νότιας πλευράς, ὅπου βρισκόταν και η εἴσοδος, εἶχε μια στοά με 15 πώρινους δωρικούς κίονες με μαρμάρινα κιονόκρανα. Το επιστύλιο ἔφερε την επιγραφή «ΔΗΛΙΟΙ ΑΝΕΘΗΚΑΝ Τῷ ΑΠΟΛΛΩΝΙ», ἀλλά, μετά το 166 π.Χ., η λέξη ΔΗΛΙΟΙ αντικαταστάθηκε ἀπό τη λέξη ΑΘΗΝΑΙΟΙ. Στο εσωτερικό εἶχε 44 κίονες, ἀπό τους οποίους οἱ περιφερειακοί ἦταν δωρικοί και οἱ ἄλλοι ἰωνικοί. Στο κέντρο η στέγη ἦταν ψηλότερη, με μεγάλα ανοίγματα γύρω γιὰ τον φωτισμό. Ο προορισμός του κτηρίου εἶναι ἀγνωστός.

252 Ανατολικά της Ὑπόστυλης Αἴθουσας εἶναι τὸ Δωδεκάθεο (30), ἱερό αφιερωμένο στους Δώδεκα θεούς, που αρχικά περιελάμβανε μόνο βωμούς. Ο μικρός δωρικός, ἀμφιπρόστυλος ναός οικοδομήθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Στο βάθος του σηκού διατηρεῖται ἀκόμη τὸ βάθρο στο οποίο ἦταν τοποθετημένα τα λατρευτικά ἀγάλματα. Στον χώρο του Δωδεκαθέου βρέθηκαν τμήματα ἀρχαίων ἀγαλμάτων των δώδεκα θεῶν,⁷³ ἔργα Παριανῶν καλλιτεχνῶν που χρονολογούνται γύρω στο 500 π.Χ. Η περίεργη αὐτή οικογένεια εμφανίζεται συμφιλωμένη: Η Ἥρα, ἀδελφή και νόμιμος σύζυγος του Δία, κάθεται στα δεξιά του σε θρόνο και πλάι της στέκονταν ὀρθιες ἄλλες θεές. Στα ἀριστερά του στέκει η Αθηνά, η ἀποκλειστικά δική του κόρη, και η ἐρωμένη του Λητώ, ἀνάμεσα στα δυο παιδιά τους, τὸν Απόλλωνα και τὴν Ἄρτεμη. Τα ἀγάλματα του Δία και της Ἥρας, που ἦταν ἀκουμπισμένα σε τοῖχο και δεν ἦταν ορατά ἀπό πίσω, εἶναι κοίλα εσωτερικά, ὥστε να μειωθεί τὸ βάρος και να γίνεἰ ευκολότερη η μεταφορά τους.

255 Στον ἴδιο χώρο βρέθηκε θαυμάσια κεφαλή ἀπό κολοσσικό ἀγαλμα του θεοποιημένου Δημητρίου του Πολιορκητή, ο οποίος παρουσιάζεται με τα χαρακτηριστικά του Αλεξάνδρου γιὰ να τονίσει τὴ νομιμότητα της διαδοχῆς του. Ο Δημοχάρης, ἀνιψιός του ρήτορα Δημοσθένη, ἀναφέρει ὅτι ἦταν τέτοιος ὁ ξεπεσμός και η κολακεία των Αθηναίων, ὥστε ἀκόμη και ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος ἀγανακτισμένος παρατήρησε πως στις μέρες του δεν υπήρχε κανένας σπουδαῖος ἢ γενναῖος ἄνδρας ἀνάμεσά τους. Ἐνας ὕμνος των Αθηναίων περιγράφει τὸν Δημήτριο ὡς τὸν πιο κοντινό και ὀμορφο θεό.⁷⁴

253 Βόρεια του Δωδεκαθέου εἶναι τὸ Μνημεῖο του Γρανίτη (31), οἰκοδόμημα του 2ου αι. π.Χ., που πιθανόν στέγαζε κάποιον Σύλλογο, και ἀπέναντί του τὸ Λητώον (32), ναός του 6ου αι. π.Χ., αφιερωμένος στη Λητώ, μητέρα του Απόλλωνα και της Ἄρτεμης. Στο θρανίο που ὑπάρχει ἐξωτερικά μπορούσαν να ξεκουραστούν

Αναπαράσταση της κόγχης
και του αγάλματος
του Γαίου Οφελλίου Φέρου
(A. Stewart - C. H. Smith, 1990).

οι προσκυνητές. Στα αναθηματικά μνημεία, στα δημόσια κτήρια και στα Ιερά υπάρχουν συχνά τέτοια θρανία, στα οποία μπορούσαν να καθίσουν οι διαβάτες για να ξεκουραστούν, να συζητήσουν και να απολαύσουν τη θέα. Σε ένα άλλο, μαρμάρινο θρανίο, που περιτρέχει εσωτερικά τον σηκό του ναού, άφηναν οι πιστοί τις προσφορές και τα αναθήματά τους. Στον σηκό υπήρχε το αρχαϊκό ξόανο της Λητώ καθισμένης σε θρόνο, ντυμένο με λινό χιτώνα και πορφυρό μιάτιο, έργο τόσο περίεργο για τους ανθρώπους των ελληνιστικών χρόνων, ώστε, όπως αναφέρει ο ιστορικός Σήμος ο Δήλιος, ο μελαγχολικός φιλόσοφος Παρμενίσκος από το Μεταπόντιον²⁵ ξέσπασε σε γέλια μόλις το αντίκρισε. Η Λητώ και η Ήρα, εξαιρετικά σημαντικές θεές στους αρχαϊκούς χρόνους, που δέχονται πλήθος αφιερωμάτων, παραμερίζονται στους ελληνιστικούς χρόνους από την Αφροδίτη και την Ίσιδα και κανένας δεν ασχολείται πια μαζί τους.

Το τέμενος της θεάς θυσιάστηκε γύρω στο 130 π.Χ. για να οικοδομηθεί η επιδεικτικά πολυτελής Αγορά των Ιταλών (33), το μεγαλύτερο οικοδόμημα της Δήλου. Με την οικοδόμηση αυτού του προκλητικά ογκώδους κτηρίου στο ιερό νησί η υπερδύναμη της εποχής κάνει μια σαφή δήλωση της παρουσίας της, της δύναμής της και του ρυθμιστικού ρόλου που ήταν αποφασισμένη να παίξει στην περιοχή του Αιγαίου. Εξωτερικά υπήρχαν πολλά μικρά καταστήματα και εργαστήρια. Ένα μαρμάρινο πρόπυλο στα νοτιοδυτικά οδηγούσε σε έναν ευρύχωρο, υπαίθριο χώρο, που περιβαλλόταν από διώροφες στοές με δωρικούς κίονες στο ισόγειο και τετράγωνες παραστάδες στον όροφο. Στα επιστύλια υπήρχε ελληνική και λατινική επιγραφή με τα ονόματα των δωρητών. Πίσω από τις κιονοστοιχίες του ισογείου υπήρχαν κόγχες και εξέδρες με τιμητικά αγάλματα. Σε μία τέτοια εξέδρα βρέθηκε το υπερφυσικό άγαλμα του Γαίου Οφελλίου Φέρου, έργο των Αθηναίων γλυπτών Διονυσίου και Τιμαρχίδη, όπως μαρτυρεί η επιγραφή στο βάθρο. Ο Γάιος Οφέλλιος, πλούσιος έμπορος από την Καμπανία που είχε επιχειρήσεις στη Δήλο, πλήρωσε για την κατασκευή της δυτικής στοάς της Αγοράς, ίσως με την προϋπόθεση ότι θα του παραχωρηθεί η κόγχη για να τοποθετήσει το άγαλμά του. Τόσο για την κατασκευή της κόγχης όσο και για το άγαλμα πλήρωσε φυσικά ο ίδιος. Παριστάνεται γυμνός, με το μιάτιο ριγμένο στον αριστερό ώμο, με νεανικό, γυμνασμένο σώμα που μιμείται έργο του Πολύκλειτου και του Πραξιτέλη. Όρθιος, στηρίζοντας το υψωμένο δεξί του χέρι σε μακρύ δόρυ και κρα-

Η Ιερή Λίμνη στις αρχές του 20ού αι., πριν επιχωθεί.

τώντας μικρό σπαθί στο αριστερό, μιμείται τη στάση αγαλμάτων του Μεγάλου Αλεξάνδρου, παραλληλίζοντας ίσως τις εμπορικές του επιτυχίες με τα κατορθώματα του στρατηλάτη. Και οι δύο κατέκτησαν τον κόσμο. Η αναπαράσταση της κόγχης, ο Ψευδαθλητής και οι τραπεζίτες από την Οικία των Σφραγισμάτων δίνουν μια ιδέα της εικόνας που θα παρουσίαζε το πορτρέτο του ώριμου άνδρα με το σώμα ενός νέου αθλητή.

Η ενοχλητική εμμονή των πλούσιων αυτών επιχειρηματιών να παρουσιαστεί το πρόσωπό τους ακριβώς όπως είναι, θυμίζει τον Λάνη Ραμετίχου,⁷⁶ ο οποίος «σταθερά έναντιωθείς στον Κυρηναίο περίφημο ζωγράφου πού ήθελε νά τόν πείσει πώς ως Ύακινθον έξ' άπαντος έπρεπε νά τόν κάμει, είπε νά παρουσιάσει:

*όχι διόλου τόν Ύακινθον, όχι κανέναν άλλον,
άλλά τόν Λάνη, υίο τοῦ Ραμετίχου, Άλεξανδρέα».*

262, 378

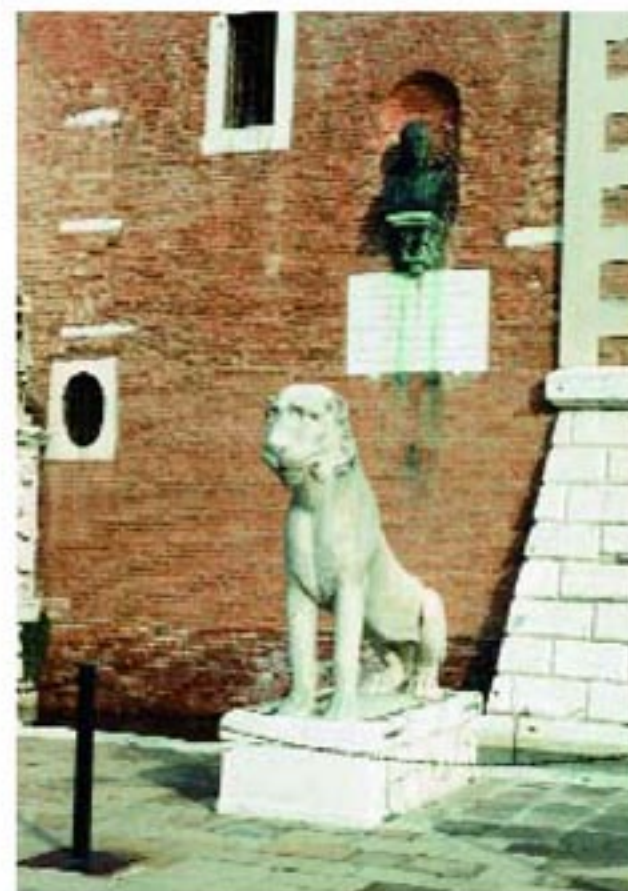
Τόσο ο Λάνης όσο και ο Γάιος Οφέλλιος, ο Ψευδαθλητής και οι τραπεζίτες προβάλλουν με αφοπλιστική αθωότητα και ασυνείδητη εντιμότητα αυτό ακριβώς που έχουν: ο πρώτος την ομορφιά του, οι άλλοι τα πλούτη και τη δύναμή τους. Όμως το πρόσωπο όλων πρέπει να είναι αμέσως αναγνωρίσιμο από τον θεατή, διαφορετικά η δαπάνη είναι χωρίς απόδοση. Ο Γάιος και ο Ψευδαθλητής, που δεν έχουν την ηλικία του Λάνη, δεν διστάζουν να δανειστούν ένα άλλο σώμα, ανυποψίαστοι για το αλλόκοτο και αφύσικο αποτέλεσμα. Κι αν κάποιος τολμούσε να το σχολιάσει μπροστά τους, δεν θα έδιναν βέβαια καμιά σημασία· ο ίδιος ο γλύπτης τούς διαβεβαίωσε πως έτσι κάνουν σήμερα όλοι οι ευγενείς Ρωμαίοι. Ανάλογο είναι και το κεφάλι από το άγαλμα ενός θωρακοφόρου ιππέα που ήταν στημένο σε μια άλλη κόγχη της Αγοράς. Το ανέκφραστο πρόσωπο με το αυστηρό, ακίνητο βλέμμα και τα σφιγμένα χείλη δείχνουν κάποιον συνηθισμένο να δίνει εντολές. Το έντονα λειασμένο μάρμαρο επιτείνει ακόμη περισσότερο την ψυχρή έκφραση του στρατιωτικού.

384

84, 390

Πολύ διαφορετικά είναι δύο αγάλματα Γαλατών από τον ίδιο χώρο, που συνδέονται ίσως με τις νίκες των βασιλέων της Περγάμου κατά των Γαλατών ή με τη σφαγή των Κελτών μισθοφόρων από τους στρατιώτες του Πτολεμαίου Β' Φιλαδέλφου, το 276 π.Χ. Το ένα άγαλμα, που βρίσκεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, παριστάνει έναν πληγωμένο Γαλάτη πολεμιστή, ο οποίος έχει πέσει στο δεξί γόνατο, αλλά εξακολουθεί να μάχεται προβάλλοντας τη χαρακτηριστική ασπίδα που κρατά στο δεξί του χέρι.⁷⁷ Από το δεύτερο άγαλμα σώθηκε μόνον το εντυπωσιακό κεφάλι, με τα άγρια «βαρβαρικά» χαρακτηριστικά. Και στα δύο

Επάνω ένα από τα λιοντάρια αμέσως μετά την ανεύρεσή τους (1906) και δεξιά το αγνώριστο λιοντάρι στο Ναύσταθμο της Βενετίας.

αγάλματα υπερτονίζεται η άγρια φύση των Γαλατών για να καταστεί ακόμη πιο αξιοθαύμαστο το κατόρθωμα των νικητών. Σ' αυτά τα έργα, όπως και στον βωμό της Περγάμου και στον Παρθενώνα, οι νίκες των Ελλήνων κατά των «βαρβάρων» προβάλλονται ως νίκες του Πολιτισμού απέναντι στη Βαρβαρότητα, της Τάξης απέναντι στην Αναρχία, του Νόμου απέναντι στη Βιαιότητα, κατορθώματα που παραλληλίζονται με αυτά των Ολυμπίων θεών (Γιγαντομαχία), εξυψώνοντας τους νικητές βασιλείς στην τάξη των Θεϊκών Σωτήρων.

Στη δυτική πλευρά του δρόμου, απέναντι από την *Ιερή Λίμνη* (34) είναι το *Άνδηρο των Λεόντων* (35). Είναι άγνωστος ο αρχικός αριθμός των λιονταριών που αφιέρωσαν οι Νάξιοι στο Ιερό, υπολογίζεται όμως πως θα ήταν ανάμεσα σε 9 και 19. Στους ελληνιστικούς χρόνους, όταν η ιερότητα του νησιού υποχώρησε μπροστά σε μια έντονα εμπορική και κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρα, πολύ πιθανόν τα αγάλματα μετακινήθηκαν νοτιότερα, ώστε να οικοδομήσουν οι νέοι κάτοικοι τις επιδεικτικά πολυτελείς κατοικίες τους. Το άνδηρο φαίνεται πως καταστράφηκε στις αρχές του 1ου αι. π.Χ., αφού τμήματα των λιονταριών χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό στο τείχος που έχτισε το 67 π.Χ. ο Ρωμαίος Γάιος Τριάριος για να προστατεύσει ό,τι είχε σωθεί από την επίθεση των πειρατών του Αθηνόδωρου.

Από μαρτυρίες περιηγητών συμπεραίνουμε ότι τμήματα λιονταριών ήταν ορατά μέχρι τον 18ο αιώνα. Το 1716 Βενετοί ταξιδιώτες είδαν το ακέφαλο σώμα ενός λιονταριού, που τους θύμιζε το Λιοντάρι του Αγίου Μάρκου, σύμβολο της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας. Το μετέφεραν λοιπόν στη Βενετία, όπου βρίσκεται ακόμη σήμερα, μπροστά στο Ναύσταθμο, συμπληρωμένο με ένα εξαιρετικά άσχημο κεφάλι. Τμήματα των λιονταριών βρέθηκαν το 1886 και το 1894, τα περισσότερα όμως βρέθηκαν το 1906 και τότε χτίστηκαν από τον Δημ. Σταυρόπουλλο και οι ψηλές βάσεις στις οποίες τοποθετήθηκαν ώστε να βρίσκονται στο αρχικό ύψος του ανδρήρου. Τον Οκτώβριο του 1999 τα γλυπτά μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Δήλου και στη θέση τους τοποθετήθηκαν πιστά αντίγραφα.

Ένας κυκλικός τοίχος οριοθετεί την *Ιερή Λίμνη* (34), όπως αυτή είχε διαμορφωθεί στους ελληνιστικούς χρόνους. Αποξηράνθηκε το 1925 από τον αρχαιολόγο Δημοσθένη Πίππα, επειδή υπήρχε μεγάλο πρόβλημα ελονοσίας, εξαιτίας του οποίου κινδύνευε να εγκαταλειφθεί η Δήλος από τους φύλακες και τους ανασκαφείς. Ο φοίνικας που υπάρχει στο κέντρο φυτεύτηκε το 1933 από τον ίδιο, σε ανάμνηση του φοίνικα που αγάλιασε η Λητώ για να γεννήσει.⁷⁸

Τέσσερις κίονες στα ΒΔ των Λεόντων σημειώνουν το κτήριο που στέγαζε το *Κοινόν τῶν Βηρυτίων Ποσειδωνιαστῶν* (37). Οικοδομήθηκε τον 2ο π.Χ. αι. ως θρησκευτικό κι εμπορικό κέντρο, αλλά και ως τόπος συναντήσεων και ξενώνας «τῶν ἐμπόρων και ναυκλήρων και ἐγδοχέων», δηλαδή για τους εμπόρους, πλοιοκτήτες και αποθηκευτές εμπορευμάτων, που προέρχονταν από τη Βηρυτό, τη μεγάλη εμπορική πόλη της Συρίας. Στο κέντρο του συγκροτήματος υπάρχει μεγάλη περίστυλη αυλή με υπόγεια δεξαμενή νερού, και πολλά δωμάτια στη νότια πλευρά. Στα νοτιοδυτικά ήταν βωμοί και ναῖσχοι, όπου λατρεύονταν ο Βάαλ-Ποσειδών, η Αστάρτη-Αφροδίτη, ο Εσμούν-Ασκληπιός, αλλά και η θεά Ρώμη, της οποίας το ακέφαλο λατρευτικό άγαλμα σώζεται ακόμη στη θέση του. Σ' ένα από τα δωμάτια της νότιας πλευράς βρέθηκε το περίφημο άγαλμα της γυμνής Αφροδίτης που ετοιμάζεται να χτυπήσει με το σανδάλι της τον τραγοπόδη

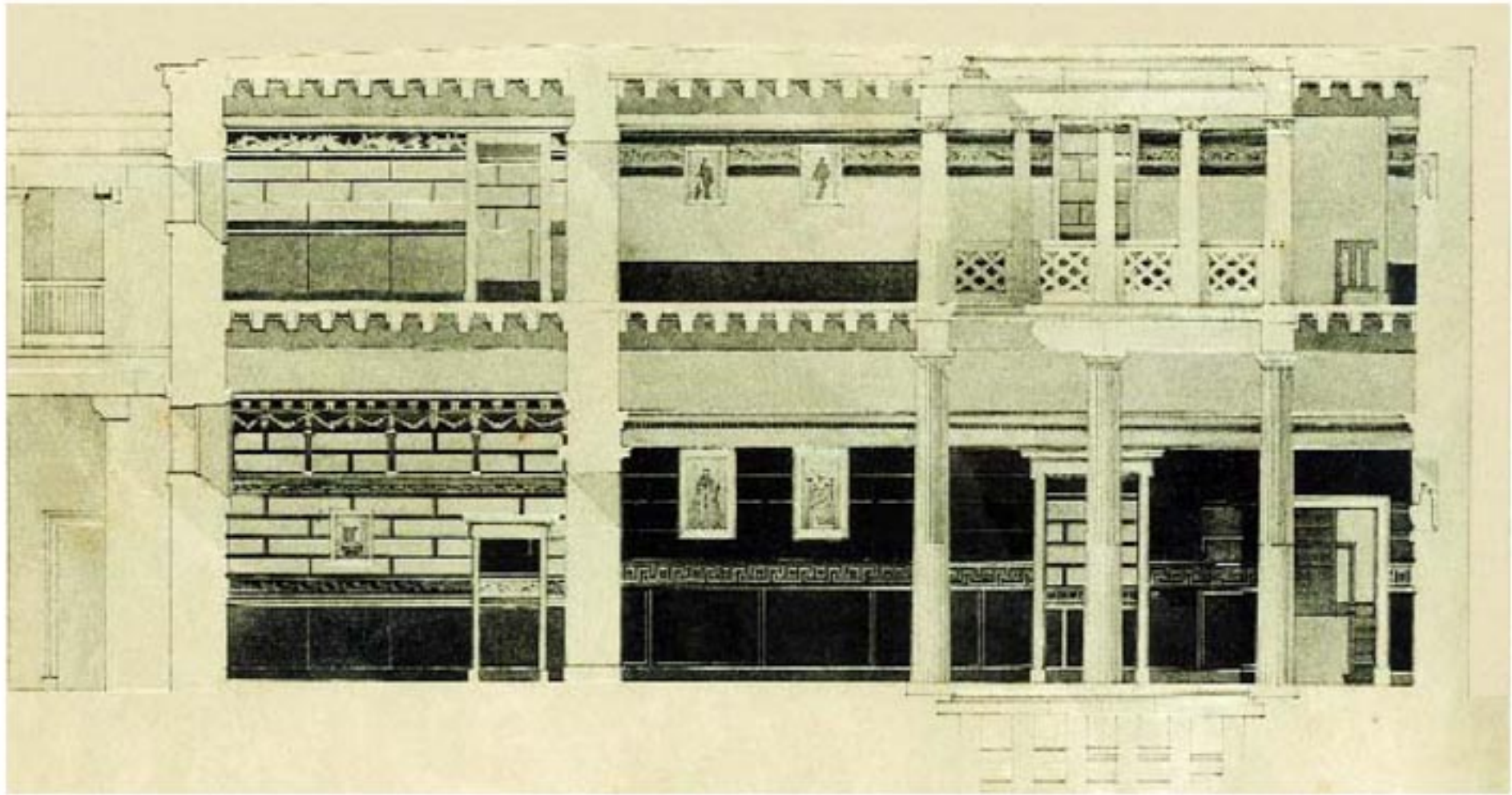
263-267

265

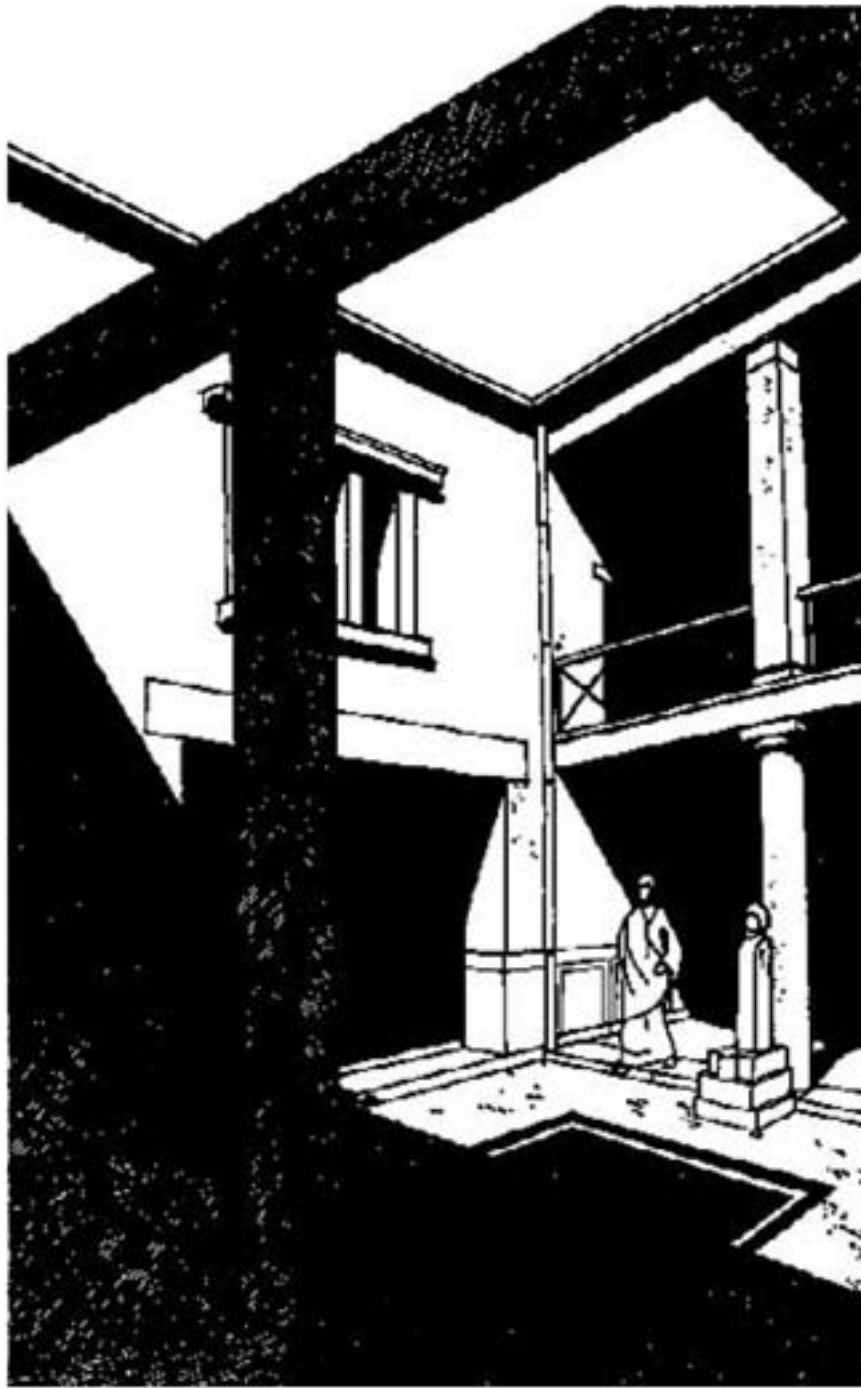
268-272

270

Αναπαράσταση του εσωτερικού της Οικίας του Λόφου (J. Chamonard - A. Gabriel, 1922).

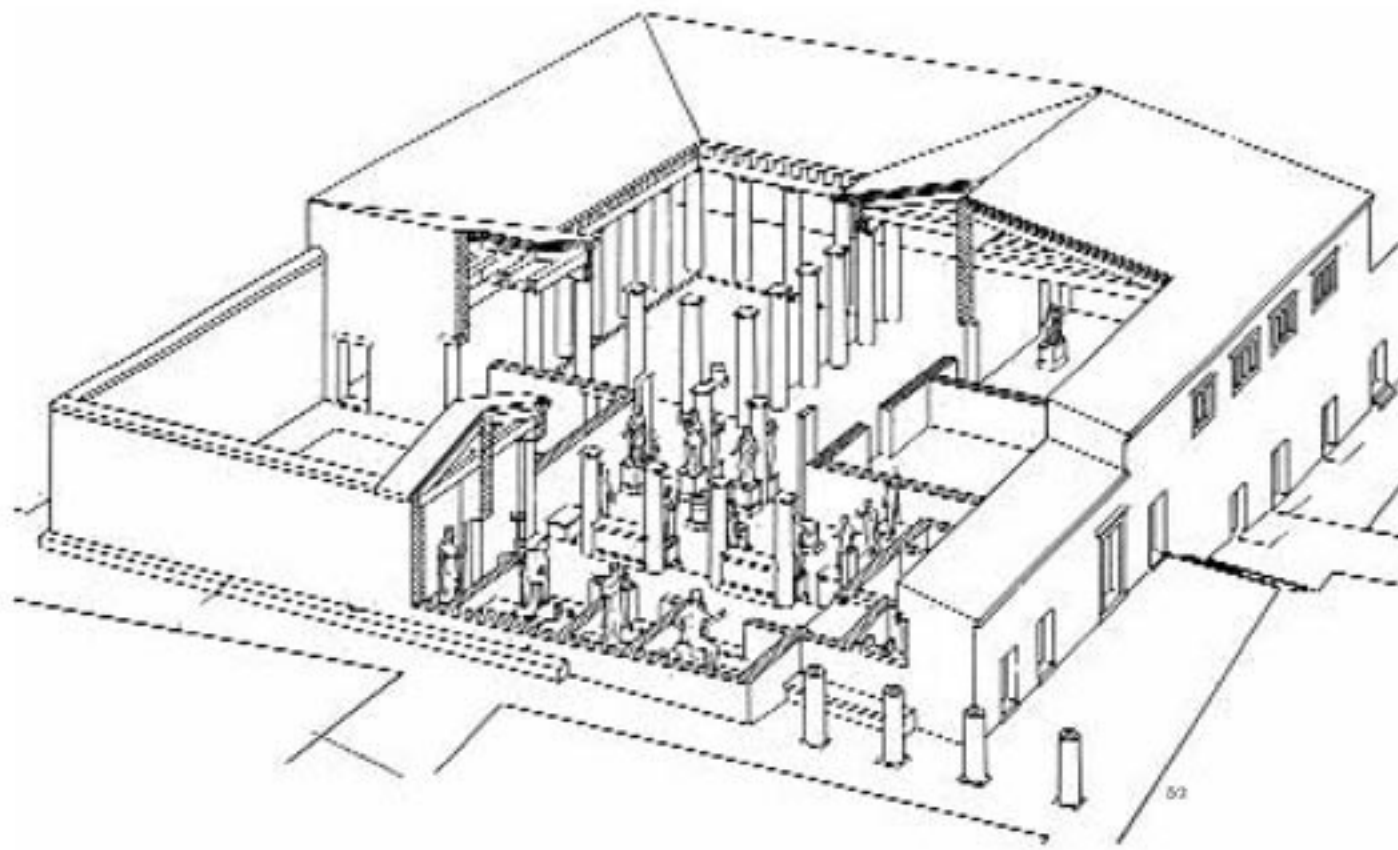

Αναπαράσταση του αιθρίου της Οικίας των Σφραγισμάτων (Siebert Ger., 2001).

Αναπαράσταση της οροφής της Οικίας του Ξίφους (Fr. Alabe - N. Σιγάλας, 2002).

Το Ίδρυμα
των Ποσειδωνιαστών
της Βηρυτού
(Ch. Picard - A.
Frederiksen, 1921).

Πάνα. Το σύμπλεγμα περιγράφει πολύ παραστατικά με τις χαρακτηριστικές μακρές φράσεις του ο Δημοσθένης Πίππας:

«Ἀφροδίτη γυμνή, διαδεδεμένη, φέρουσα τό δεξ. υπόδημα, ὀρθία, καθ' ἧς ἐπιτίθεται ἐν ἀσελγεί προθέσει ἐπιλαμβανόμενος αὐτῆς δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ὄρθιος καί ἐρειδόμενος ὀπισθεν ἐρείσματι ὁ τραγόπους Πάν, ὄν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ κέρατος ἀπωθεῖ ὁ ἄνωθεν (τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου τῆς Ἀφροδίτης ἔνθα ἐρείδεται) ἰπτάμενος (αἱ πτέρυγες ἰδίᾳ ἠρμοσμένοι λείπουσι) Ἔρωσ. Ἡ Ἀφροδίτη τῇ ἀριστερᾷ τό αἰδοῖον καλύπτουσα, τῇ δεξιᾷ διὰ τῆς τοῦ ἀριστεροῦ ποδός ἐμβάδος ἀπειλεῖ τόν Πάνα. Τοῦ ὄλου λείπουσιν ἑκασταχοῦ εἰς τὰ ἄκρα μέρη τινά. Σώζονται ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος ἰδίᾳ ἐν τοῖς κάτω. Ἐπὶ τῆς πλίνθου ἢ ἐπιγραφή:

548

Διονύσιος Ζήνωνος τοῦ Θεοδώρου
Βηρύτιος εὐεργέτης ὑπὲρ ἑαυτοῦ
καὶ τῶν τέκνων θεοῖς πατρίοις».

Στο ἴδιο ερωτικό πνεῦμα κινεῖται ἓνα ἄλλο σύμπλεγμα που βρέθηκε ἐδῶ και ἐρμηνεύεται ὡς ἡ συνάντηση τῆς νύμφης Ἀμυμώνης-Βερόης με τὸν Ποσειδῶνα, σύμφωνα με τὸν τοπικό μῦθο τῆς Βηρυτοῦ. Ὁ Ποσειδῶνας αἰφνιδίασε τὴν πανέμορφη Βερόη, κόρη τοῦ Ἄδωνι και τῆς Ἀφροδίτης, στὴν πηγὴ, καθὼς ἀντλούσε νερό. Ἡ Βερόη ἀπεικονιζόταν στα νομίσματα τῆς Βηρυτοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι ξένη στὴ Δῆλο, ἐπειδὴ φαίνεται πὼς υπῆρξε και ἐρωμένη τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἀπὸ τὸ ἔργο σώθηκε μόνο ἡ γυναικεῖα μορφή και τὸ χέρι τοῦ ἀνδρα που τὴ γδύνει τραβώντας τὸ ἱμάτιό τῆς.

272

Ἐξωτερικά τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ κτηρίου μιὰ παλαιοχριστιανική ἐπιγραφή, χαραγμένη πρόχειρα σ' ἓνα ἀρχαίο μάρμαρο, γεφυρώνει τοὺς αἰῶνες και θυμίζει πόσο λίγο ἀλλάζουν οἱ ἀνθρώπινες ἀνάγκες: «ΧΡΙΣΤΕ ΒΟΗΘΕΙ Τῷ ΔΟΥΛῷ ΣΟΥ ΠΕΤΡῶ». Στὴν ἀνατολικὴ και τὴ νότια πλευρὰ τοῦ κτηρίου εἶναι πολλὰ καταστήματα και ἐργαστήρια.

Γύρω ἀπὸ τὸ Ἰδρυμα τῶν Ποσειδωνιαστῶν ἀπλώνεται μιὰ ἀπὸ τὶς νεότερες συνοικίες τῆς πόλης, ἡ πρώτη που πυρπολήθηκε στὴν ἐπιδρομὴ τοῦ 69 π.Χ. Και ἀπὸ αὐτὴ τὴ συνοικία ἔχουν ἀνασκαφεί λίγα μόνο οἰκοδομικά τετράγωνα, στὶς πλούσιες κατοικίες ὅμως βρέθηκαν ἐξαιρετικὰ σημαντικὰ εὐρήματα.

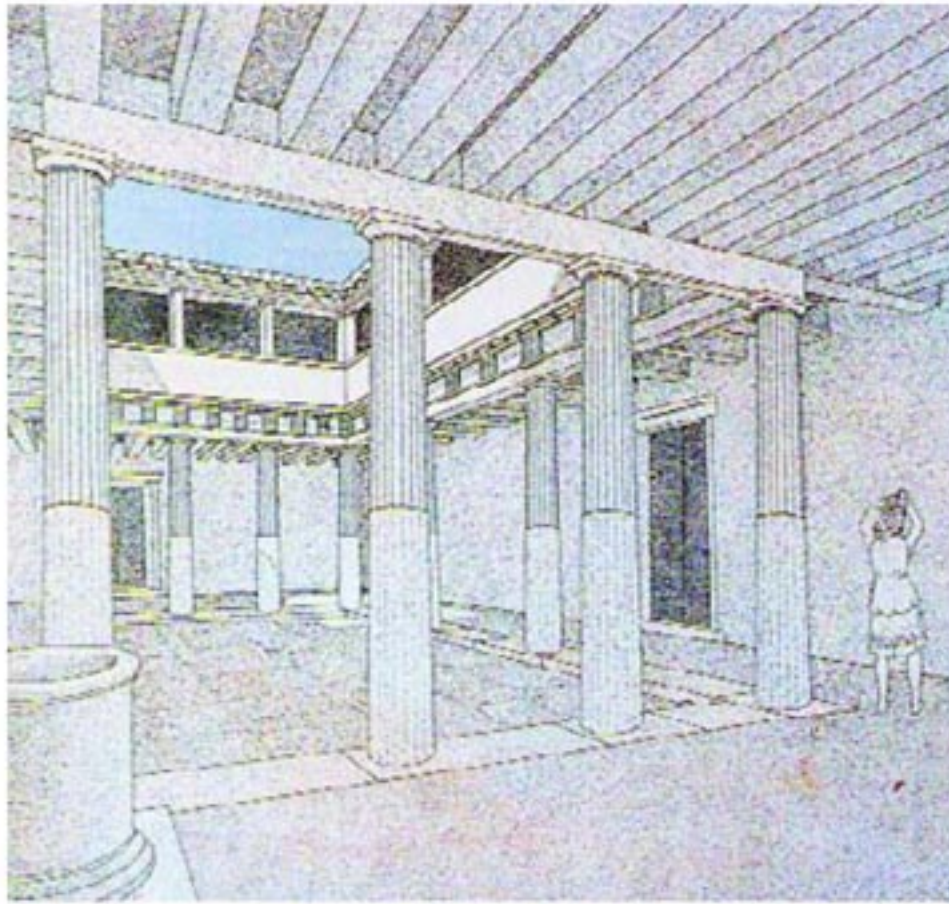
Τὸ 1961 ἡ βροχὴ φανέρωσε τὴν τοιχογραφημένη πρόσοψη ἐνός σπιτιοῦ, που δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνασκαφεί (39), στὴν κορυφὴ τοῦ λόφου.⁷⁹ Οἱ τοιχογραφίες, σε ἐννέα ἐπάλληλα στρώματα, παριστάνουν γιορτινὲς σκηνές θυσίας και τοὺς θεοὺς-προστάτες τοῦ σπιτιοῦ, τὸν Ἡρακλή, τὸν Ἐρμῆ και τοὺς Λάρητες. Οἱ τοῖχοι τοῦ ἀπέναντι σπιτιοῦ, γνωστοῦ με τὸ συμβατικό ὄνομα *Οικία τοῦ Λόφου*, σώζονται σε ὕψος 4.50 μ. Ὅπως οἱ περισσότερες κατοικίες τῆς Δῆλου ἦταν και αὐτὸ διώροφο με δωρικὸ περιστύλιο στο ἰσόγειο και παραστάδες στο μπαλκόνι τοῦ ορόφου. Τὰ ελάχιστα τμήματα τῆς ἐσωτερικῆς διακόσμησης που σώθηκαν ἐπιτρέπουν τὴν πιθανὴ ἀναπαράσταση τῶν λαμπερῶν τοιχογραφιῶν. Τὰ παράθυρα τοῦ ορόφου δὲν εἶναι παρὰ στενά τριγωνικά ἀνοίγματα.

278-288

Στὴ γειτονικὴ *Οικία τῶν Σφραγισμάτων*⁸⁰ (40) βρέθηκαν τὰ ἐντυπωσιακὰ πορτρέτα τῶν ἰδιοκτητῶν, ἀντίγραφα ἴσως τῶν ἐπίσημων χάλκινων εἰκόνων τοὺς, που ἦταν στὴ μόνιμη κατοικία τοὺς στὴ Ρώμη. Ἡ ἀσυνήθιστη βάση τῶν προτομῶν δείχνει ὅτι ἴσως στάλθηκαν γύφινα ἐκμαγεία τῶν ἀγαλμάτων για να λαξευτοῦν οἱ μαρμάρινες προτομές σε ἐργαστήριο τῆς Δῆλου. Ὅπως ὁ Γάιος και ὁ Ψευδαθλητής, υιοθετοῦν και αὐτοὶ τὸ

310-311

53

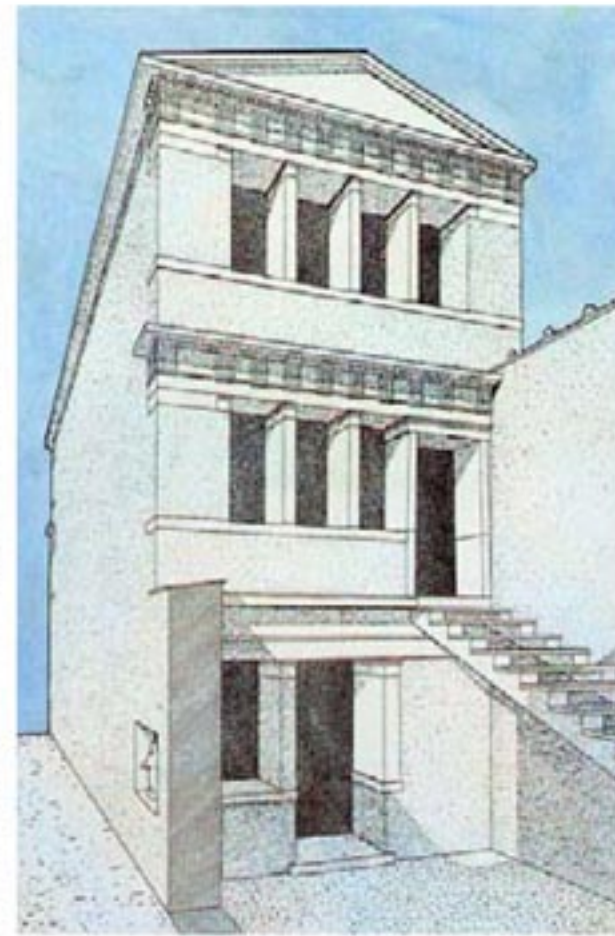

54

Αναπαράσταση του αιθρίου της Οικίας των Κωμωδών (Bruneau Ph. - Fister P., 1970) και του τοίχου με τη ζωφόρο των Κωμωδών (Bezerra de Meneses Ul. - Niels Bech, 1970).

55

56

Η Οικία με το Λέτωμα και η αυλή της Οικίας των Τριτώνων (Bruneau Ph. - Fister P., 1970).

313

γυμνό σώμα ενός αθλητή με το μάτιο ριγμένο στον αριστερό ώμο. Στον πρώτο όροφο του σπιτιού, σε ξύλινα κιβώτια και ράφια, φυλασσόταν το τεράστιο αρχείο της οικογένειας, χιλιάδες πάπυροι με συμβόλαια και επιστολές. Από αυτό το αρχείο προέρχονται περίπου 16.000 σφραγίσματα, που σώθηκαν επειδή το κτήριο καταστράφηκε από φωτιά. Οι καιόμενοι πάπυροι και τα ξύλινα έπιπλα, στα οποία ήταν τοποθετημένοι, έφησαν τον ωμό πηλό των σφραγισμάτων, εξασφαλίζοντας έτσι τη διατήρησή τους. Τα σφραγίσματα της Δήλου, μήκους 0,01-0,075 μ., προέρχονται από δημόσια και ιδιωτικά έγγραφα που χρονολογούνται ανάμεσα στο 168-9 π.Χ. Στην περιφέρειά τους σώζονται δακτυλικά αποτυπώματα και στο πίσω μέρος το αποτύπωμα από τις ίνες του παπύρου. Κατά μήκος του κάθετου άξονα σώζεται η οπή του λίνου.

462-464

Το διπλανό οικοδομικό τετράγωνο ονομάστηκε *Νησίς των Χαλκών* (41) εξαιτίας του πλήθους των χάλκινων αντικειμένων που βρέθηκαν εκεί. Ανάμεσα σ' αυτά τα χάλκινα βρέθηκαν και πολλά *fulcra*, διακοσμητικά ανάγλυφα στοιχεία ανακλίντρων, τα οποία τεκμηριώνουν τη φήμη των ανακλίντρων που κατασκευάζονταν στη Δήλο. Το τετράγωνο περιλαμβάνει ιδιωτικές κατοικίες, εργαστήρια και καταστήματα, όπως συμβαίνει σ' όλες σχεδόν τις περιοχές της πόλης.

273, 274

Το συγκρότημα της *Οικίας των Κωμωδών* (43) ανασκάφηκε το 1961-65 από τον εξαιρετο Γάλλο αρχαιολόγο Ph. Bruneau, ο οποίος, σε συνεργασία με άλλους αρχαιολόγους, δημοσίευσε πολύ σύντομα την ανα-

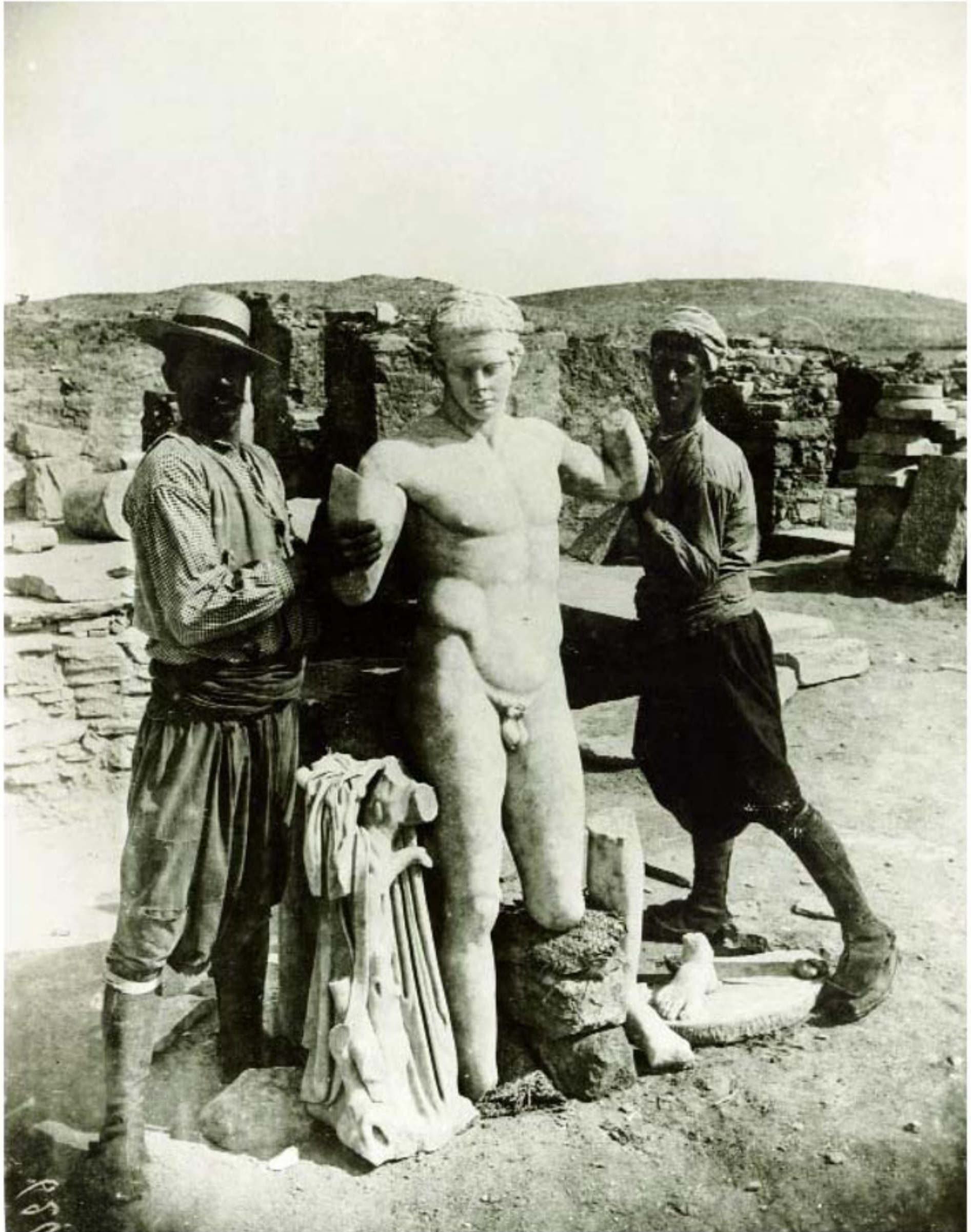

σκαφή, δίνοντάς μας τις πρώτες τεκμηριωμένες ειδήσεις για μια δηλιακή κατοικία.⁸¹ Η δυτική κατοικία είχε δύο ορόφους πάνω από το ισόγειο και αέτωμα στη στέγη. Στη μεγαλύτερη κεντρική κατοικία βρέθηκαν τμήματα τοιχογραφημένης ζωφόρου με παραστάσεις σκηνών από την τραγωδία και τη Νέα Κωμωδία, στις οποίες οφείλεται και το όνομα του συγκροτήματος. Στο ψηφιδωτό δάπεδο της ανατολικής κατοικίας, η οποία έχει ένα ασυνήθιστο αίθριο με στεγασμένο διάδρομο στη βόρεια και την ανατολική πλευρά, παριστάνεται Τριτωνίδα και Έρωτας. Το συγκρότημα οικοδομήθηκε γύρω στο 125 π.Χ. και κατοικήθηκε και καταστράφηκε ολοκληρωτικά το 69 π.Χ.

Σε μια από τις οκτώ κατοικίες που σχηματίζουν το επόμενο τετράγωνο, τη *Νησίδα των Κοσμημάτων*⁸² (44), βρέθηκε σε καλή κατάσταση το ψηφιδωτό δάπεδο του ανδρώνα. Στο έμβλημα παριστάνεται η πάνοπλη Αθηνά, ο Ερμής με τα φτερωτά σανδάλια του και το κηρύκειο και μία καθιστή γυναικεία μορφή. Σε μια ταινία, γύρω από την κεντρική παράσταση, ανάμεσα σε φυτικά κοσμήματα, παριστάνονται κεφάλια ταύρων και προσωπεία από την τραγωδία και την κωμωδία. Από το δάπεδο του επάνω ορόφου του ίδιου σπιτιού προέρχεται το ψηφιδωτό που παριστάνει τον Λυκούργο, βασιλιά της Θράκης, να καταδιώκει την τροφό του Διονύσου Αμβροσία. Σε μια άλλη κατοικία του ίδιου συγκροτήματος κάποια έκρυψε βιαστικά τις οικονομίες και τα κοσμήματά της, χωρίς ποτέ να μπορέσει να επιστρέψει να τα πάρει. Στις 18 Αυγούστου 1964⁸³ βρέθηκαν, σ' έναν μικρό λάκκο στο δάπεδο και σκεπασμένα με μια πέτρα, 59 ασημένια αττικά τετράδραχμα, πέντε χρυσά ροδιακά νομίσματα, τρία μενταγιόν, τρία ζευγάρια σκουλαρίκια, ένα δακτυλίδι και τρία περιδέραια. Τρία ασημένια νομίσματα βρέθηκαν στο χώμα, πλάι στην πέτρα, γεγονός που δείχνει πόσο βιαστικά έγινε η απόκρυψη του θησαυρού. Ένα ασημένιο νόμισμα, χρυσά σκουλαρίκια και περιδέραια βρέθηκαν στις 6 Αυγούστου 1966⁸⁴ θαμμένα σε μια άλλη κατοικία του ίδιου συγκροτήματος.

Η *Οικία του Διαδουμένου* (45), ένα από τα πιο πλούσια ιδιωτικά κτήρια της Δήλου, αποχωματώθηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος το 1894 από τον Louis Couve, ο οποίος, εκτός των άλλων, αποχωμάτωσε μέσα σε δύο μήνες πέντε από τα πιο σημαντικά κτήρια της αρχαίας πόλης [*Οικία της Λίμνης* (46), *Οικία του Διαδουμένου* (45), *Οικία του Λόφου* (39), *Οικία της Τρίαινας* (86), *Οικία Α' Ινωπού* (69)] με τις αναμενόμενες καταστροφικές συνέπειες. Ο Couve⁸⁵ παραπονιέται πως πολλές μέρες χάθηκαν εξαιτίας των απαραίτητων ερευνητικών τομών, της κακοκαιρίας και των θρησκευτικών εορτών των εργατών και σημειώνει: «Ο αριθμός αυτός ίσως να μη φαίνεται μεγάλος για οκτώ εβδομάδες εργασίας με έναν μέσο όρο 50 μέχρι 60 εργάτες, αλλά πρέπει να λάβει κανείς υπόψη του τις συνθήκες, επειδή σπάνια είχαμε να αφαιρέσουμε ένα στρώμα χώματος λιγότερο από τρία μέτρα ύψος...» Τα ευρήματα από την εκσκαφή όλων αυτών των κτηρίων ήταν ελάχιστα, κυρίως τμήματα επιγραφών και γλυπτών. Στο ισόγειο και στη δεξαμενή της διώροφης *Οικίας του Διαδουμένου* βρέθηκαν τρία πορτρέτα, το άγαλμα του Ψευδαθλητή, το άγαλμα της Άρτεμης, μια Ερμαϊκή στήλη Σατύρου, μια ενεπίγραφη βάση, δύο ακόμα κεφάλια από μαρμάρινα αγάλματα και το καλύτερο αντίγραφο του Διαδουμένου του Πολυκλείτου. Το αντίγραφο κατασκευάστηκε στο τέλος του 2ου αι. π.Χ. ενώ το χάλκινο πρωτότυπο γύρω στο 430 π.Χ. Παριστάνεται ένας νεαρός αθλητής που ετοιμάζεται να ξεκινήσει, ή κοντοστέκεται καθώς περπατά – χαρακτηριστική στάση των αγαλμάτων του Πολυκλείτου – για να δέσει στα μαλλιά του μια ταινία, σύμβολο νίκης. Το τέλειο γυμνασμένο σώμα και η ήρεμη, στοχαστική έκφραση του προσώπου απεικονίζουν τα ιδανικά της εποχής. Γεμάτος αυτοπεποίθηση, ντυμένος, όπως οι θεοί, με ηρωική γυμνότητα, γυμνότητα που για τους Έλληνες αποτελεί σύμβολο ενός ανώτερου πολιτισμού, επιδεικνύει με ναρκισσιστική αδιαφορία την ομορφιά του σώματός του και αποτελεί το τέλειο σύμβολο της ανδροκρατικής κοινωνίας του 5ου αι. π.Χ. Στο δυνατό, γυμνασμένο σώμα του εκφράζονται οι ιδιαίτερες και ξεχωριστές αξίες του κλασικού ελληνισμού και η ανωτερότητα της αριστοκρατικής τάξης και το δικαίωμά της να ασκεί την εξουσία. Ο κορμός του δέντρου, πάνω στον οποίο είναι ακουμπισμένο το ιμάτιο και η φαρέτρα, έχει προστεθεί από τον γλύπτη του αντιγράφου και δεν υπήρχε στο χάλκινο πρωτότυπο, που δεν είχε ανάγκη στηρίγματος. Η φαρέτρα, χαρακτηριστικό των αγαλμάτων του εκηβόλου Απόλλωνα, του τέλειου αθλητή, πιθανόν προστέθηκε επίτηδες για να προσδώσει στο άγαλμα του θνητού αθλητή κάτι από την αίγλη του θεού, και αποτελεί ίσως ένδειξη πως το αντίγραφο έγινε ειδικά για τη Δήλο. Τα γυμνά αγάλματα των κλασικών χρόνων ποτέ δεν δείχνουν αδυναμία, πόνο, προσπάθεια ή γηρατειά. Ακόμη κι όταν παριστάνεται κάποιος πληγωμένος ήρωας, εκείνο που προβάλλεται είναι η ομορφιά του σώματός του, που για τον ελληνικό πολιτισμό είναι αυτή η ίδια η ύπαρξη. Για τους Έλληνες ποτέ το σώμα δεν ήταν φυλακή, ή σημείο πτώσης και μέσο τιμωρίας, όπως το είδαν οι κατοπινές μονοθεϊστικές θρησκείες, αλλά αντικείμενο θαυμασμού και λατρείας. Στην ποίηση φαίνεται συχνά ο φόβος για τα γηρατειά και τη φθορά του σώματος, οι επιτύμβιες στήλες δείχνουν τους νεκρούς στην ακμή της νιότης και τα επιτύμβια επιγράμματα δεν μιλούν για μεταθανάτια ζωή, αλλά θρηγνούν για τις χαρές της γήινης ζωής που χάθηκαν. Μετά τον θάνατο οι άνθρωποι δεν είναι παρά αδύναμα είδωλα, σκιές που αναθυμούνται με θλίψη τη ζωή τους. Ο Αχιλλέας θα προτιμούσε να βλέπει το φως του ήλιου, κι ας ήταν σκλάβος του πιο φτωχού ξωμάχου, παρά να είναι βασιλιάς στον Άδη.⁸⁶

Αύγουστος 1894. Ο Διαδούμενος, υποστηριζόμενος από δύο Μυκονιάτες εργάτες, προσπαθεί να διώξει από τα εξ αίσια μέλη του το μούδιασμα ενός ύπνου δύο χιλιάδων χρόνων. Η τέλεια ομορφιά του λάμπει στο φως του αυγουστιάτικου πρωινού, αντιπαραθέτοντας στη γεμάτη ενοχές «σεμνότητα» (Αύγουστος μήνας και φορούν μακρύ μανίκι και γκέτες!) του χριστιανικού κόσμου τα ιδεώδη του κλασικού ελληνισμού.

Σε μια βάση Ερμαϊκής στήλης που βρέθηκε στο κτήριο, υπάρχει η επιγραφή: «*Παιδοτριβούντων Στασέου του Φιλοκλέους και Σωτάδου του Σωτάδου, Ἀθηναίων*». Οι παιδοτρίβες ήταν διευθυντές ιδιόκτητων Παλαιστρών, που ήταν γνωστές με το όνομά τους, στις οποίες συνήθως και κατοικούσαν. Σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους ασκούσαν τους παίδες και τους εφήβους στο ελληνικό πένταθλο (δρόμος, άλμα, πάλη, δισκοβολία, ακοντισμός) με τη βοήθεια ειδικευμένου προσωπικού (οπλομάχοι, τοξότες, ακοντιστές, μουσικοί, αλείπτες, παλαιστροφύλακες). Οι ιδιωτικές Παλαίστρες ήταν υπό την εποπτεία της πολιτείας (του Γυμνασίου). Για ορισμένες ασκήσεις, για τις οποίες η Παλαίστρα δεν αρκούσε, οδηγούσαν τους μαθητές τους στο δημόσιο γυμναστήριο, το Γυμνάσιο.

Το μέγεθος του κτηρίου, η διαρρύθμιση των εσωτερικών χώρων, το πλήθος και το είδος των γλυπτών, καθώς και οι επιγραφές που βρέθηκαν μέσα ή κοντά στο κτήριο, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για την ιδιωτική Παλαίστρα και κατοικία του Στασέα, γιου του Φιλοκλή από τον Κολωνό, γνωστή από επιγραφές.

Τόσο ο Στασέας Φιλοκλέους Κολωνήθεν όσο και ο Σωτάδης Σωτάδου Αίγυλιεύς, οι ιδρυτές και διευθυντές της Παλαίστρας, ήταν σημαντικά πρόσωπα της δηλιακής κοινωνίας τον 2ο αι. π.Χ. Γύρω στο 150 π.Χ. ο Σωτάδης έχει το αξίωμα του Αγορανόμου και τιμάται από τον δήμο με δάφνινο στεφάνι επειδή άσκησε τα καθήκοντά του «με φιλοτιμία, αντάξια του τόπου, σύμφωνα με τους νόμους και τις αποφάσεις της Βουλής». Ο Στασέας το 118/7 π.Χ. είναι ιερέας στο Σαραπιείο και ήδη αρκετά πλούσιος, ώστε να κάνει δαπανηρά αφιερώματα «*ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν τέκνων*» και «*ὑπὲρ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων*», κολακεύοντας έτσι τους δύο δήμους από τους οποίους κυρίως προέρχονται οι μαθητές του. Η Παλαίστρα τους λειτουργεί τουλάχιστον από το 133/2 π.Χ., αλλά από το 126/5 εμφανίζεται ως μόνος ιδιοκτήτης ο Στασέας. Είναι φανερό πως πολύ σύντομα η Παλαίστρα απέκτησε φήμη, γιατί ενώ στον κατάλογο των αποφοίτων του 133/2 π.Χ. αναφέρονται έξι νέοι, κυρίως Αθηναίοι, επτά χρόνια αργότερα, το 126/5 π.Χ., αποφοιτούν δεκαοκτώ έφηβοι που προέρχονται όχι μόνο από την Αθήνα και την Ιταλία, αλλά και από τη Μ. Ασία, την Αίγυπτο, τα γύρω νησιά, την Εύβοια, την Κέρκυρα κ.ά. Στην Παλαίστρα του φοιτά φυσικά και ο γιος του Φιλοκλή Στασέου Ἀθηναῖος. Οι μαθητές του, γόνοι πλούσιων και ισχυρών οικογενειών, παίζουν αργότερα σημαντικό ρόλο στη δηλιακή κοινωνία, κάνουν δαπανηρά αφιερώματα στους θεούς και καταλαμβάνουν δημόσια αξιώματα. Τις τελευταίες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ., όταν η Παλαίστρα, έχοντας ήδη εδραιώσει τη φήμη της, είχε αρκετά έσοδα, ξεκίνησε η ανανέωση του κτηρίου, η πολυτελής διακόσμησή του και η κατασκευή του εντυπωσιακού περιστυλίου που έμεινε ημιτελές.

Φαίνεται πως από αυτήν την περιοχή ξεκινά το εκτεταμένο αθλητικό και εκπαιδευτικό κέντρο της πόλης. Πολύ κοντά στην Παλαίστρα του Στασέα είναι δύο ακόμη Παλαίστρες, η Παλαίστρα του Γρανίτη (49) και η Παλαίστρα της Λίμνης (48), ενώ σε απόσταση λίγων λεπτών με τα πόδια είναι ο Ιππόδρομος (58), το Γυμνάσιο (60) και το Στάδιο (61).

Η αρχαιότερη Παλαίστρα της Λίμνης (48) οικοδομήθηκε τον 3ο αι. π.Χ., επισκευάστηκε και διαμορφώθηκε μεταξύ του 150-100 π.Χ και καταλαμβάνει μια έκταση 1.300 τ.μ. Η μεγαλύτερη (2.000 τ.μ.) Παλαίστρα του Γρανίτη (49) οικοδομήθηκε τον 2ο αι. π.Χ. με γρανίτη από τα λατομεία που βρίσκονται στο νότιο τμήμα του νησιού. Και οι δύο Παλαίστρες αποτελούνται από μια κεντρική αυλή με δεξαμενή, γύρω από την οποία είναι στοές, χώροι άθλησης, εξέδρες για συζητήσεις, αποδυτήρια, ματιοθήκες, λουτρό, αποχωρητήρια κ.λπ. Οι Παλαίστρες και τα Γυμνάσια ήταν το κέντρο της κοινωνικής ζωής του ανδρικού πληθυσμού. Εκεί περνούσαν πολλές ώρες της ημέρας οι άνδρες κάθε ηλικίας: τα παιδιά για να γυμναστούν, οι νέοι για να ασκηθούν, οι άνδρες για να κρατηθούν σε καλή φυσική κατάσταση, οι μεγαλύτεροι για να θαυμάσουν ή να σχολιάσουν και όλοι για να μάθουν νέα και να συζητήσουν. Αυτή η ατμόσφαιρα της Παλαίστρας παρουσιάζεται συχνά στους πλατωνικούς διαλόγους και είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις ο Σωκράτης επιστρέφει από την Ποτίδαια πάει στην Παλαίστρα του Ταυρέα για να συναντήσει τους γνωστούς του και να μάθει τα νέα. Ο ίδιος περιγράφει με θαυμασμό την είσοδο του ωραίου Χαρμίδη στην Παλαίστρα: «...Εγώ λοιπόν είμαι εντελώς ανίκανος να κρίνω τους ωραίους, γιατί όλοι σχεδόν οι νέοι μου φαίνονται όμορφοι. Αλλά αυτός μου φάνηκε υπέροχος για το ανάστημα και την ομορφιά του και όλοι οι άλλοι φαίνεται πως ήταν ερωτευμένοι μαζί του – τόση ήταν η σαστισμάρα και η ταραχή τους μόλις μπήκε αυτός. Και πολλοί άλλοι ακόμη θαυμαστές τον ακολουθούσαν. Κι αυτό δεν είναι παράξενο για μας τους άνδρες, αλλά εγώ πρόσεξα πως κι από τα παιδιά, ακόμη και τα πιο μικρά, κανένα δεν έστρεψε αλλού το βλέμμα, μα όλα τον κοιτούσαν με θαυμασμό, σαν να ήταν κάποιο άγαλμα». Φυσικά αυτοί που μπορούσαν να περνούν καθημερινά ώρες στις Παλαίστρες ασχολούμενοι με τη διάπλαση του σώματός τους ήταν κυρίως οι πλούσιοι νέοι της αριστοκρατικής τάξης, αυτοί που δεν χρειαζόταν να εργαστούν για να ζήσουν, και αυτοί είναι που σε παλαιότερες εποχές συζητούσαν ώρες με τους σοφιστές και τον Σωκράτη.

Στις δύο πλευρές των δρόμων βρίσκονται μικρά μαγαζιά και εργαστήρια και πίσω από αυτά ιδιωτικές κατοικίες. Εξάιρεση αποτελεί η μικρή, αλλά καλόγουστη στην απλότητά της, Οικία της Λίμνης (46), οικοδομημένη σε ένα παράγωνο οικόπεδο που περιβάλλεται από δρόμους και στις τέσσερις πλευρές. Οικοδο-

381, 382

372, 397

527-534

30, 397-399

μήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες του 2ου π.Χ. αιώνα, κατοικήθηκε από δύο τουλάχιστον γενιές της ίδιας οικογένειας και καταστράφηκε ολοκληρωτικά από φωτιά το 69 π.Χ. Δύο χρόνια αργότερα, το 67 π.Χ., οι εργάτες ή οι λεγεωνάριοι του Γάιου Τριάριου χρησιμοποίησαν τα ερείπια του σπιτιού για την οικοδόμηση του τείχους πίσω από την Παλαίστρα της Λίμνης. Τα έντεκα ιδιαίτερα κομψά κιονόκρανα του περιστυλίου της βρέθηκαν οικοδομημένα στο τείχος, ενώ το δωδέκατο βρέθηκε σε κομμάτια μέσα στη δεξαμενή μαζί με τα μαρμάρινα στόμια των πηγαδιών, τμήματα των κιόνων, καθώς και τμήματα από τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες του επάνω ορόφου. Το τείχος (50) δείχνει πόσο συρρικνώθηκε η πόλη μετά την καταστροφή. Περιέκλειε και προστάτευε μόνο την περιοχή από το λιμάνι του Σκαρδανά μέχρι τη Συνοικία του Θεάτρου, αφήνοντας έξω όλη την άλλη πόλη, τα Ιερά και τα εμπορικά λιμάνια, που προφανώς κείτονταν σε ερείπια.

441 Στη μεγάλη πλατεία μπροστά στην Παλαίστρα της Λίμνης αποκαλύφθηκε το 2002 μία από τις αγορές της πόλης (47), που, όπως δείχνουν τα ευρήματα, είναι κυρίως αγορά για κρασί από την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία και για αλεύρι. Τα καταστήματα αποτελούνται από ένα ή δύο δωμάτια με κύρια είσοδο στον κεντρικό δρόμο και μια δευτερεύουσα είσοδο στον υπαίθριο χώρο που είναι στο πίσω μέρος.

Σε δύο καταστήματα βρέθηκαν μεγάλοι, μόνιμοι μύλοι για άλεσμα δημητριακών. Απέναντι, κάτω από το Ίδρυμα των Ποσειδωνιαστών (36) βρέθηκε πρόσφατα (Ιούλιος 2003) ένα ακόμη εργαστήριο μυλωνά και ένας φούρνος για το ψήσιμο του ψωμιού, ο πρώτος που έχει βρεθεί μέχρι σήμερα στη Δήλο. Ο Γ. Τσαρούχης θυμάται πως στα νεοκλασικά σπίτια του Πειραιά που μεγάλωσε «ζύμωναν ακόμη οι δούλες το ψωμί»⁸⁷ και το ίδιο θα πρέπει να γινόταν και στα αρχοντικά σπίτια της Δήλου, αν κρίνουμε από τα ευρήματα και τις σχετικές αναφορές στους συγγραφείς. Σε όλα σχεδόν τα μεγάλα σπίτια βρέθηκαν μόνιμοι ή φορητοί μύλοι σιτηρών από λάβα.⁸⁸ Σε πολλά σπίτια βρέθηκαν επίσης μικροί φούρνοι σε σχήμα κολουρου κώνου, κατασκευασμένοι με κομμάτια αμφορέων, αλειμμένοι εσωτερικά με πηλό και με άνοιγμα μόνο επάνω. Σ' αυτούς τους φούρνους δεν μπορούσαν να ψήσουν ψωμί ή φαγητό και μάλλον τους χρησιμοποιούσαν για να ψήνουν πίτες, κολλημένες στα τοιχώματα.

Η αγορά πυρπολήθηκε το 69 π.Χ. στην επιδρομή του Αθηνόδωρου. Το γεγονός ότι την ώρα της καταστροφής ήταν σε χρήση λυχνάρια και άνθρακια (=φορητές εστίες για το μαγείρεμα και τη θέρμανση) δείχνει πως ο Αθηνόδωρος επιτέθηκε με τους πειρατές του κάποια χειμωνιάτικη νύχτα και αιφνιδίασε τους κατοίκους, βρίσκοντάς τους εντελώς απροετοίμαστους. Το πιθανότερο είναι πως αποβιβάστηκαν στο κοντινό λιμάνι του Σκαρδανά και πυρπόλησαν τη βόρεια συνοικία της πόλης, στην οποία κατοικούσαν κυρίως πλούσιοι Ρωμαίοι, σκορπίζοντας πανικό. Η πυκνή διάταξη των κτηρίων, οι στενοί δρόμοι, τα ξύλα που στήριζαν τις στέγες και το αποθηκευμένο λάδι έκαναν εύκολη τη γρήγορη εξάπλωση της φωτιάς.

Τα πράγματα που δεν λεηλατήθηκαν από τους πειρατές βρίσκονται ακόμη στη θέση τους πάνω στο χωμάτινο, έντονα καμένο δάπεδο, έτσι όπως τα άφησαν οι τελευταίοι ένοικοι, φεύγοντας πανικόβλητοι για να σωθούν. Σ' ένα μεγάλο κατάστημα, που κατακλύζεται από τα κεραμίδια της στέγης, είναι ακόμη στη θέση τους μεγάλοι αμφορείς, οι οποίοι, όπως δείχνει το σχήμα τους, περιείχαν κάποτε κρασί από την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. Δίπλα, στο εργαστήριο ενός μυλωνά, στέκουν τα πιθάκια που περιείχαν το σιτάρι και το αλεύρι. Κάτω από το κατώφλι βρέθηκαν κρυμμένα πολλά χάλκινα νομίσματα, προφανώς οι οικονομίες του μυλωνά. Τα λυχνάρια είναι ακόμη μαυρισμένα από το φτιλί, χύτρες, πιάτα και κύπελλα είναι πεσμένα στο δάπεδο. Τα καμένα καταστήματα δείχνουν σαν να εγκαταλείφθηκαν μόλις χθες από τους μαγαζάτορες και τους πελάτες.

485 Ανάμεσα στο τείχος του Τριαρίου και την Ιερή Λίμνη είναι ένας μαρμάρινος αρχαϊκός βωμός (51) που θεωρήθηκε ως ο περίφημος βωμός του Απόλλωνος Γεννήτορος, ο μόνος στον οποίο όλες οι θυσίες ήταν αναίμακτες, αλλά η ταύτιση δεν είναι καθόλου βέβαιη, όπως πολύ αμφίβολο είναι το ότι ο ναΐσκος πλάι του ήταν αφιερωμένος στον Άνιο. Παραμένει αβέβαιο επίσης ποια θεότητα λατρευόταν στο μεγάλο Ιερό ανατολικά της Αγοράς των Ιταλών (52). Στον σηκό του ναού διατηρείται η βάση του λατρευτικού αγάλματος και μπροστά στο ναό ο μαρμάρινος βωμός για τις θυσίες. Πιθανόν πρόκειται για Ιερό της Αφροδίτης ή της Αρτέμιδος Σωτείρας.

Στην επίπεδη έκταση βόρεια του αναψυκτηρίου τοποθετείται ο αρχαίος Ιππόδρομος (58), που δεν έχει ακόμη ανασκαφεί, και ανατολικότερα το Άρχηγέσιον (59), ιερό του Άνιου, του μυθικού βασιλιά και οικιστή της Δήλου, στο οποίο, σύμφωνα με επιγραφή που υπήρχε πάνω από την είσοδο, δεν επιτρεπόταν να εισέλθουν ξένοι.

527 Το Γυμνάσιον (60) οικοδομήθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., ανακατασκευάστηκε αργότερα από τους Αθηναίους και καταστράφηκε το 88 π.Χ. Αποτελείται από μια μεγάλη υπαίθρια αυλή με περιστύλιο, γύρω από την οποία αναπτύσσονται οι αναγκαίοι χώροι για την άθληση και την εκπαίδευση των νέων. Στη βόρεια πλευρά είναι το Έφηβεϊον, μια μεγάλη αίθουσα, ανοιχτή στο περιστύλιο, με μαρμάρινα θρανία για 70 περίπου άτομα. Για τα θρανία πλήρωσαν δύο πλούσιοι Αθηναίοι, ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΖΗΝΩΝ ΟΙ ΑΘΗΝΑΓΟΡΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΙ ΑΠΟΛΛΩΝΙ: ο Αθηναγόρας και ο Ζήνωνας, γιοι του Αθηναγόρα, από την Αθήνα, τα αφιερώνουν

στον Απόλλωνα. Το Έφηβείον ή Έξέδριον ήταν η επίσημη αίθουσα του Γυμνασίου, στην οποία γίνονταν συνεδριάσεις, συζητήσεις και διδασκαλία. Πολλά από τα θρανία του Γυμνασίου της Δήλου, όπως και τα θρανία των σύγχρονων Γυμνασίων, είναι γεμάτα με χαράγματα των εφήβων που κάθισαν σ' αυτά. Δύο από τις Ερμαϊκές στήλες που βρέθηκαν εκεί καλύπτονται επίσης εξ ολοκλήρου με τέτοια χαράγματα. Ανάλογα χαράγματα βρέθηκαν και στις Παλαιίστρες⁸⁹ της Δήλου και άλλων πόλεων (π.χ. δεκάδες επιγραφές βρέθηκαν στους βράχους γύρω από το Γυμνάσιο της αρχαίας Θήρας⁹⁰). Οι έφηβοι της Δήλου ή οι θαυμαστές τους, με φοβερή δεξιοτεχνία και υπομονή, σκαλίζουν ανθρώπινες μορφές, στεφάνια, πλοία, αγγεία, Έρωτες, γράφουν τα ονόματά τους ξανά και ξανά, διαλαλώντας τις φιλίες ή τους έρωτές τους: ο Αινέας και ο Λυσίας, ο Αρχίας και ο Διόγνητος, ο Αχαιός και ο Δαμίων, ο Γηρόστρατος και ο Λεύκιος, ο Διονύσιος και ο Γλαύκων είναι ΦΙΛΟΙ, ο Μήδειος και ο Θεόδοτος, που χαράζουν τα ονόματά τους πέντε φορές, είναι ΛΕΙ ΦΙΛΟΙ (=παντοτινοί φίλοι), άλλοι είναι ΑΝΑΓΚΑΙΟΙ (=απαραίτητοι ο ένας στον άλλο, αχώριστοι, ή συγγενείς), κι άλλοι απλώς χαράζουν κάτω από τα ονόματά τους ΕΡΩΤΙ. Στον Ερωτικό του Πλουτάρχου ο υπερασπιστής του συζυγικού έρωτα λέει: «... Ο έρωτας αυτός των αγοριών δεν είναι καθόλου μετριοπαθής, παρά μοιάζει μ' έναν γιο νόθο και σκοτεινό, που, μόλο που ήρθε αργά, γεννημένος από γονείς πολύ ηλικιωμένους, προσπαθεί να διώξει τον νόμιμο και πρεσβύτερο. Στ' αλήθεια, μόλις χθες ή προχθές γλίστρησε κρυφά μέσα στα Γυμνάσια εξαιτίας αυτών των ασκήσεων για τις οποίες οι νέοι γδύνονται κι άρχισε αθώα δήθεν να τους αγκαλιάζει και να τρίβεται πάνω τους. Έπειτα, σιγά σιγά, στις παλαιίστρες δυναμώσαν τα φτερά του, έτσι που κανείς πια δεν μπορεί να τον συγκρατήσει, αλλά λοιδορεί και βρίζει τον γαμήλιο έρωτα που είναι συνεργός μας για την αθανασία, αφού με τις γεννήσεις κρατά άσβηστη τη φλόγα του ανθρώπινου γένους...» Στη Δήλο οι έφηβεύσαντες, αυτοί δηλαδή που συμπλήρωναν τα 18 τους χρόνια και μπορούσαν πλέον να γραφτούν στα ληξιαρχικά βιβλία του δήμου, κάνουν αναθήματα στον Απόλλωνα, τον Ερμή και τον Ηρακλή, αλλά στο Γυμνάσιο, όπως αναφέρουν οι επιγραφές, υπήρχε και το άγαλμα του Έρωτα. Ο Αθήναιος επίσης αναφέρει πως στην Ακαδημία, εκεί που ήταν το Γυμνάσιο που μάζευε τους μαθητές του ο Πλάτωνας, οι Αθηναίοι είχαν στήσει και το άγαλμα του Έρωτα, στον οποίο πρόσφεραν θυσίες όπως και στην Αθήνα. Η κεντρική είσοδος του Γυμνασίου στα νότια πλαισιώνεται με μαρμάρινα θρανία. Μαρμάρινα θρανία υπάρχουν επίσης σε δύο εξέδρες πλάι. Οι χώροι αυτοί αντιστοιχούν στο παλαιό άποδυτήριο που περιγράφεται στους πλατωνικούς διαλόγους.⁹¹ Σε ανάλογους χώρους ο Σωκράτης συζητούσε με τον Λύσι, τον Μενέξενο, τον Ιπποθάλη, τον Χαρμίδα, τον Κτήσιππο, τον Κλεινία και τους άλλους καλούς κάγαθούς εφήβους της εποχής του, και εκεί οι σοφιστές έβρισκαν πρόθυμο ακροατήριο. Στους ελληνιστικούς χρόνους το άποδυτήριο είναι στο εσωτερικό του Γυμνασίου, αλλά αυτές οι εξωτερικές εξέδρες παραμένουν χώροι ανάπαυσης, συνάντησης και συζήτησης.

Πλάι στο Γυμνάσιο είναι ο Ξυστός,⁹² μακρόστενος στεγασμένος χώρος (189 x 7 μ.) στον οποίο οι νέοι ασκούσαν στον δρόμο. Για την οικοδόμηση του Ξυστού συνεισέφερε οικονομικά ο Πτολεμαίος Θ' Σωτήρ Β', ο οποίος, όπως δηλώνει η επιγραφή, το αφιερώνει «στον Απόλλωνα, τον δήμο των Αθηναίων και τους νέους». Ο Πτολεμαίος Θ' είναι χαρακτηριστική περίπτωση της ιδιόρρυθμης αυτής οικογένειας και της εποχής. Παντρεύτηκε πρώτα την αδελφή του Κλεοπάτρα Δ', στη συνέχεια τη δεύτερη αδελφή του Κλεοπάτρα Σελήνη, και τέλος την ερωμένη του με την οποία απέκτησε τέσσερα παιδιά. Η Κλεοπάτρα Σελήνη, μετά τον αδελφό της παντρεύτηκε διαδοχικά τον Αντίοχο Η', τον Αντίοχο Θ' και τον Αντίοχο Ι', μέχρι που δολοφονήθηκε το 69 π.Χ. στη Σελεύχεια του Ευφράτη. Οι Πτολεμαίοι είδαν πολύ νωρίς τις δυνατότητες της γεωγραφικής θέσης της Δήλου και υπήρξαν πολύ γενναιόδωροι στο Ιερό.

Το Στάδιο (61) διαμορφώθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. με μεγάλες επιχώσεις της περιοχής και την κατασκευή ισχυρού αναλημματικού τοίχου στα ανατολικά.

Κάτω από το Στάδιο είναι μία ακόμη, εν μέρει ανασκαμμένη, συνοικία της αρχαίας πόλης (62) και στην παραλία η Συναγωγή (63), κτήριο του 1ου αι. π.Χ. το οποίο χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τον 2ο αι. μ.Χ. Στις δύο συνεχόμενες αίθουσες συγκεντρώσεων υπάρχουν μαρμάρινα θρανία και ένας θαυμάσιος, επίσης μαρμάρινος, θρόνος, που μεταφέρθηκε από την ορχήστρα του θεάτρου μετά την καταστροφή του. Στην αίθουσα διατηρείται ακόμη ένα από τα πολλά ασβεστοκάμινα που για δεκαετίες μετέτρεπαν σε ασβέστη τα μάρμαρα των αρχαίων οικοδομημάτων. Η έντονη εμπορική δραστηριότητα που υπήρχε στο νησί προσείλκυσε από νωρίς αρκετούς Ιουδαίους. Στις ελληνικές επιγραφές τους δεν παραλείπουν να τονίσουν ότι λατρεύουν τον Θεό στο όρος Γαριζείν,⁹³ είναι δηλαδή Σαμαρείτες.

Αναπαράσταση της Μινώας Κρήνης εξωτερικά (Courby F. - G. Poulsen, 1911) και εσωτερικά (C. Lefevre).

Μόνο αυτή η φωτογραφία του 1915 (αριστερά) βεβαιώνει ότι κάποτε υπήρξε στη Συνοικία του Σταδίου η μεγάλη αυτή τοιχογραφία του Ηρακλή.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΙΕΡΑ ΤΟΥ ΚΥΝΘΟΥ

486 **Εξωτερικά** του ανατολικού άκρου της Στοάς του Αντιγόνου είναι η *Μινώα Κρήνη* (54), μια στε-
 γασμένη δημόσια κρήνη λαξευμένη στον φυσικό γρανίτη. Η πρόσβαση στο νερό ήταν
 δυνατή από μια σκάλα με έντεκα σκαλοπάτια. Στο μέσο του τρίτου στέκεται ακόμη ο κεντρικός κίονας που
 στήριζε την τετρακλινή στέγη του κτηρίου. Οι τρεις πλευρές του οικοδομήματος κλείνονταν με τοίχους, ενώ
 στην τέταρτη, τη νότια πλευρά, υπήρχε ανοιχτή στοιά με μικρούς δωρικούς κίονες. Η κρήνη κατασκευάστη-
 κε στα μέσα του βου αι. π.Χ. κι επισκευάστηκε στα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Σε ένα ανάγλυφο που βρέθηκε
 488 εκεί παριστάνεται ποτάμιος θεός και τρεις νύμφες τις οποίες η αναθηματική επιγραφή ονομάζει *Μινωίδες*
νύμφες, όνομα που πιθανόν αποτελεί ανάμνηση μινωικής εγκατάστασης στο νησί.

489-491 Στην απέναντι πλευρά του δρόμου είναι το *Στοιβάδειον* (55), ναΐσκος του Διονύσου με μορφή απλής
 εξέδρας. Αριστερά και δεξιά του ναΐσκου, πάνω σε ψηλές μαρμάρινες βάσεις, είναι δύο υπερμεγέθεις φαλ-
 λοί, ιερά σύμβολα της διονυσιακής λατρείας. Οι τρεις πλευρές της νότιας βάσης είναι διακοσμημένες με
 ανάγλυφες παραστάσεις: στο κέντρο ένας πετεινός, με κεφάλι σε σχήμα φαλλού, δεξιά προπορεύεται ένας
 Σάτυρος με κρατήρα κι ακολουθεί ο μεθυσμένος Διόνυσος υποβασταζόμενος από μια Μαινάδα, αριστερά
 πάλι Διόνυσος με Μαινάδα και Πάνα. Το μνημείο το αφιέρωσε στον θεό, προστάτη του θεάτρου, ο Καρύ-
 στιος, γιος του Ασβήλου, ο οποίος είχε νικήσει ως χορηγός θεατρικής παράστασης (γύρω στο 300 π.Χ.).
 Κοντά στο ναΐσκο βρέθηκαν πολλοί λίθινοι φαλλοί και ένας από αυτούς τοποθετήθηκε στη βάση του Καρύ-
 στιου, η οποία πολύ πιθανόν στήριζε ανάλογο ανάθημα. Η εξέδρα διαμορφώθηκε τον 2ο αι. π.Χ. και τότε
 492, 494 πιθανόν τοποθετήθηκε συμμετρικά ένας δεύτερος φαλλός στο άλλο άκρο. Στο εσωτερικό της εξέδρας ήταν
 τοποθετημένο άγαλμα γυμνού Διονύσου, καθισμένου νωχελικά σε θρόνο, ανάμεσα σε δύο αγάλματα ηθο-
 ποιών με κουστούμι Παπποσειληνού. Και τα τρία αγάλματα χρονολογούνται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.

Ο Διόνυσος, ο θεός της δημιουργικής δύναμης που γονιμοποιεί τη φύση, αυτός που, χαρίζοντας στους
 ανθρώπους το θεϊκό δώρο του αμπελιού, τους έδωσε τη δυνατότητα να εξισώνονται –έστω και για λίγο–
 με τους θεούς, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής, τόσο στη Δήλο όσο και στη γειτονική Μύκονο. Λατρευόταν πανελ-
 λήνια με περίπου 140 διαφορετικά επίθετα που φανερώνουν τη δύναμη και τις ιδιότητές του. Στη Δήλο και
 στη Μύκονο λατρευόταν ως *Ληνεύς* (θεός του τρύγου) και *Βακχεύς* (θεός της μυστικιστικής μέθης και της
 οργιαστικής έκστασης). Κισσοστεφανωμένος και γυμνός, παριστανόταν σε πολλά αγάλματα, ανάγλυφα και

ψηφιδωτά, πάντα με τη χαρούμενη συνοδεία του. Ο Πλούταρχος, ισόβιος ιερέας του Απόλλωνα στους Δελφούς, αναφέρει πως το Δελφικό Ιερό ανήκει εξίσου στον Διόνυσο και τον Απόλλωνα.⁹⁴ Η Δήλος ανήκε πάντα αποκλειστικά στον Απόλλωνα και η Μύκονος στον Διόνυσο, αλλά και στα δύο νησιά λατρεύονταν εξίσου και οι δύο θεοί. Στη Μύκονο βρέθηκε τον περασμένο χρόνο το σημαντικό Ιερό του Απόλλωνος Εκατομβίου, και στη Δήλο ο Διόνυσος ήταν εξαιρετικά δημοφιλής. Παρά την αντίθεση των χαρακτήρων τους οι δύο αδελφοί συνεργάζονται και συμβιώνουν αρμονικά, συμπληρώνοντας ο ένας τον άλλο. «Τον έναν τον ονομάζουν Φοίβο για την τέλεια καθαρότητα του φωτός και τον άλλο Ζαγρέα, Νυκτέλιο και Ισοδαίτη. Στον Βάκχο ψάλλουν διθυράμβους γεμάτους πάθη, μεταβολές, περιπλανήσεις και περιπέτειες, ενώ στον Απόλλωνα ψάλλουν τον παιάνα, ύμνο συγκρατημένο και σώφρονα. Τον Απόλλωνα τον θεωρούν αγέραστο και αιώνια νέο, ενώ τον Διόνυσο τον παριστάνουν με διαφορετικές μορφές. Γενικά στον Απόλλωνα αποδίδουν σταθερή συμπεριφορά, τάξη και τέλεια σοβαρότητα, ενώ στον Διόνυσο παιχνιδιάρικη αταξία, ακολασία, σοβαρότητα και τρέλα και τον αποκαλούν εΐιον, αυτόν που ξεσηκώνει τις γυναίκες και χαίρεται με τις μαινάδες».⁹⁵ Τον μήνα Γαμηλιώνα (Ιανουάριο-Φεβρουάριο) οι κάτοικοι της Δήλου γιόρταζαν τα Λήναια προς τιμήν του Διονύσου. Την περίοδο της ανεξαρτησίας, τον μήνα Γαλαξιώνα (Μάρτιο-Απρίλιο) γιόρταζαν τα Διονύσια με πομπές, μουσικούς αγώνες και παραστάσεις τραγωδιών και κωμωδιών στο θέατρο. Στις 12 του μήνα ξεκινούσε από τον βωμό του θεού μια πομπή που κατέληγε στο θέατρο. Κεντρικό στοιχείο της πομπής ήταν ένα χρωματισμένο ξύλινο άγαλμα πετεινού με φαλλόμορφο κεφάλι, το οποίο έσερναν εργάτες πάνω σε άμαξα. Κοντά στο ναΐσκο του Διονύσου βρέθηκαν φαλλοί διαφόρων μεγεθών, σύμβολο της γονιμοποιού δύναμης του θεού, ο οποίος λατρευόταν ως Διόνυσος Φαλλήν.

Το Μουσείο (56) και το αναψυκτήριο (57) οικοδομήθηκαν στις αρχές του περασμένου αιώνα πάνω από τα ερείπια μιας πλούσιας συνοικίας της πόλης, από την οποία έχει ανασκαφεί μόνο η πρόσοψη μιας σειράς καταστημάτων απέναντι από τον Περίβολο του Ιερού. Μπροστά στα καταστήματα μια στοά με κίονες από γρανίτη ή χοντρόκοκκο μάρμαρο προστάτευε τους πελάτες από τον ήλιο ή τη βροχή. Στο τελευταίο κτήριο (64), μια πλούσια κατοικία που εγκαταλείφθηκε μετά την καταστροφή του 88 π.Χ., είχε εγκατασταθεί ένα εργαστήριο μαρμαράδων. Ανάμεσα σε άλλα ημιτελή γλυπτά βρέθηκε και μια επιτύμβια στήλη, παραγγελία των φίλων του Κέρδωνα που χάθηκε στη θάλασσα. Στο γωνιακό κατάστημα η πόρτα ανοίγει προς τα έξω, πράγμα που απαγορευόταν επειδή υπήρχε κίνδυνος για τους περαστικούς.

Στην απέναντι πλευρά του στενού δρόμου είναι ένας ιδιόρρυθμος ναΐσκος (65), πιθανόν αφιερωμένος στον Ερμή, τον θεό του εμπορίου, προστάτη της εμπορικής αυτής περιοχής. Στο εσωτερικό από τα δύο μικρά δωμάτια που αποτελούν το ναό, ήταν μια Ερμαϊκή στήλη του θεού και μπροστά της ένα μαρμαρίνο τραπέζι, από το οποίο σώζονται μόνο τα πόδια, για τις προσφορές των πιστών. Για την προστασία ίσως αυτών των προσφορών είχε τοποθετηθεί μεταλλικό κιγκλίδωμα ανάμεσα στο εσωτερικό δωμάτιο και τον εξωτερικό χώρο, που ήταν ανοιχτός στον δρόμο.

Ο Ερμής ήταν ο πιο πολυάσχολος από τους Ολύμπιους θεούς, αφού ήταν συγχρόνως λόγιος και κερδῶος και χθόνιος, προστάτης των εμπόρων, των κλεπτών και των οδοιπόρων, αγγελιαφόρος των θεών και ψυχοπομπός. Εξώγαμο και αυτός παιδί του Δία – κανένα από τα νόμιμα παιδιά του θεού δεν λατρεύεται στη Δήλο – συνυπάρχει αρμονικά με τους ετεροθαλείς αδελφούς του. Με τον Απόλλωνα και τον Ηρακλή λατρεύεται στο Γυμνάσιο και στις Παλαιίστρες, ενώ με την Αφροδίτη κυρίως, αλλά και τον Απόλλωνα και τον Ηρακλή, είναι προστάτης των αγορανόμων, των αστυνόμων, των ελαιοπωλών, των οινοπωλών και γενικά των εμπόρων. Μολονότι υπάρχουν ναΐσκοι αφιερωμένοι στη λατρεία του, δεν αναφέρονται και δεν έχουν αναγνωριστεί αγάλματά του, αλλά μόνο Ερμαϊκές στήλες τοποθετημένες σε πολλά σημεία της πόλης, σε δρόμους, σε πλατείες, σε ιδιωτικά και δημόσια κτήρια. Μέχρι τώρα έχουν βρεθεί 252 Ερμαϊκές στήλες, ελάχιστες ολόκληρες. Οι περισσότερες (191) είναι απλές τετράγωνες στήλες, τύπος που δημιουργήθηκε στην Αθήνα, με κεφάλι Ερμή, Ηρακλή, Ερμαφρόδιτου, πορτρέτο αθλητή και σπανιότερα με κεφάλι Σατύρου. Αρκετές (53) αποτελούνται από κορμό ντυμένο με χιτώνα, ιμάτιο ή λεοντή, που απολήγει στο κάτω μέρος σε στήλη και παριστάνουν Ηρακλή, Αρποκράτη, Ερμαφρόδιτο, Πρίαπο, Σειληνούς και Σατύρους. Λίγες (8) είναι κορμός γυμνός και παριστάνουν Σάτυρο ή Ερμαφρόδιτο.

Ο δρόμος οδηγεί σε μια μικρή πλακοστρωμένη πλατεία, στο κέντρο της οποίας είναι ένα κυκλικό, μαρμαρίνο μνημείο του 5ου αιώνα π.Χ., αφιερωμένο στη λατρεία των προγόνων της αθηναϊκής οικογένειας των Πυρρακιδών. Μια χιλιετία σχεδόν αργότερα, τον 5ο αι. μ.Χ., πάνω από τα ερείπια των αρχαίων κατοικιών οικοδομήθηκε με μάρμαρα από αρχαία αναθήματα η τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου μάρτυρος Κηρύκου (66). Στο ιερό σώζεται το σύνθρονον, κλιμακωτά καθίσματα για τους ιερείς και τμήματα της αγίας τράπεζας, ενώ στο κεντρικό κλίτος σώζονται τμήματα του μαρμαρίνου άμβωνα.

Ένα σύγχρονο μονοπάτι, που περνά πάνω από το μη ανασκαμμένο τμήμα της πόλης, οδηγεί στο Άφροδίσιον (67). Ο μικρός μαρμαρίνος ναός αφιερώθηκε στη θεά από τον Δήλιο άρχοντα Στησίλεω το 305/4 π.Χ. και αποτελείται από πρόναο και σηκό. Στον πρόναο, αριστερά, υπήρχε μαρμαρίνο θρανίο και στον σηκό το

μαρμάρινο λατρευτικό άγαλμα της θεάς, που κρατούσε ξύλινη επιχρυσωμένη φιάλη, αφιέρωμα κι αυτό του Στησίλεω. Στις βάσεις αριστερά και δεξιά της εισόδου ήταν τοποθετημένα τα αγάλματα της μητέρας και του πατέρα του Στησίλεω. Αργότερα η κόρη του Στησίλεω Εχενίκη αφιέρωσε στο ναό το ποσό των 3.000 δραχμών για να γίνουν ετήσιες θυσίες στην Αφροδίτη και τον Απόλλωνα. Μπροστά στο ναό σώζονται τα λείψανα του βωμού της θεάς, στον οποίο ακόμη σήμερα αφήνουν προσφορές, συνήθως λουλούδια ή φρούτα.

Στους λογαριασμούς του Ιερού αναφέρονται συχνά δαπάνες για τον χρωματισμό, τη συντήρηση και τη διακόσμηση του αγάλματος και του ναού της θεάς και καταγράφονται με λεπτομέρεια τα πολύτιμα αφιερώματα που φυλάσσονταν στο ναό και στους οίκους: μαρμάρινες τράπεζες, χάλκινα θυμιατήρια, αγάλματα και αγαλμάτια της Αφροδίτης και του Έρωτα, μάλλινοι λευκοί χιτώνες, χρυσά κοσμήματα, πίνακες, χάλκινα κάτοπτρα, χρυσά κύπελλα, γυάλινα αγγεία με αρώματα κ.ά.

Ο εξίσου δημοφιλής Έρωτας λατρευόταν στο Γυμνάσιο, αλλά δεν είχε δικό του Ιερό· ίσως επειδή, όπως γράφει ο Πλούταρχος στον *Ερωτικό*, ο Έρωτας δεν υπάρχει χωρίς την Αφροδίτη: «... κι αν, όπως λέει ο Πρωτογένης, δεν υπάρχει σχέση ανάμεσα στον έρωτα των αγοριών και στη σαρκική επαφή, τότε πώς είναι αυτός ο Έρωτας χωρίς την Αφροδίτη, αφού αυτήν μονάχα του ορίσαν οι θεοί να υπηρετεί και να φροντίζει και από εκείνη να παίρνει τόση δύναμη και δόξα, όση εκείνη του επιτρέπει. Κι αν υπάρχει κάποιος Έρωτας χωρίς την Αφροδίτη, σαν μεθύσι χωρίς κρασί, αλλά με πιστό από σύκα και κριθάρι, ο συγκλονισμός του είναι άκαρπος, λειψός, και γρήγορα χορταίνεται».

582-605

Από τις 30.000 περίπου παραστάσεις που σώθηκαν στα πήλινα σφραγίσματα από την Οικία των Σφραγισμάτων, περισσότερες από 2.000 απεικονίζουν τον Έρωτα με τη μορφή που ήταν γνωστός στους ελληνιστικούς χρόνους: ένα φτερωτό αγόρι εξοπλισμένο με φαρέτρα και βέλη, πονηρό, άτακτο και σκληρό, που δοκιμάζει θεούς και ανθρώπους.

Συχνά παριστάνεται να παίζει λύρα καθισμένος στη ράχη ενός δελφινιού. Ο Έρωτας, ως σύντροφος των Μουσών και των Χαρίτων, αγαπά ιδιαίτερα τη μουσική, το τραγούδι και τον χορό, γιατί κυρίως μέσα από αυτά οι θνητοί εκδηλώνουν, επιδιώκουν, επιτυγχάνουν, κατευνάζουν, επιτείνουν, γλυκαίνουν ή γιατρεύουν τη θεία μανία του. Είναι αυτός που κάνει ποιητές κι αυτούς ακόμη που ήταν πριν *άμουσοι*.⁹⁶ Από τους κλασικούς ήδη χρόνους ο Έρωτας παρουσιάζεται με μια ποικιλία μουσικών οργάνων, κυρίως λύρα, αλλά και κιθάρα, βάρβιτο, αυλούς, τύμπανο, κύμβαλα, τρίγωνο. Σπανιότερα παίζει σύριγγα, ίσως γιατί η σύριγγα, το μουσικό όργανο των βοσκών, ταυτίζεται με τον Πάνα, τον εφευρέτη της. Ο αγροίκος, άκοιμος και ερωτικά ακόρεστος Πάνας, που νοιαζόταν μονάχα για τη σαρκική απόλαυση, ερχόταν συχνά σε αντίθεση με τον Έρωτα, ο οποίος ακολουθούσε άλλες μεθόδους για τις κατακτήσεις του. Οι ελάχιστες παραστάσεις Έρωτα με σύριγγα εντοπίζονται κυρίως στην ύστερη αρχαιότητα, όταν ο Πάνας, με τις ερμηνείες των στωικών και των ορφικών, εξυψώθηκε σε *Μέγα Πάνα*, προσωποποίηση όλων των δυνάμεων της φύσης.

Σ' ένα από τα δύο αγάλματά του που υπήρχαν στο Γυμνάσιο, ο θεός εμφανιζόταν με τη λεοντή και το ρόπαλο του Ηρακλή, του κατεξοχήν θεού του Γυμνασίου, τον οποίο προφανώς απόπλισε και παραμέρισε. Στα σφραγίσματα ο Έρωτας συχνά αποπλίζει τον ήρωα, τον νικά, τον αιχμαλωτίζει ή τον βασανίζει, μια και ακόμη κι αυτός, ο πιο δυνατός από τους θνητούς, δεν μπόρεσε να αντισταθεί στη δύναμή του και υποτάχτηκε στην Ομφάλη. Άλλοτε πάλι τον στεφανώνει ως νικητή – ο ήρωας μέσα σε μια νύχτα κοιμήθηκε και με τις 50 παρθένες κόρες του Θέσπιου, με τις οποίες απόκτησε 52 γιούς, και έρχεται δεύτερος, μετά τον Ποσειδώνα, σε εξώγαμα τέκνα, 82 συνολικά!

Οι περισσότερες όμως από τις παραστάσεις των σφραγισμάτων δείχνουν αλληγορικά τα πάθη της Ψυχής, η οποία παριστάνεται είτε με μορφή κόρης είτε ως νύμφη-πεταλούδα. Ο Έρωτας την παρακολουθεί, την κυνηγά, προσπαθεί να τη δελεάσει, τη συλλαμβάνει, την αγκαλιάζει και τη φιλά, την κατευθύνει και την κυβερνά ή τη βασανίζει, τη σιγοκαίει, την ψύχει, τη χτυπά, τη σουβλίζει και τη σιγοψήνει. Τα πάθη αυτά της Ψυχής περιγράφει ένα ελληνιστικό επίγραμμα⁹⁷:

*... και νά, μες στην παγίδα έπεσες. Τι σπαρταράς μάταια τώρα
στα δεσμά σου; Ο ίδιος ο Έρωτας έδεσε τα φτερά σου
και σ' έριξε μες στη φωτιά. Με μύρα σ' έρανε όταν λιγοθυμούσες
και δάκρυα σου 'δωκε καυτά να πιεις όταν διψούσες.
Βασανισμένη μου ψυχή! Άλλοτε φλέγεσαι και άλλοτε παγώνεις,
κι ανάμεσα σ' αυτά τα δυο μια ανάσα μόλις παίρνεις.*

ΜΕΛΕΑΓΡΟΣ, 1ος αι. π.Χ.

Ο Έρωτας, ως γιος της θαλασσογεννημένης Αφροδίτης, αγαπά ιδιαίτερα τις θαλασσινές ασχολίες. Στα σφραγίσματα, αλλά και σε άλλες ελληνιστικές παραστάσεις, εμφανίζεται συχνά ως ψαράς ή ως πηδαλιούχος ιδιόρρυθμων σκαφών, εικόνες που παραπέμπουν αλληγορικά στην ικανότητά του να συλλαμβάνει και να κυβερνά τις ανθρώπινες ψυχές⁹⁸:

Ναύκληρός μου είναι η Κύπρις, ο Έρωτας στα χέρια του
κρατά το δοιάκι και το πηδάλιο της ψυχής μου.

ΜΕΛΕΑΓΡΟΣ, 1ος αι. π.Χ.

| 83

Σε λιγότερες παραστάσεις οι ρόλοι αντιστρέφονται και είναι η Ψυχή εκείνη που αιχμαλωτίζει και βασανίζει τον Έρωτα. Ακόμη λιγότερες είναι οι παραστάσεις που δείχνουν την ευτυχή κατάληξη: αγκαλιάζονται και φιλιούνται στα χείλη.

Με την Αφροδίτη και τον Έρωτα συνδέεται ο Ερμαφρόδιτος, γιος της Αφροδίτης και του Ερμή, που κληρονόμησε την τέλεια ομορφιά και των δύο γονέων του. Η νύμφη της πηγής Σαλμακίδας τον ερωτεύτηκε παράφορα, τον σφιχταγκάλιασε κι ενώθηκε απόλυτα μαζί του, δίνοντάς του και θηλυκά χαρακτηριστικά. Αρχικά ο Ερμαφρόδιτος, ανατολική θεότητα που ήρθε μέσω της Κύπρου στην Ελλάδα, παρίστανε ένα πρωταρχικό ανθρώπινο ον, ανώτερο και τελειότερο, στο οποίο συνυπήρχαν και τα δύο φύλα και μπορούσε να αυτογονιμοποιείται. Τέτοια όντα υπάρχουν σε όλες τις θρησκείες, αυτή την ιδέα αναπτύσσει ο Αριστοφάνης στο πλατωνικό Συμπόσιο, και ένα τέτοιο ον υπαινίσσεται η δημιουργία της Λίλιθ ή της Εύας από τμήμα του Αδάμ. Πρώτος ο Πραξιτέλης, πραγματώνοντας τις ερωτικές φαντασιώσεις τις δικές του και της ανδρικής πελατείας του, αναπαρέστησε ωραίους, ηδυπαθείς εφήβους με τρυφερά παρθενικά σώματα. Στα αγάλματα του Απόλλωνα, του Διονύσου, αλλά κυρίως του Σάτυρου και του Έρωτα των Θεσπιών, τα έργα που ο ίδιος αγαπούσε περισσότερο,⁹⁹ υπάρχουν έντονα θηλυκά στοιχεία. Αν η Κνιδία Αφροδίτη του έγινε πιο διάσημη και αγαπήθηκε περισσότερο, οφείλεται στο γεγονός ότι ο ερωτισμός της απευθυνόταν σε ένα ευρύτερο κοινό:

606-611

563-567

«Αφού χαρήκαμε τα φυτά των κήπων μπήκαμε στο ναό. Η θεά στέκεται στη μέση –έξοχο άγαλμα από παριανό μάρμαρο– χαμογελώντας ελαφρά, περήφανα, με τα χείλη μισάνοιχτα. Κανένα ρούχο δεν κρύβει την ομορφιά της, που αποκαλύπτεται ολόκληρη, εκτός από το σημείο που από ντροπή προσπαθεί να καλύψει με το χέρι της. Τόσο μεγάλη ήταν η τέχνη του δημιουργού, που το σκληρό κι ανυπότακτο μάρμαρο προσαρμόστηκε στην παράσταση του κάθε μέλους. Ο Χαρικλής λοιπόν έβγαλε μια παράφορη κραυγή γεμάτη πάθος και είπε: “Ο πιο ευτυχισμένος απ’ όλους τους θεούς ήταν ο Άρης, που πιάστηκε στα δεσμά εξαιτίας της”. Έτρεξε και τεντώνοντας τον λαιμό του άρχισε να φιλά τη θεά με χείλη αχόρταγα όπου μπορούσε. Ο Καλλικρατίδας στεκόταν σιωπηλός και θαύμαζε χωρίς να μιλά. Ο ναός έχει πόρτες και από τις δύο πλευρές για όσους θέλουν να δούν τη θεά και από πίσω... Όταν η πόρτα άνοιξε θαμπωθήκαμε από την ομορφιά και ο Αθηναίος, που πριν από λίγο παρατηρούσε απαθής, μόλις είδε τα οπίσθια της θεάς, που θύμιζαν σώμα αγοριού, έβγαλε πιο παράφορη κραυγή απ’ ό,τι πριν ο Χαρικλής: “Ηρακλή, τι αρμονικές αναλογίες που έχει από πίσω! Τι πλούσιες λαγόνες, τις αγκαλιάζεις και γεμίζουν τα χέρια σου! Πόσο όμορφα καμπυλώνονται οι γλουτοί, ούτε αδύνατοι, κολλημένοι στα κόκαλα, ούτε πάλι παχύσαρκοι. Κι εκείνα τα μέρη που σφραγίζονται στις δυο πλευρές από τα ισχία, πόσο γλυκά χαμογελούν! Από τον μηρό μέχρι την κνήμη και την πατούσα οι αναλογίες είναι τέλειες! Έτσι είναι και ο Γανυμήδης στον ουρανό όταν προσφέρει νέκταρ στον Δία και το κάνει γλυκύτερο!”¹⁰⁰

Στους ελληνιστικούς χρόνους, περίοδο ερωτικού κορεσμού και αναζήτησης διαφορετικών διασκεδάσεων, οι παραστάσεις τρυφερών αγοριών με έντονα θηλυκά χαρακτηριστικά είναι πολύ περισσότερες και πολύ πιο σαφείς. Οι καλλιτέχνες δεν αρκούνται πια σε υπαινιγμούς και αντί να παριστάνουν ένα αγόρι με εκθηλωμένα χαρακτηριστικά, παριστάνουν μια νεαρή παρθένο με γεννητικά όργανα εφήβου. Το θέμα του Ερμαφρόδιτου ήταν ιδιαίτερα αγαπητό στην Αλεξάνδρεια και στη Δήλο, πόλεις με μεγάλη ελευθερία έκφρασης, στις οποίες, εξαιτίας του έντονα κοσμοπολίτικου χαρακτήρα τους, τα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς δεν ήταν τόσο αυστηρά και ο καθένας μπορούσε να ακολουθήσει τις επιθυμίες της καρδιάς του.

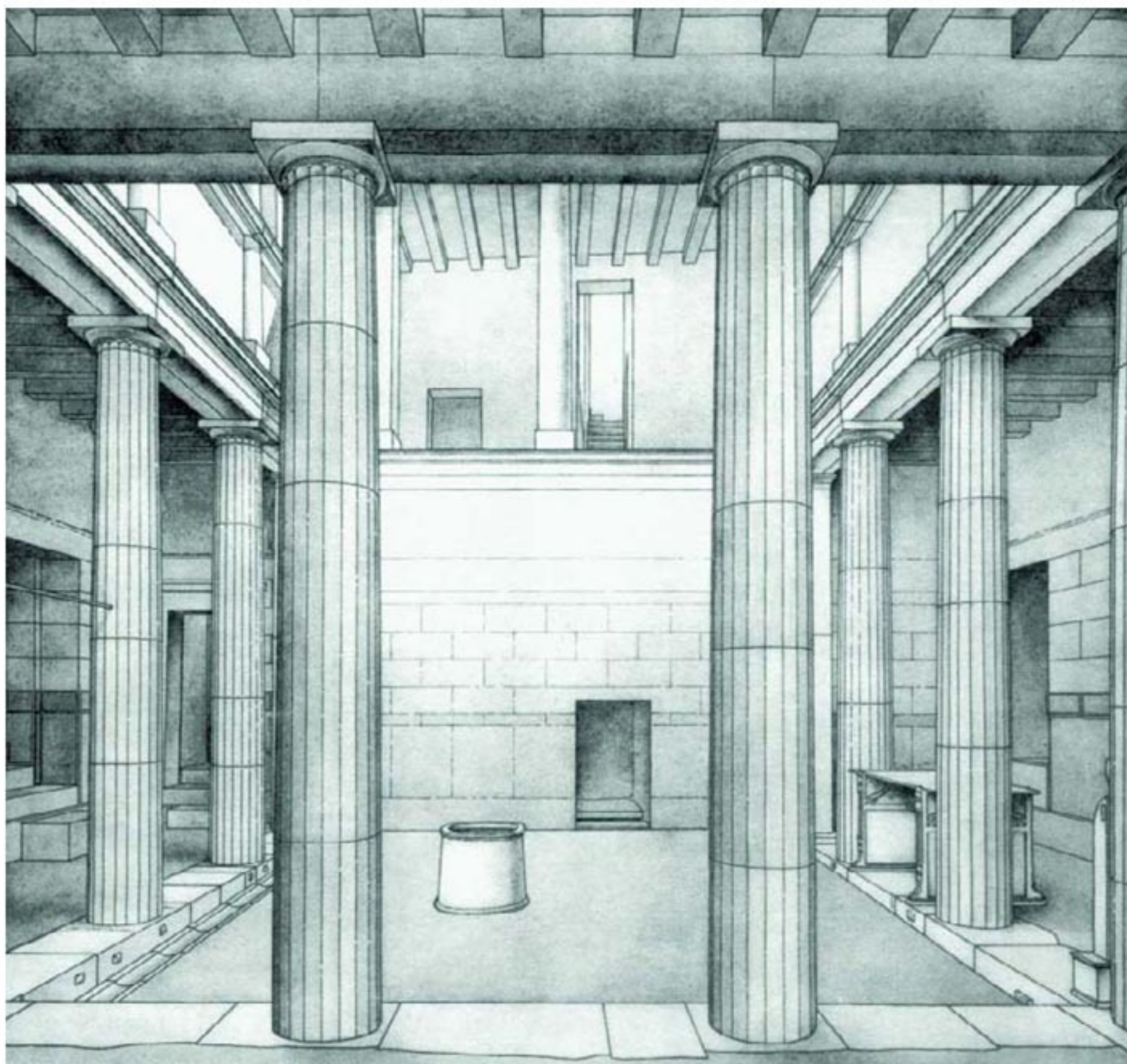
Διαφορετικές είναι οι παραστάσεις του Πρίαπου, γιου επίσης της Αφροδίτης και του Διονύσου κατά μία παράδοση. Ο Πρίαπος ήταν θεός προστάτης των κήπων, των αγρών, των αμπελιών, των κοπαδιών και των μελισσών. Ο τεράστιος φαλλός του, που τον έκανε επικίνδυνα δημοφιλή στις γυναίκες της Λαμψάκου, ήταν σύμβολο ευγονίας και τα στήθη προστέθηκαν συμπληρωματικά για να τονίσουν τη γονιμοποιό του δύναμη.

612

Η Οικία των Έρμων (68), ένα πολυώροφο κτήριο που ανασκάφηκε το 1949-50, είναι ουσιαστικά η πρώτη δηλιακή κατοικία για την οποία έχουμε σημαντικά ευρήματα και πληροφορίες χάρη στον εξάριετο Γάλλο αρχαιολόγο Jean Marcadé. Στο ισόγειο, αμέσως αριστερά της εισόδου, είναι το αποχωρητήριο και στο βάθος του διαδρόμου το λουτρό με μικρό πήλινο λουτήρα και θρανίο για να ακουμπούν τα ρούχα τους οι λουόμενοι. Στη νότια πλευρά του αιθρίου, λαξευμένες στον φυσικό βράχο, είναι δύο κόγχες που ακόμη σήμερα αναβλύζουν νερό. Το νερό από τις κόγχες, καθώς και το νερό της βροχής από τη στέγη, συγκεντρωνόταν στην υπόγεια δεξαμενή, κάτω από το αίθριο, και το αντλούσαν από το πηγάδι που υπάρχει στο κέντρο. Εδώ βρέθηκε το ωραίο άγαλμα νύμφης, αγαλμάτια της Άρτεμης, της Αφροδίτης, της Τύχης και του Ηρα-

613-618

Το αίθριο της Οικίας των Ερμών (Delorme J. - Fomin Y., 1952).

κλή, πολλές Ερμαϊκές στήλες (από τις οποίες ονομάστηκε και το κτήριο) και μια μαρμάρινη τράπεζα προσφορών. Το αίθριο έχει στοές στις τρεις πλευρές με μαρμαρίνους κίονες. Στη βόρεια πλευρά του αιθρίου είναι ο Οίκος με δύο μικρά υπνοδωμάτια (ή ασφαλείς αποθήκες) πίσω του, στην ίδια διάταξη όπως στην Οικία της Λίμνης και σε άλλες κατοικίες της Δήλου. Ένας μικρότερος οίκος, στην ανατολική πλευρά του αιθρίου, προοριζόταν για περισσότερο ιδιωτικά δείπνα. Δύο λίθινες σκάλες οδηγούσαν, η μία κατευθείαν στον πρώτο όροφο και η άλλη πρώτα σε ένα είδος ημιωρόφου. Στον όροφο επαναλαμβανόταν ο περίστυλος χώρος του ισογείου, ενώ οι υπόλοιποι όροφοι αναπτύσσονται κλιμακωτά στην πλαγιά του λόφου. Είναι αβέβαιο αν πρόκειται για κατοικία μιας πλούσιας οικογένειας ή λέσχη κάποιου συλλόγου.

623-624

Λίγο πιο πάνω, σε ένα χαμηλότερο επίπεδο, είναι το Σαραπιείο Α' (70), το αρχαιότερο Ιερό του θεού, που ιδρύθηκε γύρω στο 220 π.Χ. Όπως και στα άλλα δύο Σαραπιεία, ο Σάραπις συλλατρευόταν κι εδώ με την Ίσιδα, τον Άνουβι και αργότερα και τον Ωρο, εξελληνισμένο ως Αρποκράτη.

Σε μια αίθουσα υπάρχουν μαρμαρίνα θρανία για τις συγκεντρώσεις των πιστών. Μια επιγραφή αναφέρει τα ονόματα των δωρητών των θρανίων, έτσι όπως γίνεται ακόμη σήμερα στα στασίδια των εκκλησιών: ΣΑΡΑΠΙΔΙ ΙΣΙΔΙ ΑΝΟΥΒΙΔΙ ΑΚΕΣΙΣ ΑΡΧΕΒΙΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΕΧΝΑ ΣΩΓΕΝΟΥΣ ΠΑΡΙΟΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΕΥΧΗΝ: ο Άκεσις, ο γιος του Αρχέβιου, και η Σωτέχνα, κόρη του Σωγένη, από την Πάρο, τα αφιερώνουν στον Σάραπι, την Ίσιδα και τον Άνουβι ευχόμενοι για τα παιδιά τους. Ο ναός βρίσκεται στη μικρή πλακόστρωτη αυλή, πάνω

από μια υπόγεια δεξαμενή¹⁰¹ που γέμιζε με τα ιερά νερά του Ινωπού για τους τελετουργικούς καθαρισμούς. Πιθανόν ο μύθος ότι ο Ινωπός ποταμός επικοινωνεί υπόγεια με τον Νείλο, το νερό του οποίου ήταν απαραίτητο για τις τελετουργίες των Αιγυπτιακών Ιερών, δημιουργήθηκε ακριβώς για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες αυτές. Παρά την ίδρυση των άλλων δύο Σαραπιείων, το αρχαιότερο αυτό Ιερό του θεού εξακολουθούσε να λειτουργεί μέχρι την καταστροφή της Δήλου.

Μια πολύστιχη επιγραφή,¹⁰² χαραγμένη σε μικρό μαρμάρινο κίονα, διηγείται με πολλές λεπτομέρειες τον ερχομό του Σάραπι στη Δήλο και τις δυσκολίες που συνάντησε ο ιερέας του για να ιδρύσει το Ιερό σ' αυτό τον χώρο. Ο θεός εμφανίστηκε στο όνειρό του απαιτώντας την ίδρυση ναού σε συγκεκριμένο οικόπεδο. Ύπηρξαν όμως αντιδράσεις, πιθανόν από το ιερατείο, ίσως επειδή ο θεός, επιλέγοντας για το Ιερό του ένα από τα ψηλότερα σημεία του νησιού, επεδίωκε να εμφανιστεί ως κύριος θεός και πολιούχος του τόπου, επισκιάζοντας τον Απόλλωνα. Η επιγραφή χρονολογείται γύρω στο 220 π.Χ.: «Ο ιερέας Απολλώνιος, με εντολή του θεού, έγραψε τα παρακάτω. Ο παππούς μου ο Απολλώνιος, που ήταν Αιγύπτιος από την τάξη των ιερέων, ήρθε στη Δήλο από την Αίγυπτο φέρνοντας μαζί του το άγαλμα του θεού, τον οποίο υπηρετούσε, όπως ήταν πατροπαράδοτο. Λένε πως έζησε μέχρι τα 97 του χρόνια. Τον διαδέχτηκε ο Δημήτριος, ο πατέρας μου, που υπηρέτησε τους θεούς με ευλάβεια και γι' αυτό τιμήθηκε με χάλκινο άγαλμα, που βρίσκεται σήμερα στο ναό του θεού. Πέθανε 61 χρονών. Τότε παρέλαβα εγώ τα ιερά και ενώ τα φρόντιζα με επιμέλεια ο θεός εμφανίστηκε στον ύπνο μου και μου είπε ότι πρέπει να ιδρυθεί δικό του Σαραπιείο και να μη βρίσκεται πια σε νοικιασμένα σπίτια, όπως γινόταν μέχρι τότε, και πως ο ίδιος θα βρει τον κατάλληλο τόπο και θα μου τον φανερώσει. Έτσι κι έγινε. Ο τόπος αυτός, για τον οποίο υπήρχε πωλητήριο στην είσοδο της αγοράς, ήταν γεμάτος ακαθαρσίες. Αλλά, με τη θέληση του θεού, πολύ γρήγορα, μέσα σε έξι μήνες, έγινε η αγορά και οικοδομήθηκε το Ιερό. Κάποιοι όμως εναντιώθηκαν σε μένα και στον θεό και με έσυραν στα δημόσια δικαστήρια, αλλά ο θεός μου παρήγγειλε στον ύπνο μου πως θα νικήσουμε. Η δίκη έγινε και νικήσαμε με τη βοήθεια του θεού, γι' αυτό δοξάζουμε το όνομα των θεών. Για την υπόθεση αυτή γράφει και ο Μαιίστας...»

Ο Μαιίστας συνεχίζει για να πει την ίδια ιστορία ποιητικά, μεγαλόστομα και φλύαρα σε διπλάσιους στίχους απ' ό,τι χρειάστηκε ο Απολλώνιος. Ο θεός παρεμβαίνει και πάλι αργότερα για να βοηθήσει το Ιερό του. Η θαυμαστή του παρέμβαση αυτή τη φορά είχε τη μορφή διατάγματος της Ρωμαϊκής Συγκλήτου, το οποίο κοινοποιήθηκε και στον δήμο των Αθηναίων. Ο Σάραπις, όπως και οι κατοπινοί άγιοι, συνήθιζε να εμφανίζεται στα όνειρα των πιστών απαιτώντας την εκπλήρωση των επιθυμιών του. Οι επιγραφές που υπάρχουν στα αναθήματα διευκρινίζουν ότι αυτά έγιναν «κατά πρόσταγμα του θεού». Σε όνειρο εμφανίστηκε επίσης στον Πτολεμαίο Α' Σωτήρα, για να απαιτήσει τη μεταφορά του «αγάλματός του» στην Αλεξάνδρεια το συντομότερο δυνατό. Ο νέος αυτός θεός ήταν έμπνευση του Πτολεμαίου, ο οποίος, συνεχίζοντας την πολιτική του Αλεξάνδρου, θέλησε να δημιουργήσει μια θεότητα κοινή για τους Αιγύπτιους και τους Έλληνες, προσπαθώντας να ενώσει τους υπηκόους του βασιλείου του στη λατρεία ενός θεού αποδεκτού απ' όλους. Ο θεός δανείστηκε το όνομα του θεϊκού ταύρου Osor-Hari, πήρε κάποιες ιδιότητες του Όσιρι, του Δία, του Ασκληπιού, του Διονύσου και τη μορφή του Πλούτωνα, το άγαλμα του οποίου οικειοποιήθηκε. Οι Πτολεμαίοι προώθησαν το δημιούργημά τους τόσο καλά, ώστε πολύ σύντομα ο Σάραπις έγινε παγκόσμιος θεός, και στη Δήλο, κέντρο της πατροπαράδοτης ελληνικής θρησκείας, απέκτησε τρία σημαντικά Ιερά. Ο Σάραπις συγκεντρώνοντας τις ιδιότητες των περισσότερων ανδρικών θεοτήτων, εμφανιζόμενος γλυκός και μυστηριακός, αλλά παράλληλα μεγαλοπρεπής, ως δίκαιος Πατέρας-Προστάτης, προετοιμάζει το πέρασμα από τον πολυθεισμό στον μονοθεισμό και αποτελεί πρότυπο για την παράσταση του Παντοκράτορα. Το ίδιο συμβαίνει με την Ίσιδα, τη θεϊκή σύζυγό του, η οποία συγκεντρώνει τις ιδιότητες όλων των γυναικείων θεοτήτων:

«Είμαι η μητέρα όλης της φύσης, η κυρία όλων των στοιχείων, η πρώτη πηγή των αιώνων, η μεγαλύτερη των θεοτήτων, η βασίλισσα των ψυχών, η πρώτη στον ουρανό· σε μένα συγχωνεύονται όλοι οι θεοί και οι θεές, προστάζω κατά τη θέλησή μου τον λαμπερό θόλο του ουρανού, τους ευνοϊκούς ανέμους του Ωκεανού, την πένθιμη σιωπή του Ερέβους. Η οικουμένη με λατρεύει με χίλιες μορφές, με χίλια ονόματα, με διαφορετικές τελετές και προσευχές. Οι Φρύγες, η πρωτόγονη φυλή, με ονομάζουν Κυβέλη· οι Κύπριοι Παφία Αφροδίτη, οι γηγενείς Αθηναίοι Κεκρόπεια Αθηνά· οι Κρήτες Άρτεμη Δικτύνη· οι Σικελοί, που μιλούν τρεις γλώσσες, Περσεφόνη Στυγία· οι κάτοικοι της Ελευσίνας, αρχαία Δήμητρα, άλλοι Ήρα Μπελόνα, Εκάτη, μερικοί Ραμουσία Νέμεση. Μα οι Αιθίοπες, που ο ήλιος τούς φωτίζει στην ανατολή του, και οι Αιγύπτιοι, που στις επιστήμες προηγήθηκαν από όλους τους λαούς, μου αποδίδουν τη λατρεία που μου πρέπει και με λατρεύουν με το αληθινό μου όνομα, ως βασίλισσα Ίσιδα».¹⁰³

Η δεξαμενή του Ινωπού (71), πλάι στο Σαραπιείο Α', διαμορφώθηκε τον 2ο αι. π.Χ. και είχε 40 μ. μήκος και 8 ως 10 μ. πλάτος. Στη βόρεια πλευρά μια ωραία σκάλα με 22 μαρμάρινα σκαλοπάτια οδηγεί στο επί-

625

626-628

Το Σαμοθράκειον και το Μνημείο του Μιθριδάτη (Charouthier F., 1935).

πεδο του νερού, διευκολύνοντας την άντληση. Το πλατύσκαλο περιβάλλεται από καλοχτισμένο μαρμάρινο τοίχο. Μια δεύτερη δεξαμενή υπάρχει ψηλότερα, κάτω από το Σαραπιείο Γ'.

620-622

Στην πλαγιά του λόφου, πάνω από τη δεξαμενή, είναι το Σαμοθράκειον (72), ιερό αφιερωμένο στους Μεγάλους Θεούς της Σαμοθράκης, τους Κάβειρους, οι οποίοι αργότερα ταυτίστηκαν με τον Κάστορα και τον Πολυδεύκη, τους Διόσκουρους, γιους του Δία και της Λήδας. Οι Διόσκουροι ήταν αδελφοί της αθάνατης Ελένης, συζύγου του Μενελάου, και της θνητής Κλυταιμνήστρας, συζύγου του Αγαμέμνονα. Όταν ο θνητός Κάστωρ, γιος του Τυνδάρεω, σκοτώθηκε, ο αθάνατος Πολυδεύκης παρακάλεσε τον πατέρα του τον Δία να μοιραστεί την αθανασία με τον αγαπημένο του αδελφό, έτσι ώστε να περνά ο καθένας μια μέρα στον Άδη και μια μέρα στον Όλυμπο. Ο Δίας τοποθέτησε τους δύο αδελφούς στον ουρανό, σχηματίζοντας τον αστερισμό των Διδύμων. Οι Διόσκουροι ήταν προστάτες και οδηγοί των ναυτικών και πολύ συχνά στα σπίτια της Δήλου υπάρχουν τα σύμβολά τους, δύο στεφανωμένοι σκούφοι με ένα αστέρι στην κορυφή.

Μια πλατιά σκάλα σκαλισμένη στον βράχο οδηγεί από την όχθη του ποταμού στο ναό, κτήριο του 4ου αι. π.Χ., που είχε στην ανατολική πλευρά πρόναο με τέσσερις δωρικούς κίονες ανάμεσα σε παραστάδες. Τον 2ο αι. π.Χ. προστέθηκε στα νότια μία κόγχη, ενώ το 102/1 π.Χ. οικοδομήθηκε στα βόρεια το Μνημείο του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη Ευπάτορα, μια τετράγωνη, ανοιχτή αίθουσα με δύο ιωνικούς κίονες ανάμεσα σε παραστάδες στην πρόσοψη. Στο τύμπανο του αετώματος υπήρχε μια προτομή μέσα σε δίσκο. Δώδεκα ακόμη κυκλικές προτομές, που παρίσταναν στρατηγούς του Μιθριδάτη, δημιουργούσαν ένα είδος ζωφόρου στο εσωτερικό του μνημείου. Τα κεφάλια όλων των προτομών λείπουν και πιστεύεται ότι καταστράφηκαν μετά το 88 π.Χ. για λόγους εκδίκησης. Στο βάθος του μνημείου ήταν τοποθετημένο το άγαλμα του Μιθριδάτη-Διονύσου, αφιέρωμα του Αθηναίου ιερέα Ηλιάνακτα. Η κυκλική βάση μπροστά στο ναό στήριζε κάποτε τον κυκλικό, κοίλο βωμό, τα κομμάτια του οποίου είναι πεσμένα πλάι.

619

Απέναντι από το Σαραπιείο είναι πλούσιες ιδιωτικές κατοικίες και καταστήματα (69). Η Οικία Α' είναι μια ευρύχωρη κατοικία με ημιτελές περιστύλιο μόνο στις δύο πλευρές του αιθρίου. Μια μαρμάρινη βάση, που είναι έξω από το σπίτι, με την επιγραφή Νικόμαχος στήριζε χορηγικό μνημείο με μορφή φαλλού. Μια λίθινη σκάλα οδηγεί στο Σαραπιείο Β' (73), ιδιωτικό Ιερό Αιγυπτίων εμπόρων, που οικοδομήθηκε γύρω στο 200 π.Χ.

629-630

Στο άνδηρο πάνω από το Σαραπιείο Β' είναι τα Ιερά των Συριακών και των Αιγυπτιακών Θεοτήτων, που χωρίζονται μεταξύ τους με έναν εγκάρσιο τοίχο. Στο Ιερό των Συριακών Θεοτήτων (74) λατρευόταν η Ατάργατη, που ταυτίστηκε με την Αφροδίτη, και ο σύντροφός της Άδαδος, θεός συγγενικός με τον Δία. Ιδρύθηκε πιθανόν γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., αρχικά ως ιδιωτικό Ιερό, και από την τελευταία δεκαετία του 2ου αι. π.Χ. μέχρι την καταστροφή του (88 π.Χ.) ήταν το επίσημο Ιερό των Συρίων θεών. Η αρχική πρόσβαση ήταν από τη νότια πλευρά, από μια κλίμακα που οδηγούσε σε προπύλαια. Δεξιά, βρισκόταν το παλαιότερο τμήμα του Ιερού, μια τετράγωνη αυλή, περιβαλλόμενη από κτήρια, στη νότια πλευρά της οποίας ήταν οι ναοί των θεών. Λίγο πριν από το 100 π.Χ. το Ιερό επεκτάθηκε και κατέλαβε ολόκληρο το βόρειο τμήμα του ανδρήρου και τότε χτίστηκε στα βόρεια ένα νέο πρόπυλο, ως κύρια είσοδος του Ιερού. Μεταξύ των δύο προπύλων δημιουργήθηκε μια μακρά λεωφόρος, με στοά στη δυτική πλευρά κι ένα μικρό θέατρο στην ανατολική. Στο κέντρο της στοάς βρίσκεται μια εξέδρα αφιερωμένη, σύμφωνα με τις επιγραφές που υπάρχουν στα ψηφιδωτά δάπεδα, από τους Αθηναίους Φορμίωνα και Μίδα. Ακριβώς απέναντι, στη

δυτική πλευρά του δρόμου, είναι ένα μικρό θέατρο για 400 μέχρι 500 θεατές, με στοά σε σχήμα Π στο επάνω μέρος, το οποίο φαίνεται πως το χρησιμοποιούσαν για θρησκευτικά μυστήρια και τελετές. Σε κάποια άλλα δωμάτια στο ίδιο άνδρηρο παρέθεταν λατρευτικά γεύματα.

Το νότιο τμήμα του ανδρήρου καταλαμβάνεται από το *Σαραπιείον Γ' (75)*, που από το 180 π.Χ. περίπου ήταν το επίσημο ιερό των αιγυπτιακών θεών. Ένα επιβλητικό πρόπυλο στα ΝΑ οδηγούσε σε έναν μακρόστενο χώρο πλακισμένο από στοές. Από τον μικρό ναΐσκο στα νότια μια πλακοστρωμένη λεωφόρος μήκους 70 μ., που πλακισιωνόταν από δύο σειρές τετράγωνων βωμών εναλλασσόμενων με σφίγγες, οδηγούσε σε μια τετράγωνη αυλή, με τους ναούς των θεών και στοές. Ο ναός του Σάραπι, στη βόρεια πλευρά της αυλής, αποτελούνταν από τετράγωνο σηκό και πρόναο με τέσσερις κίονες. Μπροστά στο ναό σώζεται τμήμα του βωμού του θεού. Ο εν μέρει αναστηλωμένος ναός της Ίσιδας στα ανατολικά οικοδομήθηκε στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. και επισκευάστηκε το 135 π.Χ. από τους Αθηναίους. Το τύμπανο του αετώματος το κοσμούσε μία προτομή, ακέφαλη σήμερα. Η γυναικεία μορφή στο ακρωτήριο παρίστανε μάλλον Νίκη. Ο ναός είναι δωρικού ρυθμού, με δύο κίονες εν παραστάσει. Στο βάθος του σηκού βρίσκεται ακέφαλο το λατρευτικό άγαλμα της θεάς, αφιερωμένο το 128 π.Χ. από τους Αθηναίους, και μπροστά στο ναό σώζεται σε καλή κατάσταση ο ψηλός βωμός της.

Η αιγυπτιακή θεά Ίσις εισήχθη ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. στο ελληνικό πάνθεον, η λατρεία της όμως διαδόθηκε κυρίως μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου από τον Μ. Αλέξανδρο και την ίδρυση του βασιλείου των Πτολεμαίων. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος σχεδιάζοντας την Αλεξάνδρεια καθόρισε τον χώρο που θα χτιζόταν οι ναοί των ελληνικών θεών και της αιγυπτιακής Ίσιδας,¹⁰⁴ η οποία, γύρω στον 3ο-2ο αι. π.Χ., εξελληνίζεται και παριστάνεται με τον τύπο των άλλων ελληνικών θεοτήτων. Τα ποικιλόχρωμα ρούχα της συμβολίζουν το φως και το σκοτάδι, τη φωτιά και το νερό, τη ζωή και τον θάνατο, την αρχή και το τέλος. Στο ένα χέρι κρατούσε το σείστρο με το οποίο ρύθμιζε την άμπωτη και την παλίρροια του Νείλου και στο άλλο καδίσκο, ή κέρας αφθονίας, σύμβολα γονιμότητας. Από τους αλεξανδρινούς χρόνους η Ίσις λατρευόταν ως θαλασσινή θεότητα, εφευρέτης του ιστίου, προστάτις των ναυτικών, «Κυρία των Ανέμων», «ναυτιλίας Κυρία», σύμφωνα με τους ύμνους της Κύμης και της Άνδρου. Η λατρεία της κράτησε μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ. κι ακόμη σήμερα, όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς στο διαδίκτυο, υπάρχουν χιλιάδες πιστοί της θεάς. Η Ίσις ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στους ελληνιστικούς χρόνους επειδή είναι φιλεύσπλαχνη θεά, στοργική σαν μητέρα, «καταφυγή τῶν θλιβομένων» κοντά της όλοι βρίσκουν παρηγοριά για τα επίγεια βάσανα κι ελπίδα για τη μεταθανάτια ζωή:

«Αθάνατη και αγία προστάτιδα του ανθρώπινου γένους, συ που πάντα κοιτάζεις να το ανακουφίσεις, που έχεις για τους δυστυχείς τη στοργή μητέρας, που δεν παύεις ούτε ώρα ούτε στιγμή να ευεργετείς· συ που στη γη και στη θάλασσα μας προστατεύεις, που διαλύεις τις φουρτούνες της ζωής, που μας βοηθάς και στον κατατρεγμό ακόμη της μοίρας, που σταματάς το κακό και πίσω στρέφεις τις κακές επιδράσεις των άστρων. Ο ουρανός σε λατρεύει· ο Άδης σε αναγνωρίζει· εσύ γυρίζεις τη σφαίρα, ανάβεις τον ήλιο και κινείς το σύμπαν· στα πόδια σου είναι τα Τάρταρα· τα άστρα σε υπακούουν, κι εσύ ζωντανεύεις τη λάμψη τους, φέρνεις τις εποχές, ορίζεις τα στοιχεία· εξαιτίας σου φυσούν οι άνεμοι, μαζεύονται τα σύννεφα, οι σπόροι φυτρώνουν και ωριμάζουν. Τα πουλιά που κατοικούν στον αέρα, τα ζώα που πλανώνται στα βουνά, τα φίδια που έρχονται στη γη, τα τέρατα που κολυμπούν στη θάλασσα, τρέμουν μπροστά στη δύναμή σου...»¹⁰⁵

Εικόνες της Ίσιδας που θηλάζει τον μικρό Ώρο αποτέλεσαν το πρότυπο για την παράσταση της Βρεφοκρατούσας Παναγίας.

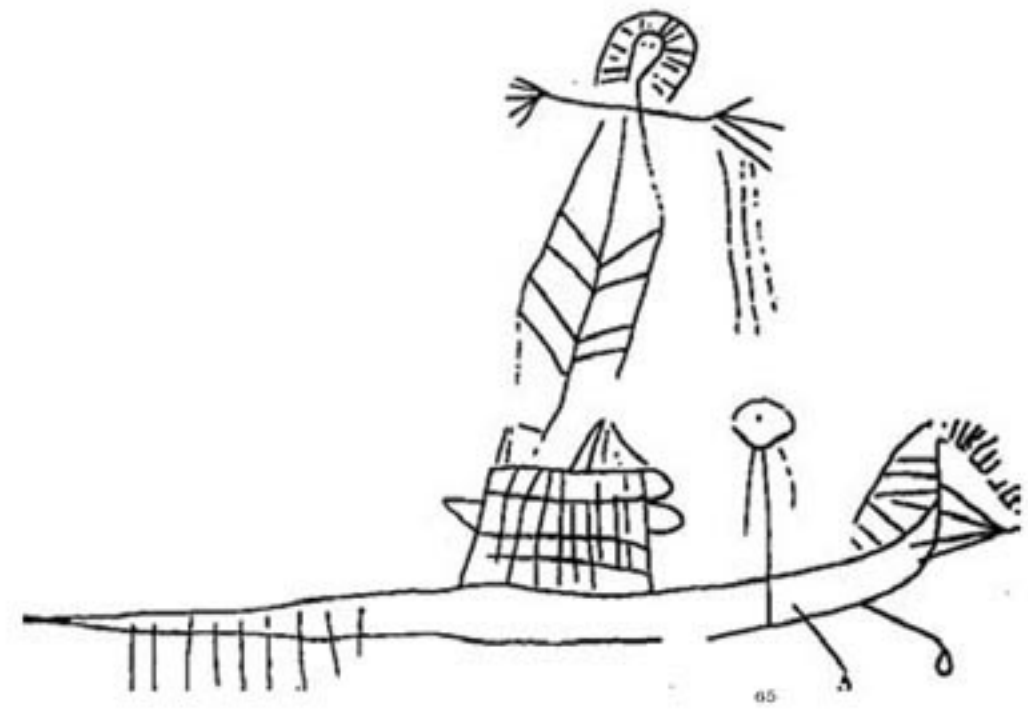
Μια σημαντική γιορτή των ναυτικών προς τιμήν της Ίσιδας, τα *πλοιαφέσια*, ή *Isidis navigium* για τους Ρωμαίους, επέζησε μέχρι τον 6ο μ.Χ. αιώνα. Η γιορτή ξεκίνησε από την Αλεξάνδρεια, αλλά γιορταζόταν σε πολλά μέρη, προφανώς και στη Δήλο, που είχε πάντα στενές σχέσεις με το βασίλειο των Πτολεμαίων και όπου η θεά ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής. Στις αρχές Μαρτίου, όταν άρχιζαν και πάλι τα θαλασσινά ταξίδια,

631-634

64

Ἴσις που θηλάζει τον Αρποκράτη (Φαγιούμ, 3ος αι. μ.Χ.) και εγχάρακτο πλοίο (μήκ. 0,16 μ.) από την Οικία των Κονιαμάτων (L. Basch, 1987). Η θεά, με το χαρακτηριστικό φόρεμα και στέμμα, στέκει σαν ιστός στο κέντρο του στολισμένου πλοίου με τα χέρια της ανοιχτά σαν κεραία (1ος αι. π.Χ.).

μετέφεραν το άγαλμα της θεάς σ' ένα καταστόλιστο πλοίο, το οποίο έβγαινε από το λιμάνι συνοδευόμενο από άλλα πλοία, και επέστρεφε μετά από ένα ταξίδι λίγων ωρών. Η εγχάρακτη εικόνα σε τοίχο της Οικίας των Κονιαμάτων, στην οποία παριστάνεται μια γυναικεία θεότητα πάνω από ένα πλοίο, πιθανόν αναπαριστά την τελετή. Αυτός ο «καθαγιασμός των υδάτων» συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας με τον ίδιο τρόπο. Στον Μέγα Γιαλό της γειτονικής Σύρου, στη γιορτή της Παναγίας της Θαλασσινής, γίνεται η ίδια τελετή. Η εικόνα της Παναγίας της Θαλασσινής, συνοδευόμενη από τους ιερείς και τους πιστούς, μεταφέρεται σ' ένα καταστόλιστο καΐκι, που βγαίνει έξω από το λιμάνι περιτριγυρισμένο από πολλά άλλα, εορταστικά στολισμένα σκάφη. Μετά από ένα σύντομο ταξίδι, στο οποίο ψέλνονται ύμνοι και δεήσεις στην Παναγία, η πομπή επιστρέφει στο λιμάνι και η εικόνα μεταφέρεται και πάλι στην εκκλησία.

Στη Δήλο η Ἴσις λατρευόταν ως *Πελαγία*, *Σώτειρα*, *Εὐπλοία*, *Τύχη*, *Ἰγυία*. Σ' αυτήν, στην Αφροδίτη, στον Ηρακλή, στους Διόσκουρους και στον Ποσειδώνα απευθύνονταν οι προσευχές των ναυτικών και οι ευχαριστίες όσων σώθηκαν από τρικυμίες ή πειρατές. Δίπλα στο ναό της Ἴσιδας υπήρχε ένας άλλος μικρός ναός, αφιερωμένος στον Σάραπι, την Ἴσιδα, τον Αρποκράτη και τον Ἄνουβι. Ο Αρποκράτης (Αρπεχρουδή) ήταν ο γιος του Ὄσιρι και της Ἴσιδας, ο νεαρός ήλιος που στην ανατολή του σκορπίζει τα σκοτάδια της νύχτας και νικά τον οικογενειακό εχθρό Σεθ. Στις αιγυπτιακές παραστάσεις ο Αρποκράτης παριστανόταν με το δάκτυλο στο στόμα, δήλωση απλώς της παιδικής ηλικίας του θεού, που θεωρήθηκε από τους Έλληνες ως συμβολισμός εχεμύθειας και σιωπής.¹⁰⁶ Ο Ἄνουβις, που παριστάνεται με κεφάλι τσακαλιού, είναι ο φύλακας των τάφων και ο ψυχοπομπός και αυτόν επικαλούνται για τους νεκρούς αγαπημένους. Οδηγεί τις ψυχές, που έχουν ήδη δικαστεί και έχουν βρεθεί καθαρές, στον Ὄσιρι για να ζυγιστεί η καρδιά τους. Πιστός στην οικογένεια, ακολούθησε την εξόριστη Ἴσιδα στα έλη του Δέλτα και ταρίχευσε τον νεκρό Ὄσιρι.

Πάνω από το Σαραπιείο Γ' είναι το *Ηραίο* (76), Ιερό της νόμιμης συζύγου του Δία, σε μεγάλη απόσταση από το Ιερό της αντιζήλου της. Ο αρχαιότερος ναός του 7ου αι. π.Χ. διατηρήθηκε με ευλάβεια κάτω από το υπερυψωμένο δάπεδο του μεγαλοπρεπέστερου, μεταγενέστερου ναού, που οικοδομήθηκε γύρω στο 500 π.Χ. Μέσα και πίσω από τον αρχαιότερο ναό βρέθηκαν θαμμένα περίπου 1.200 αγγεία και ειδώλια, ή τμήματά τους, αφιερώματα στη θεά. Ο νεότερος δωρικός ναός περιβαλλόταν από περίβολο. Νότια του ναού βρίσκεται ο μαρμάρινος βωμός της θεάς. Το Ιερό της Ἡρας, το πλουσιότερο και σημαντικότερο Ιερό της Δήλου στους αρχαίους χρόνους, πέφτει σε παρακμή, μαζί με τις αξίες που εκφράζει η θεά, στους ελληνιστικούς χρόνους.

Το Ιερό της *Αγαθής Τύχης* (77), που αποτελείται από μια μακρόστενη αυλή πλαισιωμένη από δύο στοές, έναν μικρό ναό και δωμάτια άγνωστης χρήσης, ταυτίστηκε με το *Φιλαδέλφειον*, Ιερό αφιερωμένο στη λατρεία της Αρσινόης, αδελφής και συζύγου του Πτολεμαίου Β' Φιλάδελφου (285-246 π.Χ.), η οποία παριστανόταν ως Αγαθή Τύχη, με κέρασ αφθονίας στο αριστερό χέρι.

Από μακριά ξεχωρίζουν οι τεράστιοι γρανιτόλιθοι που χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση του Ἄντρου (78), το οποίο έχει διαμορφωθεί σε μια φυσική χαράδρα, κλεισμένη μπροστά με τοίχο. Μια πόρτα με μαρ-

653-659

660

661

664-700

701-703

μάρινο πλαίσιο οδηγεί στο εσωτερικό, που έχει αφεθεί στη φυσική κατάσταση. Στο κέντρο του μικρού χώρου, πάνω σε μια βάση από γρανίτη, βρέθηκαν τμήματα ενός ελληνιστικού αγάλματος του Ηρακλή και μπροστά του μια τράπεζα προσφορών. Στη μικρή αυλή εξωτερικά ήταν δύο τραπέζια, πιθανόν για τελετουργικά γεύματα, και μεγάλος κυλινδρικός βωμός. Το σπήλαιο είχε εντυπωσιάσει τους πρώτους περιηγητές, που το θεώρησαν ως τον αρχαιότερο ναό του Απόλλωνα. Πρόκειται όμως για ελληνιστικό ιερό του Ηρακλή, που πιθανόν ιδρύθηκε επίσης από τον Πτολεμαίο Β' για τον μυθικό πρόγονό του. Ο Ηρακλής ήταν ο πρώτος θαλασσοπόρος, ο πρώτος ήρωας που ταξίδεψε στα πέλαγα και δάμασε τον ωκεανό. Όπως φαίνεται στον πίνακα που ακολουθεί, οι περισσότεροι αντίπαλοί του ήταν γιοι ή εγγονοί του Ποσειδώνα, του θεού της θάλασσας.

Στους μύθους του Ηρακλή συγκεντρώνονται οι νικηφόρες προσπάθειες των Ελλήνων να δαμάσουν και να οργώσουν τη θάλασσα και τα κατορθώματά του συμβολίζουν τα εμπόδια που συνάντησαν και ξεπέρα-

Ο Ηρακλής στα περιπετειώδη ταξίδια του νίκησε και σκότωσε τους εξής :

Ανταίο, βασιλιά της Λιβύης, γιο του Ποσειδώνα	Ίφιτο, δισέγγονο του Ποσειδώνα (Εύρυτος)
Βούσιρι, βασιλιά της Αιγύπτου, γιο του Ποσειδώνα	θαλάσσιο τέρας στην Τροία, σταλμένο από τον Ποσειδώνα
Έρυκα, βασιλιά των Ελύμων, γιο του Ποσειδώνα	Ευρυπίωνα, Κένταυρο, εγγονό του Ωκεανού
Ευρύπυλο, βασιλιά της Κω, γιο του Ποσειδώνα	Νέσσο, Κένταυρο, εγγονό του Ωκεανού
Νηλέα, βασιλιά της Πύλου, γιο του Ποσειδώνα	Γηρυόνη, εγγονό του Ωκεανού (Χρυσάωρ)
Σαρπηδόνα, βασιλιά της Θράκης, γιο του Ποσειδώνα	Ζήτη και Κάλαϊ, γιοι του Βορέα
Συλέα, Λυδός, γιο του Ποσειδώνα	Εργίνο, βασιλιά του Ορχομενού, δισέγγονο του Αιόλου (Κλύμενος)
Εύρυτο, γίγαντα, γιο του Ποσειδώνα	Ευρυμέδοντα, Χρόση, Νηφαλίωνα, Φιλόλαο, γιοι του Μίνωα
Αυγεία, βασιλιά της Ήλιδος, γιο του Ποσειδώνα (ή του Φόρβα)	Διομήδη, βασιλιά των Βιστόνων, γιο του Άρη
Κόρωνο, στρατηγό των Λαπιθών, γιο του Ποσειδώνα (Καινεύς)	Ευρυπίωνα, βοσκό του Γηρυόνη, γιο του Άρη
Ιαλεβίωνα και Δέρκονο, γιοι του Ποσειδώνα	Κύκνο, γιο του Άρη
Εύρυτο, βασιλιά της Ουγαλίας, εγγονό του Ποσειδώνα (Ακτωρ)	Μύγδωνα, βασιλιά των Βεβρυκίων, γιο του Άρη
Λίνο, δάσκαλο της μουσικής, εγγονό του Ποσειδώνα (Αμφίμαρος)	Ιππολύτη, βασίλισσα των Αμαζόνων, κόρη του Άρη
Αμφιδάμαντα, εγγονό του Ποσειδώνα (Βούσιρις)	Εύνομο, οιογόχο του Οινέα, γιο του Αρχιτέλη
Λυτιέρση, εγγονό του Ποσειδώνα (Μήδος)	Λαομέδοντα, βασιλιά της Τροίας, γιο του Γλου
Πολύγονο και Τηλέγονο, εγγονούς του Ποσειδώνα (Πρωτεύς)	Ιπποκόωντα, βασιλιά της Σπάρτης, γιο του Οίβαλου
Αμόντορα, βασιλιά του Ορμενίου, δισέγγονο του Ποσειδώνα (Ορμενος)	Ημαθίωνα, γιο του Τιθωνού

σαν. Αν ο Θησέας καθάρισε τον δρόμο από την Τροιζήνα στην Αθήνα και έκανε ασφαλή τα ταξίδια στο εσωτερικό, ο Ηρακλής άνοιξε τους δρόμους του κόσμου, έκανε τα θαλασσινά ταξίδια ασφαλή και πιο σύντομα, μια και ήταν αυτός που άνοιξε το στενό του Γιβραλτάρ. Γι' αυτό, κυρίως στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, ο Ηρακλής λατρεύεται ως προστάτης των ναυτικών. Στην ελληνιστική Δήλο ο Ηρακλής είναι ο δεύτερος (μετά την Αφροδίτη) δημοφιλέστερος θεός. Οι ιδιοκτήτες της Οικίας των Σφραγισμάτων, τραπεζίτες και έμποροι, των οποίων ο πλούτος εξαρτιόταν από τα ασφαλή ταξίδια των πλοίων τους, έκαιγαν λιβάνι όχι μονάχα στον Δία, τον Απόλλωνα και τον Ποσειδώνα, αλλά και στον Ηρακλή τον Θαλασσινό, συγκαταλέγοντάς τον ως ίσο με τους μεγάλους θεούς.

Δύο εντυπωσιακές σκάλες, εν μέρει κτιστές και εν μέρει λαξευμένες στον βράχο, οδηγούσαν στην κορυφή του Κύνθου (79). Η νότια είναι εντελώς κατεστραμμένη, η βόρεια όμως σώζεται σε καλή κατάσταση. Στο τέρμα της υπήρχαν μαρμάρινα προπύλαια που οδηγούσαν στο Κύνθιον, ιερό του Διός Κυνθίου και της Αθηνᾶς Κυνθίας, στο οποίο οι πιστοί έπρεπε να προσέρχονται λευκοντυμένοι, άοπλοι και ανυπόδητοι, αφού νήστεψαν και απείχαν από κάθε ερωτική συνεύρεση. Σύμφωνα με τον μύθο, από αυτή την κορυφή ο Δίας παρακολούθησε τη γέννηση του Απόλλωνα και της Άρτεμης και η λατρεία του τεκμηριώνεται εκεί από τον 6ο αι. π.Χ. Η λατρεία της Αθηνᾶς εισάγεται αργότερα και οφείλεται μάλλον στην προπαγάνδα των Αθηναίων, οι οποίοι, τοποθετώντας το Ιερό της προστάτιδός τους στο ψηλότερο σημείο, επεδίωκαν ίσως να την παρουσιάσουν ως πολιούχο και της Δήλου. Στην κορυφή του λόφου, παρά τη δυσκολία μεταφοράς, υπήρχαν πολλά αναθήματα, ανάμεσα στα οποία και κολοσσιαίο χάλκινο άγαλμα του βασιλιά Πτολεμαίου Θ' Σωτήρα Β'.

Κάτω από τα ιερά του Κύνθου βρέθηκαν θεμέλια κατοικιών, μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία και εργαλεία της 3ης χιλιετίας π.Χ.

718-719

721-731

Η περιοχή του Θεάτρου

Σε μια μικρή κοιλάδα στους πρόποδες του Κύνθου βρέθηκαν δύο σημαντικά κτήρια, η Οικία των Δελφινιών και το Συγκρότημα της Οικίας των Προσωπείων, πολυτελείς κατοικίες του 2ου αι. π.Χ. με εξαιρετικά ψηφιδωτά δάπεδα.

Η κύρια είσοδος της Οικίας των Δελφινιών (80) πλαισιωνόταν από δύο βωμούς για τους θεούς που προστάτευαν τους ενοίκους του σπιτιού. Ο ένας ήταν τετράγωνος, κτιστός και δεν σώζεται, και ο άλλος κυλινδρικός, μαρμάρινος με μικρή κόγχη από πάνω, στην οποία υπήρχε τοιχογραφία του Ηρακλή. Στο ψηφιδωτό δάπεδο του διαδρόμου παριστάνεται το σύμβολο της φοινικικής θεότητας Τανίτ, το οποίο είχε αποτροπαικό χαρακτήρα, ήταν δηλαδή τοποθετημένο εκεί για να απομακρύνει το κακό από το σπίτι. Το δάπεδο του αιθρίου καλύπτεται με ένα εντυπωσιακό ψηφιδωτό: στο κέντρο ένας ρόδακας που περιβάλλεται από δεκαέξι ομόκεντρους κύκλους διακοσμημένους με πλοχμό, εναλλασσόμενες κεφαλές λεόντων και γρυπών, κυμάτια και τρισδιάστατο μαϊάνδρο. Στα τέσσερα τρίγωνα που σχηματίζονται μεταξύ των κύκλων και του τετράγωνου πλαισίου παριστάνονται Έρωτες που οδηγούν από ένα ζευγάρι δελφίνια.

732-738

Η παιχνιδιάρικη φύση του δελφινιού, η τρυφερότητά του για τη σύντροφό του και η παροιμιώδης αγάπη του για τη μουσική το συνέδεσαν πολύ νωρίς με τον *ένάλιο, φιλοπαίγμονα και μουσικό Έρωτα*. Ερωτιδείς παριστάνονται συχνά να κολυμπούν πιασμένοι από δελφίνια, να ιππεύουν δελφίνια ή να παίζουν λύρα καθισμένοι στη ράχη τους. Πολύ πιθανόν παραστάσεις σαν αυτήν, που ο Έρωτας οδηγεί ορμητικά δελφίνια με χαλινάρια, σαν να ήταν η μηχανή των πολεμικών πλοίων,¹⁰⁷ αναφέρονται αλληγορικά στον πολεμικό και καταστρεπτικό χαρακτήρα του θεού.

Το Συγκρότημα της Οικίας των Προσωπείων (81) αποτελείται από τέσσερις κατοικίες. Το αίθριο της κεντρικής κατοικίας έχει περιστύλιο ροδιακού τύπου. Σ' αυτόν τον τύπο περιστυλίου η κιονοστοιχία μπροστά στα κύρια δωμάτια είναι ψηλότερη, ώστε να μπορούν τα δωμάτια αυτά να γίνουν ψηλότερα και να δέχονται περισσότερο φως. Για τη στήριξη των χαμηλότερων επιστυλίων των άλλων πλευρών τοποθετούσαν στους γωνιακούς κίονες προεξοχές, άλλοτε απλές και άλλοτε διακοσμημένες, όπως στην Οικία της Τρίαινας (86), που έχουν μορφή δίδυμων προτομών λιονταριών και ταύρων. Στα τέσσερα δωμάτια που βλέπουν στο αίθριο διατηρούνται θαυμάσια τα ψηφιδωτά δάπεδα καθώς και μεγάλα τμήματα των κονιαμάτων, που μιμούνται πλάκες μαρμάρου. Στο κέντρο του δωματίου της ΒΑ γωνίας του περιστυλίου παριστάνεται ο Διόνυσος, καθισμένος πάνω σε λεοπάρδαλη ή πάνθηρα, ανάμεσα σε δύο Κένταυρους. Ο θεός φορά μακρύ χειριδωτό χιτώνα και έναν δεύτερο χιτώνα με κοντά μανίκια από πάνω. Το ιμάτιό του είναι τυλιγμένο γύρω στους μηρούς, είναι στεφανωμένος με κισσό και κρατά στο ένα χέρι τον θύρσο και στο άλλο τύμπανο. Στο δάπεδο της διπλανής, κεντρικής αίθουσας ρόμβοι και σπαστές ταινίες δημιουργούν την αίσθηση τρισδιάστατων κύβων. Στις δύο ταινίες που πλαισιώνουν το κεντρικό τμήμα παριστάνονται, ανάμεσα σε κλαδί κισσού, δέκα θεατρικά προσωπεία χαρακτηριστικών ρόλων της Νέας Κωμωδίας. Στην επόμενη αίθουσα ένας Σειληνός, ανασηκωμένος στις μύτες των ποδιών του, χορεύει με τη συνοδεία διαύλου (διπλού αυλού), που παίζει γυμνός νέος, καθισμένος σε βράχο. Στην τελευταία αίθουσα, ανάμεσα σε δύο θαυμάσιους ρόδακας, παριστάνεται ένας αμφορέας με κλαδί φοίνικα και κάτω από αυτόν ένα πουλί που τσιμπά καρπούς. Μπροστά στο κατώφλι του δωματίου παριστάνονται αντιμέτωπα δελφίνια. Εξαιτίας των παραστάσεων των ψηφιδωτών δαπέδων το κτήριο συνδέθηκε με το θέατρο, αλλά τα ίδια διακοσμητικά θέματα υπάρχουν σε πολλά σπίτια της Δήλου και σε άλλες αρχαίες πόλεις και δεν φαίνεται πιθανόν ότι η λειτουργία του κτηρίου καθόριζε το θεματολόγιο της διακόσμησης.

739-751

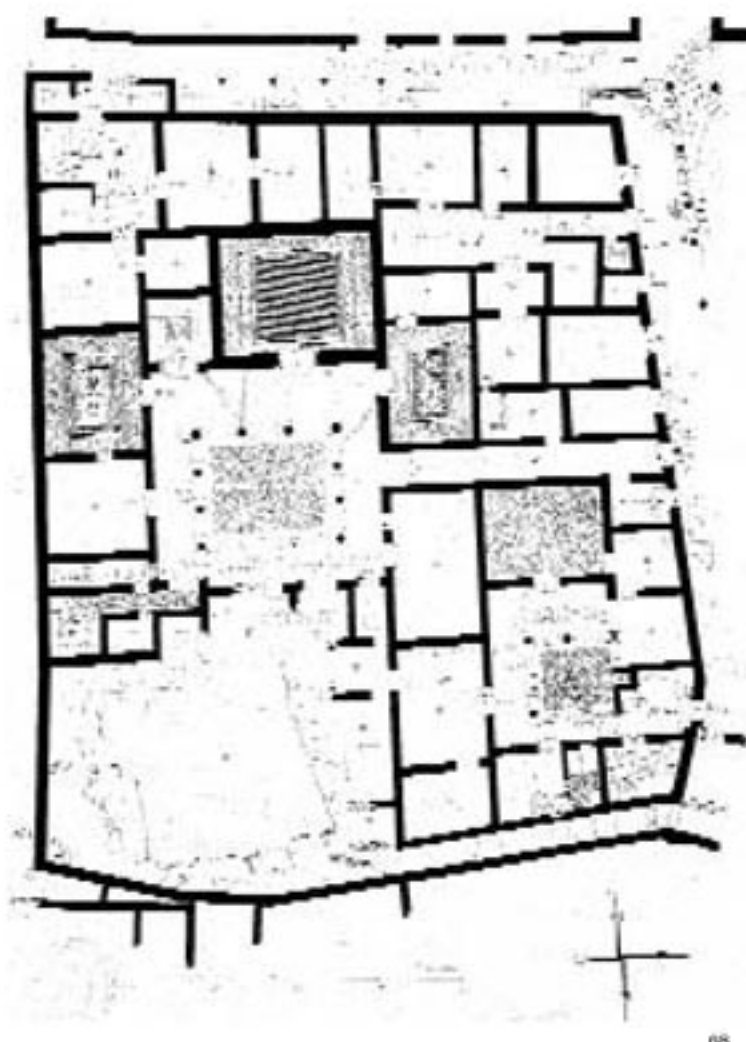
760

Το επόμενο κτηριακό συγκρότημα (82), το οποίο αποτελείται από πολλά δωμάτια και έχει μια τεράστια δεξαμενή, χωρητικότητας 300 κυβικών μ., ήταν πιθανόν Ξενώνας.

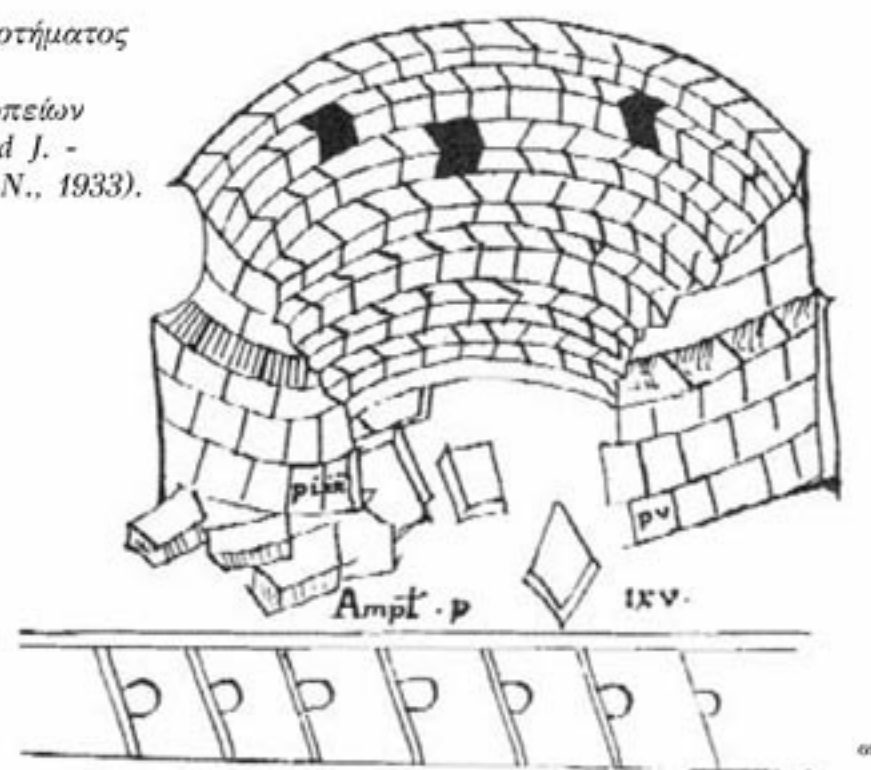
Το θέατρο (83) της Δήλου άρχισε να οικοδομείται λίγο μετά το 314 π.Χ. και ολοκληρώθηκε μετά από 70 χρόνια. Το κοίλον, το τμήμα για τους θεατές, στηριζόταν σε έναν καλοχτισμένο μαρμάρινο αναλημματικό τοίχο. Χωρίζεται σε δύο διαζώματα με 26 και 17 βαθμίδες, στις οποίες μπορούσαν να καθίσουν 6.500 περί-

752

Κάτοψη
του Συγκροτήματος
της Οικίας
των Προσωπειών
(Chamonard J. -
Devambeiz N., 1933).

Το θέατρο, όπως το σχεδίασε το 1445
ο Κυριακός ο Αγκωνίτης.

που θεατές. Η πρόσβαση στο κοίλο γινόταν από τις παρόδους, δηλαδή δύο μεγάλες πύλες εκατέρωθεν της ορχήστρας, από δύο ακόμη εισόδους στο ύψος του διαδρόμου που χώριζε τα διαζώματα και από μία τελευταία στο κέντρο του ψηλότερου σημείου του θεάτρου. Καλύτερα σώζονται τα καθίσματα της πρώτης σειράς, της προεδρίας, που προορίζονταν για τιμώμενα πρόσωπα και είναι τα μόνα καθίσματα με έρεισίνωτον, στήριγμα για την πλάτη. Η ημικυκλική όρχηστρα, το κεντρικό τμήμα του θεάτρου, έκλεινε με τη σκηνή, ένα ορθογώνιο οικοδόμημα εξωτερικών διαστάσεων 15,26 X 6,64 μ. με τρεις εισόδους στην ανατολική όψη και μία ακόμη στη δυτική. Μπροστά στη σκηνή υπήρχε το προσκήνιο, μια στοά ύψους 2,67 μ., με δωρικούς ημικίονες μεταξύ των οποίων τοποθετούσαν ζωγραφικούς πίνακες.¹⁰⁸ Οι μετόπες του θριγκού του προσκηνίου ήταν διακοσμημένες με ανάγλυφους τρίποδες και βουκράνια. Αργότερα προστέθηκε στις άλλες τρεις πλευρές της σκηνής μια στοά, στο ίδιο ύψος με το προσκήνιο, με δωρικούς πεσσούς των οποίων σώζονται οι βάσεις. Ο χορός έπαιζε στην ημικυκλική όρχηστρα, ενώ οι ηθοποιοί έπαιζαν πάνω στο προσκήνιο.

Στα νοτιοδυτικά του θεάτρου σώζονται λείψανα βωμών και ιερών (84) αφιερωμένων στην Άρτεμη-Εκάτη, στον Απόλλωνα, στον Διόνυσο, στον Ερμή και στον Πάνα.

753-754 Εντυπωσιακή είναι η μεγάλη δεξαμενή του θεάτρου (85), στην οποία συγκεντρώνονταν τα νερά της βροχής από το κοίλον, μέσα από έναν αγωγό στην περιφέρεια της όρχηστρας. Πάνω στην οροφή της, που στηριζόταν σε οκτώ ωραία τόξα από γρανίτη, υπήρχαν στόμια πηγαδιών απ' όπου αντλούσαν το νερό.

755-774 Αριστερά και δεξιά από τον κεντρικό πλακοστρωμένο δρόμο, που από το Ιερό Λιμάνι οδηγεί στο θέατρο, απλώνεται η Συνοικία του θεάτρου, η παλαιότερη συνοικία της αρχαίας πόλης. Και στις δύο πλευρές του ακανόνιστου και ανηφορικού αυτού δρόμου υπάρχουν μικρά καταστήματα, πίσω από τα οποία είναι οι ιδιωτικές κατοικίες. Η συνοικία ανασκάφηκε σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα στις αρχές του περασμένου αιώνα και γι' αυτό τα ευρήματα που έχουμε από τις πλούσιες κατοικίες είναι ελάχιστα. Ελάχιστα και συγκεχυμένες είναι επίσης οι πληροφορίες από την αποχωμάτωση των ερειπίων.¹⁰⁹ Στη συνοικία αυτή σώζονται τα περισσότερα και τα πιο εντυπωσιακά ψηφιδωτά δάπεδα.

760-764 Η Οικία της Τρίαινας (86) είναι μια πλούσια κατοικία με «ροδιακό περιστύλιο». Τα υποστηρίγματα των γωνιαίων κιόνων έχουν μορφή διπλών προτομών λιονταριών και ταύρων. Επειδή οι προτομές αυτές θεωρούνται σύμβολα της Ατάργατης και του Άδαδου, δύο συριακών θεοτήτων, υποστηρίχθηκε ότι το σπίτι ανήκε ίσως σε κάποιον έμπορο από τη Συρία, πράγμα καθόλου βέβαιο. Στο αίθριο υπάρχει ψηφιδωτό με πολύχρωμο, τρισδιάστατο μαϊανδρο και στο περιστύλιο μια τρίαινα στολισμένη με ταινία και ένα δελφίνι που περιστρέφεται σε άγκυρα. Στο ψηφιδωτό της εξέδρας απεικονίζεται παναθηναϊκός αμφορέας με παράσταση άρματος, ένα στεφάνι κι ένα κλαδί φοίνικα. Οι αμφορείς αυτοί δίνονταν ως βραβεία στους Παναθηναϊκούς αγώνες και πιθανόν αυτή η παράσταση υποδηλώνει κάποια νίκη σε αρματοδρομίες.

769 Ένα από τα μεγαλύτερα σπίτια της συνοικίας είναι η Οικία του Διονύσου (87). Στο κέντρο της μεγάλης περιστυλής αυλής υπάρχει ένα εξαιρετικό ψηφιδωτό έμβλημα με παράσταση Διονύσου, από την οποία ονο-

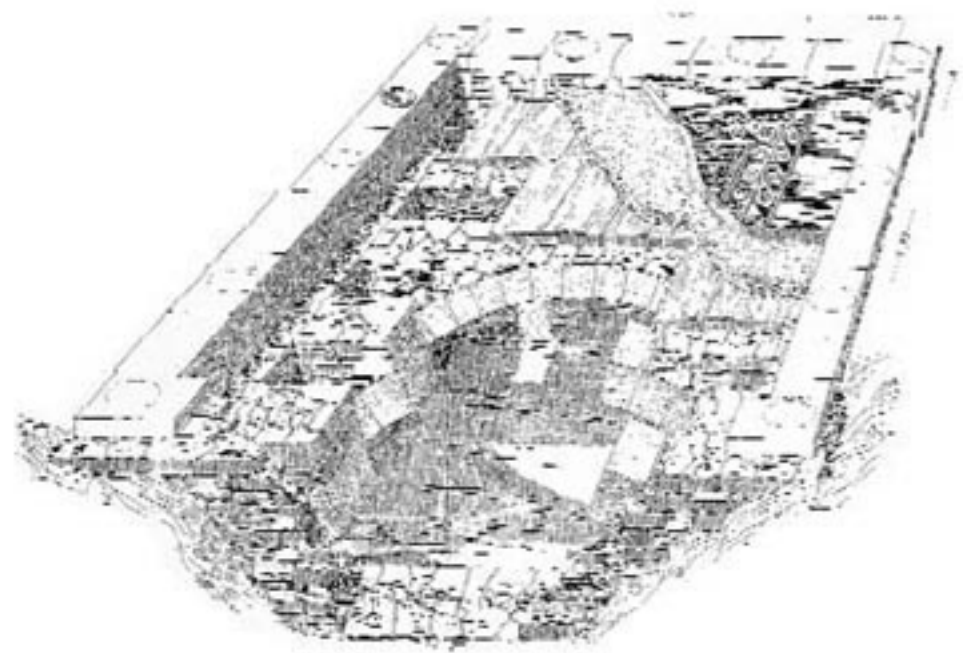
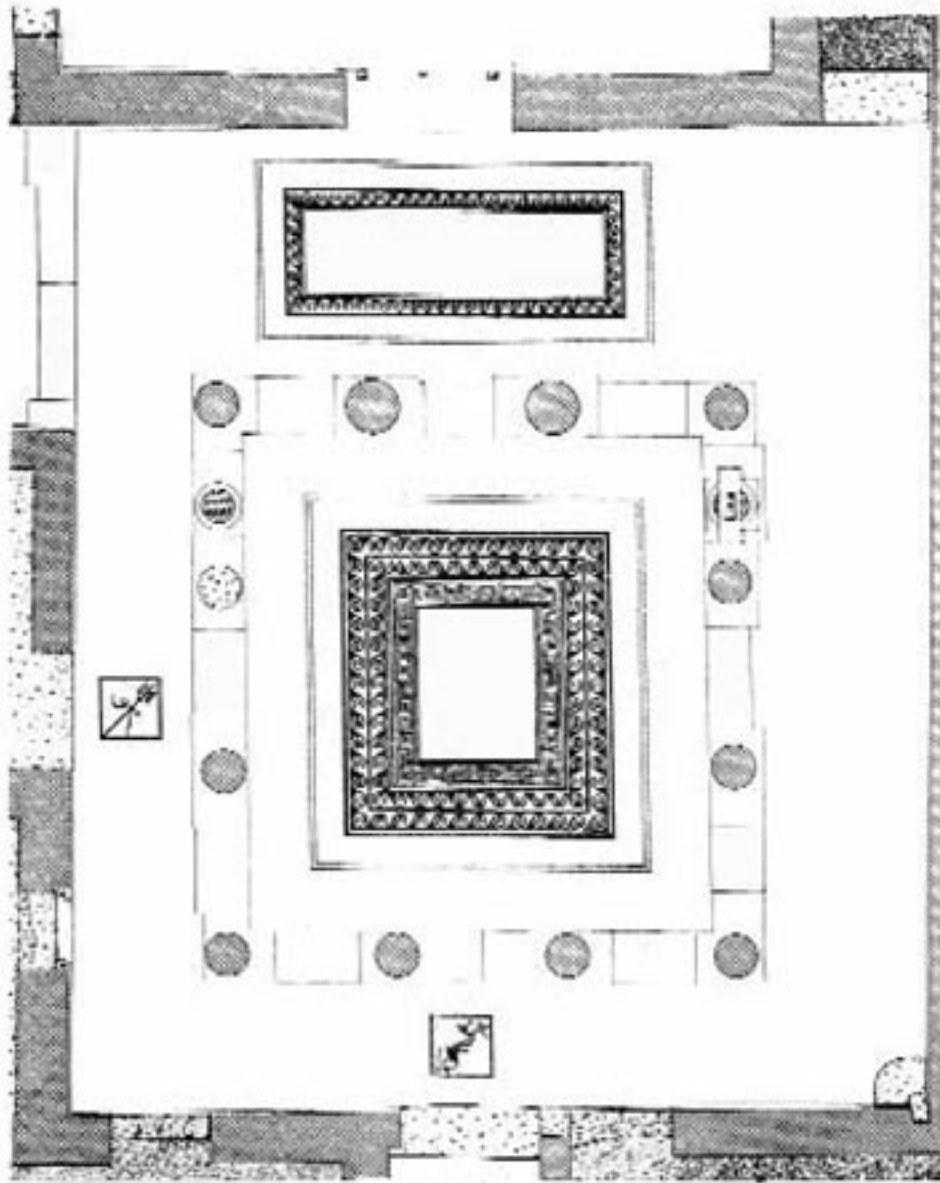

Η ανασκαφή του θεάτρου στις αρχές του 20ού αιώνα. Βαγόνια μεταφέρουν τα χώματα στη γύρω περιοχή δημιουργώντας τεχνητούς λόφους που αλλοίωσαν τη φυσιογνωμία του τοπίου.

μάστηκε και το κτήριο. Ο θεός παριστάνεται φτερωτός, στεφανωμένος με κισσό, καθισμένος στη ράχη μιας τίγρης που έχει στον λαιμό της στεφάνι με κληματίδες και σταφύλια. Στο υψωμένο δεξί του χέρι κρατεί σαν δόρυ έναν θύρσο στολισμένο με ταινία. Στο δάπεδο, ανάμεσα σε φυτά παριστάνεται πεσμένος ένας ασημένιος κάρναρος, αγγείο του κρασιού και σύμβολο του θεού. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα ψηφιδωτά των ελληνιστικών χρόνων, κατασκευασμένο με εκατοντάδες μικροσκοπικές ψηφίδες από υαλομαζα και ημιπολύτιμους λίθους. Το ίδιο θέμα παριστάνεται στην *Οικία των Προσωπείων* και σε σπίτια άλλων αρχαίων πόλεων (Πέλλα, Ερέτρια, Πομπηία),¹¹⁰ πράγμα που δείχνει πως υπήρχε ένα κοινό πρότυπο. Πιθανόν παριστάνεται η επιστροφή του θεού από την Ινδία, εμπνευσμένη από την αναπαράσταση που γινόταν στην πομπή των Πτολεμαίων στην Αλεξάνδρεια, ή από πίνακες με το ίδιο θέμα που ήταν τοποθετημένοι στα μετακίονια διαστήματα της σκηνής του Πτολεμαίου. Τα Πτολεμαία καθιερώθηκαν ανάμεσα στο 279-270 π.Χ. από τον Πτολεμαίο Β΄ Φιλάδελο προς τιμήν του πατέρα του και συνεχίστηκαν ως πεντητηρική γιορτή ανάλογη σε αίγλη με τους Ολυμπιακούς αγώνες. Κεντρικό σημείο των εορτών ήταν μια φανταστική παρέλαση στην οποία, κατά τις εκτιμήσεις του Καλλίξενου,¹¹¹ έπαιρναν μέρος 57.600 πεζοί και 23.200 ιππείς. Η διονυσιακή αυτή πομπή διαρκούσε από το ξημέρωμα μέχρι το βράδυ και συμμετείχαν εκατοντάδες Σειληνοί και Σάτυροι, που βάδιζαν πίσω από αγόρια και κορίτσια, και μαινάδες στεφανωμένες με κλήματα ή κισσό. Ένα άρμα, που το έσερναν 180 άντρες, μετέφερε το άγαλμα του Διονύσου και ακολουθούσαν άλλα άρματα με μηχανικά αγάλματα που σηκώνονταν, έκαναν σπονδές και ξανακάθονταν. Κρήνες ανάβλυζαν γάλα, αλλά κυρίως κρασί, και υπήρχαν εκατοντάδες εξωτικά πουλιά και ζώα που συνδέονταν με τη λατρεία του θεού: 2.000 ταύροι, 14 λεοπαρδάλεις, 16 πάνθηρες, 4 λύγες. Σε άλλα άρματα στέκονταν αλληγορικές μορφές: Νίκες με χρυσά φτερά, η Αφθονία, η Νύσσα, πατρίδα του Διονύσου, η Υγεία, η Αξία και γυναίκες που παρίσταναν κατακτημένες πόλεις. «Σε μια τετράτροχη άμαξα παριστανόταν η κάθοδος του Διονύσου από τις Ινδίες. Ένας Διόνυσος έξι μέτρων ήταν μισοξαπλωμένος πάνω σε έναν ελέφαντα, ντυμένος με πορφυρά φορέματα και με χρυσό στεφάνι κισσού και αμπελιού στα μαλλιά. Στο χέρι του κρατούσε χρυσό θυρσόλογχον και οι μπότες του ήταν χρυσοραμμένες. Στον λαιμό του ελέφαντα καθόταν ένας Σάτυρος ύψους δυόμισι μέτρων που φορούσε χρυσό στεφάνι πεύκου και κρατούσε στο δεξί χρυσό

Κάτοψη του περιστυλίου της Οικίας της Τράιανας (Bruneau Ph. - Νικολάου Ν., 1972) και τομή που δείχνει τον τρόπο στέγασης της υπόγειας δεξαμενής (χωρητικότητας 155 κυβ. μ.) κάτω από το αίθριο (J. Chamouard - A. Gabriel, 1922).

κέρας Αμάλθειας. Η σκευή του ελέφαντα ήταν χρυσή και είχε στον λαιμό χρυσό στεφάνι πεύκου. Ακολουθούσαν 500 κορίτσια με πορφυρούς χιτώνες, χρυσές ζώνες και χρυσά στεφάνια πεύκου, και πίσω τους 120 Σάτυροι με χρυσές και χάλκινες πανοπλίες. Μετά από αυτούς έρχονταν πέντε ίλες όνων με χρυσά και ασημένια χαλινάρια πάνω στους οποίους ήταν στεφανωμένοι Σειληνοί και Σάτυροι...»

Όπως δείχνουν οι επιγραφές, για σαράντα χρόνια ο Πτολεμαίος Β΄ Φιλάδελφος ήταν εξαιρετικά γενναιοόδωρος στο Ιερό. Ακόμη και μετά τον θάνατό του γίνονται αφιερώματα στο όνομά του, πράγμα που σημαίνει ότι θα είχε αφήσει κάποιο κληροδότημα γι' αυτό τον σκοπό. Εξίσου γενναιοόδωρη ήταν η σύζυγός του Αρσινόη Β΄ που αφιέρωσε μια τράπεζα και έναν ασημένιο τρίποδα. Οι Δήλιοι τίμησαν τον Πτολεμαίο με άγαλμα και έστειλαν αντιπροσωπεία στην καθιέρωση των Πτολεμαίων.

773-774

Απέναντι από την Οικία του Διονύσου είναι η Οικία της Κλεοπάτρας (88). Το όνομα οφείλεται στην ιδιοκτήτρια του σπιτιού, την Αθηναία Κλεοπάτρα, της οποίας το άγαλμα, μαζί με εκείνο του συζύγου της Διοσκουρίδη, βρέθηκαν στο αίθριο. Είναι φανερό η επιδεικτική σπατάλη και η ματαιοδοξία των ιδιοκτητών, οι οποίοι έστησαν τα αγάλματά τους ακριβώς απέναντι από την κύρια είσοδο του σπιτιού, ώστε να εντυπωσιάζουν τους επισκέπτες, αλλά και τους περαστικούς, που μπορούσαν να τα δουν όταν η πόρτα ήταν ανοιχτή. Η επιγραφή στη βάση, εκτός από τα ονόματα των παριστανομένων και τον χρόνο ανάθεσης, διαλαλεί επίσης το γεγονός ότι ο Διοσκουρίδης αφιέρωσε στο ναό του Απόλλωνα δύο ασημένιους τρίποδες.

«Του κύκλου τα γυρίσματα...» – Το τέλος

Μακάρι ακόμη να ήμουναι παιχνίδι κάθε ανέμου,
παρά που ριζώσα για να γεννήσει η περιπλανώμενη Λητώ·
δεν θα υπέφερα τόση μοναξιά. Αλίμονο στη δύστυχη!
Πόσα καράβια ελληνικά προσπερνούν την ερημωμένη Δήλο,
που όλοι τη σέβονταν παλιά. Η Ήρα αργά εκδικήθηκε
για τη Λητώ, αλλά με την τρομερή τούτη τιμωρία.

ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣ, 1ος αι. μ.Χ.¹¹²

Ο πλούτος που συγκεντρώθηκε στο νησί και οι φιλικές σχέσεις των Δηλίων με τη Ρώμη ήταν η κύρια αιτία της καταστροφής της Δήλου. Το νησί καταστράφηκε και λεηλατήθηκε δύο φορές: το 88 π.Χ. από τον βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη, που ήταν σε πόλεμο με τους Ρωμαίους, και το 69 π.Χ. από τους πειρατές του Αθηνόδωρου, σύμμαχου του Μιθριδάτη. «Όταν οι στρατηγοί του Μιθριδάτη και ο τύραννος που την εξανάγκασε να επαναστατήσει, επιτέθηκαν στη Δήλο, την κατέστρεψαν εντελώς», γράφει ο Στράβων στα τέλη του 1ου αι. π.Χ. «Όταν ο βασιλιάς αποσύρθηκε στη χώρα του και οι Ρωμαίοι ξαναπήραν το νησί, ήταν έρημο. Και εξακολουθεί να παραμένει σε παρακμή μέχρι και σήμερα. Ανήκει τώρα στους Αθηναίους». Ο Πausανίας¹¹³ είναι πιο αναλυτικός: «Η Δήλος ήταν το εμπορικό κέντρο των Ελλήνων και οι έμποροι θεωρούσαν πως ήταν ασφαλείς στο ιερό νησί του θεού. Όμως ο Μηνοφάνης, στρατηγός του Μιθριδάτη, είτε περιφρονώντας ο ίδιος τον θεό είτε μετά από διαταγή του Μιθριδάτη –ο άνθρωπος που έχει στο νου του το κέρδος δεν υπολογίζει τα θεία– και γνωρίζοντας ότι η Δήλος ήταν ατείχιστη και οι κάτοικοί της άοπλοι, κατέπλευσε με τριήρεις, σκότωσε τους ξένους που ήταν εκεί, σκότωσε και τους ίδιους τους Δήλιους, κι αφού λεηλάτησε τα εμπορεύματα και όλα τα αναθήματα και πήρε ως δούλους τις γυναίκες και τα παιδιά, κατέστρεψε τη Δήλο. Ενώ λεηλατούσαν την πόλη κάποιος ασεβής βάρβαρος πέταξε το ξόανο του θεού στη θάλασσα. Τα κύματα το έβγαλαν στην περιοχή των Βοιών που ονομάστηκε Επιδήλιον. Ούτε ο Μηνοφάνης ούτε ο Μιθριδάτης ξέφυγαν από την οργή του θεού. Ο Μηνοφάνης μόλις έφυγε, αφού ερήμωσε τη Δήλο, έπεσε στην ενέδρα που είχαν στήσει οι έμποροι που ξέφυγαν και βυθίστηκε μαζί με το πλοίο του. Τον Μιθριδάτη αργότερα, όταν το βασίλειό του καταλύθηκε και τον καταδίωκαν παντού οι Ρωμαίοι, τον οδήγησε ο θεός στην αυτοκτονία. Άλλοι πάλι λένε πως ζήτησε σαν χάρη από κάποιον μισθοφόρο να τον σκοτώσει. Σ' αυτό το τέλος τούς οδήγησε η ασέβειά τους». Ο Αππιανός¹¹⁴ συμπληρώνει πως στη Δήλο έσφαξαν 20.000 άνδρες, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν Ιταλοί, και πως έστειλαν τους θησαυρούς που λεηλάτησαν στην Αθήνα με συνοδεία 2.000 ανδρών.

Ήδη μετά την πρώτη καταστροφή του 88 π.Χ. αρκετοί από τους πλούσιους κατοίκους εγκατέλειψαν τη Δήλο – οι πόρτες πολλών σπιτιών βρέθηκαν κλεισμένες με τοίχους. Προτού ακόμη συνέλθει η πόλη και επισκευαστούν τα κτήρια ήρθε η δεύτερη, μεγαλύτερη καταστροφή από τους πειρατές του Αθηνόδωρου, το 69 π.Χ. Οι περισσότεροι κάτοικοι πιάστηκαν αιχμάλωτοι και κατέληξαν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Τα ίχνη της καταστροφής είναι ιδιαίτερα εμφανή ακόμη σήμερα, κυρίως στη βόρεια συνοικία της πόλης, που τυλίχτηκε στις φλόγες. Στην Οικία της Λίμνης ένας αμφορέας με κρασί που είχαν κατεβάσει στο πηγάδι, για να κρατηθεί δροσερό το περιεχόμενό του μέχρι το βραδινό συμπόσιο, δεν ανοίχτηκε ποτέ. Δυο τετράγωνα πιο πέρα μια γυναίκα έθαψε βιαστικά τα κοσμήματά της, χωρίς ποτέ να μπορέσει να γυρίσει να τα πάρει. Οι πελάτες που έπιναν σε μια ταβέρνα κοντά στο Ιερό πέταξαν τις κούπες του κρασιού στο δάπεδο κι έφυγαν πανικόβλητοι, ενώ η πόρνη που εργαζόταν πάνω από την ταβέρνα άφησε πίσω της όχι μονάχα τα φτηνά κοσμήματα και τα καλλυντικά της, αλλά και τις οικονομίες της. Σ' ένα σπίτι, πίσω από την ταβέρνα, βρέθηκε η χύτρα με το τελευταίο φαγητό ακόμα πάνω στην εστία. Οι λιθοξόοι που δούλευαν κοντά στη στοά του Φιλίππου, φτιάχνοντας μαζικά αγαλματάκια της Αφροδίτης και του Ηρακλή για τους προσκυνητές, τα άφησαν μισοτελειωμένα, όπως μισοτελειωμένα έμειναν κολοσσιακά αγάλματα και μαρμάρινα τραπέζια. Στην Αγορά των Ιταλών έμειναν μισοτελειωμένες επιτύμβιες στήλες και δεν τοποθετήθηκαν ποτέ στους τάφους για τους οποίους προοριζόνταν.

Η αρχαία πόλη αναπτύχθηκε μονάχα ως παράρτημα του λιμανιού, ανθούσε όσο στο λιμάνι αυτό συγκεντρωνόταν το διαμετακομιστικό εμπόριο μεταξύ Ανατολής και Δύσης και έπαψε να υπάρχει όταν το λιμάνι έγινε ανασφαλές και το εμπόριο μεταφέρθηκε στα λιμάνια της Δύσης.

Δύο χρόνια μετά τη δεύτερη καταστροφή ο Ρωμαίος στρατηγός Γάιος Τριάριος προσπάθησε να επισκευάσει «τὰ λελωβημένα τῆς πόλεως» και να την προστατέψει με ένα τείχος – μέχρι τότε «η Δήλος τον Απόλλωνα είχε πύργο» (Καλλίμαχος). Αλλά ήταν ήδη αργά. Ούτε η τάξη εκείνη των ανθρώπων που μέσα σε λίγες δεκαετίες δημιούργησε την κοσμοπολίτικη πόλη, ούτε το εμπόριο δημιουργούν συναισθηματικούς δεσμούς με έναν τόπο. Οι πλούσιοι έμποροι, εφοπλιστές και τραπεζίτες εγκατέλειψαν τη Δήλο για να εγκατασταθούν σε πιο ασφαλή λιμάνια της Μεσογείου. Η πόλη σιγά σιγά συρρικνώθηκε, εγκαταλείφθηκε και ξεχάστηκε· ο απολογητής του χριστιανισμού Τερτυλλιανός αναφέρει με χαρακτηριστική χαιρεκακία τον μεταγενέστερο σιβυλλικό χρησμό: «και Σάμος άμμος και Δήλος άδηλος έσειται».

Ο ξεπεσμός είναι τέτοιος ώστε το 58 π.Χ. χρειάζεται απόφαση της ρωμαϊκής συγκλήτου για να αναγνωριστεί η ιερότητα του νησιού. Οι Αθηναίοι αδιαφορούν πια για τη Δήλο, παύουν να στέλνουν άρχοντες και διορίζουν μόνο έναν ισόβιο ιερέα του Απόλλωνα, ο οποίος όμως παραμένει στην Αθήνα. Αργότερα μάλιστα προσπάθησαν να την πουλήσουν, αλλά δεν βρήκαν αγοραστή. Ο Παιουσανίας,¹¹⁵ που γράφει τον 2ο αι. μ.Χ., αναφέρει πως αν δεν υπήρχε η φρουρά του Ιερού που έστελναν οι Αθηναίοι, η Δήλος θα ήταν εντελώς έρημη από ανθρώπους.

Τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες υπάρχει ακόμη στο νησί μια σημαντική χριστιανική κοινότητα, όπως μαρτυρούν τα λείψανα επτά παλαιοχριστιανικών βασιλικών και το γεγονός ότι αναφέρεται ως έδρα επισκόπου. Μετά τον 6ο αι. μ.Χ. όμως φαίνεται πως ερημώνεται εντελώς. Τα ερείπια των πολυτελών σπιτιών σκεπάστηκαν με χώμα κι αγριόχορτα και το έρημο νησί έγινε καταφύγιο πειρατών,¹¹⁶ όπως ήταν και στους προϊστορικούς χρόνους.

*Ιερή τροφέ των παιδιών της Λητώς, που ασάλευτη
στο Λιγαίο σ' αγκυροβόλησε ο γιος του Κρόνου,
μά τους θεούς σου, δέσποινα, ποτέ δύστυχη δεν θα σε πω
κι ούτε θ' ακολουθήσω τα λόγια του Αντίπατρου·
ευτυχισμένη εσύ που δέχτηκες τον Φοίβο, και η Άρτεμη,
μετά τον Όλυμπο, πατρίδα εσένα λέει.*

ΑΛΦΕΙΟΣ ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΟΣ, 1ος αι. μ.Χ.

Άδηλος - Δήλος - Άδηλος - Sdiles και πάσι Δήλος

Η Δήλος επανέρχεται στην ανθρώπινη μνήμη

Λοημένο τετράδραχμο με κεφάλι του
Μιθριδάτη ΣΤ' Ευπάτορος (120-63 π.Χ.).

Το 1154 μ.Χ. ο Άραβας γεωγράφος Edrisi σαν «στρογγυλό, έρημο, χωρίς κατοίκους, αλλά με λιμάνι». Η Δήλος και η Ρήνεια, της οποίας το όνομα ξεχάστηκε εντελώς, αναφέρονταν σαν Sdiles, Sdili ή Sdilis και ακόμη σήμερα ονομάζονται Δήλες από τους Μυκονιάτες. Μικρές Δήλες είναι η Δήλος και Μεγάλες Δήλες η Ρήνεια. Στα μυκονιάτικα κάλαντα μάλιστα ο Άγιος Βασίλης έρχεται απο «τις κάτω Δήλες», την εύφορη νότια περιοχή της Ρήνειας, όπου, όπως και στην αρχαιότητα, είναι τα πλουσιότερα αγροκτήματα:

Άγιος Βασίλης έρχεται από τις Κάτω Δήλες
βαστά το καλαθάκι του γεμάτο πατελίδες,
βαστά και την κοφίνα του γεμάτη με μανίτες.
Τις πατελίδες ήφασε, ξινόγαλο γυρεύει,
του βάνουμε γλυκό κρασί κι ανεπετά και φεύγει.

Με την Αναγέννηση και τη μελέτη των αρχαίων κειμένων η Δήλος επανέρχεται στην ανθρώπινη μνήμη. Το 1445 την επισκέφθηκε ο Κυριακός ο Αγκωνίτης και ακολούθησαν πολλοί περιηγητές που δίνουν συνήθως φανταστικές αναπαραστάσεις των ερειπίων. Για πολλούς αιώνες τα λείψανα των αρχαίων κτηρίων χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό από τους κατοίκους των γύρω νησιών, ενώ, τόσο στη Δήλο όσο και στη Ρήνεια, έκαιγαν πολλά ασβεστοκάμινα που μετέτρεπαν σε ασβέστη τα αρχαία γλυπτά και τα μαρμάρια αρχιτεκτονικά μέλη. Παράλληλα κατέστρεφαν τα μαρμάρια κτήρια για να αποσπάσουν τους πολύτιμους για την εποχή μολύβδινους και χάλκινους συνδέσμους. Οι Άγγλοι Stuart και Revett,¹¹⁷ που επισκέφθηκαν τη Δήλο τον Μάρτιο του 1753, μελαγχολούν: «Αυτό το νησί, που κάποτε ήταν τόσο ένδοξο, κοσμοπολίτικο κέντρο γεμάτο ανθρώπους, ιερό κέντρο με θρησκευτικές τελετές και μεγαλειώδεις πομπές, είναι τώρα ακατοίκητο και έρημο, γεμάτο ερείπια τόσο διαφορετικά και τόσο καλά δουλεμένα, που δείχνουν πόσο πυκνοκατοικημένο και πλούσιο υπήρξε κάποτε. Τα μόνα ζώα που είδαμε, εκτός από αγριοκούνελα και φίδια, ήταν λίγα πρόβατα που φέρνουν κατά καιρούς από τη γειτονική Μύκονο για να βοσκήσουν το λιγοστό χορτάρι που φυτρώνει ανάμεσα στα ερείπια. Επειδή πολλοί ταξιδιώτες που επισκέφθηκαν αυτό το μέρος δυσκολεύτηκαν να βρουν νερό, δίνω έναν χάρτη του νησιού, στον οποίο, ανάμεσα σε άλλα, σημειώνεται η θέση ενός εξαιρετικού πηγαδιού. Ο αριθμός των περιέργων μαρμάρων εδώ μειώνεται συνεχώς εξαιτίας της συνήθειας που έχουν οι Τούρκοι να τοποθετούν στην κορυφή των τάφων των νεκρών φίλων τους μια μαρμαρίνη κολόνα άθλιοι μαρμαράδες από αυτό το έθνος έρχονται εδώ κάθε χρόνο και δουλεύουν τα μάρμαρα γι' αυτό τον σκοπό, λαξεύοντας ένα τουρμπάνι στην κορυφή των επιτύμβιων στηλών. Άλλα κομμάτια τα παίρνουν για κατώφλια και περβάζια παραθύρων. Σε λίγα χρόνια το νησί θα είναι ίσως τόσο γυμνό όπως και όταν πρωτοεμφανίστηκε πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας».

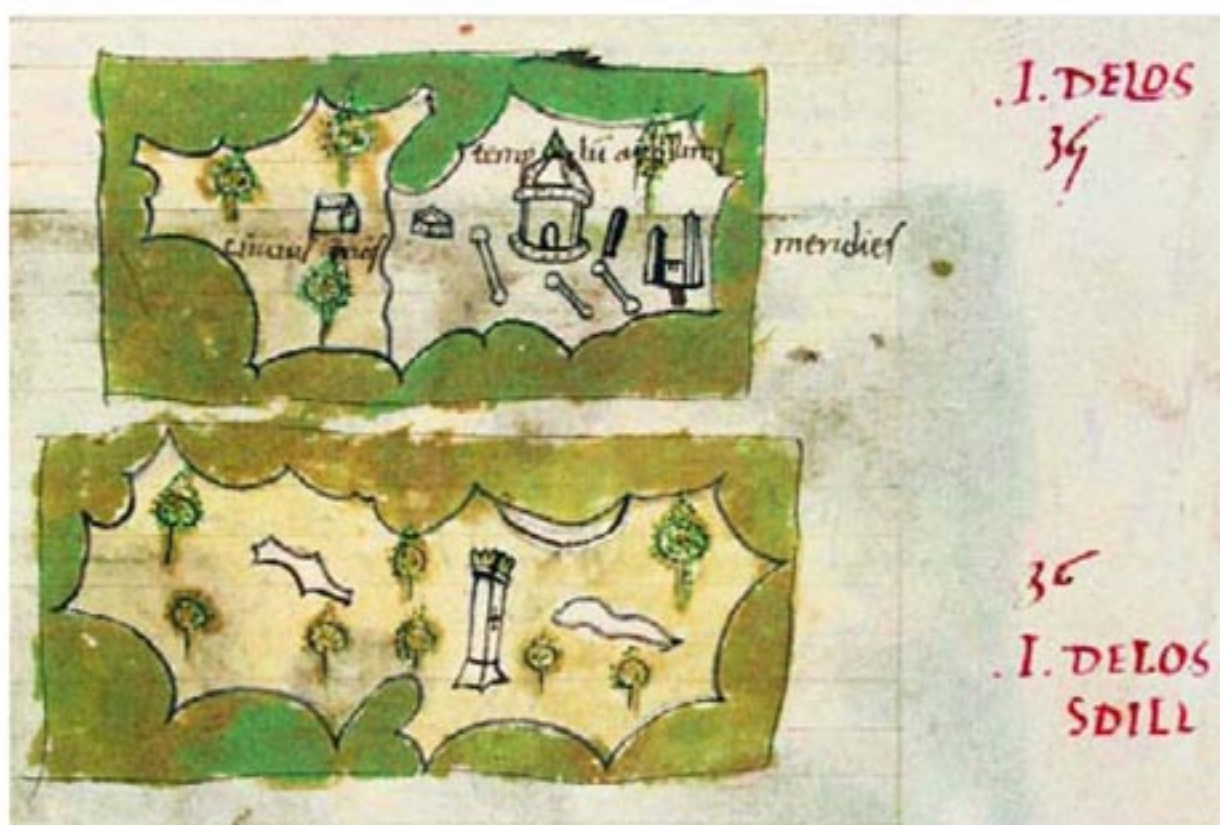
Τη θλιβερή κατάσταση περιγράφει αργότερα και ο Γάλλος ανθρωπολόγος C. N. S. Sonnini de Manoncourt,¹¹⁸ ο οποίος με εντολή του Λουδοβίκου 16ου επισκέφθηκε το 1778 την Ελλάδα και την Τουρκία:

«Ένα είδος θρησκευτικού ρίγους κυριεύει την ψυχή, όταν, αφήνοντας κανείς τη Μύκονο, κάνει πανιά προς τα δυτικά και πλησιάζει ένα νησί παρά πολύ μικρό, το οποίο όμως ήταν στην αρχαιότητα το διασημότερο από όλα: ιερός τόπος, λίκνο του Απόλλωνα και της Άρτεμης, αντικείμενο των ύμνων των περιφημότερων ποιητών και της ευλάβειας των αρχαίων, που πήγαιναν εκεί για να λατρέψουν τον Απόλλωνα σε ένα ναό που ήταν από τα πιο επιβλητικά οικοδομήματα της γης, το μεγαλοπρεπές κόσμημα της πιο λαμπρής πόλης του κόσμου. Δεν υπάρχει κανείς που να μην έχει ακούσει να μιλούν για τα θαύματα της Δήλου, για τα μνημεία της, για τα πλούτη της, για τον λαμπρό πληθυσμό της, για τη μεγαλοπρέπεια της αρχιτεκτονικής της. Δεν υπάρχει κανείς που, προικισμένος με την αίσθηση του ωραίου, δεν αναζήτησε στα χρονικά των καλών εποχών της Ελλάδας την περιγραφή των τόσων θαυμάτων της τέχνης, και βέβαια δεν θα επαναλάβω εδώ όσα μπορεί κανείς να διαβάσει σε πάρα πολλά έργα μεγάλης αξίας...

Αλλά η Δήλος, που ήταν άλλοτε τόσο πλούσια, το νησί στο οποίο γιορτάζονταν με τόση λαμπρότητα οι θρησκευτικές τελετές, από μια αναρίθμητη συρροή ανθρώπων από όλα τα σημεία της Ανατολής, δεν είναι πια παρά ένα έρημο νησί, εγκαταλελειμμένο στα ζώα και σκεπασμένο από ερείπια και χαλάσματα. Πειρατές και κακοποιοί είναι σχεδόν οι μόνοι άνθρωποι που πλησιάζουν εκεί, για να μοιραστούν τη λεία από τις ληστείες τους, ή για να καταστρώσουν νέα σχέδια διαρπαγής, καθισμένοι πάνω στα χαλάσματα των βωμών, εκεί όπου έκαιγαν το θυμίαμα και τα αρώματα δοξάζοντας τον θεό του φωτός.

Τα ερείπια της Δήλου, απομεινάρια επιβλητικά των ωραιότερων οικοδομημάτων, με τα οποία δοξάστηκε η αρχαία Ελλάδα, δεν είναι πια έτσι όπως οι σύγχρονοι ταξιδιώτες τα επισκέφθηκαν και τα περιέγραψαν. Έχουν ερειπωθεί ακόμη περισσότερο, κι η νέα αυτή καταστροφή οφείλεται στη βέβηλη βαρβαρότητα ανθρώπων, που πάνε εκεί και παίρνουν υλικά για να χτίσουν τα σπίτια τους, ή Τούρκων μαρμαράδων, που παίρνουν κάθε χρόνο τα πολύτιμα μάρμαρα για να κάμουν απ' αυτά εκείνες τις μικρές στήλες με το σαρίκι στην κορυφή, που οι μωαμεθανοί βάζουν στους τάφους τους. Και αυτό ακόμη το όνομα της Δήλου έχει λησμονηθεί στα παράλια που είχε αποκτήσει κάποτε μια τόσο μεγάλη φήμη. Οι Έλληνες ονομάζουν Δήλες τα δύο νησιά και οι θαλασσοπόροι μας τα προσδιορίζουν με το όνομα Isdiles».

Παρά την καταστροφή όμως και την ερήμωση, το τοπίο διατήρησε πάντα τη μοναδική γοητεία του. Την Παρασκευή 16 Ιουνίου του 1901, στις 6.30 μ.μ., έφτασε στο Λοιμοκαθακτήριο της Ρήνειας ο Κ. Π. Καβάφης,¹¹⁹ που έκανε το πρώτο του ταξίδι στην Ελλάδα. Ο ποιητής, που σε όλο του το έργο ελάχιστα ασχολήθηκε με την περιγραφή της φύσης, πράγμα για το οποίο κατηγορήθηκε από τους συγχρόνους του, γοητεύεται από την ομορφιά του τοπίου και αφιερώνει λίγες γραμμές στο προσωπικό του ημερολόγιο για την περιγραφή του: «Φτάσαμε στη Δήλο... Στις 5 το πρωί, η θάλασσα, κάτω απ' τον ήλιο που ανέτελλε, παρουσίαζε ωραίο θέαμα. κι επίσης όμορφα φαίνονταν τα νησιά που ήταν σκορπισμένα στον ορίζοντα... Το χρώμα και η όψη της θάλασσας, υπέροχα – έντονα ελληνικά –... Το νησί είναι χαριτωμένο να το βλέπει κανείς. Ο κόλπος του εξαιρετικά γραφικός. Φαίνεται όμως πως υπάρχουν ελάχιστοι κάτοικοι στη Δήλο και σχεδόν καθόλου καλλιέργειες. Δεν ξέρω αν το έδαφος είναι εκ φύσεως άγονο, ή απλώς παραμελημένο από τους κατοίκους. Ο καιρός είναι αίθριος σήμερα το πρωί. Το θερμόμετρο δείχνει 78 βαθμούς...»

Christoforo Buondelmonti: Χάρτης της Δήλου και της Ρήνειας περί το 1420.

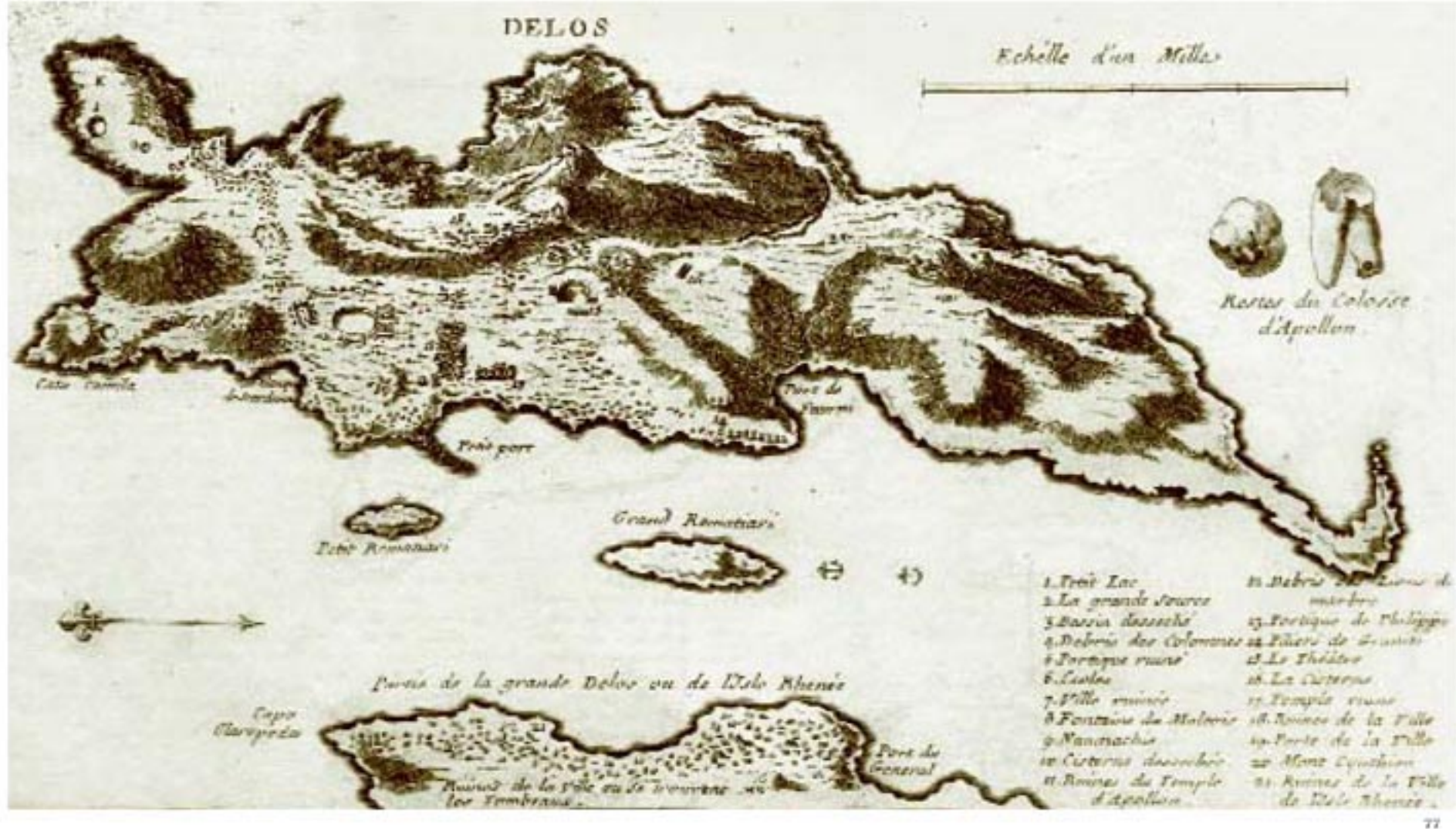

Ο ναός του Απόλλωνα, όπως τον φαντάστηκε ο Widman, Arcipelago, γύρω στο 1750.

Σχεδιαστική απεικόνιση του Κύνθου από τον G. Wheeler (A Journey into Greece, 1682). Ανάμεσα στα ερείπια ξεχωρίζει το Άντρο του Ηρακλή, που εντυπωσίαζε τους περιηγητές.

Ο βοτανολόγος J. Pitton de Tournefort (Relation d'un Voyage du Levant, 1717) έκανε τον πιο ακριβή χάρτη της Δήλου, στον οποίο σημειώνει το Άντρο, το θέατρο, τον ερειπιώνα του Ιερού, την Ιερή Λίμνη και το Γυμνάσιο. Επάνω δεξιά απεικονίζονται τα σωζόμενα τμήματα του Απόλλωνα των Ναξίων.

«Δρυός Πεσούσης...»

Οι συστηματικές ανασκαφές στο νησί άρχισαν το 1873, αλλά, όπως γίνεται πολύ συχνά, των αρχαιολόγων προηγήθηκαν οι τυμβωρύχοι, οι κυνηγοί θησαυρών και οι καλλιεργημένοι ξένοι «συλλέκτες». Οι «φωτισμένοι» δυτικοί περιηγητές, που έρχονταν να προσκυνήσουν τον χώρο όπου γεννήθηκε ένας αξιοθαύμαστος πολιτισμός, δεν παρέλειπαν να πάρουν μαζί τους κάτι από τα «ένδοξα» ερείπια: «Όσο για τα αριστουργήματα της αρχαιότητας», γράφει ένας Γάλλος αρχαιολόγος, ο Edmond About, το 1854, «δεν είναι αναρίθμητα. Όλα τα ζωγραφικά έργα χάθηκαν, όπως μπορεί να το φανταστεί κανείς. Τα γλυπτά έχουν φύγει για τη Ρώμη την εποχή των Καισάρων, για τη Βενετία τον καιρό του Μοροζίνι, για τη Γερμανία τον καιρό του Γκρόπιους, για την Αγγλία του Λόρδου Ελγίνου, για τη Ρωσία τον καιρό του Ορλώφ και τον καιρό του κυβερνήτη Καποδίστρια. Δεν θα μαθευτεί ποτέ τι πήραν και τι κατέστρεψαν οι Ρώσοι στο αρχιπέλαγος την εποχή όπου κυριαρχούσαν εκεί, και οι Αθηναίοι αρχαιολόγοι μιλούν ακόμα με πόνο για τις διπλωματικές γαλαντομίες του Κυβερνήτη».¹²⁰

Από αυτή τη μοίρα δεν ξέφυγε ούτε η Δήλος ούτε η Ρήνεια. Το Ιερό και τα πλούσια σπίτια της πρώτης και τα νεκροταφεία της δεύτερης λεηλατήθηκαν για αιώνες, κι έτσι σήμερα τα περισσότερα ευρωπαϊκά μουσεία μπορούν να καυχηθούν ότι έχουν στις «συλλογές» τους κάτι από το ιερό νησί:

«Ανέκαθεν τήν Δήλον έπεσκέπτοντο άπειροι περιηγηταί Εύρωπαιοί καί πολλά πολεμικά πλοία αὐτῶν έλλιμενίζοντο έπίτηδες εκείσε καί έπεχείρουν πρό τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλλήν. Βασιλείου ανασκαφάς, οὐδεμία δέ άμφιβολία, ὅτι πολλά κειμήλια τῆς αρχαιότητος ανήκοντα εις τό ἔθνος ἡμῶν μετεφέρθησαν εις ξένα κράτη. Πρό χρόνων πολλῶν ανευρέθη εντός τῶν ερειπίων τῆς Δήλου μαρμάρινος κεφαλή, ἦν ὁ τότε εν Μυκόνῳ ὑποπρόξενος τῆς Γαλλίας ἡγόρασε...»¹²¹

Ανάμεσα στις αγγαρείες που επέβαλλαν στους Μυκονιάτες οι Ρώσοι ήταν και το να φορτώνουν στα καράβια «τα μάρμαρα από Δήλος»,¹²² ενώ το 1826 ο «Βρετανικός Βασιλικός Κόνσολος Πέτρος Κορδίας» ήταν τόσο θρασύς, ώστε το όνομά του να καταντήσει στο μυκονιάτικο ιδίωμα συνώνυμο με τον απατεώνα και αρχαιοκάπηλο.¹²³ Ο Edmond About, που αναφέραμε πιο πάνω, ξεχνά βεβαίως να απαριθμήσει και τους συμπατριώτες¹²⁴ του ανάμεσα στους «αρχαιόφιλους» ξένους:

«τιμιώτατοι προεστῶτες καί έπιστάται τοῦ κοινοῦ τῆς νήσου μυκόνου, ὑγιαίνοντες εἴητε εν εὐημερία. Παρά τοῦ εδῶ έξοχωτάτου πρέσβεως τῆς γαλλίας ανηνέχθη τῷ ὑψηλοτάτῳ καί πολυχρονίῳ καπουδά πασιᾶ έφένδη μας, ὅτι κατά τόν νοέμβριον μήνα κατενεχθέντος επί τῆς πλησίον ὑμῶν νήσου, δήλαις ὀνομαζομένης, ενός γαλλικοῦ караβίου, καί διαρπαγέντων ληστρικῶς τῶν εν αὐτῷ πραγμάτων παρά τινων κατοίκων ὑμῶν [...] Νικόλαος Μουρούζης αωιθ' φευρ. ιγ', από διβάνχανέν».¹²⁵

Εκτός από τη λεηλασία των ξένων, οι ίδιοι οι Μυκονιάτες «δι' έξόδων των ανέσκαψαν κατά καιρούς»¹²⁶ και βρήκαν αγάλματα και επιτύμβιες στήλες που δώρισαν το 1829 στο νεοσύστατο Εθνικό Μουσείο της Αίγινας. Το 1842, όταν ο Όθων επισκέφθηκε τη Μύκονο, η Δημογεροντία Μυκόνου προσέφερε στη βασίλισσα Αμαλία «έν ζευγος χρυσῶν ένωτίων παριστανόντων πρόσωπον λεόντων», που είχαν βρεθεί σε «ανασκαφή» στη Ρήνεια, κι εκείνη τα δέχτηκε «μετά μεγίστης εύχαριστήσεως».¹²⁷ Τα μάρμαρα των αρχαίων μνημείων για αιώνες γίνονταν ασβέστης, ή μεταφέρονταν με καϊκια στα γύρω νησιά ως οικοδομικό υλικό. Η Παναγία της Τήνου κατά ένα μεγάλο μέρος έχει χτιστεί με δηλιανά μάρμαρα, ενώ αγάλματα, επιγραφές και αρχιτεκτονικά μέλη υπάρχουν ακόμη εντοιχισμένα σε πολλά μυκονιάτικα σπίτια και επίσης σε σπίτια της Σύρου, της Τήνου, της Μήλου, της Θήρας, του Κουφονησιού, της Πάρου και σε άλλους τόπους, επειδή:

«άρεκτοί δηλιακοί λίθοι άποξενώθηκαν άλλοτε εκ τῆς Δήλου, κατά τούς χρόνους τούς πρό τῆς εγκαταστάσεως τῆς αρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας εν τῇ νήσῳ, ὑπό διαφόρων νησιωτικῶν ίστιοφόρων πλοιαρίων, προσορμισθέντων εις αὐτήν, ἵνα χρησιμεύωσιν ὡς πρόχειρον ἔρμα αὐτῶν καί εἶτα -ότε έπερίττευεν τό ἔρμα- άπεβλήθησαν ὡς άχρηστοι εις διαφόρους άκτάς τῶν γειτονικῶν νήσων».¹²⁸

Τα έγγραφα που παραθέτουμε περιγράφουν την κατάσταση που επικρατούσε :

1. «Πρός τούς Έντιμωτάτους κυρίους Γέρονσι καί προεστώας τῆς Νήσου Μικώνου, κατασπάζο-
μέν Σας φασά τῆ «22» Δεκεμβρίου «1819»

Ἐβεβαιόθουμεν ἀπό κάποιους ἔτι τόν πατριότην σας, ὅτι εἰς τά μέρη σας, ἀντίκρυ εἰς τῆς δὺες, εὐρή-
σκονται κολόνες ἐκ τῶν παλεόν κτιρήον, πλήν Σᾶς παρακαλοῦμεν ἐπειδί ἔχουμεν χρεῖαν ἀπό αὐτές, ἄν
ἔχουμεν ἄδιαν, ἀπό τήν τιμηότι σας, νά πιάσωμεν ἓνα καῖκη μέ τόν ναύλον καί νά ἔλθωμεν νά πάρωμεν,
δέκα ἕως δέκα πέντε, τῆς ὁποῖες θέλωμεν τῆς βάλη εἰς τήν οἰκοδομήν καί μουράγιο τοῦ πόρτου μας, καί
γνωρίζοντας τήν χάριν ταύτην μένωμεν καταπάντα ἠπόχραιοι, ἐν τῷ σοῦτης προσμένοντες τιμήαν σας
ἀπόκρησιν

Σᾶς ἀσπαζόμεθα καί μένομεν διά πάντα
Γέροντες καί ἐπίτροποι φασρόν»¹²⁹

2. «Τήν ευγένειάν Σας ἄρχοντες καί προεστῶτες τῆς νήσου τήνου ἀδελφικῶς ἀσπαζόμενοι προ-
σκυνοῦμεν

ἐρευνοῦντες τά τῆς... ὑμῶν ὑγείας σας δηλοποιοῦμεν φιλικῶς ὅτι μεγάλη ἀπορία μᾶς φαίνεται ἡ ἀτα-
ξία καί ἀνωμαλία, ὅπου συμβαίνει ἐκ μέρους τῶν πατριωτῶν σας εἰς ἡμᾶς σχεδόν πρό πέντε ἤδη χρόνων
μέ μεγάλην ἐπήρειαν καί ἐνόχλησιν τοῦ κοινοῦ μας. διότι ἀπό τήν πατρίδα Σας πηγαίνουν καῖκια εἰς τάς
δήλας καί πέρνουν πρόβατα, πέτρας, κολώνας, ξύλα, καί εἴ τι ἄλλο τούς χρειασθῆ εἰς καιρόν ὅπου ἡμεῖς
εἴμεθα ἐλλειπεῖς καί ἔχουμεν μεγάλην ἀνάγκην ἀπό τά τοιαῦτα, ὅλα εὐρισκόμενα εἰς τό ἐδικόν μας νησί
δήλαις. περί τούτου ἐλάβαμεν ὑπομονήν τόσον καιρόν ὡς γείτονες καί φίλοι. καί δέν σᾶς ἐνοχλήσαμεν μέ
ὄλον πού συχνά τά ἐμανθάναμεν. τώρα ὁμως ἐπληροφορήθημεν ὅτι ἐστήλεται τήν καραβόβαρκαν τοῦ
λιμανίου σας ἀπό τάς δήλας καί ἔφερεν δύο κολόνες...

... διά δέ τάς κολώνας ὅπου ἐπήραται τό κοινόν μας δέν μένει εὐχαριστημένον χωρίς τήν ἄδειάν του
καί χωρίς ἄδειαν τῶν προεστῶτων καί εἰδησιν νά γίνωνται τά τοιαῦτα. καί παρακαλοῦμεν νά μᾶς ἀπο-
κριθῆται, ἀμέσως ἐδῶ. διά νά μήν ἀκολουθῆ ἐν τῷ μεταξύ δυσαρέσκεια. καί μεταπροσκυνοῦντες μένω-
μεν, μέ ὄλην τήν ἀδελφικήν ἀγάπην

1820 : ἀπριλίος : 24 : μύκωνος

τῆς ευγενείας Σας πρόθυμοι ὡς ἀδελφοί

οἱ κοινοί ἐπιστάται μυκῶνου»¹³⁰

3. «... οἱ λιθουργοί τῆς Τήνου καί τῆς Μυκῶνου ἠμποροῦν νά ἀρνηθοῦν ὅτι ἐπί πολλοῦ, καί ἕως
εἰς τάς ἐδικάς μας ἡμέρας ἐδούλευον τήν τέχνην των μέ τήν φθοράν τῶν περιφημοτέρων ἀρχαίων ἔργων
τῆς Δήλου καί τῆς Ῥήναιας; καί δέν τούς εἶδαμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι (δέν εἶναι πολλοί χρόνοι) νά μετασχημα-
τίζουσαν εἰς καφόγουδα, εἰς στήλας μέ καβούκια διά τά μνήματα τῶν Ἀγάδων τῆς Κωνσταντινουπόλεως,
τούς βωμούς τῆς Ἀρτέμιδος καί τοῦ Ἀπόλλωνος, ταῖς κολώναις των, τά ἴδια ἀγάλματά των; Τά ἀναρίθ-
μητα μικρά τμήματα τῶν πλέον ὠραίων μαρμάρων τῆς γῆς, τά ὅποια σκεπάζουσιν σήμερον ὄλον τόν ἱερόν
περίβολον, δέν μαρτυροῦν ὅτι αὐτή ἡ βάρβαρος καί τρομερά ἐργασία ἀνεμποδίστως ἐγένετο ἐκεῖ δι'
αἰῶνας;...

Ἐν Ἀθήναις κατά μήνα Δεκέμ. 1825

Γ. Χ. Γ. ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ»¹³¹

Το 1833 ο Fr. Thiersch προτείνει να οχυρωθεί η Ρήνεια, να κοπεί ο λαίμος που ενώνει τα δύο τμήματά της και να εγκατασταθεί εκεί το ναυτικό κέντρο της ανατολικής Ελλάδας, η δε Δήλος να γίνει εμπορική αποικία «προορισμένη νά ἰσοφαρίζει τή σημασία τῆς μητροπόλεως τῆς [=Σύρου] καί νά ἐγγυᾶται στό ἐμπό-
ριο τή δυνατότητα καί τά μέσα αὐτῆς τῆς ἀναπτύξεως, πού τῆς ὑπόσχεται τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος».¹³²

Στις 10 Φεβρουαρίου 1844, ο Γεώργιος Γρυπάρης και ο Μ. Σολωμός, εκλεγμένοι πληρεξούσιοι της Μυκῶ-
νου στην «ἐν Ἀθήναις ἐθνικήν τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν τῆς τρίτης Σεπτεμβρίου 1843», υπέβαλαν στην Εθνοσυνέλευση «Ἰπόμνημα περί τῶν εἰς τήν Μύκονον ἀνηκουσῶν ἐρημονήσεων»:

«Εἰς τήν Κοινότητα τῆς πατρίδος μου Μυκῶνου ἀνήκον πρό αἰῶνων αἰ παρακείμενα ἐρημόνησοι
Δῆλος καί Ῥήνεια, εἰς αὐτάς δέ μεταβαίνοντες οἱ γεωργοί καί ἄλλοι ἔσπειρον κατ' ἔτος, ἐποίμαινον καί
ἐξυλεύοντο ἀκωλύτως ὡς ἐπί κοινῆς ἰδιοκτησίας. Διά τοῦτο πρό δύο περίπου αἰῶνων, ἦτοι κατά τό 1689
ἔτος οἱ Μυκόνιοι πρὸς ἀποφυγὴν διενέξεων, προκυπτουσῶν ἐκ τῶν ἀξιώσεων τῶν μέν κατά τῶν δέ, διήρε-
σαν τάς γαίας εἰς τέσσαρας κλήρους (καπιτανίας) καί θέντες ὄρια προσδιώρισαν τίς ἐκ τῶν κληρούχων
(καπιτάνων) μετά τῶν εἰς τήν μερίδα του ἀνηκόντων δύναται νά ἐνεργῆ κατοχῆς καί κυριότητος πράξεις
ἐφ' ἐκάστης περιφερείας τῶν κληρωθεισῶν γαιῶν. Τό περί τούτου ἔγγραφο, ὑπογεγραμμένον παρά τοῦ
κλήρου καί τῶν προκρίτων τῆς Μυκῶνου, φέρει χρονολογίαν τῆς 25ης Νοεμβρίου 1689, ὑπάρχει δ' ἐν τοῖς
ἀρχείοις τῆς Κυβερνήσεως.

Τα αρχαία ερείπια χρησιμοποιήθηκαν για αιώνες ως λατομείο έτοιμου οικοδομικού υλικού. Στη φωτογραφία, αρχαίος βωμός που έχει λαξευθεί ως γούρνα για τη βρύση που κατασκεύασαν στο Γιαλό οι Μυκονιάτες από το Τζόλιετ. Μόλις διακρίνονται τα βουκράνια και οι ανθοπλοχοί.

Τά επί τῶν ῥηθεισῶν ἐρημονήσων δικαιώματα τῆς κοινότητος τῶν Μυκονίων ἀνεγνώρισαν καί ἐσεβάσθησαν πάντοτε οὐ μόνον οἱ κάτοικοι τῶν παρακειμένων νήσων, ἀλλά καί αἱ κατά καιρούς διοικήσεις ἐπί τουρκοκρατίας καί μετ' αὐτήν ἄχρι τοῦ 1836, ὅτε εἰς τῶν κατά τάς Κυκλάδας διορισθέντων γενικῶν οἰκονομικῶν ἐφόρων διά νά πωλήσῃ, ὡς λέγουν, δούλευσιν, ἀνέφερε πρός τήν Κυβέρνησιν, ὅτι δῆθεν ἡ Δήλος καί ἡ Ῥήνεια ἀνήκουν εἰς τό δημόσιον, καί οὕτως ἐθεωρήθησαν ὡς τοιαῦται ἀμέσως, οἱ δέ γεωργοί ὑποβληθέντες εἰς τόν βαρύν φόρον τῶν 25 τοῖς ἑκατόν, ἔπαυσαν νά σπεύρουν ἐκεῖσε. Ἐκτοτε ὁσάκις ἡ κοινότης τῶν Μυκονίων ἀνέφερεν εἰς τήν Κυβέρνησιν εἴτε δι' ἐγγράφων, εἴτε δι' ἀπεσταλμένων πληρεξουσίων τῆς τάς ἐπί τῶν ἐρημονήσων νομίμους ἀξιώσεις αὐτῆς, ἐπικαλουμένη δικαιοσύνην, ἐλάμβανε ξηράν ξηράν τήν ἀπάντησιν ταύτην: «Τά δικαστήρια εἶναι ἀνοικτά».

Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσεν μέχρι τοῦ 1843 ἔτους, ὅτε παρά τῶν συμπολιτῶν ἐκλεχθεῖς μετὰ τοῦ κ. Μ. Σολωμοῦ πληρεξούσιος εἰς τήν ἐν Ἀθήναις ἐθνικήν τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν τῆς τρίτης Σεπτεμβρίου, καθῆκον μου, ἐκτός τῶν γενικῶν, ἐθεώρησα ἰδίως τό νά συντελέσω, καθόσον ἀφορᾷ τόν τόπον τῆς γεννήσεως μου εἰς δύο τινά

— 1) Ν' ἀναγνωρισθῶσιν ἰδιοκτησία τοῦ δήμου Μυκονίων ἡ Δήλος καί ἡ Ῥήνεια, διά νά παύσῃ ὁ βαρύν φόρος τῶν 25 τοῖς ἑκατόν. — 2) Νά θεωρηθῇ ἐνοριακός Ναός ὁ ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τῆς Τουρλιανῆς.

Περί τοῦ πρώτου ἀντικειμένου, ἦτοι περί τῶν δύο ἐρημονήσων, ἐξεπλήρωσα τό καθῆκον μου δι' ἀναφορᾶς, τήν ὁποίαν μετὰ τοῦ συναδέλφου μου κ. Σολωμοῦ ὑπέβαλα κατά τήν 10 Φεβρουαρίου 1844 πρός τήν ἐθνικήν συνέλευσιν καί τῆς ὁποίας ἀπόσπασμα ἔχει οὕτως:

“Αἱ ἐρημονήσοι Δήλος καί Ῥήνεια, 4-5 μῖλια ἀπέχουσαι τῆς Μυκόνου, ἀνήκουσιν εἰς αὐτήν δικαιώματι προκαταλήψεως καί παραγραφῆς. ἀλλ' ἐπέπρωτο μετὰ τοσαύτας ἰσχυράς καί ἀπροσβλήτους ἀποδείξεις, τάς ὁποίας δι' ἐγγράφων ὑποβάλλομεν εἰς τήν ἐθνικήν Συνέλευσιν, νά ἐκληρωθῶσιν ὡς εἰς τό δημόσιον ἀνήκουσαι.

Ἐν Ἀθήναις τήν 10 Φεβρουαρίου 1844

Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Μυκόνου

Γ. ΓΥΡΠΑΡΙΣ, Μ. ΣΟΛΩΜΟΣ”

Συνεπεῖα τῆς ἀναφορᾶς ταύτης διωρίσθη παρά τῆς Κυβερνήσεως ἐπιτροπή, συνκειμένη παρά τῶν Κυρίων Γ. Πραΐδου, Μ. Ρενιέρη καί Μ. Ποτλῆ, ἥτις διά τῆς ἀπό 8 Ἀπριλίου 1844 ἐκθέσεως ἀπεφάνθη, ὅτι αἱ ἀξιώσεις τῶν Μυκονίων εἰσὶ νόμιμοι, καί δύνανται νά ὑποστηριχθῶσι μετ' ἐπιτυχίας καί ἐνώπιον τῶν Δικαστηρίων, τούτου δ' ἕνεκα ἐξεδόθη κατά τήν 12 τοῦ αὐτοῦ μηνός καί ἔτους τό ὑπ' ἀριθ. 36 Διάταγμα, διά τοῦ ὁποίου, ἐπί τῇ προτάσει τοῦ τότε Ὑπουργοῦ Οἰκονομικῶν κ. Ἀ. Μαυροκορδάτου, ἀνεγνώρισθησαν αἱ ῥηθεῖσαι νῆσοι ὡς ἀνήκουσαι εἰς τόν Δήμον Μυκονίων, καί οὕτως ἔπαυσεν ἔκτοτε ὁ καί ἀπό ἐθνικῆς γῆς εἰσπραττόμενος βαρύν φόρος τῶν 25 τοῖς ἑκατόν.»¹³³

Τα δύο νησιά, ἐκτός ἀπό τον ανασκαμμένο Αρχαιολογικό Χώρο, χωρίστηκαν σε «παρτίδες» που ενοικιάζονται μέχρι σήμερα σε Μυκονιάτες γεωργούς και κτηνοτρόφους. Το 1928 τα έσοδα από την ενοικίαση των αγρών ήταν 200.000 δραχμές. Με βάση τα έσοδα αυτά η τότε Κοινότητα Μυκόνου υποθήκευσε τη Δήλο και τη Ρήνεια για λίγα χρόνια στο Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων, που χρηματοδότησε τα έργα για τον ηλεκτροφωτισμό της Μυκόνου (η Δήλος ηλεκτροδοτήθηκε μόλις το 1993). Το 1933 αναφέρεται ότι «εὐδοκιμοῦσι καί φυτεύονται εἰς τήν Δήλον κριθή, πέπωνες καί καπνός, ἐκτρέφονται δέ ἐκ τῆς χλωρίδος τῆς περὶ τά χίλια πρόβατα» (Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ., «Δήλος»). Οἱ συνταξιούχοι φύλακες θυμούνται ἀκόμη με νοσταλγία τα πεπόνια που φύτευαν στην Αγορά των Ιταλῶν.

Εκσκαφές, αποχλωματώσεις, ανασκαφές

Η πρώτη ανασκαφή στη Δήλο έγινε το 1772 από τον Pasch van Krienen, Ολλανδό-Πρώσο αξιωματικό του ρωσικού στρατού κατοχής, τα δε ευρήματα κατέληξαν στην Πετρούπολη και στο Βουκουρέστι μαζί με άλλα μαρμάρινα αρχαία.¹³⁴ Το 1829 κάποιος Ιταλός ζήτησε άδεια να κάνει ανασκαφές στη Δήλο, αλλά όταν επισκέφθηκε το νησί μετάνιωσε, πιστεύοντας ότι δεν θα έβρισκε τίποτα αξιόλογο.¹³⁵ Την ίδια χρονιά επίσης τα μέλη της *Expédition Scientifique de Morée* έκαναν μικρές δοκιμαστικές τομές σε κάποιο οικοδόμημα κοντά στη θάλασσα.¹³⁶

Οι συστηματικές ανασκαφές άρχισαν τον Μάρτιο του 1873 από τον J. Lebègue, μέλος της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, και τον Παναγιώτη Σταματάκη, υπάλληλο του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως. Στις 8 Αυγούστου 1873 ο Παναγιώτης Σταματάκης παρέδωσε με πρωτόκολλο στον δήμαρχο Μυκονίων Λαυρέντιο (Λορέντζο) Δ. Καμπάνη «τά δαπάνη του Υπουργείου και επίμελεια της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας εν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Δήλου ἀνακαλυφθέντα καί ἐκ διαφόρων θέσεων αὐτῆς συλλεγέντα ἀρχαῖα καί ἐν τῷ δημαρχιακῷ καταστήματι κατατεθέντα».¹³⁷

Οι ανασκαφές συνεχίστηκαν από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών με επιτήρηση από υπάλληλο του Υπουργείου, που πολύ συχνά ήταν ο σχολάρχης Μυκόνου, ή κάποιος έκτακτος υπάλληλος, ή χωρίς καμιά επιτήρηση, πράγμα που κατά καιρούς ανησυχούσε τον δήμαρχο Μυκόνου: «... ἐπειδὴ ἐπὶ ἓνα σχεδὸν μῆνα αἱ ἀνασκαφαὶ ἐνεργηθήσονται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιτηρήσεως ἔκρινα ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος [ο επιτηρητής] καί διὰ τὰ συμφέροντα τοῦ Δήμου, ἅτινα ἐκλήθην ὑπὸ τοῦ Νόμου καί τῆς ψήφου τῶν συμπολιτῶν μου νά προασπίζω, ἀλλὰ καί διὰ τὸ συμφέρον αὐτό τοῦ ὅλου ἔθνους, τοῦ ὁποῖου τὰ προγονικά κειμήλια ἐνδέχεται νά ἀπεμποληθῶσι».¹³⁸

Οι ανασκαφές, περιορισμένες το διάστημα μεταξύ του 1892-1903 για να γίνει η ανασκαφή των Δελφών, επανελήφθησαν εντατικά από το 1904 μέχρι το 1914 (*Grandes Fouilles*), χάρη στη γενναία επιχορήγηση της Σχολής (50.000 χρυσά φράγκα τον χρόνο μέχρι το 1913) από τον Duc de Loubat, ο οποίος ποτέ δεν επισκέφθηκε τη Δήλο.

Αποψη της Δήλου το 1829. L'Expédition de Morée, III, II.

Η Γαλλική Σχολή γιορτάζει στη Δήλο την επέτειο της πτώσης της Βαστούλης. Το κτήριο της Σχολής, πάνω από την Υπόστυλη Αίθουσα, σημαιοστολισμένο στις 14 Ιουλίου 1906. Κάτω διακρίνονται οι ράγες των βαγονέτων που έριχναν τα μπάζα στο Ιερό Λιμάνι.

Σ' αυτό το διάστημα αποκαλύφθηκε ολόκληρο το Ιερό και ένα μεγάλο μέρος της αρχαίας πόλης. Στις ανασκαφές εργαζόταν μεγάλος αριθμός εργατών από τη Μύκονο, που έσκαβαν «μόνον» (!) από την ανατολή μέχρι τη δύση του ηλίου, για να είναι «εύχερής ή επίστασία»,¹³⁹ και έμεναν όλοι μαζί σε μια μεγάλη αποθήκη, κοντά στην Αγορά του Θεοφράστου. Οι σκληρές συνθήκες εργασίας ήταν η αιτία της πρώτης απεργίας στη Μύκονο, τον Ιούνιο του 1905, για την οποία έγινε μάλιστα και επερώτηση στη Βουλή.¹⁴⁰ Οι εργάτες των ανασκαφών συγκεντρώθηκαν στο λιμάνι της Μυκόνου και εμπόδιζαν την επιβίβαση για τη Δήλο «προβάλλοντες αξιώσεις αύξησεως ήμερομισθίων, ελαττώσεως ώρων εργασίας και κατασκευής οικήμάτων άνετων διά τούς εργάτας». Η απεργία έληξε «τών ταραξιών άπελαθέντων», αλλά «διά βουλευματος ήθωώθησαν οί δημιουργήσαντες τήν άπεργίαν».¹⁴¹

Τα μπάζα των ανασκαφών μεταφέρονταν με βαγόνια και ράγες και ρίχνονταν στο Ιερό Λιμάνι, που επιχώθηκε ολοκληρωτικά. Φαίνεται πως, εξαιτίας ίσως του μεγάλου πλήθους των εργατών, οι ανασκαφές και στους Δελφούς και στη Δήλο δεν γίνονταν πάντα με τον καλύτερο τρόπο, πράγμα για το οποίο κατηγορήθηκε η τότε κυβέρνηση, ο γενικός έφορος των Αρχαιοτήτων Παναγιώτης Καββαδίας,¹⁴² ο οποίος δεν φαίνεται να είχε πολλούς φίλους, ο Théophile Homolle, διευθυντής της Γαλλικής Σχολής (1890-1903) και ο H. Convert, «άπλοϋς Γάλλος έπιλοχίας», ο οποίος: «...ένεργει άκωλύτως και άνεπιτηρήτως τας άνασκαφάς, όδηγούμενος βέβαια εκ τών πολλών άρχαιολογικών του γνώσεων... ό μαθητής τής γαλλικής σχολής κ. Κούρβ δέν έπιτηρεί τας άνασκαφάς διηνεκώς, περιοδικώς δέ μόνον προσέρχεται εις τήν εργασία, και ό κ. Ώμόλ, ό διευθυντής τής γαλλικής σχολής, καταβαίνει εις Δελφούς κατά πᾶν δίμηνον ή τρίμηνον, ίνα διαμείνη ήμέρας τινάς... Έργάζονται έν Δελφοίς επί χώρου εύρέος 150-200 άνθρωποι, άνασκάπτοντες συγχρόνως εις θέσεις πολλές. Καί όμως δέν ύπάρχει εκεί Έλλην άρχαιολόγος ή έφορος έπιτηρών».¹⁴³ Στις 16 Αυγούστου 1893 δημοσιεύεται σε αθηναϊκή εφημερίδα επιστολή «παρ' άνδρός γινώσκοντος τά πράγματα και τά συμβαινόντα κατά τας άρχαιολογικάς άνασκαφάς»,¹⁴⁴ που κατηγορεί την κυβέρνηση για την καταστροφή των Δελφών και για υποχωρητικότητα στους Ξένους, επειδή «κατά τό παρελθόν έτος ήλλαξε τόν έπιτηρητή τών έν Δελφοίς άνασκαφών [Δημήτριο Σταυρόπουλλο] κατ' άπαίτησιν του Γάλλου πρεσβευτου. Έσχεν ό άνθρωπος τό θράσος νά έπιτηρή, τουτέστι νά έπιτελή τό καθήκον του, και δέν ένόησεν ότι ωφειλε, μηδαμώς φροντίζων περί τών άνασκαφών και τών δημοσίων συμφερόντων, νά μεταβληθῆ εις ύπηρετην άπλοϋν τών Ξένων τών διευθυνόντων τας άνασκαφάς» και καταλήγει:

«Έξεγείρει όμως τήν άπορίαν μου και τήν έκπληξίν μου ή άστεία άπειλή του κ. Ώμόλ περί τών έν Δελφοίς άνασκαφών. Νομίζει άφελώς, ως φαίνεται, ότι ένεργοϋσα άρχαιολογικάς άνασκαφάς έν Έλλάδι ή Γαλλική Δημοκρατία, όπως ένεργή μάλιστα αυτάς, εύεργετεί ήμᾶς και άπειλεί νά μᾶς στερήση τών εκ τών άνασκαφών ώφελημάτων. Έχει όμως δίκαιον τοιούτω τρόπω όμιλών, και τό δίκαιον παρέσχεν αυτῷ ή έλληνική κυβέρνησις, επιδειξαμένη έλευθεριότητα ασύγγνωστον προκειμένου περί παροχής άδειών και άνασκαφών εις τούς απογόνους του Μιχαήλ Τουρμόντ. Ίσως μέ ψέξωσιν ότι χάριν ενός άνδρός κατηγορώ ολόκληρον έθνος. Άλλά τούς έν τῇ ένταϋθα γαλλική σχολῆ αναδεικνύει τουλάχιστον άνταξιους του όλέθρου εκείνου, ει μή τι άλλο, ή κατάστασις τών έν Δήλω άνασκαφών. Έχει ανάγκην άληθώς ό επί μελέτη

Εικόνα «ανασκαφής» στη Συνοικία του Θεάτρου, κάτω από την Οικία της Κλεοπάτρας (W. Deonna, Απρίλιος 1905).

μεταβαίνων τῶν σεπτῶν τῆς ἱερᾶς νήσου κειμηλίων νά ὀπλισθῆ διὰ τῆς ἀναισθησίας τῶν ἀνασκαφόντων αὐτά, ὅπως δυνηθῆ νά περιέλθῃ ὅλον τόν χώρον τῶν ἀνασκαφῶν. Ἄλλως, τό ἄλλος ἐπί τῇ ἀθλίᾳ καταστάσει καί ἡ κατά τῶν αἰτίων ταύτης ἀγανάκτησις θέλουσιν ἀναγκάσει αὐτόν νά ἀπέλθῃ τάχιστα ἐκ Δήλου».

Ο ατυχῆς τρόπος με τον οποίο γίνονταν οι ανασκαφές επικρίθηκε έντονα από τον αθηναϊκό τύπο:

«Δυστυχῶς οἱ Γάλλοι δέν ἀκολουθοῦσιν ὁμοίαν τακτικήν ἐν τῇ ἐργασίᾳ, ζημιοῦσι δέ τήν ἐπιστήμην καί, πρέπει νά τό εἴπωμεν, τό Ἑλληνικόν ἔθνος δι' ἀρχαιολογικῆς οἰονεῖ ἐπιδείξεως θεατρικῆς. Ἀνέθεσαν τάς ἐν Δελφοῖς ἀνασκαφάς μόνον εἰς τοὺς μαθητάς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς σχολῆς των, οἷτινες πρὸς τῇ νεότητι καί τῇ ἀπειρίᾳ δέν ἐπαρκοῦσιν εἰς τό μέγα ἔργον τῶν ἐν Δελφοῖς ἀνασκαφῶν. Σπανίως μεταβαίνει ἐκεῖσε ὁ διευθυντής κ. Ὠμόλ, ὁ δέ μαθητής Κούβρ, καί μεγάλην ἄν εἶχεν ἀρχαιολογικήν σπουδαιότητα καί δραστηριότητα ὑπεράνθρωπον, δέν θά ἐπήρκει εἰς τήν ἀνατεθειμένην αὐτῷ ἐργασίαν, τήν ὁποίαν οὗτος κατά δυστυχίαν παραμελεῖ συστηματικῶς, ἐγκαταλείπων αὐτήν εἰς τήν διάθεσιν καί τήν σοφίαν τοῦ κ. Κομβέρ, ἀνθρώπου ἀσχέτου πρὸς τήν ἐπιστήμην τῆς ἀρχαιολογίας καί τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀνασκαφῶν, πρῶν δέ ἐπιλοχίου, ἄν μὴ ἀπατώμεθα. Μεθ' ὅλα ταῦτα, ὁ κ. Ὠμόλ καί οἱ μαθηταὶ τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς, νομίζοντες, ὡς φαίνεται, τήν ἐν Δελφοῖς ἐργασίαν ἀσήμαντον καί ἀναξίαν προσοχῆς, ἐπιχειροῦσι συγχρόνως καί ἄλλας ἀνασκαφάς, ἐν Δήλῳ καί ἐν Μαντινείᾳ,¹⁴⁵ πρὸς ἀπλήν, ὡς πιστεύομεν ἐπιστημονικήν ἐπίδειξιν, δέν στέργουσι δέ σκανδαλωδῶς Ἑλληνα ἔφορον ὡς ἐπιτηρητήν».¹⁴⁶

Ένα άλλο δημοσίευμα της ίδιας εφημερίδας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: «Υπάρχει ίσως είδος τι τιμωρίας, έπινοηθέν υπό τών άπογόνων τών Γαλατών, κατά τών άπογόνων τών Έλλήνων».¹⁴⁷

Στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα είχαν ήδη αποκαλυφθεί τα Ιερά και ένα τμήμα της αρχαίας πόλης, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας παραμένει ακόμη –ευτυχώς– κάτω από ένα προστατευτικό στρώμα χώματος ύψους δύο περίπου μέτρων. Οι ανασκαφές συνεχίζονται μέχρι σήμερα από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, αλλά σε πολύ μικρότερη κλίμακα, επειδή κύριο μέλημα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας είναι η προστασία, συντήρηση και ανάδειξη των Μνημείων που έχουν ήδη αποκαλυφθεί, έργο που απαιτεί τεράστιες δαπάνες, ενώ πρωταρχικός στόχος της Γαλλικής Σχολής είναι η μελέτη και δημοσίευση των μνημείων που παραμένουν ακόμη αδημοσίευτα, παρόλο που έχουν ανασκαφεί εδώ και έναν αιώνα. Όμως το ήδη ανασκαμμένο τμήμα, ο μεγαλύτερος ίσως αρχαιολογικός χώρος στον κόσμο, δίνει στον επισκέπτη μια σαφή και μοναδική εικόνα του Ιερού και της αρχαίας πόλης.

82

83

Παρά το γεγονός ότι οι ανασκαφές έχουν ξεκινήσει από το 1873, ένα πολύ μεγάλο μέρος της αρχαίας πόλης παραμένει ακόμη κάτω από ένα προστατευτικό στρώμα χώματος. Αριστερά ένα ακόμα άγαλμα της Αφροδίτης που φανέρωσε η βροχή (Μάρτιος 2003) και δεξιά ανασκαφή πορφυροβαφείου κάτω από το Ίδρυμα των Ποσειδωνιαστών (Αύγουστος 2003).

Τα ευρήματα και η τύχη τους

Τα κινητά ευρήματα των ανασκαφών της Δήλου, κυρίως τμήματα γλυπτών και επιγραφές, «μεταφερόμενα εις τήν παρακειμένην Μύκονον, ἀνετίθεντο εις τήν ἐκεῖ τέως ὑπάρχουσαν συλλογὴν τῶν Δηλιακῶν ἀρχαίων, παραδιδόμενα ὑπὸ τοῦ ἐκάστοτε ἐποπτεύσαντος τὰς ἀνασκαφὰς ἐφόρου, τῷ ἐκάστοτε ἐπιτηρητῇ τῆς συλλογῆς δημάρχῳ ἢ σχολάρχῳ, ἐπὶ τῇ βάσει πρωτοκόλλου εἰς διπλοῦν συντασσομένου, οὗ τὸ ἐν ἀντίγραφον ὑπεβάλλετο τῷ Σ^ο Ὑπουργεῖῳ, τὸ δ' ἕτερον ἐκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ ἐπιτηρητοῦ τῆς συλλογῆς, μέλλον νὰ χρησιμεύσῃ ἀντὶ καταλόγου ταύτης».¹⁴⁸

Τα περισσότερο εντυπωσιακά γλυπτά μεταφέρονταν στην Αθήνα, στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο,¹⁴⁹ πρακτική που με διάφορες προφάσεις συνεχίστηκε και μετά την οικοδόμηση του Μουσείου Δήλου. Το 1914 ο Δ. Σταυρόπουλλος διαμαρτύρεται αρκετά καυστικά, αλλά ανώφελα, για τη μεταφορά της χάλκινης κεφαλής που βρέθηκε στην Παλαίστρα του Γρανίτη¹⁵⁰:

«... Δέν ἐπιχειρῶ νὰ ἀμφισβητήσω τὸ ὀρθόν τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεντρώσεως πάντων τῶν ἀξιολόγων εὐρημάτων τοῦ κράτους εἰς ἓν ἐκάστοτε μουσεῖον, ἀρχῆς ἥτις γενικῶς τηρουμένης θὰ ἀπήλλασσε τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν τοῦ ἐπ' αὐτῆς μουσεῖου, ἀρχῆς, ἥτις μὴ τηρηθεῖσα πρὸς τὴν Ὀλυμπίαν, πρὸς τοὺς Δελφούς, πρὸς τὰς Παγασάς, ἐστέρησε τὴν Δῆλον παντός ἀξιολόγου εὐρήματος μέχρι τινός δι' ἔλλειψιν μουσεῖου καὶ μετὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτοῦ φαίνεται ἐκ συνηθείας γενομένη νόμος δι' αὐτὴν μόνην.

Ἀλλ' ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἀμφισβητήσω τὴν κατὰ τὸ 1ον ἄρθρον τοῦ σχετικοῦ Β. διατάγματος δυναμένην νὰ δικαιολογήσῃ τὴν μεταφορὰν ἐξαιρετικὴν σημασίαν τῆς κεφαλῆς, ἥτις ἐν μὲν τῷ μουσεῖῳ τῆς Δήλου ἔχει βεβαίως ἀξίαν, ἐν δὲ τῷ ἀθηναϊκῷ θὰ ὑπεβιβάζετο εἰς ἀπλοῦν κόσμημα.

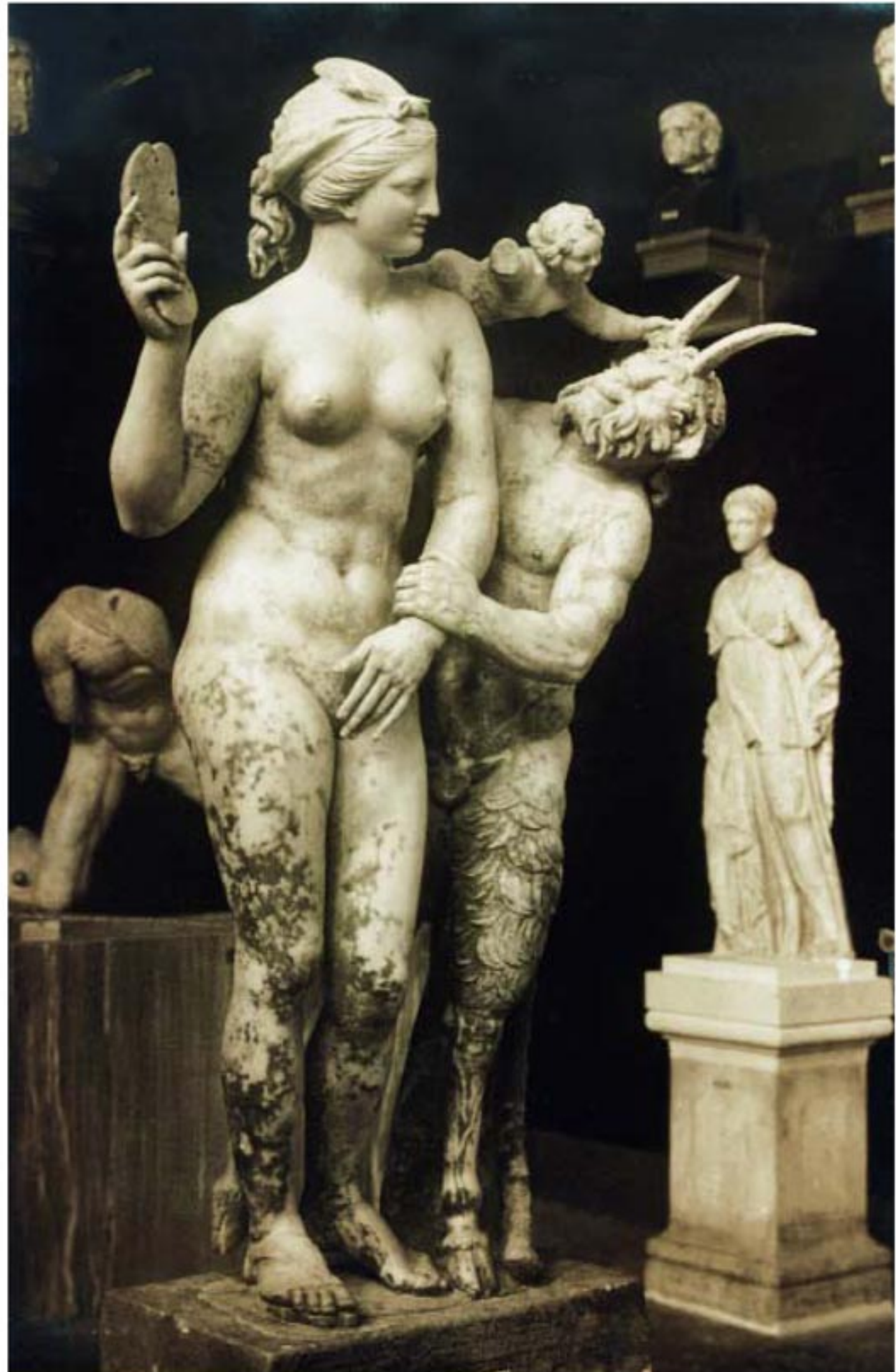
Ἀλλ' ἀποκαλύπτονται τὰ εὐρήματα πρὸς ἀπλήν διακόσμησιν μουσεῖου καὶ πρὸς ἐπίδειξιν, ἢ πρὸς μελέτην καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης; Πᾶς περὶ τούτου λόγος πρὸς τὰ μέλη τοῦ ἀρχ. συμβουλίου θὰ ἦτο ἀσέβεια ἀναξία καὶ αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ. Χάριν λοιπόν τῆς ἐπιστήμης ἐξαιτοῦμαι τὴν ἐν τῷ παρόντι τουλάχιστον παραμονὴν τῆς κεφαλῆς ἐν Δήλῳ... Δέν νομίζω ὀρθόν νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ παλαιὸν σφάλμα τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ Δήλου κεφαλῶν καὶ ἀκρωτηριασμένων ἀγαλμάτων. Τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ τῶν Ἀθηναίων ἐπαναχθέντα ἐν Δήλῳ συμπληροῦνται πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ ἀνάθημα τῆς Νικάνδρης καὶ ἡ Νίκη καὶ ὁ Διαδόμενος καὶ ὁ Γαλάτης δέν θὰ παρέμενον οὕτως ἐλλιπῆ μὴ ἀποσπώμενα τῆς ἑδρας αὐτῶν ἢ ἐπαναφερόμενα εἰς αὐτήν, μάλιστα ἂν ἡ εὐροῦσα γαλλικὴ σχολὴ ἀνετίθει εἰδικῶ ἐπιστήμονι τὴν συστηματικὴν παραβολὴν τοῦ πλήθους τῶν συντριμμάτων τοῦ μουσεῖου μὴ ἀναμένουσα τοῦτο παρὰ τῆς ἐλληνικῆς ὑπηρεσίας, ἥτις τόσα ἔχει νὰ πράξῃ».

Στις 28 Ιουλίου 1914 ο Σταυρόπουλλος αναγκάζεται να μεταφέρει στο Εθνικό Μουσείο και να παραδώσει ο ίδιος τη χάλκινη κεφαλή και πέντε μήνες αργότερα, στις 17 Δεκεμβρίου 1914, αναγκάζεται επίσης να παραδώσει το σύμπλεγμα της Αφροδίτης, του Έρωτα και του Πάνα, που είχε βρεθεί το 1904. Στην εντολή μεταφοράς¹⁵¹ το Υπουργείο υπόσχεται ότι «εἰς τὴν θέσιν τούτου θέλει στηθῆ ἐν καιρῷ γύψινον ὁμοίωμα», πράγμα που δεν έγινε ποτέ.

Στο πρωτόκολλο της 20ῆς Δεκεμβρίου 1880, με το οποίο παραδίδονταν τα ευρήματα της χρονιάς στον δήμαρχο Μυκόνου, γίνεται, για πρώτη φορά λόγος για το «ἐν Μυκόνῳ Δηλιακόν Μουσεῖον», ενώ στα κατοπινά πρωτόκολλα αναφέρεται «Μουσεῖον ἐν τῇ Οἰκίᾳ Καμπάνῃ» και «Μουσεῖον ἐν τῇ Οἰκίᾳ Κοκόλη» (1881), ἢ «Συλλογὴ ἐν τῇ Οἰκίᾳ Καμπάνῃ» (1882). Όλα αυτά τα κτήρια ἦταν μυκονιάτικα σπίτια που νοικιάζονταν ἀπὸ το Υπουργεῖο και τὴν Αρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ὡς ἀποθήκες. Το 1891 με ἔρανο μεταξὺ «τῶν ἀπανταχοῦ Μυκονίων»¹⁵² συγκεντρώθηκαν τα χρήματα για τὴν ἀγορὰ ἐνός οἰκοπέδου στο ὁποῖο χτίστηκε το 1899-1902, με δαπάνη τοῦ Υπουργεῖου και τῆς Αρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, το Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο Μυκόνου.¹⁵³ Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ Μουσείου ἦταν ἀρκετὰ περιπετειώδης και το κτήριο, παρὰ τὶς ἀπειρες διαμαρτυρίες τοῦ Δημητρίου Σταυρόπουλλου, ἐφόρου Αρχαιοτήτων Δήλου-Μυκόνου, ἦταν τόσο κακότεχνο και ἀνασφαλές, ὥστε μόνο το 1908, μετὰ ἀπὸ ἐκτεταμένες ἐπισκευές, μεταφέρθηκαν ἀρχαία ἐκεῖ. Στὰ ἀρχαία

που ήταν αποθηκευμένα στα δύο μυκονιάτικα σπίτια, προστέθηκαν εν τω μεταξύ τα χιλιάδες ευρήματα του Δημήτρη Σταυρόπουλλου από τον «Βόθρο της Καθάρσεως». Για την αποθήκευση αυτών των ευρημάτων ενοικιάστηκαν δύο ακόμη μυκονιάτικα κτήρια, η Οικία Άνας Μποναζούντα και η αποθήκη Γεωργίου Γεωργούλη, το ενοίκιο των οποίων πλήρωνε η Αρχαιολογική Εταιρεία. Ήταν φανερό ότι όλα αυτά τα ευρήματα και τα ευρήματα που κάθε χρόνο αποκαλύπτονταν στη Δήλο δεν επρόκειτο να χωρέσουν στο μικρό Αρχαιολογικό Μουσείο της Μυκόνου. Έτσι το 1903 (;) αποφασίστηκε να οικοδομηθεί ένα μεγαλύτερο Μουσείο στη Δήλο για τη στέγαση και έκθεση των δηλιακών ευρημάτων.

*Δηλιακά αρχαία
στο Εθνικό Μουσείο
γύρω στα 1930.
Σε πρώτο πλάνο
η Αφροδίτη με τον Πάνα
από το Ίδρυμα
των Ποσειδωνιαστών,
δεξιά της η «Αρτεμις»
από την Οικία
του Διαδουμένου
και πίσω της ο Γαλάτης
από την Αγορά
των Ιταλών.*

Ιστορία του κτηρίου του Μουσείου

Είναι άγνωστο πώς και από ποιους αποφασίστηκε η οικοδόμηση του Μουσείου στη Δήλο και πώς επιλέχτηκε ο συγκεκριμένος χώρος. Το παλαιότερο σχετικό έγγραφο που έχουμε είναι ένα τηλεγράφημα του γενικού εφόρου Αρχαιοτήτων Π. Καββαδία προς τον Δ. Σταυρόπουλλο με ημερομηνία 11 Μαΐου 1904¹⁵⁴:

«Απεφασίσθη οικοδομηθῆναι Μουσείον ἐν Δήλῳ δι' ἡμερομισθίων. Τηλεγραφήσατε εὐθὺς ἐάν ὑπάρχῃ πρόχειρος ἄσβεστος καὶ φροντίσατε περὶ ἀγορᾶς καὶ ἂν εἶνε ἀνάγκη ἀποστολῆς ἐντεῦθεν κτιστῶν καὶ τεχνιτῶν».

Φαίνεται ὅμως πῶς ἡ ἀπόφαση οικοδόμησης μουσείου στη Δήλο ἦταν γνωστή στον Σταυρόπουλλο, ἐπειδὴ ἐν τῇ ἀπάντησίν του δὲν ἐκφράζεται καμιά ἐκπληξή¹⁵⁵:

«Ἄσβεστος ἐνταῦθα οὔτε ὑπάρχει οὔτε δύναται παρασκευασθῆναι ἐπαρκῆς ἐγκαίρως. Ἐκ Σύρου προσφέρεται πρὸς δύο καὶ τριάκοντα ὁ στατήρ παραδοτέος ἐν Δήλῳ. Αναμένω καλυτέραν προσφορὰν. Ἔχομεν ἀνάγκην καὶ θηραϊκῆς γῆς. Κτίσται καὶ ξυλουργοὶ ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα. Αὐτόθεν ἀνάγκη ἀποστολῆς εἰδικοῦ ἐπιστάτου ἢ ἀρχιτεχνίτου.

Αναμένω ἔγκρισιν ἀπαραίτητον ἀμέσου προσλήψεως ἐπιστάτου ἀνασκαφῶν».

Ο γενικός εφορος των Αρχαιοτήτων Παναγιώτης Καββαδίας ἦταν συγχρόνως πρόεδρος τῆς Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ αὐτὸ ἴσως ἐξηγεῖ τὸ ἐπόμενο σχετικὸ ἐγγράφο:

«Ἡ ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΝ ΤΗΣ Α. Β. Υ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 18 Μαΐου 1904

ΑΡΙΘ. ΠΡΩΤ. 503
ΔΙΕΚΠ. 84

Πρὸς
τὸν ἔφορον κ. Δ. Σταυρόπουλλον

Ανακοινοῦμεν ὑμῖν, ὅτι δι' ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου ἀνετέθη ὑμῖν ἡ διαχείρισις τῆς κατασκευῆς τοῦ ἐν Δήλῳ ὑπὸ τῆς ἑταιρείας ἀνεγερθησομένου ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γάλλου Μηχανικοῦ M. Convert. Ἐπιστάτης διωρίσθη ὁ ἀρχιτεργάτης Ἐλευθέριος Καμπάνης. Τοῦ Μουσείου θέλει ἀνεγερθῆ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἢ μίᾳ πτέρυξ, ὡς σημειοῦται ἐν τῷ ἐτέρῳ τῶν συνημμένων δύο σχεδίων αὐτοῦ. Παρακαλεῖσθε δ' ὅπως φροντίσητε ἐν τάχει περὶ ἀγορᾶς καὶ παρασκευῆς ἄσβεστου, ἀφοῦ πρότερον πληροφορήσητε ἡμᾶς οὐ μόνον περὶ τῆς τιμῆς, εἰς ἣν δύνασθε νὰ προμηθευθῆτε τὴν ἄσβεστον, ἀλλὰ καὶ ἂν εἶνε ἀναγκαῖον νὰ ἀποσταλῶσιν ἐντεῦθεν ἐργάται καὶ πόσοι.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Δ. ΤΖΙΒΑΝΟΠΟΥΛΟΣ»

Σε κανένα ἀπὸ τὰ παραπάνω ἐγγράφα δὲν γίνεται ἀναφορὰ γιὰ πέτρες ἐπειδὴ προφανῶς εθεωρεῖτο αὐτονόητο ὅτι θὰ χρησιμοποιηθοῦν λίθοι ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ερείπια, ὅπως εἶχε γίνει καὶ στο παρελθόν με τὰ κτήρια που εἶχε χτίσει ἡ Γαλλικὴ Σχολή.

Ἡ ἐπιλογή των συνεργατῶν του Δ. Σταυρόπουλλου ἦταν μάλλον ατυχῆς καὶ οφείλεται ἴσως ἐν τῇ ἀντιπάθειᾳ του Π. Καββαδία.

Ὁ Henry Convert,¹⁵⁶ μηχανικὸς γεφυρῶν καὶ σιδηροδρομικῶν γραμμῶν, εἶχε συνεργαστεῖ στο παρελθόν με τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων. Ἀπὸ τὸ 1890 ἐργαζόταν ἐν τῇ Γαλλικῇ Σχολῇ καὶ, ὅπως εἶδαμε πιο πάνω, εἶχε λάβει μέρος ἐν τῇ ἀνασκαφῇ των Δελφῶν. Πολὺ πιθανόν αὐτὸς ἦταν ὁ βασικὸς αἴτιος τῆς ἀπομάκρυν-

σης του Δ. Σταυρόπουλλου από τους Δελφούς. Σε εφημερίδες της εποχής αναφέρεται πως ήταν: «άπλως γάλλος υπαξιωματικός, έχων τραχυτάτην γλώσσαν καί συμπεριφοράν, ίνα μή τι άλλο είπω σκληρότερον, έπαγγέλλεται δέ έν αυτοίς τοίς Δελφοίς τόν άρχαιοκάπηλον, άγοράζων νομίματα, ού ένεκα καί δύκη, ώς έμαθον, διεξήχθη περί τούτου έν Αμφίσση [...] ό κ. Τσουντας, άκούσας τόν γερμανόν άρχαιολόγον Φουρ-τβέγκλερ οίκτιρίζοντα τόν τρόπον, καθ' όν ένεργούνται έν Δελφοίς αί άνασκαφαί καί άγανακτούντα άναφανδόν ύπέρ τής άδικουμένης άρχαιολογικής έπιστήμης, άπήντησεν αυτώ ότι δέν συμβαίνουσι μόνον αυτά, καί ότι ό κ. Κομβέρ φροντίζει μόνον νά συλλέγη άρχαία νομίματα εκ τών άνασκαφών».¹⁵⁷

Συνεργάτης του Η. Convert στους Δελφούς ήταν ο Χαράλαμπος Ευγενείδης, «εργάτης κακοήθης καί δήθεν διερμηγεύς τών Γάλλων. Ουτός από κοινού μετά του Γάλλου Κομβέρ, πρώην λοχίου άπεσπασμένου παρά τῷ ένταυθα στρατηγῷ Βοσσέρ, διασπαθίζουσι τό δημόσιον (Γαλλικόν) χρήμα, τήν τών μελῶν τής Γαλλικής Σχολής περί τά τοιαύτα άδαιομοσύνην εκμεταλλευόμενοι. Πληρώνουσιν ήμερομισθια μή δεδουλευμένα, καί μάάλιστα ό Ευγενείδης, τούς έργάτας εκβιάζων, ώριζε νά τρώγωσι παρά τῷ παντοπόλῃ Γούναρη, όστις ύπεσχέθη αυτώ ρητῶς πολλά κέρδη καί διανομήν αυτών [...] αί καταστάσεις τών ήμερομισθίων τών έργατῶν έγράφοντο διά μολυβδιδος καί διά μικρῶν γραμμάτων, ένῶ ό εργάτης υπέγραφε διά μελάνης».¹⁵⁸

Ο ηλικιωμένος επιστάτης Ελευθέριος Καμπάνης, «όστις από τεσσαρακονταετίας εργάζεται παρά τῇ Έταιρεία μετά παραδειγματικού ζήλου καί τιμιότητος καί χθές έτι έν Φιγαλεία ειργάσθη δραστηριώτατα...»¹⁵⁹ ήταν ανεπαρκής και αρρώστησε δυο φορές στη Δήλο. Ο Σταυρόπουλλος γράφει γι' αυτόν, απολογούμενος προς τον Υπουργό μετά από ανακριβείς πληροφορίες του διευθυντή της Γαλλικής Σχολής¹⁶⁰: «Γνωρίζων δέ καλῶς καί σεβόμενος τήν πολυετή έντιμον αυτου παρά τῇ έταιρεία ύπηρεσίαν ήνέχθη τήν ανεπάρκειαν αυτου καί κατά τό δυνατόν ανεπλήρωσα αυτήν έγώ προσωπικῶς, ώρας πολλάς καθ' εκάστην καί ένίοτε καί όλην τήν ήμέραν διαθέσας εις τήν έπιτήρησιν τών εργασιῶν του μουσείου».¹⁶¹

Θα σταθούμε λίγο περισσότερο στον Δημήτριο Σπυριδωνος Σταυρόπουλλο, στον οποίο οφείλεται η δημιουργία του Μουσείου Μυκόνου και του Μουσείου Δήλου. Ο πατέρας του Σπυριδων Σταυρόπουλλος (1844-1881),¹⁶² εκπαιδευτικός, πολέμησε εθελοντικά το 1866 στην επανάσταση της Κρήτης και η μητέρα του Σοφία Βλαχοδήμου (1838-1912), από οικογένεια αγωνιστών της Επανάστασης του 1821, εκπαιδευτικός επίσης, ήταν διευθύντρια Γυμνασίου στον Πειραιά. Ο Δημήτριος, το μοναχοπαιδί τους, γεννήθηκε στον Πειραιά στις 20 Μαρτίου 1872 και πέθανε στη Μύκονο στις 10 Νοεμβρίου 1919. Σε ηλικία 18 ετών τελείωσε τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με άριστα, και στις 19 Ιουνίου 1894, σε ηλικία 22 ετών, αναγορεύτηκε επίτιμος Διδάκτωρ Φιλολογίας. Στην Αρχαιολογική Υπηρεσία εισήλθε το 1892 και εργάστηκε στους Δελφούς, στην Ερέτρια, στην Αθήνα, στην Ολυμπία, στη Σπάρτη και τον Μιστρά. Το 1892 διορίστηκε επόπτης των ανασκαφών της Γαλλικής Σχολής Αθηνών στους Δελφούς, εμπειρία οδυνηρή για τον εικοσάχρονο, πρωτοδιοριζόμενο νέο:

«Δέν δυνάμεθα νά έννοήσωμεν τί συμβαίνει έν Δελφοίς. Υπήρχεν εκει έφορευόν ό κ. Δημ. Σταυρόπουλλος, έπιστήμων διακεκριμένος καί αυστηρός του καθήκοντος εκτελεστής, δέν ήδυνήθη δέ νά διαμείνη επί πολύν χρόνον, περιελθών εις έριδας προς τούς ένεργούντας τάς άνασκαφάς. Έστάλη κατόπιν αντί τούτου εις Δελφούς ό Έφορος κ. Καστρομένος ή Καστριώτης, άνήρ χρηστός, άνεκτικός, έπιεικέστατος έν τῇ συμπεριφορᾷ, μετά πραότητος έπιτελῶν τό καθήκον του. Καί όμως ούδ' ό Καστριώτης κατώρθωσε νά παραμείνη έν Δελφοίς επί πολύν χρόνον, περιελθών εις διαφωνίας προς τούς ένεργούντας τάς άνασκαφάς, οίτινες κατέστησαν αυτώ τόν έν Δελφοίς βίον άβίωτον. Ανεκλήθη λοιπόν καί ό έφορος κ. Καστρομένος υπό του ύπουργείου τής Δημοσίας εκπαιδεύσεως, ζητήσαντος νά άρη πᾶσαν άφορμήν διενέξεως καί έριδῶν σκανδαλωδῶν, νά φανῆ δέ εύάρεστον προς τούς ένεργούντας τάς έν Δελφοίς άνασκαφάς...»¹⁶³

«Διωρίσθη πρώτος ό νέος Σταυρόπουλλος, τοσαύτας δέ υπέστη ταπεινώσεις, αντιδράσεις, κακοβουλίας από μέρος τών ένεργούντων τάς άνασκαφάς κατωτέρων Γάλλων ύπαλλήλων, έπιτελῶν τό καθήκον του, ώστε περιέστη σχεδόν εις άπόγνωσιν, τό δέ ύπουργείον έσπευσε νά τόν άνακαλέσῃ, ένδίδον εις τάς άφορήτους όρέξεις τών κυρίων τής γαλλικής σχολής. Έστάλη κατόπιν έφορος ό κ. Καστρομένος, ό ένεκα του ήπίου χαρακτήρος του δυνάμενος νά ύποφέρῃ πολλά καί νά έπιδείξῃ Ιώβειον ύπομονή, ώς έπεθύμει ό κ. Καββαδίας, προς άρσιν δυσάρεστων ή επικινδύνων ένοχλήσεων. Αλλά καί ό κ. Καστρομένος ταπεινούμενος εκει, βιαζόμενος, μή δυνάμενος νά εκτελέσῃ τό καθήκον του, ήναγκάσθη νά εκραγῆ εις κραυγάς καί νά ύπερασπίσῃ ως δυνατόν αυτώ κατά τών Γάλλων άρχαιοδιψῶν τά δικαιώματα τής κυβερνήσεως του καί τούς έν Δελφοίς θησαυρούς, οίτινες πολυειδῶς κινδυνεύουσι».¹⁶⁴

Ο ίδιος ο Σταυρόπουλλος είχε «ρήψη εις λήθην τάς έν Δελφοίς ταλαιπωρίας» του, αναγκάζεται όμως να απαντήσει στον Γεώργιο Σωτηριάδη, υποψήφιο καθηγητή της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο και υπέρμαχο της Γαλλικής Σχολής με μια σειρά άρθρων του στην εφημερίδα *Εστία*,¹⁶⁵ στον οποίο προτείνει: «Όταν προσεχῶς άπολυθῆς υπό τής Κυβερνήσεως, άπορριπτομένης τής λεοντῆς σου, αφ' ού βεβαιοίς ήμᾶς ότι είσαι γνώστης καλός τής Γερμανικής γλώσσης –καί τουτο ούδεις σοι ήρνήθη– σοί ύποδεικνύω, λέγω, τήν θέσιν

Η φωτογραφική μηχανή που χρησιμοποιήθηκε από τον Δημήτριο Σταυρόπουλλο και αργότερα από τον Δημοσθένη Πίππα, η δερμάτινη θήκη της και γυάλινες πλάκες φυλάσσονται στο Μουσείο Μυκόνου. Στο ξύλινο μέρος της μηχανής υπάρχει μικρή ένδειξη με τα στοιχεία: RAUCH'S PATENT CAMERA, MANUFACTURED BY W. W. ROUCH & CO. LONDON.

Στον κύλινδρο του φακού είναι χαραγμένα: Ross, N.34758, 81/2 x 61/2, Rapid Symmetrical, Δ. Πίππας, Δ.Π.

Ο Δημ. Σπ. Σταυρόπουλλος (1872-1919), ο πρώτος επιμελητής Δήλου και αργότερα πρώτος έφορος Κυκλάδων, ήταν ιδιαίτερα αγαπητός και σεβαστός στη Μύκονο, μολονότι η συμπεριφορά του σκανδαλίζει μερικές φορές τους Μυκονιάτες: «Μεγαλοβδόμαδο, βοήθειά μας – κατά την ώρα που οι ψυχές κλαίνε, Χριστέ μου, τή σταύρωσή σου, στό φούρνο έπεισαν, και πώς νά τό πεις νά μήν κολάσεις τό στόμα σου, φητό τοῦ γαλάτου μέ τίς πατάτες από τοῦ Ἐφορα τό σπιτικό» (Λξιώτη Μ., 1965). Στην εικόνα ο Σταυρόπουλλος την ημέρα του γάμου του (19 Μαΐου 1896) με τη Μυκονιάτισσα Ειρήνη Ιωάννου Κατσιλίβα.

θυρωρού τῆς Ἀκροπόλεως. Μή νομίσης ὅτι ὁ κ. Καστριώτης μνησικακεῖ».¹⁶⁶

Ο Γ. Σωτηριάδης δεν έγινε τελικώς θυρωρός, αλλά έφορος της Ακροπόλεως και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, η εμπάθειά του όμως κράτησε χρόνια. Το 1911 μάλιστα, σε συνεργασία με τον M. Holleaux, διευθυντή της Γαλλικής Σχολής, προσπάθησε να αναλάβει την εποπτεία των γαλλικών ανασκαφών στη Δήλο και των εργασιών του Μουσείου Δήλου. Στις 3 Μαΐου 1911, σε συστημένη επιστολή του προς τον Β. Λεονάρδο, τμηματάρχη των Αρχαιοτήτων, ο Σταυρόπουλλος γράφει:

«Έλπίζω, φίλτατε, ὅτι τό σημερινόν μακρόν τηλεγράφημά μου θά ματαιώση τήν απόπειραν τοῦ φαύλου Σωτηριάδου καί δέν θά ἀναγκασθῶ νά ἀποκαλύψω ἐπισήμως τόν λόγον, δι' ὃν ἐπιθυμῶν τήν ἐν Δήλῳ ὑπηρεσίαν διαβάλλει με πρός τόν Holleaux, ὅστις ὄργανον αὐτοῦ καί ἴσως καί ἐπιφανοῦς τινός ἀρχαιοκαπήλου παλαιοῦ καί στενοῦ τῆς Γ. σχολῆς φίλου, βαρέως φέροντος τήν ἐνταῦθα ὑπηρεσίαν μου, ἀσυνειδήτως γενόμενος ἐξέφρασε τήν ἐπιθυμίαν ὑπάρχοντος ἐν Δήλῳ ἀρίστου ἐμμίσθου ἐπιμελητοῦ [=Δημοσθένη Πίππα] καί ἐμοῦ ἐφορευόντος τῶν Κυκλάδων καί παρά τήν Δήλον ἐδρευόντος νά σταλῆ ὁ Ἐφορος τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπως ἐποπτεύσῃ τάς ἀνασκαφάς αὐτάς. Ἀλλά πρέπει νά κατανοήσῃ ὁ κ. Holleaux ὅτι παρήλθεν ὁ χρόνος, καθ' ὃν αἱ ὑψηλαί αὐτοῦ ἐπιθυμίαι χάριν παρασῆμων καί ὑποστηρίξεως ἐξετελοῦντο ἀνεξετάστως. Ὀφείλει, νομίζω, νά ἐκθέσῃ ἐπισήμως τούς λόγους, δι' οὓς ἀποστέργει τήν ἐποπτείαν τοῦ ἐπιμελητοῦ Δήλου καί ἐμοῦ καί, ἂν οὔτοι ἀπεδεικνύοντο κατόπιν ἀνακρίσεως πραγματικοί καί σπουδαῖοι, τότε ὀρθόν πάλιν θά ἦτο νά γίνῃ ἀντικατάστασις προσώπων καί οὐχί ἡ αἰτουμένη ἀσυμβίβαστος ἀνάμειξις. Ὑπάρχουσι σύζυγοι ἀνεχόμενοι τήν ἀνάμειξιν τρίτων ἀλλ' ἐγώ δέν εἶμαι ἐξ αὐτῶν. Δι' ἐμέ πρέπει νά προηγηθῆ κατόπιν κανονικῆς δίκης διαζύγιον. Ἄλλως οὐαί τῷ σπεύδοντι τρίτῳ! Ἀλλά πέπονθα ὅτι ἡ σῆ σύνεσις καί ἀδελφική ἀγάπη θά μέ ἀπαλλάξῃ ἀγῶνος, ὃν ἀπέφυγον μέχρι τοῦδε οὔτε ὢν ἀνθρωποφάγος».

Ο Δ. Σταυρόπουλλος ήρθε για πρώτη φορά στη Μύκονο τον Νοέμβριο του 1893 με προϋπολογισμό δαπάνης 50 δραχμές και εντολή να συγκεντρώσει τα διάσπαρτα αρχαία της Δήλου στην «Οἰκία Λαυρεντίου Καμπάνη» και να παραδώσει «τάς ἀρχαιότητας τάς ἀποτελούσας τήν ἐν Μυκόνῳ ἀρχαιολογικήν συλλογήν τῷ ἐπιμελητῇ ταύτης Σχολάρχῃ Μυκόνου Νικολάῳ Μανουδάκη».¹⁶⁷

Το 1894 ορίστηκε επόπτης των γαλλικών ανασκαφών στη Δήλο και το 1895, μετά από διαγωνισμό, διορί-

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν ο Σταυρόπουλλος και ο Πίππας, όπως κι εμείς σήμερα, ήταν ότι τα απαραίτητα υλικά έπρεπε να σταλούν από την Αθήνα, πράγμα που σήμαινε μεγάλες καθυστερήσεις. Τα υλικά όμως (ανάμεσα στα οποία και δύο «φουφούδες») στο τιμολόγιο αυτό από το «Μέγα Κατάστημα Σιδηρικών» του Πειραιά (αριθ. τηλεφ. 163!) έφτασαν σε 14 μόλις ημέρες. Για την παραλαβή τους υπογράφουν ο Αναστάσιος Ορλάνδος και ο Δ. Σταυρόπουλλος.

Μέγα Κατάστημα Σιδηρικών
ΚΑΙ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ
ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1861

ΚΩΝ. Μ. ΑΓΙΟΜΑΥΡΙΤΟΥ

ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΙΔΗ
ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΩΝ
ΑΤΜΟΜΥΛΩΝ ΣΙΔΗΡΟΦΡΟΜΩΝ
ΣΙΔΗΡΟΥΤΕΓΩΝ ΦΑΝΟΠΟΙΩΝ

Επιχειρεί

ΑΡΙΘ. ΤΙΜΟΛΟΓΙΟΥ 103 ΠΛΑΤΕΙΑ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

Ο Κωνσταντίνος Αρχαιολογικών Βασιών Δούνας
Εν Πειραιά 8 Οκτωβρίου 1911

1	Ζεύγη παυρμίδα χωνωσόν υλικά	2	25
5	κουρμίδα δρογγών 2,57	75	3,75
5	βουκαμια κρηνη δρυκ με φίδα	30	4,50
10	Πομογαμα σιρκαρία 209	10	1,-
1	μύριον αρματόσχημα χρομμ		1,60
2	φουφούδες 20 3 25/100 πιαδ	45	2,70
		ΣΥΝΟΛΟ	15,80

ΕΦΟΡΦΗ
ΔΙΑ ΔΡΑΧ. 15,80
Εν Αθήναις 8 Οκτωβρίου 1911
Ο ΕΦΟΡΓΟΣ
THE TECHNICALS ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

Αναστάσιος Ορλάνδος
Δ. Σταυρόπουλλος

Ο Δ. Πίππας, «Ο Δημοσθένης με την μπέρτα», συνέχισε και ολοκλήρωσε το έργο του Σταυρόπουλλου. Οργάνωσε τα Μουσεία Δήλου και Μυκόνου και αγωνίστηκε ακούραστα για την περισυλλογή και σωτηρία των αρχαίων. Έκανε επίσης ανασκαφές στη Ρήνεια και στη Δήλο και μελέτησε όχι μόνο την αρχαία, αλλά και τη Βυζαντινή, Μεσαιωνική και Νεότερη ιστορία των νησιών, χωρίς ποτέ να δημοσιεύσει τις μελέτες του. «Πολλά τέτοια ζητήματα κάθε μέρα λογάριάζε ο Δημοσθένης πώς θα πιάσει νά τά γράφει, ήξερε δά ιστορίες απ' τό γύρο του κόσμου, και τί ωραία θά τά έγραφε, αλλά τ' άφησε άγραφα. Τί νά πρωτοπείς... περιττό είναι, τούτος ό κόπος. Άκόμη πιό μπελάς κι από κείνα τά ταξίδια του, δύση σ' ανατολή, και πάλι από ξαρχής...» (Λξιώτη Μ., 1965).
Φωτογραφία του 1928 που τράβηξε ο Alfred Laumonier.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΚΔΡΟΜΗΣ
ΔΗΛΟΝ--ΜΥΚΟΝΟΝ
ΔΙΑ ΤΟΥ Α. Π. "ΑΔΡΙΑΤΙΚΟΣ",
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ "ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΥΚΟΝΙΩΝ"

ΑΝΑΧΩΡΗΣΙΣ ΕΚ ΠΕΙΡΑΙΩΣ. Κυριακήν, 3 Μαΐου 1926,
ώραν 10ην μ. μ. ἀκριβῶς.

ΛΦΙΣΙΣ ΕΙΣ ΔΗΛΟΝ. Τὴν ἐπιπένην ἡμέραν ἵαν πρωί.
Ἀποβίβασις καὶ ἐπίσκεψις τῆς ἀρχαίας Δήλου ἐρημνεύοντος
τοῦ Ἐσπεροῦ ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων κ. Δ. Πίπα.

ΑΝΑΧΩΡΗΣΙΣ ΕΚ ΔΗΛΟΥ. Ἀθήμηκερὸν, τὴν μεσημβρίαν
ἀκριβῶς.

ΛΦΙΣΙΣ ΕΙΣ ΜΥΚΟΝΟΝ. Μετὰ μίαν ὥραν
Ἀποβίβασις κατὰ βούλησιν. Ὁραν 5 μ. μ. ἐπίσκεψις τῶν
πολυαληθῶν Βυζαντινῶν Ναῶν Ὁραν 10ην μ. μ. χορὸς
ἐν ταῖς αἰθούσαις τοῦ Κοινοτικοῦ μεγάρου.

Τὴν ἐπιπένην, Ὁραν 10 1/2 μ. μ. ἐπίσκεψις τοῦ μοναδικοῦ
ἐν τῷ κόσμῳ Μουσείου ἀγγείων ἀρχαίας ἑκδοχῆς.

ΑΝΑΧΩΡΗΣΙΣ ΕΚ ΜΥΚΟΝΟΥ Τρίτην, 4 Μαΐου, Ὁραν 10
μ. μ. ἀκριβῶς κατ' ἐθέλειν διὰ Πειραιᾶ

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΕΙΣ ΠΕΙΡΑΙΑ. Τὴν ἐπιπένην ἡμέραν ἵαν πρωί
ΠΑΡΑ ΤΗΣ "ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΥΚΟΝΙΩΝ", ΕΛΗΦΟΗ ΠΡΟΝΟΙΑ
ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΝΕΤΟΝ ΕΝ ΜΥΚΟΝῳ ΔΙΑΜΟΝΗΝ
ΙΩΝ ΕΚΔΡΟΜῶΝ ἂ ΤΗΝ ΕΠΑΡΚΕΙΑΝ ΕΚΛΕΚΤΗΣ ΤΡΟΦΗΣ
ΕΙΣ ΠΙΜΑΣ ΣΥΓΚΑΤΑΒΑΤΙΚΑΣ
ΤΗΣ ΕΚΔΡΟΜΗΣ ΜΕΤΕΧΟΥΣΙ
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΙ, ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ & ΜΟΥΣΙΚΟΙ
ΟΡΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ:

Δελτίον Α.	ΘΕΣΣΕΩΣ (Κλίση)	δραχ. 350.—
	Ἀνήλικες μέχρι 15 ἐτῶν	100.—
Β.	" (Κλίση)	250.—
	Ἀνήλικες μέχρι 15 ἐτῶν	75.—
Γ.	"	125.—
	Ἀνήλικες μέχρι 15 ἐτῶν	37.50
	Διὰ τὰ μέλη τῆς "ΕΝΩΣΕΩΣ"	100.—

(Ἐκαστὸν μέλος τῆς "ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΥΚΟΝΙΩΝ" δεκτικὸν μίαν θέσιν Γ.
ἢ ἑτέραν καὶ μίαν δι' ἓν μέλος τῆς οἰκονομίας του πρὸς δραχ. 100).
Τέσσα ἐκδρομῶν μέχρι 8 ἐτάων, μετέχουσι δωρεάν εἰς τὴν Δῆλον καὶ εἰς τὴν Μύκονον, ἄνευ δωροδόμου, κλίσης

Τὰ λαβητορικά ἀποβιβάσεως καὶ ἐπιβιβάσεως εἰς Δῆλον καὶ Μύκονον
περιλαμβάνονται εἰς τὸν ὄνον τιμῆς.

Οἱ ἐκδρομαὶ δεκτικαὶ εἰς ἀνεπιβιβάσεως ἐν τῷ ἀεροπλάνῳ ἀνευ αἰθρίας
ἰδιότητας πληρωμῆς, τὴν ὅποιον θὰ χορηγήσῃ ἐπιτὸς τῶν λαβητορῶν
Μυκόνου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐκδρομῆς.

Διὰ δελτία συμμετοχῆς ἀποστέλλονται:

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ: Πράεδρον "Ενώσεως Μυκονίων", Ὁδὸς Στουρνάρου, 78.
Κατάκτηρα "Ἠλίου", Ὁδὸς Λυκαούργου, 4.

ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ: Κεν Ν. Ι. Μπέρτον, Ὁδὸς Μικεῶλη, 22.
Κεν Κ. Ι. Πασαλιῶδον, Μεγαρον Βατῆ.
Κεν Ν. Μ. Ἀνδρόνικον, Μεγαρον Γκιανουλάτου.
Πρακτορείον Χατζῆρη

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ "ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΥΚΟΝΙΩΝ", ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΗΣ "ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΥΚΟΝΙΩΝ"

στηκε έφορος των Αρχαιοτήτων στην Ολυμπία, όπου παρέμεινε μέχρι το 1897, οπότε αντικαταστάθηκε από τον Κωνσταντίνο Κουρουγιώτη. Στη Μύκονο επέστρεψε οριστικά το 1897, αρχικά ως έφορος Μυκόνου και Δήλου και από τις 21 Μαρτίου 1910 ως ο πρώτος έφορος Κυκλάδων. Έναν χρόνο πριν, στις 19 Μαΐου 1896, είχε παντρευτεί στη Μύκονο την Ειρήνη Ιωάννου Κατσιλίβα με την οποία απέκτησε επτά παιδιά, ένα κάθε δύο χρόνια περίπου: τον Έσπερο (21 Ιανουαρίου 1898), τη Σαπφώ (30 Δεκεμβρίου 1900), τον Ίωνα (7 Αυγούστου 1902), τον Φοίβο (2 Ιουλίου 1904), τον Νικία (8 Απριλίου 1906), τον Περικλή (6 Φεβρουαρίου 1908) και τη Λητώ (4 Ιουλίου 1910). Η Μέλπω Αξιώτη δίνει μια θαυμάσια περιγραφή του Σταυρόπουλλου που ξεκινάει για τη Δήλο:

«Πάνω σέ κείνη τήν ὥρα βλέπει νά ξεμπουκάρει στό μουράγιο ἀπό ἴνα στενό σοκάκι ἕνας θεόρατος ἄνθρωπος ἀψηλός καὶ παχύς, καὶ γύρω του βαδίζανε δύο κορίτσια. Τοῦ βαστούσανε τό ἐπανωφόρι του, ἕνα μαῦρο μπαστούνι καὶ μιά ὀμπρέλα σταχτιά. Ἐπροχώρησαν κοντά στό καΐκι πού ἦταν ἔτοιμο νά σαλπάρει, ὁ χοντρός κύριος μπήκε μέσα, οἱ καϊξήδες τόν ἐπροστατεύανε γιὰ νά μὴν ξεγλυστρίσει, τὰ παιδιά δίνανε τὰ πράματά του νά τοῦ τὰ βάλουνε στό καΐκι, ἐκάθησε σέ μιά καρέκλα στημένη στὴν κουβέρτα κοντά στό ταμπούκιο, καὶ τότε ὁ κύριος βλέποντας ἀντίκρου τὰ κορίτσια πού στέκονταν στό μῶλο, σήκωσε τό μπαστούνι του καὶ ἄρχισε νά λέει: "Ἡ Σαπφώ καὶ ἡ Λητώ..."

— Ὁ κύριος ἔφορας ἦτανε καὶ τοῦτα πού βλέπεις εἶναι τὰ παιδιά του... τό Σαπφώ καὶ τό Λητώ — ἀποκρίθηκε ὁ χαμάλης, χωρὶς κανεὶς πάλι νά ρωτήσῃ. Ὁ κύριος ἔφορας βλέπεις νταραβερίζεται μέ τὰ μάρμαρα καὶ πασπατεύει μέσ στά μουσεῖα καὶ λένε πῶς τό σόι του βαστᾶ ἀπό κείνους τούς χρόνους, ὅπου καὶ τὰ παιδιά του τὰ βαφτίζει ἀρχαῖα γιὰ νά ξεκολουθᾶ ἡ σειργιά, καὶ χῶρια ἀπ' τίς δύο κοπέλες εἶναι καὶ ὁ Ἐσπερος, ὁ Ίων, ὁ Φοίβος, ὁ Νικίας, καὶ ὁ Περικλῆς, ὅπου τοῦτο δά τό ὕστερό τό φωνάζει ὁ κόσμος Περικλάκη».¹⁶⁸

Το αρχικό σχέδιο του Μουσείου Δήλου, στην κάτοψή του, ήταν όμοιο με

αυτό του Μουσείου Μυκόνου, αλλά πολύ μεγαλύτερο. Για να έχουν άπλετο φως όλες οι αίθουσες είχε και αυτό τη μορφή ενός οριζόντιου • με ισοσκελείς κεραίες, ενωμένες κατά τον κεντρικό άξονα. Η μορφή του κτηρίου ήταν εντελώς απλή, χωρίς τα νεοκλασικά στοιχεία του Μουσείου Μυκόνου. Τα αρχικά σχέδια έγιναν από τον H. Convert και τροποποιήθηκαν στην πορεία από τον Σταυρόπουλλο. Εξαιτίας ίσως της οδυνηρής προηγούμενης εμπειρίας με την οικοδόμηση του Μουσείου Μυκόνου αποφασίστηκε να χτιστεί το Μουσείο Δήλου με ημερομίσθια και όχι με εργολαβία. Η οικοδόμηση του Μουσείου Δήλου, όπως και η οικοδόμηση του Μουσείου Μυκόνου, αποτέλεσαν για πολλά χρόνια μόνιμη πηγή απόγνωσης, αγανάκτησης, απογοήτευσης και πικρίας για τον Δημήτριο Σταυρόπουλλο. Η παροιμιώδης εντιμότητά του και η ακεραιότητα του χαρακτήρα του τον έφεραν διαρκώς σε αντιπαράθεση με τους εργολήπτες και τους εργολάβους, ενώ, εκτός από τη δυσπιστία των Αθηνών, είχε να αντιμετωπίσει τον δήμαρχο Μυκονίων Θεόδωρο Γρυπάρη, ο οποίος με τηλεγράφημά του στον νομάρχη κατήγγειλε ότι καταπατείται έκταση του Δήμου:

«Αντιπρόσωπος αρχαιολογικής Έταιρείας εν Δήλῳ κατέλαβεν οικόπεδον δημοτικόν ἐκτός χώρου ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ἄνευ εἰδοποιήσεως πρὸς ἡμᾶς διὰ θεμελίωσιν ἀνεγειρομένου Μουσείου ἀπειλῶν καταλάβη εἰσέτι ἕκτασιν τριῶν ζευγαριῶν ἐκ τῆς γονιμώτερης τῆς νήσου γῆς. Παρακαλοῦμεν ἐνεργήσατε ἀποτραπήναι παρανόμων πράξεων εἰρημένου ἀντιπροσώπου προστατεύοντες συμφέροντα δήμου μας ὑποχρέου εἰς καταβολὴν ἀποζημιώσεως πρὸς ἐνοικιαστάς ἕνεκεν τοιαύτης καταλήψεως καὶ ζημιούμενος ἕνεκεν ἐκπεσμοῦ ἐνοικίου ἐν μέλλοντι».¹⁶⁹

Ο Σταυρόπουλλος απαντά σε σχετικό τηλεγράφημα του νομάρχη:

«Μουσείον Δήλου οἰκοδομηθήσεται ἐν ἀρχαιολογικῷ χώρῳ. Πρὸς θεμελίωσιν αὐτοῦ κατασκαφήσονται δυστυχῶς ἀρχαῖοι τοῖχοι, ὅπως μὴ ἐξέλθωμεν ὀρίων. Οὐδεμία κατάληψις οὐδ' ἀπειλή καταλήψεως δημοτικῆς γῆς ἐγένετο. Ἐκ Δήλου πέμψω ἔκθεσιν».¹⁷⁰

Έτσι, για να οικοδομηθεί το Μουσείο Δήλου χωρίς να μειωθούν τα βοσκοτόπια και τα έσοδα του Δήμου Μυκονίων καταστράφηκε μια συνοικία της αρχαίας πόλεως, με πλούσιες κατοικίες, όπως διαπιστώσαμε το 1991, όταν ανοίγαμε την τάφρο για την τοποθέτηση του ηλεκτροφόρου καλωδίου.

Η σύζυγος του Σταυρόπουλλου Ειρήνη, που έμενε φυσικά στη Μύκονο με τα τρία ανήλικα παιδιά τους (6, 4 και 2 χρονών), ήταν στον ένατο μήνα κύησης (γέννησε τον Φοίβο στις 2 Ιουλίου). Ο Σταυρόπουλλος στη Δήλο έπρεπε να επιβλέπει τις «Μεγάλες Ανασκαφές», που είχε αρχίσει η Γαλλική Σχολή, να επιβλέπει τις εργασίες εκσκαφής των θεμελίων του Μουσείου για να σώσει ό,τι μπορούσε, και παράλληλα να προσπαθεί να οργανώσει την αγορά και μεταφορά υλικών και να αναπληρώνει τον ηλικιωμένο επιστάτη Ε. Καμπάνη. Εκτός από όλα αυτά, πολύ συχνά, ήταν αναγκασμένος να γράφει μακρές αναφορές στο Υπουργείο ή στην Αρχαιολογική Εταιρεία για να εξηγήσει πράγματα αυταπόδεικτα ή να απαντήσει για τις ανακριβείς πληροφορίες που μετέφεραν στο Υπουργείο και την Εταιρεία ο διευθυντής της Γαλλικής Σχολής και ο Γάλλος μηχανικός H. Convert. Δεν είναι τυχαίο που ο άνθρωπος πέθανε μόλις 47 χρονών από καρκίνο.

Παρά τα συχνά τηλεγραφήματά του, τα απαραίτητα υλικά δεν στέλνονταν εγκαίρως ή στέλνονταν λάθος και άχρηστα υλικά, που έπρεπε να τα επιστρέψει, αλλά ούτε τα σχέδια ούτε τα χρήματα έφταναν εγκαίρως, με αποτέλεσμα να δανείζεται χρήματα από φίλους του για να μη διακοπούν οι εργασίες: «Έπανελλημμένως έστεναχωρήθην έλλείψει χρημάτων διά τήν μικρότητα τῆς πεμφθείσης μοι υπό τῆς εταιρείας προκαταβολῆς 2.000 δραχμῶν, τήν μὴ άμεσον άποστολήν τῶν ἐν ταῖς καταστάσεσι ποσῶν, καὶ τήν κατ' ἀνάγκην άθρόαν προμήθειαν τῶν πόρρωθεν κομιζομένων υλικῶν· αλλά καὶ ἡ έλλειψις αὐτῆς ανεπληρώθη μέχρι τοῦδε ὑπ' ἐμοῦ καταβαλόντος πολλάκις ἐξ ιδίων καὶ δις δανεισθέντος ἐν Μυκόνῳ παρά φίλων μου χρήματα».¹⁷¹ Πάντως από τις 31 Μαΐου 1904, που άρχισε η εκσκαφή των θεμελίων, μέχρι τις 20 Νοεμβρίου του 1904, που διακόπηκαν οι εργασίες, είχαν δαπανηθεί σε ημερομίσθια και υλικά 15.259,05 δραχμές.

Μετά από επίμονες αναφορές του Σταυρόπουλλου οι εργασίες συνεχίστηκαν τον Ιούνιο του 1906. Τον Σεπτέμβριο είχε ολοκληρωθεί η οικοδόμηση της νότιας πτέρυγας, δηλαδή των αιθουσών I, IX και X, και τον Οκτώβριο του ίδιου έτους άρχισε η μεταφορά των δηλιακών ευρημάτων από τη Μύκονο. Παράλληλα άρχισε η τοποθέτηση των αγαλμάτων σε κτιστό βάθρο και η καταγραφή των ευρημάτων σε επίσημους πλέον καταλόγους του Μουσείου Δήλου. Αλλά το 1907 το Μουσείο ήταν ήδη «ὑπερπληρωμένον ένδον μέχρι δυσχερείας πάσης ἐν αὐτῷ έργασίας, έξακολουθουσῶν δέ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν καθ' ἐκάστην νέα εύρήματα εἰς αὐτό προστιθεμένων ἐν βραχεί θέλομεν περιέλθει εἰς ἀληθῆ άμηχανίαν».¹⁷²

Η απαραίτητη ολοκλήρωση του αρχικού σχεδίου του Μουσείου, η οικοδόμηση δηλαδή της βόρειας πτέρυγας (αίθουσες VII, VIII), άρχισε το 1909 και ολοκληρώθηκε το 1911. Η οικονομική διαχείριση ανατέθηκε αρχικά στον επιμελητή Δημοσθένη Λώλο και κατόπιν (από 24 Αυγούστου 1909) στον Δημοσθένη Πίππα,¹⁷³ επιμελητή Αρχαιοτήτων Δήλου από το 1909 και δεύτερο έφορο Αρχαιοτήτων Κυκλάδων από το 1923 μέχρι το 1933, που πέθανε. Την επίβλεψη των εργασιών είχε αρχικά ο H. Convert, ή ο Joseph Replat,¹⁷⁴ εξαίρετος

Γάλλος αρχιτέκτονας, όταν απουσίαζε ο Convert, και κατόπιν ο Αναστάσιος Ορλάνδος. Ο Δημ. Πίππας, όπως και ο Δημ. Σταυρόπουλλος, ήταν ιδιαίτερα μεθοδικός και τακτικός κι έτσι το αρχείο του παρέχει μια πλήρη εικόνα των εργασιών που έγιναν. Μεθοδική, επισταμένη και συνεχής θα πρέπει να ήταν η ενημέρωση του Σταυρόπουλλου προς τον νεαρό βοηθό του, τον οποίο εκτιμούσε μέχρι τον θάνατό του. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι σημειώσεις του Δ. Πίππα για τους εργάτες, που θα πρέπει να γράφτηκαν καθ' υπαγόρευση του Σταυρόπουλλου:

Ξυλουργοί

1) Μιχαήλ Αποστόλου (Μυκόνιος) ταχύς, φιλεργώτατος (άνευ έπιτηρήσεως), τεχνικώτατος, αντίληψης. Πρόστυχος. Ήμερομίσθιον 6 δρ.

2) Άνδρ. Άλαφασός (Μυκόνιος). Αδόκιμος, όκηρός, βλάξ, άπολύτου έπιτηρήσεως. Ήμερομίσθιον ούδέποτε πλέον 5 δρ.

Κτίσται

1) Φλώριος Λυκούρης (Μυκόνιος) ό άριστος τών έν Μυκόνω, τιμιώτατος, άπειρος όμως δηλιακής έργασίας, βραδύς μάλλον, αλλά από φύσεως και μή χρήζων έπιτηρήσεως. Ήμερομίσθιον δρ. 6.

2) Μπατής Λυκούρης (Μυκόνιος). Γενικώς τεχνίτης μέτριος άλλ' έμπειρος δηλιακής έργασίας. Πονηρότατος, ικανός προσεταιρίζεσθαι και κολακεύειν προϊσταμένους. Έπιτηρήσιμος και μή. Ήμερομίσθιον δρ. 6.

Κονιαταί

1) Έλευθέριος Παρασκευής (Τήνος-Άθήναι). Λεπτοτεχνικώτατος. Έλαφρώς έπιτηρήσιμος. Έμπειρότατος δηλιακής έργασίας. Έρωτύλος και άσωτος τών έαυτοϋ. Ήμερομίσθιον δρ. 6.

Το 1909 δαπανήθηκαν συνολικά 19.596,20 δραχμές για την οικοδομή των δύο βόρειων αιθουσών, της ΒΑ αποθήκης, των υποστέγων αποθηκών μπροστά στο Μουσείο και μιας αποθήκης εργαλείων νότια του Μουσείου. Το 1911 συμπληρώθηκαν κάποιες ελλείψεις, πλακοστρώθηκε μέρος του Μουσείου και οικοδομήθηκε το βόρειο φυλακείο, που έγινε η κατοικία του επιμελητή.

Πολύ σύντομα το Μουσείο αποδείχτηκε ανεπαρκές. Την κατάσταση περιγράφει ο Δημοσθένης Πίππας σε εισήγηση που έγραψε ο ίδιος, αλλά διάβασε ο φίλος του Μιχαήλ Καμπάνης σε πάνδημη συγκέντρωση των Μυκονίων στις 8 Σεπτεμβρίου 1929.¹⁷⁵ Παραθέτουμε ένα μεγάλο μέρος, όχι μόνο γιατί δίνει συμπυκνωμένη τη μέχρι τότε ιστορία του Μουσείου, αλλά και για τη γλαφυρότητα των θαυμάσιων ελληνικών του:

«Ό Λαός τής Μυκόνου, συνελθών σήμερα τή 8η Σεπτεμβρίου 1929, προσκλήσει τοϋ συμπολίτου Μιχαήλ Α. Καμπάνη, εις πάνδημον συνέλευσιν και σύσκεψιν έν ταις αιθούσαις τοϋ προγονικϋ μεγάρου τοϋ Κοινοϋ τών Μυκονίων, ήκουσε πρώτον λεπτομερή εισήγησιν τοϋ ειρημένου προσκαλέσαντος ως έξής:

“Τά πολύτιμα τών ανασκαφών τής γειτονικής Δήλου άρχαιολογικά εύρήματα, δι' ά εκ σύμπαντος τοϋ πεπολιτισμένου κόσμου άδιαλείπτως άπειροπληθείς προσέρχονται οί προς μελέτην, θέαν και θαυμασμόν κινούμενοι, συνεκομίζοντο και άπεθησαυρίζοντο τό πρώτον έν τή πατρίδι ήμών Μυκόνω, προς μεγίστην τιμήν και ήθικήν και ύλικήν ώφέλειαν τοϋ νησιοϋ μας. Διά ταϋτα δέ έκτίσθη πρό τριακονταετίας και τό έν τή νήσω μας μικρόν Μουσείον, ίνα έν αϋτῶ έκτεθῶσι ταϋτα έπαξίως.

Άλλά μετ' οϋ πολύ κατόπιν, ένεκα τής ευρυτέρας έπεκτάσεως τών ανασκαφών τής Δήλου και τοϋ συνεπελθόντος μεγάλου πολλαπλασιασμοϋ τών έξ αϋτῶν εύρημάτων, εκρίθη ως ανεπαρκές τό έν Μυκόνω ίδρυθέν μουσεϊον και άπεφασίσθη ως λυσιτελέστερον, τό μέν έν Μυκόνω Μουσείον να παραμείνη τοϋ λοιποϋ διά μόνα τά εκ Μυκόνου και τής γειτονικής Ρηνείας άρχαιολογικά εύρήματα, διά δέ τας άρχαιότητας τής Δήλου να ίδρυθῆ έτερον μουσεϊον επ' αϋτῆς τής Δήλου επί τή βάσει ικανῶς μεγάλου και έπαρκους διά τό μέλλον εκπονηθέντος σχεδίου.

Και έκτίσθη μέν πρό είκοσιπενταετίας μικρόν τμήμα τοϋ τοιοϋτου μουσεϊου επί τής Δήλου, άλλ' εκτοτε οϋδεμία προσθήκη έγένετο εις αϋτό και παρέμεινε τοϋτο άνευ τής αναγκαίας συμπληρώσεως του και συνολικϋ καταρτισμοϋ του. Ός είκός δέ άπομένει ήδη τοϋτο όλως ανεπαρκές διά τήν μουσειακήν εκθεσιν τών συνολικῶν έν αϋτῶν άρχαιοτήτων, αίτινες οϋτω ή εκλεκτικῶς μετεκομίσθησαν εις Άθήνας, ή ενεκλείσθησαν, πλήν όλίγων, άόρατοι τοίς έπισκέπταις έν κιβωτίοις τοϋ μουσεϊου τούτου (τής Δήλου), όπερ κατ' ανάγκην προσέλαβεν οϋτω τέλος τήν όψιν αποθήκης μάλλον άρχαιοτήτων και οϋχι καθ' αϋτό πραγματικῶς κατηρτισμένου μουσεϊου, ως έπαξίως τών θησαυρῶν του έδει τοϋτο ν' άποβῆ.

Τοϋτο δέ συνέβη διότι έν τῶ μεταξύ εύλόγως εκκλινε ή γνώμη τών άρμοδίων να ύπολάβῃ σύν τῶ χρόνω ως άστοχον τήν αρχῆθεν ενέργειαν τής ίδρύσεως τοϋ μουσεϊου τών δηλιακῶν άρχαιοτήτων έν Δήλω, διότι έν τή έρημική ταϋτη νησίδι οϋτε ή διαφύλαξις τοϋ μουσεϊου ήτο πρεπόντως ασφαλής και βεβαία, οϋδέ ή έπίσκεψις αϋτοϋ υπό μελετητῶν και θεατῶν ευπρόσιτος και ευχερής και μετά τής δεούσης άνέσεως, οϋτε ή συντήρησις και διαρκής έσωτερική έπιμέλεια αϋτοϋ διά μονίμου παραμονῆς έν αϋτῶ έπιστήμονος άρχαιολόγου και λοιπῆς σχετικῆς ύπηρεσίας τεχνιτῶν και φυλάκων, συνεχῶς ως ώφειλε δυνατή.

Διά ταϋτα, καιτοι παρήλθεν πλέον τέταρτον όλον αιώνας από τής ενάρξεως τής ίδρύσεως του, οϋδόλως

ἐπεχειρήθη ἔκτοτε ἢ συμπλήρωσις καὶ τελειοποιήσις τοῦ μουσείου τούτου, οὔτινος καὶ αὐτό τό ἰδρυθέν μικρόν αὐτοῦ μέρος ἤρξατο πλέον ὑπὸ τοῦ χρόνου φθειρόμενον καὶ ἔχον ἤδη ἀνάγκην μεγάλην ἐπισκευῶν καὶ ἀνακαινιστικῶν ἐπανορθώσεων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τέλος πρό ἡμερῶν ἐπεσκέφθη τὴν Δῆλον ὁ κ. Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ τῶν μελῶν τοῦ Ἀυτονόμου Ὄργανισμοῦ τοῦ Τουρισμοῦ, πρὸς μελέτην τῶν ἀναγκῶν τοῦ μουσείου τούτου καὶ τῶν ἄλλων ὀφειλομένων καὶ ἐπιγυουσῶν ἐξυπηρετήσεων τοῦ σπουδαιοτάτου ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δήλου. Καὶ διὰ μὲν τὰς ἄλλας ἀναγκαιὰς διευκολύνσεις τῆς Δήλου ἐλήφθησαν ἀμέσως αἱ ἀρισταὶ ἀποφάσεις καὶ ἐδόθησαν ὑποσχέσεις ταχίστης ἐντός μηνῶν ἐνάρξεως τῆς ἐκτελέσεως τῆς πληρώσεως αὐτῶν. Διὰ δὲ τό Μουσεῖον τῆς Δήλου ἐκρίθη τέλος ὅπως καθορισθῆ τό μὲν ὑπάρχον ἤδη τμήμα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς Δήλου ν' ἀφεθῆ ἀσυμπλήρωτον εἰς τό νά χρησιμεύῃ τοῦ λοιποῦ ὡς πρόχειρος καὶ ἀνασκαφικὴ ἀποθήκη καὶ τόπος ἀποθέσεως μόνον τῶν ἐπιγραφῶν, τό δὲ καθ' αὐτό μουσεῖον τῶν ὄλων ἄλλων δηλιακῶν ἀρχαιοτήτων, δι' ἃς ἀπαιτεῖται ἐπαξία μουσειακὴ ἔκθεσις καὶ διαρκῆς ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια, πρὸς ἀρίστην πραγματικὴν ἐπίτευξιν τούτων καὶ χάριν πλήρους τῆς ἀναγκαιὰς ἐξασφαλίσεώς του καὶ δυνατῆς τῆς εὐπροσίτου ἐπισκέψεως αὐτοῦ καὶ ἐν γένει πληρώσεως εὐκόλου πασῶν τῶν ἄλλων ἀδιαπαύστων ἀναγκῶν του, νά ἰδρυθῆ τοῦ λοιποῦ μέγα καὶ εὐπρεπὲς καὶ ἀντάξιον τῶν θησαυρῶν του, ἐντός εὐκατοικίτου πόλεως διὰ τὴν ἀσφάλειαν, μιᾶς ἐκ τῶν ἀμέσως γειτονικῶν νήσων, καὶ δὴ ἐν ἐκείνῃ, ἣτις ἐν ἐκτιμῆσει τῆς ἐκ τούτου τιμῆς καὶ ὠφελείας τῆς, θ' ἀναδεχθῆ νά συντρέξῃ τό Κράτος κατὰ τό μέγα μέρος εἰς τὰς ἀπαιτηθησομένας δαπάνας πρὸς ἴδρυσιν αὐτοῦ, ἥτοι καθοριστικώτερον ἢ ἐν Μυκόνῳ εἰς συνέχειαν τοῦ προϋπάρχοντος ἐν ταύτῃ μουσείου, ἢ ἐν τῇ γειτονικῇ πρωτεύουσῃ τῶν Κυκλάδων διὰ καὶ τό τοιοῦτον ἀξίωμα αὐτῆς».

Στη συνέχεια, αφού αναφέρθηκαν αναλυτικά οι λόγοι για τους οποίους το Μουσείο Δήλου ἔπρεπε νά γίνει στή Μύκονο,

«ὁ Λαός τῆς Μυκόνου, μνήμων τῶν προγονικῶν αὐτοῦ κληρονομιῶν καὶ ὑποχρεώσεων πρὸς τὴν νῆσον Δῆλον καὶ τὰς θαυμασίας αὐτῆς ἀρχαιότητος, εὐγνωμονῶν καὶ παρακαλῶν νά τύχῃ τῆς τιμῆς καὶ προτιμῆσεως τῆς ἰδρύσεως ἐν Μυκόνῳ μεγάλου καὶ μονίμου τοῦ Δηλιακοῦ Μουσείου, ἀναγνωρίζων πλήρως τὰς πρὸς τοῦτο ὀφειλομένας θυσίας τῶν κατοίκων τῆς νήσου, ἔχων πρωτίστως ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀνεξαρτήτως πάντων τῶν ἀνωτέρω τὴν ὑψίστην στοργὴν καὶ ἀγάπην καὶ τό ἄκρον δυνατόν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς πατρίθεν σεβαστάς δηλιακὰς ἀρχαιότητας [...] παρακαλεῖ τὰ νεοεκλεγέντα Κοινοτικά Συμβούλια τῶν δύο τῆς νήσου Κοινοτήτων, Μυκόνου καὶ Ἄνω Μερᾶς, ὅπως [...] εὐαρεστηθῶσι νά ψηφίσωσι, τιμῆς δ' ἔνεκεν κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην συνεδρίασίν των, τὴν ἐκχώρησιν ἐκ τῶν συνολικῶν ἐτησίων προσόδων τῆς νήσου Δήλου (Μικρᾶς) ποσόν ἐτησίως 280 χιλιάδων δραχμῶν, ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ διανυομένου οικονομικοῦ ἔτους καὶ ἐπὶ μίαν δεκαετίαν, εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ὑπηρεσίαν τοῦ Κράτους, ὅπως αὕτη ἀναλάβῃ νά ἐξεύρῃ τὰ συνολικά μέσα καὶ τὸν τρόπον, μετὰ τῆς ἀναλόγου σχετικῆς κρατικῆς χορηγίας, ἵνα δυνηθῆ νά ἰδρῦσῃ ἐγκαίρως ἐν Μυκόνῳ τό κατάλληλον μέγα καὶ εὐπρεπὲς Μουσεῖον, ἐν ᾧ νά μετενεχθῶσι καὶ περιληφθῶσιν ἅπασαι αἱ ὅπουδῆποτε ἐν τῷ κράτει ὑπάρχουσαι δηλιακαὶ ἀρχαιότητες, μετὰ τῶν ὁμοίων τῆς Ρήνειας καὶ τῆς Μυκόνου, ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ μετὰ τμήματος Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς νήσου Μυκόνου».

Ἡ «πάνδημος θέλησις» των Μυκονιατῶν γίνεται φυσικὰ ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὰ Κοινοτικά Συμβούλια Μυκόνου (21 Σεπτεμβρίου 1929) καὶ Ἄνω Μερᾶς (10 Σεπτεμβρίου 1929). Εἶναι φανερό ὅτι το ὅλο θέμα υποκίνησε ὁ Δημοσθένης Πίππας, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο ἐγράψε τὸ ψήφισμα, που διάβασε στὴν πάνδημη συνέλευση των Μυκονιατῶν ὁ φίλος του Μιχαὴλ Καμπάνης, ἀλλὰ ἐγράψε καὶ τὶς ἀποφάσεις των Κοινοτικῶν Συμβουλίων καὶ τὸ διαβιβαστικὸ ἐγγράφο με τὸ ὁποῖο οἱ ἀποφάσεις αὐτὲς στέλνονταν ἀπὸ τὶς Κοινοτήτες στὸν ἔφορο των Ἀρχαιοτήτων των Κυκλάδων, δηλαδὴ στὸν ἴδιο. Ἐνῶ τὰ διαβιβαστικά ἔχουν ἡμερομηνία 5 καὶ 10 Οκτωβρίου, ὁ Πίππας εἶχε ἤδη ἔτοιμα, ἀπὸ τὶς 2 Οκτωβρίου, τηλεγράφημα καὶ ἀναφορά πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο καθὼς καὶ ἰδιωτικὰ τηλεγραφήματα πρὸς τὸν καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Ρωμαῖο, ὁ ὁποῖος μελετοῦσε εὐρήματα τῆς Ρήνειας, τὸν Θ. Πετρακόπουλο, πρόεδρο Τουρισμοῦ καὶ τὸν Καιροφύλα, νομάρχην Κυκλάδων καὶ φίλο του, παρακαλῶντας «νά συντελέσουν προσωπικῶς διὰ τὴν ταχείαν ἀποδοχὴν» καὶ ζητώντας ἀπὸ τοὺς δύο τελευταίους νά συναντήσουν τὸν Μιχαὴλ Καμπάνη, που πῆγε στὴ Σύρο καὶ τὴν Ἀθήνα προφανῶς γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ. Ὁ Πίππας, τρομοκρατημένος στὴν ιδέα τῆς πιθανῆς μεταφορᾶς των δηλιακῶν ἀρχαιοτήτων στὴ Σύρο, δὲν θὰ δυσκολεύτηκε νά πείσει τοὺς Μυκονιάτες ἐπειδὴ ἤδη, ἐξαιτίας κυρίως τῆς Δήλου, εἶχε ἀρχίσει νά γίνεται γνωστὴ ἡ Μύκονος καὶ νά ἀναπτύσσεται ὁ τουρισμὸς.

Εἶναι ἀγνωστο γιὰτί δὲν ἐγένε ἀποδεκτὴ ἡ πρόταση. Ἴσως ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ 1928 εἶχε ἤδη «ὑποθηκεύσει τὴν Δῆλον ἢ Κοινότης Μυκόνου διὰ τὶνα μόνον ἔτη εἰς τό Ταμεῖον Παρακαταθηκῶν καὶ Δανείων, ἔνεκα δανείου ὅπερ ἐπραγματοποίησεν τῷ 1928 ἐξ ἐκείνου, διὰ τὸν γενόμενον ἠλεκτροφωτισμὸν τῆς».¹⁷⁶

Τὸ 1931 ἐγκρίθηκε πίστωση 1.300.000 δραχμῶν γιὰ τὴν επέκταση τοῦ Μουσείου Δήλου, ἔργο που ἀνατέθηκε στὸν ἐργολάβου Ἰωάννη Πασσά. Τὶς ἐργασίες παρακολούθησε γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ὁ ἐπιμε-

λητής Αρχαιοτήτων Κυκλάδων Μάρκελλος Μητσός, ο οποίος όμως εγκατέλειψε σύντομα τη Δήλο «διά τόν φόβον τῶν φαντασμάτων». Από τις 26 Αυγούστου 1931 μέχρι τον Απρίλιο του 1933 τις εργασίες παρακολούθησε ο Γεώργιος Μπακαλάκης, τελειόφοιτος φιλολογίας. Ο Πίππας ήταν ήδη άρρωστος κι έτσι η συνεννόηση γινόταν με επιστολές, που έστελνε σχεδόν καθημερινά ο Μπακαλάκης, στις οποίες ανέφερε με κάθε λεπτομέρεια τις εργασίες που έγιναν και ζητούσε οδηγίες:

«Δήλος 4 8βρίου 1932

Σεβαστέ Κύριε Έφορε

Χθές μόλις κατά τήν 1 μ.μ. κατόρθωσα νά είμαι στή Δήλο, γιατί μεταξύ Μυκόνου και νησιού Μπάου έχάλασεν ή μηχανή του Μαθιοῦ, ὁ Ἄθανᾶς ξεκουράζετο χθές, και μέ πανιά και ένα φοβερό καραντί κατώρθωσε κατά τάς 12 νά πλησιάσῃ τό Κουνελλονήσι. Εὐτυχῶς πού ὁ γιός του Σκαρόπουλου ἐσφάρρευεν, τόν ἐφώναξα και μέ κουπιά κατά τάς 1 μ.μ. ἤλθαμε στή Δήλο. Εἶχε φοβερό κύμα και ἀέρα. Οἱ ἄλλοι μόλις κατά τάς 5 μ.μ. ἤλθαν ἀπό τήν Ρήνειαν μέ μία βαρκοῦλα και εἶχανε χειρότερα χάλια ἀπό ἐμέ... Μοῦ φαίνεται πώς δέν εἶναι καλά νά κάμουμε τά ράφια τῆς γωνίας πρὸς πρόδομον εἰς ὕψος 2 μ. διότι θά εἶναι ἄσχημα, ἐπειδή ή πόρτα ή μεγάλη ἔχει ὕψος 2,50, ή δέ ἄλλη ή μικρή 2 μ. και μέχρι του παραθύρου 2,50. Ἐάν τό πρῶτο ράφι ἀρχίζῃ ἀπό 2 μ. τότε εἰς τήν γωνίαν τῆς πόρτας πρὸς ἀποθήκην κανένα ράφι δέν χωρεῖ...»

Άγνωστο γιατί, ενώ η συνεργασία τους ήταν πολύ καλή για πολλούς μήνες, τον Μάρτιο του 1933 ο Πίππας ήταν τόσο δυσαρεστημένος με τον Μπακαλάκη, ώστε από την Αθήνα όπου νοσηλευόταν έκανε μια μεγάλη αναφορά στο Υπουργείο ζητώντας να μην προσληφθεί ξανά, επειδή δεν του είχε πλέον καμιά εμπιστοσύνη¹⁷⁷:

«... ἐβεβαιώθην τελικῶς και διά πολλῶν ἄλλων παρατηρήσεων και ἐνδείξεων, ὅτι οὗτος οὐ μόνον ὡς ὑπάλληλος δέον νά μή ἀπολαμβάνῃ οἰασδήποτε ἐλευθέρας εὐνοίας, ἐμπιστοσύνης και ἀναλόγου ἐκτιμῆσεως, ἀλλά και ἐν γένει, διότι ἐν ᾧ πρότερον ὄλως ἀνεξετάστως τόν εἶχον εὐνοήσει ἀπειδῶς, μόλις νῦν σαφῶς ἀντελήφθην ὅτι εἶχον και ἐγώ ὡς και ἄλλοι παρασυρθῆ ἀπροσέκτως, ἐκ τῆς ἀπατηλῆς ἐπιτηδεύσεώς του μεθ' ἧς ἐν ἀρχῇ πάντοτε ἄριστα ἐπιτηδεύεται νά παρουσιάζεται.

Δι' ὅλα ταῦτα ὀφείλω ἰδιαιτέρως νά γνωρίσω πρὸς τό Σ. Ἰπουργεῖον, ὅτι ἂν μή, ή ἀποστολή του ἐν λόγω παρ' ἐμοί ἔληγε μετ' ὀλίγας ἡμέρας, μετά τῆς λήξεως ἧτοι του τρέχοντος μηνός Μαρτίου ἐ.ἔ., θά ἠναγκαζόμην ἀναποφεύκτως νά λάβω ἐν τέλει ὡς μόνην ἀπόφασιν τό νά τόν ἀποπέμψω ἐκ τῆς ἐφορείας μου, ὄλως ἐπιτακτικῶς και ἐσπευσμένως, ὡς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον πειθαρχοῦντα πρὸς με και μή ἐμπνέοντά μοι τοιουτοτρόπως τήν ἀπαραίτητον ἐκείνην ἐμπιστοσύνην, ἐξ ἧς τό πλεῖστον, ἂν μή τό πᾶν ἐξαρτᾶται ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἐν ταῖς οἰασδήποτε σχέσεσι δηλονότι τῶν ἀνωτέρω αὐτῆς ὑπαλλήλων πρὸς τούς κατωτέρους και δῆ τούς τακτικούς, πολλῶ δέ μᾶλλον βέβαια τούς ἐκτάκτους τοιούτους».

Οι εργασίες, που ολοκληρώθηκαν τον Μάιο του 1935, άλλαξαν θεαματικά τη μορφή του Μουσείου. Εκτός από την επέκταση και τη δημιουργία των δύο αιθρίων, αντικαταστάθηκε με πλάκα η κεραμοσκεπή, καθαιρέθηκαν οι δύο στοές μπροστά στο Μουσείο,

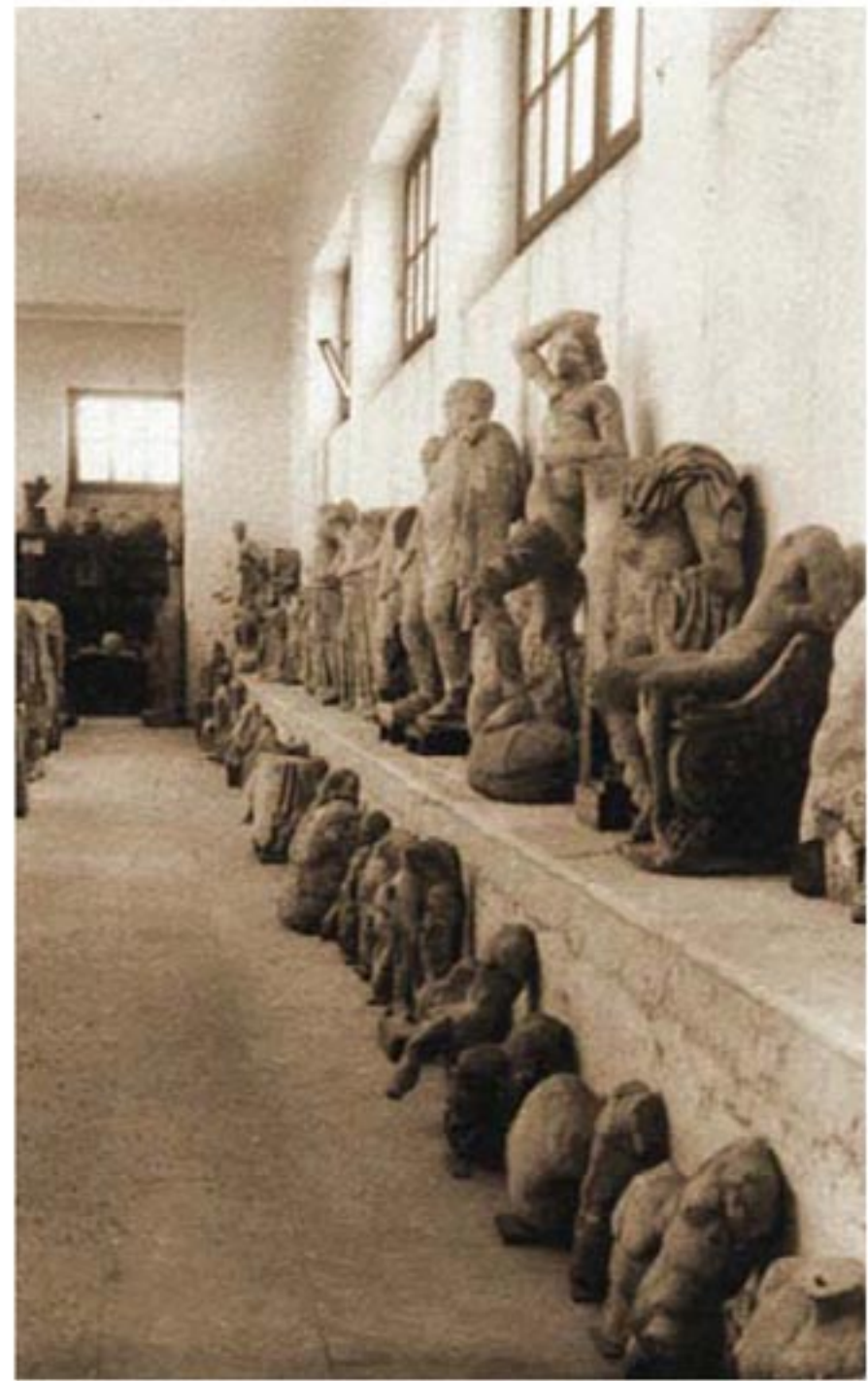
90-93

Διαδοχικά στάδια της οικοδόμησης του Μουσείου: 1909, 1925 (υδατογραφία του Γ. Πολικαντριώτη), 1970, 2003.

94

95

96

97

Οι αίθουσες του Μουσείου γύρω στο 1925. Τα γλυπτά είναι τοποθετημένα σε κτιστό θρανίο, στο πάτωμα και σε ξύλινα ράφια. Στο βάθος διακρίνεται μία από τις ελάχιστες ξύλινες προθήκες του Μουσείου.

Κάτω δεξιά η κεντρική αίθουσα των αρχαίων γλυπτών γύρω στο 1960.

Στη διπλανή σελίδα, η αίθουσα των ελληνοιστικών γλυπτών το 1990.

06

09

Οι αίθουσες του Μουσείου σήμερα.

103

προστέθηκε το προστώ και ένα δωμάτιο πάνω από την κεντρική αίθουσα και το Μουσείο πήρε νεοκλασική μορφή. Σε εφημερίδα της εποχής αναφέρεται πως «προσεχώς θά αρχίση ή επανατοποθέτησις εις τάς αίθουσας του τῶν γλυπτῶν του, κατά τρόπον ἀνετώτερον πλέον και περισσότερον ἀναδεικνύοντα τήν καλλιτεχνικήν των ἀξίαν».¹⁷⁸ Αλλά οι άτακτες και χωρίς κανένα σύστημα μετακινήσεις των αρχαίων που αυθαίρετα έκανε ο Γ. Μπακαλάκης –προκαλώντας την οργή του μεθοδικού Πίππα– στη διάρκεια της επέκτασης του κτηρίου και κυρίως η ασθένεια και ο πρόωρος θάνατος του Δ. Πίππα, που ήταν η ψυχή του Μουσείου, δημιούργησαν τέτοιο χάος, ώστε για δεκαετίες δεν μπορούσε να γίνει τίποτε άλλο από αναζήτηση, ταύτιση και τακτοποίηση των παλαιών ευρημάτων, εργασία που μόλις πρόσφατα ολοκληρώθηκε.

Το 1936 ο Χρήστος Καρούζος εκθέτει σε αναφορά¹⁷⁹ του προς το Υπουργείο τη φοβερή κατάσταση του Μουσείου και ζητεί τις απαραίτητες πιστώσεις, που δεν δίνονται. Το ίδιο κάνει το 1937, το 1938, το 1939 χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα. Στην αναφορά του 1937 μιλά για την «ἀξιοθρήνητον κατάστασιν τῶν γλυπτῶν ιδίως, ἀλλά και τῶν ἀγγείων τοῦ Μουσείου τῆς Δήλου, ή όποία ἐδημιουργήθη συνεπεία τῆς πρό ἐξαετίας γενομένης ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου ἐκείνου» και ζητεί 50.000 δραχμές «ώστε νά αρχίση ή ίδρυσις ἐπί τῶν βάθρων των και ή συγκόλλησις τῶν σπουδαιοτέρων τουλάχιστον γλυπτῶν».¹⁸⁰ Το 1939 σχεδόν απαιτεί 40.000 δραχμές και γράφει: «Ἄπαντα τά ἀγάλματα ἀπόκεινται ἀκόμη και σήμερα ἐπί τοῦ ἐδάφους τῶν αίθουσῶν, ολόκληρα εἴτε εις τεμάχια ἀσυγκόλλητα, τά δέ μικρά εὐρήματα (ἀγγεῖα, χάλκινα κ.λπ.) ἔχουν συσσωρευθῆ ἐντός τῶν ολίγων ἀπηρχαιωμένων βιτρινῶν. Καί οὕτω τό Μουσείον τῆς Δήλου ἐν τῇ πραγματικότητι ἀνάξιον τοῦ ὀνόματος, ἐκθέτει ἀνεπανορθώτως εις τά ὄμματα τῶν πολυαριθμῶν ἐπισκεπτῶν του, ἐπισήμων και μή, και προκαλεῖ τήν εὐλογον δυσφορίαν και τούτων και τῶν ἐπιστημόνων, διότι εἶναι σχεδόν ἀδύνατον νά ἴδῃ τις ή νά μελετήσῃ τά ἀντικείμενα. Διά τήν πλήρη τακτοποίησιν τοῦ Μουσείου θά ἀπαιτηθῆ βεβαίως μεγάλη δαπάνη, ἀλλά πρέπει κάποτε νά γίνῃ ή ἀρχή τουλάχιστον. Καί περί τοῦτο εἶναι και μικρόν ποσόν ἀρκετόν...»¹⁸¹ Η τραγική κατάσταση των ευρημάτων δεν ήταν το μόνο πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει ο Χρ. Καρούζος. Τον ίδιο χρόνο, με άλλη του αναφορά, περιγράφει με απόγνωση τους κινδύνους εξαιτίας της έλλειψης του απαραίτητου φυλακτικού προσωπικού: «Και παλαιότερον και πλέον προσφάτως διεξετραγώδησα πρὸς τό Σ. Ὑπουργεῖον τήν ἀθλίαν κατάστασιν τῆς Ὑπηρεσίας μας ἐν Δήλῳ... και τούς κινδύνους, τούς όποίους κατά τό διαρρεῦσαν ἔτος ἀντιμετώπισα δι' ἀπεγνω-

σμένων προσωπικών μου προσπαθειών και πτύσας αίμα κατά τό λεγόμενον, όχι όμως δυστυχώς αποτελεσματικώς...»¹⁸² Την περίοδο που ο Χρ. Καρούζος είχε τοποθετηθεί στις Κυκλάδες, γενικός έφορος των Αρχαιοτήτων ήταν ο Σπ. Μαρινάτος...

Ό,τι πρόλαβε να κάνει ο Χρ. Καρούζος ήρθε να το διαλύσει ο πόλεμος:

«Τήν πρωίαν τής 9ης τρέχοντος άφίκοντο εις Δήλον έπιβαίνοντες τοῦ ὑπ' άρ. R.173 βοηθητικοῦ πλοίου τοῦ Ἰταλικοῦ στόλου ὁ Ἰταλός Στρατιωτικός Διοικητής Κυκλάδων κ. Τζοβάνι Δούκα συνοδευόμενος ὑπό ἕξ Ἰταλῶν ἀξιωματικῶν καί ἕξ ἐνόπλων στρατιωτῶν.

Οὔτοι, ἀφ' οὔ ἐπεσκέφθησαν τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους καί ἔλαβον φωτογραφίας, κατηυθύνθησαν εἰς τό ἐκεῖσε Μουσεῖον καί ἀφ' οὔ ἐξήτασαν τά ἀρχαῖα ἀντικείμενα, ἠρώτησαν τοὺς φύλακας ἀντί πόσων χιλιάδων δραχμῶν ἠδύναντο νά τοὺς πωλήσουν ταῦτα, ὡς νά μή ἐγνώριζον, ὅτι τοιαῦτα εἶδη δέν πωλοῦνται. Οἱ φύλακες, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀπήντησαν ἀρνητικῶς, ὁπότε οὔτοι παρέλαβον μέρος τοῦ πληρώματος καί ἐπεδόθησαν εἰς προχείρους ἀνασκαφάς, ἐνῶ ταυτοχρόνως οἱ στρατιῶται μετέφερον τῇ ὑποδείξει των ἐπί τοῦ πλοίου μαρμαρίνας ἀρχαιοτήτας ὡς καί τεμάχια ψηφιδωτῶν. Μετά ταῦτα δύο ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν συνοδευόμενοι ὑπό τοῦ Διοικητοῦ καί ἐνός στρατιώτου παρέλαβον τοὺς φύλακας καί περί ὥραν 4ην μ.μ. ἐπεσκέφθησαν καί πάλιν τό Μουσεῖον, ἐνθα διέταξαν τούτους νά ἀνοίξουν τάς προθήκας, ἐνθα ἐφυλάσσοντο τά ἀρχαῖα. Ἐκ τῶν προθηκῶν τούτων ἀφήρεσαν μίαν μελανόμορφον λήκυθον πολύτιμον, λαμπρᾶς διατηρήσεως, δύο ἐπιμήκεις πολυτίμους ἀρυβάλλους, ἐπίσης λαμπρᾶς διατηρήσεως καί περί τοὺς δέκα σφαιρικούς μικροὺς καί μεγάλους. Ὁμοίως ἀφήρεσαν δύο μικράς κεφαλᾶς πηλίνας καί περί τά πέντε μέρη ἀγγείου φέροντος ἐκτύπους παραστάσεις, καθῶς καί τό μοναδικόν νόμισμα τοῦ Μουσείου ὑπ. ἀριθ. 721 ὡς καί δύο μαρμάρινα ἀγαλμάτια.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ ἀξιωματικοὶ ἐλεηλάτουν τάς προθήκας οἱ στρατιῶται ἀνοίξαντες τό συρτάριον τῆς τραπέζης, ἐνθα ἐπωλοῦντο τά εἰσιτήρια, ἀφήρεσαν περί τάς χιλίας πεντακοσίας (1.500) δραχμάς. Κατά τήν ἀναχώρησίν των ἐκ τοῦ Μουσείου προσέφερον εἰς τοὺς φύλακας ὡς φιλοδώρημα δύο πεντακοσιόδραχμα, ἅτινα, παρά τήν ἐπίμονον ἀρνησίν των, ἐτοποθέτησαν βίᾳ εἰς τά θυλάκιά των. Τά ἐν λόγῳ πεντακοσιόδραχμα κατετέθησαν αὐθημερόν ὑπό τῶν φυλάκων εἰς τό Μουσεῖον Μυκόνου, ἐνθα μεταβάντες τό ἑσπέρας τῆς ἰδίας ἡμέρας ἀνέφερον τά γεγονότα εἰς τάς ἐκεῖ τοπικάς ἀρχάς.

Κατά τήν ἐπιβίβασίν των εἰς τό πλοῖον πρός ἀναχώρησιν ὁ Ἰταλός πλοίαρχος εἶπεν ἑλληνιστί εἰς τοὺς φύλακας ὅτι θά ἐπανέλθουν μετά 2-3 ἡμέρας πρός παραλαβήν καί ἄλλων ἀρχαίων».¹⁸³

Οκτώ ἡμέρες μετά τό θλιβερό αὐτό γεγονός το Υπουργεῖο συστήνει τριμελή επιτροπή για την «εξασφάλιση τῶν ἀρχαίων τοῦ Μουσείου Δήλου».¹⁸⁴ Η επιτροπή, αποτελούμενη από τον Γεώργιο Μπακαλάκη, επιμελητή αρχαιοτήτων, τον Γεώργιο Δήριζα, ἑκτακτο επιμελητή αρχαιοτήτων, και τον Κουζή Γεωργούλη, πρόεδρο της Κοινότητας Μυκόνου, εργάστηκε στη Δήλο από τις 13 Οκτωβρίου μέχρι τις 8 Νοεμβρίου 1941. Τα γλυπτά τοποθετήθηκαν μεταξύ των κτιστῶν βάρθρων και καταβλήθηκε προσπάθεια «νά μήν ἀπομακρυνθῶσι ἀπ' ἀλλήλων τά ὑπό τοῦ τελευταίου Ἐφόρου ταυτισθέντα ὡς συνανήκοντα τεμάχια διαφόρων γλυπτῶν». Κάποιες πόρτες του Μουσείου κλείστηκαν με τοίχο, άλλες καρφώθηκαν, ενώ αρκετά ἀρχαῖα τοποθετήθηκαν σε κιβώτια με πριονίδι και χαρτί. Επειδή όμως η ξυλεία ήταν ακριβή, οι προθήκες απλῶς «ἐτέθησαν ἀντωπά καί ἐσφραγίσθησαν διά ἀτομικῆς σφραγίδος φερούσης τό μονόγραμμα ΓΜ». Πάνω στα ξύλινα ράφια των προθηκῶν σημειώθηκαν τα ἀγγεῖα που επιστράφηκαν από τη Σύρο και αὐτά που ἔλειπαν. Στο πρωτόκολλο που συντάσσει η επιτροπή αναφέρει την ὑπαρξη «παταριῶν» στις αίθουσες, κάτω από τα οποία τοποθετήθηκαν τα ἑλληνιστικά γλυπτά. Η ἀπόκρυψη όμως των ἀρχαίων του Μουσείου δεν σταμάτησε και τη λεηλασία της Δήλου. Το 1942 «ὁ Διοικητής Μυκόνου ὑπολοχαγός Γιου. Valentini ἀφήρεσεν ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Δήλου (Οἰκία Προσωπειῶν) δύο τεμάχια μωσαϊκοῦ. Μεταξύ 14 καί 16 Ἀπριλίου 1942 Ἰταλοί ἀξιωματικοὶ προερχόμενοι ἐξ Ἄνδρου καί φιλοξενούμενοι παρά τοῦ Διοικητοῦ ἀφήρεσαν ἐκ τοῦ Μουσείου ἀγγεῖον χαλκοῦν».¹⁸⁵

Μετά τον πόλεμο ο Νικόλαος Κοντολέων αρχικά και ο Νικόλαος Ζαφειρόπουλος αργότερα προσπάθησαν να βάλουν κάποια τάξη στο χάος και να καταγράψουν τα ἀρχαῖα, εργασία που συνεχίζεται ακόμη.

Οι εκτεταμένες επισκευές του κτηρίου που έγιναν το 1949, 1953, 1954, 1963, 1968 και 1969 δεν ἔλυσαν τα προβλήματα και το 1972-1976 έγινε γενική επισκευή και επέκταση του Μουσείου. Τότε αφαιρέθηκαν και τα νεοκλασικά στοιχεία της πρόσοψης, στην οποία δόθηκε μια ψευδοκυκλαδίτικη μορφή.

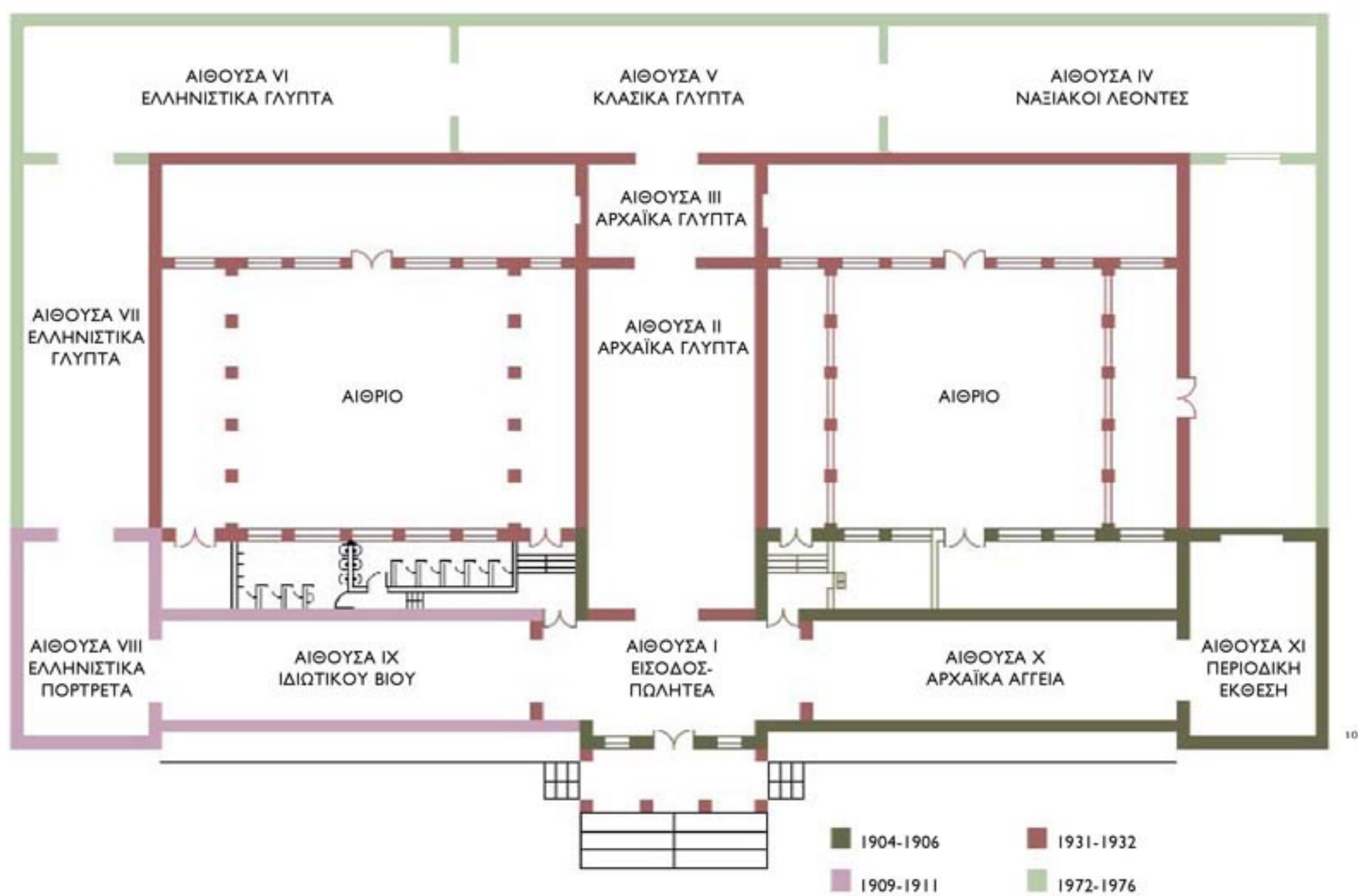
Το Μουσεῖο Δήλου καταλαμβάνει σήμερα ἑκταση 2.419 τ.μ., με δύο υπαίθριες αὐλές στο εσωτερικό συνολικής ἑκτασης 260 τ.μ. Περιλαμβάνει 14 αίθουσες ἑκθεσης, από τις οποίες οι ἑντεκα εἶναι ανοιχτές στους επισκέπτες.

Στο Μουσεῖο φυλάσσονται τα ευρήματα από τις ἀνασκαφές της Δήλου που περιλαμβάνουν (ολόκληρα ή τμήματα) περίπου 30.000 ἀγγεῖα, εἰδῶλια, μικροαντικείμενα, 8.000 γλυπτά, 3.000 ἐπιγραφές. Το μεγαλύτε-

ρο μέρος των γλυπτών και ένα μικρό μέρος των αγγείων και των μικροαντικειμένων εκτίθενται στις έντεκα αίθουσες του Μουσείου.

Η κίνηση των επισκεπτών (περίπου 120.000 τον χρόνο) παρουσιάζει σταθερά αυξητική τάση την τελευταία δεκαετία. Τους μήνες Νοέμβριο μέχρι Φεβρουάριο οι επισκέπτες είναι ελάχιστοι. Η μεγάλη κίνηση αρχίζει απότομα τον Μάρτιο, κορυφώνεται τον Αύγουστο ή τον Σεπτέμβριο και τελειώνει απότομα τον Νοέμβριο.

Η κάτοψη του Μουσείου όπως διαμορφώθηκε με τις διαδοχικές επεκτάσεις και προσθήκες.

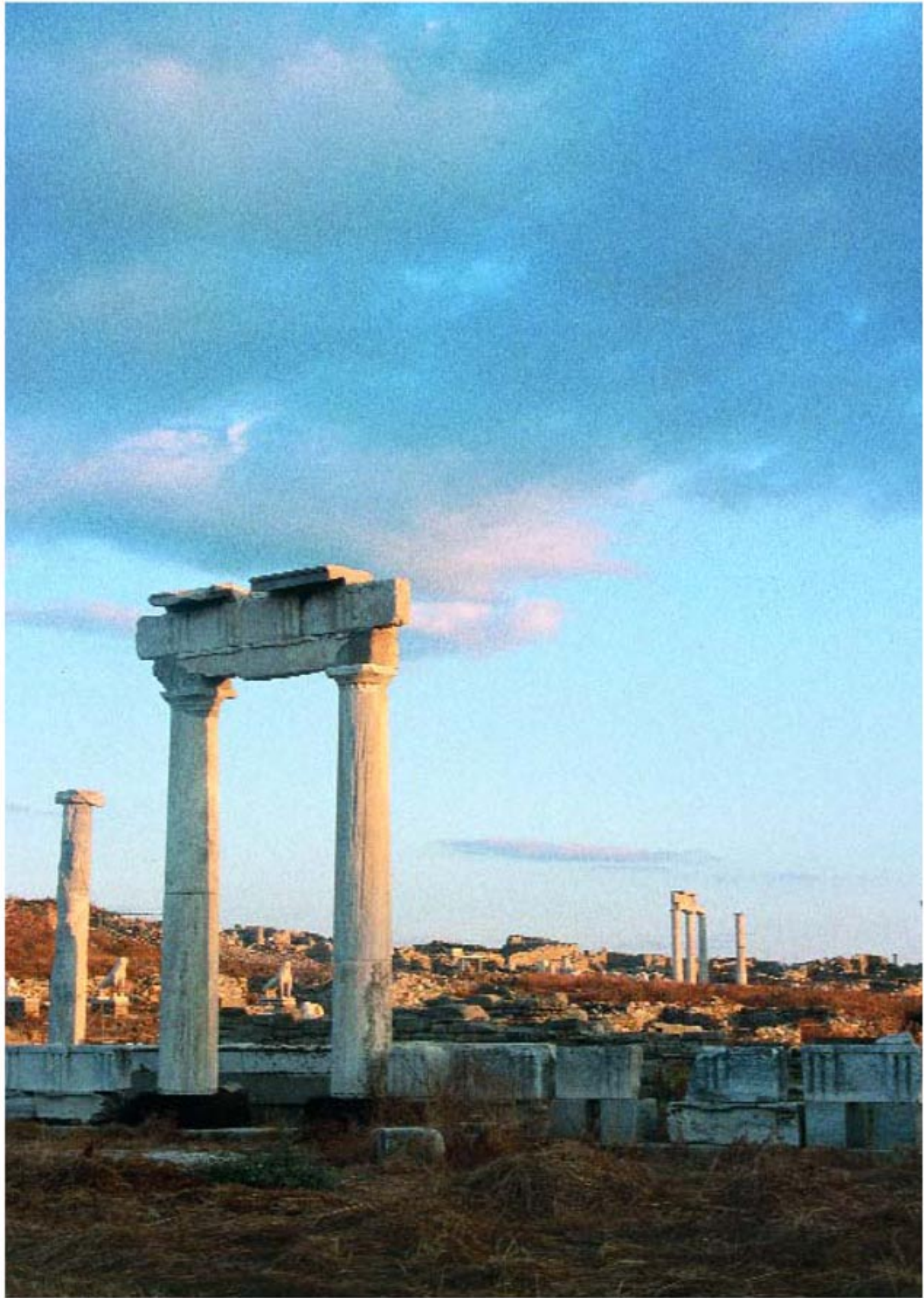

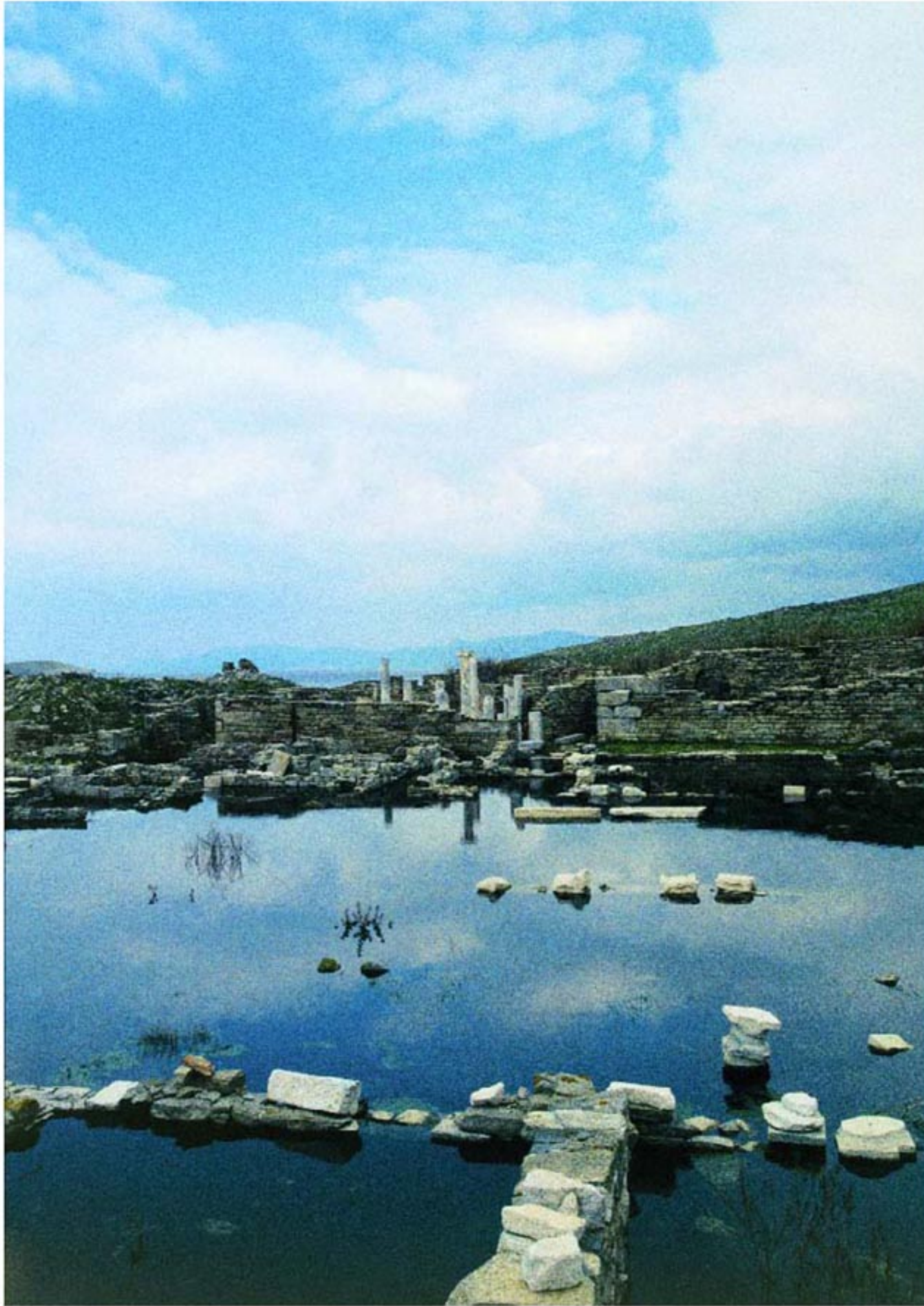

Αεροφωτογραφία του κεντρικού τμήματος του Αρχαιολογικού Χώρου. Κάτω αριστερά είναι η τροχοειδής Ιερή Λίμνη και πάνω από αυτήν η Αγορά των Ιταλών, το Ιερό και το επιχωμένο Ιερό Λιμάνι. Ψηλότερα ξεχωρίζουν τα σπίτια της Συνοικίας του Θεάτρου και ο αναλημματικός τοίχος του Θεάτρου. Κάτω δεξιά είναι το Ίδρυμα των Ποσειδωνιαστών και τα σπίτια της Συνοικίας Σκαρδανά. Η φωτογραφία έγινε το 2002. Στο μεταξύ διάστημα το συνεχιζόμενο έργο συντήρησης και αναστήλωσης των μνημείων έχει αλλάξει τη μορφή του χώρου με την αποκάλυψη νέων μνημείων και τη διάνοιξη των αρχαίων δρόμων.

107

108

Η πρώτη εικόνα που αντικρίζει ο σημερινός επισκέπτης είναι μια πολιτεία λουσιμένη στο φως. Αυτή η αίσθηση θα ήταν εντονότερη στην αρχαιότητα, όταν τα λευκά επιχρίσματα των κτηρίων και τα μαρμάρινα οικοδομήματα αντανακλούσαν το εκτυφλωτικό κυκλαδίτικο φως, κάνοντας την πολιτεία να μοιάζει εξαύλωμένη, σχεδόν μετέωρη, ανάμεσα στο γαλάζιο του Αιγαίου και τον διαυγή ουρανό.

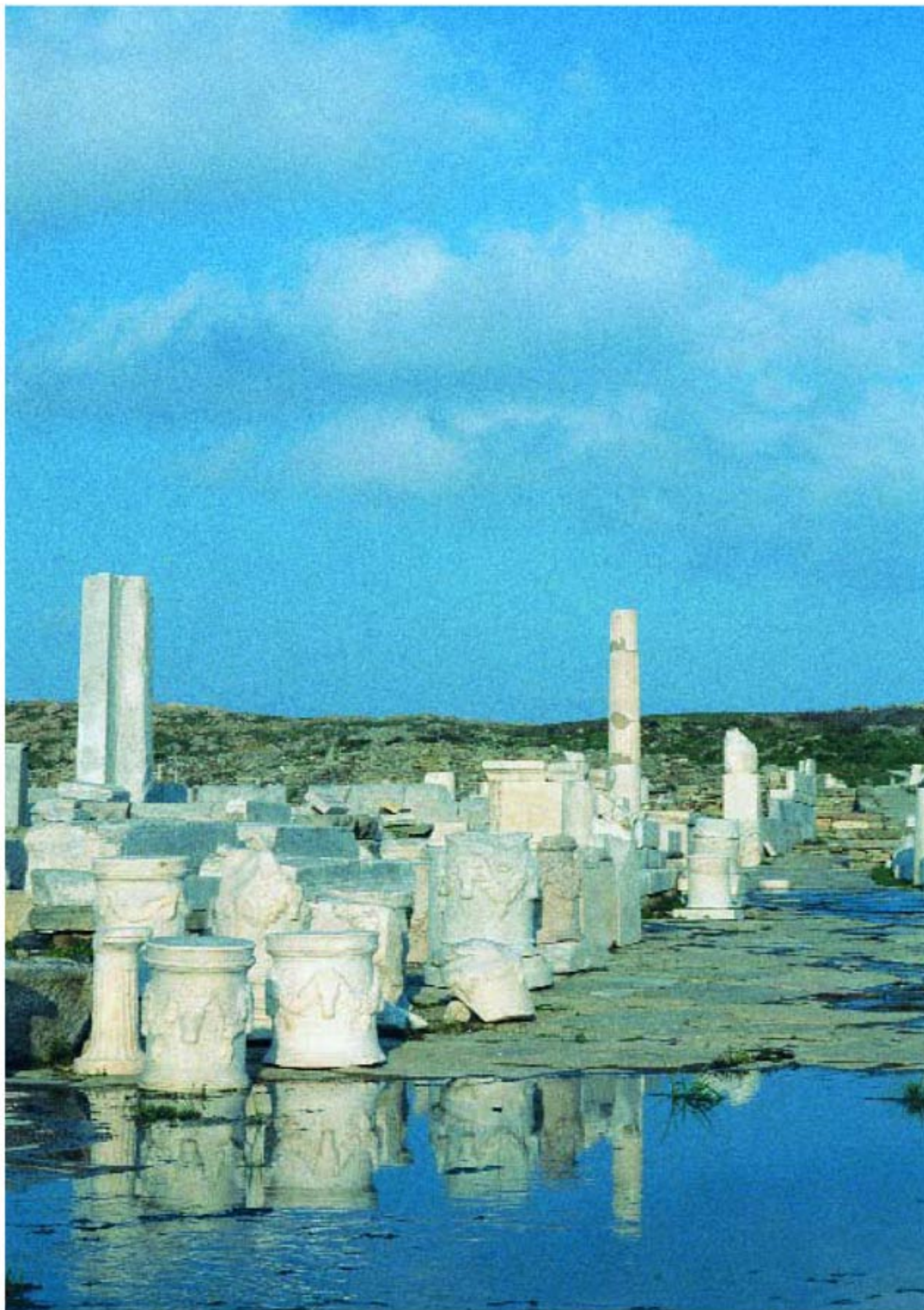
109

110

Στα εμπορικά λιμάνια υπάρχουν πολλά καταστήματα και αποθήκες ανοιχτά στη θάλασσα, αλλά σχεδόν χωρίς επικοινωνία με την πόλη, πράγμα που δείχνει πως τα περισσότερα εμπορεύματα προορίζονταν για άμεση εξαγωγή. «Η Δήλος», γράφει ο Στράβων στα τέλη του 1ου αιώνα π.Χ., «μπορούσε να εισάγει και να εξάγει την ίδια μέρα δεκάδες χιλιάδες σκλάβους, γι' αυτό υπήρχε και η παροιμία "έμπορε, έλα στο λιμάνι, ξεφόρτωσε, κι όλα πουλήθηκαν"».

111
Στην πλακοστρωμένη Αγορά των Κομπεταλιαστών υπάρχουν ναΐσκοι αφιερωμένοι στον Ερμή, τον θεό του εμπορίου, αλλά και των κλεπτών, και πολλοί μαρμάρινοι βωμοί, αναθήματα ιδιωτών στο Ιερό.

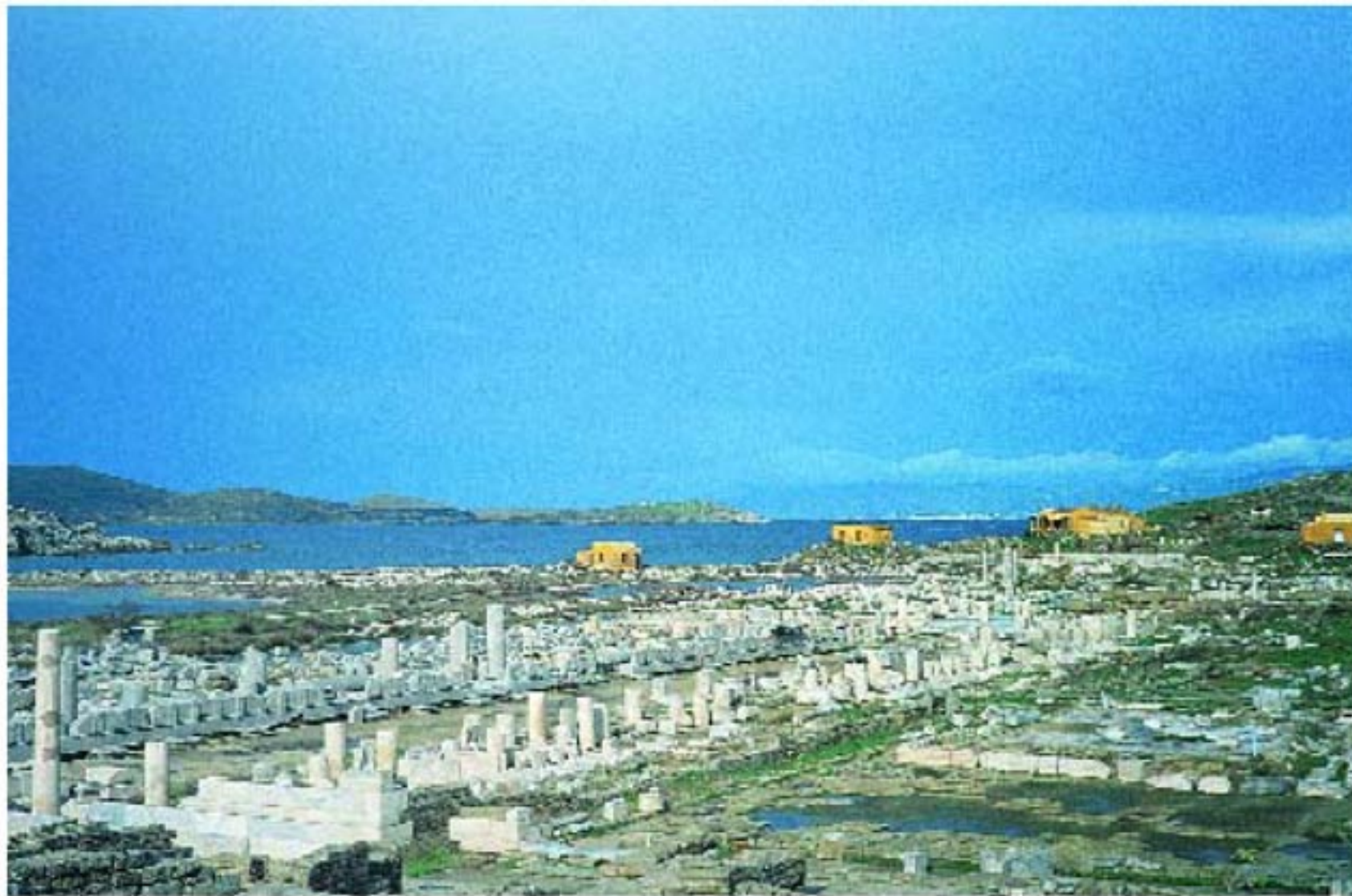
112
Σε όλο το Ιερό υπάρχουν πολλές παραλληλόγραμμες ή ημικυκλικές μαρμάρινες εξέδρες, βάσεις χάλκινων αγαλμάτων, με θρανίο για να ξεκουράζονται οι προσκυνητές.

113

Από την Αγορά των Κομπεταλιαστών ξεκινά η πλατιά λεωφόρος που οδηγεί στα Προπύλαια του Ιερού. Και στις δύο πλευρές του δρόμου υπάρχουν στοές, στις οποίες οι προσκυνητές έβρισκαν καταφύγιο και δροσιά, μπορούσαν να συναντήσουν φίλους ή να αγοράσουν αναμνηστικά.

114

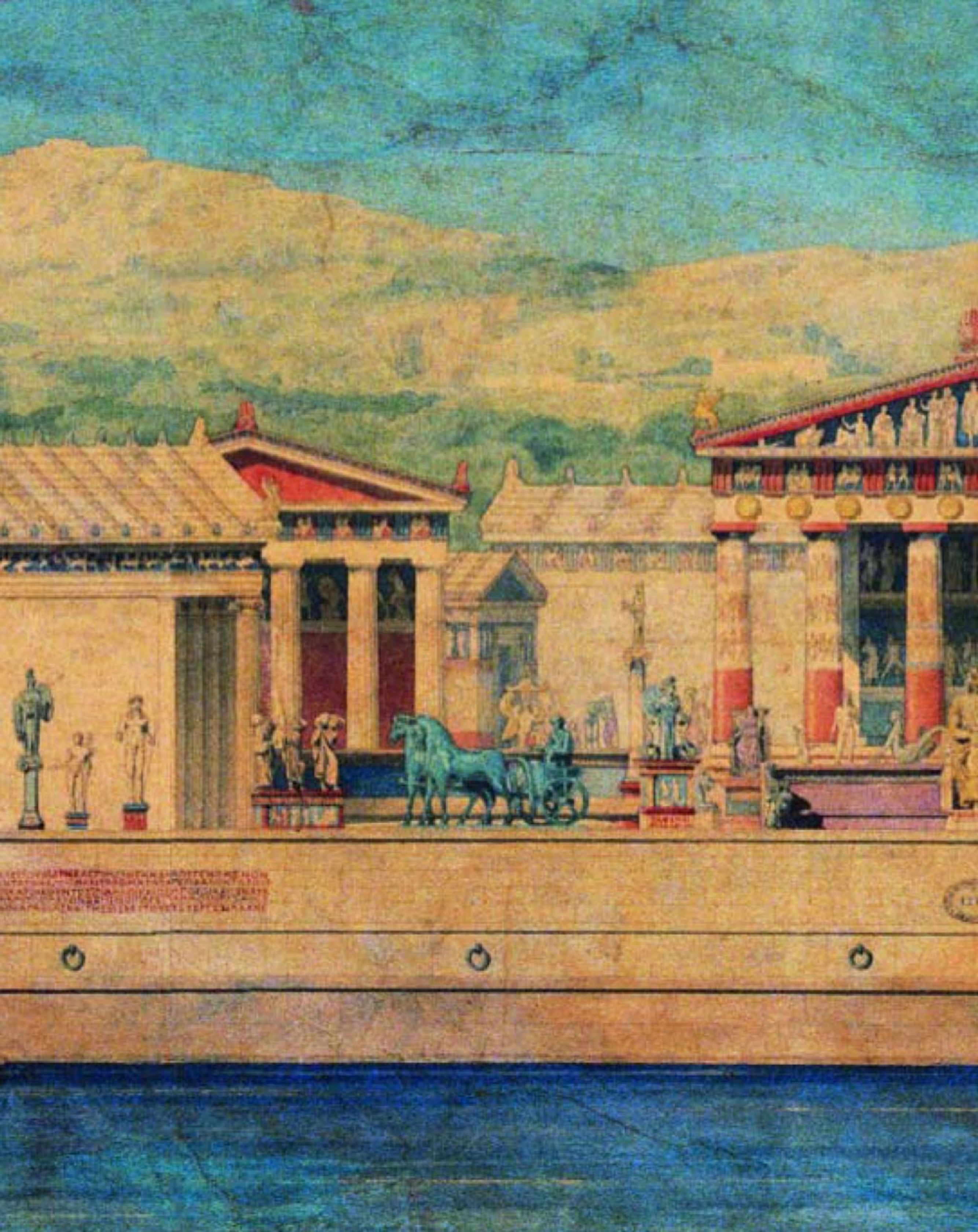

115 Η φθορά στα σκαλοπάτια των Προπυλαίων (2ος αι. π.Χ.) δείχνει τον μεγάλο αριθμό επισκεπτών που είχε το Ιερό. Η λεωφόρος συνεχίζεται μετά τα Προπύλαια, διασχίζει το Ιερό και καταλήγει στο αρχαίο λιμάνι του Σκαρδανά. Στο βάθος μόλις διακρίνονται τα λιοντάρια των Ναξίων. Δεξιά των Προπυλαίων είναι η Ερμαϊκή στήλη που αφιέρωσαν οι Αμφικτύονες του 341 π.Χ.

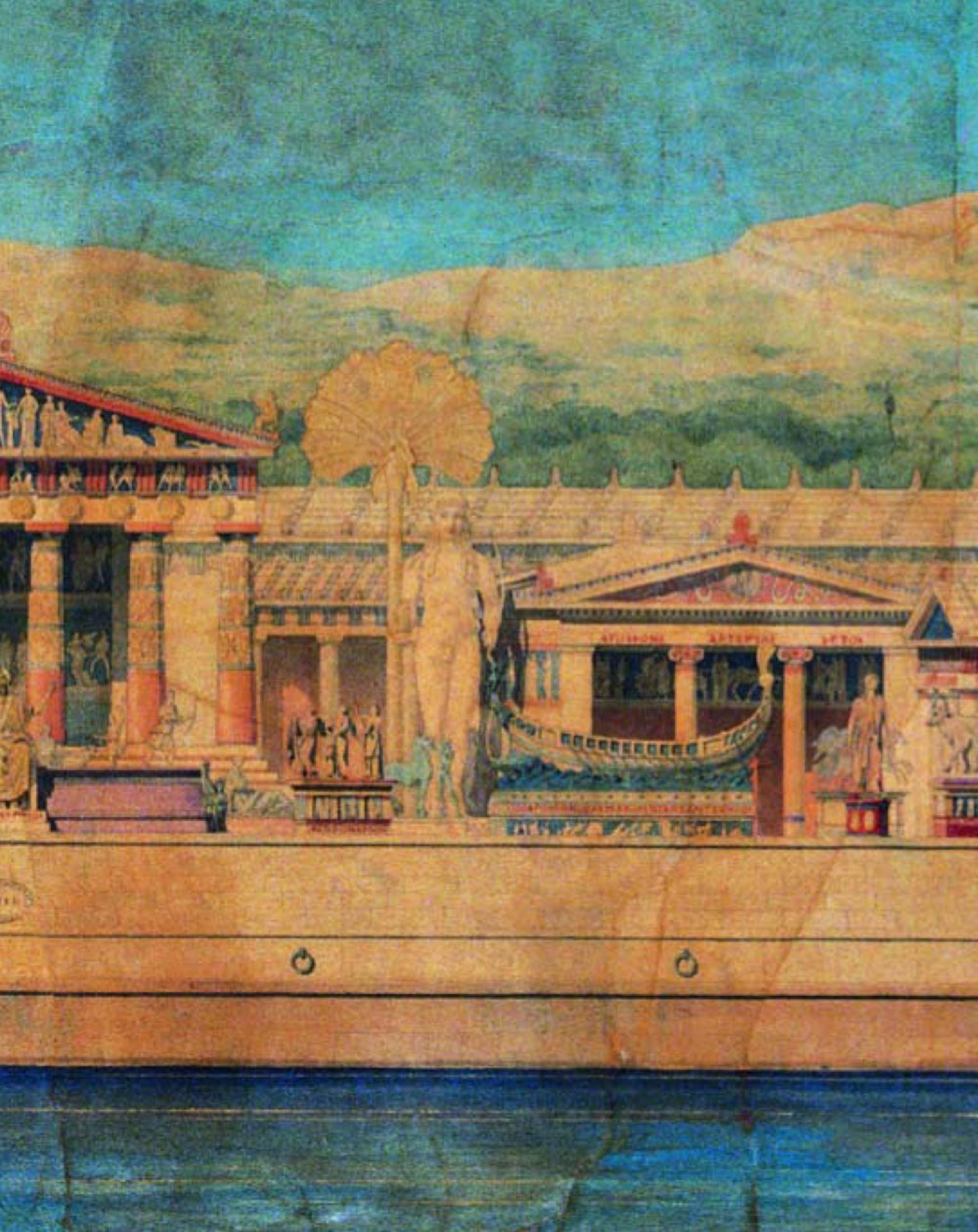

116 Στις επόμενες σελίδες : Ρομαντική αναπαράσταση του Ιερού από τον Γάλλο αρχιτέκτονα H.-P. Nennot, 1882. Στο κέντρο ο Ναός των Δηλίων και δεξιά του ο Κολοσσός των Ναξίων και ο χάλκινος φοίνικας που αφιέρωσε στον θεό το 417 π.Χ. ο άτυχος Νυκίας.

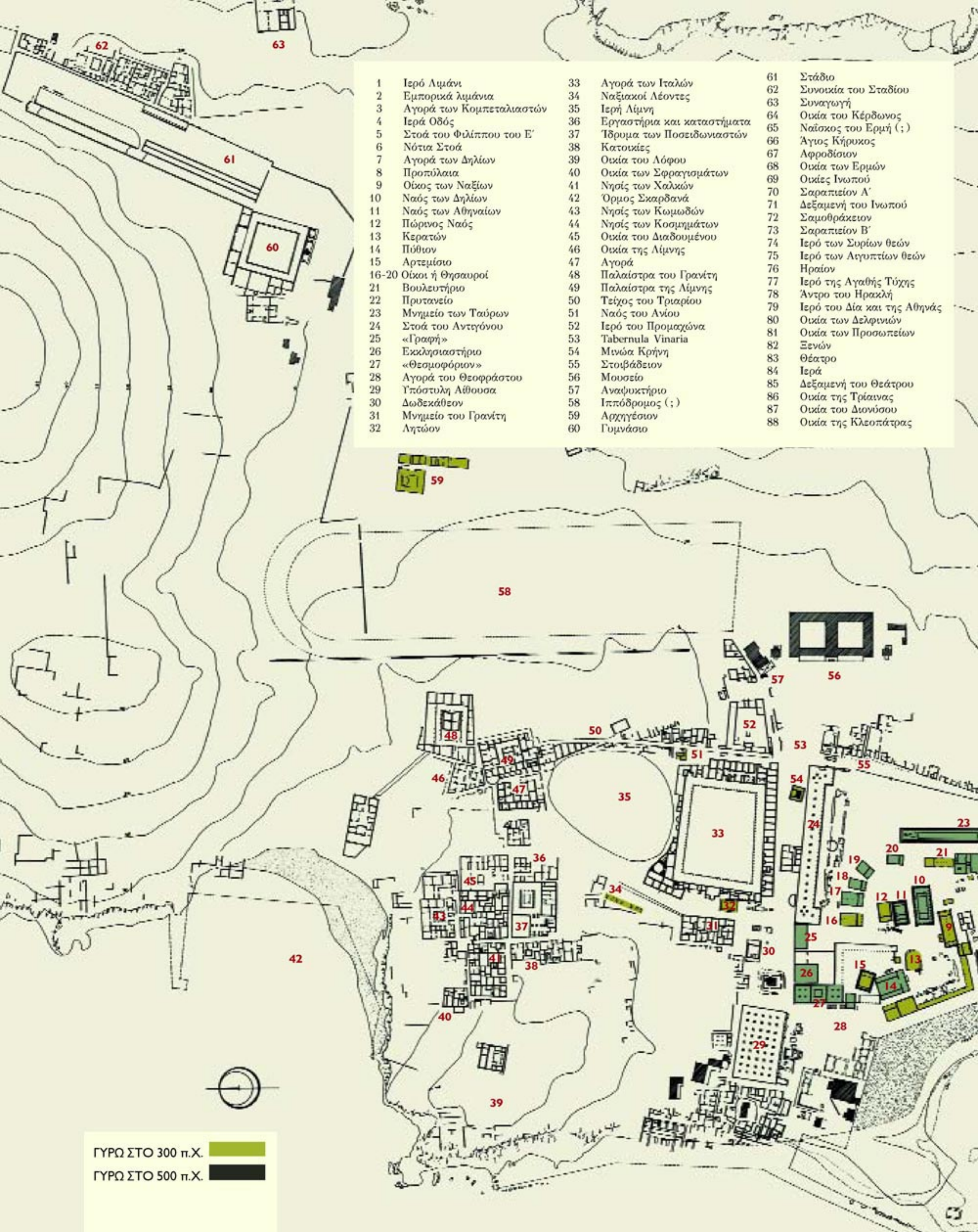

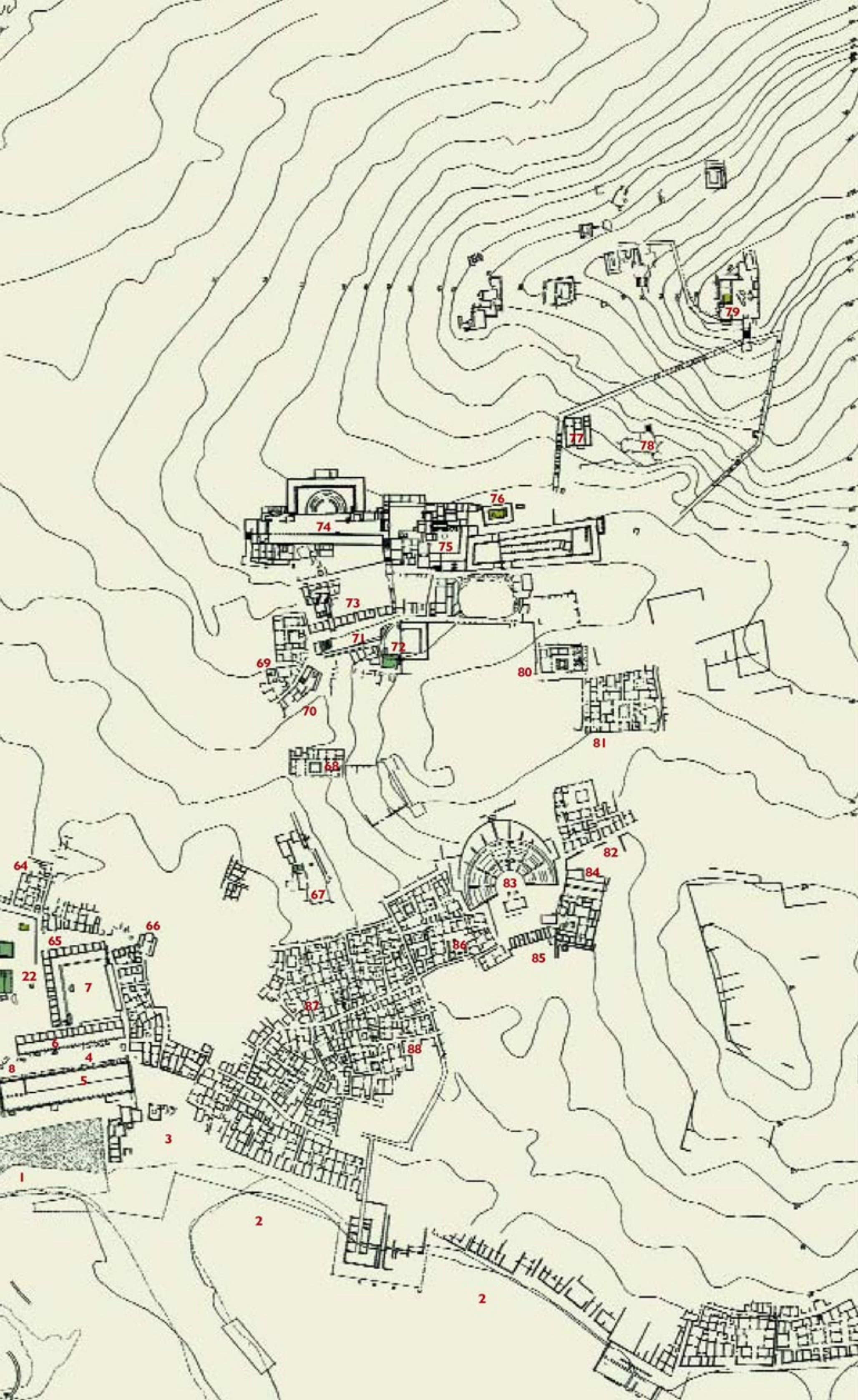

1	Ιερό Λιμάνι	33	Αγορά των Ιταλών	61	Στάδιο
2	Εμπορικά λιμάνια	34	Ναξιακοί Λέοντες	62	Συνοικία του Σταδίου
3	Αγορά των Κομπεταλιαστών	35	Ιερή Λίμνη	63	Συναγωγή
4	Ιερά Οδός	36	Εργαστήρια και καταστήματα	64	Οικία του Κέρδωνος
5	Στοά του Φιλίππου του Ε'	37	Ίδρυμα των Ποσειδωνιαστών	65	Ναΐσκος του Ερμή (;)
6	Νότια Στοά	38	Κατοικίες	66	Άγιος Κήρυκος
7	Αγορά των Δηλίων	39	Οικία του Λόφου	67	Αφροδίσιον
8	Προπύλαια	40	Οικία των Σφραγισμάτων	68	Οικία των Ερμών
9	Οίκος των Ναξίων	41	Νησίς των Χαλκών	69	Οικίες Ινωπού
10	Ναός των Δηλίων	42	Όρμος Σκαρδανά	70	Σαραπιείον Α'
11	Ναός των Αθηναίων	43	Νησίς των Κωμωδών	71	Δεξαμενή του Ινωπού
12	Πώρινος Ναός	44	Νησίς των Κοσμημάτων	72	Σαμοθράκειον
13	Κερατών	45	Οικία του Διαδουμένου	73	Σαραπιείον Β'
14	Πόθιον	46	Οικία της Λίμνης	74	Ιερό των Συρίων θεών
15	Αρτεμίσιο	47	Αγορά	75	Ιερό των Αιγυπτίων θεών
16-20	Οίκοι ή Θησαυροί	48	Παλαίστρα του Γρανίτη	76	Ηραίον
21	Βουλευτήριο	49	Παλαίστρα της Λίμνης	77	Ιερό της Αγαθής Τύχης
22	Πρυτανείο	50	Τείχος του Τριαρίου	78	Άντρο του Ηρακλή
23	Μνημείο των Ταύρων	51	Ναός του Ανίου	79	Ιερό του Δία και της Αθηνάς
24	Στοά του Αντιγόνου	52	Ιερό του Προμαχώνα	80	Οικία των Δελφινιών
25	«Γραφή»	53	Tabernula Vinaria	81	Οικία των Προσωπείων
26	Εκκλησιαστήριο	54	Μινώα Κρήνη	82	Ξενών
27	«Θεσμοφόριον»	55	Στοιβάδειον	83	Θέατρο
28	Αγορά του Θεοφράστου	56	Μουσείο	84	Ιερά
29	Υπόστυλη Αίθουσα	57	Αναφυκτήριο	85	Δεξαμενή του Θεάτρου
30	Δωδεκάθεον	58	Ιππόδρομος (;)	86	Οικία της Τρίαινας
31	Μνημείο του Γρανίτη	59	Αρχηγέσιον	87	Οικία του Διονύσου
32	Λητών	60	Γυμνάσιο	88	Οικία της Κλεοπάτρας

ΓΥΡΩ ΣΤΟ 300 π.Χ.
 ΓΥΡΩ ΣΤΟ 500 π.Χ.

Κάτοψη του κεντρικού τμήματος της Δήλου με τα μέχρι τώρα ανασκαμμένα κτήρια. Ο Δάτις, ο ναύαρχος του περσικού στόλου, που ήρθε εδώ το καλοκαίρι του 490 π.Χ., αντίκρισε ένα έρημο νησί με ελάχιστα ιερά κτήρια. Η εικόνα άρχισε να αλλάζει θεαματικά από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., όταν οι ελληνιστικοί ηγεμόνες συναγωνίζονται στην οικοδόμηση λαμπρών κτηρίων αφιερωμένων στον Απόλλωνα. Η πόλη, ένα μικρό μέρος της οποίας έχει ανασκαφεί, αναπτύχθηκε μέσα σε λίγες δεκαετίες, μετά το 167 π.Χ., και πολύ σύντομα περιτύκωσε ασφυκτικά το Ιερό.

119

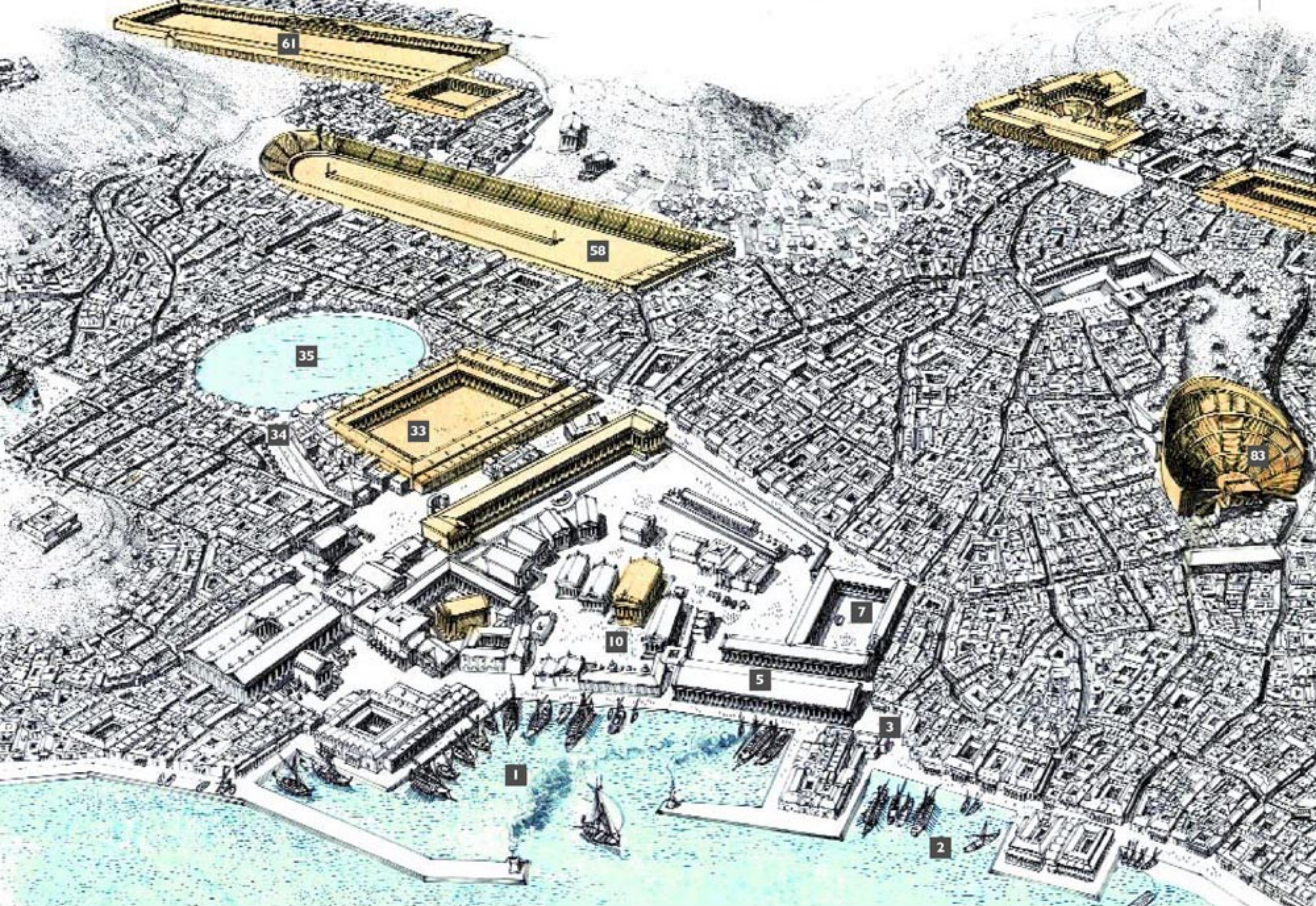
120

Ο Οίκος των Ναξίων, ένα από τα αρχαιότερα κτήρια του Ιερού, οικοδομήθηκε στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. Εντοπωσιακά εγχάρακτα γοργόνεια κοσμούσαν τα μαρμάρινα ακροκέραμα.

121

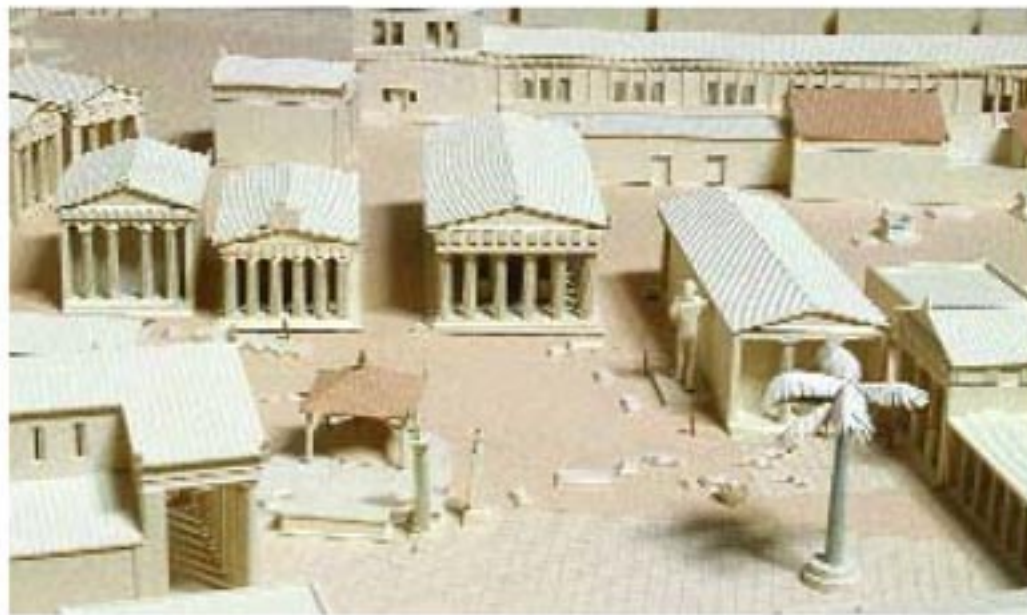
122

123

Αναπαράσταση του Ιερού και του κεντρικού τμήματος της πόλης (Fr. Comi, *Bell'Europa*, 1995). Υπολογίζεται ότι στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. σ' αυτό το μικρό νησί, που δεν είναι παρά μια κουκκίδα στον χάρτη της Μεσογείου, κατοικούσαν περίπου 30.000 άνθρωποι και ότι στα λιμάνια του ήταν δυνατόν να διακινηθούν κάθε χρόνο 750.000 τόνοι εμπορευμάτων και 250.000 σκλάβοι. Κάτω, αναπαράσταση του Ιερού (Ph. Fraisse - M. - Ch. Hellmann - Y. Rizakis, 1996), όπως ήταν στις αρχές του 1ου αι. π.Χ.

124

Οι τρεις ναοί του Απόλλωνα και ο Οίκος των Ναξίων σε αναπαράσταση και ό,τι σώζεται σήμερα. Δεξιά ξεχωρίζει η τεράστια μαρμάρινη βάση του Απόλλωνα των Ναξίων. Η μικρή απόσταση που χωρίζει το Ιερό από το λιμάνι διευκόλυνε τη μεταφορά των μαρμάρων. Έτσι τα κτήριά του λεηλατήθηκαν για αιώνες και μόνο τα θεμέλιά τους σώζονται.

Ακρωτήρια από την ανατολική όψη του Ναού των Αθηναίων. Ο Βορέας, βασιλιάς της Θράκης, αρπάζει την πριγκίπισσα της Αττικής Ωρείθυια, κόρη του Ερεχθέα. Αριστερά και δεξιά φεύγουν τρομαγμένες δυο φίλες της Ωρείθυιας. Παρά τη μεγάλη φθορά –το έργο ήταν εκτεθειμένο στους βοριάδες του Αιγαίου για τουλάχιστον τέσσερις αιώνες– τα εφηβικά σώματα των κοριτσιών λάμπουν μέσα από τα διάφανα φορέματα. Στο κεντρικό ακρωτήριο της δυτικής πλευράς παριστάνεται η Ηώς (αυγή), που αρπάζει τον ωραίο Κέφαλο, έναν άλλο ήρωα των Αθηνών, γιο του Ερμή και της πριγκίπισσας Έρσης, αδελφής της Ωρείθυιας. Οι Αθηναίοι, σε μια δύσκολη περίοδο γι' αυτούς (425-420 π.Χ.), εξυμνούν με αυτές τις συνθέσεις την ανωτερότητά τους, προβάλλουν τους θείκούς συγγενείς τους και την ομορφιά των νέων της Αττικής, προσπαθώντας να αιτιολογήσουν και να καταξιώσουν την απροκάλυπτα ιμπεριαλιστική πολιτική τους στο Αιγαίο.

129

131

130

Κάτω από τον νεότερο ναό της Άρτεμης βρέθηκε ένας αποθέτης με χρυσά και ελεφαντοστέινα αντικείμενα μυκηναϊκών χρόνων (13ος αι. π.Χ.). Ανάμεσά τους ξεχωρίζει πλακίδιο με παράσταση πολεμιστή με κωνικό κράνος, κατασκευασμένο με δόντια αγριόχοιρου, μεγάλη οκτώσχημη ασπίδα και δόρυ. Σε μια ζωφόρο, επένδυση ξύλινου κιβωτίου ή επίπλου, λιοντάρια κατασπαράσσουν ταύρους. Το χάλκινο ειδώλιο παριστάνει κάποιον ανατολικό θεό.

132

133

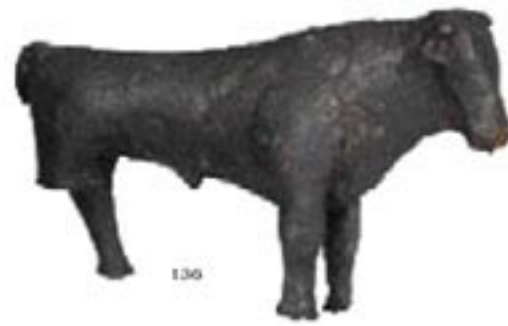

Τρεις κίονες, ό,τι απέμεινε από μια στοά του 2ου αι. π.Χ., σηματοδοτούν τη θέση του Αρτεμείου. Αριστερά είναι τα δύο τμήματα του Απόλλωνα των Ναξίων και κάτω από αυτά η μαρμάρινη βάση του αγάλματος του Σύλλα. Ο αδίστακτος Lucius Cornelius Sulla, γιος του Lucius, proconsul, όπως τον αναφέρει η επιγραφή, αφού λεηλάτησε τα ιερά της Επιδαύρου, της Ολυμπίας και των Δελφών, κατέστρεψε και αματοκύλισε την Αθήνα, επισκέφθηκε νικητής το Ιερό του θεού στη Δήλο.

134

135

136

Χάλκινα ειδώλια αλόγων και ταύρων, αφιερώματα στο Ιερό του 8ου αι. π.Χ.

137

138

139

140

141

Δύο προσπάθειες απόδοσης φτερωτής Νίκης. Το πινάκιο βρέθηκε στο Ηραίον ενώ το άγαλμα αφιερώθηκε ίσως στο Αρτεμίσιο από τον Άρχερμο, γιο του γλύπτη Μικτιάδη από τη Χίο, ανάμεσα στο 600-550 π.Χ.

Και στις δύο περιπτώσεις η μορφή στηρίζεται στις πτυχές του χιτώνα, έτσι ώστε τα μετέωρα πόδια να επιτείνουν την αίσθηση της ιπτάμενης μορφής που είναι έτοιμη να προσγειωθεί ή να απογειωθεί.

Άγαλμα σφίγγας, που ήταν τοποθετημένο στο Αρτεμίσιο, πάνω σε ψηλό ιωνικό κίονα. Παριανό έργο του 560-550 π.Χ. Στην ελληνική μυθολογία όλα τα τέρατα είναι γένους θηλυκού και απειλούν τους μοναχικούς άνδρες ταξιδιώτες, που είναι έξω από την ασφάλεια της ομάδας. Φυσικά όλα νικούνται από έναν άνδρα ήρωα.

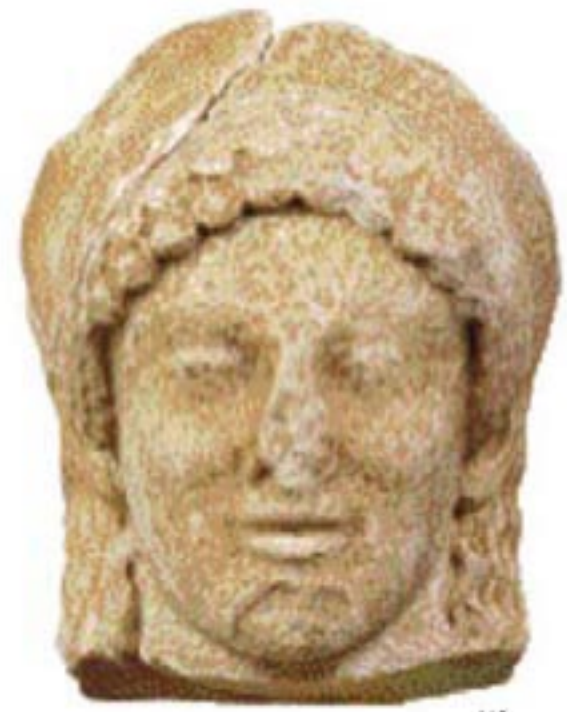

Αγάλματα κορών, παριανά έργα, αναθήματα στην Άρτεμη. Το πρώτο χρονολογείται γύρω στο 570 π.Χ., ενώ τα άλλα δύο με τα πολύπτυχα φορέματα χρονολογούνται γύρω στο 525-500 π.Χ. Χάλκινα κοσμήματα και έντονα, φωτεινά χρώματα λάμπρυναν ακόμη περισσότερο τις κομψές νεανικές μορφές των κοριτσιών. Η γλυπτική των αρχαίων χρόνων θεοποιεί το ανδρικό σώμα, που παριστάνεται πάντα γυμνό και αρρενωπό, ενώ τα γυναικεία αγάλματα είναι πάντα ντυμένα, αυστηρά ή χαριτωμένα και κομψά, αλλά χωρίς κανέναν αισθησιασμό ή ερωτικό υπαινιγμό.

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

Η εικόνα των ακέφαλων κορών συμπληρώνεται με μια σειρά «πορτρέτων» κοριτσιών που παριστάνονται στον λαϊκό παριανών αγγείων της ίδιας χρονικής περιόδου. Τα αγάλματα των κορών και τα δροσερά αυτά πορτρέτα είναι οι τελευταίες παραστάσεις γυναικών με λυτά μαλλιά. Από τότε και μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες οι γυναίκες παριστάνονται με τα μαλλιά αυστηρά τραβηγμένα στο επάνω ή στο πίσω μέρος του κεφαλιού και συχνά καλυμμένα. Ακόμη κι όταν, τριακόσια σχεδόν χρόνια μετά τα γυμνά ανδρικά αγάλματα, θα παρασταθεί για πρώτη φορά γυμνό το γυναικείο σώμα, στην Κνιδία Αφροδίτη του Πραξιτέλη, η θεά παριστάνεται με τα μαλλιά σεμνά μαζεμένα.

156

157

158

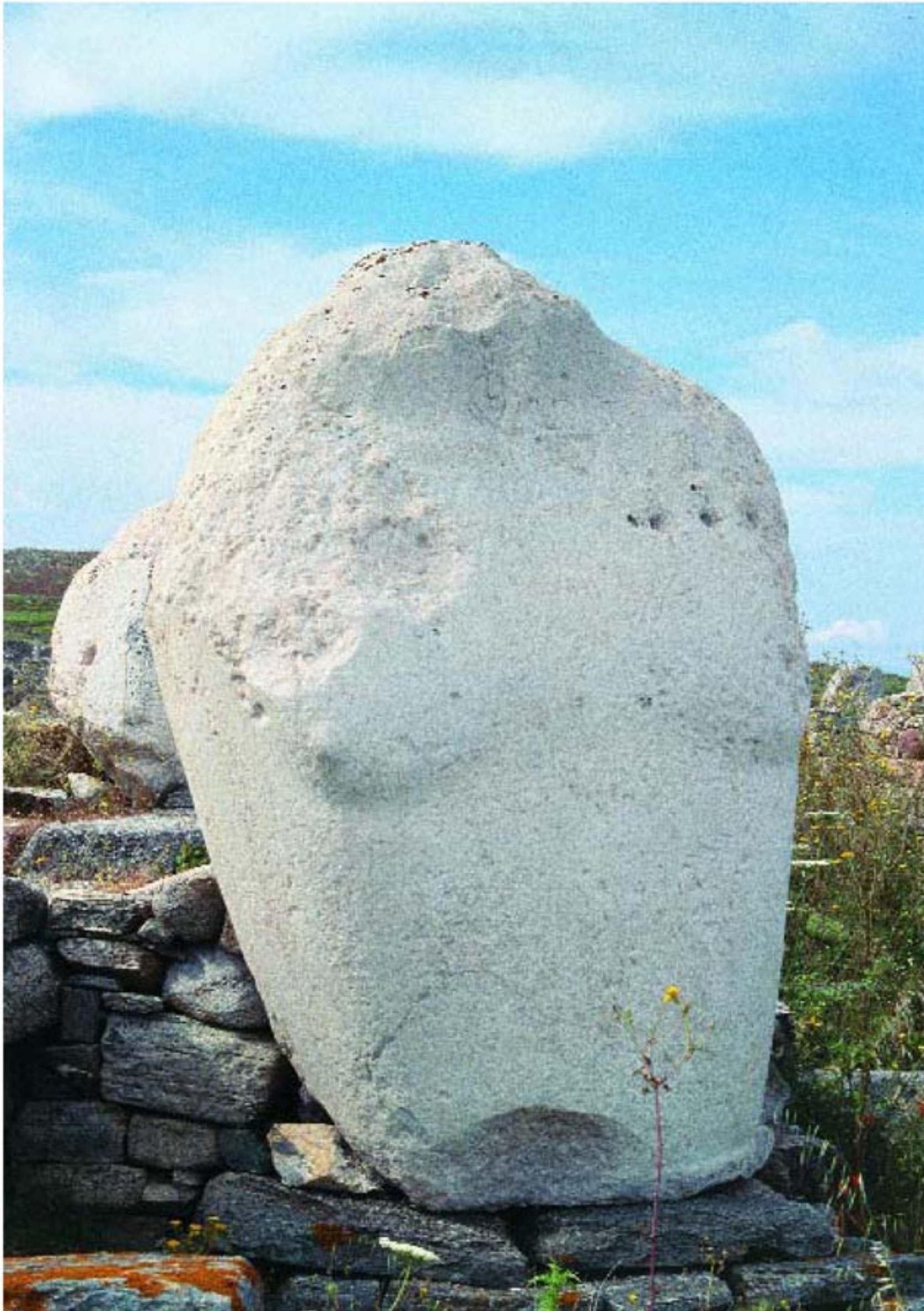
ΟΙΚΟΥ ΤΟΥ ΜΕΘ ΟΡΜΙΑΝ ΔΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΣ ΘΕΛΑΣ

159

Εξωτερικά της ΒΔ γωνίας του Οίκου των Ναξίων, πάνω σε μια πελώρια μαρμάρινη βάση, βάρους περίπου 32 τόνων, υψωνόταν ο Κολοσσός των Ναξίων, ένα τεράστιο άγαλμα του Απόλλωνα, ύψους 9 περίπου μέτρων, των αρχών του 6ου αι. π.Χ. Ο θεός παριστανόταν στον τύπο των κούρων, και κρατούσε ίσως στα χέρια του τόξο και βέλη ή τις τρεις Χάριτες.

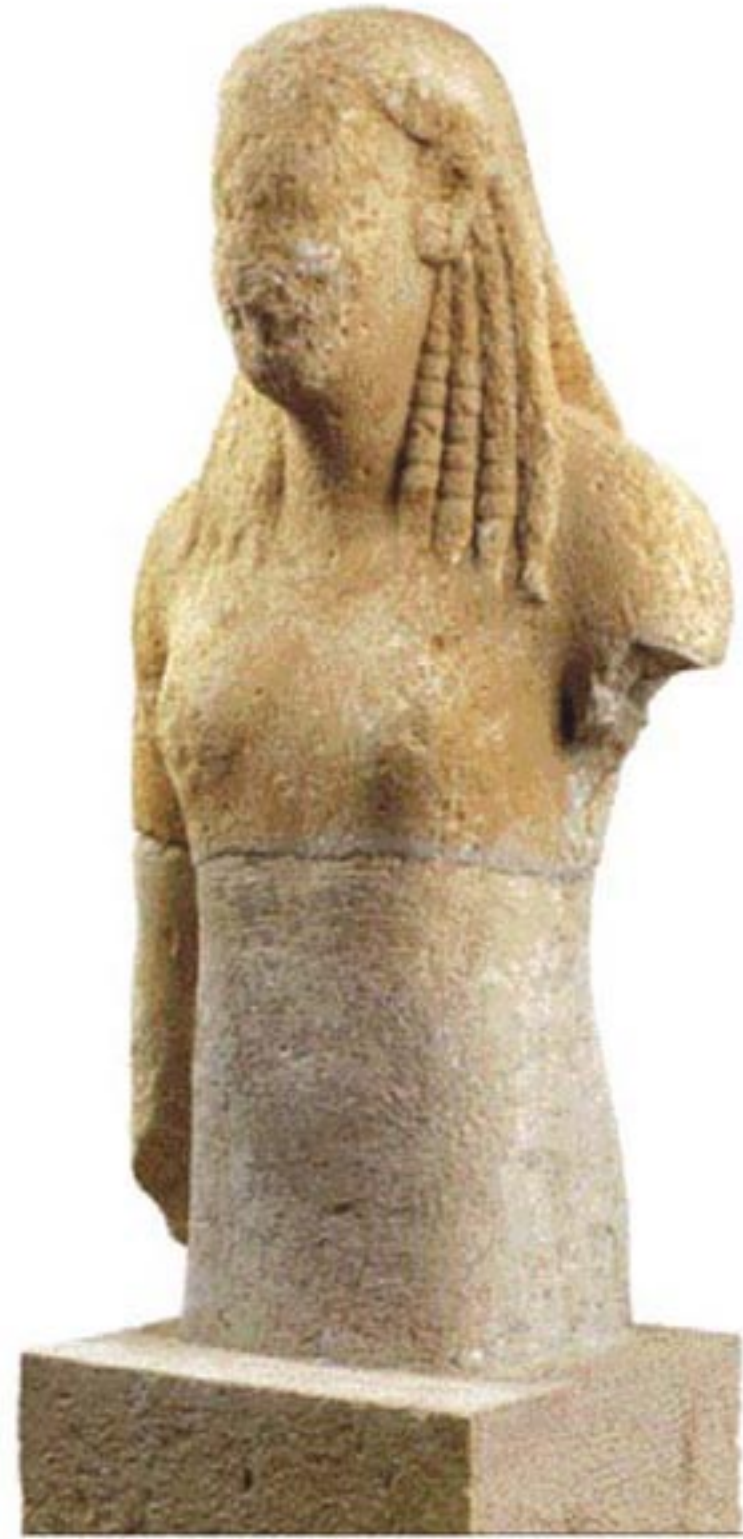
100

Ο Απόλλωνας των Ναξίων, ακρωτηριασμένος απ' τους καιρούς κι απ' τους ανθρώπους.
 «Τά στοιχεία τής φύσης πού τόν χτυπούν τόσους αιώνες, έχουνε σβήσει κάθε του έξοχή· δέν τοῦ ἀπομένει σχεδόν τίποτα παρά ἡ συγκινητική πλατωσιά τοῦ στήθους καί τῆς ράχης. Εἶναι τώρα σάν μιὰ πολύ μεγάλη πέτρα γλειμμένη ἀπαλά ἀπό τό κύμα. Θά ἔλεγε κανεῖς πώς μόνο ἡ φυχή τοῦ μαρμάρου τῆς ἔχει ἀπομείνει. Ὡστόσο –ἴσως γι' αὐτό– μιλά πῶ ἐλεύθερα». (Γ. Σεφέρης, *Δήλιο Ἡμερολόγιο*).

161

162

163

Τριγωνική βάση και αγάλματα Ναξιακών κούρων, αναθήματα στο Ιερό του Απόλλωνα. Ο τύπος του Κούρου δημιουργήθηκε στη Νάξο το δεύτερο μισό του 7ου αι. π.Χ. και ακολούθησε, μισό περίπου αιώνα αργότερα, η Πάρος, τα εργαστήρια της οποίας παρήγαγαν για πολύ μεγαλύτερο διάστημα. Οι σχεδόν τετράπλευροι Ναξιακοί κούροι ξεχωρίζουν από το πλατύ στήθος και την τυπική, συνοπτική απόδοση των ανατομικών λεπτομερειών. Στα παριανά έργα η μυολογία είναι περισσότερο τονισμένη, τα σώματα περισσότερο ραδινά και αθλητικά, με περισσότερες καμπύλες, που κάνουν τα σώματα να δείχνουν πιο ελαστικά και ανάλαφρα.

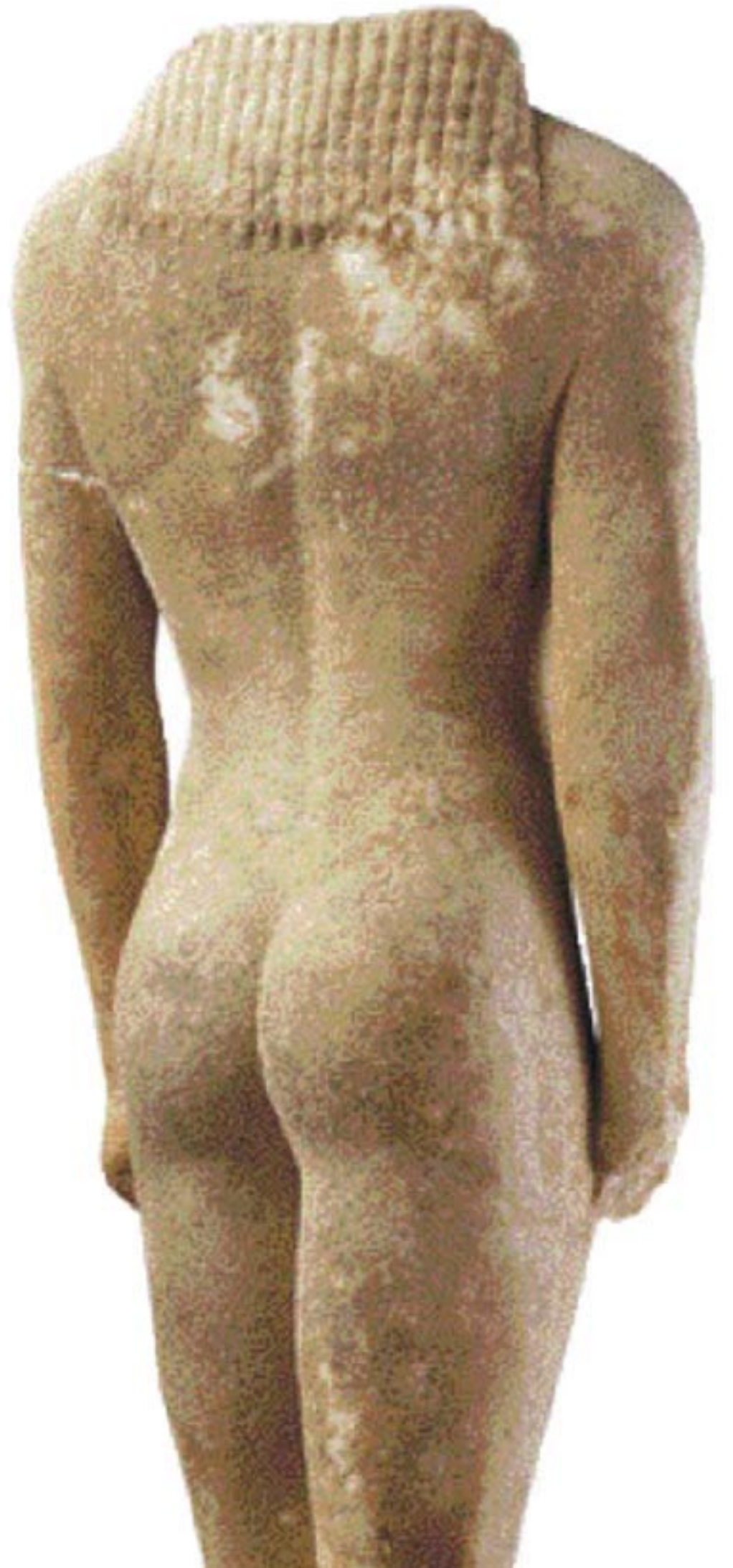

164

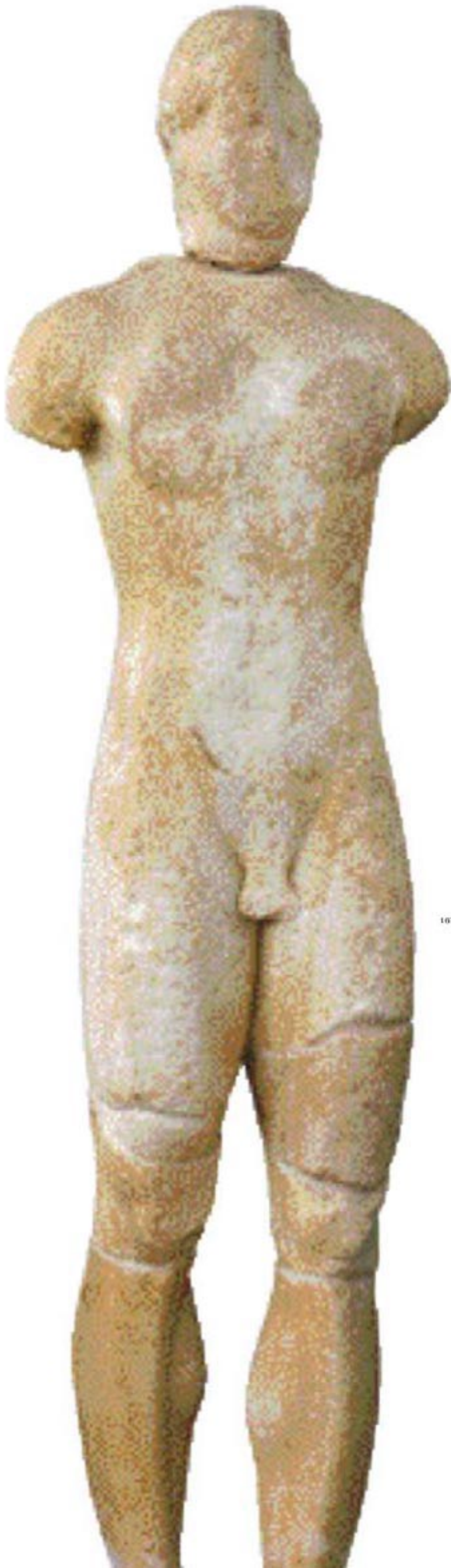
165

Τόσο η Νάξος όσο και η Πάρος επιδεικνύουν τα επιτεύγματά τους στο Ιερό της Δήλου, όπου πολλοί θα τα δουν και θα τα θαυμάσουν. Στα λαμπερά νεανικά σώματα των κούρων η κάθε πόλη προβάλλει την πειθαρχημένη δύναμη των ανδρών της, τις κατακτήσεις της αριστοκρατικής κυρίως τάξης και τον ανώτερο πολιτισμό της.

107

Κεφαλή από άγαλμα γενειοφόρου ιππέα (:).
540-520 π.Χ.

108

160

170

Τα ελάχιστα αναθήματα από τον πολυτάραχο 5ο αι. π.Χ. δείχνουν πως το Ιερό έχει χάσει ένα μεγάλο μέρος της αίγλης του. Οι λαμπρές γιορτές των Ιώνων είναι ήδη ανάμνηση. Από την περίοδο του «αυστηρού ρυθμού», εποχή αναζήτησης νέων τρόπων έκφρασης για την απόδοση της κίνησης και της τρίτης διάστασης, σώζονται μόνο τέσσερις κορμοί αθλητών, παριανά έργα του 480-460 π.Χ. Παρά το γεγονός ότι επιζούν ακόμη στοιχεία της αρχαϊκής ακινησίας, η μυολογία των γυμνασμένων σωμάτων και η στιγμιαία κίνηση αποδίδεται πειστικά. Δεξιά ένας δισκοβόλος έτοιμος να πετάξει τον δίσκο που κρατούσε στο δεξί του χέρι και αριστερά ένας άλλος αθλητής που κρατούσε ίσως σπλεγγίδα.

171

Τόσο στον Απόλλωνα των Ναξίων όσο και στο λατρευτικό άγαλμα του Τεκταίου και του Αγγελίωνος, ο Απόλλωνας παριστάνεται συγχρόνως ως ευεργέτης και τιμωρός. Οι Χάριτες στο δεξί του χέρι θυμίζουν τα πολύτιμα δώρα που χαρίζει στους ανθρώπους, ενώ το τόξο στο αριστερό αποτελεί μια διαρκή προειδοποίηση για το πόσο σκληρός μπορεί να είναι μ' αυτούς που τον δυσαρεστούν. Μ' αυτό το αλάθητο τόξο σκότωσε τον Πύθωνα, αλλά και τα παιδιά της Νιόβης, και μ' αυτό έστειλε τα φαρμακερά βέλη του στο στρατόπεδο των Ελλήνων, σκορπίζοντας αρρώστιες και θάνατο. Στο ανάγλυφο και στο σφράγισμα απεικονίζεται το άγαλμα του Τεκταίου και του Αγγελίωνος. Αριστερά από το κεφάλι του θεού παριστάνεται μοσχοφόρος Ερμής και δεξιά Νίκη. Πίσω του παριστάνεται ίσως τμήμα θρόνου (βλ. εικ. 788).

172

Απόλλωνας Κιθαρωδός και Μούσα ή Σειρήνα με κρόταλα. 700-675 π.Χ.

173

174

175

Αγαλμάτια του Απόλλωνα του 2ου-1ου αι. π.Χ.
 Στους ελληνοιστικούς χρόνους ο Απόλλωνας
 παριστάνεται πάντα ως νεαρός έφηβος, όπως
 τον περιγράφει ο Καλλίμαχος: «πάντα νέος, πάντα
 ωραίος, ποτέ στα τρυφερά του μάγουλα δεν άνθισε
 το χνούδι, στάζει στη γη απ' τις μπούκλες του
 μοσχοβολάτο λάδι».

176

Τιτάνα χρυσόλαμπε, Ὑπερίωνα, οὐράνιο φῶς,
 σύ ὁ αὐτογέννητος, ἀκάματε, θεά γλυκιά τῶν ζωντανῶν,
 ὦ τῆς αὐγῆς δεξιέ γεννήτορα, ἀριστερέ τῆς νύχτας,
 πού ρυθμίζεις τῶν ἐποχῶν τή μείξη, κυκλοκινούμενος μέ τέσσερις πόδες,
 ταχύδρομε, ριζοτρόφε, διάπυρε, χαρωπέ, διφρηλάτη,
 πού παίρνεις μέ περιστροφές τόν δρόμο τοῦ ἀπεράντου κύκλου,
 ὀδηγητή καλῶν στούς εὐσεβεῖς, στούς ἀσεβεῖς ἐχθρικός,
 χρυσολύρη, πού παίρνεις τόν ἐναρμόνιο δρόμο τοῦ κόσμου,
 δείκτη ἀγαθῶν ἔργων, ἐποχοθρέφτη νέε,
 σύ ὁ κοσμοκράτωρ, ὦ αὐλητή, πυρόδρομε, κυκλόστροφε,
 φωτοφόρε, ποικιλόμορφε, ζωοδότη, καρποφόρε Παιάν,
 ἀειθαλή, ὦ ἀμόλυντε, πατέρα χρόνου, ἀθάνατε Ζεῦ,
 γαλήνιε, πασιφανή, περιφερόμενο μάτι τοῦ κόσμου,
 πού σβήνεις καί λάμπεις μέ ὠραῖες φωτεινές ἀχτίδες,
 δείκτη δικαιοσύνης, ὕδροχαρή, δέσποτα τοῦ κόσμου,
 εὐορκε, ἐσαεὶ πανυπέρτατε, βοηθέ ὄλων,
 ὀφθαλμέ δικαιοσύνης, φῶς ζωῆς ὦ ἱππηλάτη,
 πού ξεκινᾷς τό τέθριππο μ' εὐλόγιστο μαστίγιον
 εἰσάκουσε τά λόγια κι ἀποκάλυψε στούς μύστες γλυκύν βίον.

ΟΡΦΙΚΟΣ ὙΜΝΟΣ, 6ος αἰ. π.Χ.¹⁸⁰

Παραστάσεις του Απόλλωνα Κιθαρωδού του 2ου-1ου αι. π.Χ. Στους ελληνοριστικούς χρόνους προβάλλεται κυρίως η ομορφιά και η χάρη του θεού. Παριστάνεται με το επίσημο, μακρύ ένδυμα του κιθαρωδού και την αγαπημένη του κιθάρα, ή, συχνότερα, παριστάνεται γυμνός με το μάτι ριγμένο στον αριστερό του ώμο, κρατώντας το πλήκτρο στο δεξί του χέρι και στο αριστερό τη λύρα, το μουσικό όργανο που χρησιμοποιείται στις περισσότερες ιδιωτικές συγκεντρώσεις.

178

177

179

180

181

182

Τα σφραγίσματα 184, 185 ίσως αντιγράφουν αγλαματικό τύπο «Δήλιου Απόλλωνα»,¹⁸² ενώ το σφράγισμα 186 αντιγράφει μακεδονικό νόμισμα. Στο άγαλμα 183, αντίγραφο του Λυκείου Απόλλωνα του Πραξιτέλη, ο θεός πατά τρεις γαλατικές ασπίδες, υπενθυμίζοντας την πανωλεθρία των Γαλατών έξω από το Ιερό των Δελφών στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

184

185

186

183

187

188

189

190

191

192

193

194

Ο Απόλλωνας, ως ηλιακός θεός, έχει χρυσόξανθα μαλλιά, φωτεινά γαλάζια μάτια και λαμπερές ηλιαχτίδες γύρω από το κεφάλι του, ηλιαχτίδες που θα τις κληροδοτήσει αργότερα με τη μορφή φωτοστέφανου στον διάδοχό του. Τα χαρακτηριστικά σε κάποιες απεικονίσεις του θεού θυμίζουν πορτρέτα του Αλεξάνδρου.

105

Λεπτομέρεια από το ανάγλυφο του Αρχέλαου από την Πριήνη με την αποθέωση του Ομήρου. 2ος αι. π.Χ.

106

Η Μούσα Πολύμνια, προστάτις των ύμνων προς τους θεούς και τους ήρωες, ακούει συνεπαρμένη τον αδελφό της. Στη Δήλο, το ιερό νησί του Μουσαγέτη Απόλλωνα, έχουν βρεθεί πολλά αγάλματα Μουσών, οι οποίες, ως θεότητες του τραγουδιού, των ύμνων, της μουσικής, του χορού, της ποιητικής έμπνευσης και γενικώς της πνευματικής δημιουργίας, εκπροσωπούν όλα αυτά που θέλγουν τον θεό.

107

106

Η ομορφιά και η χάρη του θεού τονίζεται ακόμη περισσότερο με τη συχνή παρουσία των συντροφισσών του, των Χαρίτων, των Νυμφών και των Μουσών, που συμπληρώνουν και επιτείνουν την εικόνα της αιώνιας νεότητας. Η Ερατώ ή η Πολύμνια παίζει κιθάρα, η Τερψιχόρη χορεύει, η Κλειώ και η Ουρανία ξεκουράζονται καθισμένες σε βράχο. 2ος-1ος αι. π.Χ.

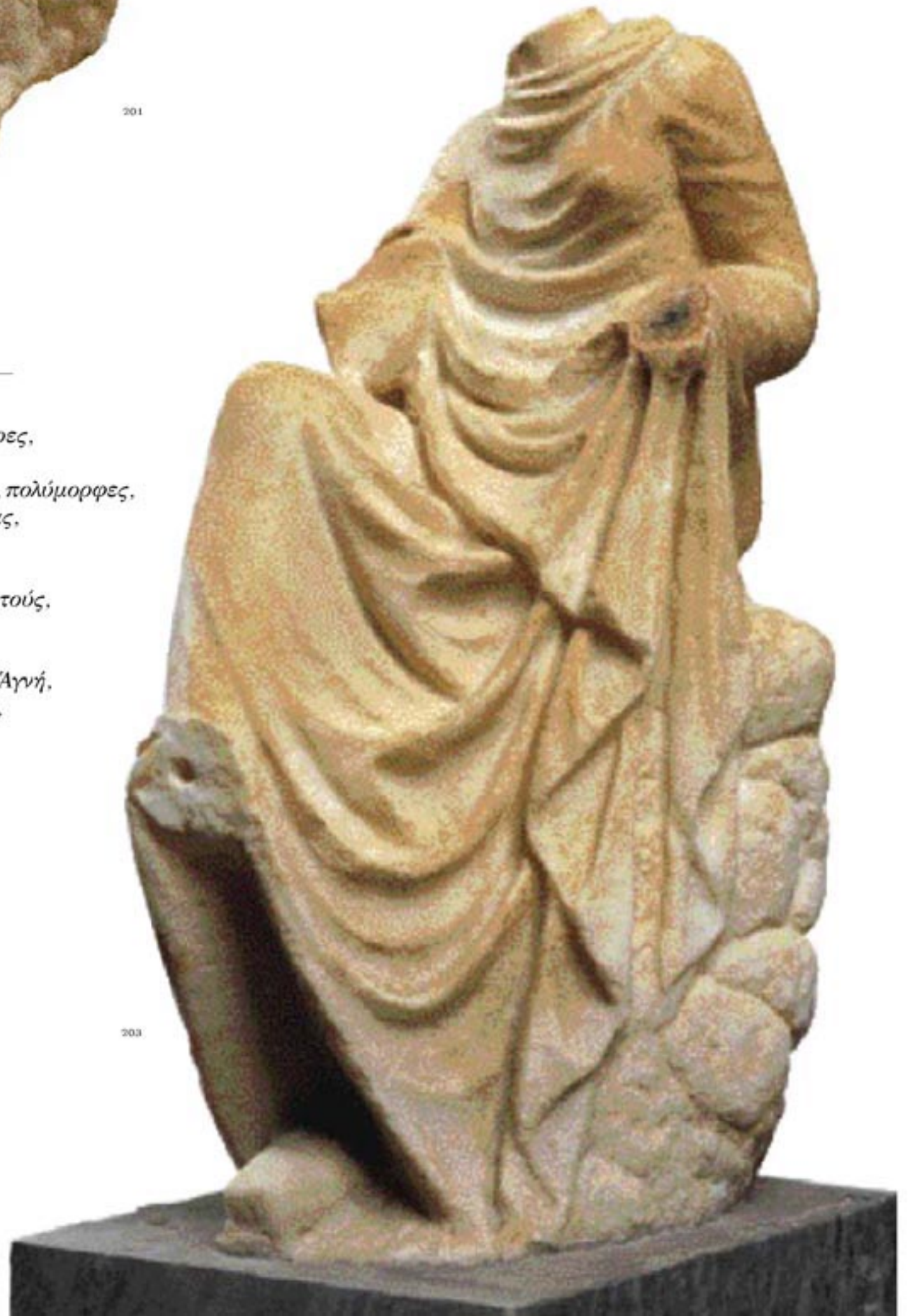
201

202

*Τῆς Μνημοσύνης καί τοῦ βροντόηχου Διὸς ὧ θυγατέρες,
Μοῦσαι Πιερίδες, περιώνυμες, λαμπρόφημες,
στούς θνητούς, σ' ὄσους παραβρεθεῖτε, περιπόθητες, πολύμορφες,
γιατί ἐσεῖς γεννᾶτε τὴν ἄμεμπτη ἀρετὴ κάθε παιδείας,
ὦ θρέπτειρες ψυχῆς, δότριες ὀρθοκρίσις,
καί τοῦ πανίσχυρου νοῦ καθοδηγήτριες ἀνασσες,
πού τίς μυστηριακές τελετουργίες δείξατε στούς θνητούς,
Κλειώ κι Εὐτέρπη καί Θάλεια καί Μελπομένη
καί Τερψιχόρη κι Ερατώ καί Πολύμνια καί Οὐρανία
μαζί μέ τή μητέρα Καλλιόπη καί τήν πανίσχυρη θεά Ἄγνη,
ἀλλά, ἐλάτε, θεές, στούς μύστες, πολυποίκιλες, ἀγνές,
φέροντας δόξα καί ποθητή πολυύμνητη εὐλογία.*

ΟΡΦΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ, 6ος αι. π.Χ.¹⁸⁶

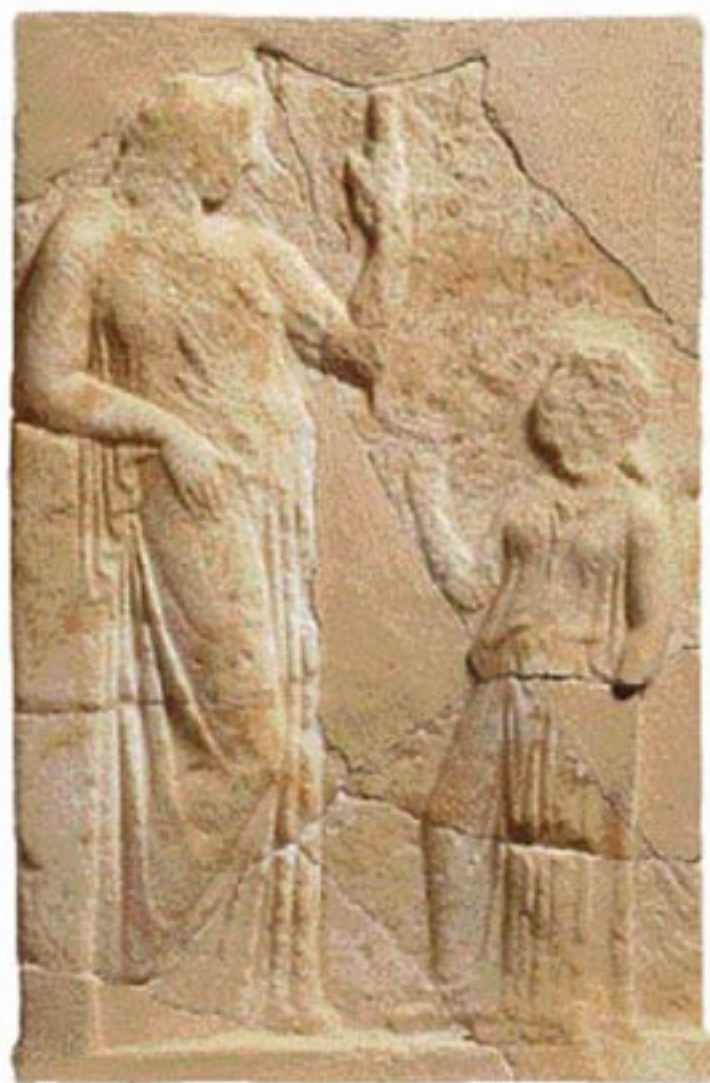
203

204

«Η Νικάνδρα, ξεχωριστή ανάμεσα στις γυναίκες, κόρη του Δεινοδίκη από τη Νάξο, αδελφή του Δεινομένη και γυναίκα του Φράξου, με αφιέρωσε στη μακρόβολη τοξεύτρα». 650-630 π.Χ. Στη Δήλο έχει βρεθεί το αρχαιότερο (Νικάνδρα) και το μεγαλύτερο (Κολοσσός των Ναξίων) ελληνικό άγαλμα.

205

206

Επάνω ανάγλυφο με την Άρτεμη Λογεία, προστάτιδα των επίτοκων γυναικών και έφηβη κόρη (420-400 π.Χ.), και κάτω πόδι από μαρμάρινο τραπέζι με παράσταση καθιστής Άρτεμης.

Η Άρτεμις υψώνει το δόρυ
έτοιμη να καταφέρει
το θανάσιμο χτύπημα
στο γονατισμένο ελάφι.
Το ανέκφραστο πρόσωπο
της θεάς, που έρχεται
σε αντίθεση με τη δραματική
στιγμή, παραπέμπει
στη μακάρια αδιαφορία
των αθανάτων για
την ανθρώπινη μοίρα.
125-100 π.Χ.

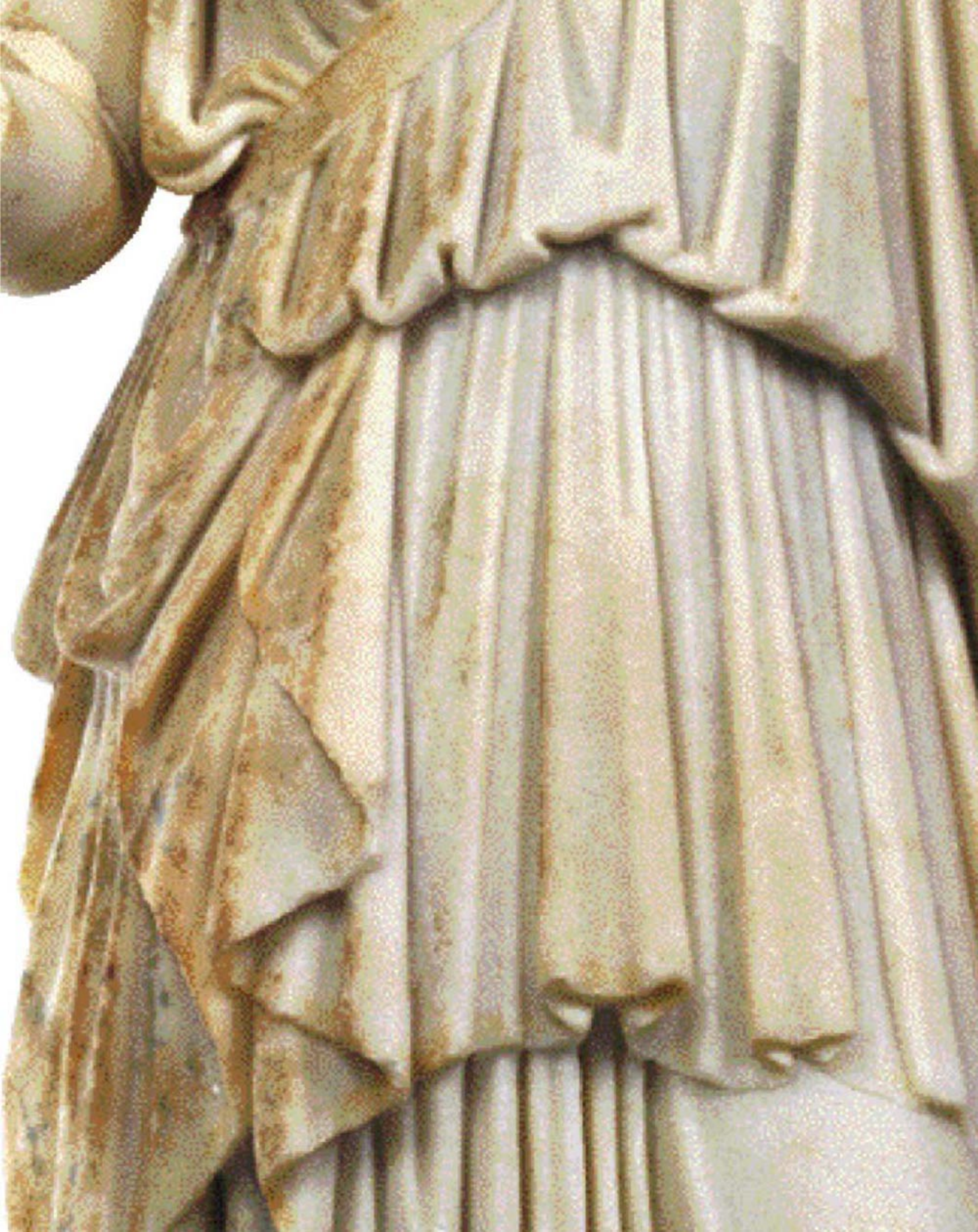

Δύο αγάλματα της Άρτεμης από τη Σουνοικία του Θεάτρου που διατηρούν αρκετά ίχνη της αρχικής πολύχρωμης διακόσμησης. Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

210

211

212

213

Αγαλμάτια της Άρτεμης που βρέθηκαν σε κατοικίες της Δήλου. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Η Άρτεμης, ως θεά του κυνηγιού, φορά μπότες από μαλακό δέρμα και κοντό χιτώνα που δεν την εμποδίζει στο τρέξιμο και την καταδίωξη του θηράματος.

214

«Διονύσιος Πακώνιος Γναίου νεώτερος
 Ἑρμῆι καὶ συνήθεσι ἐπὶ ἱερέως τῆς
 Ἀρτέμιδος Σωτείρας Ἀντίχου Πακωνίου
 Ἀρτεμισιέως». Ανάγλυφο με παράσταση
 Ἀρτεμης Φωσφόρου και κυνηγετικού
 σκύλου από την Οικία των Ερμών.
 Αρχές 1ου αι. π.Χ.

216

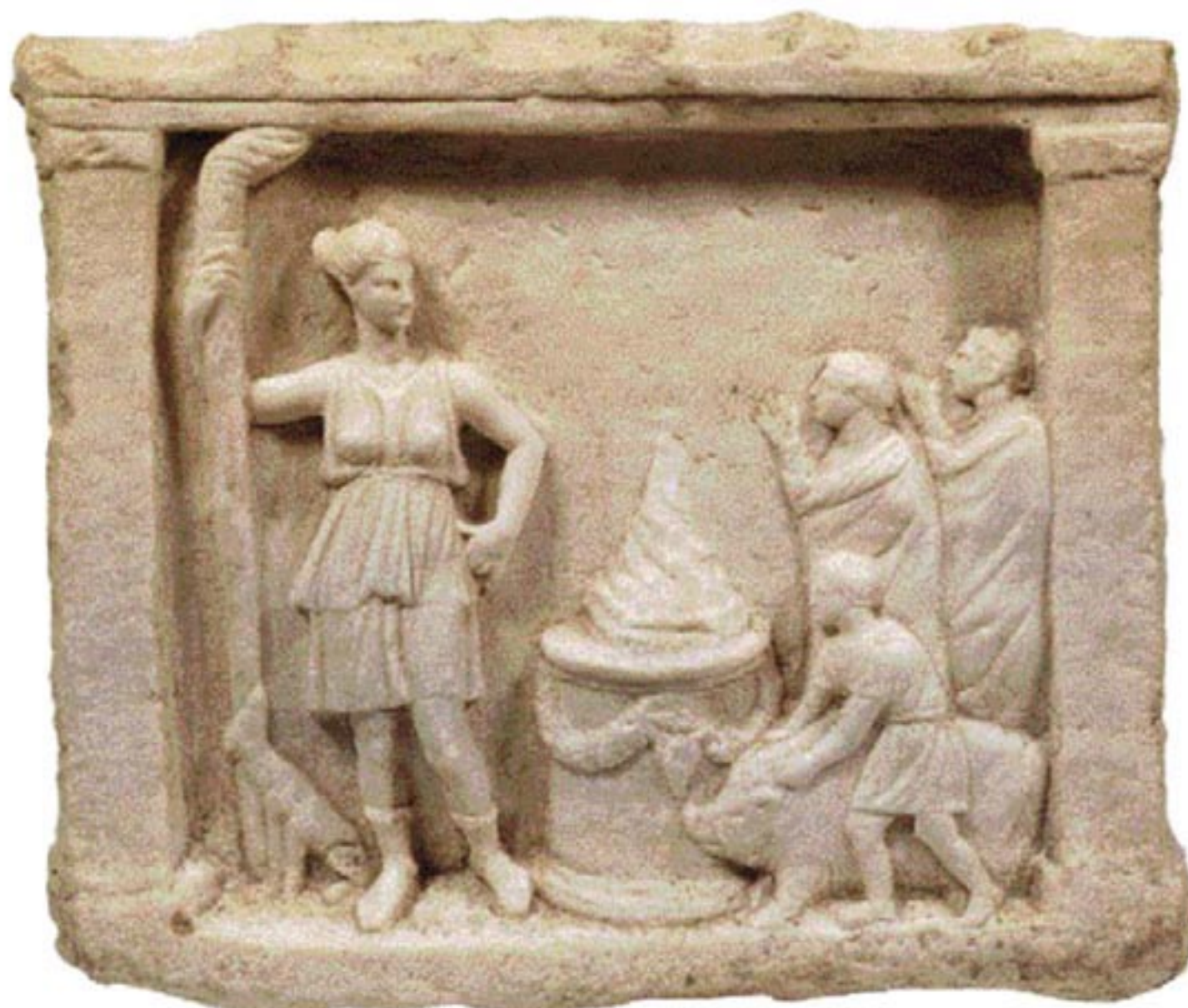
215

Σ' ένα αγροτικό ἱερό της Ἀρτεμης, το ἀγάλμα της οποίας
 εἶναι τοποθετημένο σε κιονίσκο, ἡ ἴδια ἡ θεά, ἢ ἡ Ἀρσινόη Β'
 με κουστούμι Ἀρτεμης, προετοιμάζει θυσία. Ἐνας νεαρός
 Σάτυρος ἀνάβει τὴ φωτιά πάνω στον βωμό και ἕνας ἄλλος
 φέρνει τα ἀπαραίτητα για τὴ θυσία.

217

Δύο ανάγλυφα με παράσταση θυσίας χοίρου και αίγας στην Άρτεμη. Οι λάτρεις υψώνουν το δεξί χέρι χαιρετώντας με σεβασμό τη θεά. Αρχές του 1ου αι. π.Χ.

218

219

220

221

222

Σφραγίσματα και λύχνος με παραστάσεις της Άρτεμης. Στο σφράγισμα 221 παριστάνεται το άγαλμα της Εφεσσίας Άρτεμης. Στο σφράγισμα 220 η Εκάτη, με πυρσό στο αριστερό της χέρι και μισοφέγγαρο στα μαλλιά. Η Άρτεμις, θεά της φύσης και της μητρότητας, αντικατέστησε στους ύστερους χρόνους την Εκάτη ως θεά της σελήνης. Στο ιερό που υπήρχε στη Ρήγεια λατρευόταν ως Άρτεμις-Εκάτη.

223

224

225

226

227

228

Η Εκάτη τριγυρνά
 στους τάφους
 και στα τρίστρατα
 συνοδευόμενη
 από πνεύματα νεκρών.
 Τα θρηνητικά ουρλιαχτά
 των σκυλιών της κάνουν
 τους νυχτερινούς διαβάτες
 να παγώνουν από τρόμο.
 Είναι η προστάτις
 των μαγισσών, τις οποίες
 διδάσκει, φωτίζει
 και καθοδηγεί στη νυχτερινή
 περισυλλογή μαγικών φυτών.
 Αγαλμάτια και στήλες
 της τρίμορφης Εκάτης,
 αρχές 1ου αι. π.Χ.

270

Σε ημικυκλική διάταξη, λίγα μέτρα μετά τον τελευταίο ναό του Απόλλωνα, σώζονται τα θεμέλια πέντε Οίκων ή Θησαυρών των κλασικών χρόνων. Τα μικρά αυτά ναόσχημα οικοδομήματα, αναθήματα διαφόρων ελληνικών πόλεων, χρησιμοποιήθηκαν αρχικά ως καταλύματα ή εστιατόρια για τους προσκυνητές και αργότερα, όταν οι ναοί ήταν πλέον ασφυκτικά γεμάτοι, για τη φύλαξη πολύτιμων αντικειμένων και αφιερωμάτων. Μπροστά στον Θησαυρό τμήματα από τους ημιτελείς κίονες του Ναού των Δηλίων.

230

Το Μνημείο των Ταύρων, ένα μακρόστενο οικοδόμημα του 4ου αι. π.Χ., στέγαζε πιθανόν μια τριήρη, αφιέρωμα στον Απόλλωνα έπειτα από νικηφόρο ναυμαχία. Το εσωτερικό ήταν διακοσμημένο με Νηρηίδες που ιππεύουν θαλάσσια τέρατα και δελφίνια που πηδούν πάνω από τα αφρισμένα κύματα.

231

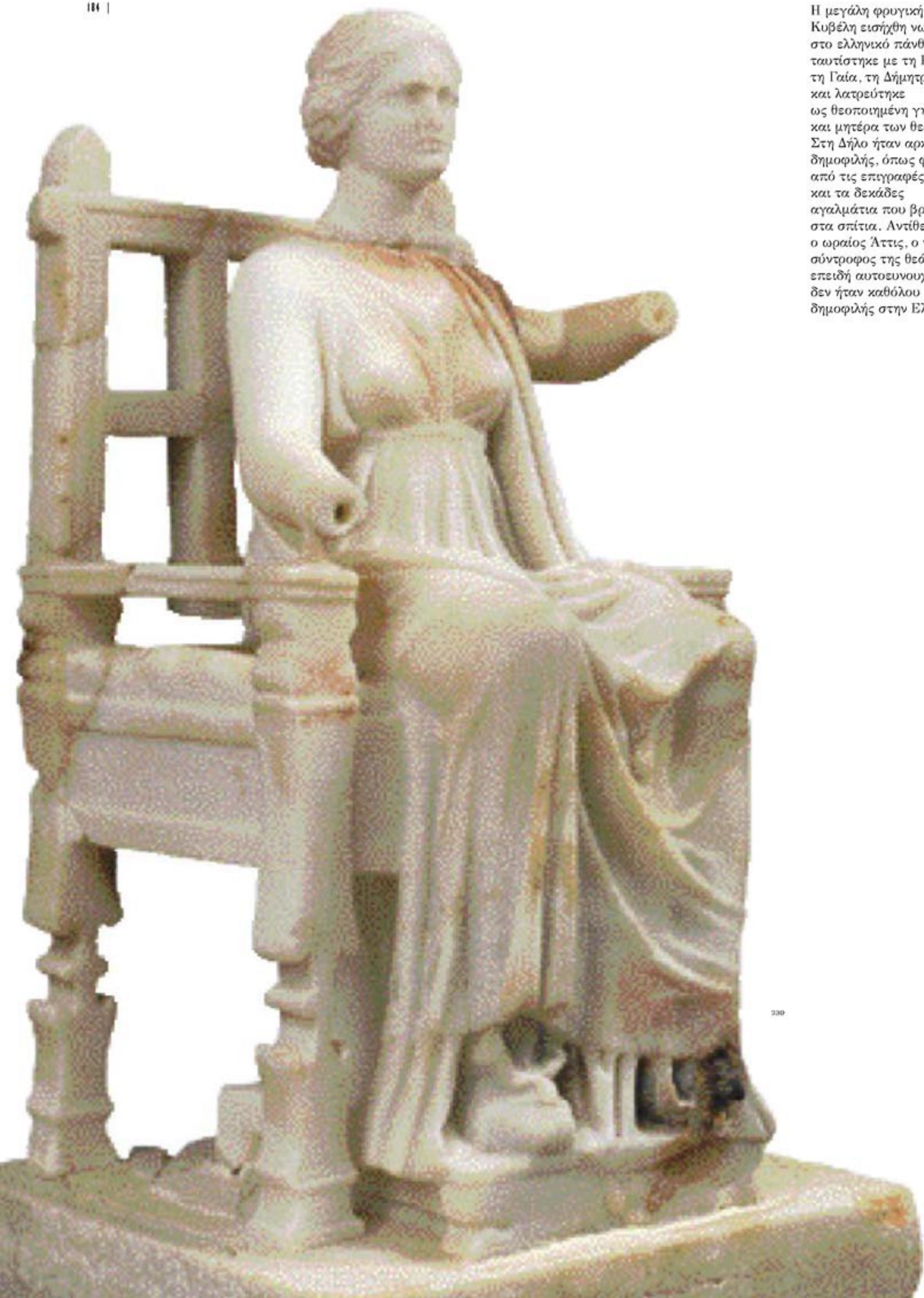
Τα αρχεία της πόλης
ήταν υπό την προστασία
της Κυβέλης, της Μεγάλης
Μητέρας των θεών, το ιερό
της οποίας, το Μητρῶον,
ήταν ίσως στο Σαραπιείο Γ'.

Στο Πρυτανείο (αριστερά) διατηρούσαν
άσβεστη την ιερή φλόγα της πόλης,
εκεί δειπνούσαν, με δημόσια δαπάνη,
οι πρυτάνεις και όσοι είχαν προσφέρει
εξαιρετικές υπηρεσίες στην πόλη
και εκεί φυλασσόταν το δημόσιο αρχείο.

Η μεγάλη φρυγική θεά Κυβέλη εισήχθη νωρίς στο ελληνικό πάνθεο, ταυτίστηκε με τη Ρέα, τη Γαία, τη Δήμητρα και λατρεύτηκε ως θεοποιημένη γη και μητέρα των θεών. Στη Δήλο ήταν αρκετά δημοφιλής, όπως φαίνεται από τις επιγραφές και τα δεκάδες αγαλμάτια που βρέθηκαν στα σπίτια. Αντίθετα, ο ωραίος Άττις, ο νεαρός σύντροφος της θεάς, επειδή αυτοευνουχίστηκε, δεν ήταν καθόλου δημοφιλής στην Ελλάδα.

Ειδώλια Έρωτα-Άντι,
1ος αι. π.Χ.

243

Η Στοά του Αντιγόνου οικοδομήθηκε γύρω στο 250 π.Χ. από τον βασιλιά της Μακεδονίας Αντίγονο Γονατά, όπως δήλωνε επιγραφή στο επιστόλιο: *Βασιλεὺς Αντίγονος Βασιλέως Δημητρίου Μακεδόν Ἀπόλλωνι*. Στον δωρικό θριγκό, τρίγλυφα εναλλάσσονταν με ανάγλυφες κεφαλές ταύρων. Το άγαλμα του Γάιου Βιλλιηνού, ανθυπάτου των Ρωμαίων, που αφιερώθηκε από τον φίλο του Μίδα Ζήνωνος γύρω στο 100 π.Χ., δίνει μια ιδέα για το ύψος της Στοάς και την εικόνα που θα παρουσίαζε το Ιερό με τα εκατοντάδες αναθηματικά αγάλματα.

244

Το μικρό νησί παρέμεινε ιερό στη μνήμη των ανθρώπων. Πάνω στα αρχαία ιερά οικοδομήθηκαν επτά παλαιοχριστιανικές βασιλικές και εδώ ήταν η έδρα του επισκόπου.

245

246

Από τους 44 κίονες της εντυπωσιακής Υπόστυλης Λίθουσας σώθηκαν μόνο λίγες βάσεις και μερικά κιονόκρανα. Πάνω από τα ερείπια του κτηρίου οικοδομήθηκαν αργότερα (1ος-7ος αι. μ.Χ.) κατοικίες και μοναστηριακό συγκρότημα. Τα νεότερα κτήρια που βρίσκονται γύρω του οικοδομήθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα για να στεγαστούν τα μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής.

247

Η περιοχή μπροστά στην Υπόστυλη Λίθουσα διαμορφώθηκε σε μία ακόμη Αγορά το 126/5 π.Χ. από τον Αθηναίο Επιμελητή της Δήλου Θεόφραστο, ο οποίος φρόντισε επίσης για τη βελτίωση και επέκταση των λιμενικών εγκαταστάσεων. Στην πλατεία σώζεται η βάση του αγάλματος που έστησαν από ευγνωμοσύνη οι έμποροι και οι πλοιοκτήτες. Στην επιγραφή διευκρινίζεται ότι οι Αθηναίοι είναι κάτοικοι της Δήλου, αλλά πάντα Αθηναίοι, ενώ οι Ρωμαίοι και οι άλλοι ξένοι απλώς παρεπιδημούν στο νησί. Κοντά στη βάση είναι τα ερείπια του Ποσειδείου και ο βωμός του Ποσειδώνα Ναυκλαρίου.

248

Θεόφραστον Ἡρακλείτου Ἀχαρνέα, ἐπιμελητὴν Δήλου γενόμενον καὶ κατασκευάσαντα τὴν ἀγορὰν καὶ τὰ χώματα περιβαλόντα λιμένι, Ἀθηναίων οἱ κατοικοῦντες ἐν Δήλῳ καὶ οἱ ἔμποροι καὶ οἱ ναύκληροι καὶ Ῥωμαίων καὶ τῶν ἄλλων ξένων οἱ παρεπιδημοῦντες, ἀρετῆς ἕνεκεν καὶ καλοκάγαθίας καὶ τῆς εἰς αὐτοὺς εὐεργεσίας ἀνέθηκαν.

Δύο αγαλμάτια του Ποσειδώνα του 2ου-1ου αι. π.Χ. Στο μικρότερο ο θεός παριστάνεται ντυμένος, στο δεύτερο παριστάνεται γυμνός, με το λεπτό σφιχτοδεμένο σώμα του κολυμβητή, μαλλιά και γένια νοτισμένα από την αρμύρα της θάλασσας και ανακατεμένα από τους ανέμους. Και στα δύο κρατούσε τη χάλκινη τρίαινα στο αριστερό του χέρι.

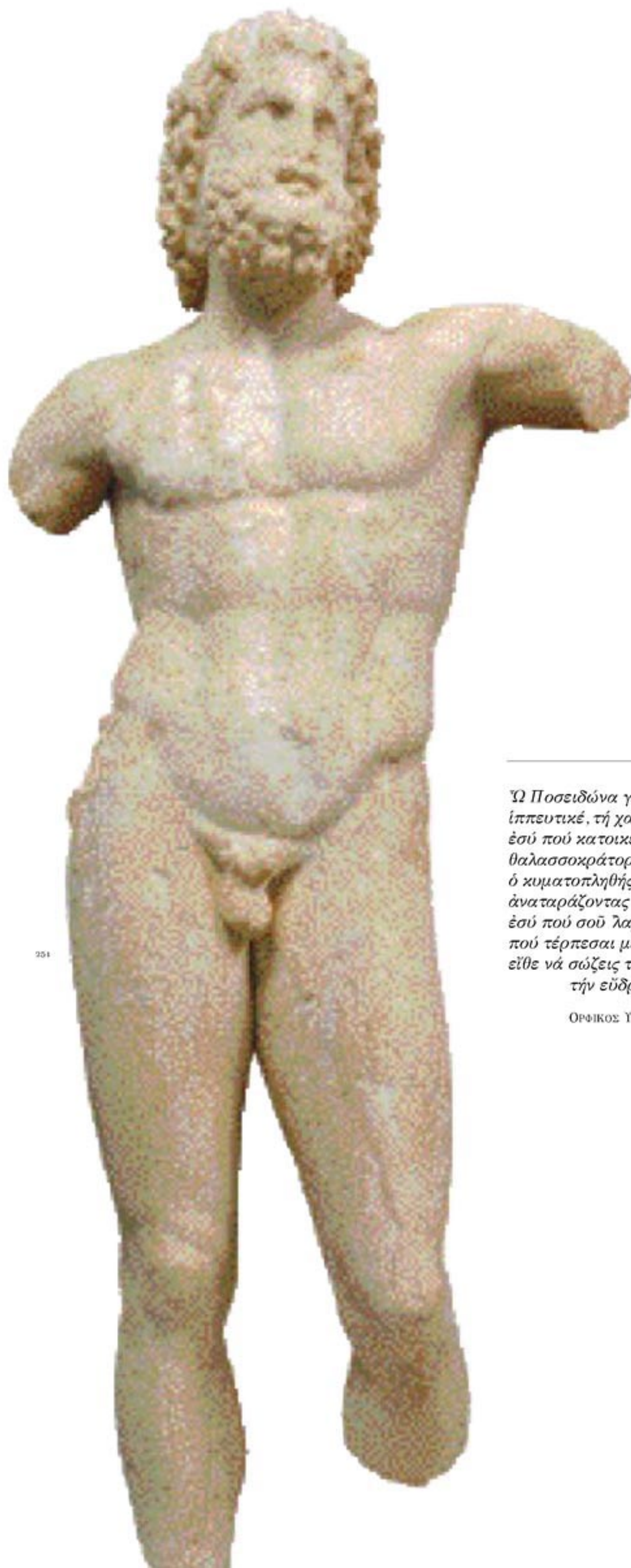
240

250

Στα χρόνια της Δηλιακής Ανεξαρτησίας (314-166 π.Χ.) οι Ιεροποιοί, άρχοντες εντεταλμένοι με τη διαχείριση της περιουσίας του Ιερού, διάδοχοι των Αμφικτυόνων, δημοσίευσαν τον οικονομικό απολογισμό χαραγμένο σε μια μαρμάρινη στήλη. Σ' αυτή την επιγραφή του 178 π.Χ. αναφέρονται λεπτομερώς τα έξοδα για τη γιορτή του Ποσειδώνα και τη γιορτή της Ειλειθυίας, η ενοικίαση ενός αγροκτήματος και μιας οικίας. Για τη γιορτή του Ποσειδώνα και τη συνεστίαση που ακολούθησε, το Ιερό δαπάνησε 650 δραχμές. Το είδος των εξόδων μάς δίνει και το «μενού»: βραστό και ψητό κρέας (ένα βόδι, δύο κριάρια, ένας κάπρος, τρία γουρουνόπουλα) και κρασί από την Κνίδα. Για επιδόρπιο προσφέρθηκε κρασί της Κω με στραγάλια, ξερά σύκα και καρύδια.

Ψ Ποσειδῶνα γαιοκράτη, μαυρομάλλη,
 ἵππευτικέ, τῆ χαλκοτόρνευτη πού ἔχεις στά χέρια τρίαινα,
 ἐσύ πού κατοικεῖς στά θεμέλια τοῦ βαθύκολπου πόντου,
 θαλασσοκράτορα, θαλασσόγδουπε, βροντόηχε, γαιοσεῖστη,
 ὁ κυματοπληθῆς ἐσύ, χαριτοδότη, πού ξεκινᾷς τό τέθριππο,
 ἀναταράζοντας μέ σφυριξιές θαλάσσιες τό ἀλμυρό νερό,
 ἐσύ πού σοῦ λαχεῖ ὡς μερίδιο τρίτο ἡ βαθιά ροή τῆς θάλασσης,
 πού τέρπεσαι μέ κύματα καί μέ θεριά μαζί, θαλάσσιε θεέ·
 εἶθε νά σώξεις τά στηρίγματα τῆς γῆς καί τήν ὁρμή
 τήν εὐδρομη τῶν πλοίων.

ΟΡΦΙΚΟΣ ΎΜΝΟΣ, 6ος αἰ. π.Χ.¹⁹⁶

Το Δωδεκάθεο, Ιερό αφιερωμένο στους Δώδεκα Θεούς, αρχικά περιελάμβανε μόνο βωμούς. Στο βάθος του σηκού του μικρού ναού, που οικοδομήθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., διατηρείται ακόμη το βάθρο στο οποίο ήταν τοποθετημένα τα λατρευτικά αγάλματα.

253

Στον σηκό του Λητώου ήταν το αρχαϊκό ξόανο της Λητώς, ντυμένο με λινό χιτώνα και πορφυρό μάτιο, έργο τόσο περίεργο για τους ανθρώπους των ελληνοιστικών χρόνων, ώστε, όπως αναφέρει ο ιστορικός Σήμος ο Δήλιος, ο μελαγχολικός φιλόσοφος Παρμενίσκος από το Μεταπόντιον ξαναβρήκε το χαμένο του γέλιο μόλις το αντίκρισε.

254

Η Άρτεμις και ο Απόλλωνας αριστερά και δεξιά ενός ξοάνου· πιθανόν πρόκειται για το ξόανο της μητέρας τους.

255

Στο Δωδεκάθεο βρέθηκε η κεφαλή από κολοσσιακό άγαλμα του θεοποιημένου Δημητρίου του Πολιορκητή, ο οποίος, για να τονίσει τη νομιμότητα της διαδοχής του, παρουσιάζεται με τα χαρακτηριστικά του Αλεξάνδρου. Ο ξεπεσμός των άλλοτε αλαζόνων Αθηναίων ήταν τέτοιος και οι κολακείες τους τόσο υπερβολικές, ώστε να αγανακτήσει και ο ίδιος ο Δημήτριος. Σ' έναν ύμνο που του απηύθυναν όταν επισκέφθηκε την Αθήνα τον αποκαλούν γιο του Ποσειδώνα και της Αφροδίτης: «Οι ανώτατοι και πιο αγαπημένοι απ' όλους τους θεούς φτάνουν στην πόλη! Γιατί αυτή η εποχή του χρόνου έφερε εδώ μαζί τη Δήμητρα και τον Δημήτριο. Αυτή έρχεται για να γιορτάσει τα σεμνά μυστήρια της Κόρης κι εκείνος χαρούμενος, όπως ταιριάζει σ' έναν θεό, πανέμορφος και γελαστός. Τι θέαμα μεγαλόπρεπο, τριγύρω οι φίλοι όλοι κι αυτός στη μέση, ωσάν οι φίλοι νά 'ναι αστέρια κι εκείνος ήλιος. Ω γιε του παντοδύναμου θεού Ποσειδώνα και της Αφροδίτης, χαίρε! Γιατί οι άλλοι θεοί ή βρίσκονται μακριά ή δεν έχουν αυτιά ή δεν υπάρχουν ή καθόλου δεν μας προσέχουν, ενώ εσένα σε βλέπουμε κοντά μας, και δεν είσαι ξύλινος ούτε λίθινος, αλλά αληθινός. Γι' αυτό και σε σένα προσευχόμαστε· πρώτα ειρήνη δώσε μας, αγαπημένε, γιατί εσύ έχεις τη δύναμη...»

256

207

Τα αγάλματα της Λητώς,
της μητέρας των δύο θεών, είναι
ελάχιστα και αμφισβητούμενα.
Στο άγαλμα αριστερά
(γύρω στο 500 π.Χ.)
παριστάνεται στο τυπικό σχήμα
της αρχαϊκής κόρης και στο άγαλμα
επάνω (2ος-1ος αι. π.Χ.) στον τύπο
της Ειρήνης του Κηφισοδότου.

258

Η επιδεικτικά πολυτελής *Αγορά των Ιταλών* είναι το μεγαλύτερο κτήριο της Δήλου. Με την οικοδόμησή του προκλητικά ογκώδους κτηρίου στο ιερό νησί η υπερδύναμη της εποχής κάνει μια σαφή δήλωση της παρουσίας της, της δύναμής της και του ρυθμιστικού ρόλου που ήταν αποφασισμένη να παίζει στην περιοχή του Αιγαίου. Με τον ίδιο τρόπο δήλωσαν παλαιότερα την παρουσία τους και τις προθέσεις τους οι Νάξιοι και οι Αθηναίοι.

259

260

Ο πλούσιος έμπορος Γάιος Οφέλλιος Φέρος από την Καμπανία πλήρωσε για την οικοδόμηση της δυτικής στοάς της Αγοράς, αγοράζοντας παράλληλα το δικαίωμα να στήσει σε μια κόγχη το άγαλμά του, για το οποίο πλήρωσε φυσικά ο ίδιος δύο από τους καλύτερους γλύπτες της εποχής. Όμως «καλλιτέχνις έφάνηκεν ή Τύχη» και δεν βρέθηκε το κεφάλι, πιστό πορτρέτο του ώριμου εμπόρου. Έτσι μπορεί κανείς να χαρεί το νεανικό, γυμνασμένο σώμα που αντιγράφει αγάλματα του Πολύκλειτου και του Πραξιτέλη.

261

Γάιον Οφέλλιον Μαάρκου υιόν Φέρον Ιταλική δικαιοσύνης ένεκα και φιλαγαθίας τής εις έαυτούς, Απόλλωνι.

Διονύσιος Τιμαρχίδου και Τιμαρχίδης Πολυκλέους Αθηναίοι έποίησαν.

262

Τα αγάλματα των λιονταριών αφιερώθηκαν από τους Νάξιους στο Ιερό του Απόλλωνα γύρω στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. (ή, κατ' άλλους μελετητές, στα τέλη του 6ου αι. π.Χ.), στο πλαίσιο ενός μεγάλου οικοδομικού προγράμματος που κατεδείκνυε και επεδείκνυε στους πανέλληνες προσκυνητές την ηγεμονική υπεροχή της Νάξου. Τοποθετημένα σ' ένα ψηλό άνδηρο, κατά μήκος της οδού που οδηγούσε από το βόρειο λιμάνι στο Ιερό, εντυπωσίαζαν με την τρομερή τους όψη τους προσκυνητές, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν θα είχαν δει ποτέ λιοντάρι.

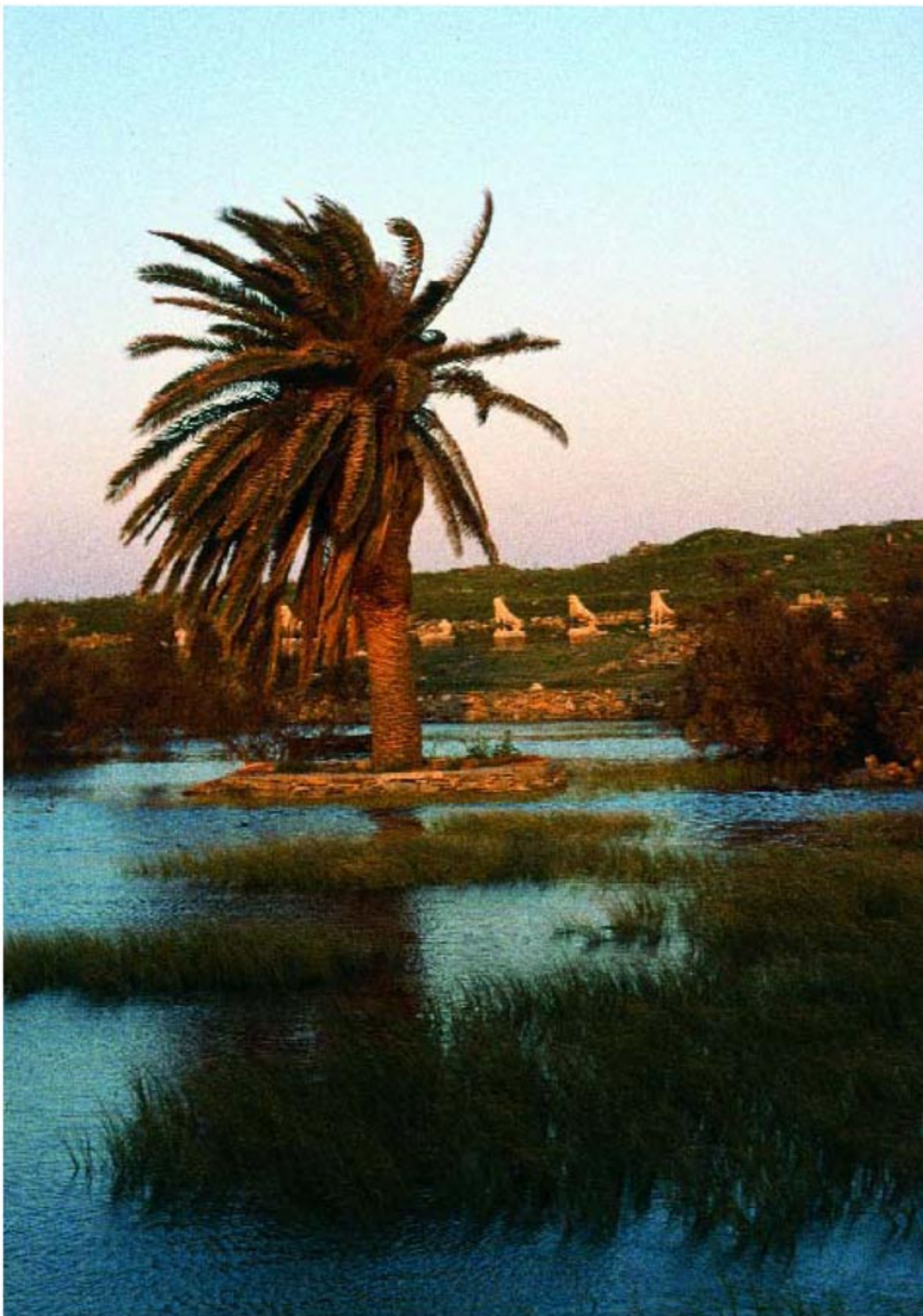
205

Καθισμένα στα πίσω πόδια, με το στόμα μισάνοιχτο σ' έναν αιώνιο βρυχηθμό και το βλέμμα καρφωμένο στην ανατολή, καλωσορίζουν κάθε πρωί και κάθε δειλινό τους θεούς του Φωτός – αιώνιοι φρουροί της Ιερής Λίμνης και του Ιερού.

206

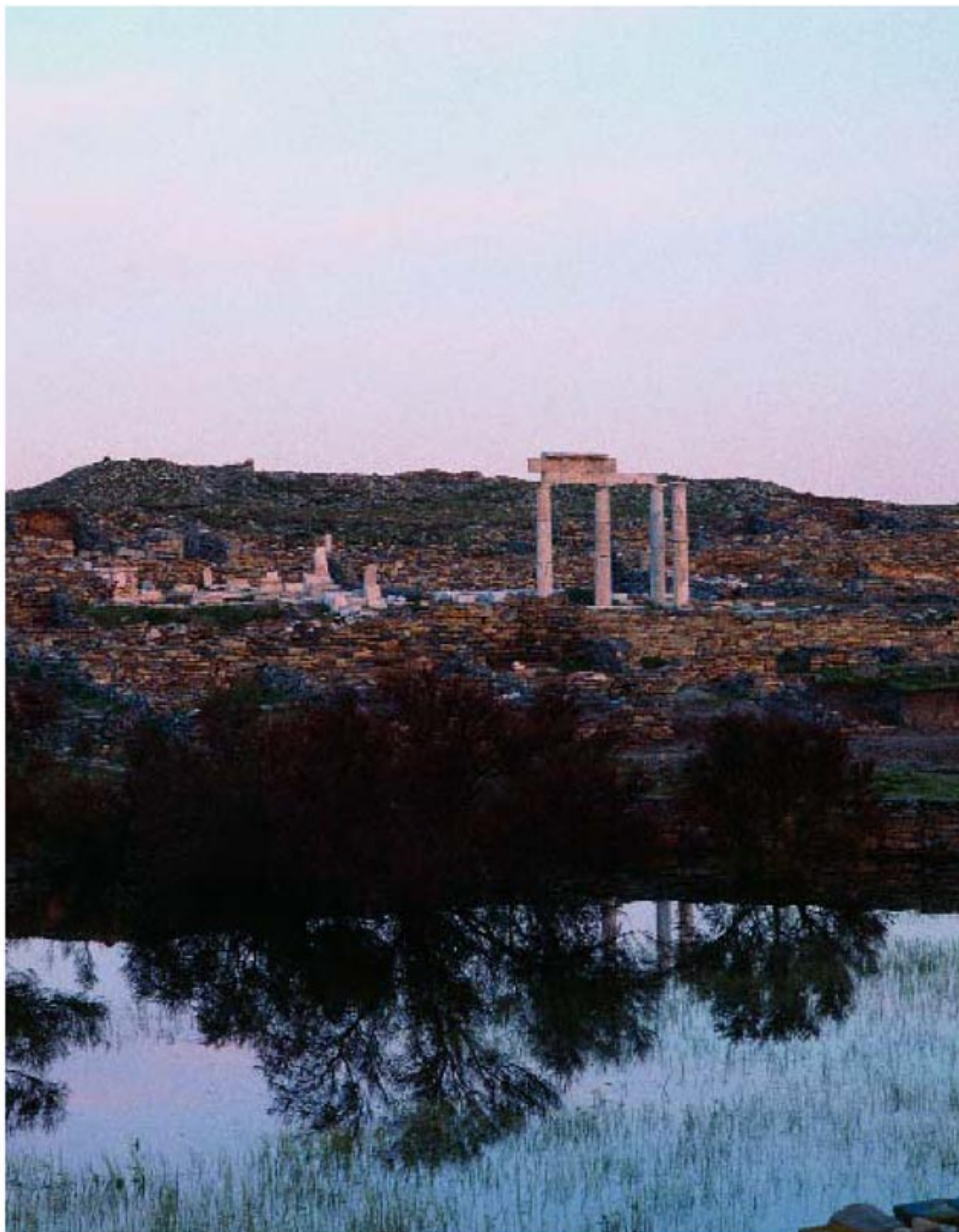

207

Η Ιερή «τροχοειδής» Λίμνη αποξηράνθηκε το 1925 εξαιτίας της ελονοσίας. Το 1933 ο Δημοσθένης Πίππας φύτεψε στο κέντρο της έναν μοναχικό φοίνικα σε ανάμνηση του φοίνικα που αγκάλιασε η Λητώ στις ωδίνες της. Φέτος, για πρώτη φορά, η Λίμνη γέμισε πάλι νερό, προσελκύοντας πολλούς πρωτόγνωρους επισκέπτες: αγριόπαπιες, λελέκια, κορμοράνους, γλάρους.

208

*Άνακτα Φοῖβε, ὅταν σε γέννησε ἡ θεά, ἡ σεβαστή Λητώ
τον λυγερόκορμο φοῖνικα ἀγκαλιάζοντας καὶ μετὰ τὰ δύο τῆς χεῖρα
εσένα, τὸν πιὸ ὄμορφο ἀπ' ὅλους τοὺς θεοὺς, στὴν κυκλικὴ τῆ λίμνη πλάι,
πλημμύρισε ὅλη ἡ Δῆλος μετὰ ἄρωμα ἀμβροσίας, γέλασε ἡ ἀχανὴς Γῆ
καὶ ὡς τὸ βυθὸ ἀγαλλίασε ἡ ἀφρισμένη θάλασσα.*

ΘΕΟΓΝΙΣ, 6ος αἰ. π.Χ.

260

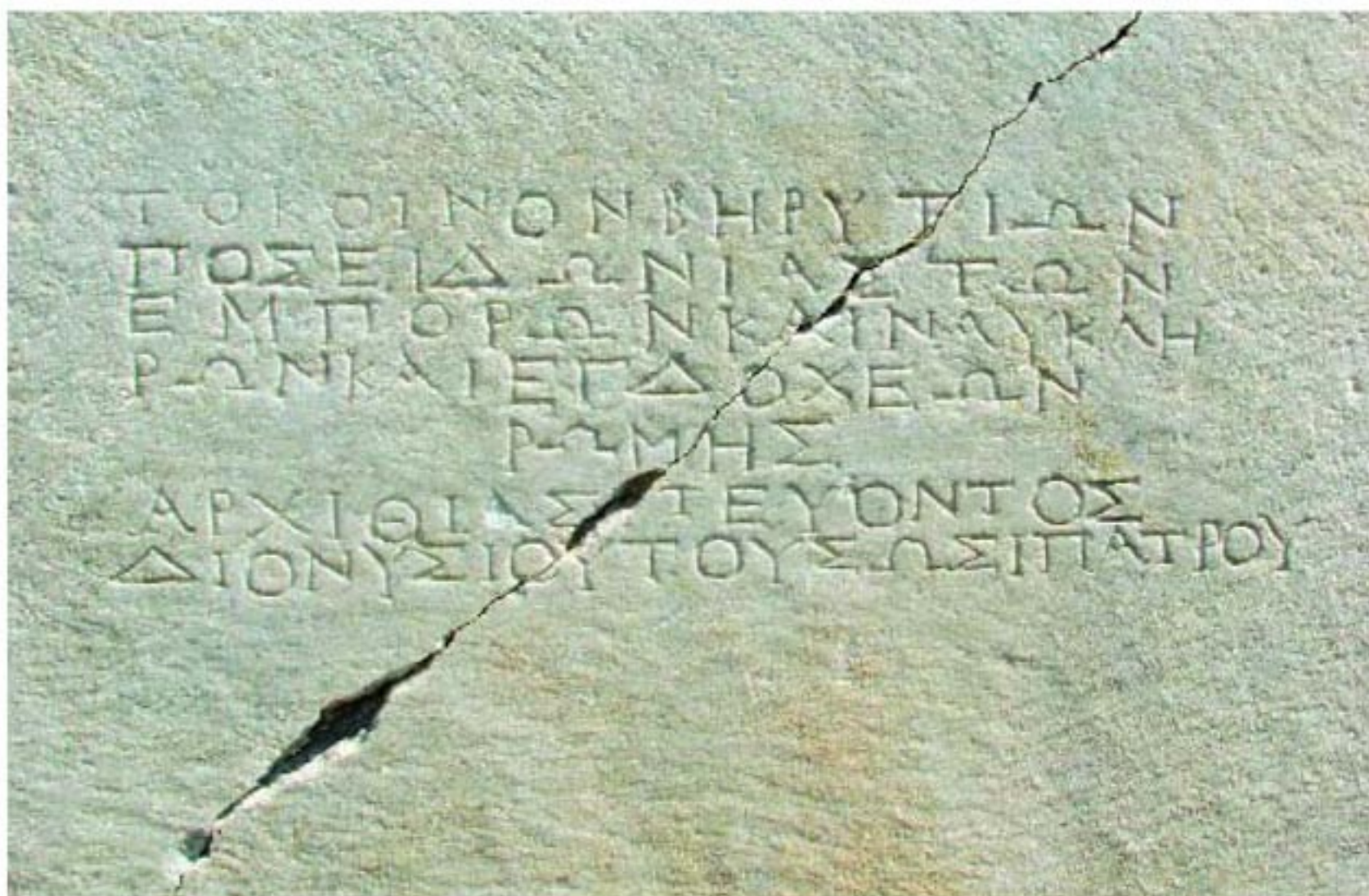
Στους ελληνιστικούς χρόνους οι άνθρωποι βρίσκονται ξαφνικά από τα στενά, γνωστά όρια της πόλης στον άγνωστο και αγανή κόσμο. Όσοι έχουν κοινή καταγωγή συσπειρώνονται σε Συλλόγους, δημιουργώντας έναν οικείο και ασφαλή μικρόκοσμο κάτω από την προστασία ενός πατρίου θεού. Στο κτήριο αυτό στεγαζόταν ο Σύλλογος των εμπόρων, των πλοιοκτητών και των αποθηκευτών εμπορευμάτων που προέρχονταν από τη Βηρυτό, τη μεγάλη εμπορική πόλη της Συρίας.

270

Στο Κοινό των Ποσειδωνιαστών λατρεύονται ο Ποσειδών-Βάαλ, η Ασάρτη-Αφροδίτη, ο Εσμούν-Ασκληπιός, αλλά και η Ρώμη, η υπερδύναμη της εποχής, που παριστάνεται με τη μορφή ελληνικής θεάς. 125-100 π.Χ.

271

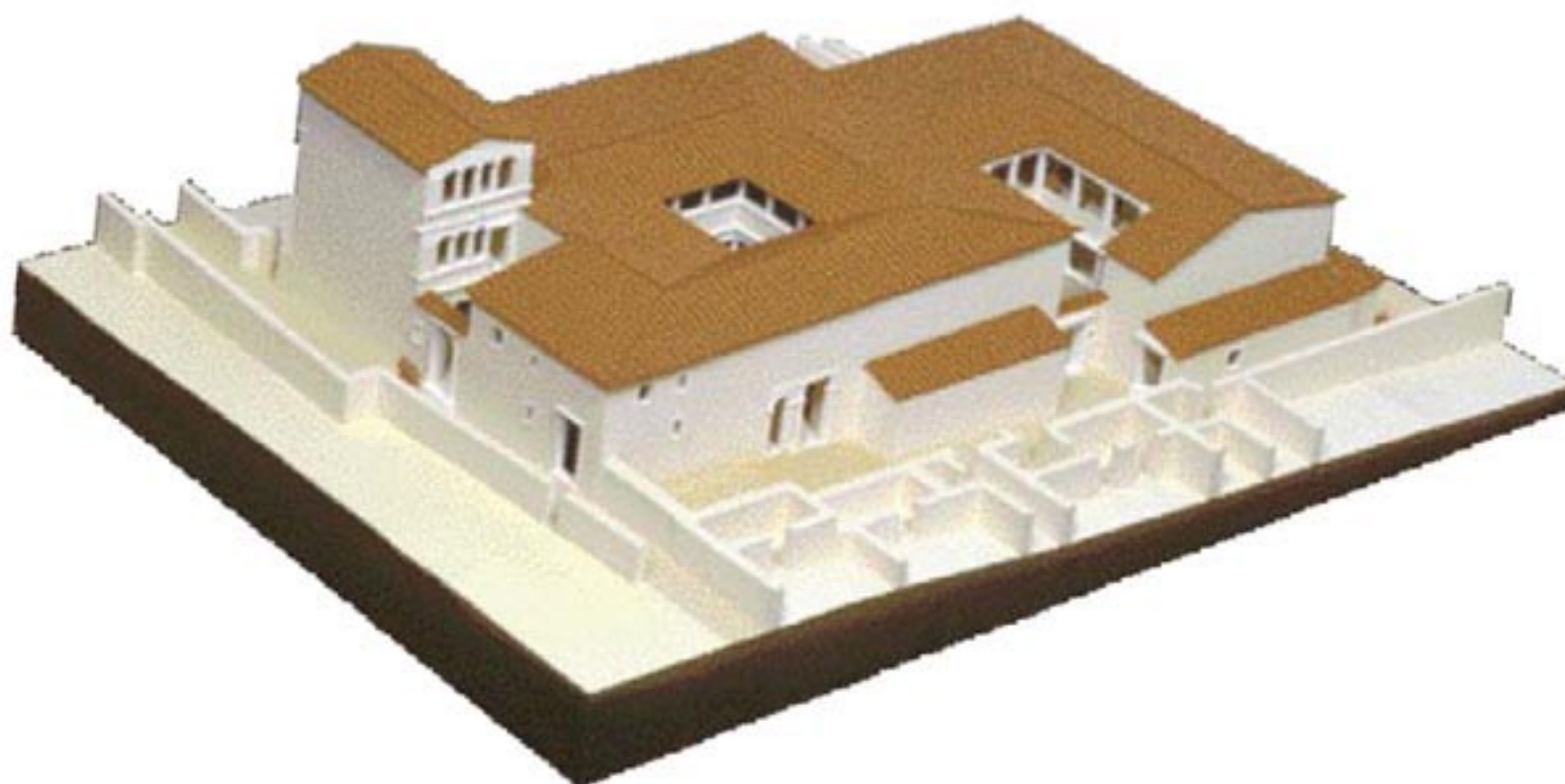
Από ένα σύμπλεγμα της Αμομώνης-Βερόης με τον Ποσειδώνα σώθηκε μόνο η νύμφη και το χέρι του Ποσειδώνα που τη γδύνει τραβώντας το μάτιό της. Από μπροστά το άγαλμα είναι αδόλευτο και είναι φανερό ότι ο γλύπτης χρησιμοποιεί τον τοπικό μύθο της Βηρυτού σαν δικαιολογία· η προσπάθειά του επικεντρώνεται στην απόδοση των ωραίων γλουτών της νύμφης. Τέλη του 2ου αι. π.Χ.

273

Το συγκρότημα της Οικίας των Κωμωδών, το οποίο αποτελείται από τρεις ανεξάρτητες κατοικίες, συνολικής έκτασης 690 τετρ. μ., οικοδομήθηκε στις τελευταίες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ. και εγκαταλείφθηκε οριστικά μετά τη δεύτερη καταστροφή της Δήλου, το 69 π.Χ. Επάνω το αίθριο της κεντρικής Οικίας των Κωμωδών και κάτω αναπαράσταση του συγκροτήματος (Ph. Bruneau - Ph. Fraisse, 1996).

274

275

Στην Οικία του Λόφου (επάνω), σε μια άλλη οικία απέναντί της, που δεν έχει ανασκαφεί, και στην Οικία των Κωμωδών, βρέθηκαν μεγάλα τμήματα τοιχογραφιών που δίνουν μια εικόνα για την εσωτερική και εξωτερική διακόσμηση των κατοικιών. Οι τοιχογραφίες γίνονταν με ορυκτά και κατασκευασμένα χρώματα πάνω στο νωπό κονίαμα. Όταν ήθελαν να ανανεώσουν τη διακόσμηση έστρωναν ένα νέο, λεπτό στρώμα κονιάματος και το ζωγράφιζαν και πάλι. Η ανανέωση των εξωτερικών τοιχογραφιών, που καταστρέφονταν πιο γρήγορα, γινόταν αρκετά συχνά και πολλές φορές στους εξωτερικούς βωμούς και στις προσόψεις σώζονται πολλά επάλληλα τοιχογραφημένα στρώματα.

276

277

278

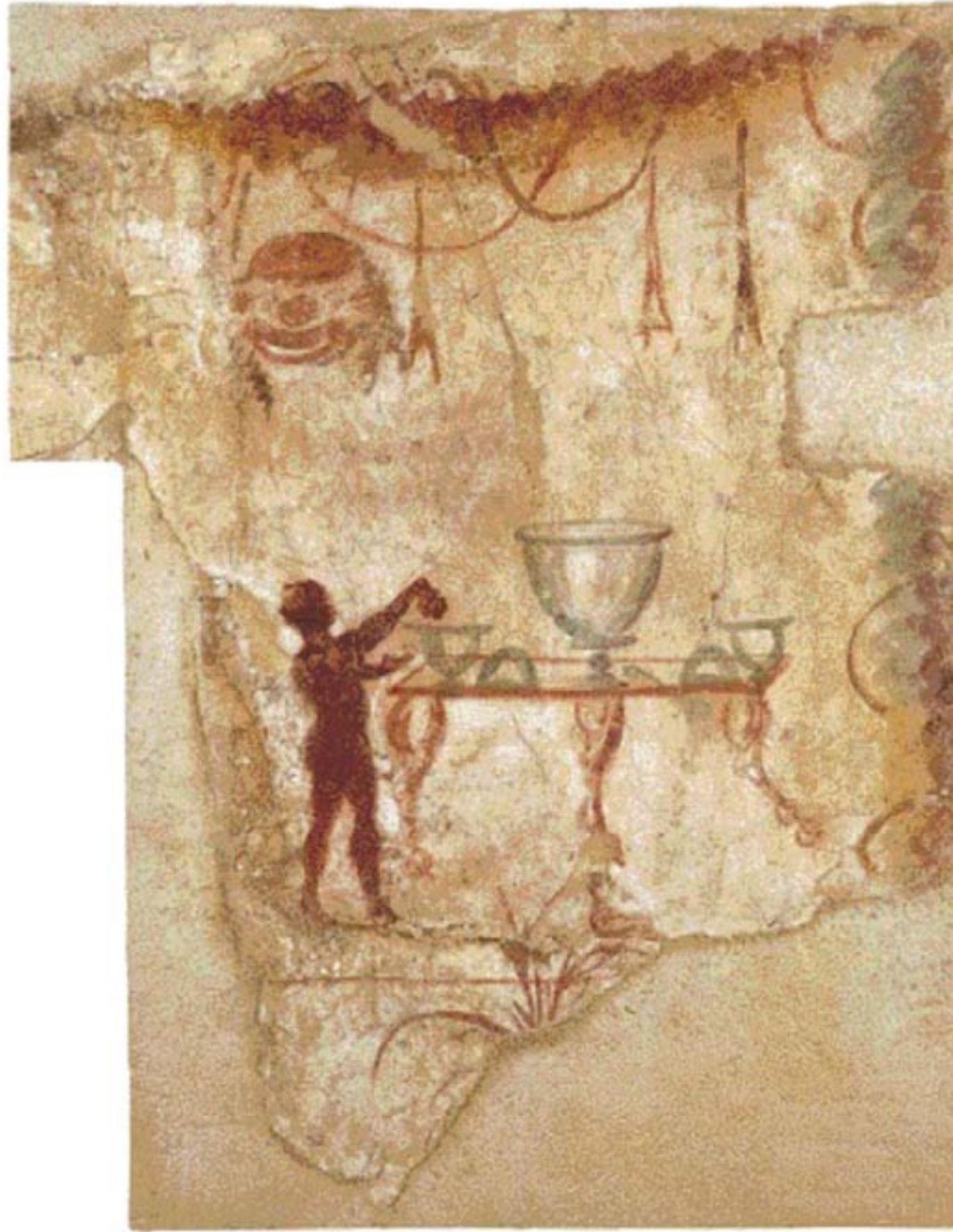
279

Στην πρόσοψη μιας κατοικίας βρέθηκαν εννέα επάλληλα τοιχογραφημένα στρώματα που είχαν γίνει σε διάστημα λίγων χρόνων. Το τελευταίο χρονολογικά στρώμα δίνει τη γιορταστική ατμόσφαιρα μιας θυσίας. Ένας νέγρος σκαρφαλώνει σε κορμό φοίνικα, Έφιππος Ήρωας, θυσία χοίρου που τον οδηγεί νεαρός δούλος στους κυρίους που στέκουν επίσημα ντυμένοι μπροστά στον βωμό και ένας μικρός μαύρος σκλάβος ετοιμάζει το τραπέζι με γυάλινα και χάλκινα αγγεία. Επάνω κρέμεται γιρλάντα με πολύχρωμες ταινίες και θεατρικά προσωπεία. Οι ιδιοκτήτες του σπιτιού γιορτάζουν τα *compitalia* προς τιμήν των Λαρήτων.

280

281

282

283

Οι ζωγραφίες γίνονται με γρήγορες πινελιές πάνω στο νωπό κονίαμα και παρά το ότι δεν είναι έργα σπουδαίων ζωγράφων, έχουν ζωντάνια και εκφραστικότητα. Πολύ συχνά με ένα αιχμηρό εργαλείο χαράσσουν ένα προσχέδιο πάνω στο κονίαμα, ή τις γενικές γραμμές του σχεδίου και λεπτομέρειες μορφών, σαν σημειώσεις.

(Δεξιά σελίδα)

Στα προηγούμενα στρώματα, κάτω από τον Έφιππο Ήρωα, παριστάνεται τέσσερις φορές ο Ηρακλής, προστάτης του σπιτιού, στεφανωμένος, με το ρόπαλο στο δεξί χέρι και τη λεοντή στον αριστερό ώμο.

Από τον Κερδίο Ερμή,
που παριστανόταν δεξιά,
σώθηκε μόνο το προτεταμένο
χέρι με το σακούλι. Στην κάτω
τοιχογραφία ο Ηρακλής φαίνεται
να στρέφει το κεφάλι για να
παρακολουθήσει τον αγώνα
πυγμαχίας. Κάτω από τον έναν
αθλητή είναι γραμμένο το όνομα
του Καλαμόδρουα, διάσημου
αθλητή, ο οποίος, στα χρόνια
του Μιθριδάτη, κέρδισε
ένα ασημένιο τάλαντο σε αγώνες
πολυφαγίας και πολυποσίας.

285

286

287

Οι Λάρητες, ρωμαϊκοί θεοί της οικογενειακής
εστίας, των ναυτικών και των σταυροδρομιών,
πίνουν από ρυτά που καταλήγουν σε προτομή
αίγαγρου.

288

280

281

282

200

Στην Οικία των Κωμωδών βρέθηκαν μεγάλα τμήματα μιας ζωφόρου με σκηνές από παραστάσεις κωμωδίας και τραγωδίας. Οι ηθοποιοί φορούν τα χαρακτηριστικά τους κουστούμια και προσωπίες. Σε όλα τα στίτια είναι φανερή η αγάπη των κατοίκων της Δήλου για το θέατρο, ιδιαίτερα για την κωμωδία. Σε πολλά ψηφιδωτά δάπεδα παριστάνονται θεατρικές μάσκες και έχουν βρεθεί πολλά ειδώλια ηθοποιών, προσωπίες, ακόμη και κούκλες που αντιγράφουν ήρωες θεατρικών έργων.

203

204

205

τέκνον τυφλοῦ γέροντος Ἀντιγόνη, τίνας
 χώρους ἀφίγμεθ' ἢ τίνων ἀνδρῶν πόλιν;
 τίς τὸν πλανήτην Οἰδίπουν καθ' ἡμέραν
 τὴν νῦν σπανιστοῖς δέξεται δωρήμασιν;

ΣΟΦΟΚΛΗΣ. Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ, 1-13

206

Επάνω η Ἀντιγόνη οδηγεί τον τυφλό πατέρα της, σε μια σκηνή από τον Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ, και δεξιά κωμικός ηθοποιός. Κάτω ειδώλια και επιτραπέζια σκεύη με μορφή ηθοποιῶν σε χαρακτηριστικούς ρόλους της Νέας Κωμωδίας.

Τμήματα τοιχογραφημένων ζωφόρων με λευκές μορφές σε σκουρόχρωμο βάθος που μιμούνται ίσως ανάγλυφες ζωφόρους. Επάνω παριστάνεται η κοιμώμενη Αριάδνη στη Νάξο, όπου την εγκατέλειψε ο Θησέας, για να τη βρεί ο Διόνυσος και να γίνει η προγιαγιά των Δηλίων. Δεξιά σκηνή κυνηγιού πάνθηρα και σκηνές από την παλαίστρα.

299

Οι εικόνες των ζωφόρων ζωγραφίζονται πάνω σε στεγνή, λεία επιφάνεια, που έχει καλυφθεί με ένα σκούρο χρώμα. Ο ζωγράφος πλάθει τις μορφές ελεύθερα με το πινέλο, βάζοντας περισσότερο χρώμα στα φωτεινά τμήματα και λιγότερο στα σκιασμένα. Έτσι, με το χρώμα του βάθους, που φαίνεται λιγότερο ή περισσότερο, δημιουργούνται φωτοσκιάσεις χωρίς να είναι απαραίτητη η χρήση ενός πιο σκούρου χρώματος.

300

301

302

Τμήματα ζωφόρων
 με παράσταση αρματοδρομίας.
 Οι τοιχογραφίες αυτές,
 καθώς και οι δύο προηγούμενες,
 προέρχονται από την Παλαίστρα
 του Γρανίτη και την Παλαίστρα
 της Λίμνης και δίνουν
 μια ιδέα για την εσωτερική
 διακόσμηση και την αισθητική
 των χώρων στους οποίους
 αθλούνταν οι νέοι.

303

304

307

308

305

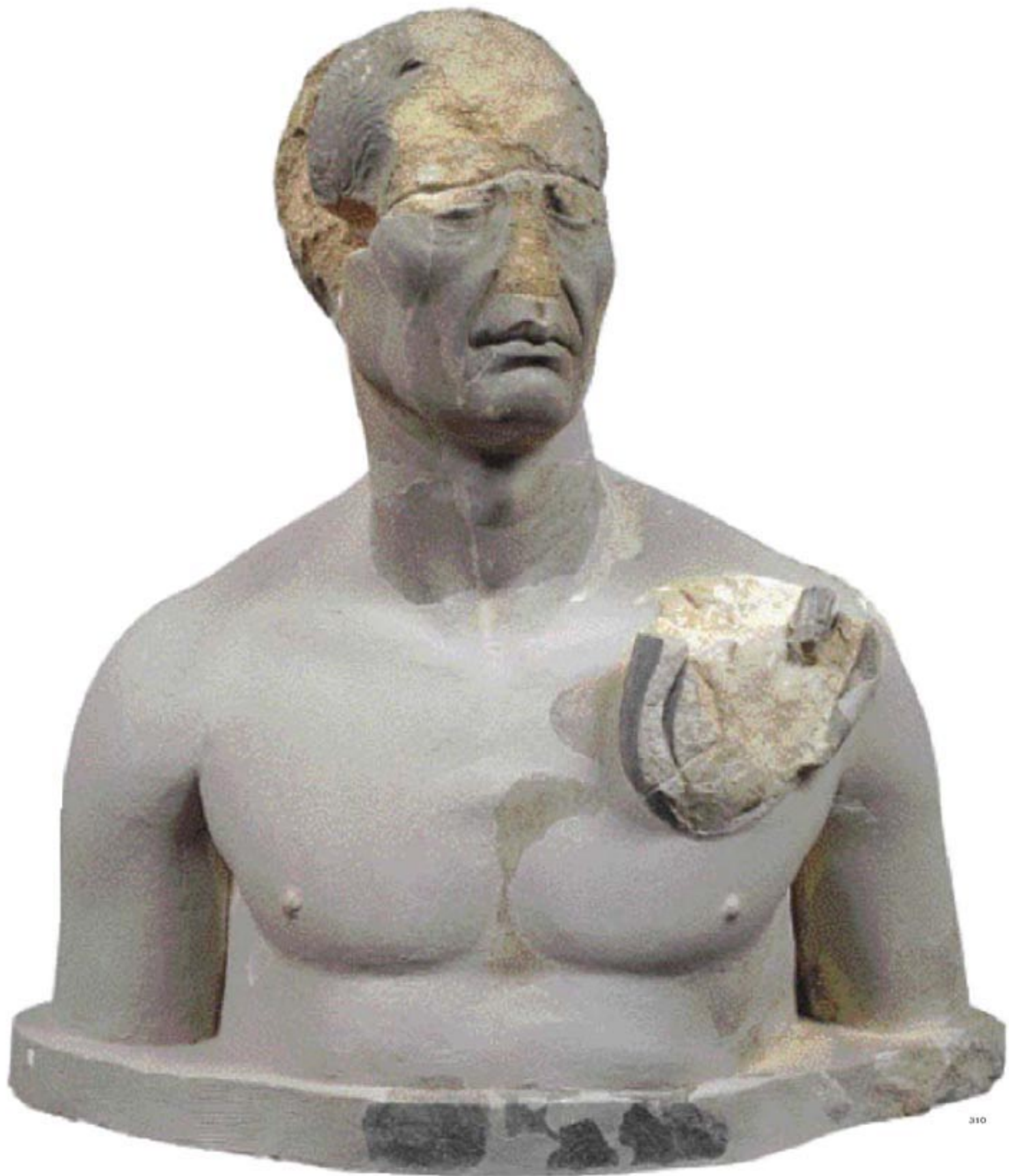
306

Στη ζωφόρο, επάνω, γυναίκες με πολύχρωμα φορέματα κάθονται σε άνετες στάσεις στο εσωτερικό ενός σπιτιού. Στη δεξιά σκηνή ένας νεαρός άνδρας προσφέρει ένα πουγκί στην καθιστή γυναίκα που απλώνει με χαρά το χέρι. Πιθανόν η ζωφόρος διακοσμούσε ένα πολυτελές πορνείο. Κάτω αριστερά, ζωφόρος με αρματοδρομία Έρωτα και Ψυχής και δεξιά νεαρός σκλάβος που οδηγεί χοίρο στον βωμό για θυσία.

300

Οι δύο αδελφοί, ιδιοκτήτες της Οικίας των Σφραγισμάτων, φρόντισαν να τοποθετήσουν στο σημαντικό αυτό υποκατάστημα της τράπεζάς τους τα πορτρέτα τους, αντίγραφα ίσως των επίσημων χάλκινων εικόνων, που ήταν στη μόνιμη κατοικία τους στη Ρώμη. Τα πορτρέτα τοποθετήθηκαν σε κεντρικό σημείο του σπιτιού, ώστε να είναι αμέσως ορατά από τους επισκέπτες, με στόχο να εμπνέουν εμπιστοσύνη για το κύρος, τη σοβαρότητα και την αξιοπιστία της επιχείρησης, αλλά παράλληλα να αποτελούν μια συνεχή υπενθύμιση στους αντιπροσώπους διαχειριστές, τους υπαλλήλους και τους σκλάβους για την αυστηρότητα των κυρίων, ιδιαίτερα τους μακρούς χειμωνιάτικους μήνες που οι ίδιοι απουσίαζαν.

312

Οι ιδιοκτήτες της Οικίας των Σφραγισμάτων, των οποίων ο πλούτος εξαρτιόταν από τα ασφαλή ταξίδια των πλοίων τους, έκαιγαν λιβάνι όχι μονάχα στον Δία, τον Απόλλωνα και τον Ποσειδώνα, αλλά και στον Ηρακλή τον Θαλασσινό, συγκαταλέγοντάς τον σαν ίσο με τους μεγάλους θεούς.

313

Δακτυλιόλιθοι, καμένα δακτυλίδια και σφραγίσματα. Τα σφραγίσματα (ρύποι) ήταν βόλοι άνοπτου πηλού που συγκρατούσαν τις άκρες της χοντρής κλωστής (λίβου), με την οποία ήταν δεμένο το ειλητάριο του παπύρου. Πάνω σ' αυτούς τους βόλους ο αποστολέας ή οι συμβαλλόμενοι και οι μάρτυρες πίεζαν το δακτυλίδι τους, η παράσταση του οποίου είχε θέση σφραγίδας/υπογραφής. Η φωτιά που κατέστρεψε την Οικία των Σφραγισμάτων το 69 π..Χ. έκαψε και το τεράστιο αρχείο της επιχείρησης, που φυλασσόταν στον πρώτο όροφο. Οι καιόμενοι πάπυροι και τα ξύλινα έπιπλα, στα οποία ήταν τοποθετημένοι, έφησαν τον ωμό πηλό των σφραγισμάτων, εξασφαλίζοντας έτσι τη διατήρησή τους.

314

Δακτυλιόλιθοι του 1ου αι. π.Χ.
 Γυμνός νέος πλάι σε τρόπαιο,
 αετός που κρατεί στα νύχια
 του κεραυνό (σύμβολο από
 νομίσματα των Πτολεμαίων),
 ψυχή που μεταφέρει ειλητάριο
 παπύρου, και κεφαλή
 Αφροδίτης ή της Αρσινόης Γ'.

315

316

317

318

Ψηφιδωτό δάπεδο από τον ανδρώνα, ή οίκο, το επίσημο δωμάτιο υποδοχής του σπιτιού, όπου γίνονταν τα συμπόσια των ανδρών, της Νησίδας των Κοσμημάτων. Τέλος 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.

319

321

Στο έμβλημα, την κεντρική φορητή παράσταση, παριστάνεται η πάνοπλη Αθηνά, ο Ερμής με τα φτερωτά σανδάλια του και το κηρύκειο και μια καθιστή γυναικεία μορφή. Σε μια ταινία, γύρω από την κεντρική παράσταση, ανάμεσα σε φυτικά κοσμήματα, παριστάνονται κεφάλια ταύρων και τυποποιημένες θεατρικές μάσκες χαρακτήρων της Νέας Κωμωδίας.

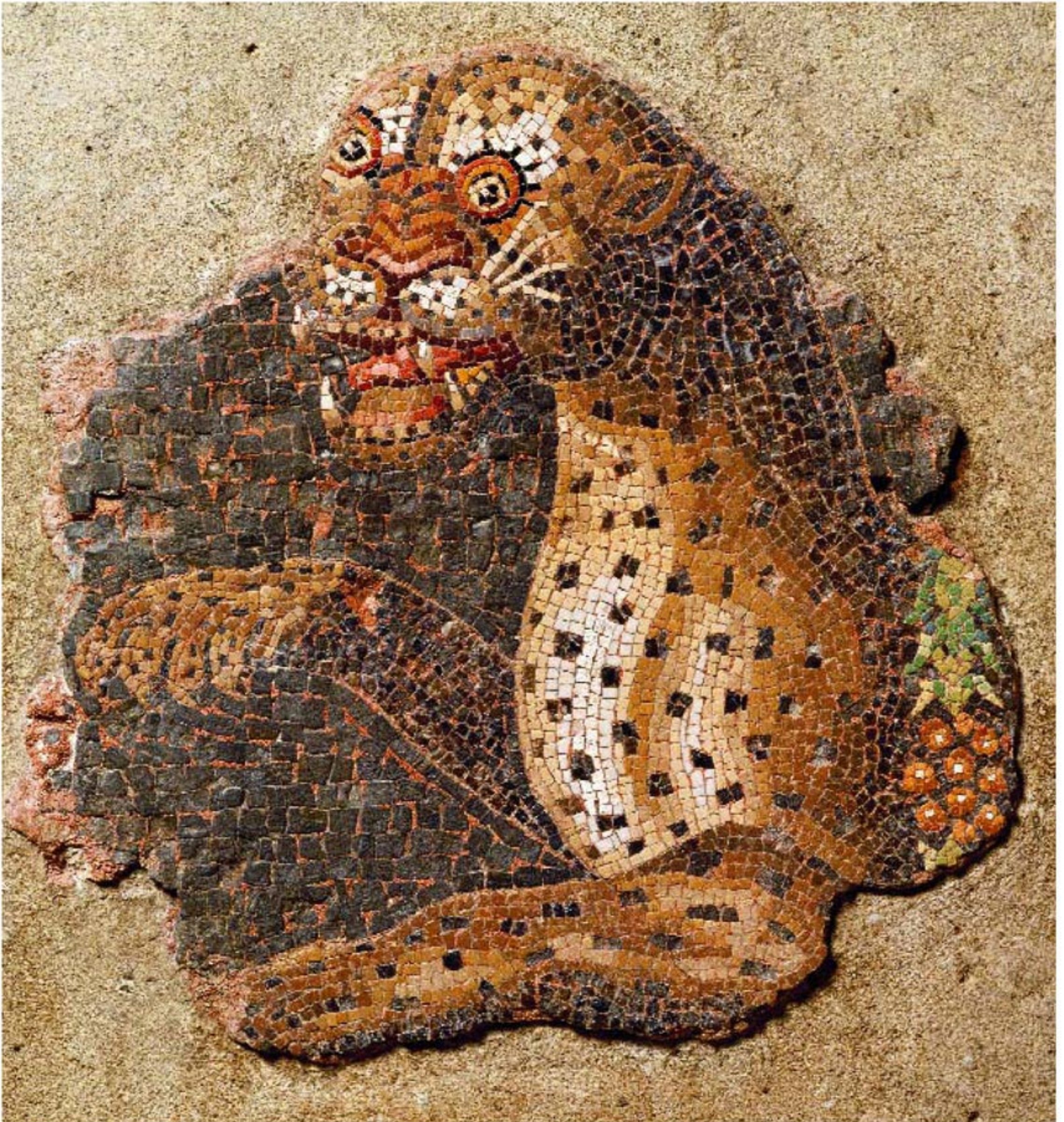

Ψηφιδωτό από τον επάνω όροφο του ίδιου σπιτιού. Ο βασιλιάς της Θράκης Λυκούργος, εχθρός του Διονύσου, ορμά σηκώνοντας έναν πέλεκυ για να χτυπήσει την πεσμένη Αμβροσία, τροφό του θεού, η οποία με τη θαυμαστή παρέμβασή του μεταμορφώνεται ήδη σε πολύφυλλο κλήμα με σταφύλια.

Τρία περιστέρια πίνουν νερό από μια τριποδική χάλκινη λεκάνη, ακουμπισμένη σε μικρό παράθυρο. Αντίγραφο διάσημου έργου του ψηφωτή Σώσου από την Πέργαμο.

Τμήμα από ψηφιδωτό έμβλημα με παράσταση Διονύσου καθισμένου σε πάνθηρα.

325

326

Τμήμα από τον κεντρικό ρόδακα ψηφιδωτού δαπέδου με πολύχρωμο πουλί πάνω σε σχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα, ρόδακας από τον επάνω όροφο της Οικίας της Λίμνης, και κομμάτια ψηφιδωτού με παράσταση στεφανωμένου Έρωτα.

327

328

329

330

331

332

Οι κομψές γυναίκες της Δήλου φορούν μακριές πολύπτυχους χιτώνες, ζωσμένους κάτω από το στήθος, και λεπτά διάφανα λινά ή μεταξωτά υμάτια. Τα ρούχα δεν αφήνουν τίποτα να φανεί, αλλά τονίζουν και αναδεικνύουν τις καμπύλες του σώματος. Τα μαλλιά τους, χτενισμένα περίτεχνα, δεμένα με ταινίες ή στεφάνια, είναι πάντα μαζεμένα στο επάνω ή στο πίσω μέρος του κεφαλιού.

333

334

335

336

337

338

339

340

Η εμφάνιση των γυναικών συμπληρώνεται με τα απαραίτητα κοσμήματα. Τα περισσότερα κοσμήματα που βρέθηκαν στη Δήλο είναι από φτηνά υλικά, κυρίως υαλόμαζα, επειδή τα πολυτίμα κοσμήματα λεηλατήθηκαν από τους πειρατές ή τα πήραν μαζί τους αυτοί που πρόλαβαν να φύγουν. Επάνω περιδέραιο με χάντρες από αυγό στρουθοκαμήλου, γυάλινες χάντρες, δακτυλίδια και πόρπες διαφόρων εποχών και δύο περόνες από ελεφαντόδοντο και ασήμι με παράσταση αναδυομένης Αφροδίτης.

341

342

Δύο γυναίκες πρόλαβαν μέσα στον πανικό να θάψουν τα κοσμήματά τους κι έτσι έχουμε το περιεχόμενο της κοσμηματοθήκης δύο ευκατάστατων, αλλά, όπως δείχνουν τα σπίτια τους, όχι ιδιαίτερα πλούσιων κυριών του 1ου αι. π.Χ. Η κοσμηματοθήκη της πρώτης περιλαμβάνει ένα ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια με ερωτιδείς, ένα χρυσό μενταγιόν με προτομή Αφροδίτης, ένα δεύτερο χρυσό μενταγιόν με αιματίτες και υαλόμαζα, ένα περιδέραιο με πολλά χρυσά στοιχεία και χάντρες.

343

344

350

351

352

353

354

Η πλουσιότερη κοσμηματοθήκη της κυρίας του γειτονικού σπιτιού περιλαμβάνει δύο χρυσά επίγραμμα κοσμήματα με προτομή Αφροδίτης και Έρωτα, που έμπαιναν ίσως σε πλεχτό δίχτυ για τα μαλλιά, τρεις χρυσές αλυσίδες με μενταγιόν, τρία ζευγάρια χρυσά σκουλαρίκια και ένα χρυσό δακτυλίδι.

Και στις δύο περιπτώσεις μαζί με τα κοσμήματα θάφτηκαν και τα νομίσματα που υπήρχαν εκείνη τη στιγμή στο σπίτι. Στην πρώτη περίπτωση ήταν μόνο ένα ασημένιο αθηναϊκό τετράδραχμο, στο πλουσιότερο σπίτι όμως ήταν μια μικρή περιουσία: 59 ασημένια τετράδραχμα, 3 χρυσοί ροδιακοί στατήρες και 2 ημισατήρες.

Τα ενώτια ή ελλόβια κοσμήματα είναι το απαραίτητο, μόνιμο κόσμημα των γυναικών όλων των τάξεων, μέσον κοινωνικής καταξίωσης, επιβολής και προβολής, και, παράλληλα, επειδή έχουν σταθερή αξία, επένδυση και ένα είδος αποταμίευσης για μελλοντικές δυσχέρειες. Στους ελληνιστικούς χρόνους αρχίζουν να χρησιμοποιούν πολύτιμους λίθους και μαργαριτάρια, έτσι ώστε σταδιακά ο χρυσός γίνεται μόνο το συνδετικό μέταλλο των πολύχρωμων λίθων. Πολύ συχνά, όπως δείχνουν τα ευρήματα από τους τάφους της Πήνειας, οι γυναίκες θάβονταν με τα σκουλαρίκια τους.

358

359

360

361

362

Γυναίκες και άνδρες φορούν σανδάλια με περίτεχνα δεσίματα και χάλκινα κοσμήματα, που συχνά έχουν φηλό πέλμα για να μπορούν να περπατήσουν στους λασπωμένους δρόμους. Τον χειμώνα πολλοί φορούν μπότες από μαλακό δέρμα ή χοντρές μάλλινες κάλτσες και σανδάλια που δένονται στην κνήμη.

363

364

365

366

367

Τα ψιμύθια, τα οποία χρησιμοποιούσαν αρχικά μόνο οι εταίρες, τώρα είναι απαραίτητα για την καθημερινή περιποίηση και εμφάνιση των γυναικών όλων των τάξεων. Τα ψιμύθια κατασκευάζονται στο σπίτι με φυτά και ορυκτά χρώματα που τρίβονται σε κομψούς μαρμαρίνους τριπτήρες και αναμειγνύονται με κάποια λιπαρή ουσία. Με πινέλα και λεπτά χάλκινα εργαλεία τονίζουν το περίγραμμα των ματιών, απλώνουν ρόδινο χρώμα στα μάγουλα και πιο έντονο κόκκινο στα χείλη.

368

369

Γυναίκες και άνδρες φορούν φυλαχτά για να προστατευτούν από τον φθόνο και το κακό μάτι. Πολλοί καταφεύγουν στη μαγεία κυρίως σε θέματα εκδίκησης ή έρωτα. Κάποια κάνει μια φοβερή κατάρα γι' αυτούς που της έκλεψαν ένα φιδόμορφο βραχιόλι, ένας άλλος «καταδένει» 21 αντιπάλους του, ανάμεσα στους οποίους πολλούς συγγενείς του και τον Αθηναίο Επιμελητή της Δήλου. Χάλκινα ομοιώματα ανδρών χρησιμοποιούνται για να «δέσουν» εραστές, ενώ με μαγικές επωδές, περιστρέφοντας μολύβδινους τροχούς με κόκκινο μάλλινο νήμα στο φεγγαρόφωτο, προσπαθούσαν να ξαναφέρουν κοντά τους κάποιον άσπαστο αγαπημένο.

370

371

Οι αθλητικές εγκαταστάσεις, οι Παλαίστρες, το Γυμνάσιο, ο Ιππόδρομος και το Στάδιο, είναι συγκεντρωμένες στα ΒΑ του Ιερού, σε μικρή απόσταση μεταξύ τους. Επάνω η Οικία του Διαδομένου, πιθανόν η Παλαίστρα του Στασέα, ένα εξαιρετικά επιτυχημένο ιδιωτικό σχολείο για τους γιους των πλούσιων οικογενειών, και κάτω η Παλαίστρα του Γρανίτη.

372

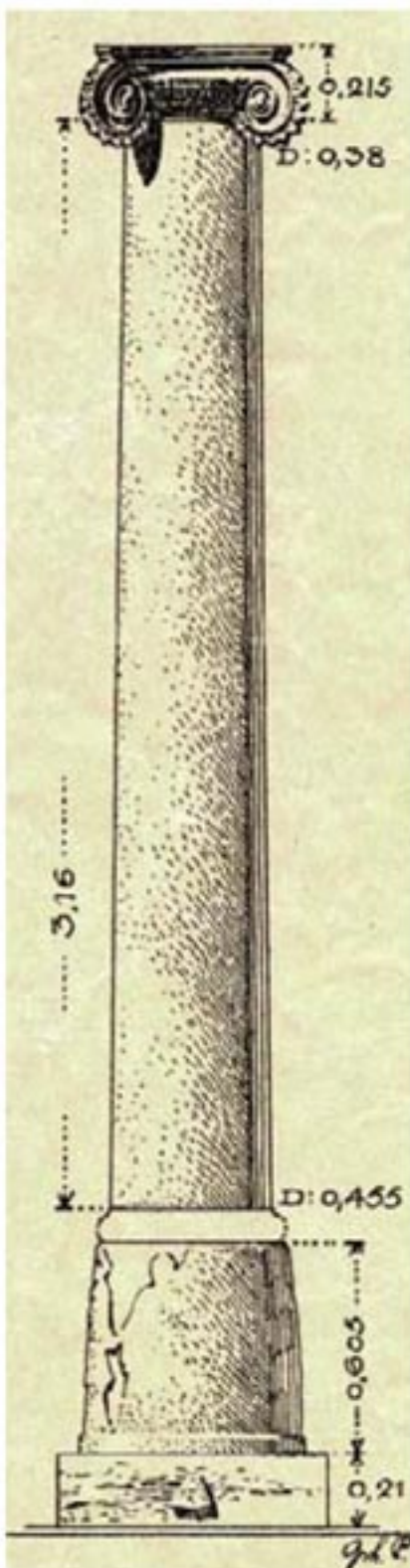

373

375

Λίγο πριν από την απρόσμενη καταστροφή είχε ξεκινήσει η πολυτελής ανανέωση της Παλαίστρας και η κατασκευή ενός εντυπωσιακού περιστυλίου με κομψούς κίονες πάνω σε ψηλές ανάγλυφες βάσεις, που δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Μετά την καταστροφή τα γλυπτά που ήταν ορατά, όπως η Ερμαϊκή στήλη Σατύρου, ανάθημα των ιδιοκτητών, χρησιμοποιήθηκαν ως οικοδομικό υλικό.

374

376

*Παιδοτριβούντων
Στασέου του Φιλοκλέους
και Σωτάδου του Σωτάδου
Αθηναίων.*

Η Παλαίστρα ήταν διακοσμημένη με πολλά αγάλματα: τα πορτρέτα των ιδιοκτητών (εικ. 380-382), το αντίγραφο του Διαδουμένου (377), πρότυπο του τι μπορεί να επιτευχθεί με τη γυμναστική, τον «Ψευδαθλητή» (378), πορτρέτο του ισχυρού Ρωμαίου προστάτη της Παλαίστρας, το άγαλμα της Άρτεμης (379), εξιδανικευμένο ίσως πορτρέτο μιας νεκρής κόρης της οικογένειας, και άλλα.

380

381

Τα ρεαλιστικά πορτρέτα που βρέθηκαν στα σπίτια μάς δείχνουν μια σειρά προσώπων της εποχής. Τα λίγα «πορτρέτα» Ελλήνων παρουσιάζουν ακόμη πρόσωπα εξιδανικευμένα, με μια διάχυτη αισθησιακή μελαγχολία. Οι πλούσιοι απελεύθεροι Ρωμαίοι, οι ανατολίτες και Αφρικανοί έμποροι ποζάρουν αγέλαστοι, σοβαροί και βλοσυροί, αλλά η ρωμαϊκή gravitas, που προσπαθούν να τη μιμηθούν, φαίνεται πάνω τους σαν μάσκα: μια μάσκα που φορέθηκε τόσο πολύ ώστε πια δεν μπορεί να αφαιρεθεί – έχει γίνει ένα με το πρόσωπο.

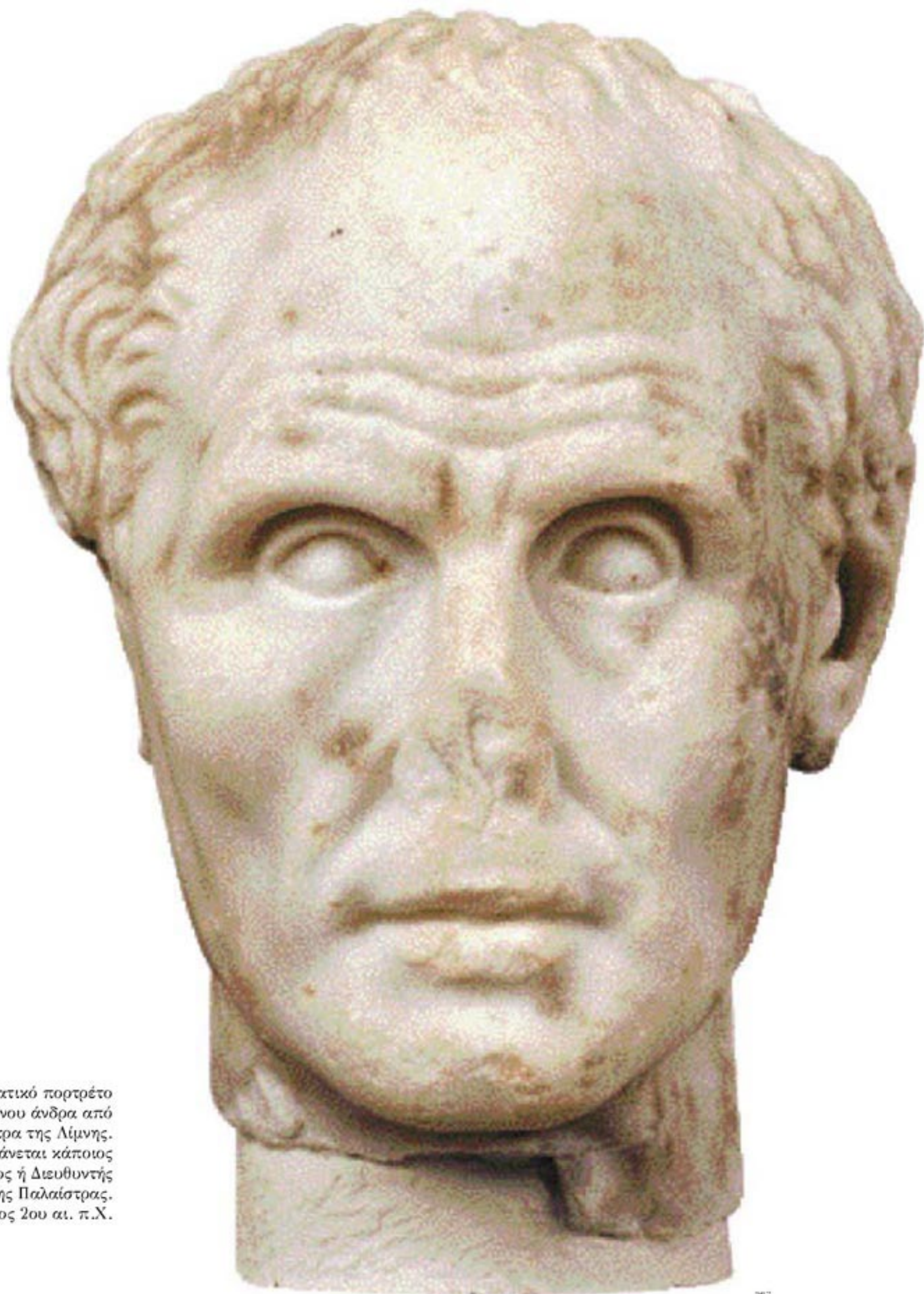

382

Αριστουργηματικό πορτρέτο
ηλικιωμένου άνδρα από
την Παλαίστρα της Λίμνης.
Πιθανόν παριστάνεται κάποιος
Γυμνασίαρχος ή Διευθυντής
της Παλαίστρας.
Τέλος 2ου αι. π.Χ.

Το μόνο που σώθηκε από τα εκατοντάδες χάλκινα αγάλματα που κοσμούσαν το Ιερό και τα σπίτια είναι οι μαρμάρινες βάσεις τους, μερικά χέρια, ένα πόδι και λίγες πτυχές ρούχων και το χάλκινο αυτό κεφάλι από την Παλαίστρα του Γρανίτη. Το πρόσωπο του νέου άνδρα με τα ισχυρά χαρακτηριστικά και το αισθησιακό στόμα δεν είναι τόσο ανελέητα «γυμνό», όπως τα πορτρέτα των πλούσιων Ρωμαίων. Διατηρεί ακόμη την ιδεαλιστική εξιδανίκευση των ελληνικών πορτρέτων. 150-125 π..Χ.

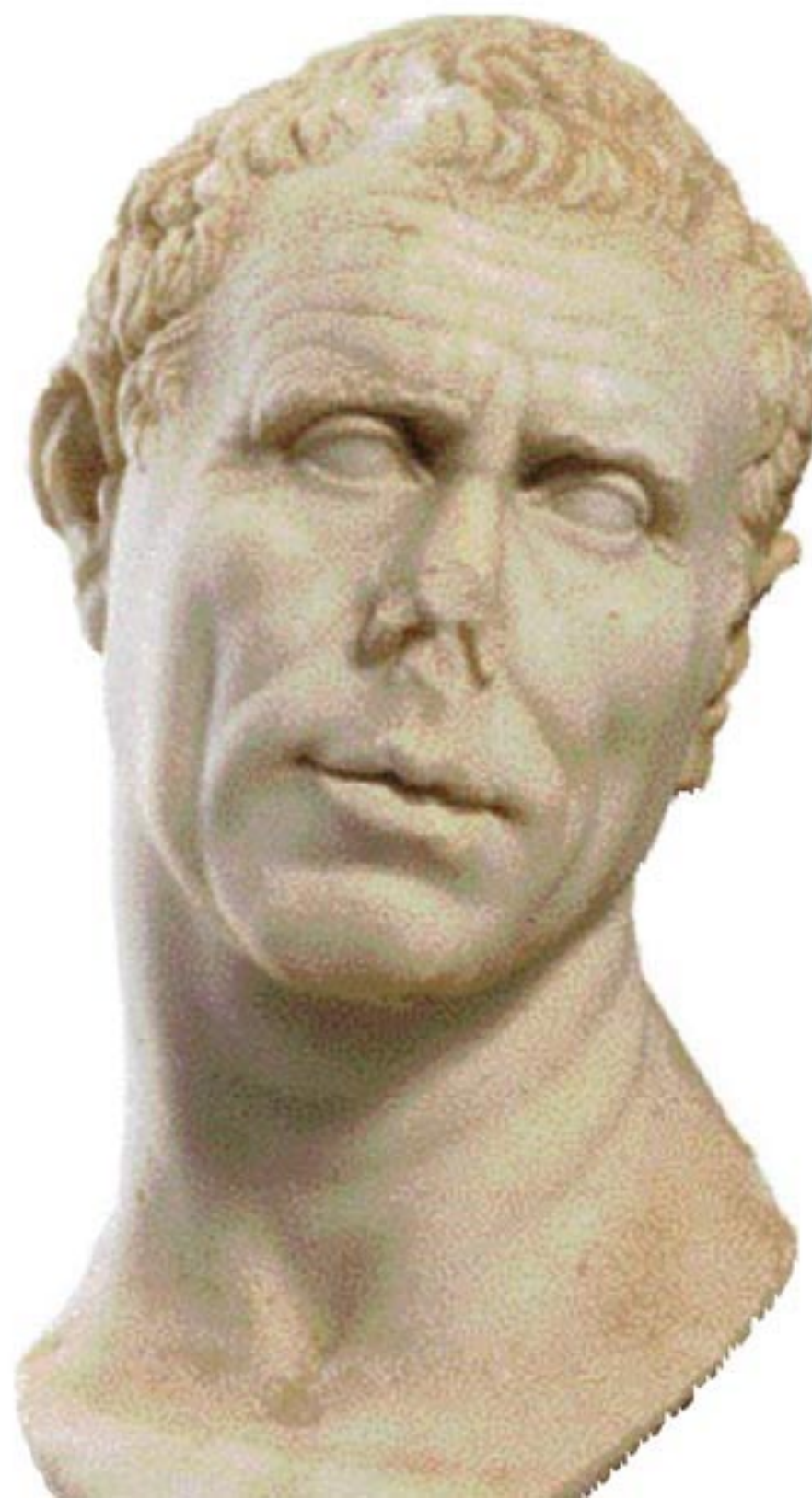

380

380

Στην ενοχλητική εμμονή των πλούσιων κατοίκων να αποδοθούν πιστά τα χαρακτηριστικά τους στα πορτρέτα τους διακρίνεται το σύμπλεγμα του Λάνη Ραμετίχου. Αντίθετα, η απόδοση ιδιαίτερων εθνικών χαρακτηριστικών αποτελεί πρόκληση για τους γλύπτες, μια πρόκληση που την αντιμετωπίζουν με αγάπη, όπως φαίνεται στο κεφάλι του νεαρού άνδρα με τα πλούσια μαλλιά. Στα πορτρέτα όμως των Γαλατών είναι αναγκαίο να τονιστούν τα «βαρβαρικά» χαρακτηριστικά για να εξυψωθούν οι νικητές βασιλείς.

381

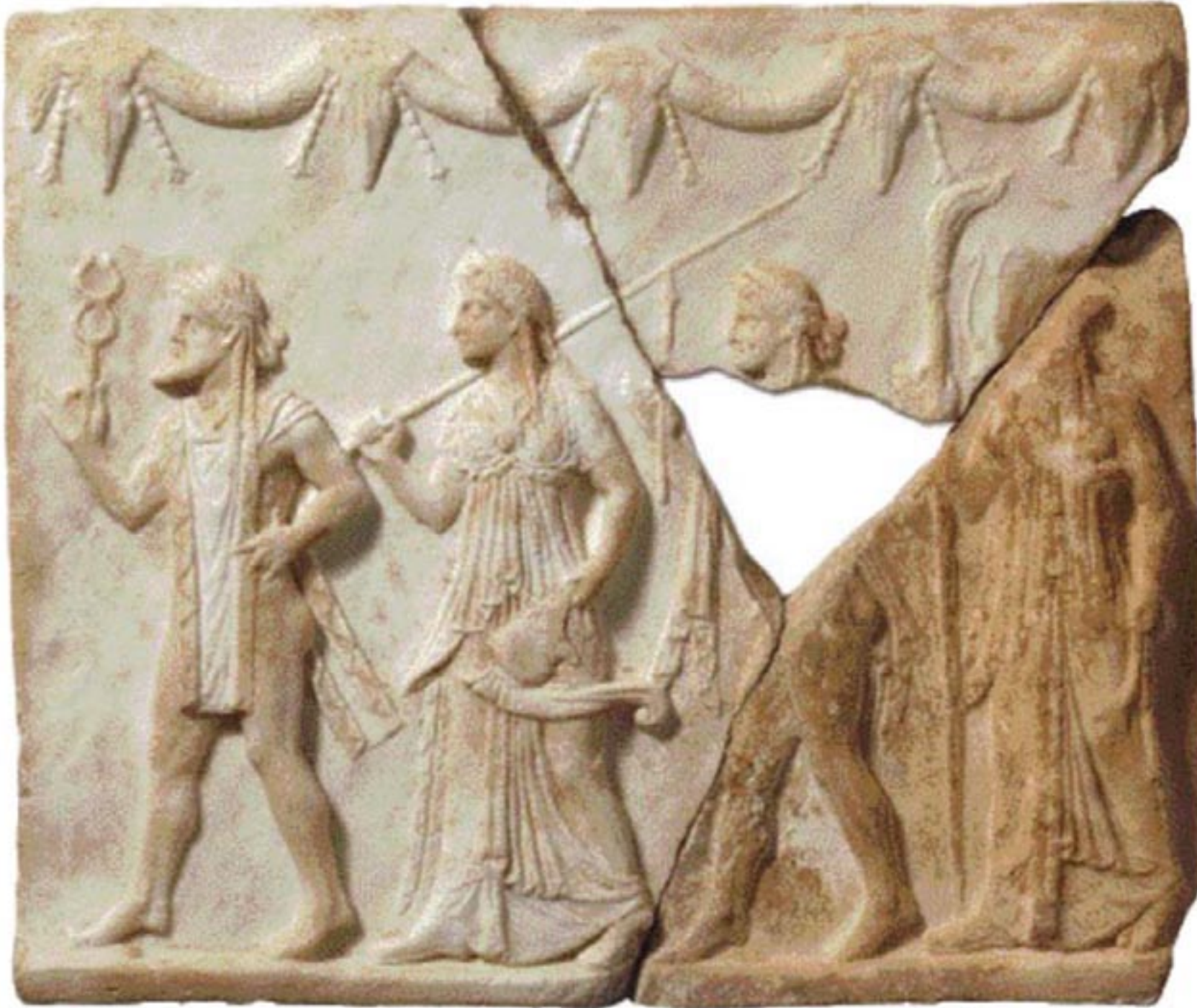
Τα ειδώλια, έργα μικροκαλλιτεχνών, καταγράφουν με δημοσιογραφικό τρόπο το ανώνυμο πλήθος των μη προνομιούχων και συχνά αστείων τύπων που κυκλοφορούσε στους δρόμους της πόλης. Αιθίοπες, ραχιτικοί νάνοι, χορευτές, μεθυσμένες γριές, γελωτοποιοί, πλανόδιοι διασκεδαστές και πωλητές, ζητιάνοι, ιερείς, εξαντλημένοι σκλάβοι που έχουν αποκοιμηθεί, δίνουν μια ζωντανή εικόνα του πραγματικού πληθυσμού της πόλης.

Τον 2ο αι. π.Χ. υπάρχει μια τάση επιστροφής σε σχήματα και εκφραστικά μέσα των κλασικών και αρχαϊκών χρόνων. Τα έργα όμως που παράγονται έξω από τις συνθήκες που δημιούργησαν τα κλασικά ή αρχαϊκά πρότυπα, είναι θεατρικά και ψεύτικα. Στο αρχαϊστικό αυτό ανάγλυφο, που βρέθηκε στην Οικία της Λίμνης, ο Ερμής, η Αθηνά, ο Απόλλωνας και η Άρτεμις δεν έχουν τίποτε από την εσωτερική δύναμη των αρχαϊκών έργων. Μοιάζουν ηθοποιοί που παρελαύνουν φορώντας θεατρικά κουστούμια.

Στο κάτω μέρος της φωτογραφίας η Παλαίστρα της Λίμνης τον χειμώνα του 2003, πλημμυρισμένη από τις βροχές. Επάνω, αριστερά, η Οικία της Λίμνης με τους κομψούς χίονες του περιστυλίου, και δεξιά τμήμα της Παλαίστρας του Γρανίτη.

300
Το περιστύλιο της Οικίας της Λίμνης έχει μονόλιθους κίονες από γκρι-μπλε μάρμαρο της Τήνου, με βάσεις και ιδιαίτερα διακοσμητικά κιονόκρανα από λευκό μάρμαρο.

Τα έπιπλα των αρχαίων κατοικιών ήταν λίγα και χρηστικά, κυρίως ανάκλιτρα, καθίσματα, φορητά τραπέζια, κιβώτια και λάρνακες για τη φύλαξη των ρούχων και των σκευών. Επάνω αναπαράσταση εγγυθήκης ή κυλικείου με πήλινα σκεύη που βρέθηκαν σε σπήτια της Δήλου και κάτω αναπαράσταση τραπεζιού συμποσίου.

400

401

402

403

Για το μαγείρεμα και τη θέρμανση χρησιμοποιούσαν πήλινα ανθράκια, στα οποία έκαigan κάρβουνα. Τα μαγειρικά σκεύη ήταν επίσης πήλινα, αλλά στις γιορτές ή τις θυσίες χρησιμοποιούσαν μεγάλους χάλκινους λέβητες. Στο μαγειρείο μιας μέτριας κατοικίας βρέθηκαν συνολικά 83 διαφορετικοί τύποι πήλινων αγγείων που έχουν άμεση σχέση με το φαγητό. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν τα σκεύη από φθαρτή ύλη που χάθηκαν και τα μεταλλικά σκεύη που λεηλατήθηκαν. Ο μεγάλος αριθμός διαφορετικών σκευών φανερώνει μια κοινωνική τάξη ιδιαίτερα ανεπτυγμένη και εκλεπτυσμένη, για την οποία το φαγητό δεν είναι μονάχα ανάγκη αλλά και ιδιαίτερη απόλαυση.

404

405

406

407

408

409

Κελύφη θαλασσινών από ένα ημιυπαίθριο εφθοπώλειον, αγκίστρια φαρέματος, σύγχρονο και αρχαία εργαλεία για την επιδιόρθωση των δικτύων, και αγαλμάτιο ενός ηλικιωμένου φαρά. Τα κατάλοιπα τροφών που βρέθηκαν στις ανασκαφές δείχνουν ότι οι κάτοικοι της Δήλου είχαν ιδιαίτερη προτίμηση στα ψάρια και τα θαλασσινά. Τα ψάρια της περιοχής ήταν περίφημα και οι φαράδες της Δήλου Ξακουστοί. Το πολυάγκιστρο είναι χταποδιέρα, ειδικό αγκίστρι για τα χταπόδια, απόλυτα όμοιο με αυτά που χρησιμοποιούν μέχρι σήμερα οι φαράδες του Αιγαίου. Ακόμη και τώρα οι βραχώδεις ακτές της Δήλου βρίθουν από χταπόδια, που θα ήταν πολύ περισσότερα στην αρχαιότητα. Αυτό εξηγεί τους, σύμφωνα με τον Ομηρικό Ύμνο, δισταγμούς του άδηλου, περιπλανώμενου βράχου να δεχτεί τη Λητώ: «Κι αν ο θεός σαν γεννηθεί με δει έτσι κατάξερη και με περιφρονήσει; Αν πάει σ' άλλη γη πολύδεντρη να χτίσει το ναό του κι εμέ μου δώσει μια κλοτσιά και με βυθίσει στα πέλαγα και γίνω φωλιά για τα χταπόδια και τις μαύρες φώκιες;»

415

Τα βράδια φωτιζόνταν με μικρούς ή πολύφωτους και πολυέλαιους λύχνους που συχνά είχαν σχήμα πλοίου. Παρά το γεγονός ότι το λάδι ήταν ακριβό, στις κατοικίες έκαιγαν πολλοί λύχνοι ταυτόχρονα και ένας σκλάβος φρόντιζε να τους γεμίζει και να καθαρίζει το φτιλί. Σε μια μικρή ταβέρνα βρέθηκαν 40 λύχνοι, ενώ στις τρεις κατοικίες της Νησίδας των Κωμωδών βρέθηκαν συνολικά 650 λύχνοι.

416

417

410

418

Δύο πυξίδες για φύλαξη κοσμημάτων χωρίς τα πώματά τους, και «ανθοδοχείο», διακοσμημένα με επίθετες ανάγλυφες μορφές που έχουν κατασκευαστεί χωριστά σε μήτρες.

420

421

Επιτραπέζια σκεύη για *άρτύματα* ή *ήδύσματα* με μορφή λύκαινας που θηλάζει τον Ρέμο και τον Ρωμόλο, κάπρου και θεατρικών προσωπείων. Τα δύο κάτω αγγεία με μορφή νέγρου και Σατύρου είναι *προβασκάνια*. Με την ασυνήθιστη, δύσμορφη και περίεργη όψη τους τραβούν την προσοχή των επισκεπτών, αποδυναμώνοντας έτσι το «κακό μάτι», ενώ, παράλληλα, δείχνοντας τα γεννητικά τους όργανα, καταπολεμούν τον φθόνο.

422

423

424

425

426

428

427

Κούκλες με κινητά χέρια. Η μία, που το σώμα της σώζεται ολόκληρο, έχει μικρό σφαιρίδιο στο εσωτερικό και είναι συγχρόνως κουδουνίστρα. Ο Αριστοτέλης¹⁵⁸ συστήνει να απασχολούνται με τέτοια παιχνίδια τα παιδιά για μη σπάνε τα πράγματα του σπιτιού. Αλλού γίνεται λόγος για μια ανάκανη τροφό¹⁵⁹: «Το παιδί πεινά κι αυτή το νανουρίζει, διψά και το λούζει, θέλει να κοιμηθεί κι αυτή χτυπά την κουδουνίστρα». Η κούκλα αριστερά με το στέμμα και τους ψηλούς κοθόρνους παριστάνει κάποια διάσημη θεατρική ηρώίδα ή ηθοποιώ.

429

430

431

432

433

Θήλαστρα για μωρά και παιδιά.
Η πάπια, το δελφίνι και ο νέγρος
είναι επίσης κουδουνίστρες.

435

434

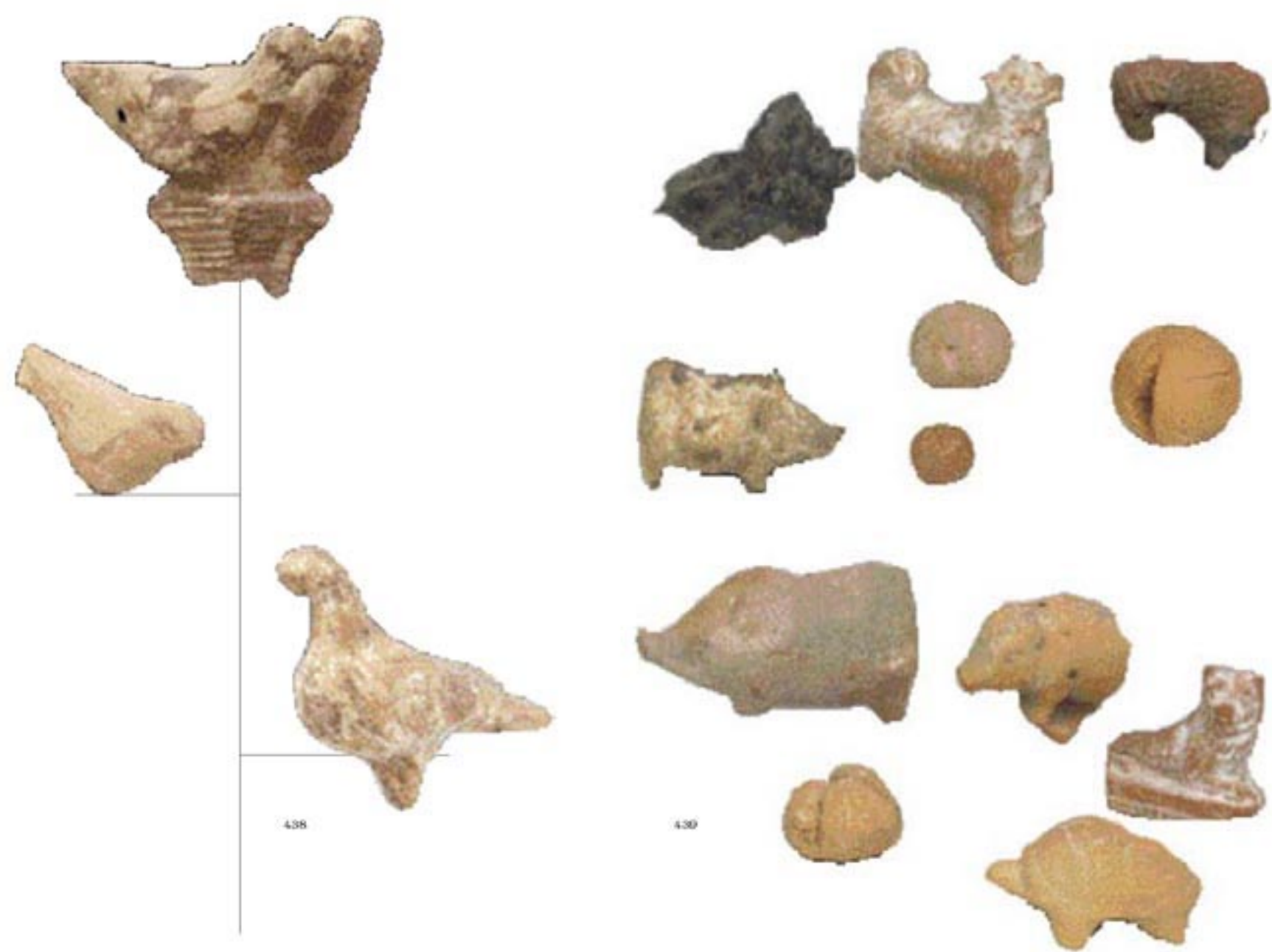

437

436

Ομοιώματα ζώων, πουλιών και καρπών και μικρογραφίες αγγείων, επίπλων και σκευών, παιχνίδια για παιδιά.

441

442

443

Πλοία από όλη τη Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα έφεραν στα λιμάνια της Δήλου μεγάλες ποσότητες οίνου, σε πήλινους αμφορείς. Κάθε πόλη έχει το δικό της χαρακτηριστικό σχήμα αμφορέα με σφραγίδες στις λαβές ή στο χείλος που δηλώνουν το όνομα του παραγωγού, την πόλη προέλευσης και τους επώνυμους άρχοντες της χρονιάς. Έτσι, από το σχήμα του αμφορέα και τις σφραγίδες ο αγοραστής γνώριζε από ποια πόλη προερχόταν το κρασί, από ποιον αμπελώνα και τη χρονιά εμφιάλωσης. Οι αμφορείς είναι μεγάλα και βαριά δοχεία, κατάλληλα για τη μεταφορά και την αποθήκευση, αλλά όχι για καθημερινή χρήση. Με τη χώνη ο οίνος μεταγγιζόταν σε μικρότερα επιτραπέζια αγγεία, τις λαγύνους.

444

445

446

Σάτυρος ή πλανόδιος
πωλητής κρασιού πλάι
σε μεγάλο κρατήρα,
Έρωτας που γεμίζει
ένα κύπελλο με κρασί
από έναν αμφορέα που
κρατάει στον ώμο του
και μέτρα για την πώληση
υγρών και στερεών
εμπορευμάτων.

447

448

449

450

451

Έξω από το Ιερό, στη λεωφόρο που οδηγούσε από το λιμάνι στον Ιππόδρομο, το Γυμνάσιο και το Στάδιο, μια μικρή ταβέρνα πουλούσε κρασί κρύο ή ζεστό σε μεγάλα κύπελλα. Τα 38 από αυτά τα κύπελλα βρέθηκαν πεσμένα στο δάπεδο, τα υπόλοιπα 102 βρέθηκαν σε στήλες, το ένα μέσα στο άλλο, πλάι στον τοίχο, και πρέπει να ήταν τοποθετημένα σε ένα ξύλινο έπιπλο που κάηκε. Κανένα κύπελλο δεν βρέθηκε στον δρόμο, πράγμα που σημαίνει πως τη χειμωνιάτικη εκείνη βραδιά που επιτέθηκαν οι πειρατές, οι πελάτες ήταν μέσα, όρθιοι μπροστά στον ξύλινο πάγκο ή γύρω από το άνθράκιον. Επάνω τα κύπελλα όπως βρέθηκαν και αριστερά μερικά από αυτά μετά τη συγκόλλησή τους.

452

453

454

455

456

Πάνω από την ταβέρνα εργαζόταν μια κυρία, η οποία, όπως φαίνεται από τις εισπράξεις, εξυπηρετούσε κυρίως ναυτικούς από πολλές πόλεις της Μεσογείου. Δεξιά μερικά από τα κύπελλα της ταβέρνας και κάτω πεσσοί και ζάρια ενός παιχνιδιού με το οποίο διασκέδαζαν οι πελάτες και πεσσοί από άλλες κατοικίες της Δήλου.

457

458

459

460

Βόρεια και ανατολικά της Ιερής Λίμνης υπήρχαν πολλά καταστήματα και εργαστήρια που κατασκεύαζαν απαραίτητα είδη καθημερινής χρήσης, αλλά κυρίως είδη πολυτελείας για εξαγωγή. Τα χάλκινα ανάκλιτρα της Δήλου, πλούσια διακοσμημένα με ανάγλυφα, ήταν περίφημα, περιζήτητα και πανάκριβα. Επάνω μήτρες για την κατασκευή ποδιού ανακλίντρου και διακοσμητικά στοιχεία από ανάκλιτρα.

461

462

463

464

465

Χάλκινα διακοσμητικά
στοιχεία από ανάκλιτρα,
θυμιατήριο και στάδια
κατασκευής χάλκινων κρίκων
για παραπετάσματα.

466

467

468

469

470

471

472

Μήτρες για κατασκευή
χάλκινου ανάγλυφου
με παράσταση χορεύτριας,
λόχνου με μορφή κεφαλής
νέγρου και αγγείων
σε σχήμα ζώων.

Μήτρες για κατασκευή
πήλινου αγγείου
σε μορφή αίγας,
χορεύτριας για επίθετη
διακόσμηση αγγείου,
και μολυβένιων στρατιωτών.
Με το μολύβι που εισήγγαν
από τα μεταλλεία
του Λαυρίου κατασκεύαζαν
δεκάδες αντικείμενα
καθημερινής χρήσης.

480

481

482

483

Σε πολλά εργαστήρια τεχνίτες κατασκεύαζαν μαζικά αντίγραφα σε μικρογραφία διάσημων αγαλμάτων για τους κατοίκους και τους προσκυνητές. Τα αγαλμάτια της Αφροδίτης ήταν τα πιο περιζήτητα, αφού βρέθηκαν τουλάχιστον 95 ημίεργα αγαλμάτια της θεάς. Δημοφιλέστεροι τύποι είναι η ανέμελη Αφροδίτη που λύνει το σανδάλι της (25 ημίεργα αγαλμάτια), η ντροπαλή Αφροδίτη της Κνίδου (23 αγαλμάτια), η σεμνότερη, ντυμένη Αφροδίτη που στηρίζεται σε πεσσίσκο (22 αγαλμάτια) και η Αναδυομένη. Βρέθηκαν επίσης αρκετά ημίεργα αγαλμάτια του Ηρακλή, της Άρτεμης, του Αρποκράτη και του Σάραπι.

484

485

Το Ιερό του Προμαχώνα, όπως συμβατικά ονομάζεται, ήταν πιθανόν αφιερωμένο στη λατρεία της Αφροδίτης ή της Αρτέμιδας Σωτείρας. Στο ναό σώζεται η βάση του λατρευτικού αγάλματος και μπροστά στο ναό ο μαρμάρινος βωμός. Το Ιερό καταστράφηκε εντελώς στην επιδρομή του 69 π.Χ., έτσι, δύο χρόνια αργότερα, ο Γάιος Τριάριος έχτισε πάνω από το ναό έναν προμαχώνα του τείχους με το οποίο προσπάθησε να προστατέψει ό,τι απέμεινε από την πόλη.

486

Στη Μινώα Κρήνη βρέθηκε ένα ανάγλυφο που παριστάνει το κεφάλι ποτάμιου θεού και τρεις Νύμφες. Μέσα στην κρήνη υπήρχε επιγραφή που απαγόρευε να λούζονται, να κολυμπούν ή να πετούν σκουπίδια στο νερό. Μια άλλη επιγραφή που σώζεται ακόμη στη θέση της απαγορεύει να πετούν στάχτες και μπάζα κοντά στο τέμενος της Λητώς και το ναό του Διονύσου και μια τρίτη προβλέπει αυστηρές ποινές γι' αυτούς που αφήνουν χοίρους και άλλα ζώα να βόσκουν στο Ιερό. Τέτοιου είδους απαγορεύσεις δεν θα είχαν νόημα αν οι προσκυνητές, οι διερχόμενοι έμποροι και οι κάτοικοι σέβονταν τους κοινόχρηστους χώρους της πόλης.

487

488

«Ἔδοξεν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, Τηλέμηστος Ἀριστείδου εἶπεν ὅπως εἰς τὸ λοιπὸν διαμένει ὁ τόπος καθαρὸς ὧν ὁ πρὸς τῷ Διονύσῳ καὶ μηθεὶς ἐμβάλλει εἰς τὸν ἀνακαθαρθέντα τόπον, μήδ' εἰς τὸ τέμενος τὸ τῆς Λητοῦς, μήτε κόπρον, μήτε σποδόν, μήτε ἄλλο μηδέν· δεδόχθαι τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· ἐάν τις ἀλίσκηται τούτων τι ποιῶν, ἐξουσίαν εἶναι τῷ λαβόντι καὶ ἀπάγειν καὶ εἰσαγγέλειν πρὸς τὴν βουλήν· τὴν δὲ βουλήν τὸν μὲν δοῦλον μαστιγοῦν ἐν τῷ κύφῳ πηληγαῖς πενήκοντα, τὸν δὲ ἐλεύθερον ζημιῶν δραχμαῖς δέκα καὶ πράττειν ἀνεύθυνον οὖσαν καὶ διδόναι τοῦ ἀργυρίου τὸ μὲν ἡμισυ τοῖς ἱεροποιοῖς, τὸ δὲ ἡμισυ τῷ εἰσανγεῖλαντι...»

489

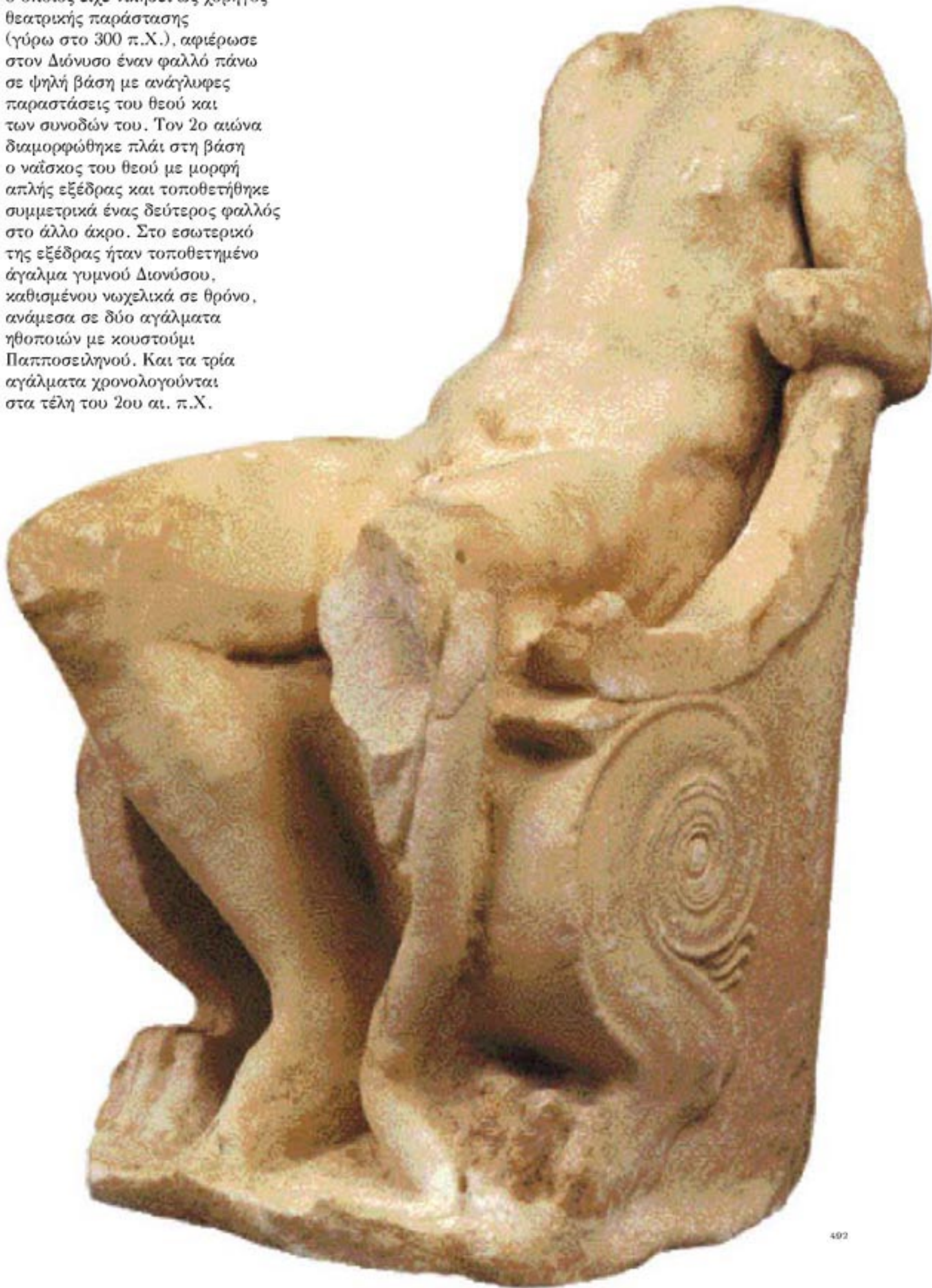
490

491

Ο Καρύστιος, γιος του Ασβήλου, ο οποίος είχε νικήσει ως χορηγός θεατρικής παράστασης (γύρω στο 300 π.Χ.), αφιέρωσε στον Διόνυσο έναν φαλλό πάνω σε ψηλή βάση με ανάγλυφες παραστάσεις του θεού και των συνοδών του. Τον 2ο αιώνα διαμορφώθηκε πλάι στη βάση ο ναΐσκος του θεού με μορφή απλής εξέδρας και τοποθετήθηκε συμμετρικά ένας δεύτερος φαλλός στο άλλο άκρο. Στο εσωτερικό της εξέδρας ήταν τοποθετημένο άγαλμα γυμνού Διονύσου, καθισμένου νωχελικά σε θρόνο, ανάμεσα σε δύο αγάλματα ηθοποιών με κουστούμι Παπποσειληνού. Και τα τρία αγάλματα χρονολογούνται στα τέλη του 2ου αι. π.Χ.

403

Ήδη τον 5ο αι. π.Χ. ο θεός παύει να είναι γενειοφόρος και παριστάνεται με γυναικεία φορέματα. Από τον 4ο αι. παριστάνεται ως γυμνός, ωραίος νέος, με τρυφερό, αγύμναστο σώμα και πλούσια μαλλιά ριγμένα στους ώμους. Στο ανάγλυφο αυτό τα μόνα στοιχεία που τον διαφοροποιούν από την Άρτεμη είναι ο θύρσος, το σταφύλι και ο πάνθηρας.

Ηθοποιός στον ρόλο του Παπποσειληνού, διάσημου ακόλουθου και παιδαγωγού του Διονύσου. Κρατά τύμπανο και έναν σχεδόν άδειο ασκό κρασιού. Το παχουλό πρόσωπο με τη μικρή μύτη και τα βαριά, χαμηλωμένα βλέφαρα και η κοιλιά δείχνουν την καλόγνωμη φυσιογνωμία κάποιου που αγαπά το κρασί του. Τα χαρακτηριστικά του θυμίζουν παραστάσεις του Σωκράτη.

404

Ο Παπποσειληνός προσπαθεί να διασκεδάσει τον μικρό Διόνυσο με κάτι που κρατούσε στο υψωμένο δεξί του χέρι, ίσως ένα τσαμπί σταφύλι.

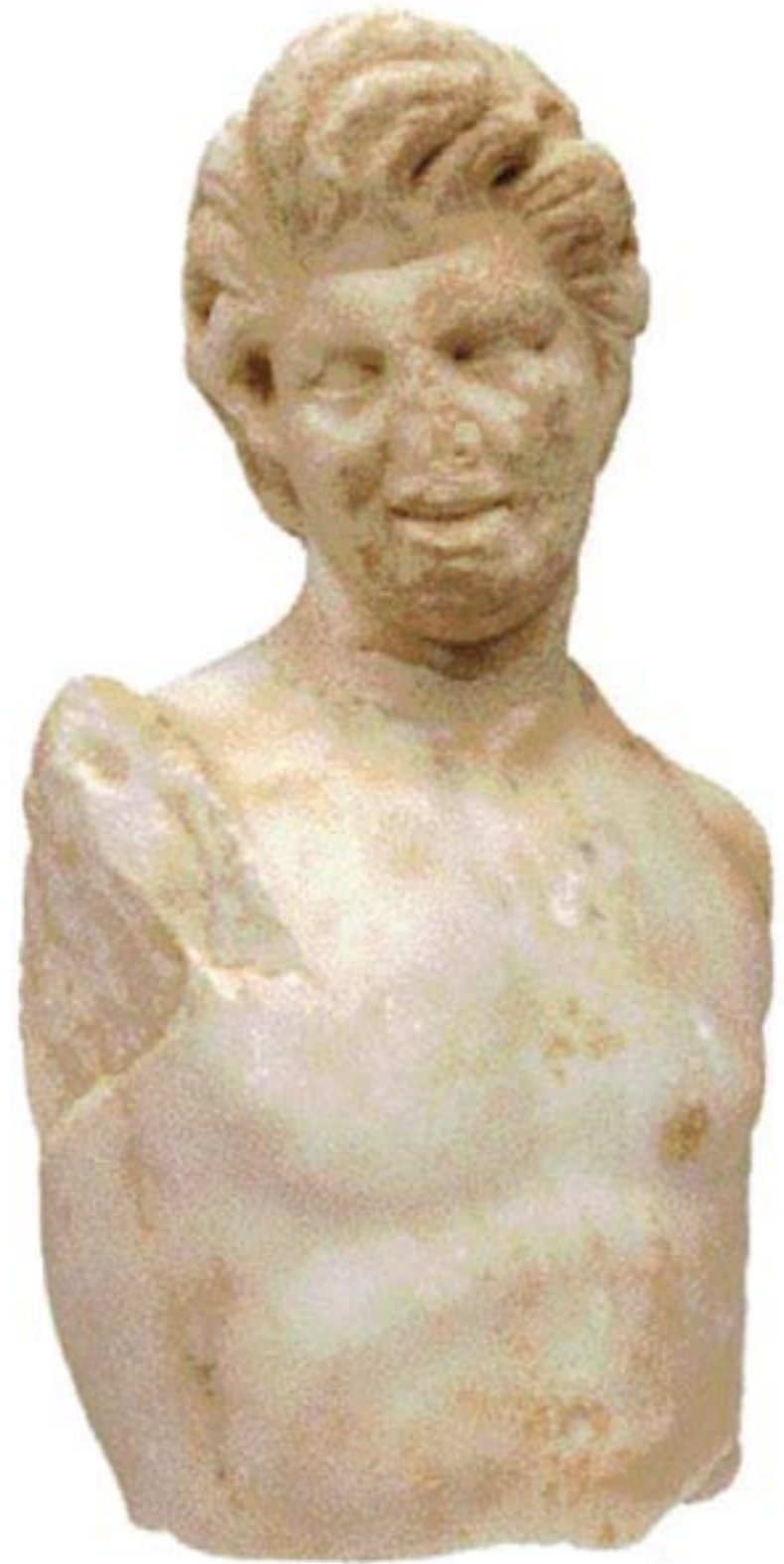

Ο τραγοπόδης Πάνας, θεός των βουνών, των κοιλάδων και των σπηλαίων. Η έντονη κίνηση του σώματός του δείχνει πόσο συνεπαρμένος είναι και ο ίδιος με τον σκοπό που παίζει στη σύριγγα.

497

499

498

Εξευγενισμένοι νεαροί Σάτυροι,
γελαστοί και χαρούμενοι, μεθυσμένοι
από τη χαρά της ζωής, έτοιμοι
για κάθε είδους αταξία. Μαζί με
τον Πάνα και τις Μαινάδες αποτελούν
τον θορυβώδη διονυσιακό θίασο.

500

501

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΣΤΗΝ ΙΝΔΙΑ. «Οι σκοποί έλεγαν πως η φάλαγγα και οι λόχοι του ήταν γυναίκες παράφρονες και μανιασμένες, που φορούσαν ελαφοτόμαρα και ήταν στεφανωμένες με κισσό. Κρατούσαν μικρά δόρατα χωρίς σιδερένια αιχμή, στολισμένα κι αυτά με κισσό, και ελαφρές ασπιδούλες, που έκαναν θόρυβο και μόνο αν τις άγγιζε κανείς – νομίζω πως έπαιρναν τα τύμπανα για ασπίδες. Ανάμεσά τους υπήρχαν μερικοί αγροίκοι γυμνοί νεαροί με μακριές ουρές και μικρά κέρατα, σαν των νεογέννητων κατσικιών, που χόρευαν τον κόρδακα. Ο ίδιος ο στρατηλάτης μετακινούνταν πάνω σε άρμα που το έσερναν λεοπαρδάλεις, ήταν εντελώς αγένειος, ούτε καν χνούδι δεν φύτρωνε στα μάγουλά του, κερασφόρος, στεφανωμένος με σταφύλια, με τα μαλλιά πιασμένα με κορδέλα, ντυμένος με πορφυρά φορέματα και χρυσές μπότες. Είχε δύο υποστράτηγους, έναν κοντό γέρο, παχουλό και κοιλαρά, με πλακουτσωτή μύτη και μεγάλα όρθια αυτιά, που έτρεμε λίγο και στηριζόταν σε ένα καλάμι, αλλά πιο συχνά πήγαινε καβάλα σ' έναν γάιδαρο, ντυμένος κι αυτός με γυναικείο φόρεμα – πολύ ταιριαστός συνταγματάρχης. Ο δεύτερος ήταν ένας τεράστιος άνθρωπος, τραγοπόδαρος και μαλλιαρός, με κέρατα και πυκνή γενειάδα, νευρικός και οξύθυμος, που κρατούσε σύριγγα στο αριστερό του χέρι και ένα στραβό ραβδί στο άλλο, και γυρόφερνε χοροπηδώντας όλο το στρατόπεδο, τρομάζοντας τις γυναίκες που, μόλις τις πλησίαζε, κουνούσαν τα λυτά μαλλιά τους στον άνεμο και φώναζαν ευοί! Οι σκοποί νόμιζαν πως αυτό ήταν το όνομα του αρχηγού τους. Οι γυναίκες είχαν αρπάξει τα κοπάδια και διαμέλισαν ζωντανά ακόμη τα ζώα και πολλές έτρωγαν ωμές τις σάρκες». Λουκιανός, Διόνυσος, 1 - 2.

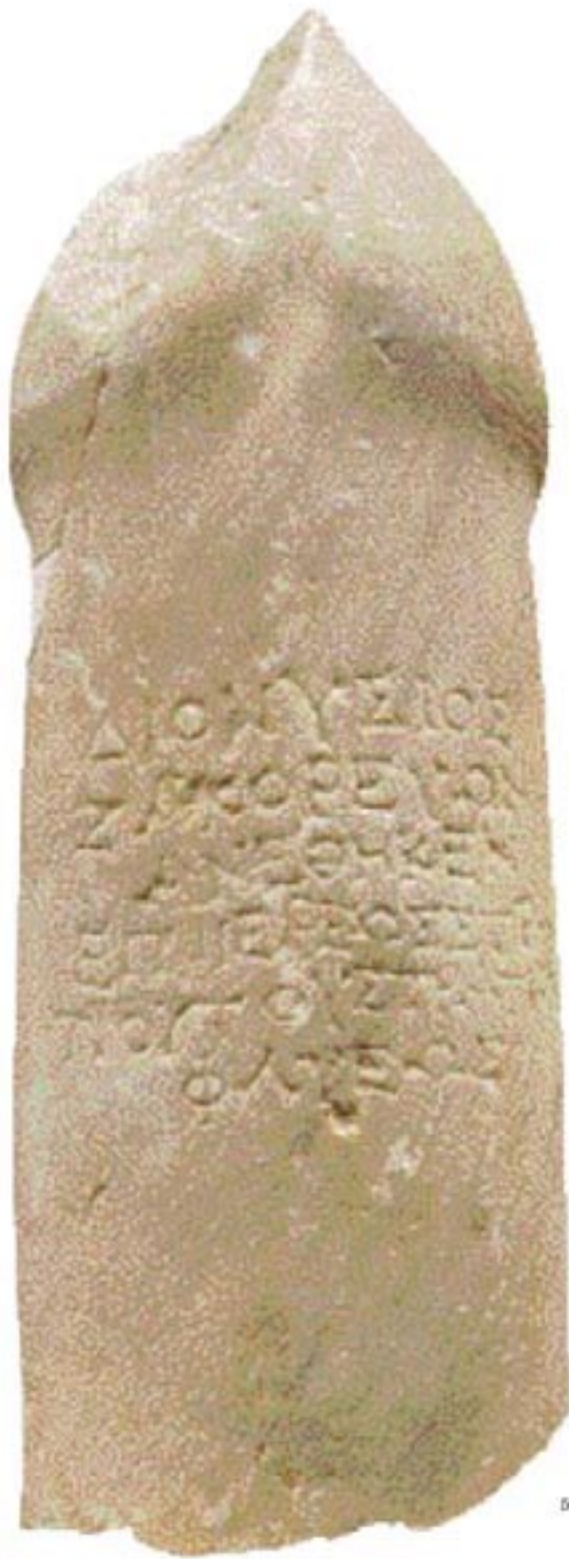

502

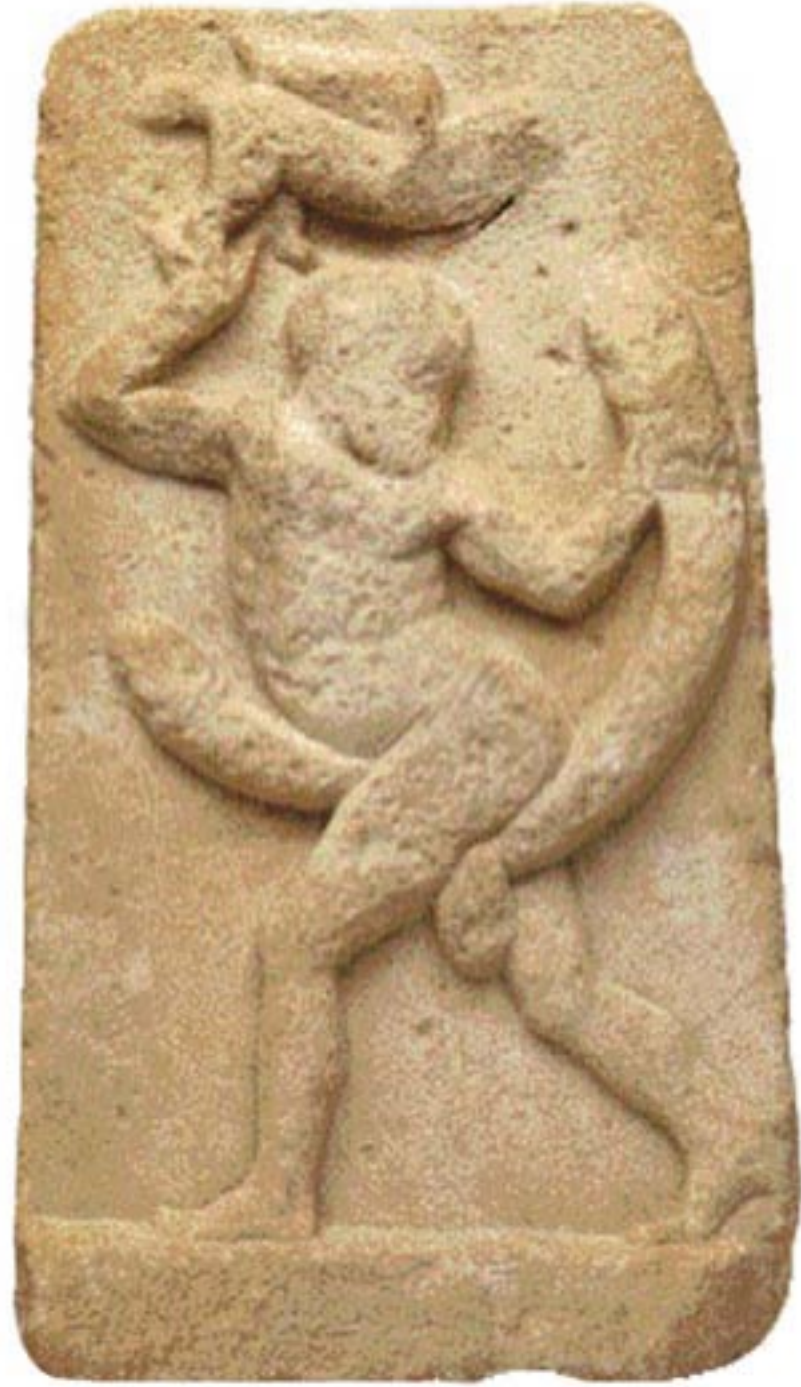

503

504

505

506

Μεγάλος αναθηματικός φαλλός και ανάγλυφο με Σειληνό που έχει δύο φαλλούς και κρατά έναν ζωόμορφο φτερωτό φαλλό. Στο κάτω ανάγλυφο ένας φτερωτός άνδρας προσπαθεί να προφυλάξει τα οπίσθιά του από έναν φτερωτό φαλλό που κατευθύνεται ορμητικά προς αυτό ακριβώς το σημείο.

507

508

509

510

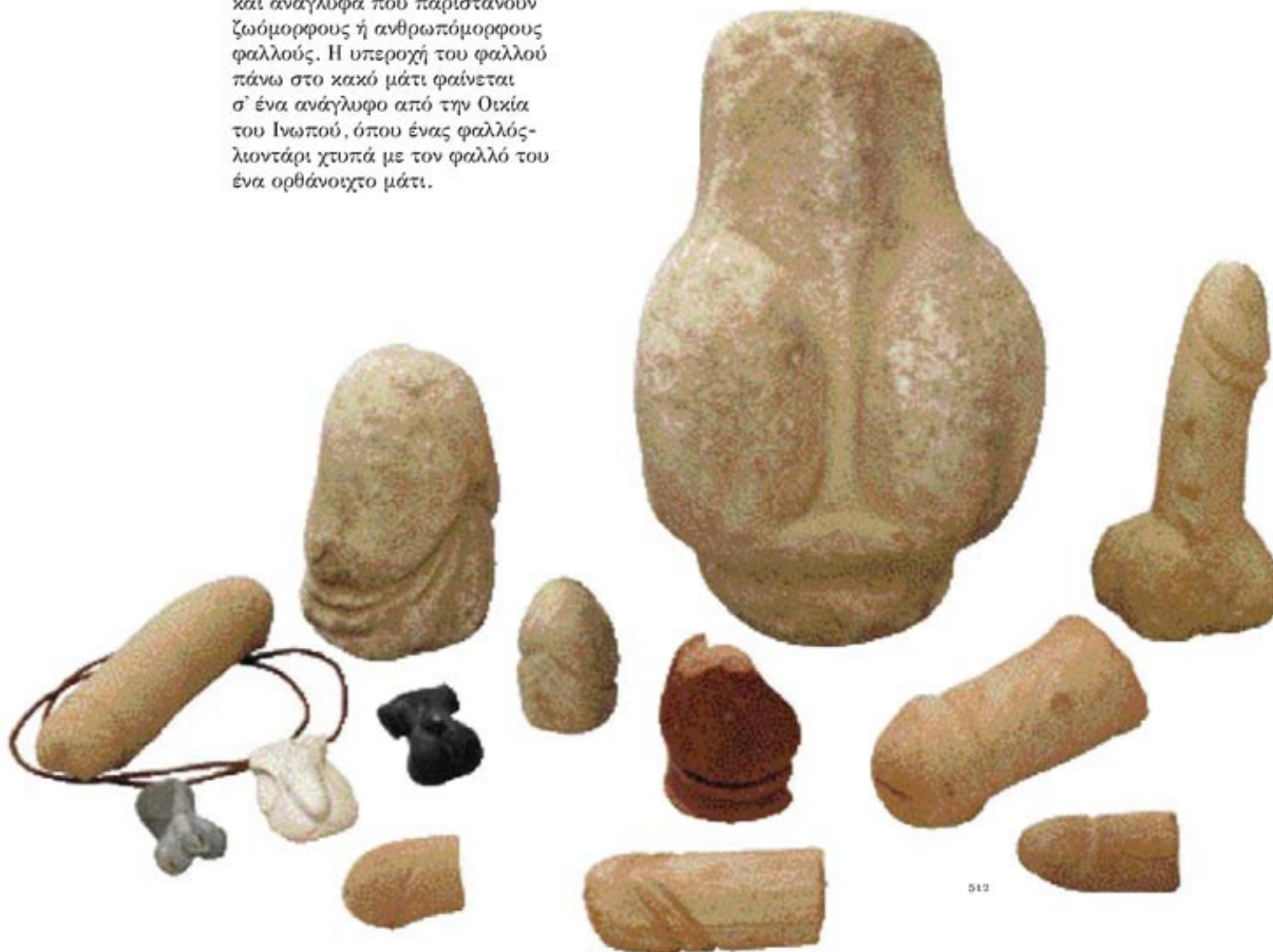
Ανάγλυφα με ζωόμορφους, φτερωτούς φαλλούς. Οι επιγραφές «τούτο σοί και τούτο έμοι», «τούτο έμοι και τούτο σοί» είναι ένα είδος φιλικού χαιρετισμού του οικοδεσπότη προς τον επισκέπτη. Το ειδώλιο του δύσμορφου ιθυφαλλικού άνδρα, που μεταφέρει τον τεράστιο φαλλό του με τη βοήθεια τροχού, είχε εισαχθεί από την Αλεξάνδρεια. Πρόκειται για προβασκάνιο που προστατεύει τους ενοίκους του σπιτιού από το κακό μάτι και τον φθόνο.

511

Στις κατοικίες βρέθηκαν πολλά φυλαχτά σε σχήμα φαλλού, πήλινα ή μαρμάρινα ομοιώματα φαλλών και ανάγλυφα που παριστάνουν ζωόμορφους ή ανθρωπόμορφους φαλλούς. Η υπεροχή του φαλλού πάνω στο κακό μάτι φαίνεται σ' ένα ανάγλυφο από την Οικία του Ινωπού, όπου ένας φαλλός-λιοντάρι χτυπά με τον φαλλό του ένα ορθάνοιχτο μάτι.

512

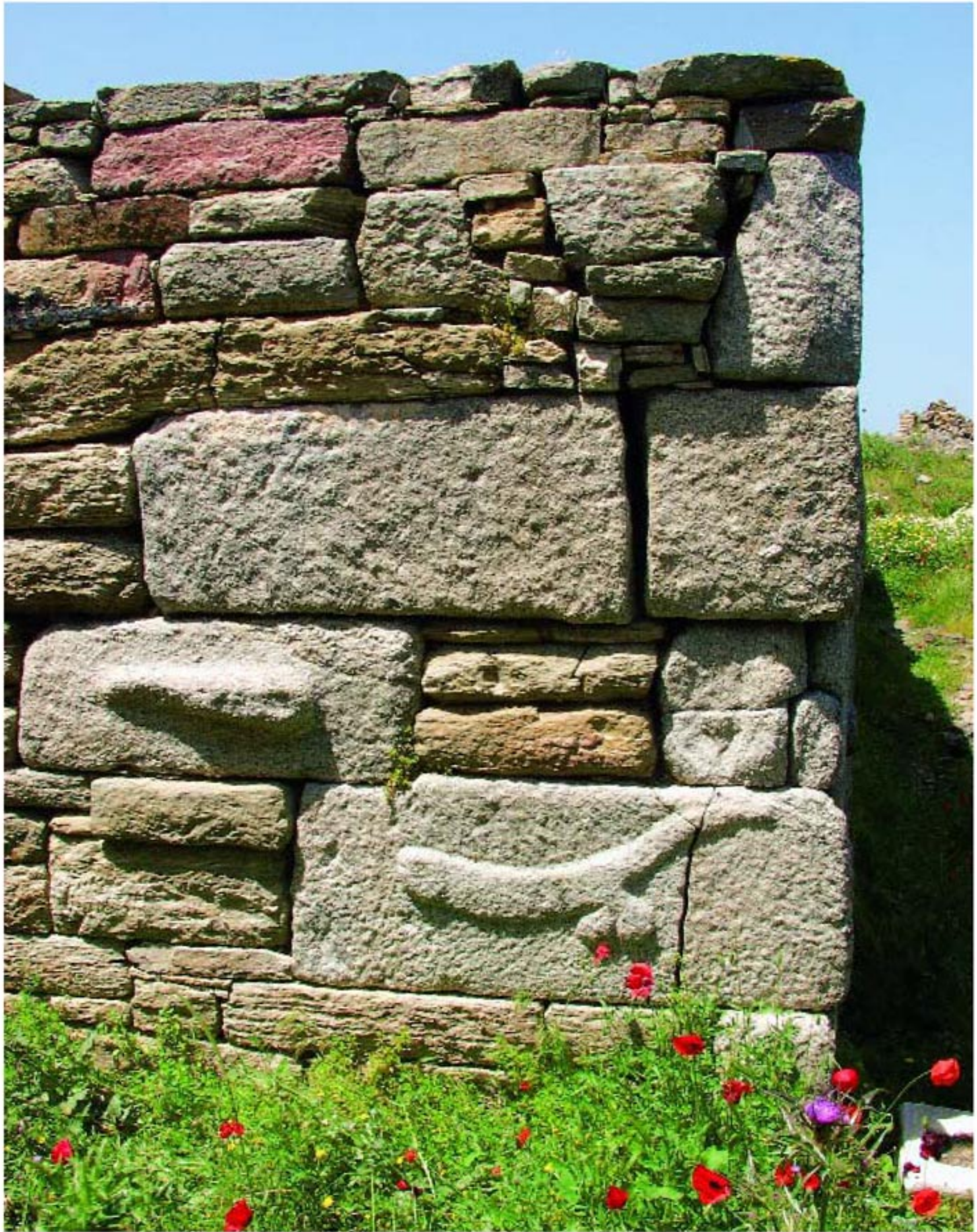
514

513

515

Στον τοίχο της Οικίας της Λίμνης ο αποτροπαϊκός φαλλός συνδυάζεται με το ρόπαλο του Ηρακλή, που κάνει ακόμη πιο σαφές το μήνυμα για το τι θα υποστεί ο επίδοξος εισβολέας.

Τα κύπελλα του κρασιού διακοσμούνται συχνά με ερωτικές παραστάσεις για την απόλαυση αυτού που πίνει και αυτών που κάθονται γύρω του. Τέτοιες παραστάσεις, σε συνδυασμό με το ποτό, επιτείνουν την απόλαυση, εξάπτουν, ερεθίζουν, υποδεικνύουν και διευκολύνουν τα έργα της Αφροδίτης, επειδή: «Η Αφροδίτη είναι τερπνότερη μαζί με τον Διόνυσο, κι είναι γλυκό το σμίξιμο των δυο. Αν χωριστούν ο ένας απ' τον άλλον, λιγότερη ευχαρίστηση δίνουν».¹⁹⁰

516

517

518

519

520

521

522

Οι περισσότερες ερωτικές παραστάσεις είναι πάνω στους λύχνους που συνοδεύουν και φωτίζουν τα έργα της Αφροδίτης.

*Εγώ, ο λύχνος ο αργυρός, που ο Φλάκκος χάρισε στην άπιστη τη Νάπη,
κι ήμουνα σύντροφος πιστός στα ερωτικά ξενύχτια τους,
τόρα πλάι στο κρεβάτι της μαραίνομαι και λιώνω
βλέποντας της επίορκης τα ερωτικά παιχνίδια.
Φλάκκε, και συ το ξέρω ξαγρυπνάς με τις βαριές σου σκέψεις
και μόλο που είμαστε μακριά, καίμε από το ίδιο πάθος.*

ΣΤΑΤΥΛΑΙΟΣ ΦΛΑΚΚΟΣ, 1ος αι. π.Χ.¹⁹¹

523

Τμήματα ρυτών του 2ου αι. π.Χ.
 Το ρυτό, ιερό σκεύος κοινωνίας
 από το οποίο πίνουν όλοι όσοι
 συμμετέχουν στη γιορτή του θεού,
 έχει σχήμα κέρατος που καταλήγει
 σε κεφάλι ή προτομή ενός ιερού
 ζώου (κριαριού, ταύρου, αλόγου,
 πάνθηρα κ.λπ.). Σ' αυτά τα ρυτά
 της Δήλου, που με τη δροσιά τους
 θυμίζουν αταξίες εφήβων, το ιερό
 ζώο έχει αντικατασταθεί από ζευγάρια
 που φιλιούνται ή κάνουν έρωτα.
 Πίνοντας κρασί από ένα τέτοιο
 κύπελλο οι συμποσιαστές επεδίωκαν
 ίσως τη μέθεξη όχι μονάχα με
 τον Διόνυσο, αλλά και με την Αφροδίτη.

524

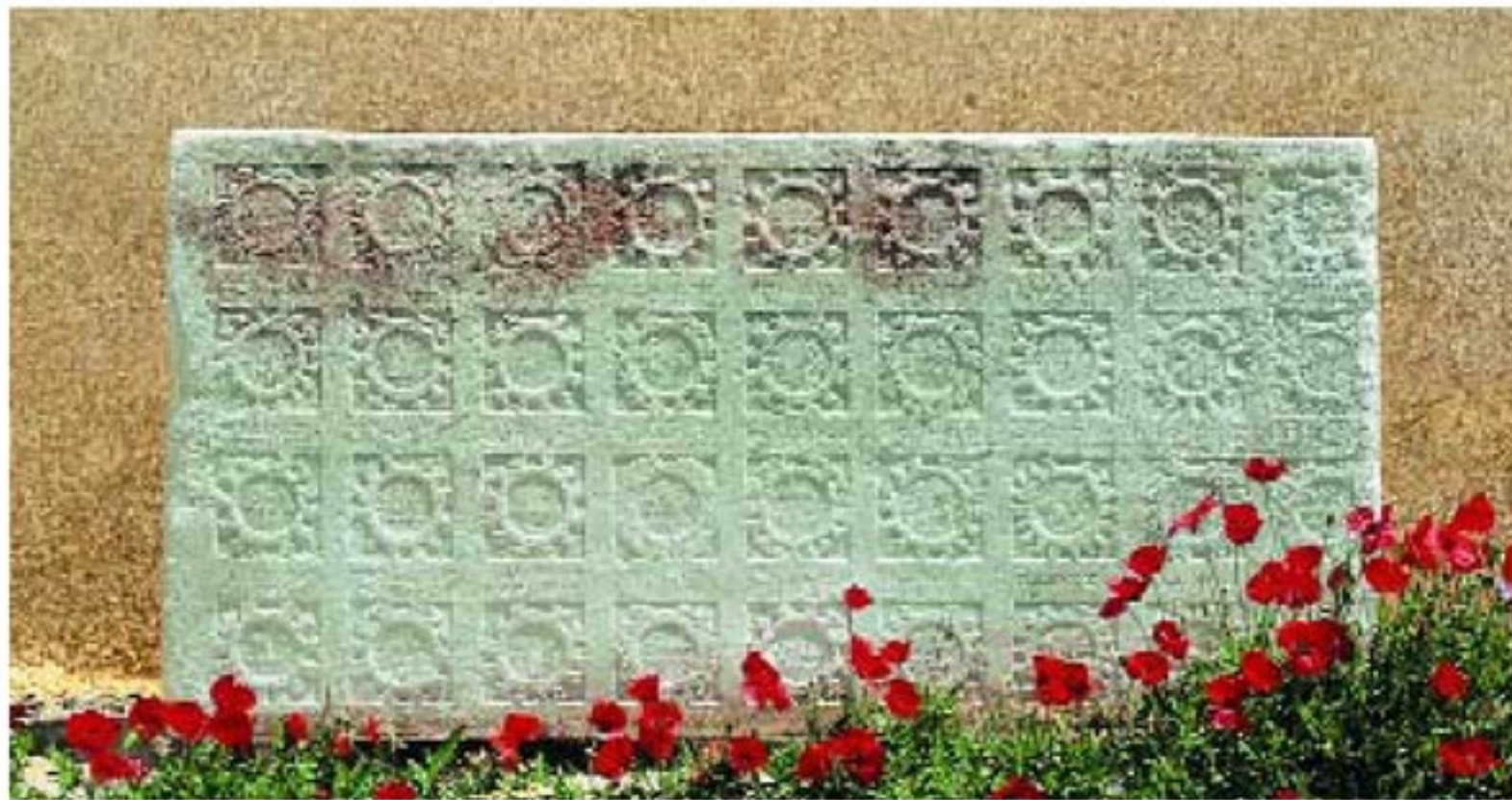

525

527

526

528

Η πόλη παρέχει τους απαραίτητους χώρους άθλησης και, τιμώντας τους επιτυχημένους αθλητές, ενθαρρύνει τους νέους να ασχοληθούν με τον αθλητισμό. Στο Γυμνάσιο βρέθηκαν Ερμαϊκές στήλες με κεφάλι του πρωταθλητή Ηρακλή, που προβάλλεται ως παράδειγμα, και στήλες με κεφάλια νικητών αθλητών. Στη βάση του αγάλματος (150-130 π.Χ.) του Μηνόδωρου, γιου του Γναίου από την Αθήνα, παριστάνονται τα στεφάνια που κέρδισε και αναφέρονται όλες οι νίκες του. Ο Μηνόδωρος, από τα εφηβικά του χρόνια, νίκησε πολλές φορές στο παγκράτιο και στην πάλη σε όλους τους επίσημους αγώνες της Ελλάδας, αλλά και του εξωτερικού.

520

530

531

532

533

534

Το Στάδιο διαμορφώθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι. π.Χ. με μεγάλες επιχώσεις της περιοχής και την κατασκευή ισχυρού αναλημματικού τείχους στα ανατολικά.

585

586

Κάτω από το Στάδιο είναι μια ακόμη, εν μέρει ανασκαμμένη, συνοικία της αρχαίας πόλης με ιδιωτικές κατοικίες και κατάλυμα για τη διαμονή των επισκεπτών, οι οποίοι μπορούσαν να απλώσουν το στρώμα τους στα χτιστά θρανία ή να πλαγιάσουν τυλιγμένοι με το μάτιό τους. Στο ισόγειο υπήρχε εστιατόριο και αποχωρητήριο, ίσως χώροι σταβλισμού ζώων, και λίγα μικρά υπνοδωμάτια γι' αυτούς που μπορούσαν να πληρώσουν παραπάνω. Περισσότερα υπνοδωμάτια υπήρχαν στον πρώτο όροφο, που έβλεπε στην εσωτερική αυλή.

537

Η Αγία Κυριακή, τυπική μυκονιάτικη εκκλησία, οικοδομήθηκε στις αρχές του 20ού αι. Η Αγία Κυριακή με έξι εκκλησίες έρχεται δωδέκατη στις προτιμήσεις των Μυκονιατών. Προηγούνται η Παναγία (71), ο Αϊ-Γιάννης (48), ο Αϊ-Γιώργης (46) και ο Αϊ-Νικόλας (28).

538

539

Μετά την καταστροφή του θεάτρου ο μαρμάρινος θρόνος της ορχήστρας μεταφέρθηκε στη Συναγωγή για να χρησιμοποιηθεί από τον αρχιερέα. Οι Ισραηλίτες της Δήλου δεν παραλείπουν να τονίσουν στις ελληνόγλωσσες επιγραφές τους ότι λατρεύουν τον Θεό στο όρος Γαριζείν, είναι δηλαδή Σαμαρείτες.

541

Τα καταστήματα στην εμπορική περιοχή ανατολικά του Ιερού έχουν μπροστά στοά για να προφυλάσσονται οι πελάτες από τη βροχή ή τον ήλιο. Κοντά στην Αγορά είναι ένας ναός αφιερωμένος ίσως στον Ερμή, προστάτη του εμπορίου. Ο πολυάσχολος Ερμής, προστάτης του Γυμνασίου, των αστυνόμων, των αγορανόμων, των οιοπωλών, των ελαιοπωλών και γενικά των εμπόρων, παριστάνεται πάντα γενειοφόρος σε Ερμαϊκές στήλες τοποθετημένες σε πολλά σημεία της πόλης, σε δρόμους, πλατείες, αγορές, σε ιδιωτικά και δημόσια κτήρια.

542

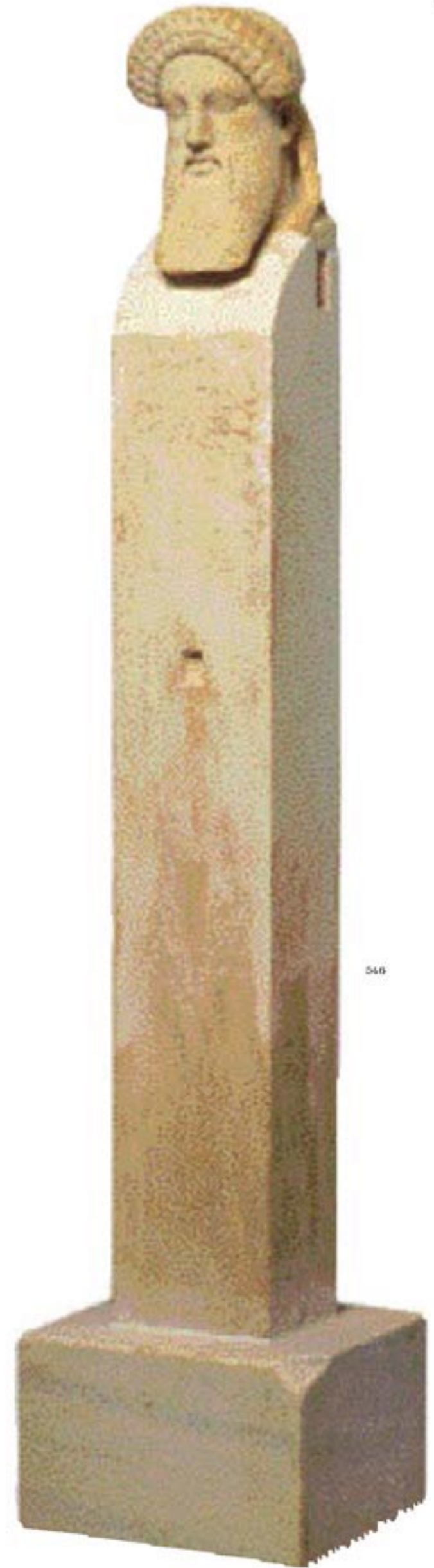
043

044

045

046

Εισάκουσέ με, Ἑρμῆ, ἀγγελιοφόρε τοῦ Διός, υἱέ τῆς Μαιίας,
 μέ τήν καρδιά τήν παντοδύναμη, ἀγωνιστικέ, ἀρχηγέ τῶν θνητῶν,
 εὐμενῆ, πολυμήχανε, ὦ ἀγγελιοφόρε ἀργοκτόνε,
 φτεροπέδιλε, φίλανδρε, προφήτη τοῦ λόγου στούς θνητούς,
 πού χαίρεσαι μέ τά γυμνάσματα καί μέ τίς δόλιες ἀπάτες, ὄφιοῦχε,
 ἐρμηνευτή τῶν πάντων, κερδέμπορε, λυσιμέριμνε,
 σύ πού κρατᾶς στά χέρια τό ἄμεμπτο ὄπλο τῆς εἰρήνης,
 Κωρυκιώτη, μακάριε, ὠφέλιμε, εὐγλωττε,
 ἀρωγέ στίς ἐργασίες, φίλε τῶν θνητῶν στίς ἀνάγκες,
 σύ μέ τό φοβερό τῆς γλώσσας ὄπλο τό σεβαστό στούς ἀνθρώπους·
 εἰσάκουσέ με πού εὐχομαι, παρέχοντας αἴσιον τέλος τοῦ βίου
 μέ ἐργασίες, χάρες τοῦ λόγου καί ἀναμνήσεις.

ΟΡΦΙΚΟΣ ὝΜΝΟΣ, 6ος αἰ. π.Χ.¹⁹⁶

547

Ο ναός της Αφροδίτης, ανάθημα του Δήλιου άρχοντα Στησίλεω το 305/4 π.Χ. Μπροστά στο ναό σώζονται τα λείψανα του βωμού της θεάς, στον οποίο ακόμη σήμερα αφήνουν προσφορές, συνήθως λουλούδια ή φρούτα.

Μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους ο Πάνας, οι Σάτυροι και οι Κένταυροι δεν έχουν θηλυκά όντα στον κόσμο τους, γι' αυτό επιτίθενται σε θνητές γυναίκες και αγόρια, σε μαινάδες, νύμφες και θεές, πραγματώνοντας έτσι τις ανδρικές ερωτικές φαντασιώσεις. Στο σύμπλεγμα αυτό, αφιέρωμα του Βηρύτιου Διονυσίου Ζήνωνος στους «πατρώους θεούς», ο ιθυφαλλικός Πάνας αιφνιδιάζει την Αφροδίτη στο λουτρό της. Ένας ιπτάμενος Έρωτας προσπαθεί να τον σπρώξει μακριά, η θεά ετοιμάζεται να τον χτυπήσει με το σανδάλι της, αλλά και οι δύο χαμογελούν. 150 - 125 π.Χ.

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

Αγάλματα και αγαλμάτια της Αφροδίτης που βρέθηκαν σε σπίτια της Δήλου, 2ος - 1ος αι. π.Χ. Η Αφροδίτη, η ενσάρκωση της χαράς της ζωής, ήταν η πιο δημοφιλής θεότητα στην ελληνιστική Δήλο, πολύ πιο δημοφιλής από τον Απόλλωνα και την Άρτεμη. Είναι η θεά που χαίρεται να ταραξεί τα ήρεμα νερά της αρετής, φωτίζοντας και αποκαλύπτοντας τις πιο κρυφές γωνιές της ανθρώπινης ψυχής, τα πιο κρυφά πάθη του σώματος. Η πρώτη και η μόνη θεά που αποδέχεται τον άνθρωπο σαν μια ολότητα, που αποτελείται από σώμα και ψυχή, αγαπά και ευλογεί με την παρουσία της εξίσου και τα δύο.

Ουράνια, πολυύμνητη, φιλομειδής Ἀφροδίτη,
θαλασσογέννητη, γεννήτρια θεά, νυχτογλεντήστρα, σεμνή,
νυχτερινή, προξενήτρα, δολοπλόκα μητέρα τῆς Ἀνάγκης
γιατί ἀπό σένα γίνονται τά πάντα, καί ὑπέταξες σύ τόν κόσμο
καί κυριαρχεῖς στά τρία μερίδια, γενῶς τά πάντα,
ὅσα στόν οὐρανό ὑπάρχουν καί στήν πολύκαρπη τή γῆ
καί στόν βυθό τῆς θάλασσας, σεμνή παρακαθήμενη τοῦ Βάκχου,
πού τέρπεσαι στίς εὐωχίες, νυμφοστολίστρα μητέρα τῶν
Ἑρώτων,
μέ Πειθῷ ἡδονοπλάγιαστη, κρυφή, χαριτοδότρια,
φανερή, καί ἀφανής, ὠραιοπλόκαμη, εὐπατέρεια,
ὦ νυμφική σύνδειπνη θεῶν, σκηπτοῦχα, λύκαινα
τεκνοδότρα, ἀνδρόφιλη, περιπόθητη, ζωοδότειρα,
ἐσύ πού τούς ἀνθρώπους ἔξευξες μέ ἀνάγκες ἀχαλίνωτες
καί τό πολυάριθμο γένος τῶν ζώων μέ θέλγητρα ἐρωτομανῆ.

ΟΡΦΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ, 6ος αἰ. π.Χ.¹⁸⁰

061

062

Στη Δήλο, όπως και στην Κνίδο, η Αφροδίτη λατρευόταν ως Εϋπλοία, αυτή δηλαδή που κάνει τα πλοία καλοτάξιδα. Από τους Σύριους και τους άλλους ανατολίτες κατοίκους του νησιού λατρευόταν ως Αγνή Αφροδίτη, Ασάρτη Παλαισινή, Αφροδίτη Ουρανία, Ίσις Αφροδίτη Δικαία, Ίσις Σώτειρα Ασάρτη Αφροδίτη Εϋπλοία. Η θαλασσογέννητη Αφροδίτη, εκτός από θεά του έρωτα, ήταν επίσης η θεά-προστάτις των ναυτικών και σ' αυτήν απευθύνουν τις ευχαριστήριες προσευχές τους όσοι σώθηκαν από τρικυμίες ή πειρατές.

503

504

Τα περισσότερα αγαλμάτια της Αφροδίτης είναι αντίγραφα και παραλλαγές της Κνιδίας Αφροδίτης του Πραξιτέλη, που παρίστανε τη θεά γυμνή στο λουτρό της. Ο Πλίνιος αναφέρει πως δεν ήταν απλώς το καλύτερο έργο του Πραξιτέλη, αλλά και ολόκληρου του κόσμου κι ότι πολλοί πήγαιναν στην Κνίδα μόνο για να το δούν. Σ' ένα ελληνιστικό επίγραμμα η ίδια η θεά απορεί: «Απ' όσο ξέρω, μόνο ο Πάρις, ο Αγκίσσης και ο Άδωνις με έχουν δει γυμνή. Αλλά τότε πώς με αναπαράστησε τόσο πιστά ο Πραξιτέλης»

505

566

567

568

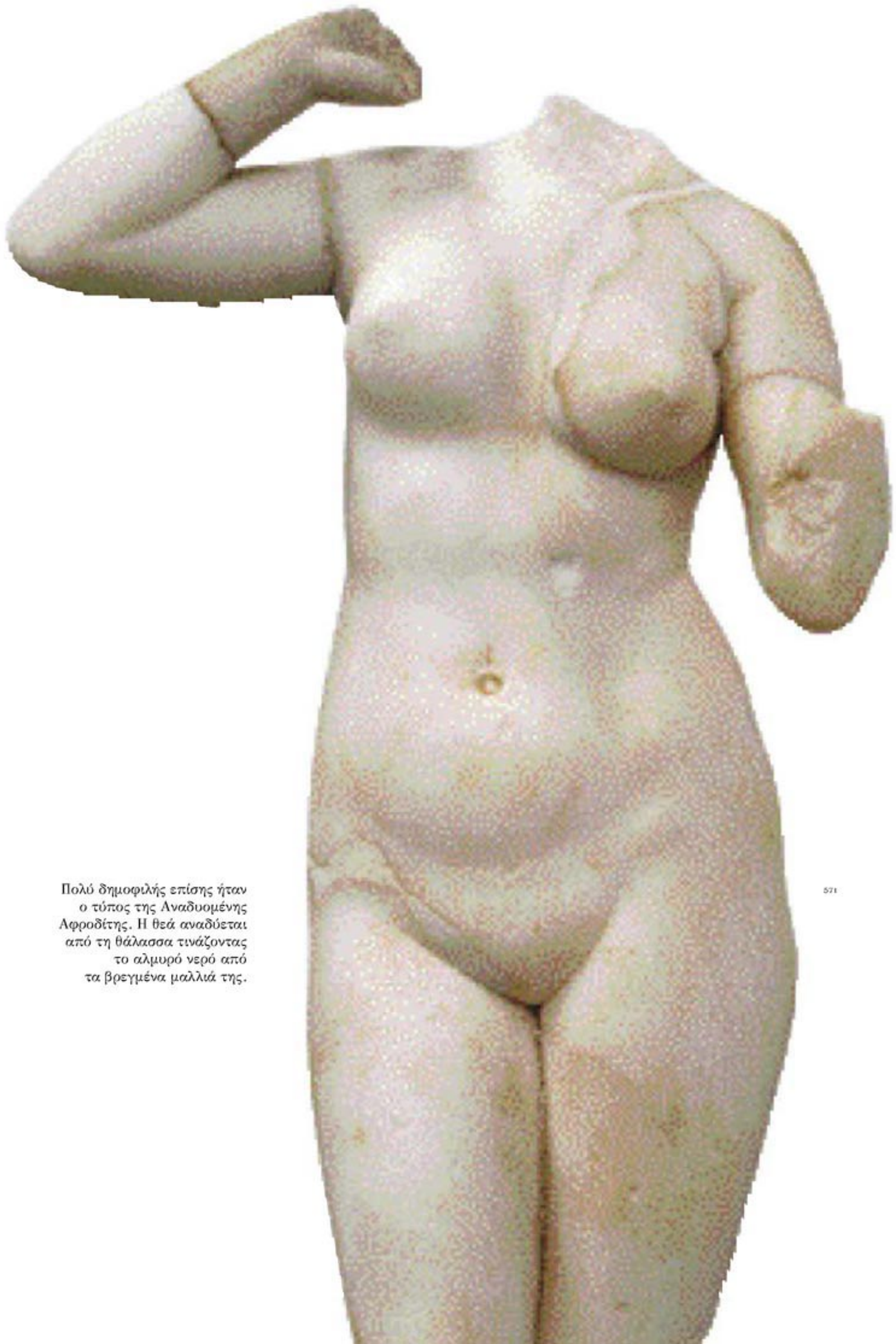

569

570

Πολύ δημοφιλής επίσης ήταν ο τύπος της Αναδυομένης Αφροδίτης. Η θεά αναδύεται από τη θάλασσα τινάζοντας το αλμυρό νερό από τα βρεγμένα μαλλιά της.

572

573

Πολλά ειδώλια και αγαλμάτια παριστάνουν την Αφροδίτη να σκίβει προσπαθώντας να λύσει το σανδάλι της, στάση που προβάλλει όλα τα θέλητρα της θεάς.

Κεφάλια από αγάλματα
και ειδώλιο της Αφροδίτης.
Τέλη 2ου - αρχές 1ου αι. π.Χ.

574

575

576

Ο Έρωτας λατρεύεται από τους εφήβους του Γυμνασίου, αλλά δεν έχει δικό του Ιερό. Στα αγαλμάτια και στα σφραγίσματα της Δήλου εμφανίζεται με τη μορφή που ήταν γνωστός στους ελληνοιστικούς χρόνους: ένα φτερωτό αγόρι εξοπλισμένο με φαρέτρα και βέλη, πονηρό, άτακτο και σκληρό, που δοκιμάζει θεούς και ανθρώπους.

Σε εκατοντάδες από τα σφραγίσματα που βρέθηκαν στην Οικία των Σφραγισμάτων παριστάνονται οι δραστηριότητες του Έρωτα. Ο Έρωτας εμφανίζεται με μουσικά όργανα ή θεατρικά προσωπεία, στήνει τρόπαια, βασανίζει τον Ηρακλή και παλεύει με τον Αντέρωτα. Οι περισσότερες παραστάσεις δείχνουν αλληγορικά τα πάθη της Ψυχής, η οποία παριστάνεται είτε ως νεαρή κόρη είτε ως νύμφη-πεταλούδα. Ο Έρωτας την παρακολουθεί, την κυνηγά, προσπαθεί να τη δελεάσει, τη συλλαμβάνει, την αγκαλιάζει και τη φιλά, την κατευθύνει και την κυβερνά ή τη βασανίζει, τη σιγοκαίει, την ψύχει, τη χτυπά, τη σουβλίζει και τη σιγοφήνει.

585

586

587

588

593

594

595

596

601

602

603

604

605

Ἐπικαλοῦμαι τόν μεγάλο, ἀγνό, ἐράσμιο, γλυκύ Ἔρωτα,
τόν εὐτοξόν, τόν φτερωτό, τόν πυρόδρομο, τόν ταχύ σέ ὀρμή,
πού παίζει μέ τοὺς θεοὺς καί τοὺς θνητοὺς ἀνθρώπους,
τόν ἐπιδέξιο, τόν δίφυλο, τῶν πάντων πού κατέχει τά κλειδιά,
τοῦ οὐρανοῦ αἰθέρος, τῆς θάλασσας, τῆς γῆς, κι ὅσες πνοές
στοὺς θνητοὺς παντογόνες τρέφει ἡ γλοόκαρπη θεά,
κι ὅσες ὁ εὐρύχωρος Τάρταρος ἔχει κι ὁ θαλασσόγδουπος πόντος·
γιατί μόνον ἐσύ κρατᾶς τό πηδάλιον ὅλων αὐτῶν.

ΟΡΦΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ, 6ος αἰ. π.Χ.¹⁰⁰

006

Ο Ερμαφρόδιτος, γιος της Αφροδίτης και του Ερμή, κληρονόμησε την τέλεια ομορφιά και των δύο γονέων του. Οι παραστάσεις του Ερμαφρόδιτου είναι ιδιαίτερα αγαπητές στην Αλεξάνδρεια και στη Δήλο, πόλεις με μεγάλη ελευθερία έκφρασης, στις οποίες, εξαιτίας του έντονα κοσμοπολίτικου χαρακτήρα τους, τα πρότυπα κοινωνικής συμπεριφοράς δεν ήταν τόσο αυστηρά και ο καθένας μπορούσε να ακολουθήσει τις επιθυμίες της καρδιάς του.

000

007

008

010

011

Ο Πρίαπος, γιος της Αφροδίτης και του Διονύσου, ήταν θεός προστάτης των κήπων, των αγρών, των αμπελιών, των κοπαδιών, των μελισσών. Ο τεράστιος φαλλός του προβάλλεται ως σύμβολο ευγονίας και αφθονίας.

012

013

014

Η Οικία των Ερμών είναι μια πλούσια κατοικία του 2ου αι. π.Χ. που αναπτύσσεται κλιμακωτά σε τέσσερα επίπεδα.

015

016

Πλάι στον πήλινο λουτήρα σώζονται τα μαρμάρινα πόδια ενός θρανίου στο οποίο ακουμπούσαν οι λουόμενοι τα ρούχα τους. Οι Ερμαϊκές στήλες που βρέθηκαν στο αίθριο έδωσαν και το όνομα στο κτήριο. Το άγαλμα της Νύμφης ήταν τοποθετημένο σε μια κόγχη, λαξευμένη στον φυσικό βράχο που αναβλύζει νερό. Ο καταρράκτης των μικρών πτυχών του ιματίου παραπέμπει στην ιδιότητα της νύμφης ως θεότητας του υγρού στοιχείου και δείχνει την αγάπη των Δηλίων για κομψά και διακοσμητικά έργα.

017

018

Λίθριο κατοικίας στην περιοχή του Ιωπού.

020

Στο Σαμοθράκειον, ιερό αφιερωμένο στους Μεγάλους Θεούς της Σαμοθράκης, τους Κάβειρους, οι οποίοι αργότερα ταυτίστηκαν με τους Διόσκουρους, οικοδομήθηκε το 102/1 π.Χ. το Μνημείο του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη Ευπάτορα με αγάλματα του ίδιου και των στρατηγών του.

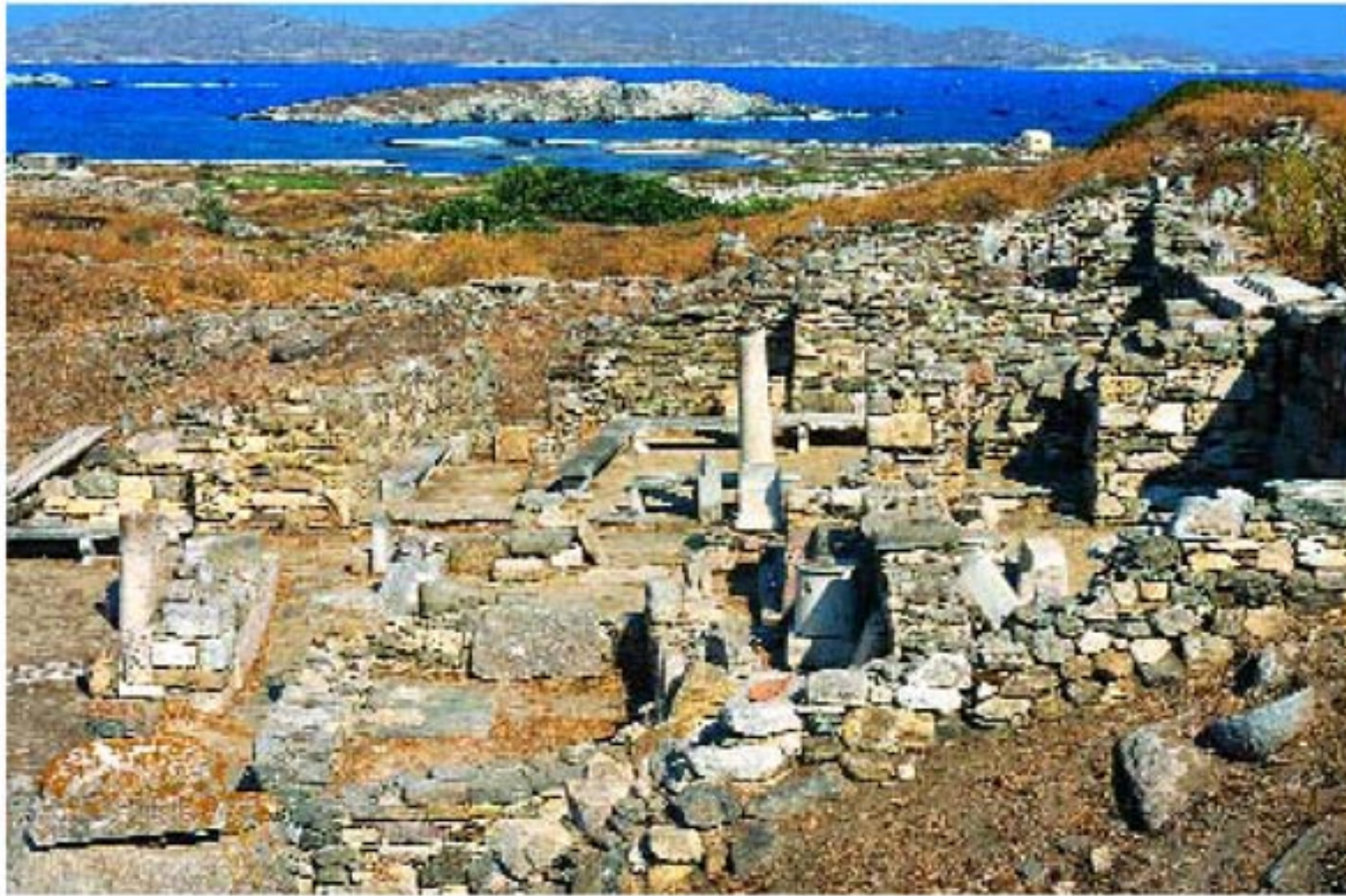

021

022

023

Η υπόγεια κρύπτη του Σαραπειείου Α' γέμιζε, μέσω του Ινωπού ποταμού, με τα ιερά νερά του Νείλου για τους απαραίτητους εξαγνιστικούς καθαρισμούς.

024

Ὁ ἱερεὺς Ἀπολλώνιος ἀνέγραψεν κατὰ πρόσταγμα τοῦ θεοῦ· ὁ γὰρ πάππος ἡμῶν Ἀπολλώνιος, ὢν Αἰγύπτιος ἐκ τῶν ἱερέων, τὸν θεὸν ἔχων παρεγένετο ἐξ Αἰγύπτου θεραπεύων τε διετέλει καθὼς πάτριον ἦν ζῶσαι τε δοκεῖ ἔτη ἐνενήκοντα καὶ ἑπτὰ. Διαδεξαμένου δὲ τοῦ πατρός μου Δημητρίου ἀκολούθως τε θεραπεύοντος τοὺς θε[ο]ύς, δία δὲ τὴν εὐσέβειαν ἐστεφανώθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰκόνι χαλκῆ ἢ ἀνάκειται ἐν τῷ ναῶ τοῦ θεοῦ· ἔτη δὲ ἐβίωσεν ἐξήκοντα καὶ ἑν. Παραλαβόντος δὲ μου τὰ ἱερά καὶ προσκαθημένου ταῖς θεραπείαις ἐπιμελῶς, ὁ θεὸς μοι ἐχρημάτισεν κατὰ τὸν ὕπνον ὅτι Σαραπιεῖον δεῖ αὐτῷ ἀναδειχθῆναι ἴδιον καὶ μὴ εἶναι ἐν μισθωτοῖς καθὼς πρότερον, εὐρήσειν τε τόπον αὐτὸς οὐ δεῖ ἐδρασθῆναι σημαεῖν τε τὸν τόπον. Ὅ καὶ ἐγένετο. Ὅ γὰρ τόπος οὗτος ἦν κόπρου μεστὸς ὃς προεγέγραπτο πωλούμενος ἐν βιβλιδίῳ ἐν τεῖ διόδῳ τῆς ἀγορᾶς· τοῦ δὲ θεοῦ βουλομένου συνετελεσθῆ ἢ ὠνή κατεσκευάσθη τε τὸ ἱερόν συντόμως ἐν μηνσὶν ἕξ. Ἀνθρώπων δὲ τινῶν ἐπισυστάτων ἡμῖν τε καὶ τῷ θεῷ καὶ ἐπενενκάντων κρίσιν κατὰ τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐμοῦ δημοσίαν, τί χρῆ παθεῖν ἢ ἀποτεῖσαι, ἐπηγγέλματο δ' ἐμοὶ ὁ θεὸς κατὰ τὸν ὕπνον ὅτι νικήσομεν. Τοῦ δ' ἀγῶνος συνετελεσθέντος καὶ νικησάντων ἡμῶν ἀξίως τοῦ θεοῦ, ἐπαινοῦμεν τοὺς θεοὺς ἀξίαν χάριν ἀποδιδόντες. Γράφει δὲ καὶ Μαίιστας ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην...

Μια πολύστιχη επιγραφή, χαραγμένη σε μικρό μαρμάρινο, κίονα, διηγείται με πολλές λεπτομέρειες τον ερχομό του Σάραπι στη Δήλο και τις δυσκολίες που συνάντησε ο ἱερέας του για να ιδρύσει το ἱερό σ' αυτό τον χώρο.

026

028

Ημίεργο άγαλμα, αγαλμάτιο και κεφαλή από αγαλμάτιο του Σάραπι. 2ος - 1ος αι. π.Χ.

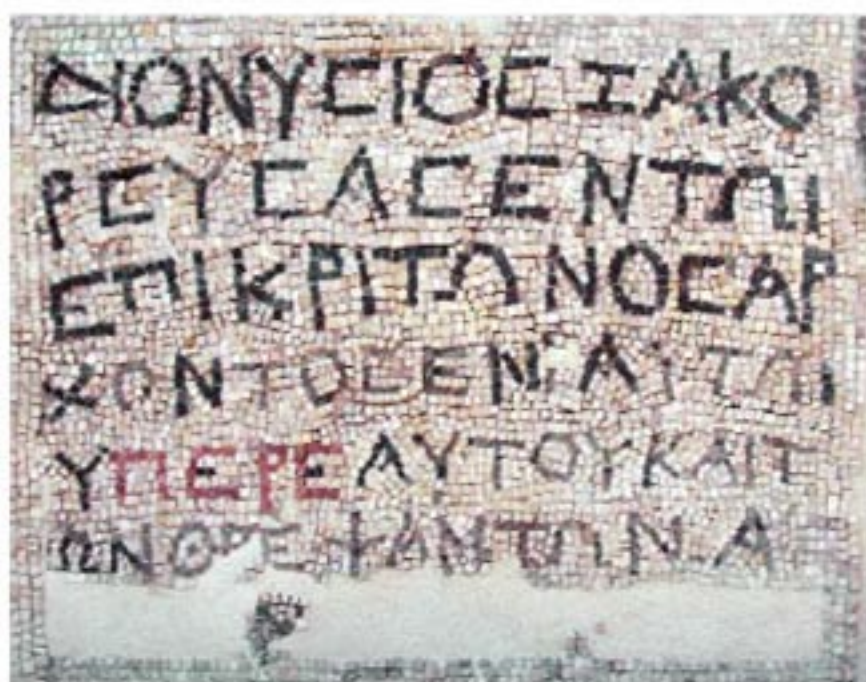

027

629

630

Οι γκρεμισμένοι τοίχοι του Ιερού των Συρίων θεών επιτρέπουν μια εξαιρετική θέα στο Ιερό και τη Ρήγεια. Στο στενό πέρασμα ανάμεσα στα δύο νησιά είναι οι βραχονησίδες Μικρός και Μεγάλος Ρεματιάρης. Στο Ιερό λατρεύονταν η Ατάργατη, που ταυτίστηκε με την Αφροδίτη, και ο σύντροφός της Άδαδος, θεός συγγενικός με τον Δία. Σύμφωνα με τις επιγραφές που υπάρχουν στα ψηφιδωτά δάπεδα, οι εξέδρες αφιερώθηκαν από τους Αθηναίους Φορμίωνα και Μίδα. Το ψηφιδωτό πλάι αναφέρει ένα άλλο ανάθημα στους θεούς που έγινε από τον ζάχορο (νεωχόρο) Διονύσιο για τον ίδιο και τους θετούς του γονείς.

631

Ο ναός της Ίσιδας οικοδομήθηκε τον 2ο αι. π.Χ. και επισκευάστηκε γύρω στο 135 π.Χ. από τους Αθηναίους. Στα πόδια του λατρευτικού αγάλματος, ανάθημα των Αθηναίων το 128/7 π.Χ., ακόμη σήμερα αφήνουν λουλούδια και προσφορές. Μπροστά στο ναό σώζεται σε καλή κατάσταση ο ψηλός βωμός της θεάς. Ο Πλούταρχος και ο Διόδωρος αποδίδουν στην Ίσιδα ελληνική καταγωγή, θεωρώντας την κόρη του Κρόνου και της Ρέας, και στο άγαλμα αυτό εμφανίζεται εντελώς ελληνοποιημένη.

632

633

Ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων Ἴσιδι
 ἐπὶ ἐπιμελητοῦ τῆς νήσου Ἀμμωνίου Ἀναφλυστίου καὶ τῶν ἐπὶ
 τὰ ἱερά - - -|είδου Αἰξωνέως καὶ Μενάνδρου Φιλαΐδου, ἱερέως δὲ τοῦ Σεράπιδος
 Εὐθυμάχου τοῦ Ἑρμοχάρου ἐκ Κεραμέων.

635

Αιγυπτιακό αγαλμάτιο της Ίσιδας που φορεί εφαρμοστό λινό φόρεμα και κρατά σχηματικό άνθος με καμπύλο μίσχο. Σύμφωνα με την τρίστηλη ιερογλυφική επιγραφή που υπάρχει στο πίσω μέρος αφιερώθηκε από τη μουσικό Νεσνεφτύς και προέρχεται από τη Σάιτις. Αρχές 3ου αι. π.Χ.

Αριστερά το άγαλμα της Αθηναίας Διοδώρας, κόρης του Ηφαιστίωνα. Αφιερώθηκε από τους γιους της Μηνόδοτο και Ηφαιστίωνα στον Σάραπι, την Ίσιδα, τον Άνουβι και τον Αρποκράτη.

637

Ανάγλυφο και τμήμα λύχνου με παράσταση Ίσιδας Πελαγίας. Η θεά, ντυμένη με μακρύ χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος, στέκεται στην πρόρα πολεμικού πλοίου με τα πόδια ανοιχτά για να αντιστέκεται στη δύναμη του ανέμου. Με τα δυο της χέρια και με το αριστερό της πόδι κρατά το μιάτιό της ανοιχτό στον άνεμο, έτσι που το σώμα της γίνεται ιστός, τα χέρια της κεραία και το μιάτιό της ιστίο του караβιού. Το ανάγλυφο χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ. και ο λύχνος στον 2ο αι. μ.Χ.

636

638

639

Δύο αγαλμάτια της Ίσιδας με τον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο κάτω από το στήθος. 2ος - 1ος αι. π.Χ.

040

Χάλκινο σείστρο, μουσικό όργανο που χρησιμοποιούσαν στις τελετές της Ίσιδας. Η θεά με τον ήχο του σείστρου ρύθμιζε την άμπωτη και την παλίρροια του Νείλου. 2ος - 1ος αι. π.Χ.

041

Διογένης Διογένους Ἀντιο-
χεύς Ίσιδι ἐπη-
κόφω εὐχὴν.

042

Ίσιδωρος Ίσιδώρου Ἀθηναῖος Ίσιδι
Εὐπλοία, ἐφ' ἱερέως Ἀπολλοδώρου
Κρωπίδου.

043

Χάλκινο προσωπείο θεοποιημένου ποταμού –ίσως του Νείλου– από τα πυκνά γένια του οποίου τρέχει νερό. Το προσωπείο ήταν τμήμα κάδου που περιείχε αγιασμένο νερό για τις τελετές της Ίσιδας. 2ος αι. π.Χ.

044

Η Τύχη, θεά της σύμπτωσης, του απρόβλεπτου και του απροσδόκητου, βαθμιαία έγινε η θεά της ευτυχίας των πόλεων και των ανθρώπων. Το πλήθος των αγαλματιών που βρέθηκε στις κατοικίες δείχνει τη μεγάλη δημοτικότητα της θεάς και στη Δήλο, χαρακτηριστικό σημείο των καιρών. Στο Ιερό της Αγαθής Τύχης, που είναι πολύ κοντά στο Ιερό των Αιγυπτίων θεών, υπήρχε άγαλμα της Αρσινόης Β' Φιλαδέλφου, αδελφής και συζύγου του Πτολεμαίου Β', η οποία παριστανόταν με κέρασ Αμάλθειας ως Αγαθή Τύχη.

646

647

648

649

650

651

652

Η Τύχη κρατά στο αριστερό της χέρι κέρας Αμάλθειας, σύμβολο αφθονίας και πλούτου, και στο δεξί ράβδο ή το πηδάλιο με το οποίο κατευθύνει και κυβερνά την ανθρώπινη μοίρα. Συχνά ταυτίζεται με την Ίσιδα και παριστάνεται με μάτιο δεμένο στον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο.

653

654

655

656

657

008

Ο αιγυπτιακός θεός Όρος ήρθε στη Δήλο ως Αρποκράτης ακολουθώντας τη μητέρα του την Ίσιδα. Σαν προστάτης του σπιτιού και των ενοίκων του παριστάνεται συχνά σε αγάλματα, Ερμαϊκές στήλες, κοσμήματα και ειδώλια, ως ένα χαμογελαστό αγόρι με κέρασ αφθονίας και το δάκτυλο στο στόμα, κίνηση που οι Έλληνες θεώρησαν σαν σημείο σωπής και εχεμύθειας.

009

Ο Άνουβις είναι ο φύλακας των τάφων και ο ψυχοπομπός και αυτόν επικαλούνται για τους νεκρούς αγαπημένους. Οδηγεί τις ψυχές, που έχουν ήδη δικαστεί και έχουν βρεθεί καθαρές, στον Όσιρι για να ζυγιστεί η καρδιά τους. Πιστός στην οικογένεια, ακολούθησε την εξόριστη Ίσιδα στα έλη του Δέλτα και ταρίχευσε τον νεκρό Όσιρι.

000

Ο αρχαιότερος ναός της Ήρας (αρχές του 7ου αι. π.Χ.) διατηρήθηκε με ευλάβεια κάτω από το υπερυψωμένο δάπεδο του μεγαλοπρεπέστερου, μεταγενέστερου ναού, που οικοδομήθηκε γύρω στο 500 π.Χ. Μέσα και πίσω από τον αρχαιότερο ναό θάφτηκαν τα παλαιότερα αφιερώματα στη θεά, περίπου 1.200 αγγεία και ειδώλια.

062

Η Ήρα, ωραία όσο η Αθηνά και η Αφροδίτη, ώστε να διεκδικεί το μήλο του Πάρι, σεμνή, πιστή και αφοσιωμένη σύζυγος, παριστάνεται πάντα ως σεβαστή δέσποινα καθισμένη σε θρόνο. Οι λόγοι των Ιεροποιών αναφέρουν δαπάνες για την ετήσια κόσμηση και επιχρύσωση δύο αγαλμάτων στο Ηραίο και πιθανόν πλάι της ήταν το άγαλμα του Δία, όπως παριστάνονται σε αρχαϊκό ειδώλιο που βρέθηκε εκεί. Μπροστά στα αγάλματα ήταν δύο μαρμάρινα τραπέζια για τις προσφορές των πιστών.

063

004

005

006

Ειδώλια ένθρονης θεάς, το πιθανότερο της Ήρας. Στο τελευταίο Δίαι και Ήρα. 6ος αι. π.Χ.

007

Ειδώλιο κόρης που κρατεί
 περιστέρι και έχει δύο πλατιές
 ταινίες επικολλημένες στα πλάγια
 (Αφροδίτη ή λάτρις) και δύο ειδώλια
 μισοξαπλωμένου συμποσιαστή
 με κέρας (Διόνυσος;). 6ος αι. π.Χ.

008

Αρωματοδοχεία σε σχήμα
σειρήνας, κορών που φέρνουν
περιστέρι, γονατισμένου
κούρου και προτομές θεάς.
6ος αι. π.Χ.

Προτομές θεάς, πιθανόν
της Ήρας, που διατηρούν
έχνη της αρχικής πολύχρωμης
διακόσμησης. 6ος αι. π.Χ.

672

Οινοχόες και ρόδι (τέλος 8ου αι. π.Χ.), διακοσμητικό πινάκι (6ος αι. π.Χ.) και σχεδιαστική αναπαράστασή του από τον Γιώργη Πολικαντριώτη.

673

074

Χιακός κρατήρας (600 - 575 π.Χ.)
και σχεδιαστική αναπαράστασή του
από τον Γ. Πολικαντριώτη.

075

Ροδιακό πινάκιο και οινοχόη και παριανό πινάκιο με παράσταση φτερωτού φαλλού (7ος αι. π.Χ.).

076

677

678

Ροδιακός αμφορίσκος και κορινθιακή πρόχους, 7ος - 6ος αι. π.Χ.

670

680

Τρεις εικόνες της Πότνιας Θηρών, της Δέσποινας των Ζώων, παλαιότερης θεάς του κυνηγιού που ταυτίστηκε αργότερα με την Άρτεμη (τέλος 7ου αι. π.Χ.). Το πινάκιο ανασυγκροτήθηκε και συμπληρώθηκε από ελάχιστα τμήματα από τον Γιώργη Πολικαντριώτη. Ο ίδιος έκανε και τη σχεδιαστική αναπαράσταση του αλάβαστρου κάτω.

681

Κορινθιακοί αρύβαλλοι και αλάβαστρα. 700 - 650 π.Χ.

654

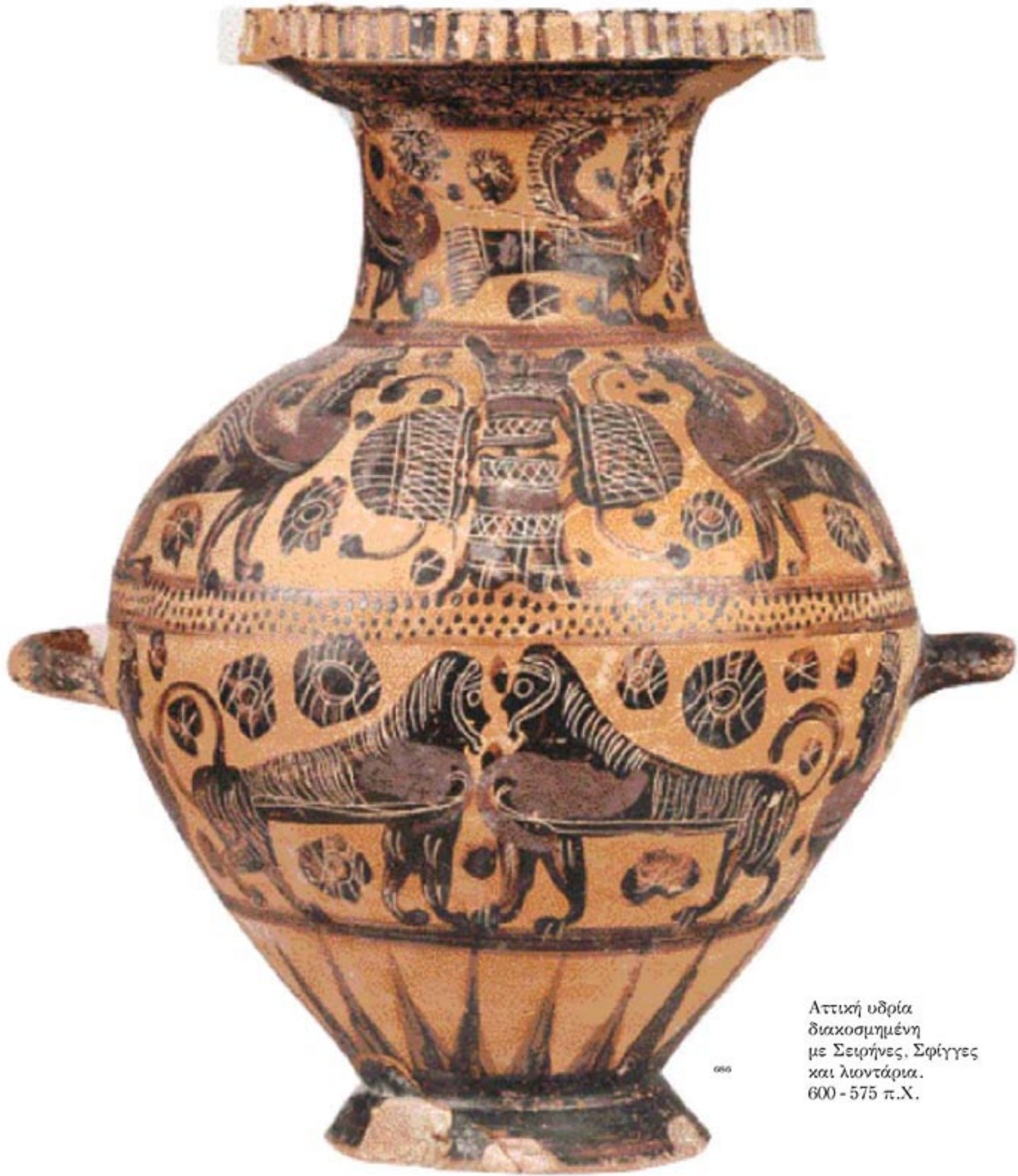

Κορινθιακά αλάβαστρα διακοσμημένα με σειρές πολεμιστών, Σειρήνα και σειρές λιονταριών. Τέλη 7ου - αρχές 6ου αι. π.Χ.

655

Αττική υδρία
διακοσμημένη
με Σειρήνες, Σφίγγες
και λιοντάρια.
600 - 575 π.Χ.

000

Αττικές μελανόμορφες κύλικες του 6ου αι. π.Χ. Εσωτερικά της κύλικας επάνω μια εγχάρακτη επιγραφή δηλώνει δύο φορές ότι αφιερώθηκε στην Ήρα από την Επιγνώτη.

Ο Αχιλλέας και ο Λίας παίζουν πεσσούς και η Αθηνά παρακολουθεί. Αττική κύλικα του 6ου αι. π.Χ.

Μελανόμορφη αττική λήκυθος με σκηνές από το Γυμνάσιο.

Δύο αττικές λήκυθοι, τέλη 6ου αι. π.Χ. Ο κισσοστεφανωμένος, γενειοφόρος Διώνυσος, ντυμένος με μακρύ χιτώνα και μιάτιο, ανεβαίνει στο άρμα του, ή στέκεται, σοβαρός και ιεροπρεπής, ανάμεσα σε δύο τεράστιους οφθαλμούς, κρατώντας μεγάλο κέρας στο αριστερό του χέρι. Τίποτα στη στάση ή στο ντύσιμό του δεν προμηνύει το ηδυπαθές, μεθυσμένο αγόρι των ελληνοιστικών χρόνων.

003

Τρεις κισσοστεφανωμένες Μαινάδες χορεύουν ανάμεσα στους κίονες δωρικής στοάς κρατώντας πολύφυλλους θύρσους. Η πρώτη τραβά έναν τράγο και η τελευταία ένα ελάφι. Κάτω δύο Μαινάδες, που προφανώς έχουν αδειάσει τα μεγάλα ρυτά που κρατούν, χορεύουν στους ρυθμούς που παίζει στη λύρα του ένας Σάτυρος. Ένας δεύτερος ιθυφαλλικός Σάτυρος σπεύδει να συναντήσει τα μεθυσμένα κορίτσια. Αττικές λήκυθοι, 6ος αι. π.Χ.

004

Σκηνή ομηρικής μάχης. Στο κέντρο της παράστασης ο ηνίοχος προσπαθεί να συγκρατήσει τα ανήσυχα άλογα. Ο πολεμιστής, που έχει κατέβει από το άρμα του να πολεμήσει, πέφτει πληγωμένος από το ακόντιο του αντιπάλου του, τον οποίο έρχονται να βοηθήσουν δύο άλλοι πολεμιστές. Πιθανόν παριστάνεται ο θάνατος του Πάτροκλου και τα θείκά άλογα του Αχιλλέα, που διαισθάνονται την έκβαση της μάχης. Αττική λήκυθος, 6ος αι. π.Χ.

Κι ως τούτοι ἐμάχονταν κι ὁ σάλαγος ὁ σιδερένιος πάνω
στά χάλκινα τὰ οὐράνια ἀνέβαινε μέσα ἀπ' τὸν ἄδειο αἰθέρα,
τοῦ ἐγγόνου τοῦ Αἰακοῦ τ' ἀλόγατα παράμερα ἀπ' τὴ μάχη
θρηνοῦσαν, ἀπ' τὴν ὥρα πού 'νιωσαν στὸν κουρνιαχτό νά πέφτει
ὁ ἀμαξολάτης τους ἀπ' τοῦ Ἔκτορα τοῦ ἀντροφονιά τό χέρι.
Τοῦ κάκου ὁ γαῦρος Λῦτομέδοντας, τοῦ Διώρη ὁ γιός, τὰ χτύπα
συχνά πυκνά μέ τό μαστίγι του τό λυγερό νά φύγουν,
καί πότε ἀρχίνας τὰ γλυκόλογα καί πότε τίς φοβέρες.
'Εκεῖνα μῆτε στὸν Ἑλλήσποντο μαθές νά γύρουν θέλαν
πίσω στά πλοῖα, μῆτε στὸν πόλεμο μέ τούς Ἀργίτες πάλε·
μόν' ὅπως ἡ κολόνα ἀσάλευτη κρατιέται, πού τὴ στήσαν
ὀρθή, στὸν τάφο ἐνοῦς πού πέθανε γιά καί γυναίκας πάνω,
ὅμοια ἔμεναν ἐκεῖνα ἀσάλευτα, ζεμένα σ' ὄριο ἀμάξι,
στή γῆ κολλώντας τὰ κεφάλια τους· κι ἀπό τὰ βλέφαρά τους
ζεστά τὰ δάκρυα ἐτρέχανε στό χῶμα, καί θρηνοῦσαν
ποθώντας τὸν ἀμαξολάτη τους· κι οἱ πλούσιες τους οἱ χήτες
στά πλάγια τοῦ ζυγοῦ σκονίζονταν, ξεφεύγοντας τὴ ζεύλα.
Κι ὁ γιός τοῦ Κρόνου, ὡς τὰ 'δε πού 'κλαιγαν, ἐψυχοπόνεσέ τα,
καί τό κεφάλι σειώντας μίλησε μέσ στήν καρδιά του κι εἶπε:
«Δυστυχημένα! τί σᾶς χάρισα στό βασιλιά Πηλέα,
πού εἶναι θνητός, μά ἐσεῖς ἀγέραστα κι ἀθάνατα λογιέστε;
τάχα κι ἐσεῖς γιά νά παιδεύεστε μέ τούς θνητούς τούς ἔρμους;
Πλάσμα κανένα ἀπό τὸν ἄνθρωπο πῶς δύστυχο δέν εἶναι
ἄλλο στή γῆς, ἀπ' ὅσα πάνω τῆς σαλεύουν κι ἀνασαιίνουν...»¹⁹²

Ο αβάσταχτος πόνος για τον χαμό του Πάτροκλου οδηγεί τον Αχιλλέα, τον πιο ευγενικό ήρωα, στην παράκρουση και την παραφορά:

*Τῶν δὺο ποδιῶν τοῦ ἐτρώπησε τὰ νεῦρα, ἀπὸ τῆς φτέρνης
ὡς τ' ἀστραγάλια, καὶ τοὺς πέρασε λουριά βοδιοῦ ἀπὸ μέσα,
καὶ τὰ ἔδεσε στὸ ἀμάξι, ἀφήνοντας νὰ σούρνει ἡ κεφαλή του.
Κι ἀπὰ στὸ ἀμάξι ἀνέβη τ' ἄρματα τὰ ξακουστά φορτώνει,
καὶ δίνει εὐτύς βιτσιὰ στ' ἀλόγατα, πού πρόθυμα πετάξαν.
Κι ὡς σούρνονταν, ἡ σκόνη ἐφούντωνε· τὰ μαῦρα τὰ μαλλιά του
σκορπιζαν γύρω τὸ κεφάλι του στὸν κουρνιαχτὸ ἐβουλοῦσε,
πού τόσες χάρες πρὶν τὸ στόλιζαν, καὶ τώρα ὁ Δίας ἀφῆκε
ὄχτροί νὰ τὸ ντροπιάσουν ἄπρεπα στὸ γονικὸ τοῦ χῶμα. [...]
Τοῦτα στὸ νοῦ τοῦ ἐκλωθογύριζε κι ἀστέρευτα θρηνοῦσε,
πά στὸ πλευρὸ τῆ μιὰ κειτάμενος, τ' ἀνάσκελα τὴν ἄλλη,
τὴν ἄλλη ἀπίστομα· καὶ κάποτε πετιόταν ξάφνου ὀλόρθος
καὶ στὸ γιאלὸ τριγύρναε ξέφρενος. Κι ἡ κάθε αὐγὴ, τὸ κύμα
καὶ τὸ ἀκρογιάλι γύρω ὡς φώτιζε, τὸν ἔβρισκε στὸ πόδι.
Τότε μεμιᾶς στὸ ἀμάξι τοῦ ἔζηε τὰ γρήγορα ἄλογά του
τὸν ἔχτορα ξοπίσω δένοντας, στη γῆ νὰ βωλοσοῦρνε.
Καὶ τρεῖς φορές τὸ γύρο ὡς τοῦ ἔκανε στοῦ Πάτροκλου τὸ μῆμα,
γύριζε πίσω στὸ καλύβι τοῦ· κι αὐτὸν τὸν παρατοῦσε
στὸν κουρνιαχτὸ ἀπλωτὸ τ' ἀπίστομα. Μὰ τὸ κορμί τοῦ βλάβος
δὲν ἄφηνε κανένα ὁ Ἀπόλλωνας νὰ πάθει τὸν πονοῦσε,
νεκρὸς κι ἄς ἦταν. Μὲ τ' ὀλόχρυσο σκουτάρι τοῦ τρογύρα
τὸν σκέπαζε ὅλο, ὡς τὸν βωλόσοορνε μὴν ξεγδαρθεῖ στὸ χῶμα.¹⁹³*

Μετά από τριάντα μέρες καταδίωξη ο Ηρακλής έχει κατορθώσει να πιάσει το λιοντάρι της Νεμέας. Ο Ερμής παρακολουθεί τον αγώνα χειρονομώντας ζωηρά. Η Αθηνά, η σταθερή προστάτις του ήρωα, είναι έτοιμη να επέμβει. Δεξιά ένας Σάτυρος, που κρατά το μάτιο και το ρόπαλο του Ηρακλή, είναι έτοιμος να φύγει τρομαγμένος, κοντοστέκεται όμως να δει την έκβαση του αγώνα. Αττική λήκυθος, τέλος βου αι. π.Χ.

Ο Ηρακλής σκοτώνει τον Γηρυόνη για να πάρει τα βόδια του. Αριστερά ο Ερμής κρατά το ρόπαλο του ήρωα, ενώ δεξιά η Ωκεανίδα Καλλιόπη, μητέρα του Γηρυόνη, θρηνεί απελπισμένη. Ο Όρθος, ο δικέφαλος φύλακας του κοπαδιού, πεσμένος ανάσκελα πεθαίνει. Το δεξί κεφάλι του Γηρυόνη είναι ήδη νεκρό, το μεσαίο πεθαίνει, αλλά το αριστερό πολεμά ακόμη. Ο Ευρυσθέας ανέθεσε στον Ηρακλή τις πιο απίθανες επιχειρήσεις, αφενός για να τον απομακρύνει από την Τίρυνθα, αφετέρου ελπίζοντας ότι κάποια απ' αυτές θα απέβαινε μοιραία και θα απαλλασσόταν απ' αυτόν. Υπάρχει όμως και η πληροφορία πως ο Ηρακλής εθελοντικά τα έκανε όλα αυτά για να εντυπωσιάσει τον Ευρυσθέα, με τον οποίο ήταν ερωτευμένος.¹⁹⁴
Αττική λήκυθος, τέλος 6ου αι. π.Χ.

Στην Οίτη, ο Ποίας, πατέρας του Φιλοκτήτη, δέχτηκε να ανάψει τη φωτιά για να απαλλάξει τον ήρωα από τους φριχτούς πόνους του φαρμακωμένου χιτώνα. Ένα σύννεφο κατέβηκε από τον ουρανό κι ανάμεσα σε αστραπές και βροντές ο Ηρακλής ανελήφθη στους ουραμούς. Στον Όλυμπο τον υποδέχεται η Αθηνά, ο Ερμής χειρονομεί χαρούμενος και η Ίρις σπεύδει να του προσφέρει νέκταρ. Αθάνατος πλέον ανάμεσα στους αθανάτους, συμφιλιώνεται επιτέλους με την Ήρα και παντρεύεται την κόρη της Ήβη, με την οποία απέκτησε δύο γιους, τον Αλεξιάρη και τον Ανίκητο. Αττικός σκυφοειδής κρατήρας, τέλος βου αι. π.Χ.

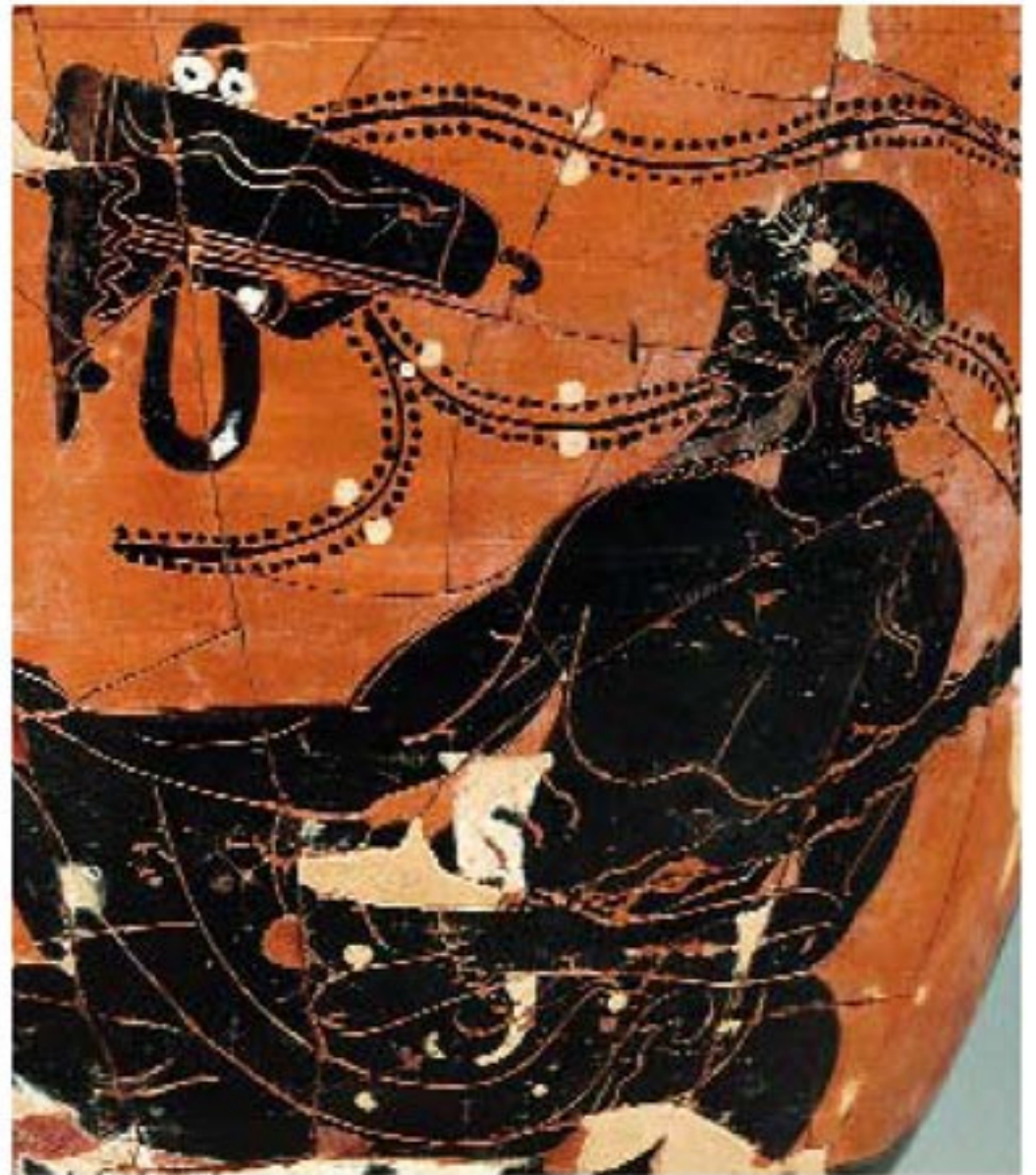

Συμπόσιο ηρώων. Ο Ηρακλής (αναγνωρίζεται από το ρόπαλο, τη φαρέτρα και το τόξο) συζητά φιλικά με δύο άλλους ήρωες, πιθανόν τον Οδυσσέα και τον Αίαντα. Αττικός σκυφοειδής κρατήρας, τέλος 6ου αι. π.Χ.

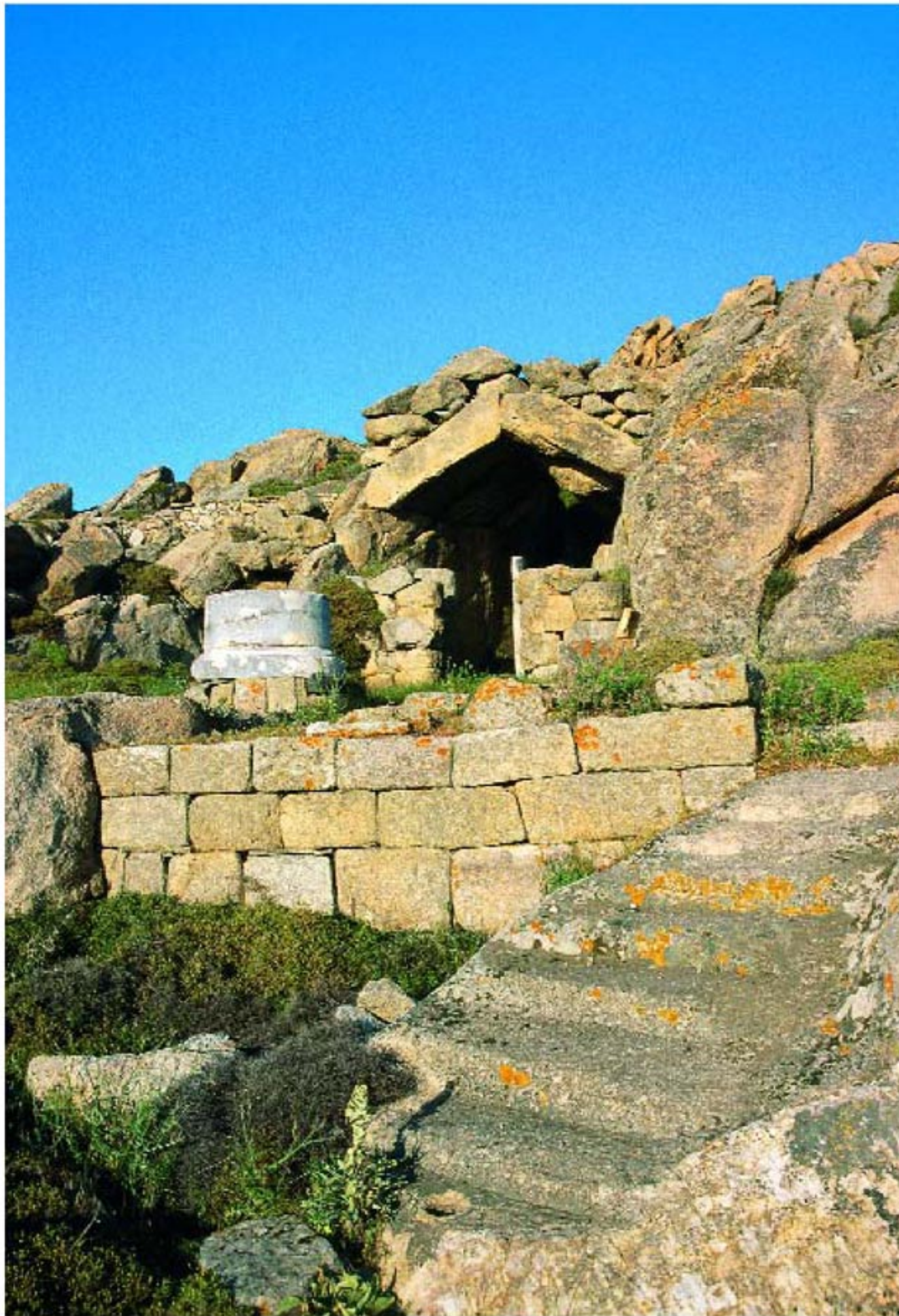
701

Το Ιερό της Ήρας είναι σε ένα ειδικά διαμορφωμένο άνδρηρο στους πρόποδες του Κύνθου. Μια σκάλα οδηγεί στην κορυφή του λόφου, στο Ιερό του Δία και της Αθηνάς. Στην πλαγιά του λόφου είναι το Άντρο του Ηρακλή, μια φυσική χαράδρα στεγασμένη με τεράστιους γρανιτόλιθους. Το ελλημιστικό αυτό Ιερό εντυπωσίαζε τους περιηγητές που το θεώρησαν ως τον αρχαιότερο ναό του Απόλλωνα.

Στο εσωτερικό του Άντρου ήταν το άγαλμα του ήρωα τοποθετημένο σε έναν φυσικό γρανιτόλιθο. Μπροστά στη μαρμάρινη είσοδο είναι ένας μεγάλος κυκλικός βωμός. Δεξιά αγαλμάτιο του Ηρακλή από την Οικία της Λίμνης. 2ος αι. π.Χ.

Ἡρακλῆ γενναϊόφυχε, μεγαλοδύναμε, ρωμαλέε Τιτάνα,
 χειροδύναμε, ἀδάμαστε, γεμάτε μέ μεγάλους ἄθλους,
 ποικιλόμορφε, πατέρα χρόνου, αἰώνιε καί συνετέ,
 ἀνείπωτε, ἀγριόφυχε, πολυευκταῖε, παντοδυνάστη,
 μέ τήν παντοδύναμη καρδιά, ὦ μεγάλη δύναμη, τοξότη, μάντη,
 πολυφάγε, παγγεννήτορα, πανυπέρτατε, ἀρωγέ σέ ὅλα,
 πού τούς ἀνθρώπους καθισύχασες διώχοντας τ' ἀνήμερα θεριά,
 ποθώντας τήν παιδοτρόφο εἰρήνη, τή λαμπροτίμητη,
 σύ ὁ αὐτοφυής, ἀκάματος, ὦ ἄριστο τέκνο τῆς γῆς,
 πού ἄστραφες μέ λάμπεις στούς πρωτογέννητους, περιώνυμε Παιών,
 πού γύρω στό κεφάλι φέρεις τήν αὐγή καί τή σκοταδερή τή νύχτα,
 πού ἀπ' τήν ἀνατολή ὡς τή δύση δώδεκα ἄθλους διεξῆλθες,
 ἀθάνατος, πολύπειρος, μέγας, ἀτράνταχτος·
 ἔλα, μακάριε, φέρνοντας ὅλα τά βάλσαμα τῶν νόσων,
 διῶξε τίς φοβερές συμφορές σειώντας κλάδο στό χέρι,
 καί τίς βαριές κακοτυχιές ἀπόδιωχνε μέ ἰοβόλα βέλη.

ΟΡΦΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ, 6ος αι. π.Χ.¹⁸⁰

707

Άγαλμα Ηρακλή σε παιδική ηλικία
ή Έρωτα που έχει αποπλίσσει τον ήρωα.
2ος - 1ος αι. π.Χ.

708

709

Στο ημίεργο αγαλμάτιο επάνω,
ο Ηρακλής μεταφέρει στις Μυκήνες
τον Ερυμάνθιο κάπρο. Κάτω
ο ήρωας ξεκουράζεται καθισμένος
σε έναν βράχο, στον οποίο
έχει απλώσει τη λεοντή του.

710

712

711

Στα σπίτια της Δήλου βρέθηκαν δεκάδες αγαλμάτια, Ερμαϊκές στήλες, ειδώλια και τοιχογραφίες που παριστάνουν τον Ηρακλή. Τον 2ο - 1ο αι. π.Χ. ήταν ο πιο αγαπητός από τους άνδρες θεούς. Ως γιος του υπέρτατου θεού από μια θνητή, που βασανίστηκε και υπέφερε, αλλά κέρδισε την αθανασία, ήταν η καταφυγή, η παρηγοριά και η ελπίδα των ανθρώπων.

713

714

715

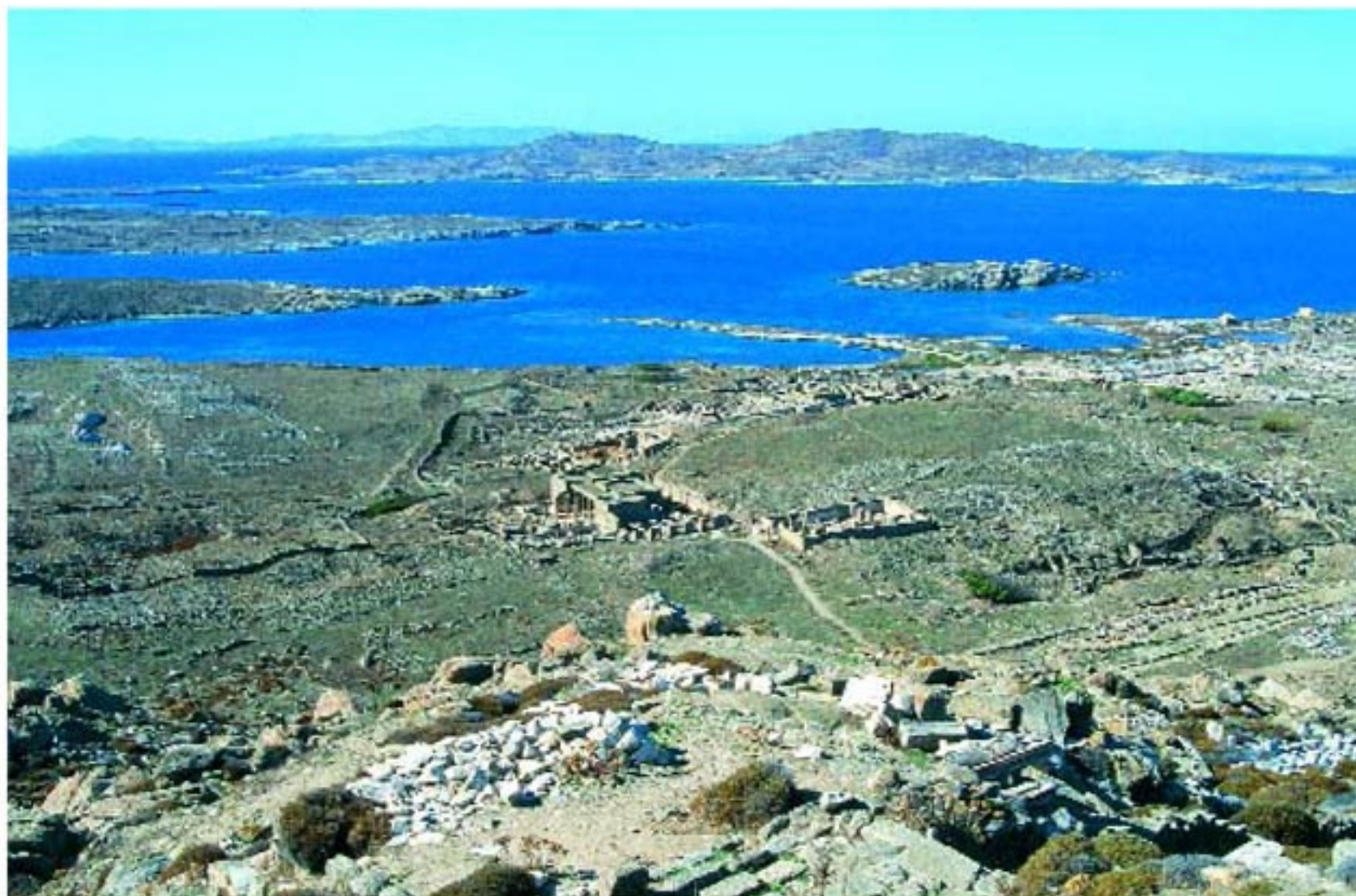

716

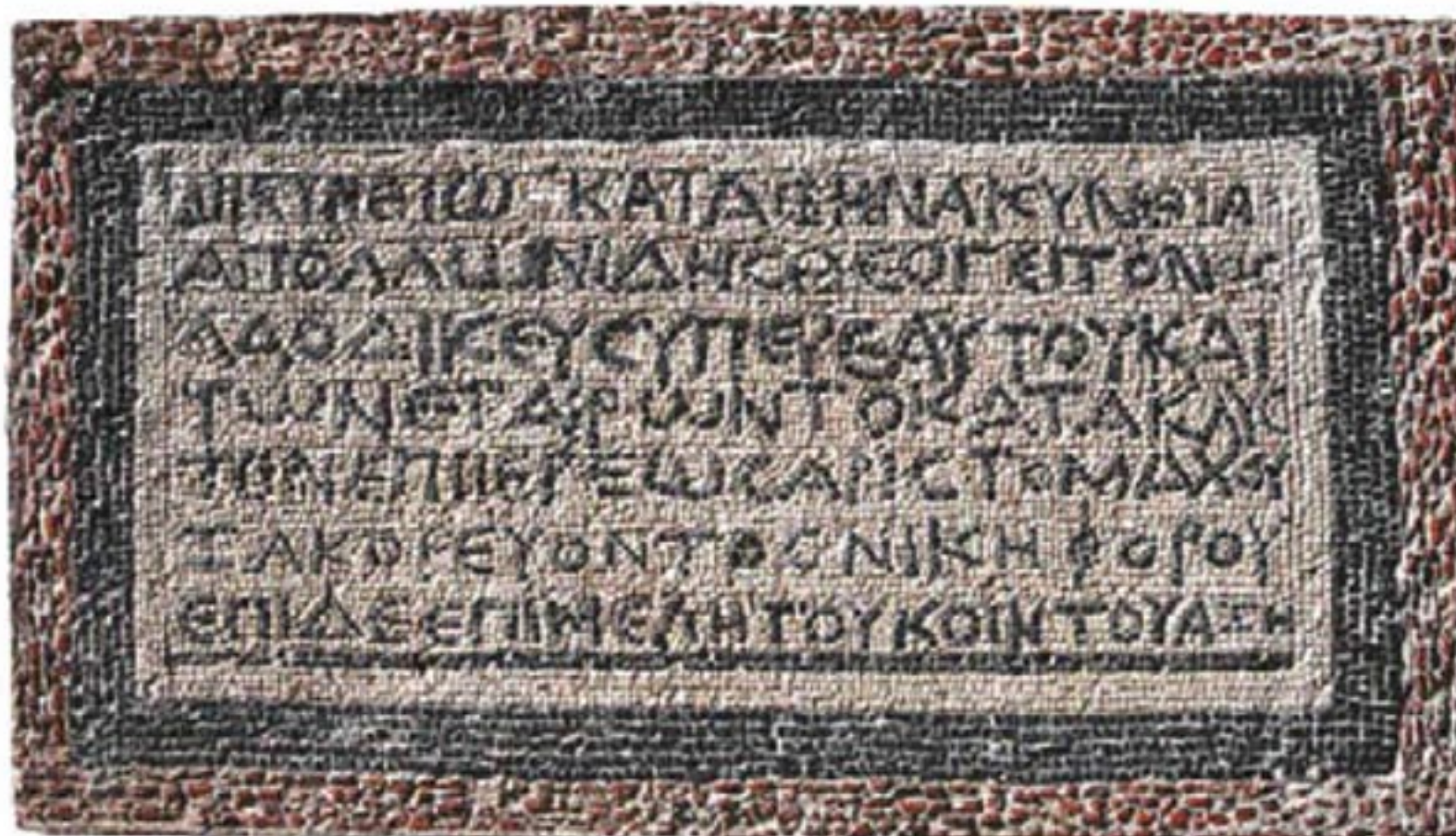
717

718

Από την κορυφή του Κύνθου, απ' όπου ο Δίας παρακολούθησε τη γέννηση των παιδιών του, η θέα του Αιγαίου είναι μοναδική. Ολόγυρα οι Κυκλάδες, πότε κοντά και πότε μακριά, σχηματίζουν έναν κυκλικό χορό γύρω από το ιερό νησί του Φοίβου. Στην κορυφή είναι τα Ιερά του Διός Κυνθίου και της Αθηνάς Κυνθίας, στους οποίους κάνει το ανάθημά του ο Απολλωνίδης από τη Λαοδίχεια.

719

720

Η σφραγίδα του ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ ΕΝ ΔΗΛΩΙ, ετήσιου άρχοντα, τοποτηρητή των αθηναϊκών συμφερόντων στη Δήλο, έχει στο κέντρο το κεφάλι του Δία.

721

722

Αγαλμάτια και ειδώλια της Αθηνάς,
πολιούχου των Αθηνών, η οποία,
παρά τις προσπάθειες των Αθηναίων,
ποτέ δεν υπήρξε ιδιαίτερα
δημοφιλής στο νησί.

723

724

725

726

727

728

730

731

729

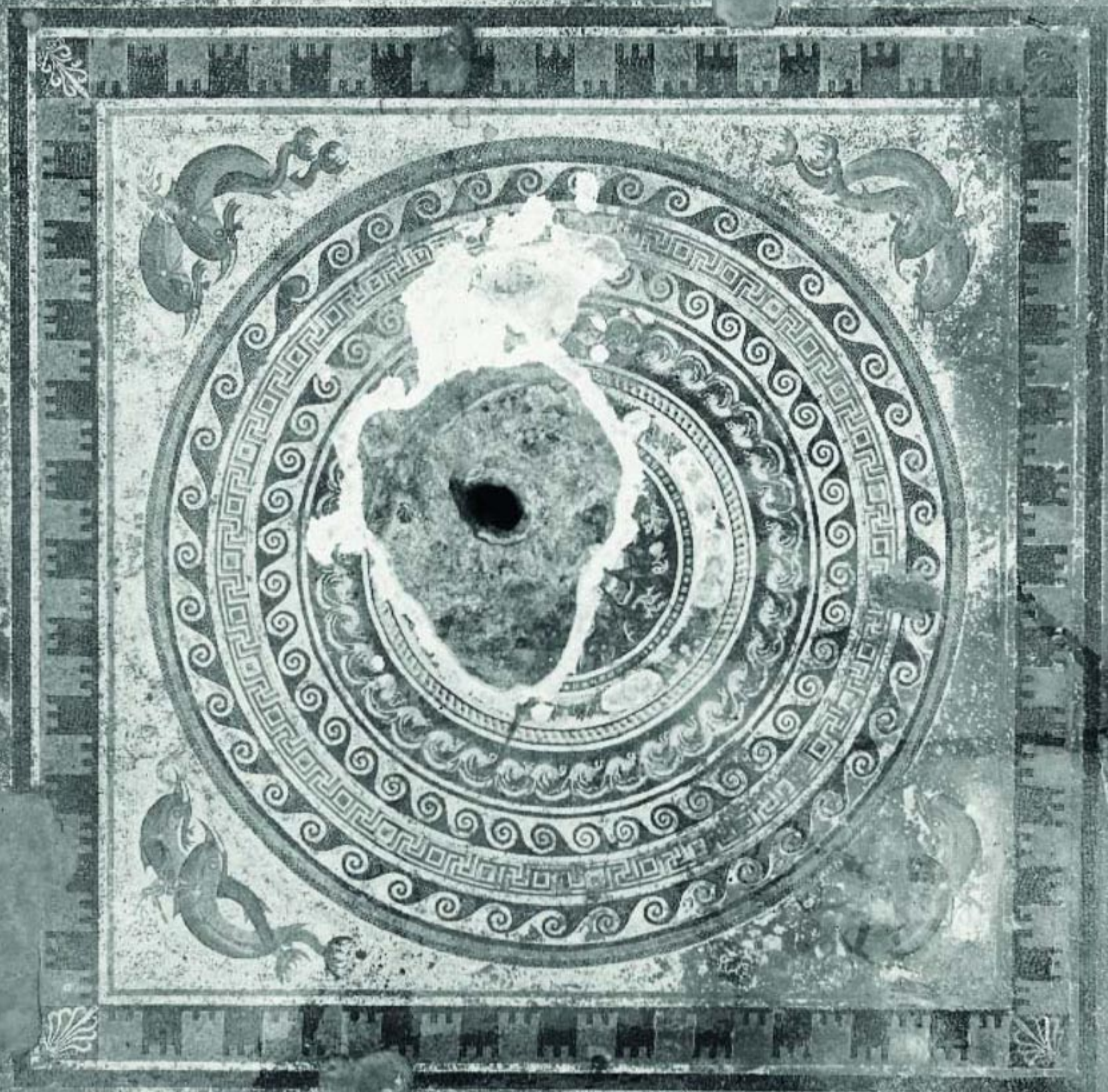

732

Στην κύρια είσοδο της πλούσιας Κατοικίας των Δελφινιών παριστάνεται το ιδεόγραμμα της φοινικικής θεότητας Τανίτ ως αποτροπαϊκό σύμβολο, για να προστατεύει τους ενοίκους από το κακό. Στο δάπεδο του αιθρίου ερωτιδείς εκτελούν μια θαλασσινή παραλλαγή ενός ρωμαϊκού ακροβατικού αγωνίσματος. Στη Ρώμη το αγώνισμα αυτό γινόταν με δύο άλογα που κάλπαζαν και έναν αναβάτη που πηδούσε από το ένα στο άλλο.

734

Κάθε Έρωτας κρατά ένα σύμβολο θεού: τον θύρσο του Διονύσου, την τρίαινα του Ποσειδώνα, το κηρύκειο του Ερμή και το ρόπαλο του Ηρακλή. Το δελφίни που οδηγεί ο Έρωτας με τον θύρσο κρατά στο ρύγχος του ένα στεφάνι, πράγμα που υποδηλώνει πως στον ιδιότυπο αυτό αγώνα νικητής είναι ο Διόνυσος.

735

736

737

Ανάμεσα στα 350 ψηφιδωτά δάπεδα της Δήλου μόνο δύο έχουν την υπογραφή του ψηφωτή. Στην περίπτωση του μοναδικού αυτού ψηφιδωτού κατασκευαστής είναι ο Ασκληπιάδης από την Άραδο, πόλη της Φοινίκης.

738

Το Συγκρότημα της Οικίας των Προσωπείων αποτελείται από τέσσερις κατοικίες. Το αίθριο της κεντρικής κατοικίας έχει κίονες από γρανίτη και πωρόλιθο που είχαν καλυφθεί με λευκό κονίαμα, ώστε να μοιάζουν μαρμάρινοι. Μια μεγάλη δεξαμενή, λαξευμένη στον φυσικό γρανίτη, εφοδίαζε με νερό όλα τα σπίτια του οικοδομικού τετραγώνου, που οικοδομήθηκε γύρω στο 150 - 100 π.Χ. Στην πλούσια αυτή κατοικία, που ήταν διακοσμημένη με εξαιρετικά ψηφιδωτά δάπεδα και τοιχογραφίες, βρέθηκαν πολυτελή αγγεία, χρυσά κοσμήματα και αγάλματα (εικ. 177, 182, 358, 418), ένα από τα οποία πιθανόν παριστάνει τον ιδιοκτήτη του σπιτιού.

741

742

743

Στα τέσσερα δωμάτια που βλέπουν στο αίθριο διατηρούνται θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα. Στο πρώτο παριστάνεται ο Διόνυσος, καθισμένος πάνω σε λεοπάρδαλη ή πάνθηρα, ανάμεσα σε δύο Κένταυρους. Ο Κένταυρος μεταφέρει έναν μεγάλο χάλκινο ή χρυσό κρατήρα σε σχήμα κανθάρου. Οι σκηνές θυμίζουν την πομπή του Πτολεμαίου στην Αλεξάνδρεια.

744

Λεπτομέρειες από το έμβλημα με τον Διόνυσο. Τα ψηφιδωτά δάπεδα κατασκευάζονται επί τόπου από τον ψηφωτή και τους βοηθούς του, αλλά τα εμβλήματα, η κατασκευή των οποίων απαιτεί περισσότερο χρόνο, κατασκευάζονται στο εργαστήριο και τοποθετούνται στο δάπεδο έτσι ώστε να μπορούν να αφαιρεθούν και να μεταφερθούν.

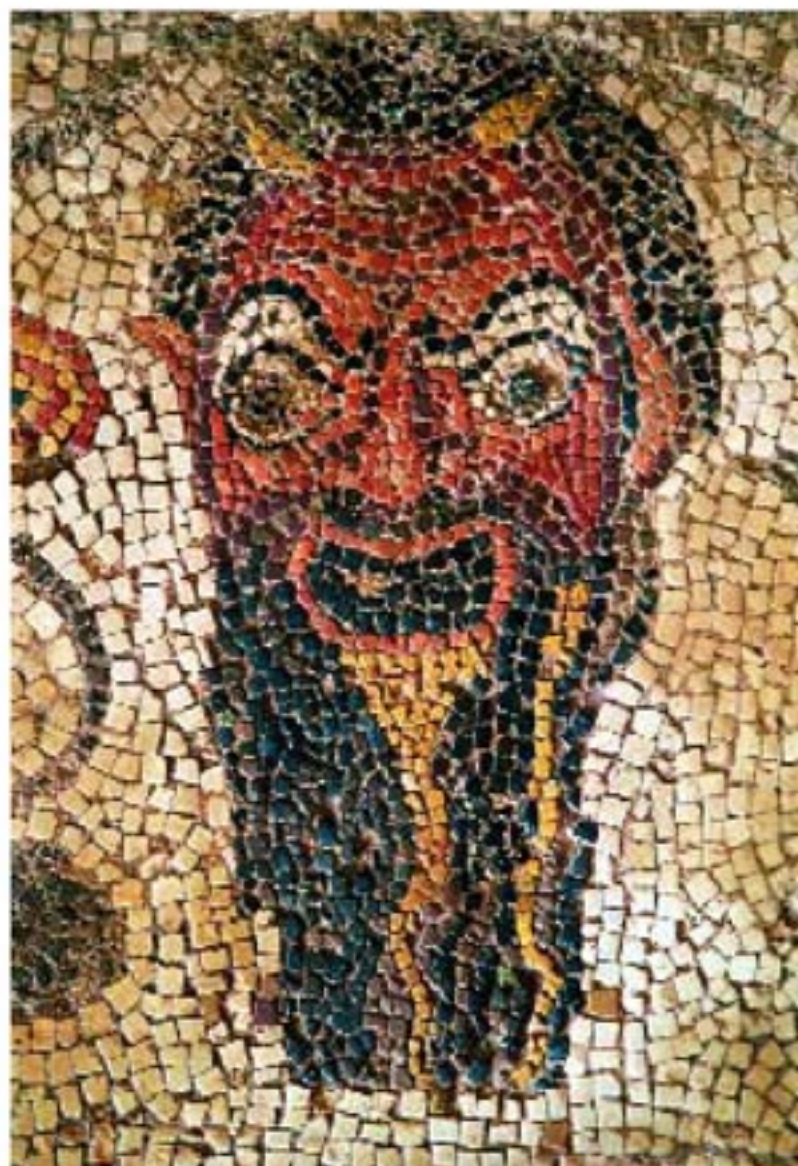

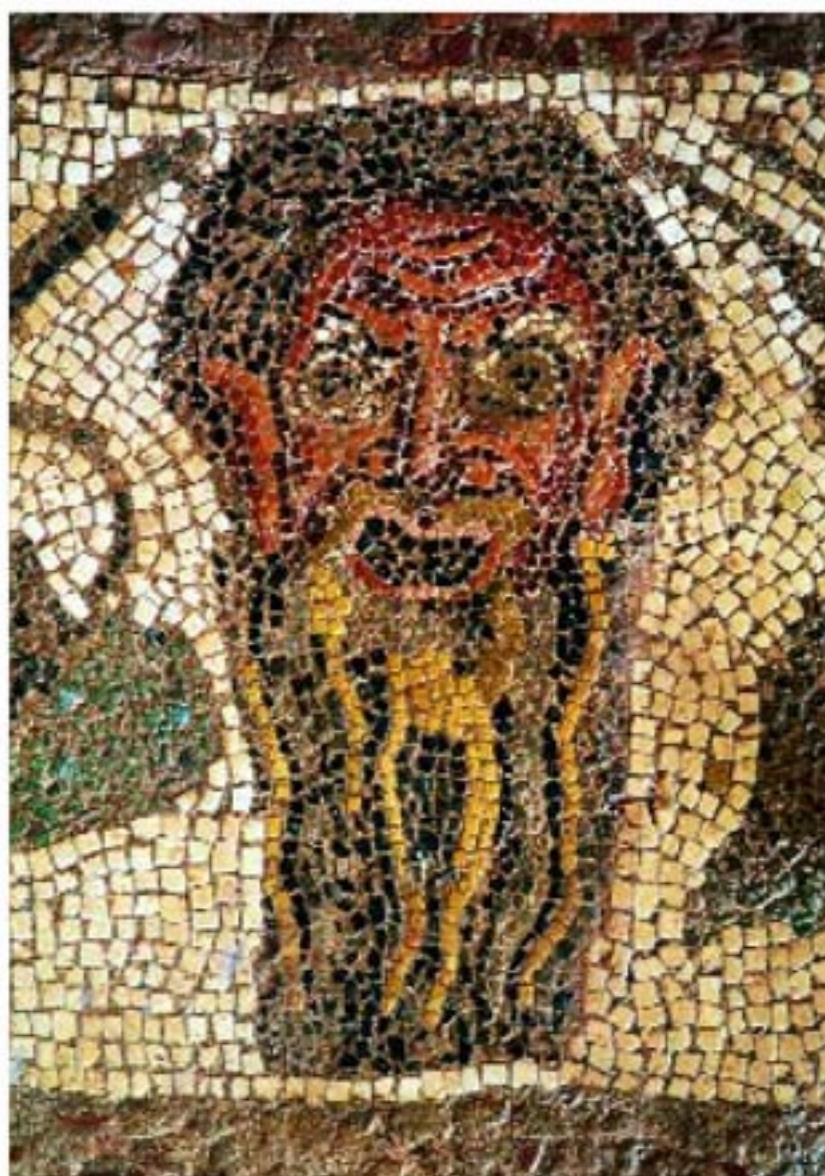

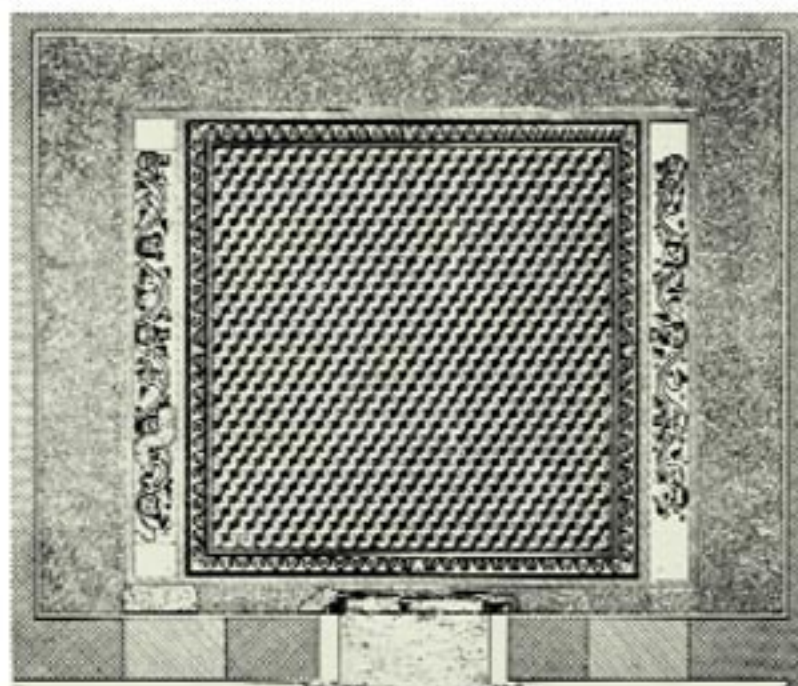
746

747

748

749

Στο δάπεδο της κεντρικής αίθουσας ρόμβοι και σπαστές ταινίες δημιουργούν την αίσθηση τρισδιάστατων κύβων. Σε δύο ταινίες που πλαισιώνουν την κεντρική παράσταση παριστάνονται, ανάμεσα σε κλαδί κισσού, δέκα θεατρικά προσώπια χαρακτηριστικών ρόλων της Νέας Κωμωδίας.

Στο διπλανό δωμάτιο ένας γυμνός Σάτυρος, καθισμένος σε βράχο, παίζει διπλό αυλό και ένας μεθυσμένος Σειληνός χορεύει στις μύτες των ποδιών του.

750

Στο τελευταίο δωμάτιο, ανάμεσα σε δύο θαυμάσιους ρόδακες, παριστάνεται ένας αμφορέας με κλαδί φοίνικα και κάτω από αυτόν ένα πουλί που τσιμπά καρπούς. Μπροστά στο κατώφλι του δωματίου παριστάνονται αντιμέτωπα δελφίνια.

751

759

Το θέατρο άρχισε να κατασκευάζεται μετά το 314 π.Χ., αλλά ολοκληρώθηκε μετά από εβδομήντα σχεδόν χρόνια. Το νερό από το κούλον συγκεντρωνόταν σε μια μεγάλη δεξαμενή για την ύδρευση της πάνω πόλης.

759

754

Όταν άρχισε να χτίζεται το θέατρο δεν υπήρχε καμιά κατοικία στη γύρω περιοχή. Σταδιακά τα σπίτια άρχιζαν να σκαφαλώνουν από τη θάλασσα, μέχρι που έφτασαν σε απόσταση λίγων μέτρων από το κοίλον και τη σκηνή.

755

Η Συνοικία του Θεάτρου, η παλαιότερη συνοικία της πόλης, με τους στενούς ανηφορικούς δρόμους και τα ψηλά σπίτια θυμίζει μεσαιωνικές πόλεις. Ο ήλιος μόλις έφτανε να φωτίσει τους στενούς δρόμους, που τους χειμωνιάτικους μήνες θα ήταν υγροί, γεμάτοι λάσπες. Περπατώντας σ' αυτούς τους σκοτεινούς δρόμους το μόνο που έβλεπες ήταν ψηλοί τοίχοι κι ένα κομμάτι ουρανό από πάνω. Όμως ο Μιθριδάτης, οι πειρατές και ο χρόνος ενοποίησαν και πάλι τον χώρο, επιτρέποντας στον σημερινό διαβάτη να δει και πάλι το νησί, το Αιγαίο και τις Κυκλάδες ολόγυρα.

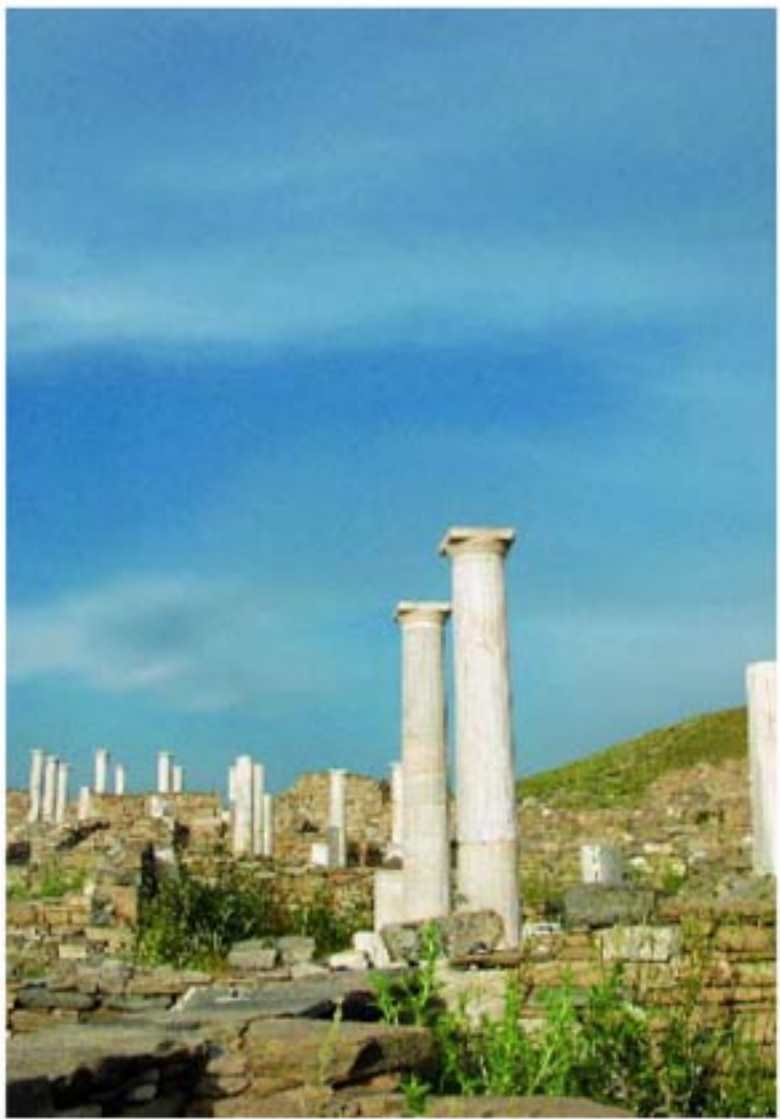

756

757

758

759

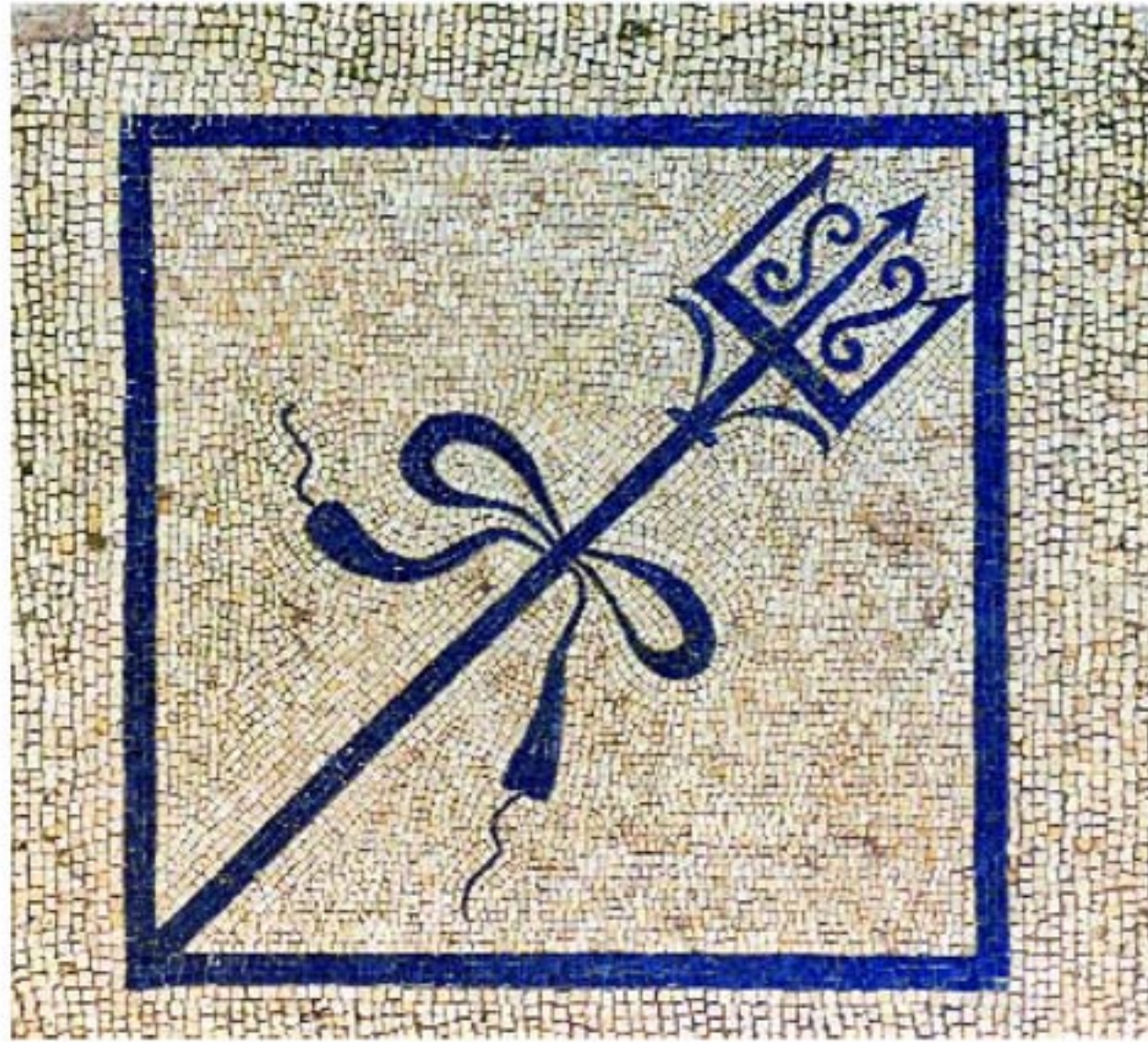
700

701

Το αίθριο της Οικίας της Τριαίνης έχει περιστύλιο ροδιακού τύπου. Σ' αυτόν τον τύπο περιστυλίου η κιονοστοιχία που είναι μπροστά στα κύρια δωμάτια είναι ψηλότερη, ώστε να μπορούν τα δωμάτια αυτά να γίνουν ψηλότερα και να δέχονται περισσότερο φως. Για τη στήριξη των χαμηλότερων επιστυλίων των άλλων πλευρών τοποθετούσαν στους γωνιακούς κίονες προεξοχές, άλλοτε απλές και άλλοτε διακοσμημένες, όπως σ' αυτή την περίπτωση, που έχουν μορφή δίδυμων προτομών λιονταριών και ταύρων.

762

Λεπτομέρειες των ψηφιδωτών δαπέδων της Οικίας της Τριαίνης.

763

Στη Συναγωγή του Θεάτρου βρέθηκαν τα περισσότερα ψηφιδωτά δάπεδα. Τα ψηφιδωτά αυτά μιμούνται πολύχρωμα χαλιά που «απλώνονται» στο κέντρο του δωματίου, αίσθηση που γίνεται πιο έντονη επειδή το τμήμα ανάμεσα στα όρια του «χαλιού» και τον τοίχο καλύπτεται με απλούστερο ψηφιδωτό από θραύσματα μαρμάρου. Μπροστά στην είσοδο του δωματίου κατασκευάζεται ένα μικρότερο «χαλάκι». Τα μόνιμα αυτά χαλιά είναι ανθεκτικά, εντυπωσιακά και παράλληλα πρακτικά, μια και εύκολα μπορούσαν να καθαριστούν και να πλυθούν.

705

706

707

708

700

770

Ψηφιδωτό έμβλημα από την Οικία του Διονύσου. Ο θεός παριστάνεται φτερωτός, στεφανωμένος με κισσό, καθισμένος στη ράχη μιας τίγρης που έχει στον λαιμό της στεφάνι με κληματίδες και σταφύλια. Στο υψωμένο δεξί του χέρι κρατεί σαν δόρυ έναν θύρσο στολισμένο με ταινία. Και αυτή η παράσταση, όπως η προηγούμενη από την Οικία των Προσωπείων, έχει μια ατμόσφαιρα έντονα θεατρική.

773

Η Κλεοπάτρα από τον Μυρρινούντα (χοντά στο Μαρκόπουλο) αγόρασε δύο σπίτια και τα ένωσε. Στρίμωξε στη μικρή αυλή ένα μαρμάρινο περιστύλιο και τοποθέτησε απέναντι από την κύρια είσοδο το άγαλμά της και το άγαλμα του συζύγου της Διοσκουρίδη, διαλαλώντας παράλληλα ότι η οικογένεια είχε αφιερώσει δύο ασημένιους τρίποδες στο ναό.

774
 Κλεοπάτρα Αδράστου ἐγ Μυρρινούττης θυγάτηρ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα Διοσκουρίδην Θεοδώρου ἐγ Μυρρινούττης ἀνατεθεικότα τοὺς δελφικούς τρίποδας τοὺς ἀργυροῦς δύο ἐν τῷ τοῦ Απόλλωνος ναῷ, παρ' ἑκατέραν παραστάδα, ἐπὶ Τιμάρχου Ἀρχοντος Ἀθῆνῃσιν.

«Νῆσο τῶν Εἰλειθυιῶν καί τοῦ Πλούτωνος» ονομάζει τη Ρήνεια ο Δημήτριος Σταυρόπουλλος, αναφερόμενος στο γεγονός ότι σ' αυτό το νησί ζούσαν οι Δήλιοι την πρώτη και την τελευταία τους μέρα, εδώ πρωταντίκριζαν κι εδώ αποχαιρετούσαν το φως του ήλιου, που για τους Έλληνες ήταν πάντα το μεγαλύτερο αγαθό. Οι χιλιάδες ασφόδελοι που καλύπτουν το φθινόπωρο τα νεκροταφεία στην ανατολική πλευρά του νησιού, θυμίζουν τη μελαγχολική «Λήθη» του Λορέντζου Μαβίλη και τον πικρό διάλογο του Αχιλλέα με τον Οδυσσέα στον Άδη¹⁹⁵:

«Μά σάν κι ἐσέ μακαριστός, ὦ Ἀχιλλέα, δέ βγήκε
στά περασμένα ἄλλος κανείς, μήτε θά βγεί κατόπι·
γιατί σά θεό καί ζωντανό οἱ Ἀργίτες σέ τιμοῦσαν,
καί τώρα μέγας καί τρανός στούς πεθαμένους εἶσαι·
γιά δαῦτο πώς ἐπέθανες μή θλίβεσαι Ἀχιλλέα».
Κι αὐτός μοῦ ἀπολογήθηκε· «Περίλαμπρε Ὀδυσσέα,
τό θάνατό μου μή ζητᾶς μέ λόγια νά γλυκάνεις.
Κάλλιο στή γῆς νά βρίσκομουν, κι ἄς δούλευα σέ ἀνθρώπου
φτωχοῦ, μέ δίχως βιός πολύ, παρά στόν Ἄδη νά εἶμαι,
καί βασιλέας νά λέγομαι τῶν πεθαμένων ὄλων».
Εἶπα, καί τοῦ γοργόποδου ἢ ψυχῆ τοῦ Ἀχιλλέα
στόν κάμπο μέ τ' ἀσφόδελα κίνησε δρασκελώντας,
ὅλη χαρά, πού ἀγρίκησε τίς δόξες τοῦ παιδιοῦ του.

Στις εκατοντάδες επιτύμβιες στήλες που βρέθηκαν στη Ρήνεια και στη Δήλο η θλίψη των συγγενών του νεκρού εκφράζεται συγκρατημένα, με αξιοπρέπεια. Ο νεκρός παριστάνεται σε κάποια καθημερινή του ασχολία ή να αποχαιρετά τους δικούς του. Συγκρατημένα είναι επίσης τα επιτύμβια επιγράμματα, που περιορίζονται στο όνομα του νεκρού, τον τόπο καταγωγής και τον τυπικό αποχαιρετισμό «χρηστέ, καί ἄλυπε χαῖρε». Πολλές είναι οι επιτύμβιες στήλες των ανθρώπων που χάθηκαν στη θάλασσα, σε ναυάγια ή ναυμαχίες. Οι νεκροί πολεμιστές παριστάνονται πάνοπλοι, να μάχονται πάνω στο πολεμικό πλοίο μέχρι το τέλος. Οι νεκροί ναυτικοί, ψαράδες κι έμποροι, καθισμένοι σ' έναν βράχο, με το κεφάλι ακουμπισμένο στο αριστερό χέρι, αγναντεύουν μελαγχολικοί και θλιμμένοι το πέλαγος και το χαμένο τους πλοίο. Κάποιες στήλες δείχνουν τις τελευταίες τραγικές στιγμές των ναυαγών: ο Αφροδίσιος προσπαθεί μάταια να αδειάσει τα νερά από τη βάρκα του, ο Κέρδων παριστάνεται τη στιγμή που πέφτει από το πλοίο, ο Γάιος Σαλούσιος, κρατημένος από ένα κουπί, κολυμπά στα αφρισμένα κύματα, προσπαθώντας απεγνωσμένα να φτάσει το πλοίο του.

Πολλές από αυτές τις στήλες είχαν τοποθετηθεί από τους συγγενείς ή τους φίλους των νεκρών σε κενοτάφια, επειδή σπάνια μπορούσαν να περισυλλέξουν τους πνιγμένους. Τα σώματα των άγνωστων ναυαγών που βρίσκονταν στις ακτές θάβονταν σε ανώνυμους τάφους, συχνά με ένα επίγραμμα που θρηνούσε τον θάνατό τους και τους αγαπημένους που θα περιμένουν μάταια την επιστροφή τους.

Κάτω από το κεφάλι σου κρύα θα στρώσω άμμο
και μ' άμμο θα σκεπάσω το παγωμένο σου κορμί.
Τι η μάνα σου στη θάλασσα το σώμα σου δε βρήκε
κι ούτε σε τάφο αυτή ποτέσ' έχει πικρά θρηνήσει.
Άξενη τώρα σε κρατά, παντέρημη κοιλάδα
όχι μακριά πολύ απ' τις ακτές του Αιγαίου, ξένη.
Την άμμο δέξου αυτή λοιπόν και το πολύ το δάκρυ,
αφού το δρόμο τον πικρό έμπορε πήρες τώρα.

ΖΩΝΑΣ ΣΑΡΔΙΑΝΟΣ, 1ος αι. π.Χ.¹⁹⁶

Όμως η Ρήνεια δεν ήταν μια απέραντη νεκρόπολη. Στα νότια ήταν η πόλη των Ρηναέων και σημαντικά ιερά και σε όλο το νησί υπήρχαν διάσπαρτες αγροικίες. Οι εύφορες κοιλάδες της καλύπτονταν από αγροκτήματα, στις πλαγιές των λόφων, ανάμεσα στα καταπράσινα αμπέλια και τις χρυσές θάλασσες των δημητριακών, έβοσκαν κοπάδια αιγοπρόβατα και βοοειδή. Αυτή η εικόνα παραμένει ακόμη η ίδια, έτσι που έχει κανείς την αίσθηση πως στη Ρήνεια ο χρόνος έχει σταματήσει. Οι φιλόξενοι χωριανοί της Ρήνειας καλλιεργούν τις «παρτίδες» που ενοικιάζουν από τον Δήμο Μυκονίων με τον ίδιο σχεδόν τρόπο που καλλιεργούσαν οι αρχαίοι πρόγονοί τους και αλωνίζουν ακόμη με άλογα.

776

777

778

Τέσσερις φωτογραφίες του Δημ. Σταυρόπουλλου και μία του Ε. Παπαδημητρίου: ο Βόθρος της Καθάρσεως (Η άγ. Κυριακή και τὰ κελλιά μας. Έν Ρηγεία τῆ 29ῆ Σεπτεμβρίου 1900), το Ιερό του Ηρακλή, τμήματα του τάφου της Τερτίας Ωραρίας και χωρικοί της Ρήγειας (19.9.1900).

779

780

781

Στην περιοχή της Αγίας Τριάδας σώζονται λείψανα της ελληνοιστικής πόλης και το Ιερό του Ηρακλή. Στα ΝΑ του νησιού, σ' ένα ύψωμα που δεσπόζει στην περιοχή, υπήρχε ένας φάρος, αντίγραφο ίσως σε μικρογραφία του περίφημου φάρου της Αλεξάνδρειας.

782

783

Κοντά στην Αγία Τριάδα είναι η αρχαιότερη πόλη, που εγκαταλείφθηκε τον 5ο αι. π.Χ., όταν ένα τμήμα της κατακρημνίστηκε στη θάλασσα. Τρομακτικό θέαμα στην κορυφή του υψώματος είναι τα δωμάτια των αρχαίων κατοικιών, που κόπηκαν στη μέση.

784

Στο Ιερό του Ηρακλή, κάτω από μια σπηλαιώδη θολωτή κατασκευή, διακοσμημένη με σταλακτίτες και τοιχογραφίες που παρίσταναν λιμναίο τοπίο με υδροχαρή φυτά, ψάρια, πουλιά και βατράχια, υπήρχε μια ημικυκλική δεξαμενή. Το νερό που ανάβλυζε μέσα από ένα μεγάλο μαρμάρινο κοχύλι ζωντάνευε τα δελφίνια του ψηφιδωτού δαπέδου, δημιουργώντας την εντύπωση πως πραγματικά κολυμπούσαν.

785

786

Τάφοι, βωμοί, σαρκοφάγοι και επιτύμβια αγάλματα είναι διάσπαρτα στην ανατολική πλευρά, απέναντι στη Δήλο. Τα αρχαία ερείπια λεηλατήθηκαν για αιώνες, ή χρησιμοποιήθηκαν σαν έρμα από τα περαστικά ιστοφόρα. Ταφικά μνημεία από τη Ρήνεια βρίσκονται στην Πάρο, την Ύδρα, την Αθήνα, την Λίγνα, την Κέρκυρα, αλλά και στη Βενετία, το Λονδίνο, την Οξφόρδη, την Ιρλανδία, το Παρίσι, τη Βιέννη, τη Νορβηγία, την Οδησό, την Πετρούπολη, την Κοπεγχάγη...

787

Ημίεργη επιτύμβια στήλη που δεν τοποθετήθηκε ποτέ στον τάφο για τον οποίο προοριζόταν. Η ιδιαίτερα κομψή γυναίκα κάθεται σε ψηλό θρόνο που θυμίζει την κατασκευή πίσω από το λατρευτικό άγαλμα του Απόλλωνα (εικ. 173).

Δεξιά μια ακόμη επιτύμβια στήλη που δεν χρησιμοποιήθηκε. Παριστάνονται δύο Ρωμαίοι κι ανάμεσά τους Ερμαϊκή στήλη του Ηρακλή που υποδηλώνει πιθανόν κάποια σχέση με το Γυμνάσιο.

Ο Δωρόθης αποχαιρετά τη νεαρή σύζυγο και τα δύο μικρά παιδιά του, η άρρωστη Αρσινόη Κλωδία αποχαιρετά τον σύζυγό της Μάρκο και την κόρη της και ο μικρός Αλεξάς πάει να συναντήσει τον αδελφό του.

791

792

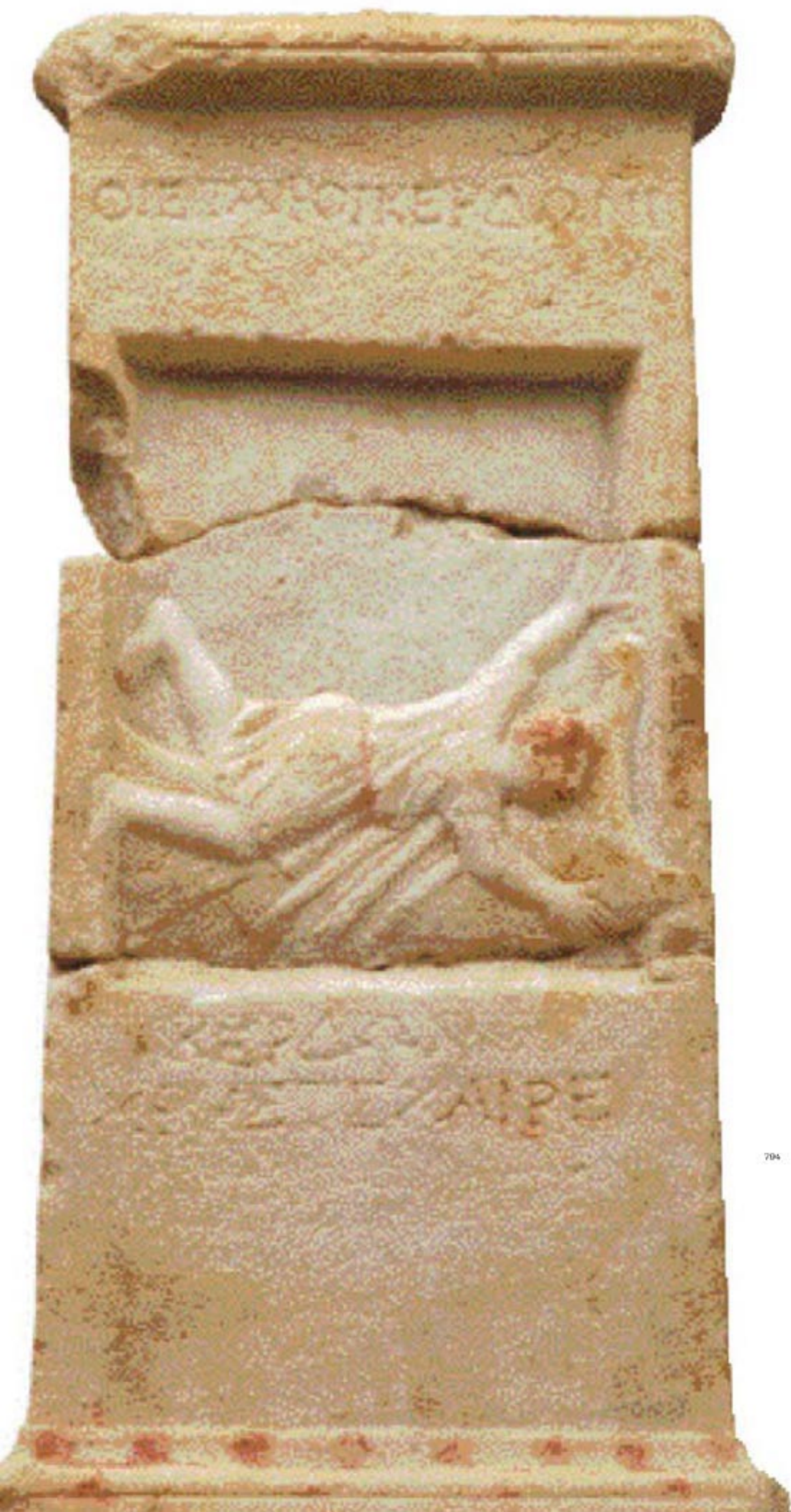

Πολεμιστής ήσουνα Πρόαρχε απ' τα μικρά σου χρόνια
 κι έφερες μαύρο πένθος τώρα στο σπίτι του Φειδία,
 του κύρη σου. Όμως λαμπρός στο μνήμα σου είναι ο λόγος:
 «Για την πατρίδα του τη λατρευτή αυτός εδώ έχει πέσει».

ΑΝΥΤΗ, 3ος αι. π.Χ.

705

Θύελλα, τρικυμία, ανατολή του Αρκτούρου,
σκοτάδι και κύμα κακό στη θάλασσα του Αιγαίου,
τα νιάτα μου αφάνισαν· στα τρία το κατάρτι
του πλοίου μου έσπασε, κι εγώ και το φορτίο μου
χαθήκαμε στα βάθη.
Τον ναυαγό, γονείς μου, τον Τλησιμένη κλαίτε τώρα,
και ένα άδειο μνήμα στήσατε στο ακρογιάλι πλάι.

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ, 2ος αι. π.Χ.

704

706

*Κοινή ζωή η βάρκα του και ο Ιεροκλειδής είχαν.
Εγέρασαν κι ώσπε το χείλος του θανάτου αντάμα
εβάδισαν, αυτός κι αυτή, πιστή συντρόφισσά του.
Σκάφος ποτέ τόσο καλά δεν κύλαε στο κύμα.
Τον συντηρούσε ως τα γεράματα. Κι έγινε τέλος
το μνήμα του. Μαζί κατέβηκαν στον Άδη.*

ΑΝΤΙΦΙΛΟΣ, 1ος αι. π.Χ.

707

*Το θάνατο σε ξένη χώρα βρήκε ο Φώκος.
Στ' άγριο κύμα δεν βάσταξε το μαύρο του το πλοίο
και βούλιαξε στη θάλασσα του Αιγαίου.
Δεν άντεξε την τρομερή μανία του νοτιά.
Τώρα ένα άδειο μνήμα ύψωσαν στην πατρική του γη
και η Προμηθίδα, η μάνα του, καθημερινά έρχεται εδώ,
σαν το πικρό πουλί μοιρολογά και λέει
πως πριν την ώρα του ο θάνατος το πήρε το παιδί της.*

ΦΑΛΛΑΙΚΟΣ, 4ος αι. π.Χ.

798

ΔΕΗΣΙΣ

Ἡ θάλασσα στά βάθη της πήρε ἕναν ναύτη. –
Ἡ μάνα του, ἀνήξερη, πιαίνει κι ἀνάφτει

στήν Παναγία μπροστά ἕνα ὕψηλό κερὶ
γιά νά ἐπιστρέψει γρήγορα καί νᾶν καλοὶ καιροὶ –

καί ὄλο πρὸς τόν ἄνεμο στήνει τ' αὐτί.
Ἄλλά ἐνῶ προσεύχεται καί δέεται αὐτή,

ἡ εἰκὼν ἀκούει, σοβαρὴ καί λυπημένη,
ξεύροντας πὼς δέν θάλλθει πιά ὁ υἱὸς πού περιμένει.

Κ. Π. ΚΑΒΑΦΗΣ, 1898

- 15 B.10601. Αμφικωνικό μικρό αγγείο με επιγραφή: *Ἀπολλωνίδου Κενταύριον Δεξάνδρου*. Αγορά των Ιταλών, 1905. Ύψος 0,069 μ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1998, σελ. 37, εικ. 3.
- 24 Μύκονος 00970. Γαμικός λέβης του Ζωγράφου του Συρίσκου. Βόθρος της Καθάρσεως, ύψος 0,845 μ. Dugas Ch., Beazley J. D. 1952, σελ. 31, αριθ. 12, πίν. 5-7, 57.
- 63 Άγαλμα Ίσιδας, ή ιέρειας της Ίσιδας. Ρώμη, Museo Capitolino.
- 115 A.07756. Ερμαϊκή στήλη. Βρέθηκε στα Προπύλαια του Ιερού. Στη βάση αναθηματική επιγραφή: *Οί Ἀμφικτύονες και ὁ γραμματεὺς οἱ ἐπὶ Νικομάχου ἄρχοντος ἀνέθεσαν Φανόμαχος Χαρμιάδου Σονιεύς, Πυθόδωρος Νικοστράτου Ἀχαρνεύς, Εὐπόλεμος Εὐθυμενίδου Μυρρινόσιος, Χαιρίας Εὐορτίο Ἀναφλύστιος, Ἀρχενέως Διφύλου Προσπάλιος, Τεισιάδης Τεισάππου Σφήττιος*. Ύψος 1,97 μ. 341/0 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 74.
- 120 A.07681. Ένα από τα ακροκέραμα του Οίκου των Ναξίων με εγχάρακτο Γοργόνειο. Ύψος 0,20 μ. Γύρω στο 600 π.Χ. Courbin P. 1980, πίν. 60, Kokkorou-Alewras G. 1995, αρ. 102.
- 126 A.04279. Άγαλμα κόρης από το Ναό των Αθηναίων. Βρέθηκε το 1878. Ύψος 0,84 μ. 425-415 π.Χ. Hermary Ant. 1984, σελ. 25, πίν. 12.
- 127 A.04287. Σύμπλεγμα του Βορέα και της Ωρείθυιας, κεντρικό ακρωτήριο της ανατολικής όψης του Ναού των Αθηναίων. Βρέθηκε το 1878. Ύψος 1,71 μ., ύψος βάσης 0,33 μ. 425-415 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 66.
- 128 A.04280. Άγαλμα κόρης από το Ναό των Αθηναίων. Βρέθηκε το 1878. Ύψος 0,75 μ. 425-415 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 68.
- 129 B.07069. Πλακίδιο από ελεφαντόδοντο με παράσταση Μυκηναίου πολεμιστή. Αρτεμίσιο, 1946. Ύψος 0,118 μ., πλάτος 0,06 μ. 1350-1250 π.Χ. Τουρναβίτου Iph. 1995, σελ. 479-527.
- 130 B.07075. Χάλκινο αγαλμάτιο πολεμιστή. Αρτεμίσιο, 1946. Ύψος 0,11 μ. 1350-1250 π.Χ. BCH 71 (1947), πίν. 39, σελ. 221,76.
- 131, 133 B.07070, B.07073. Ζωφόρος από ελεφαντόδοντο με ανάγλυφη παράσταση λιονταριών που κατασπαράσσουν ελάφια και ταύρο και γρύπα που κατασπαράσσει ελάφι. Αρτεμίσιο, 1946. Μήκος 0,55 μ., ύψος 0,043 μ. (B.07070) και μήκ. 0,10 μ., πλ. 0,049 μ. (B.07073). 1350-1250 π.Χ. Τουρναβίτου Iph. 1995, σελ. 479-527.
- 132 B.07075. Περίτμητο πλακίδιο με εγχάρακτη παράσταση λιονταριού που κατασπαράσσει γρύπα. Αρτεμίσιο, 1946. Μήκος 0,225 μ., ύψος 0,051 μ. 1350-1250 π.Χ. Τουρναβίτου Iph. 1995, σελ. 479-527.
- 135 A.00538. Χάλκινο ειδώλιο ταύρου. Ιερό, πριν από το 1880, 8ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 2,13.
- 136 A.00539. Χάλκινο ειδώλιο ταύρου. Βρέθηκε πριν από το 1880 στο Ιερό του Απόλλωνα. Ύψος 0,115 μ. 8ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 2, εικ. 16.
- 137 A.00542. Χάλκινο ειδώλιο ίππου. Βρέθηκε στις 25-5-1904 στη Δ. πλευρά του Ιερού. 8ος αι. π.Χ. BCH 1938, σελ. 210, 211, Deonna W. 1938, πίν. 2,11.
- 138 A.00543. Χάλκινο ειδώλιο ζώου. Βρέθηκε στις 26-5-1904 στη Δ. πλευρά του Ιερού. 8ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 2,12.
- 139 A.00541. Χάλκινο αλογάκι. Βρέθηκε στο Ιερό πριν από το 1880. Ύψος 0,103 μ. Μέσα του 8ου αι. π.Χ. Rolley Cl. 1973, σελ. 517, Fuchs W.-Floren J. 1987, σελ. 69, σημ. 27.
- 140 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 00021. Άγαλμα φτερωτής Νίκης. Βρέθηκε το 1877 στην περιοχή του Αρτεμείου. Ύψος 0,90 μ. Πολύ κοντά βρέθηκε τον Ιούλιο του 1880 βάση με την επιγραφή: *Μικκιάδην τόδ' ἄγαλμα καλὸν [ἐργασμένον ἠὺ Ἀρχέρμο σοφ]ίεισιν ἡεκηβόλε δέξαι ἄνασσα* τ]ῶι Χίωι, Μέ[λ]ανος πατρῶιον ἄστυ λιπόντι]. Γύρω στο 550 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 38.
- 141 B.06099. Πινάκιο με παράσταση φτερωτής Νίκης. Ηραίο, 1911. Διάμ. 0,18 μ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 637, σελ. 186.
- 142 A.00583. Άγαλμα Σφίγγας. Τμήματά της βρέθηκαν το 1901, 1902 και το 1905 στο Ιερό, κοντά στο Αρτεμίσιο. Μάρμαρο Πάρου. Ύψος 1,23 μ., 1,68 μαζί με το κιονόκρανο. 560-550 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 34.
- 143 A.04062. Τρία τμήματα από άγαλμα κόρης. Βρέθηκαν το 1878, την ίδια μέρα μαζί με την κόρη της Νικάνδρας, στο Αρτεμίσιο. Ύψος κορμού 0,42 μ., σώματος 0,57 μ. 580-570 π.Χ. Kokkorou-Alewras G. 1995, αρ. 68, Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 16.
- 144 A.04068. Άγαλμα κόρης. Αρτεμίσιο, πριν από το 1882. Ύψος 1 μ. 525-500 π.Χ. Fuchs W.-Floren J. 1987, σελ. 167, σημ. 53.
- 145 A.04115. Κεφαλή από άγαλμα κόρης. Ύψος 0,27 μ. 525-500 π.Χ. Fuchs W.-Floren J. 1987, σελ. 163 και σημ. 23.
- 146 A.04067. Άγαλμα κόρης. Αρτεμίσιο, πριν από το 1882. Ύψος 1,04 μ. 525-500 π.Χ. Fuchs W.-Floren J. 1987, σελ. 167 και σημ. 59.
- 147, 157 B.06867. Υδρία. Βρέθηκε τον Ιούλιο του 1935, στον τάφο Δ του Αρχηγείου. Ύψος 0,32 μ. 650-625 π.Χ. Robert F. 1953, σελ. 28-30.
- 148 B.06156. Μικρή υδρία. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,17 μ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 15, πίν. 7.
- 149 Μύκονος 00587. Υδρία από τον Βόθρο της Καθάρσεως. Ύψος 0,31 μ. 625-575 π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1981, σελ. 189, εικ. 129.
- 150 Μύκονος 00590. Υδρία από τον Βόθρο της Καθάρσεως. 650-575 π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1981, εικ. 99.
- 151 Μύκονος 01289. Υδρία από τον Βόθρο της Καθάρσεως. Ύψος 0,335 μ. 625-600 π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1981, σελ. 180, εικ. 112, 113.
- 152 Μύκονος 01265. Υδρία από τον Βόθρο της Καθάρσεως. 625-600 π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1981, σελ. 70, εικ. 79.
- 153 Μύκονος 00588. Υδρία από τον Βόθρο της Καθάρσεως. Ύψος 0,34 μ. 650-575 π.Χ.

- 154 Μύκονος 00589. Υδρία από τον Βόθρο της Καθάρευσης. Ύψος 0,315 μ. 600-550 π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1981, σελ. 193, εικ. 139.
- 155 Μύκονος 00550. Επάνω μέρος υδρίας από τον Βόθρο της Καθάρευσης. 600-550 π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1981, σελ. 192, εικ. 137.
- 156 Β.06157. Αμφορέας. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,355. 650-625 π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 17, αριθ. 11, πίν. 1.
- 159, 160 Η βάση, ο κορμός και η λεκάνη του Απόλλωνα των Ναξίων. Στο Μουσείο Δήλου είναι το αριστερό του χέρι (Α.4094), ενώ τέσσερα τμήματα του αριστερού ποδιού και της πλίνθου είναι στο Βρετανικό Μουσείο. Διαστάσεις βάσης 5,06 x 3,46 μ., ύψος κορμού 2,50 μ. Τέλη 7ου-αρχές 6ου αι. π.Χ. Gruben G. 1997, σελ. 267-287.
- 161 Α.00333. Κάτω τμήμα κούρου από τη μέση μέχρι τα γόνατα. Βρέθηκε στις 3-7-1906 κοντά στον Πύρινο Οίκο. Ύψος 0,85 μ. 625-600 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 20.
- 162 Α.03997. Κορμός και κεφαλή κούρου. Βρέθηκε στο Ιερό πριν από το 1882. Ύψος 0,59 μ. 7ος αι. π.Χ. Richter G., M.A. 1960, σελ. 69, αριθ. 47, εικ. 174-175.
- 163 Α.00728. Τριγωνική βάση κούρου με επιγραφή: *Εὐθυκαρτίδης μ' ἀνέθεκε ὁ Νάξιος ποιέσας*. Βρέθηκε το 1885 στην περιοχή μεταξύ του Ναού των Δηλίων και των βωμών του Πρυτανείου. Ύψος 0,58 μ., μήκος 0,90 μ. Γύρω στο 600 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 40.
- 164 Α.04048. Ακέφαλος κούρος. Ναξιακό μάρμαρο. Ύψος 1,18 μ. 560-550 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 26.
- 165 Α.04083. Άγαλμα κούρου. Βρέθηκε το 1904 στο Ιερό του Απόλλωνα. Ύψος 1,20 μ. Richter G.M.A. 1960, σελ. 105, εικ. 342, 345, Fuchs W.-Floren J. 1987, σελ. 154, σημ. 25.
- 166 Α.04051. Άγαλμα κούρου, ναξιακό έργο. Βρέθηκε το 1904 στο Ιερό του Απόλλωνα. Ύψος 0,76 μ. Γύρω στο 550 π.Χ. Kokkorou-Alewnas G. 1995, αρ. 65.
- 167 Α.01741. Άγαλμα κούρου. Παριανό έργο. Βρέθηκε στις 6-7-1908 κοντά στη ΝΔ γωνία της Υπόστυλης Αίθουσας. Ύψος 1,62 μ. 550-525 π.Χ. Richter G.M.A. 1960, σελ. 125, Fuchs W.-Floren J. 1987, σελ. 163 και σημ. 29.
- 168 Α.04108. Κεφαλή από άγαλμα γενειοφόρου ιππέα. Ιερό, πριν από το 1882. Ύψος 0,32 μ. 540-520 π.Χ.
- 169 Α.04277. Κορμός δισκοβόλου ή αθλητή με σπλεγίδα. Ύψος 0,80 μ. Γύρω στο 480 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 60.
- 170 Α.04276. Κορμός δισκοβόλου. Ύψος 1,25 μ. Γύρω στο 470 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 62.
- 171 74/0385 Α. Πήλινο σφράγισμα με παράσταση Απόλλωνα. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0165 μ. Τέλος 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992 σελ. 22, αρ. 2, Gruben G. 1997, σελ. 287-293.
- 172 Α.04260. Τμήμα από το χείλος μεγάλου αμφορέα με παράσταση Απόλλωνα κιθαρωδού και Μούσας με κρόταλα. 700-675 π.Χ. ΝΔ. του Αρτεμίου, 1908. Ύψος 0,12 μ., BCH 35 (1911), σελ. 410, εικ. 68.
- 173 Α.06995. Ανάγλυφο με παράσταση Απόλλωνα. Οικία των Φούρνων, 1960. Ύψος 0,55 μ. Τέλος του 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 178.
- 174 Α.00825. Μαρμάρινο αγάλματιο Απόλλωνα με μορφή Κούρου. Ν. της Αγοράς των Δηλίων, 25-6-1909. Ύψος 0,51 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 166, σημ. 2, 3, 8, πίν. 28, Marcadé J. 1973, εικ. 35.
- 175 Α.00994. Άγαλματιο Απόλλωνα με μορφή Κούρου. Βρέθηκε στις 7-5-1908 στην Υπόστυλη Αίθουσα. Ύψος 0,0155 μ. 2ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 166, σημ. 2, 347, πίν. 18.
- 176 Α.00383. Άγαλματιο Απόλλωνα ή Διονύσου. Τμήματα του βρέθηκαν στις 3 και 4-8-1906 ΒΔ της Οικίας του Διονύσου. Ύψος 0,34 μ. 2ος αι. π.Χ.
- 177 Α.04135. Άγαλμα Απόλλωνα. Οικία των Προσωπείων, 1932. Ύψος 1,10 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 106.
- 178 74/00101. Σφράγισμα με παράσταση Απόλλωνα κιθαρωδού. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0125 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 31, Απ. 93.
- 179 Α.02939. Άγαλματιο Απόλλωνα κιθαρωδού. ΝΔ γωνία της Αγοράς των Ιταλών, 2-8-1904. Ύψος 0,37 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 102.
- 180 Α.04711. Τμήμα περγαμηνού αγγείου με επίθετη, ανάγλυφη παράσταση Απόλλωνα κιθαρωδού. Βόρεια του θεάτρου, 1912. Ύψος 0,065 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, σελ. 624, αρ. 33.
- 181 74/0846. Σφράγισμα με παράσταση καθιστού Απόλλωνα κιθαρωδού. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0132 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 41, αριθ. Απ. 138.
- 182 Α.04133. Άγαλματιο καθιστού Απόλλωνα κιθαρωδού. Οικία των Προσωπείων, 1932. Ύψος 0,58 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 178, πίν. 30.
- 183 Α.04124. Άγαλμα Απόλλωνα που πατάει τρεις γαλατικές ασπίδες. Συνοικία του θεάτρου, Νησίδα II, 1904. Ύψος 1,33 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 98.
- 184 75/02862. Σφράγισμα με όρθιο Απόλλωνα που στηρίζεται σε πεσσίσκο και κρατά ταινίες στο δεξί του χέρι. Οικία των Σφραγισμάτων, 1975. Ύψος σφραγίσματος 0,0116 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 61, Απ. 329.
- 185 74/00689. Σφράγισμα με παράσταση Δηλίου Απόλλωνα που ακουμπά σε πεσσίσκο με Ερμαϊκή στήλη. Στο δεξί του χέρι κρατά κλαδί φοινικιάς. Οικία Σφραγισμάτων, 1974 Ύψος σφραγίσματος 0,013 μ. Τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 64, Απ. 369, Δεληβορριάς Ά. 1999.
- 186 74/09093. Σφράγισμα με παράσταση Απόλλωνα καθισμένου σε πλώρα πλοίου. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0119 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 44, Απ. 148.
- 187 Α.04239. Τμήμα αναγλύφου με παράσταση Απόλλωνα καθισμένου σε πλώρα πλοίου (;). Στο δεξί του χέρι κρατά κλαδί φοινικιάς. Βρέθηκε το 1949 στο νότιο τμήμα του τείχους του Τριαρίου. Ύψος 0,26 μ. Ελληνιστικοί χρόνοι.
- 188 Α.02915. Ανάγλυφο με προτομή Απόλλωνα-Ήλιου. Οικία των Φούρνων, 12-7-1916. Ύψος 0,53 μ., πλάτος 0,51 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 357.
- 189 Α.02225 Ανάγλυφη κεφαλή Απόλλωνα (;). Βρέθηκε τον Οκτώβριο του 1909 ΒΑ της Λίμνης. Ύψος 0,33 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 358, σημ. 54.
- 190 Β.17633. Τοιχογραφία με προτομή Φοίβου. Συνοικία του Σταδίου, Οικία C, 1915. Διάμετρος 0,51 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bulard M. 1926, σελ. 147, πίν. 22.
- 191 74/06574. Κεφαλή δαφνοστεφανωμένου Απόλλωνα και Απόλλωνας-Ήλιος πάνω στο άρμα του, παράσταση όμοια με τη μετόπη του Παρθενώνα και τη μετόπη από το ναό της Αθηνάς στο Ίλιον. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,097 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 86, Απ. 475, πίν. 27, Moreno P. 1994, εικ. 157.

- 192 74/06273. Κεφαλή Απόλλωνα. Οικία Σφραγισμάτων 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0137 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 102, Απ. 607, πίν. 35.
- 193 74/04095 Σφράγισμα με παράσταση Απόλλωνα-Ήλιου. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0167. 2ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 111, Ηλ. 24.
- 194 74/05955. Σφράγισμα με παράσταση Απόλλωνα-Ήλιου. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0128 μ. 2ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 116, Ηλ. 77.
- 195, 202 Βρετανικό Μουσείο BM.2191. Ανάγλυφο με την αποθήωση του Ομήρου, έργο του Αρχέλαου από την Πριήνη. Ύψος 1,18 μ. 2ος αι. π.Χ. Moreno P. 1994, σελ. 561, εικ. 689.
- 196 74/09166. Σφράγισμα με παράσταση της Μούσας Πολύμνιας. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. 2ος-1ος αι. π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1998, αριθ. 262.
- 197 Α.00351. Άγαλμα της Μούσας Πολύμνιας. Βρέθηκε τον Ιούλιο του 1906 στη Συνοικία του Θεάτρου, στη δεξαμενή ενός σπιτιού ΒΔ της Οικίας του Διονύσου. Ύψος 1,12 μ. 2ος αι. π.Χ. Moreno P. 1994, εικ. 525, σελ. 409-413, Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 122.
- 198 Α.04125. Απόλλων κιθαρωδός Μουσαγέτης. Βρέθηκε το 1905 στη Συνοικία του Θεάτρου (III.C.b). Ύψος 1,11 μ. 2ος-1ος αιώνας π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 100.
- 199 Α.04132. Αγαλμάτιο της Μούσας Τερψιχόρης. Οικία του Κέρδωνος, 25-6-1903. Ύψος 0,48 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 195-6, πίν. 33.
- 200 Α.03443. Ειδώλιο Μούσας Αγορά των Ιταλών, 10-8-1905. Ύψος 0,105 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αριθ. 386.
- 201 Α.04154. Αγαλμάτιο της Μούσας Κλειώς ή της Καλλιόπης καθισμένης σε βράχο. Βρέθηκε πριν από το 1881. Ύψος 0,32 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 203 Α.04131. Αγαλμάτιο της Μούσας Ουρανίας (:) που κάθεται σε βράχο. Οικία του Κέρδωνος, 25-6-1903. Ύψος 0,68 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 124.
- 204 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 00001. Άγαλμα της Άρτεμης (:), αφιέρωμα της Νικάνδρας από τη Νάξο. Άρτεμιόιο, 1878. Ύψος 1,75 μ., 2 μ. με το βάθρο. Στον αριστερό μηρό εγχάρακτη επιγραφή:
*Νικάνδρη μ' ανέθεκεν η[ε]ρηβόλοι ιο-
 χαίρησι κόρη Δεινοδόχο το Ναησίο έτισο
 χος αλήιον Δεινομένεος δέ κασιγνήτη
 Φηράησο δ' άλοχος μήην*
 650-630 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 14.
- 205 Α.03193. Ανάγλυφο με παράσταση Αρτέμιδος Λοχείας. Ύψος 0,45 μ., πλάτος 0,30 μ. 420-400 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 72.
- 206 Α.03197+Α.03198. Πόδι μαρμάρινου τραπεζιού με παράσταση Άρτεμης. Επάνω λιοντάρι ή πάνθηρας κατασπαράσσει ελάφι. «Ναός του Απόλλωνα», 1880 Ύψος 0,83 μ., πλάτος 0,82 μ. 420-410 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 70.
- 207 Α.00449. Άγαλμα Αρτέμιδος Ελαφηβόλου. Βρέθηκε τον Αύγουστο του 1906 στη Συνοικία του Θεάτρου, στην αυλή της Οικίας III.S. Ύψος 1,44 μ. 125-100 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 112.
- 208 Α.04128. Άγαλμα Αρτέμιδος με νεβρίδα. Συνοικία του Θεάτρου. «Οικία των Πέντε Αγαλμάτων», 1905. Ύψος 1,20 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 116.
- 209 Α.04126. Άγαλμα Αρτέμιδος. Συνοικία του Θεάτρου, «Οικία των Πέντε Αγαλμάτων», 1905. Ύψος 1,32 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 114.
- 210 Α.05481. Αγαλμάτιο Άρτεμης. Ύψος 0,23 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 217.5, 546, πίν. 39.
- 211 Α.05482. Αγαλμάτιο Άρτεμης. Αγορά των Κομπεταλιαστών, 1905. Ύψος 0,25μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 224, πίν. 38.
- 212 Α.01735. Αγαλμάτιο Άρτεμης. «Παρά το Φυλακείον», 26-4-1908. Ύψος 0,25 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 220, πίν. 41.
- 213 Α.06003. Αγαλμάτιο Άρτεμης σε ορμητική κίνηση. Ύψος 0,30 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 218.9, πίν. 40.
- 214 74/07445. Σφράγισμα με παράσταση Άρτεμης που κρατά δάδα. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Διάμ. σφραγίσματος 0,091 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 142, Αρ.73, πίν. 50.
- 215 Α.01719. Χάλκινο ανάγλυφο με παράσταση θυσίας σε αγροτικό ιερό της Άρτεμης. Μινώα Κρήνη, 11-8-1908. Ύψος 0,50 μ., πλάτος 0,43 μ., πάχος 0,005 μ. Έχει τοποθετηθεί στη μαρμάρινη ενεπίγραφη στήλη Ε.378 από την Αγορά των Δηλίων. Γύρω στο 200 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 176.
- 216 Α.03236. Ανάγλυφο με παράσταση Άρτεμης και αναθηματική επιγραφή: Διονύσιος Πακωνίος Γναίου νεώτερος Έρμεί και συνήθεσι επί Ίσρέως Σωτείρας Άντιόχου Πακωνίου Άρτεμισιεύς. Οικία των Ερμιών, 1948. Ύψος 0,52 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1971, σελ. 204.
- 217 Α.07724. Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση θυσίας χοίρου στην Άρτεμη. Οικία των Σφραγισμάτων, 24-8-1987. Ύψος 0,34 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Siebert G, BCH 112 (1988), σελ. 765.
- 218 Α.03153. Μαρμάρινο ανάγλυφο με παράσταση θυσίας αίγας στην Άρτεμη Λοχεία. Βρέθηκε τον Σεπτέμβριο του 1920 σε ιερό ΝΑ του Κύνθου. Ύψος 0,30 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1971, πίν. 1.4.
- 219 74/05211. Σφράγισμα με προτομή Άρτεμης. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 149.
- 220 74/00748. Σφράγισμα με παράσταση Εκάτης. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,018 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 180, Ηέ.9.
- 221 74/0612. Σφράγισμα με παράσταση του αγάλματος της Άρτεμης της Εφέσου. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,0168 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 172, ΑΕ.17, πίν. 66.
- 222 74/04900. Σφράγισμα με παράσταση Άρτεμης. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,085 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 128, Αρ. 6.
- 223 Β.19682. Πήλινος λόχνος σε σχήμα πλοίου με παράσταση Αρτέμιδος Φωσφόρου (:). Βρέθηκε το 1986 ανατολικά του Μουσείου. Μήκος 0,135. 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1965, σελ. 107 και σημ. 4.5.
- 224 Α.08193 (Α.06020). Επάνω μέρος στήλης τρίμορφης Εκάτης. Ύψος 0,122 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 301.2, πίν. 59.
- 225 Α.06018. Αγαλμάτιο τρίμορφης Εκάτης. Ύψος 0,275 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 301.3, πίν. 59.
- 226 Α.3205. Αγαλμάτιο τρίμορφης Εκάτης. 1ος αι. π.Χ.
- 227 Α.06022. Τριγωνική στήλη με τρίμορφη Εκάτη. Ίδρυμα των Ποσειδωνιαστών. Ύψος 0,25. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 389, 437, πίν. 59.
- 228 Α.06021. Τριγωνική στήλη τρίμορφης Εκάτης. Ύψος 0,435. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, 301.2, 437.4, πίν. 59.
- 233 Α.05780. Αγαλμάτιο Κυβέλης που κάθεται σε θρόνο ανάμεσα σε δύο λιοντάρια. Ύψος 0,28 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 245.4, 246, πίν. 53.

- 234 Α.05788. Αγαλμάτιο έθρονης Κυβέλης. Βρέθηκε το 1904 στην Οδό του Θεάτρου. Ύψος 0,235 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 245.5, πίν. 53.
- 235 Α.5775. Αγαλμάτιο έθρονης Κυβέλης. Βρέθηκε στην «Εμπορική Συνοικία». Ύψος 0,225 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 245.3, πίν. 53.
- 236 Α.05781. Αγαλμάτιο έθρονης Κυβέλης. Βρέθηκε ΒΑ. του Ιερού. Ύψος 0,25 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 245.5, πίν. 53.
- 237 Α.03305. Ειδώλιο έθρονης Κυβέλης. Βρέθηκε στις 13-6-1905 έξω από τη ΝΑ γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ύψος 0,28 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 136, αριθ. 362, πίν. 39.
- 238 Α.05774. Έθρονη Κυβέλη με τύμπανο και μικρό λιοντάρι στα γόνατά της. Βρέθηκε ΝΑ της Αγοράς των Κομπεταλιαστών. Ύψος 0,25 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 245.3, πίν. 53.
- 239 Α.04144. Αγαλμάτιο Κυβέλης. Οικία του Διονύσου, 1904. Ύψος 0,51. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 94.
- 240 Α.03308 Πήλινο ειδώλιο Έρωτα-Άττι. Βρέθηκε στις 9-6-1905 έξω από τη ΝΑ γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ύψος 0,265 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 137, αριθ. 364, πίν. 40.
- 241 Α.03308 Πήλινο ειδώλιο Έρωτα-Άττι. Όπως δείχνουν τα στραμμένα κεφάλια, ήταν ζευγάρι με το προηγούμενο. Βρέθηκε στις 9-6-1905 έξω από τη ΝΑ γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ύψος 0,265 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 137, αριθ. 365, πίν. 40.
- 242 Άγαλμα του στρατηγού Γάιου Βιλβηνού. Α. άκρο της Στοάς του Αντιγόνου. Ύψος 2,07 μ. Γύρω στο 100 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 196.
- 245 Α.00463. Λεπτός χάλκινος σταυρός με εγχάρακτες εικόνες του Αγίου Πνεύματος στην κορυφή, του Ιησού στο κέντρο, αγγέλων και αγίων στα άκρα. Στην κάθετη κεραία επιγραφή ΑΠΙΟΣ ΑΠΙΟΣ ΑΠΙΟΣ ΚΥΡΙΟΣ και στην οριζόντια κεραία ο ΘΕΟΣ ΣΑΒΑΘΘ. Βρέθηκε το 1885 κοντά στον Πώρινο Οίκο. Ύψος 0,545 μ. 6ος αι. μ.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 391, πίν. 113.
- 249 Α.00126. Αγαλμάτιο Ποσειδώνα. ΝΑ. της Αγοράς των Κομπεταλιαστών, 18-5-1906. Ύψος 0,40 χωρίς τη βάση. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 427, σημ. 2, πίν. 59.
- 250 Γ.00287. Μαρμάρινη πλάκα (0,32 x 0,30 x 0,065 μ.) με λόγο Ιεροποιών. Ιερό, 23-9-1903. 178 π.Χ.
- 251 Α.04120. Αγαλμάτιο Ποσειδώνα, αντίγραφο έργου του 4ου αι. π.Χ. Βρέθηκε πιθανόν στην Οικία του Διονύσου. Ύψος 0,86 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 96.
- 254 74/03510 Πήλινο σφράγισμα με παράσταση Άρτεμις και Απόλλωνα αριστερά και δεξιά ξοάνου. Πιθανόν πρόκειται για το ξόανο της Λητώς. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος σφραγίσματος 0,017 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Boussas M.-Fr. 1992, σελ. 148, Απ. 120, πίν. 52.
- 255 Α.00197 (Α.4184) Κεφάλι από κολοσσικό ανδρικό άγαλμα, ύψους περίπου 3 μ., Δωδεκάθεο, 1911. Ύψος 0,55 μ. Αρχές 3ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 84.
- 256 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 00022. Άγαλμα Λητώς. Βρέθηκε το 1884 νότια της Αγοράς των Ιταλών. Ύψος 1,34 μ. Γύρω στο 500 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 48.
- 257 Α.04127. Άγαλμα Λητώς (;). Συνοικία του Θεάτρου, Οικία των Πέντε Αγαλμάτων, 1905. Ύψος 1,11 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 118.
- 260-262 Α.04340, Α.06461. Άγαλμα του Γαΐου Οφελίου Φέρου. Βρέθηκε το 1904 στην Αγορά των Ιταλών, μεταφέρθηκε στο Μουσείο το 1949 από τον Νικ. Κοντολέοντα, στήθηκε από τη Γαλλική Σχολή το 1988, άρχισε να ανοίγει στα δύο το 1989 και από τότε παραμένει στερεωμένο με σιδερένιους σωλήνες. Στη βάση (ύψους 1,10 μ.) η επιγραφή: *Γάιον Όφελιον Μαάρκου υιόν Φέρον Ίταλικοί δικαιοσύνης ένεκα και φιλαγαθίας τής εις έαυτούς. Απόλλωνι / Διονύσιος Τιμαρχίδου και Τιμαρχίδης Πολυκλέους Άθηναίοι έποίησαν.* Ύψος 2,36 μ. 125-100 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 190.
- 263-266 Α.08370-Α.08385 Αρχαίοι Λέοντες. Ναξιακό μάρμαρο. Βρέθηκαν το 1904, 1906 Β. του Μνημείου του Γρανίτη. Ύψος 1,60-1,85 μ., μήκος 1,75-2,10 μ. Τέλη 7ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 32.
- 270 Άγαλμα θεάς Ρώμης. Ίδρυμα Βηρυτίων Ποσειδωνιαστών. Ύψος 1,48 μ. Η επιγραφή: *Ρώμην, θεάν εύεργέτιν, τό κοινόν τών Βηρυτίων Ποσειδωνιαστών έμπόρων και ναυκλήρων και έγδοχών, εύνοίας ένεκεν τής εις τό κοινόν και τήν πατρίδα. Αρχθιασιεύοντος τό δεύτερον Μνασέου τοῦ Διονυσίου εύεργέτου.* [Μένανδρος] *Μέλανος Άθηναίος έποίηι.* 125-120 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 78.
- 272 Α.04156. Άγαλμα Νύμφης. Βρέθηκε στο Ίδρυμα των Βηρυτίων Ποσειδωνιαστών. Ύψος 0,71 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 390, πίν. 25, Stewart A. 1990, σελ. 226, αρ. 833.
- 276 Χρώματα. Από αριστερά προς τα δεξιά και από πάνω προς τα κάτω: Β.00438 (ΒΔ. Οικίας Διονύσου, 4-7-1906), οξείδιο του σιδήρου, Β.00297 (ΒΔ. Οικίας Τραιίνης, 8-6-1906), κιννάβαρι, Β.05038, πορφύρα, Β.00206 (ΒΔ. Οικίας Τραιίνης, 16-5-1906) βόλος τεχνητού πράσινου χρώματος, Β.05048 (ΝΔ. αναλήμματος θεάτρου, 26-7-1912) φυσικό κίτρινο χρώμα, Β.05014 (ΝΑ. της Παλαιστρας της Λίμνης, 19-7-1912) βόλοι θείου, Β.05032 (Παλαιστρα του Γρανίτη, 25-8-1912) κίτρινο τεχνητό χρώμα, Β.05039 (Β. όχθη Λίμνης, Ιούλιος 1910) κίτρινο χρώμα, Β.05650 (Κτήριο Γαλλικής Σχολής, 7-2-1916) τέσσερις βόλοι κόκκινης ώχρας), Β.05652 (Δεξαμενή Οικίας Διαδομένου, 5-8-1916) μικροί βόλοι πύσσας, Β.18617 δύο βόλοι ορυκτού χρώματος ώχρας, Β.18616 (Οικία Α. Σταδίου, 1912) ορυκτό χρώμα, Β.05013 βόλος θείου (κίτρινο), Β.05028 (Ίδρυμα Ποσειδωνιαστών, 29-7-1904), τεχνητό καφέ χρώμα, ίσως οξείδιο του σιδήρου, Β.05025 (Συνοικία Θεάτρου, 1905) τεχνητό χρώμα, Β.05010 (Σαραπειών Α', 3-8-1912) μόλυβδος.
- 277 Β.00316. Μαρμάρινο τριβείο (θυεία). Δ. Μνημείου Γρανίτη, 10-6-1906. Διάμ. 0,255 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 111. Β.01759. Μαρμάρινος τριπτήρας (δοθυξ) σε σχήμα δακτύλου. Οικία Ινωπού, 23-7-1908. Ύψος 0,053 μ., μήκος 0,058 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 118. Β.18814. Πυθμένας φιάλης που διατηρεί στό εσωτερικό ερυθρό χρώμα. Διάμ. βάσης 0,048 μ. 1ος αι. π.Χ. Brékoulaki H. 2000, σελ. 199 κ.ε., Jockey Ph.-Bourgeois Br. 2001.
- 278 Β.17605. Τοιχογραφία (πρώτο στρώμα) από την πρόσσφη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Γυμνός νέγρος σκαρφαλώνει σε κορμό φοίνικα. Ύψος 1,07 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 80.
- 279 Β.17609. Τοιχογραφία (πρώτο στρώμα) από την πρόσσφη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Έφιππος Ήρωας και υπηρέτης. Ύψος 1,42 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 80.
- 280, 282, 283 Β.17617. Τοιχογραφία (πρώτο στρώμα) από την πρόσσφη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Θυσία χοίρου και σαλπικτής. Επιγραφή: *THEOGI-PHASON.* Ύψος 1,30 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-

- Sarian H. 1973, σελ. 90.
- 281 B.17626. Τοιχογραφία (πρώτο στρώμα) από την πρόσοψη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Γυμνός δούλος ετοιμάζει γιορτινό τραπέζι. Εγχάρακτη επιγραφή: ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΟΕΙ[C]---ΛΙΕΥΣ---. Μπροστά στα πόδια του τριποδικού τραπέζιου εικονίζεται μικρό πουλί και φυτό. Στον τοίχο κρέμεται ανθοπλοχμός με ταινίες και προσωπίο. Ύψος 1.50 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 93.
- 284 B.17611. Τοιχογραφία (τρίτο στρώμα) από την πρόσοψη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Στεφανωμένος Ηρακλής με ρόπαλο στο δεξί χέρι και λεοντή στον αριστερό ώμο. Πάνω από το κεφάλι του εγχάρακτη επιγραφή: ΗΡΑΚΛΗ CΩΤΕΡ Ύψος 0,74 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, 82.
- 285 B.17618. Τοιχογραφία (τέταρτο στρώμα) από την Οικία Δ. της οικίας του Λόφου, 1961. Κερδώς Ερμής με σάο και δύο πυγμάχοι. Ύψος 1,32 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 90.
- 286 B.17613. Τοιχογραφία (πέμπτο στρώμα) από την πρόσοψη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Ηρακλής με ρόπαλο και λεοντή στο αριστερό χέρι, δύο πυγμάχοι και σαλπικτής. Επιγραφή ΚΑΛΑΜΟΔΡΥΑ[C]. Ύψος 1,42 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 85.
- 287 B.17629. Τοιχογραφία (τέταρτο στρώμα) από την πρόσοψη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Λάρητες με ρυτά και τριποδικό τραπέζι κάτω από ανθοπλοχμό. Ύψος 0,85 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 95.
- 288 B.17630. Τοιχογραφία (έκτο στρώμα) από την πρόσοψη Οικίας Δ. της Οικίας του Λόφου, 1961. Δύο Λάρητες με ρυτά που καταλήγουν σε προτομή αιγάγρου. Ύψος 0,95 μ. 1ος αι. π.Χ. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, σελ. 97.
- 289-293, 295, 297 B.17646, B.17647, B.17648 Τμήματα τοιχογραφημένης ζωφόρου από την Οικία των Κωμωδών με σκηνές από τραγωδία και από έργα της Νέας Κωμωδίας. 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. κ.ά. 1970, σελ. 168 κ.ε.
- 294 Από πάνω προς τα κάτω και από αριστερά προς τα δεξιά: A.00613. Γυναικείο κωμικό προσωπίο (εταίρα). Β. Ιερού, 25-6-1908. Ύψος 0,106 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 266, αριθ. 1238, πίν. 94. A.03946 (B.11390). Προσωπίο Διονύσου με γένια σε σχήμα σταφυλιού. Α. Ιερής Λίμνης, 1927. Ύψος: 0,12 μ. Laumonier A. 1956, σελ. 124, αριθ. 315, πίν. 34, B.00961. Λύχνος σε σχήμα κωμικού προσωπίου. ΝΑ. του Δωδεκαθέου, 19-5-1907. Μήκος 0,106 μ. 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1965, σελ. 152, αριθ. 4766, πίν. 36, A.03942. Κωμικό προσωπίο σκλάβου. Α. της Ιερής Λίμνης, 1927. Ύψος 0,062 μ. 1ος αι. π.Χ., A.03946 (B.11390). Προσωπίο Διονύσου με γένια σε σχήμα σταφυλιού. Α. Ιερής Λίμνης, 1927. Ύψος: 0,12 μ. Laumonier A. 1956, σελ. 264, αριθ. 1231, πίν. 93, B.19451. Θεατρικό προσωπίο. Ύψος 0,076 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 296, 422, 423 B.05819. Αγγείο σε σχήμα προσωπίου νέου. Οδός Θεάτρου, 26-8-1904. Ύψος 0,122 μ. Τέλος του 2ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 052.Μ., Α.01700. Ειδώλιο κωμικού ηθοποιού (νεαρός σκλάβος). Ύψος 0,112 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 179, αριθ. 595, πίν. 58, A.03320. Ειδώλιο κωμικού ηθοποιού σε ρόλο σκλάβου που έχει καταφέρει σε βωμό. Δ. των Ποσειδωνιαστών, 7-6-1904. Ύψος 0,123 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 262, αριθ. 1219, πίν. 92, A.02079. Ειδώλιο κωμικού ηθοποιού σε ρόλο σκλάβου. Θεμέλια του Μουσείου, Ιούλιος 1909. Ύψος 0,09 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 263, αριθ. 1221, πίν. 92, A.03694. Ειδώλιο κωμικού ηθοποιού σε ρόλο μεθυσιμένου Σειληνού. Βρέθηκε πριν από το 1885. Ύψος 0,07 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 255, αριθ. 1177, πίν. 88, A.01713 (B.04903) Κωμικό προσωπίο. Οδός Α. Περιβόλου, 4-7-1909. Ύψος 0,04 μ. Laumonier A. 1956, σελ. 272, αριθ. 1285, πίν. 97, A.06690. Πώμα λύχνου σε σχήμα κωμικού προσωπίου. Ύψος 0,042 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 255, αριθ. 1287, πίν. 97, B.05821. Αγγείο σε σχήμα κωμικού ηθοποιού. ΒΔ. γωνία της Αγοράς των Ιταλών, 3-8-1904. Ύψος 0,08 μ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 090.Δ B.00344 Αγγείο σε σχήμα κωμικού ηθοποιού με λεοντή. Δ. του Δωδεκαθέου, 14-6-1906. Ύψος 0,098 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 002.Β.
- 298 B.17654. Τμήμα ζωφόρου με παράσταση κοιμωμένης Αριάδνης. Συνοικία του Θεάτρου, Οικία VI.Ο. Ύψος 0,24 μ., μήκος 0,14 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Chamondard J. 1922, σελ. 381.
- 299 B.17656. Τμήμα τοιχογραφίας με παράσταση κυνηγιού πάνθηρα. Παλαίστρα του Γρανίτη. Ύψος 0,20 μ., μήκος 0,21 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 85.
- 300 B.17655. Τμήμα τοιχογραφημένης ζωφόρου με σκηνές παλαίστρας. Παλαίστρα του Γρανίτη. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 85.
- 301 B.17657. Τμήμα τοιχογραφίας με παράσταση τέθριππου που κατευθύνεται προς τα αριστερά. Παλαίστρα του Γρανίτη. Ύψος 0,20 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 85.
- 302 B.17650 Τμήμα ζωφόρου με παράσταση αρματοδρομίας. Το άρμα το οδηγεί Νίκη. Παλαίστρα της Λίμνης. 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 85.
- 303 B.17649. Τμήμα ζωφόρου με άλογο σε καλτασμό. Παλαίστρα της Λίμνης. Ύψος 0,24 μ.
- 304-306 B.17651-B.17653 Τμήματα τοιχογραφημένης ζωφόρου με παράσταση γυναικών σε μαύρο βάθος. Ύψος 0,28 μ. Συνοικία του Θεάτρου (:). 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 307-308 B.17644-B.17645 Τμήματα ζωφόρου με παράσταση αρματοδρομίας Ψυχής, και Έρωτα. Οικία των Τριτώνων. Ύψος 0,155 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. κ.α. 1970, σελ. 183-4.
- 309 B.17636. Τμήμα τοιχογραφίας από βωμό. Νεαρός σκλάβος οδηγεί χοίρο στον βωμό για θυσία. Ύψος 0,35 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bulard M. 1926.
- 310 A.07258. Ανδρική προτομή, έντονα καμένη από τη φωτιά που κατέστρεψε το κτήριο. Οικία των Σφραγισμάτων 1968, 1974. Ύψος 0,70 μ. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 218.
- 311 A.07259. Ανδρική προτομή. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,67 μ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 218.
- 312 A.07725. Μαρμάρινο θυματήριο με επιγραφή: Δί Πασίω, Ποσειδώνι Ασφαλείω, Απόλλωνι Προστατηρίω, Ηρακλή άλιω. Οικία των Σφραγισμάτων, 27-8-1987. Ύψος 0,145 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Siebert G., BCH 112 (1988), σελ. 763.
- 313 B.15247. Σφραγίσματα από την Οικία των Σφραγισμάτων, δακτυλιόλιθοι από το Κτήριο ΝΙΠ και τουλάχιστον δέκα δακτύλιοι καμένοι και συγκολλημένοι μεταξύ τους σε μία μάζα. Τχνη χαλκού, αργύρου και υαλόμαζας. Ο ένας εκ των δακτύλιων διασώζει τον από υαλόμαζα ελλειπτικό δακτυλιόλιθο με παράσταση Ηρακλή που κάθεται αριστερά με τα χέρια δεμένα πίσω. Κτήριο Ν. του Ιερού του Προμαχώνα, 1991. Μέγ. μήκος 0,064 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 294.
- 314 A.00576. Δακτυλιόλιθος με παράσταση γυμνού νεαρού άνδρα πλάι σε τρόπαιο. Ύψος 0,013 μ. Deonna W. 1938, πίν. 81, αριθ. 698.

- 315, 313 B.14408. Δακτυλιόλιθος ερυθρού χρώματος, ελλειπτικού σχήματος, με παράσταση αετού προς τα δεξιά που κρατεί κεραυνό στα νύχια του. Κτήριο Ν. του Ιερού του Προμαχώνα, 8-7-1991. Ύψος 0,014 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 294.
- 316, 313 B.14411. Δακτυλιόλιθος ερυθρού χρώματος, ελλειπτικού σχήματος, με παράσταση ψυχής που κρατεί στα πόδια της ειλητάριο παπύρου. Ύψος 0,012 μ. Κτήριο Ν. του Ιερού του Προμαχώνα, 8-7-1991. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 294.
- 317, 313 B.14412. Δακτυλιόλιθος από ερυθρόχρωμο λίθο ελλειπτικού σχήματος με παράσταση γυναικείας κεφαλής σε κατατομή. Φέρει στεφάνη και ενώτιο. Αφροδίτη ή Αρσινόη Γ'. Ύψος 0,017 μ. Κτήριο Ν. του Ιερού του Προμαχώνα, 8-7-1991. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 294.
- 318-321 B.17947. Ψηφιδωτό δάπεδο από τη Νησίδα των Κοσμημάτων, δωμάτιο U.AL. Μήκος 5,15 μ., πλάτος 4,40 μ. Διαστάσεις κεντρικής παράστασης 1,83 x 1,37 μ. Τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 156-169 μ.
- 322 B.17621. Ψηφιδωτό έμβλημα με παράσταση Λυκούργου και Αμβροσίας. Νησίς των Κοσμημάτων, αίθριο G. Ύψος 0,74 μ., πλάτος 0,069 μ. Τέλος 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 171, αριθ. 61.
- 323 A.02454 (B.17623). Τμήμα ψηφιδωτού εμβλήματος με παράσταση τριών περιστεριών που πίνουν από χάλκινη λεκάνη ακουμπισμένη σε μικρό παράθυρο. Περιοχή του Ινωπού, Οικία Β, 10-8-1913. Ύψος 0,047 μ., πλάτος 0,43 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 211, αριθ. 168.
- 324 A.2455 (B.17624). Τμήμα από ψηφιδωτό έμβλημα με παράσταση πάνθηρα. Περιοχή του Ινωπού, Οικία Β, 10-8-1913. Ύψος 0,22 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 217, αριθ. 169.
- 325 B.17625. Τμήμα ψηφιδωτού εμβλήματος με παράσταση πτηνού πάνω σε σχηματοποιημένο φωτικό κόσμημα. Νησίς της Οικίας των Κωμωδών. Ύψος 0,17 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 180, αριθ. 79.
- 326 B.17622. Ψηφιδωτό έμβλημα με παράσταση ρόδακα. Οικία Λίμνης (:). Διαστ. 0,54 x 0,52 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, αριθ. 95, σελ. 184, εικ. 105.
- 327 B.24341. Τρία τμήματα ψηφιδωτού με παράσταση Έρωτα. Συνοικία του Θεάτρου, Οικία IV.B. Ύψος 0,18, 0,14, 0,11 μ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 288, αριθ. 279, εικ. 246.
- 328 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 01827. Γυναικείο άγαλμα στον τύπο της Μικρής Ηρακλειώτισσας. Οικία της Λίμνης, 1894. Ύψος 1,77 μ. 2ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 88.
- 329 A.02937+A.00895. Γυναικείο άγαλμα στον τύπο της Μικρής Ηρακλειώτισσας του Πραξιτέλη. Αγορά του Θεοφράστου, 1879. Ένα τμήμα των πτυχών βρέθηκε στις 9-7-1908 Δ. του Κολοσσού των Ναξίων. Ύψος 1,54 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 287, πίν. 66, Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 88.
- 330-332 Τρία κεφάλια από πήλινα ειδώλια του 2ου-1ου αι. π.Χ.: A.03936. (Α. της Ιερής Λίμνης 1927) ύψος 0,06 μ., A.03445 (κοντά στο Μουσείο) ύψος 0,085 μ., A.03458 (ΒΔ του Καβειρίου 1910) ύψος 0,12 μ. Laumonier A. 1956, αριθ. 1121, 483, 474, πίν. 85, 50.
- 333, 634 Άγαλμα της Διοδώρας, Ιερό των Αιγυπτίων θεών. Ύψος 1,57 μ. Η επιγραφή στο βάθρο (ID.2096):
- Διοδώραν Ἡρασιτίωνος Ἀθηναίου θυγατέ-
ρα Μηνόδοτος καὶ Ἡρασιτίων οἱ Λυσίου
Ἀθηναῖοι τὴν ἑαυτῶν μητέρα, Σαράπειδι,
Ἴσισι, Ἀνούβιδι, Ἀρποκράτει*
- Τέλος 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 210.
- 334 A.03465. Γυναικείο ειδώλιο, ίσως Μούσα. Βρέθηκε το 1905 στη Συνοικία του Θεάτρου, σε εργαστήριο κοροπλάστη (VI.B.g). Ύψος 0,35 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 183, αριθ. 615 πίν. 61.
- 335 B.18820. Περιδέραιο με χάντρες κομμένες από αυγό στρουθοκαμήλου. Διάμετρος δισκαρίων 0,005 μ. περίπου, πάχος 0,001-0,0015 μ. Τέτοια περιδέραια κατασκευάζονται από τους μυκηναϊκούς χρόνους μέχρι σήμερα.
- 336 Χάλκινα, ασημένια και χρυσά δακτυλίδια διαφόρων περιόδων. Deonna W. 1938.
- 337 Χάλκινες πόρπες διαφόρων περιόδων. Deonna W. 1938.
- 338 B.05427. Περόνη από ελεφαντόδοντο με Αναδυομένη Αφροδίτη. ΒΔ αίθουσα Ιδρύματος Ποσειδωνιαστών, 19-6-1904. Ύψος 0,06 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938 σελ. 280, πίν. 85, 718.
- 339 A.00786, B.18884, B.18891-B.18889 χάντρες περιδεραιών από υαλόμαζα. 2ος-1ος αι. π.Χ. Nenna M.-D. 1999.
- 340 B.05981. Χάλκινη επάργυρη περόνη. Πάνω σε κορινθιακό κιονόκρανο Αφροδίτη Αναδυομένη και Έρωτας που κρατά δίπτυχο ή κάτοπτρο. Συνοικία Θεάτρου, Οικία VI.D.e, 1905. Ύψος 0,064 μ. Deonna W. 1938, σελ. 281, εικ. 322.
- 341 B.10409, B.10410. Ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια με ισιακό σύμβολο, ένθετο αιματίτη και Ερωτιδείς που κρατούν κιθάρα. Νησίς Κοσμημάτων, Οικία IV. ΑΕ, 5-8-1966. Ύψος 0,055 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed. 1968, σελ. 530.
- 342 B.10413-B.10414 Περιδέραιο από χρυσά δισκάρια, κόκκινες, μπλε και πράσινες χάντρες. Δεκαεπτά χρυσά δισκάρια διάμ. 0,01 μ. και είκοσι επτά ψήφοι από αιματίτη και υαλόμαζα διάμ. 0,053-0,074 μ. Νησίς Κοσμημάτων, Οικία IV. ΑΕ, 5-8-1966. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed. 1968, σελ. 535 εικ. 11-13.
- 343 B.10412. Χρυσό μενταγιόν με ένθετο αιματίτη και γαλάζια υαλόμαζα. Νησίς Κοσμημάτων, Οικία IV. ΑΕ, 5-8-1966. Διάμ. 0,028 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed. 1968, σελ. 533.
- 344 B.10411. Χρυσό μενταγιόν με ανάγλυφη παράσταση Αφροδίτης και Έρωτα πάνω από τον δεξιό της ώμο. Νησίς Κοσμημάτων, Οικία IV. ΑΕ, 5-8-1966. Διάμ. 0,025 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed. 1968, σελ. 525.
- 345 B.10334. Χρυσή αλυσίδα με μενταγιόν σε σχήμα επιτραγιάς Αφροδίτης. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Μήκος αλυσίδας 0,369 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 556.
- 346 B.10335. Χρυσή αλυσίδα με χρυσό μηνίσκο. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Μήκος αλυσίδας 0,432 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 555.
- 347 B.10336. Χρυσή αλυσίδα με χρυσό μηνίσκο. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Μήκος αλυσίδας 0,44 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 555.
- 348 B.10347. Χρυσό δακτυλίδι με κόκκινη υαλόμαζα. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Διάμ. εσ. 0,016 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 554.
- 349 B.10332. Χρυσό μενταγιόν με ανάγλυφη παράσταση επιτραγιάς (καθισμένη πάνω σε τράγο) Αφροδίτης. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Διάμ. 0,0354 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 557.
- 350 B.10331. Χρυσό δισκάριο με ανάγλυφη προτομή Αφροδίτης με Έρωτα στον δεξιό της ώμο. Επίρραπτο κόσμημα, πιθανόν από πλεκτό δίκτυο για τα μαλλιά. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Διάμ. 0,047 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 535.

- 351 B.10331. Χρυσό δισκάριο με ανάγλυφη προτομή Αφροδίτης με Έρωτα στον δεξιό της ώμο. Το πρόσωπο της θεάς σκαλισμένο σε ρουμπίνι. Στην περιφέρεια ένθετοι ημιπολύτιμοι λίθοι. Επίρραπτο κόσμημα, πιθανόν από πλεκτό δίκτυ για τα μαλλιά. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Διάμ. 0,038 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 537.
- 352 B.10342, B.10343. Ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια με μαργαριτάρια, ένθετους πολύτιμους λίθους και Ερωτιδείς που κρατούν αμφορέα και κύπελλο, αιγοειδές και δάδα. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Ύψος 0,053 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 541.
- 353 B.10334, B.10335. Ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια, με μαργαριτάρια και ένθετους πολύτιμους λίθους, που έχουν κεφάλι λύγκα στο κάτω μέρος. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Ύψος 0,038 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 548.
- 354 B.10348, B.10349. Δύο χρυσοί κρίκοι με στρεπτό σύρμα, σκουλαρίκια ή κοσμήματα για τα μαλλιά. Νησίς Κοσμημάτων, 18-8-1964. Διάμ. 0,036, 0,04 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Lévy Ed., Hackens T. 1965, σελ. 552.
- 355 Ασημένια αθηναϊκά τετράδραχμα. 2ος αι. π.Χ.
- 356 B.24343, B.24353. Χρυσά σκουλαρίκια και ασημένιο δαχτυλίδι του 6ου-7ου αι. μ.Χ. που βρέθηκαν σε τάφο στο εσωτερικό εκκλησίας (Σεπτέμβριος 2003) και πέτρα με ίχνη πορφύρας από πορφυροβαφείο του 1ου αι. π.Χ. (B.24354, Αύγουστος 2003).
- 357 A.00297. Χρυσό σκουλαρίκι με Αρποκράτη που κρατά κέρας Αμάλθειας. Συνοικία του Θεάτρου. Διάμ. κρίκου 0,021 μ., ύψος Αρποκράτη 0,029 μ. Deonna W. 1938, σελ. 318, πίν. 92.
- 358 B.10419. Χρυσό σκουλαρίκι με μαργαριτάρια και ημιπολύτιμους λίθους. Βρέθηκε στην Οικία των Προσωπείων το 1930. Μήκος 0,055 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 300, εικ. 368.
- 359 Μύκονος 00091. Ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια σε σχήμα απλού κοίλου δίσκου. Βρέθηκαν στη Ρήνεια στον τάφο της Φιλώς, στις 27-8-1898. Διάμ. δίσκου 0,018 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 88, εικ. 764.
- 360 Μύκονος 00110. Ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια με κόκκινη πέτρα και κεφαλή αγάγρου. Ρήνεια, 1898, τεφροδόχος κάλπη Ι. Διάμ. 0,024 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 88, εικ. 764.
- 361 Μύκονος 00194. Ζευγάρι χρυσά σκουλαρίκια που απολύγουν σε κεφαλή αγάγρου. Ρήνεια, 1898. Διάμ. 0,018 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 88, εικ. 764.
- 362 B.00301 Αγγείο σε σχήμα ποδιού που φορά σανδάλι με ψηλό πέλαμα. Δ. του Δωδεκαθέου, 9-6-1906. Μήκος 0,122 μ. 2ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αρθ. 030.Α.
- 363 A.05264 Πόδι αγάλματος με σανδάλι. Στις τρύπες προσαρμόζονταν χάλκινα κοσμήματα. Μήκος 0,31 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 364 A.00228 Πόδι αγάλματος με σανδάλι που διατηρεί ίχνη του αρχικού κόκκινου χρώματος. Ιερό, 14-6-1906. Μήκος 0,175 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 365 Χάλκινες πόρπες για ζώνες και σανδάλια. B.01163 μήκος 0,04 μ., B.00368 (ΒΔ. Οικίας Διονύσου, 21-6-1906, μήκος 0,052 μ.), B.01162 (μήκος 0,041 μ.), B.00555 (Στοά Αντιγόνου, 19-7-1906, ύψος 0,04 μ.), B.18919 (μήκος 0,034 μ.), B.005585, B. Οικίας Λίμνης, 10-5-1911, μήκος 0,017 μ.), B.01101 (Ν. Οικίας III.Σ, 21-8-1907, μήκος 0,025 μ.), B.01253 (μήκος 0,04 μ.), B.05977 (1904, ύψος 0,04 μ.) Deonna W. 1938, σελ. 296, πίν. 88.
- 366 B.15101. Αγγείο που περιείχε καλλυντική αλοιφή. Κτήριο ΝΙΠ, 1991. Ύψος 0,104 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 304.
- B.01324. Χάλκινη σπάτουλα. (Δ. Υπόστυλης Αίθου-
σας, 31-7-1908). Μήκος 0,165 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 221, πίν. 74.
- 367 B.19480, B.19481. Μαρμάρινη φιάλη και τριπτήρας για παρασκευή καλλυντικών. Κτήριο ΝΙΠ, 1991. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 304.
- 368 Μύκονος 00192. Ασημένιο βραχιόλι τα άκρα του οποίου καταλήγουν σε κεφαλές φιδιών. Βρέθηκε σε τάφο της Ρήνειας το 1900. Διάμετρος 0,05 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 369 Πέντε χάλκινα περιάπτα-φουλαχτά που βρέθηκαν σε μια ταβέρνα τον Ιούλιο του 1991: B.14674 σφυρί, μήκος 0,016 μ., B.14679 ρόπαλο, μήκος 0,015 μ., B.14677 Ερμαϊκή στήλη, ύψος 0,021 μ., B.14676 τρίμορφη Εκάτη, ύψος 0,024 μ., B.14675 Αρποκράτης, ύψος 0,023 μ., B.14680 χέρι, ύψος 0,023 μ., B.14678 πέλεκυς, μήκος 0,014 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 304, πίν. 215.
- 370 B.18988, B.18947 Δύο μολύβδινοι διπλοί εξάκτινοι τροχοί συνδεδεμένοι με κεντρικό άξονα. Οι ακτίνες σε σχήμα φτερών πτηνού. Διαμ. 0,065 μ., 0,055 μ. Deonna W. 1938, σελ. 341, πίν. 97. A.02158 ύψος 0,06 μ. B. 02159 (B.18916) ύψος 0,09 μ., B.02160 (B.11373), ύψος 0,065 μ. Τρία σχηματικά χάλκινα ομοιώματα ανδρών με δεμένα χέρια και πόδια. Το μεσαίο έχει κινητή γλώσσα. Βρέθηκαν τον Ιούνιο 1909 σε οικία Ν. της Αγοράς των Δηλίων. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 363, πίν. 101.
- 375 A.04161. Ερμαϊκή στήλη με κορμό ηλικιωμένου Σατύρου. Οικία Διαδουμένου, Αύγουστος 1894. Ύψος 0,62 μ. 2ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 10.
- 376 A.01018. Ενεπίγραφη βάση, πιθανόν από τη στήλη A.04161. Οικία Διαδουμένου, 1894. Ύψος 0,28 μ. Η επιγραφή (ID.1946): Παιδοτριβούντων Στασέου και Σωτάδου τῷ Σωτάδου Ἀθηναίων. 2ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 10.
- 377 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 01826. Μαρμάρινο αντίγραφο του Διαδουμένου. Οικία του Διαδουμένου, Αύγουστος 1894. Ύψος 1,86 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 82, Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 5.
- 378 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 01828. Ψευδοαθλητής, ανδρικό άγαλμα. Βρέθηκε το 1894 στην Οικία του Διαδουμένου. Ύψος 2,22 μ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 192, Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 8.
- 379 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 01829. Άγαλμα Άρτεμης. Το σώμα βρέθηκε το 1894 στην Οικία του Διαδουμένου και το κεφάλι το 1916 στη δεξαμενή της ίδιας Οικίας. Ύψος 1,40 μ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 110, Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 8.
- 380 A.04196 Η «Ρωμαία Δέσποινα». Γυναικεία εικονιστική κεφαλή. Δεξαμενή της Οικίας του Διαδουμένου, Αύγουστος 1894. Ύψος 0,35 μ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 214, Χατζηδάκης Π.Ι. 1997, σελ. 9.
- 381 A.02912. Εικονιστική κεφαλή από ανδρικό άγαλμα, πιθανόν πορτρέτο του Στασέου Φιλοκλέους. Δεξαμενή της Οικίας του Διαδουμένου, 4-8-1916 μ. 1ος αι. π.Χ. Moreno P. 1994, αρ. 679, Buschor E. 1995, αρ. 237, Χατζηδάκης Π.Ι. 1997, σελ. 12.
- 382 A.04189. Εικονιστική ανδρική κεφαλή, πιθανόν πορτρέτο του Σωτάδου Σωτάδου. Οικία Διαδουμένου, δεξαμενή. Αύγουστος 1894. Ύψος 0,44 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, σελ. 9.
- 383 A.04183. Κεφαλή από άγαλμα νεαρού άνδρα. Ύψος 0,30 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, 275, 276, 288, πίν. 17.
- 384 A.04186. Κεφαλή από άγαλμα θωρακοφόρου υπἑα. Βρέθηκε στην Αγορά των Ιταλών. Ύψος 0,48 μ. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 202.

- 385 Α.04190. Εικονιστική κεφαλή άνδρα. Βρέθηκε το 1904 στο Ν. κατάστημα του Μνημείου του Γρανίτη. Ύψος 0,33 μ. 1ος αι. π.Χ. Michalowski C. 1932, σελ. 42.
- 386 Α.04193. Εικονιστική ανδρική κεφαλή, έντονα καμένη από τη φωτιά που κατέστρεψε το κτήριο. Οικία της Λίμνης, 1894. Ύψος 0,35 μ. 1ος αι. π.Χ. Moreno P. 1994, σελ. 554, αρ. 681, Buschor E. 1995, αρ. 238.
- 387 Α.02136. Κεφαλή από ανδρικό άγαλμα. Δεξαμενή της Παλαίστρας της Λίμνης, 7-10-1910. Ύψος 0,28 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Buschor E. 1995, αρ.188, εικ. 47.
- 388 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο X.14612. Κεφάλι από χάλκινο ανδρικό άγαλμα. Παλαίστρα του Γρανίτη, 1903 (:). Ύψος 0,33 μ. 150-125 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 220.
- 389 Α.02087. Κεφάλι από άγαλμα γενειοφόρου νέου με πλούσια μαλλιά. Ύψος 0,17 μ. Βρέθηκε τον Αύγουστο του 1910 ΝΔ της Στοάς του Φιλίππου. 1ος αι. π.Χ. Michalowski C. 1932, σελ. 57, πίν. 41.
- 390 Α.04195. Κεφαλή από άγαλμα Γαλάτη. Αγορά των Ιταλών. Ύψος 0,26 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1993, σελ. 553, Marcadé J., Queyrel Fr. 2003.
- 391 Α.04187. Εικονιστική κεφαλή από ανδρικό άγαλμα. Συνακία του Θεάτρου (Π.Δ). 1905. Ύψος 0,43. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 212.
- 392 Α.11407. Ειδώλιο μαύρου χορευτή. Ύψος 0,12 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 393 Α.03391. Κεφαλή από ειδώλιο ιερέα. Εξωτερικά της ΝΑ γωνίας της Αγοράς των Ιταλών, 1905. Ύψος 0,075 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 122, αριθ. 307, πίν. 34.
- 394 Β.07457. Αγγείο σε σχήμα νέγρου καθισμένου σε βράχο με τα πόδια ενωμένα και τα χέρια τυλιγμένα γύρω από το στήθος του. Ύψος 0,116 μ., 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 075.Β.
- 395 Β.05876. Αγγείο σε σχήμα Λιθίοπα που κοιμάται ακουμπισμένος σε αμφορέα. Το φαναράκι που είναι ακουμπισμένο χάμω έχει το σχήμα του κυκλικού ναΐσκου της Αγοράς των Κομπεταλιστών. Ύψος 0,08 μ., 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 008.Β.
- 396 Από αριστερά προς τα δεξιά: Α.03375, Α.03740, Β.18995, Α.01817, Β.18996, Β.05864, Α.02083, Α.01882, Α.01758, Α.03452, Α.01961, Α.02431 Στο κέντρο Α.03439 Τμήματα γελοιογραφικών ειδωλίων, 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, πίν. 89, 90.
- 398 Α.00009. Αρχαϊστικό ανάγλυφο με παράσταση Ερμής, Αθηνάς, Απόλλωνα και Άρτεμις. Ένα ακριβώς όμοιο ανάγλυφο βρίσκεται στη Villa Albani. Δύο τμήματα βρέθηκαν το 1894 «Δ. του Οίκου των Βηρυτιών (:):» και το τρίτο στις 16-3-1906 στην Οικία της Λίμνης. Ύψος 0,50 μ., πλάτος 0,58 μ., πάχος 0,05 μ. 125-100 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 184.
- 402 Β.10006 χύτρα με μία λαβή, Β.10459 χύτρα με δύο κάθετες λαβές, Β.10088 χύτρα με μία οριζόντια και μία κάθετη λαβή, Β.10078 σείσων, Β.10197 εσχάρα, Β.18097 εσχάρα ή ανθράκιο. Νησίς Χαλκίων, Νησίς Κωμωδών, Οικία Σφραγισμάτων. 1ος αι. π.Χ. Reignard A. 1994, Didelot O. 2000, Χατζηδάκης Π. Ι. 2000.
- 403 Β.10790. Ανθράκιο διακοσμημένο με επίθετα και εγχάρακτα φυτικά κοσμήματα και θεατρικά προσωπεία. Ύψος 0,665 μ. 1ος αι. π.Χ. Le Roy Chr. 1961.
- 404 Β.10778. Περίκοσμο ανθράκιο από τη Συνακία του Θεάτρου. Ύψος 0,88 μ. 1ος αι. π.Χ. Le Roy Ch. 1961, σελ. 480.
- 405 Μαγειρικά σκεύη του 1ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2000.
- 406 Β.01285, Β.05208, Β.01284, Β.03854, τέσσερα οστείνα κογλιάρια. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 229, πίν. 75.
- 407 Β.00514 (ΒΔ. Οικίας Διονύσου, 21-7-1906) μαρμάρινη φιάλη (θυεία), δάκτυλος-τριπτήρας (δοιδυξ) Β.01759 και «μυροδοχεία», πήλινα αγγεία μιας χρήσεως για τη συσκευασία και πώληση αρωματικών καρπών και μπαχαρικών (Β.01722, Β.11292, Β.01909, Β.11201, Β.11202, Β.01914, Β.11240, Β.01912, Β.11222) 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2000, σελ. 122.
- 408 Μύκονος 00263, μικρογραφία ανθράκιο, ύψος 0,05 μ και 0271 μικρογραφία λοπάδας, ύψος 0,02 μ. διάμ. 0,068 μ. Βρέθηκαν στη Ρήνεια, σε παιδικό τάφο. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π.Ι. 1997, σελ. 118.
- 409 Β.10201. Χύτρα (Νησίς Κοσμημάτων, 1968, ύψος 0,14 μ.) και πώμα (Β.18829, Νησίς Χαλκίων 1968, διάμ. 0,265). 1ος αι. π.Χ. Β.10777. Ανθράκιο με απλή εγχάρακτη διακόσμηση. Βρέθηκε το 1959 σε κατάστημα της Οδού των Έξι Κιόνων. Ύψος 0,80 μ. 1ος αι. π.Χ. Le Roy Ch. 1961, σελ. 479.
- 410-412 Πινάκιο (Β.09984 Νησίς Χαλκίων 1968, διάμ. 0,218), τάγγιον (Β.19470, Κτίριο F/ΝΙΠ) και δίσκος (Β.10046, Οικία των Φούρων 1960, διάμ. 0,40 μ.) με κελύφη θαλασσινών από ένα ημιουπαίθριο εφθοπώλειον Χατζηδάκης Π. Ι. 2000.
- 413 Χάλκινο πολυάγκιστρο «χταποδιέρα» (Β.06718, 1887, ύψος 0,07 μ.), αγκίστρια (Β.11037, Β.00279, Β.18958, Β.01136, Β.01309), μολύβδινα βάρη (Β.04526, Β.04594), σύγχρονο και αρχαία εργαλεία για την επιδιόρθωση των διχτυών (Β.01304, Β.06709, Β.00028, Β. 01303). 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 159, 200, πίν. 69). Β.04526, Β.04594 Δύο μολύβδινα βάρη Β.04526 (Μπροστά στο Σαραπίειον Α') ύψος 0,09 μ., Β.4594, ύψος 1,12 μ. Deonna W. 1938, σελ. 159.
- 414 Α.02117. Αγαλμάτιο γέροντα φερά: «όπως στη Δήλο ο φεράς μες στο νερό ανέμελα περνάει τη ζωή του» Ηρώνδας, *Διδάσκαλος* 52. Β. της Λίμνης, 8-9-1910. Ύψος 0,245 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 205, 354, 440, πίν. 26.
- 415 Πήλινοι και χάλκινοι λύχνοι (F/ΝΙΠ, Β.00969, Β.10695, Β.14254, Β.16502, Β.11409, Β.16259, Β.01797, Β. 11416, Β.12541, Β.14136, Β.01800, Β.00401, Β.04873, Β.02588, Β.00303, Β.00488, Β.01280, Β.14174, Β. 13872, Β.14175) 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1965.
- 416 Πολύμυξος λύχνος σε σχήμα πλοίου (Β.00290, μήκους 0,385 μ.) και τμήματα από λύχνους όμοιοι σχήματος (Β.16439, Β.02461, Β.02426, Β.02551, Β.16436). 2ος-1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1965, πίν. 27, σελ. 107.
- 417 Β.11382. Πήλινη πυξίδα με ανάγλυφη διακόσμηση. Λείπει το πόδι και το πώμα. Ύψος 0,135 μ., διάμ. 0,15 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, σελ. 645, αρ. 2.
- 418 Β.11382. Πήλινη πυξίδα με ανάγλυφη διακόσμηση. Οικία των Προσωπειών, 1967 Ύψος 0,20 μ., διάμ. 0,15 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, σελ. 644, αρ. 1.
- 419 Β.11385. «Ανθοδοχείο» με επίθετη ανάγλυφη διακόσμηση. Ύψος 0,177 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, σελ. 658, αρ. 79.
- 420 Μύκονος 00152. Αγγείο στο σχήμα της λύκαινας που θηλάζει τον Ρέμο και τον Ρωμόλο. Βρέθηκε σε τάφο της Ρήνειας το 1898. Η οπή εκροής στο ρύγχος αριστερά. Ύψος 0,146 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 047. Κ.
- 421 Μύκονος 00150. Αγγείο σε σχήμα αγριογούρουνου. Βρέθηκε στη Ρήνεια το 1898, στον ίδιο τάφο με τη λύκαινα. Ύψος 0,19 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 047. Κ. 422, 423 Α.05819, Α.00344, βλ. εικ. 296.
- 424 Β.00099. Μικρή λάγυρος με επίθετα ανάγλυφα θεατρικά προσωπεία. ΝΑ της Αγοράς των Δηλίων, 14-4-1906. Ύψος 0,14 μ. Ίχνη κίτρινου χρώματος και

- ίσως επιχρυσώσης. Αρχές 1ου αι. π.Χ.
- 425 B.06790. Αγγείο σε σχήμα καθιστού πυγμαίου. Λείπει ολόκληρο το οριζόντιο χείλος. Α. του τείχους του Τριαρίου, 1927. Ύψος 0,205 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 081. Ν.
- 426 B.00584. Αγγείο σε σχήμα καθιστού Σατύρου στεφανωμένου με κισσό. ΒΔ. της Οικίας του Διονύσου, 20-4-1906. Ύψος 0,205 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 83.
- 427 Κούκλες Α.07023, Α.03907 (ύψος 0,09 μ.), Α.3469 (ύψος 0,135 μ.), Α.03442 (ύψος 0,07 μ.), Α.07740. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 148 πίν. 44, 45.
- 428 Α.03306. Κούκλα που φορά θεατρικό προσωπίδιο και κοθόρνος. Εξωτερικά της ΝΑ γωνίας της Αγοράς των Ιταλών, 8-6-1905. Ύψος 0,44 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 145, αριθ. 382, πίν. 42.
- 429 B.11408. Κεφάλι από αγγείο σε σχήμα πάνθηρα. Κατάστημα στον Δρόμο των Έξι Κιόνων, 1959. Ύψος 0,145 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 035. Δ.
- 430 B.00132. Κεφάλι από αγγείο σε σχήμα λέαινας. ΒΔ της Οικίας του Διονύσου, 15-5-1906. Ύψος 0,084 μ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 039. Δ.
- 431-432 B.05820. Κεφαλή από αγγείο σε σχήμα λύκαινας. Οικία της Λίμνης, 20-5-1905. Ύψος 0,064 μ. Η Οικία της Λίμνης καταστράφηκε από φωτιά το 69 π.Χ., στην επιδρομή του Αθηνόδωρου, και δεν κατοικήθηκε ξανά. Ανάμεσα στους ενοίκους του σπιτιού ήταν και δύο παιδιά. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, 040. Δ.
- 433 Μύκονος 00151. Αγγείο σε σχήμα ψαριού. Βρέθηκε σε παιδικό τάφο της Ρήνειας το 1898, μαζί με το δελφίνι 00166. Μήκος 0,20 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 024. Ε.
- 434 B.11406. Αλογάκι καθιστό σε χαμηλή βάση. Η οπή εκροής στο αριστερό ρουθούνι. Μήκος 0,125 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 046. Ι.
- 435 B.00580. Θήλαστρο-κουδουνίστρα σε σχήμα πάπιας. ΒΔ. Οικίας Διονύσου, 17-4-1906. Ύψος 0,11 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 020. Δ.
- 436 Μύκονος 00166. Θήλαστρο σε σχήμα δελφινιού. Βρέθηκε στη Ρήνεια το 1899, σε παιδικό τάφο. Μήκος 0,145 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 022. Δ.
- 437 B.05818. Θήλαστρο-κουδουνίστρα σε σχήμα κεφαλής νέγρου. ΝΔ της Αγοράς των Ιταλών, 10-8-1904. Ύψος 0,077 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 021. Δ.
- 438 B.18993. Λύχνος με μορφή δύο περιστρωμένων που «φιλιούνται» (B.18993, μήκος 0,09 μ.), γεράκι (B. 18992) και κουδουνίστρα σε σχήμα περιστρωμένου (Α. 2074, μήκος 0,12 μ.). 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1965, σελ. 153, αριθ. 4777 Laumonier A. 1956, σελ. 280, αριθ. 1346.
- 439 B.00545, Α.03669, B.05832, Α.03917, B.01608, B. 01881, Α.03967, Α.03377, B.18990, B.01606, Α.02290, μικρογραφικά ομοιώματα ζώων και καρπών. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 275 κ.ε., πίν. 99-100.
- 440 Πήλινες και μολύβδινες μικρογραφίες αγγείων, μαγειρικών σκευών και επίπλων και τρία ειδώλια του Ηρακλή (B.17768, B.17720, Α.02138, ύψος 0,072 μ.). 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 227 κ.ε., πίν. 96.
- 442 B.01951. Λάγυρος. Οικία ΝΑ της Υπόστυλης Αίθουσας, 22-8-1908, ύψος 0,178 μ. 2ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2000, σελ. 120.
- 443 B.18831. Πήλινη χώνη. Κτήριο F/NIH, 1991. Ύψος 0, 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2000, σελ. 120, πίν. 70.
- 444 Ιταλικοί, ελληνικοί και καρχηδονιακοί αμφορείς από την Ταβέρνα και άλλες θέσεις. Χατζηδάκης Π. Ι. 1994.
- 445 TD.7230, B.22616, TD6249, B.02906, TD.1018, B. 22506, TD.6240 Ενοσφράγιστες λαβές αμφορέων.
- 446 Α.03322. Ειδώλιο Σατύρου ή εμπόρου κρασιού. Ίδρυμα Ποσειδωνιαστών, 1904. Ύψος 0,10 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. αριθ. 1176, πίν. 88.
- 447 B.11324. Τμήμα σκύφου με ανάγλυφη παράσταση Έρωτα. Οικία των Κωμωδών, 1962. Ύψος 0,065 μ. Τέλος 2ου-1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, σελ. 652, αριθ. 28.
- 448 Χάλκινη πρόχους (B.13879, Οικία Σφραγισμάτων, ύψος 0,145 μ.) πήλινη πρόχους (B.04568, Παλαιστρα Γρανίτη), μαρμάρινο βάρος, χάλκινη πρόχους (B. 13878, Νησίς Χαλκών, ύψος 0,11 μ.), χάλκινη πρόχους (B.14448, Κτήριο NIH, ύψος 0,11 μ.), τετράγωνα μολύβδινα σταθμά (B.18927-B.18934, βάρους 0,100-1,050 γλγ.), τρεις πήλινες πρόχοι (B.10099, B.01504, B. 015051), δισκοειδή μολύβδινα σταθμά (B.18935-B. 18940, βάρους 0,025-0,225 γλγ.), μολύβδινο βάρος με επιγραφή ΜΝΑΙ ΕΡΙΩΝ ΛΙΤΡΑΙ (B.18953, Νησίς Κοσμημάτων, 1,925 γλγ.) και δύο πήχεις ζυγαριάς (B.6723, B.6724) Deonna W. 1938, σελ. 139 κ. ε., Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 296, πίν. 217.
- 449 B.07451. Μαρμάρινο σήκωμα με πέντε ημισφαιρικές κοιλότητες-μέτρα και δελφίνια στις οπές εκροής. Βρέθηκε το 1949 στην Οικία των Ερμών. Μήκος 0,65 μ. 1ου αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 167-185, Marcadé J. 1953, σελ. 588, εικ. 79.
- 450 Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από την Ταβέρνα (B.15032, B.15078, B.15040, B.15080, ύψος 0,079 μ.) και από το Κτήριο F/NIH (B.19494). 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 299, Χατζηδάκης Π. Ι. 2000, σελ. 116.
- 452 Χάλκινα νομίσματα που έπεσαν από το μεσοπάτωμα της Ταβέρνας. Κτήριο NIH, 1991 Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 306.
- 453 Αγγεία από την Ταβέρνα (Κτήριο NIH, 1991).
- 454 Ψήφοι και ζάρια ενός παιχνιδιού. Κτήριο NIH, 1991 Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, σελ. 294.
- 455 B.05421-B.05426 «τέσσερες» από ελεφαντόδοντο. Ύψος 0,05-0,058 μ. Deonna W. 1938, σελ. 335, εικ. 827, Λάζος Χρ. 2002, Παίζοντας στο χρόνο, σελ. 651-655.
- 456 Ψήφοι από υαλόμαζα, ασπράγαλοι φυσικοί και από υαλόμαζα, ζάρια. Deonna W. 1938.
- 457 Δύο μισά μήτρας για τη χύτευση ποδιού χάλκινου ανακλίντρου (B.18619, B.18620 Νησίς Χαλκών, ύψος 0,345, 0,36 μ.) και πόδι ανακλίντρου από την Οικία των Σφραγισμάτων (B.18274, 1986). Αρχές 1ου αι. π.Χ. Rolley Cl. 1983, αριθ. 202, Siebert Ger. 2001.
- 458 B.18262. Χάλκινος σκύλος, διακοσμητικό στοιχείο ανακλίντρου. Νησίς Χαλκών, μήκος 0,114 μ. 1ος αι. π.Χ. Siebert Ger. 1973, σελ. 567, αριθ. 7.
- 459 B.14506. Χάλκινο αγαλμάτιο νεαρού Σατύρου ή Διονύσου, διακοσμητικό στοιχείο ανακλίντρου. Κτήριο NIH, 1991, ύψος 0,116. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 1994.
- 460 Α.02461. Ασημένιο επίχρυσο λιοντάρι, διακοσμητικό στοιχείο επίπλου ή αγγείου. Οικία Τριαίνης, 21-6-1912, μήκος 0,03 μ.
- 461 Α.03757. Ειδώλιο με ζευγάρι σε ανάκλιτρο, σκηνή συμποσίου. Ν. της Αγοράς των Δηλίων, 1909. Ύψος 0,072 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 196, αριθ. 692.
- 462 B.14178. Προτομή κισσοστεφανωμένου Σειληνού, fulcrum χάλκινου ανακλίντρου. Νησίς Χαλκών, ύψος 0,072 μ. 1ος αι. π.Χ. Siebert Ger. 1973, σελ. 559, αριθ. 1, Rolley Cl. 1983, σελ. 185, εικ. 167.
- 463 B.14176. Κεφαλή Σειληνού από ανάκλιτρο. Νησίς Χαλκών, ύψος 0,046 μ. 1ος αι. π.Χ. Siebert Ger. 1973, σελ. 561, αριθ. 3.

- 464 B.13875. Προτομή Σατύρου από ανάκλιτρο. Νησίς Χαλκίων, ύψος 0,082 μ. 1ος αι. π.Χ. Siebert Ger. 1973, σελ. 563, αριθ. 5.
- 465 B.05984. Ερμής Κριοφόρος, διακοσμητικό στοιχείο επίπλου. Συνοικία Θεάτρου, 1905, ύψος 0,068 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 100.
- 466 B.05982. Αγαλμάτιο Ξιφοφόρου, διακοσμητικό στοιχείο επίπλου ή σκεύους. Συνοικία του Θεάτρου, 1905, ύψος 0,042 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 282, πίν. 85.
- 467 Πρώτο (B.14188, ύψος 0,116 μ.) και δεύτερο (B.14189) στάδιο κατασκευής χάλκινου κηλιδώματος. Χάλκινοι κρίκοι για παραπετάσματα (B.03957, B. 18905, B.18904, B.18906, B.03905). 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 468 B.01299. Χάλκινος βωμίσκος-θυματήριο. ΒΑ γωνία Ιερού, 10-6-1905. Ύψος 0,135 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 387.
- 469 B.06784. Πήλινη μήτρα για κατασκευή χάλκινου αναγλύφου χορεύτριας. Βρέθηκε το 1929 Α. της Ιερής Λίμνης και του τείχους του Τριαρίου. Ύψος 0,48 μ., πλάτος 0,26 μ., πάχος 0,03 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 282, πίν. 101.
- 470 B.05798. Πήλινη μήτρα για κατασκευή χάλκινου λύχνου σε σχήμα κεφαλής νέγρου. Οικία Ν. της Ν. των Ποσειδωνιαστών οδού 2-6-1904. Στο πίσω μέρος εγχάρακτη επιγραφή: *Δαμαρίωνος*. Μήκος 0,135 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 471 B.05899. Μήτρα για κατασκευή ειδωλίου σε σχήμα φορτωμένου όνου. Συνοικία Θεάτρου, VI.B.g. 1905, ύψος 0,105. Στο πίσω μέρος εγχάρακτη επιγραφή *A --- CACI*. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 283, αριθ. 1371.
- 472 B.00499. Το μισό πήλινης μήτρας για κατασκευή μεταλλικού αγγείου σε σχήμα σκίουρου ή λαγού που τρώει σταφύλι. Στο πίσω μέρος τμήμα επιγραφής που έχει χαραχτεί πριν από την όπτηση: *---ΙΛΗ---ΙΡΟΙ---ΙΝ*. ΝΔ της Οικίας του Διονύσου, 18-7-1906. Μήκος 0,20 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 049. Η. Β.01025. Η μία από τις δύο μήτρες για κατασκευή πήλινου αγγείου σε σχήμα περίοπτης κεφαλής αίγας. Δ. Δωδεκαθέου, 4-7-1907. Μήκος 0,18 μ. 1ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 050.
- 474 B.18630. Μήτρα για κατασκευή χορεύτριας, για διακόσμηση «περγαμηνού» αγγείου. Ύψος 0,075 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 475 B.04303. Θραύσμα κεραμίδας στο οποίο έχει χαραχθεί μήτρα για κατασκευή δύο συμπλεκόμενων οπλιτών. Α. όχθη Λίμνης, Μάρτιος 1911. Μήκος: 0,116 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 476 A.00554. Δύο μαχόμενοι οπλίτες, παιδικό παιχνίδι. Λείπει η βάση στην οποία υπήρχε ανάγλυφη επιγραφή *Λεύκιος*, πιθανόν το όνομα διάσημου μονομάχου. «Μεγάλη εμπορική αποθήκη» 10-9-1903. Ύψος 0,041 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 477 B.11372, B.00681 Δύο τρογγυλές μολύβδινες πυξίδες. Ν. πλευρά Λίμνης, 24-8-1906. Ύψος 0,037 μ., 0,116 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 478 B.18956. Μολύβδινο ανάγλυφο ιππέα. Στη βάση ανάγλυφη επιγραφή: *ΑΝΤΙΟΧΟΥ*. Ύψος 0,052 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 479 B.18962-B.18981. Μολύβδινες πυραμιδόσχημες αγνόθες με ανάγλυφα γράμματα στη βάση. Νησίς Χαλκίων, Νησίς Κοσμημάτων. Ύψος 0,051-0,067 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 55, 56.
- 480 Ημίεργο αγαλμάτιο σφίγγας στο Μνημείο του Γρανίτη Jockey Ph. 1995, εικ. 4.
- 481 A.05630. Ημίεργο αγαλμάτιο Ηρακλέους στον τύπο του αναπαυόμενου Ηρακλή του Λυσιππού. Στο δεξί του χέρι κρατεί τα μήλα. Οικία των Ερμών, 1952. Ύψος 0,30 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 456.6, 457, Jockey Ph. 1995, σελ. 90.
- 482 B.03825. Ημίεργο αγαλμάτιο Αφροδίτης. Βρέθηκε τον Απρίλιο του 1921 σε εργαστήριο γλυπτικής νότια του Γυμνασίου. Ύψος 0,24 μ. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 148.
- 484 A.06622. Ημίεργο αγαλμάτιο Αφροδίτης ή Ηρακλή. Ύψος 0,93 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 108, 109, πίν. 4.
- 487 Επιγραφή του 202/1 π.Χ. Bruneau Ph. 1971, σελ. 305, πίν. 2.4.
- 488 A.02296. Ανάγλυφο με τρεις καθιστές Νύμφες και κεφάλι ποτάμιου θεού. Στο κάτω μέρος επιγραφή: *Σπόριος Στερτίσιος νύμφαις Μινωίσι*. Μινώα Κρήνη, 8-8-1908. Ύψος 0,25 μ. 1ος αι. π.Χ. Courby F. 1912, σελ. 114, εικ. 151, Bruneau Ph. 1971, πίν.5, ID. 2446.
- 489-491 Μαρμάρινη βάση στο ναύαχο του Διονύσου (1,29 x 0,53 x 0,41 μ.). Στη νότια όψη Διονύσος, Μαινάδα και Σειληνός με κρατήρα, στη βόρεια όψη Διονύσος, Μαινάδα και Πάνας. Στην πρόσθια όψη, κάτω από πτηνό με φαλλόμορφο κεφάλι, επιγραφή: *Πᾶσι χορηγήσας και νικήσας Διονύσω εὐξάμενος με ἀνέθηκε Καρύστιος Ἀσβήλου παῖς*. Ύψος 1,29 μ. Γύρω στο 300 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 180.
- 492 A.04121. Αγαλμάτιο Διονύσου που κάθεται νωχελικά σε θρόνο. Βρέθηκε το 1905 στο ναύαχο του Διονύσου. 2ος αι. π.Χ. Ύψος 0,72 μ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 104.
- 493 A.03189. Ανάγλυφο από πωρόλιθο με παράσταση Διονύσου. Βρέθηκε το 1904 κοντά στο ναύαχο του Διονύσου. Ύψος 0,60 μ., πλάτος 0,38 μ., πάχος 0,17 μ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 182.
- 494 A.04122. Άγαλμα ηθοποιού με κουστούμι Παπποσειληνού. Βρέθηκε το 1904 στο ναύαχο του Διονύσου. Ύψος 1,25 μ. με τη βάση. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 132.
- 495 A.04143+A.07367. Άγαλμα Παπποσειληνού που κρατεί τον μικρό Διόνυσο. Βρέθηκε το 1908 στη δεξαμενή του Ινωπού. Ύψος 0,75 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 130.
- 496 A.04138. Αγαλμάτιο Πάνα που παίζει σύριγγα. Βρέθηκε στη Στοά του Αντιγόνου, κοντά στο ναύαχο του Διονύσου. Ύψος 0,66 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 128.
- 497 A.04257. Ερμαϊκή στήλη νεαρού Σατύρου. Βρέθηκε στη Συνοικία του Σταδίου. Ύψος 1,25 μ. Marcadé J. 1993, σελ. 515.
- 498 A.04290. Κεφαλή Σατύρου από σχιστόλιθο. Οικία Ν. Ινωπού, 1949. Ύψος 0,16 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 205, 415.5, 450, πίν. 27.
- 499 A.00014. Κορμός από άγαλμα νεαρού Σατύρου. ΝΑ. της Αγοράς των Κομπεταλιαστών, 19-8-1904. Ύψος 0,38 μ. Marcadé J. 1969, σελ. 206, 450.2, πίν. 26.
- 500 A.05330. Κεφαλή Πάνα. Ύψος 0,18 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 206, 209, 451, πίν. 27.
- 501 B.24342. Τμήμα εσχάρας με στήριγμα σε μορφή κεφαλής Πάνα. Νησίς Δημ. Πίππα, 27-8-2003. Ύψος 0,165 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 502 A.05329 Κεφαλή Σατυρίσκου. «Εμπορική Συνοικία», 17-9-1903. Ύψος 0,12 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 205, 415, 450, πίν. 27.
- 503 A.05400. Αγαλμάτιο Μαινάδας που κάθεται σε βράχο στον οποίο έχει απλώσει δέρμα ζώου. Ύψος 0,25 μ. Marcadé J. 1969, σελ. 205.1, πίν. 26.
- 504 A.01927. Μαρμάρινος φαλλός με επιγραφή: *Διονύσιος ζακορεύων ἀνέθηκεν ἐπὶ ἱερέως Στρατίου τοῦ Στρατίου Φλυέως*. Βρέθηκε σε πηγάδι οικίας κάτω από το Ιερό των Αιγυπτίων θεών, 24-5-1910. Ύψος 0,49 μ. Marcadé J. 1969, σελ. 136, 382, ID. 2243.

- 505 Α.01776. Ανάγλυφο Σατύρου με δύο φαλλούς που κρατά έναν ζωόμορφο φτερωτό φαλλό. Β. της Αγοράς του Θεοφράστου, 23-7-1907. Ύψος 0,77 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 333, *Eros Grec* 1989, σελ. 156.
- 506 Α.03185. Ανάγλυφο φτερωτού άνδρα που προσπαθεί να αποφύγει φτερωτό φαλλό. Δ. της Αγοράς των Ιταλών, 1904. Ύψος 0,70 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 401, σημ. 4.
- 507 Α.04021. Ανάγλυφο με παράσταση δύο ζωόμορφων φτερωτών φαλλών και επιγραφή: *τοῦτο σοί και τοῦτο ἐμοί*. Βρέθηκε το 1934 στην Οικία των Φούρων. Μήκος 0,75 μ., ύψος 0,27 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 330.
- 508 Α.04020 (Α.07764). Ανάγλυφο με παράσταση δύο ζωόμορφων φτερωτών φαλλών και επιγραφή: *τοῦτο ἐμοί και τοῦτο σοί*. Βρέθηκε το 1934 στην Οικία των Φούρων. Μήκος 0,77 μ., ύψος 0,24 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 329, *Eros Grec* 1989, σελ. 155.
- 509 Α.08388 Μαρμαρόπλινθος με εγχάρακτο φαλλό, ύψος 0,427 μ.
- 510 Μύκονος 00184. Αρποκράτης «ἐπί τροχοῦ τό μέγα πέος προωθών», κατά την περιγραφή του Δημ. Σταυρόπουλλου. Βρέθηκε σε τάφο της Ρήνειας. Ύψος 0,166 μ., μήκος 0,162 μ. Εισηγμένο πιθανόν από την Αλεξάνδρεια. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 107.
- 511 Α.04022. Πλάκα πωρολίθου με ανάγλυφο, ζωόμορφο φαλλό. Οικία Ν. Κύνθου, 1936. Ύψος 0,34 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 331.
- 512 Α.03648, Α.06154, Α.06147, Α.06157, Β.11365, Β.04451, Β.14186, Α.02347, Β.14814, Β.03732, Β.04023, Β.04280, Β.03272, φαλλοί από πηλό, υαλόμαζα, ελεφαντόδοντο, μάρμαρο, χαλκό. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 89, 90, 98, Siebert Ger. 1973, σελ. 567, αριθ. 8, Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 96-102.
- 513 Α.08387. Ζωόμορφος φαλλός που χτυπά το «κακό» μάτι. Οικία Ιωποῦ. Ύψος 0,40 μ. 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1971, πίν. 16,5.
- 514 Ανάγλυφος ζωόμορφος φαλλός στην παραστάδα Οικίας Δ. των Ποσειδωνιαστών.
- 516 Β.10684. Τμήμα από περγαμηνό κρατηρίσχο με επίθετες ανάγλυφες ερωτικές σκηνές. Ύψος 0,09 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, αριθ. 10, σελ. 648, *Eros Grec* 1989, σελ. 131.
- 517 Β.00532. Τμήμα περγαμηνού σκύφου με επίθετη ανάγλυφη ερωτική σκηνή. Βρέθηκε στις 25 Ιουλίου 1906 ΒΑ. της Οικίας του Διονύσου. Αρχές του 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, αριθ. 43, σελ. 653.
- 518 Β.00877. Τμήμα περγαμηνού σκύφου με επίθετη ανάγλυφη ερωτική σκηνή. Βρέθηκε στις 3-7-1907 Α. του Πύρινου Ναού. Ύψος 0,055 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, αριθ. 114, σελ. 664.
- 519 Β.10685. Τμήμα από περγαμηνό αγγείο σε σχήμα φαλλού με ερωτικές σκηνές. Ύψος 0,13 μ. 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1991, σελ. 666, Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 99.
- 520 Β.03730. Πυθμένας σκύφου. Ερωτική συνεύρεση γυναίκας με φίδι. Αγορά των Κομπεταλιαστών, 27-8-1910. Πλάτος 0,08 μ.
- 521 Β.10702. Ακέραιος λύχνος κορινθιακού τύπου με ερωτική σκηνή στον δίσκο. Στη βάση εγχάρακτη η επιγραφή ΚΗΝΣΚΕΠΟΣ. Διάμ. 0,088 μ. Bruneau Ph. 1965, αριθ. 4657, *Eros Grec* 1989, σελ. 124.
- 522 Β.11321. Πυθμένας ανοιχτού αγγείου (σκύφου) κατασκευασμένου σε μήτρα. Στον πυθμένα εσωτερικά ανάγλυφη παράσταση ιθυφαλλικού Σατύρου που φλά κατσίκα στο στόμα. Βρέθηκε πριν από το 1889. Πλάτος 0,075 μ.
- 523 Β.05870. Τμήμα από κέρας ρουτού με παράσταση καταδίωξης Ερμαφρόδιτου από Σάτυρους. Βρέθηκε το 1889. Ύψος 0,013 μ. 2ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 139.
- 524 Β.04371. Προτομή ρουτού με ερωτικό σύμπλεγμα. Κένταυρος (:) και γυναίκα ή Διόνυσος και Μαινάδα. Δεξαμενή του Ιωποῦ, 6-7-1911. Ύψος 0,13 μ., μήκος 0,08 μ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 144.
- 525 Β.07461. Προτομή ρουτού με ερωτικό σύμπλεγμα νεαρού Σατύρου και εταίρας. Ύψος 0,15 μ. 2ος αι. π.Χ. Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 143.
- 526 Δ.0518. Ερμαϊκή στήλη από το Γυμνάσιο με χαράγματα εφήβων. Ύψος 1,25 μ. Audiat J. κ.ά. 1970, σελ. 121, αριθ. 22, πίν. 25.
- 528 ID.1957. Τμήμα από τη βάση του αγάλματος του Μηνόδωρου Γναίου Αθηναίου. Βρέθηκε τον Οκτώβριο του 1904 στην Αγορά του Θεοφράστου. Ύψος 0,91 μ., μήκος 1,83 μ.
- 529 Α.04256. Ερμαϊκή στήλη με κεφαλή νεαρού Ηρακλή ως πρωταθλητή της πάλης. Στην πλάγια όψη σώζεται το ίχνος από ζωγραφισμένο κλαδί φοίνικα. Ύψος 1,41 μ., μαζί με τη βάση. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 216.
- 530 Α.07394. Κεφαλή νεαρού νικητή αθλητή από Ερμαϊκή στήλη. Γυμνάσιο, 1911. Ύψος 0,20 μ. 2ος-1ο αι. π.Χ.
- 531 Α.07397. Κεφαλή νεαρού νικητή αθλητή από Ερμαϊκή στήλη. Γυμνάσιο, 1911. Ύψος 0,25 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 532 Α.03862. Κεφαλή νεαρού αθλητή από Ερμαϊκή στήλη. ΝΔ. του Γυμνασίου, Μάιος 1924. Ύψος 0,19 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Michalowski C. 1932, σελ. 55, Marcadé J. 1969, σελ. 274.4, 358.11, 424.4.
- 540 Δ.0621. Μαρμάρινη ενεπίγραφη στήλη. Βρέθηκε το 1979 Β. της Συναγωγής. Η επιγραφή: *Οί ἐν Δήλῳ Ἰσραελεῖται οἱ ἀπαρχόμενοι εἰς ἱερὸν Ἀργαριζειν στεφανοῦσιν χρυῶ στεφάνῳ Σαραπίωνα Ἰάσονος Κνώσιον εὐεργεσίας ἔνεκεν τῆς εἰς ἑαυτοῦς*. Ύψος 0,48 μ. 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1982, σελ. 469.
- 543 Α.07402. Κεφαλή Ερμή από Ερμαϊκή στήλη. Ύψος 0,24 μ. Marcadé J. 1969, πίν. 13.
- 544 Α.06960. Κεφαλή Ερμή, αντίγραφο έργου του 5ου αι., από Ερμαϊκή στήλη. Βρέθηκε το 1956 στη Συνοικία του Θεάτρου. Ύψος 0,23 μ. 3ος-2ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 155, 298, 299, πίν. 11,12.
- 545 Α.01866. Αρχαϊστική κεφαλή Ερμή από Ερμαϊκή στήλη. Θεμέλια Β. πτέρυγας του Μουσείου, 5-8-1909. Ύψος 0,12 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, 153, 157, 258, 295, 378.3, 437, πίν. 13.
- 546 Α.04118+Α.07815 Αρχαϊστικό κεφάλι Ερμή από Ερμαϊκή στήλη. Οικία των Ερμών, Ιούνιος 1948. Ύψος κεφαλής 0,29 μ., ύψος βάσης 0,23 μ. Στη βάση η επιγραφή: *Διονύσιος Πακωνίος, Γναίου νεώτερος, Ἑρμῆ και συνήθει, ἐπὶ ἱερέως τῆς Ἀρτέμιδος Σωτείρας Ἀντίχου Πακωνίου Ἀρτεμισίως*. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 160.
- 548 Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο 03335. Αφροδίτη, Πάνας και Έρωτας. Ίδρυμα των Βηρυτιών Ποσειδωνιαστών, 20-6-1904. Στη βάση επιγραφή: *Διονύσιος Ζήνωνος τοῦ Θεοδώρου Βηρύτιος εὐεργέτης ὑπὲρ ἑαυτοῦ και τῶν τέκνων θεοῖς πατρίοις*. Ύψος 1,29 μ. 150-125 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 142.
- 549 Α.05285. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,22 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 550 Α.05285. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,20 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 56.
- 551 Α.07362. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,33 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 552 Α.05305. Τμήμα από αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,31 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 553 Α.05426. Αγαλμάτιο Αφροδίτης ή Ερμαφρόδιτου (:). Ύψος 0,18 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 484.

- 554 A.04217. Αγαλμάτιο Αφροδίτης (:). Ύψος 0,215 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 555 A.05425. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,20 μ., 1ος αι. π.Χ.
- 556 A.05431. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,155 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 229, 5, πίν. 42.
- 557 A.04200. Αγαλμάτιο Αφροδίτης, αντίγραφο έργου του 5ου αι. π.Χ. Βρέθηκε τον Ιούνιο του 1906 στην Οικία των Ερμών. Ύψος 0,52 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 156.
- 558 A.05080. Αγαλμάτιο Αφροδίτης και μικρού Έρωτα που την αγκαλιάζει. Ύψος 0,18 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 229, 242, πίν. 42.
- 559 74/07001 α. Ο Έρωτας αγκαλιάζει τη μητέρα του από τον λαϊμό. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,013 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 46, αριθ. 25, πίν. 2.5.
- 560 A.04157. Αγαλμα Αφροδίτης, αντίγραφο έργου του Πραξιτέλη. Ίδρυμα των Βηρυτιών Ποσειδωνιαστών. Ύψος 0,71 μ. 2ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 230, 389, 390, πίν. 43.
- 561 A.01818. Αγαλμάτιο Αφροδίτης που πατά κεφάλι ταύρου. Ιερό Ξένων Θεών, 22-7-1909. Ύψος 0,35 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, 227, 230.4, 231.3, 301, 353.8, 384, 385.1, πίν. 44.
- 562 A.00382. Αγαλμάτιο Αφροδίτης που κρατεί μήλο. Βρέθηκε τον Αύγουστο του 1906 στη Συνοικία του Θεάτρου ΒΔ της Οικίας του Διονύσου. Ύψος 0,29 μ. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 154.
- 563 A.05001, A.05002 Αφροδίτη που στηρίζεται σε Ερμαϊκή στήλη Ερμαφρόδιτου. Ύψος Αφροδίτης 0,43 μ., Ερμαφρόδιτου 0,235 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 235.1, πίν. 45, Marcadé J. 1973, σελ. 345, εικ. 20.
- 564 A.05418. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Ύψος 0,45 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 233.4, πίν. 46.
- 565 A.00400+A.01789. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. ΒΔ, Οικίας Διονύσου, 2-5-1906. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 233.1, πίν. 46.
- 566 A.04017. Κνιδία Αφροδίτη πλάι σε ιθυφαλλική Ερμαϊκή στήλη πιθανόν Ηρακλή. Ένας μικρός Έρωτας φέρνει τα απαραίτητα για το λουτρό της θεάς. Οικία των Φούρνων, 1936. Διαστάσεις 0,34x0,24x0,185 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1973, σελ. 342, εικ. 22.
- 567 A.04409. Αγαλμάτιο Κνιδίας Αφροδίτης από τη Συνοικία του Θεάτρου. Ύψος 0,485 μ., μαζί με τη βάση. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 146.
- 568 A.00802. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Δ. Υπόστυλης Αίθουσας, 19-7-1908. Ύψος 0,225 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 229.4, πίν. 42.
- 569 A.01619. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. Α. Υπόστυλης Αίθουσας, 2-6-1907. Ύψος 0,287 μ., 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 231.6, 460.1, πίν. 45.
- 570 A.05416. Αγαλμάτιο Αφροδίτης. ΝΔ. γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ύψος 0,17 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 231.1.4, πίν. 44.
- 571 A.04150. Αγαλμάτιο Αναδυομένης Αφροδίτης. Βρέθηκε τον Ιούλιο του 1912 στη Μεγάλη Οικία ΝΑ του Θεάτρου, πιθανόν την Οικία των Δελφινιών. Ύψος 0,57 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 144.
- 572-573 A.03466, A.03387. Δύο ειδώλια Αφροδίτης «φελιουμένης». Το A.03387 βρέθηκε στις 7-6-1905 κοντά στη Μινώα Κρήνη, στον δρόμο ανάμεσα στη Στοά του Αντιγόνου και την Αγορά των Ιταλών. Το A.03466 βρέθηκε το 1905 σε κατάστημα της Συνοικίας του Θεάτρου (III A, F.g). Ύψος 0,35 μ. 1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 157, αρ. 472, 473, πίν. 47-49, Jockey Ph.-Bourgeois Br. 2001, σελ. 629.
- 574 A.00248. Κεφαλή αγάλματος Αφροδίτης (:). Ένα τμήμα βρέθηκε τον Ιούνιο του 1906 ΒΔ, της Οικίας του Διονύσου και ένα άλλο τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου στην Οικία του Διονύσου. Ύψος 0,32 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Queyrel Fr. 1988, σελ. 435, εικ. 1-4.
- 575 A.02407. Κεφαλή από αγαλμάτιο Αφροδίτης. Οικία Ινωπού, 22-8-1913. Ύψος 0,088 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 43.
- 576 A.03473. Κεφαλή από ειδώλιο Αφροδίτης. Συνοικία Θεάτρου, 1905. Ύψος 0,105 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 159, αριθ. 481, πίν. 50.
- 577 A.04158. Αγαλμάτιο Έρωτα. Βρέθηκε το 1881 στο Ιερό των Αιγυπτίων Θεών, ΝΔ, του ναού της Ίσιδας. Ύψος 0,46 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 243, 257, 434, πίν. 52.
- 578 A.02147 (A.05475). Έρωτας που τεντώνει το τόξο του. Οδός Θεάτρου, 24-8-1908. Ύψος 0,24 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 242.7, πίν. 52, Marcadé J. 1973, εικ. 29.
- 579 A.05457. Ιπτάμενος Έρωτας από σύμπλεγμα Έρωτα και Αφροδίτης. Ιερό των Αιγυπτίων Θεών, 1882. Ύψος 0,028 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 242.4, 396, 402.2, 433, 434, πίν. 52, Marcadé J. 1973, σελ. 349, εικ. 31.
- 580 B.18644. Μολύβδινο περίτμητο ανάγλυφο Έρωτα που ιππεύει δελφίни. Βρέθηκε πιθανόν Α. Λίμνης το 1925. Ύψος 0,075 μ. 1ος αι. π.Χ. Deonna W. 1938, πίν. 3.26.
- 581 74/01018 α. Έρωτας Μουσικός παίζει μεγάλη κιθάρα διακοσμημένη με ταινίες. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,011 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 153, αριθ. 586, πίν. 33.14.
- 582 74/06813 β. Ενάλιος μουσικός Έρωτας παίζει κιθάρα καθισμένος στη ράχη ενός δελφινιού. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0095 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 156, αριθ. 598, πίν. 33.6.
- 583 74/01291 δ. Έρωτας που διαβάζει ελιγτάριο. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0115 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 148, αριθ. 561, πίν. 31.6.
- 584 74/05637 α. Έρωτας υποκριτής, μελετά τη θεατρική μάσκα που κρατά στα χέρια του. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0115 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 53, αριθ. 58, πίν. 4.1.
- 585 74/06487 β. Έρωτας υποκριτής, φορά ήδη θεατρική μάσκα. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,01 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 228, αριθ. 977, πίν. 53.4.
- 586 74/07094 β. Ο Έρωτας παλεύει με τον Αντέρωτα, ανάμεσά τους στεφάνι, το έπαθλο της νίκης. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,011 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 68, αριθ. 129, πίν. 7.18.
- 587 74/00365 α. Ένας μικρόσωμος Έρωτας δένει πισθάγκωνα μεγαλόσωμο Αντέρωτα που έχει καταφύγει σε κυλινδρικό βωμό. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,012 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 75, αριθ. 167, πίν. 9.20.
- 588 74/09064 β. Ο Ηρακλής κάθεται σ' έναν βράχο στον οποίο έχει απλώσει τη λεοντή του. Ένας Έρωτας τον έχει δέσει πισθάγκωνα και ένας άλλος Έρωτας, προσωποποίηση ποταμού, κολυμπά κάτω από τα πόδια του. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0125 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 48, αριθ. 33, πίν. 2.14.
- 589 74/09147 α. Ο Έρωτας φεύγει με τα όπλα του Ηρακλή, τον οποίο προφανώς νίκησε και αφόπλισε. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,013 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 61, αριθ. 98, πίν. 6.6.
- 590 74/01444 β. Έρωτας τροπαιούχος πολεμιστής. Στο αριστερό του χέρι κρατά ακόντιο και με το δεξιό

- γράφει τη νίκη του σε ασπίδα τροπαίου. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,015 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμ-πολίδης Ν. 1992, σελ. 143, αριθ. 534, πίν. 29.18.
- 591 74/01868+75/3630. Ψυχή με κιθάρα, καθισμένη σε ομφαλό. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,016 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 76, αριθ. 172, πίν. 10.5.
- 592 74/04225 β. Ο Έρωτας σκιάζει με το χέρι τα μάτια του, κάνοντας πως δεν βλέπει μια ψυχή που μεθυσμένη γυροφέρνει στο χείλος ενός κρατήρα με κρασί. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0120 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 98, αριθ. 290, πίν. 16.6.
- 593 74/01179 α. Ο Έρωτας, ως αλιεύς Ψυχών, φαρεύει όρθιος μέσα σε ναυτίλο. Με το δεξί του χέρι κρατά υψωμένο το καλάμι, ενώ με το αριστερό τραβά την πετονιά. Στο αγκίστρι του μόλις έχει πιάσει μια Ψυχή-πεταλούδα που πετά ολόγυρα προσπαθώντας να ξεφύγει. β. Προτομή γλαυδοφόρου φτερωτού Έρωτα σε κατατομή προς τα δεξιά. γ. Ψυχή-πεταλούδα που πετά με ανοιχτά φτερά κρατώντας στα πόδια της έναν τυλιγμένο πάπυρο. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,027 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 198 (824), πίν. 45.6, σελ. 262 (1189), πίν. 63.9.
- 594 74/02307. Έρωτας πηδαλιούχος, οδηγεί ναυτίλο. Σκύβοντας μπροστά προσπαθεί να κατευθύνει το ιδιόρρυθμο σκάφος του κρατώντας με το δεξί του χέρι τον οίακα και με το αριστερό το έγχειρίδιο. Στο πίσω μέρος του κοχυλιού διακρίνεται η κόπη, το πλατύ κάτω άκρο του πηδαλίου. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0125. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 197, αριθ. 819, πίν. 45.1.
- 595 74/07049 β. Ο Έρωτας έχει σουβλίσει μια ψυχή και την σιγοψήνει πάνω από τη δυνατή φωτιά ενός χάλκινου ανθράκιου. Κάτω από την παράσταση επιγραφή ΜΕΜΝΗΣΟ. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,015 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 113, αριθ. 370, πίν. 21.3.
- 596 74/01289 α. Ο Έρωτας, πυρπολητής ψυχών, κρατά μια ψυχή και τη σιγοκαίει με τη δάδα που κρατά στο δεξί του χέρι. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,008 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 106, αριθ. 332, πίν. 19.1.
- 597 74/01849 α. Ο Έρωτας κρατά με το δεξί του χέρι μια ψυχή πάνω από τη μαινόμενη φλόγα βωμού ή ανθράκιου, ενώ συγχρόνως, με το αριστερό του χέρι, της μπήγει μια σουβλί. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0115 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 107, αριθ. 336, πίν. 19.6.
- 598 74/07061 β. Ο Έρωτας έχει διαπεράσει μια ψυχή με μια μεγάλη σουβλί και τη σιγοκαίει πάνω από τη φλόγα ανθράκιου. Κάτω από τη γραμμή του εδάφους δυσδιάκριτη επιγραφή: ΙΑΜΟΛΑΝΟΓ ΔΙΟΛΑΙΟΝΗ. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0125 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 111, αριθ. 357, πίν. 20.7.
- 599 74/00632 β. Ο Έρωτας, ως Ηνίοχος Ψυχών, έχει ζέψει στο άρμα του δύο ψυχές. Στο αριστερό του χέρι κρατά σφιχτά τα ηνία και στο δεξί κλαδί φοίνικα, σύμβολο της νίκης του. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Διάμ. 0,015 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 176, αριθ. 708, πίν. 39.2.
- 600 74/00311 β. Ο Έρωτας έχει συλλάβει την Ψυχή, που δεν αντιστέκεται πια, και τη δένει πισθάγκωνα σε έναν κίονα. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,011 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 86, αριθ. 223, πίν. 12.18.
- 601 74/05911+07139 α. Προτομή Ψυχής. β. Οι ρόλοι αντιστρέφονται. Μια μικρόσωμη Ψυχή, καθιστή σε βάθρο, ακουμπά με το λυγισμένο αριστερό πόδι πάνω σε κορινθιακό κίονα, προσπαθώντας να δέσει πισθάγκωνα σ' αυτόν έναν Έρωτα. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος β 0,01 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 122, αριθ. 423, πίν. 24.1.
- 602 74/06797 α. Ο Έρωτας, αιχμάλωτος της ψυχής, δεμένος σε ιωνικό κίονα. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,011 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 124, αριθ. 428, πίν. 24.6.
- 603 74/05911+07139 Ο Έρωτας προσπαθεί να ξεφύγει από μια ψυχή που τον έχει δέσει πισθάγκωνα και τον τραβά. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,09 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 123, αριθ. 422, πίν. 23.20.
- 604 74/07151 α. Ο Έρωτας, ικέτης ή σφάγιο, έχει καταφύγει σε κυλινδρικό βωμό. Μια Ψυχή τον δένει πισθάγκωνα και μια άλλη πετά ολόγυρα πειράζοντάς τον. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,013 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 126, αριθ. 439, πίν. 24.19.
- 605 74/07152 β. Ο Έρωτας αγκαλιάζει την Ψυχή και τη φιλά τρυφερά στα χείλη. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,011 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Σταμπολίδης Ν. 1992, σελ. 81, αριθ. 194, πίν. 11.9.
- 606 Α.05316. Κορμός από Ερμαϊκή στήλη νεαρού Ερμαφρόδιτου. Ύψος 0,20 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 607 Α.07620. Μαρμάρινο βάρος με ανάγλυφο ξαπλωμένο Ερμαφρόδιτο στο επάνω μέρος. Διαστ. 0,16x0,09x0,065 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 608 Α.00466+Α.07647 Ερμαϊκή στήλη Ερμαφρόδιτου, πιθανόν στήριγμα τραπεζιού. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 19.
- 609 Α.06981. Ερμαϊκή στήλη Ερμαφρόδιτου. Οικία Κονιαμάτων, 1959. Ύψος 0,40 μ.
- 610 Α.04016. Μαρμαρόπλινθος με ανάγλυφο Ερμαφρόδιτο. Οικία των Φούρνων, 1936. Διαστ. 0,35 x 0,20 x 0,17 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 611 Α.02402. Κορμός από Ερμαϊκή στήλη Ερμαφρόδιτου. Παλαιότερα του Γρανίτη, 6-9-1913. Ύψος 0,16 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 612 Α.00350. Ερμαϊκή στήλη ερμαφρόδιτου Πριάπου. Δεξαμενή ΒΔ της οικίας του Διονύσου, Ιούλιος 1905. Ύψος 1,85 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 209, 367, 377, 402, πίν. 20.
- 617 Α.05637. Ερμαϊκή στήλη. Η κεφαλή πιθανόν παριστάνει τον βασιλιά της Αιγύπτου Πτολεμαίο Γ' Ευεργέτη. Στην πρόσθια όψη ζωγραφισμένο κηρύκειο με ταινίες. Οικία των Ερμών, 10-9-1949. Ύψος 1,56 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 112, 158, 274, 420, πίν. 15.
- 618 Α.04289. Αγαλμάτιο Νύμφης, αντίγραφο έργο του 4ου αι. π.Χ. Βρέθηκε το 1949 στο αίθριο της Οικίας των Ερμών. Ύψος 0,92 μ. 2ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 126.
- 620 Α.01757+Α.04269. Ιδεαλιστικό άγαλμα νέου. Παριστάνεται ίσως στρατηγός του Μιθριδάτη από το αφέρωμα του Ηλιάνακτα. Σαμοθράκειον, 9-7-1909. Ύψος 1,46 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 194.
- 622 Α.04242. Άγαλμα θωρακοφόρου. Βρέθηκε στο Σαμοθράκειον, στο Μνημείο του Μιθριδάτη. Ύψος 1,17 μ. 102/101 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 198.
- 625 Δ.0623 α, β. (E.0671). Μαρμάρινος ενεπίγραφος κιονίσκος. Βρέθηκε στο Σαραπίειο Α'. Ύψος 1,25 (1,38 με το κιονόκρανο) μ. Γύρω στο 220 π.Χ. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 220.
- 626 Α.04023. Ημίεργο άγαλμα του Σάραπι (:). Οικία των Φούρνων, 1936. Ύψος 0,65 μ. 1ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 168.
- 627 Α.05997. Κεφαλή από αγαλμάτιο Σάραπι. Ν. πλευρά της Αγοράς των Ιταλών, 1904. Ύψος 0,17 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 156, 157, πίν. 11.

- 628 A.01990+A.02003. Αγαλμάτιο ένθρονου Σάραπι. Στη βάση η επιγραφή: *ἐπὶ ἱερέως Κινέου. Σαραπιείο Β'.* Ιούλιος 1910. Ὑψος 0,55 μ. 2ος αἰ. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 166.
- 630 B.24340. Ψηφιδωτό έμβλημα από το Ιερό των Συρίων Θεών. Διαστ. 0,65X0,85 μ. Η επιγραφή (ID.2244): *Διονύσιος ζακορεύσας έν τῷ ἐπὶ Κρίτωνος ένιαυτῷ, ὑπέρ έαυτοῦ καί τῶν θρεψάντων Α...* 93/2 π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 223, αριθ. 190.
- 631-633 Λατρευτικό άγαλμα Ἴσιδας. Σαραπιείον Γ'. Ὑψος 2,05. Από την αναθηματική επιγραφή του βάθρου (ID.2044) δεν σώθηκαν οι δύο ακραίοι λίθοι:
Ὁ δήμος ὁ Ἀθηναίων Ἴσιδι ἐπὶ ἐπιμελητοῦ τῆς νήσου Ἀμμωνίου Ἀναφυστίου καί τῶν ἐπὶ τὰ ἱερά ---Ἰσιδοῦ Αἰξωνέως ἰ καί Μενάνδρου Φιλαΐδου, ἱερέως δὲ τοῦ Σαραπίδος ἰ Εὐθυμάχου τοῦ Ἐρμοχάρου ἐκ Κεραμείων
128/7 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 80.
- 635 A.00379. Αιγυπτιακό αγαλμάτιο Ἴσιδος. Το κάτω τμήμα βρέθηκε στις 2-8-1906 ΒΔ. της Οικίας του Διονύσου (:), το επάνω ίσως στο Ιερό των Αιγυπτίων Θεών. Το επάνω τμήμα είχε μεταφερθεί στο Εθνικό Μουσείο, επεστράφη και το αγαλμάτιο συγκολλήθηκε και συμπληρώθηκε από τον Γιώργη Πολυκανδριώτη. Ὑψος 0,32 μ. 3ος αἰ. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 409, 413, 431.
- 636 A.03187. Ανάγλυφο Ἴσιδας Πελαγίας. Βρέθηκε το 1904 σε εργαστήριο γλύπτη στη ΝΔ γωνία της Αγοράς των Ιταλών. Ὑψος 0,52 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 186.
- 637 B.02984. Τό επάνω μέρος κορινθιακού λύχνου κατασκευασμένου σε μήτρα με παράσταση Ἴσιδας Πελαγίας. Σαραπιείο Γ', 10-7-1909. Μήκος 0,085 μ. 2ος αἰ. μ.Χ. LIMC V Isis, σελ. 782, αρ. 272.
- 638 A.00378. Αγαλμάτιο Ἴσιδας με το μιάτιο δεμένο στον χαρακτηριστικό ισιακό κόμβο κάτω από το στήθος. ΒΔ της Οικίας του Διονύσου, 31-7-1906. Ὑψος 0,30 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 431, 432, πίν. 57.
- 639 A.05294. Αγαλμάτιο Ἴσιδας, άγνωστης προέλευσης. Ὑψος 0,29 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 212, σημ. 3, πίν. 54.
- 640 Μύκονος 00092. Χάλκινο σείστρο της Ἴσιδας. Βρέθηκε στη Ρήνεια στον τάφο ενός μικρού κοριτσιού, της Φιλώς, στις 27-8-1898. Ὑψος 0,245 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 324, πίν. 92, εικ. 810.
- 641 A.01858. Χάλκινα αναθηματικά ώτα, τοποθετημένα αρχικά σε μαρμάρινη στήλη ή βωμό. Ιερό των Αιγυπτίων Θεών, 30-7-1907. Ὑψος 0,095 μ. Η επιγραφή (ID.2173): *Διογένης Διογένους Ἀντιοχέως Ἴσιδι ἐπηκόω εὐχών.* Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 228.
- 642 A.08386 (E.0463). Κυλινδρικός βωμός με ανθοπλοχμό και βουκράνια. Σαραπιείον Γ', 1909. Ὑψος 0,59 μ. Στο κάτω μέρος και στη βάση επιγραφή: *Ἰσιδωρος Ἰσιδώρου Ἀθηναῖος Ἴσιδι Εὐπλοία, ἐφ' ἱερέως Ἀπολλοδώρου Κρωπίδου, ζακορεύοντος (---) Νικίου.* Τέλος 2ου αἰ. π.Χ. ID.2153, Deonna W. 1938, πίν. 106, αριθ. 938, Bruneau Ph. 1974, σελ. 336.
- 643 B.07540. Χάλκινο προσωπείο ποτάμιου θεού (ή Διονύσου-Όσιρι:). Τα βρεγμένα γένια δείχνουν ποτάμιο θεό και τα χαρακτηριστικά θυμίζουν το άγαλμα του Νείλου. Τα μικρά κέρατα παριστούν την ορμή του ποταμού, ο οποίος παρουσιάζεται ως ταύρος. Το προσωπείο θυμίζει την περιγραφή του Σοφοκλή για τον ποταμό Αχελώο (Τραχίνιαι, 9-14): *«Μνηστήρ γάρ ἦν μοι ποταμός, Ἀχελῶν λέγω, ὅς μ' έν τρισὶν μορφαῖσιν ἐξήτει πατρός, φοιτῶν έναργής ταύρος, ἄλλοτ' αἰόλος δράκων ἑλικτός, ἄλλοτ' ἀνδρείῳ τύπῳ βούκρανος, ἐκ δὲ δασκίου γενειάδος κρουνοὶ*
διερραίνοντο κρηναίου ποτοῦ». Παρόμοιου σχήματος χάλκινα αγγεία χρησιμοποιούνται ακόμη σήμερα στην Ινδία για τη μεταφορά του ιερού νεοῦ του Γάγγη. Βρέθηκε σε πηγάδι Ν. της Αγοράς των Κομπεταλιαστών, 1957. Ὑψος 0,25 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Siebert G. 1988, σελ. 275 κ.ε., Jenkins I. 1994, Moreno P. 1994, εικ. 213.
- 644 Μόναχο, Antiquarium 704. Μερόη, 1911. Χάλκινος κάδος με προσωπεία ποτάμιου θεοῦ κάτω από τις λαβές. Ὑψος 0,085 Jenkins I. 1994, σελ. 291, εικ. 20.
- 645 A.00312. Ειδώλιο Τύχης. Δ. Οικίας Διονύσου, 16-6-1906. Ὑψος 0,415 μ. Τέλος 2ου αἰ. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 119, αριθ. 301, πίν. 31, Jockey Ph.-Bourgeois Br. 2001, σελ. 629.
- 646 A.04129. Αγαλμα Τύχης, αντίγραφο έργου του 350-300 π.Χ. Συνοικία του Θεάτρου, «Οικία των Πέντε Αγαλμάτων», 1905. Ὑψος 1,30 μ. Τέλος 2ου αἰ. π.Χ., Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 158.
- 647 B.05983. Αγαλμάτιο Ἴσιδας-Τύχης, διακοσμητικό στοιχείο από το ίδιο έπιπλο ή σκεῦος με το B.05982. Συνοικία του Θεάτρου, 1905, ύψος 0,042 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 282, πίν. 85.
- 648 A.00722. Χάλκινο επάργυρο πηδάλιο από αγαλμάτιο Ἴσιδας-Τύχης. Β. της Υπόστυλης Λίθουσας, 28-4-1908. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,235 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ., Bruneau Ph. 1974, σελ. 349-50.
- 649 B.11375. Μολύβδινος δίσκος με παράσταση Τύχης ή Νέμεσης-Τύχης η οποία κρατά κέρασ Αμάλθειας στο δεξι χέρι και ράβδο στο αριστερό. Αριστερά και δεξιά της παριστάνονται οι κωνικοί πύλοι των Δισκοῦρων με αστέρι στην κορυφή τους. Διάμ. 0,078 μ. 1ος αἰ. π.Χ. 87/00261. Σφράγισμα με παράσταση Τύχης ή Νέμεσης-Τύχης. Ουία Σφραγισμάτων, 1987. 2ος-1ος αἰ. π.Χ.
- 651 A.02255. Αγαλμάτιο Ἴσιδος-Τύχης. Βρέθηκε στις 23-5-1911, στο τείχος του Τριαρίου ΒΑ του Θεάτρου, πιθανόν προέρχεται από το Σαραπιείο. Ὑψος 0,235 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 172.
- 652 A.05632. Αγαλμάτιο Τύχης. Στο αριστερό κρατά το κέρασ της Αμάλθειας και στο δεξι κρατοῦσε πηδάλιο ή βουκτηρία. Ουία των Ερμών, Ὑψος 0,27 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Marcadé J. 1953, σελ. 558, Marcadé J. 1969, πίν. 56.
- 653 A.04145. Κορμός Αρποκράτη (:) στον τύπο του Σατύρου του Πραξιτέλη. Αγορά των Ιταλών. Ὑψος 0,62 μ. 2ος-1ος αἰ. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 204, 208 πίν. 51.
- 654 A.00723. Χάλκινη, επάργυρη Ερμαϊκή στήλη Αρποκράτη (ή Έρωτα :). Β. Υπόστυλης Λίθουσας, 28-4-1908. 1ος αἰ. π.Χ. Ὑψος 0,12 μ. Deonna W. 1938, σελ. 307, πίν. 90, εικ. 795.
- 655 B.05428. Επάνω τμήμα περόνης από ελεφαντόδοντο με μορφή Αρποκράτη. Δρόμος Ν. της Αγοράς των Ιταλών, ύψος 0,055 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 280, πίν. 85.
- 656 A.03404. Κεφαλή από ειδώλιο Αρποκράτη. Εξωτερικά της ΝΑ γωνίας της Αγοράς των Ιταλών, 1905. Ὑψος 0,075 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Laumonier A. 1956, αριθ. 379, πίν. 41.
- 657 A.00298, A.00102. Ασημένιο σκουλαρίκι με ειδώλιο Αρποκράτη. Ο κρίκος ΒΔ. Οικίας Διονύσου, 13-5-1906, το ειδώλιο Β. Θεάτρου, 14-7-1905. Ὑψος 0,024 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Deonna W. 1938, σελ. 306, εικ. 785.
- 658 A.04262+A.01737. Ερμαϊκή στήλη Αρποκράτη. Βρέθηκε στις 18-5-1908 στην Οικία του Λόφου. Ὑψος 1,16 μ. 1ος αἰ. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 434-435, πίν. 18, Marcadé J. 1993, σελ. 514, 516.
- 659 A.06200. Ερμαϊκή στήλη Αρποκράτη. Βρέθηκε το 1904 σε εμπορική αποθήκη της Συνοικίας του Λυμασίου. Ὑψος 1,44 μ., μαζί με τη βάση. 1ος αἰ. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel

- Fr. 1996, σελ. 174.
- 660 A.05280. Κεφαλή από μαρμάρινο επίχρυσο άγαλμα του Άνουβι. Σαραπειών Α'. Ύψος 0,155 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1952, σελ. 123, εικ. 22, Marcadé J. 1969, σελ. 114, 413, 417.
- 662 A.04069. Άγαλμα έθρονης Ήρας. Βρέθηκε στα τέλη του 19ου αι. στην περιοχή του Δωδεκαθέου. Ύψος 0,53 και 0,95 μ. Τέλος 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 52.
- 663 A.03993. Άγαλμάτιο έθρονης Ήρας. Βρέθηκε στον Ινωπό. Ύψος 0,535 μ. Τέλος 6ου αι. π.Χ. Marcadé J. 1993, σελ. 175, 177, Kokkorou-Alewras G. 1995, αριθ. 83, σελ. 116.
- 664 A.03575, A.03566, A.03581. Τρία ειδώλια καθιστής θεάς με φηλό κάλυμμα κεφαλής. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,195, 0,162, 0,15 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αρ. 64, 71, 68.
- 665 A.03573, A.03568. Δύο ειδώλια έθρονης Ήρας. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,18, 0,10 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 70, αριθ. 79, 80, πίν. 7.
- 666 A.03565. Ειδώλιο Δία και Ήρας. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,15 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 81, αρ. 161, πίν. 19.
- 667 A.03595. Ειδώλιο κόρης που κρατά περιστέρι. Στα πλάγια πλατιές ταινίες πηλού για σύνδεση με άλλα τμήματα. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,315 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αρ. 60.
- 668 A.03585, A.03586. Δύο ειδώλια μισοξαπλωμένου συμποσιαστή με κέρασ, πιθανόν Διονύσου. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,105, 0,075 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 84, αρ. 170, 171.
- 669 A.03587, A.03591, A.03592, A.03583. Τέσσερα αρωματοδοχεία σε σχήμα Σειρήνας, θεάς ή λάτρευς που φέρνει περιστέρι και γονατισμένου γυμνού νέου. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,11, 0,19, 0,17, 0,125 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αρ. 174, 55, 57, 172.
- 670 A.03517. Πήλινη προτομή θεάς, πιθανόν Ήρας. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,16 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αρ. 147, πίν. 15.
- 671 A.03503. Πήλινη προτομή θεάς, ίσως Ήρας. Ηραίο, 1911. Ύψος 0,25 μ. 6ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αρ. 104, πίν. 10.
- 672 B.06057, οινοχόη, ύψος 0,245 μ. B.06084, οινοχόη με επίπεδη βάση, ύψος 0,17 μ. B.06051, πήλινο ρόδι, ύψος 0,116 μ. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Τέλος 8ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 24, αριθ. 38, 37, πίν. 9 και σελ. 16, αρ. 9, πίν. 7.
- 673 B.06229. Ροδιακό διακοσμητικό πινάκιο. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Διάμ. 0,375 μ. 7ος αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 41, αριθ. 72.
- 674 B.06230. Χιακός καλυκωτός κρατήρας. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,28 μ., διάμ. χείλους 0,325 μ. 600-575 π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 56, αρ. 21, πίν. 19, 61, 62.
- 675 B.06002, ροδιακή οινοχόη, ύψος 0,365 μ. B.06014, ροδιακό πινάκιο, διάμ. 0,32 μ. Ηραίο, Ιούλιος 1911. 650-600 π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 39, πίν. 12 και σελ. 41, αριθ. 70, πίν. 14.
- 676 B.06149. Παριανό πινάκιο με παράσταση φτερωτού φαλλού. Ηραίο 1911. 7ος αι. π.Χ. Διάμ. 0,258 μ. Dugas Ch. 1928, σελ. 20, αριθ. 28, πίν. 4.
- 677 B.06048. Ροδιακός αμφορίσκος. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,25 μ. Γύρω στο 650 π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 49, αριθ. 108, πίν. 18.
- 678 B.06185. Κορινθιακή πρόχους. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,36 μ. 6ος αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 138, αρ. 462, πίν. 39.
- 679 B.06192. Κορινθιακό αλάβαστρο με παράσταση Πότνιας Θηρών. Βρέθηκε τον Ιούλιο του 1911 στο Ηραίο. Ύψος 0,26 μ. Τέλη 7ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 135, αρ. 450, πίν. 33, Payne H. 1931, σελ. 285.
- 680 Μύκονος 01327. Πινάκιο με παράσταση Πότνιας Θηρών από τον Βόθρο της Καθάρασεως. Διάμ. 0,255 μ. 650-600 π.Χ.
- 681 B.06191. Σχεδιαστική αναπαράσταση (Γιώργη Πολυκανδριώτη) κορινθιακού αλάβαστρου με παράσταση Πότνιας Θηρών. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,323 μ. Τέλη 7ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 135, αρ. 451, πίν. 33, 47.
- 682 B.06539, κορινθιακό αλάβαστρο ύψους 0,88 μ. B.06485, αλάβαστρο ύψους 0,083 μ. B.06197, αρόβαλλος με παράσταση δύο ιππέων, ύψους 0,066 μ. B.06388, αρόβαλλος ύψους 0,052 μ. Ηραίο, Ιούλιος 1911. 7ος-6ος αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 397, 422, 309, 211, πίν. 29, 23, Payne H. 1931, σελ. 304.
- 683 B.06196. Κορινθιακός αρόβαλλος με παράσταση φτερωτού θεού και γενειοφόρου άνδρα με σκήπτρο. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,125 μ. Τέλη 7ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 113, αρ. 331, πίν. 26.
- 684 B.062327, B.06328. Δύο κορινθιακά αλάβαστρα με παράσταση πολεμιστών. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,198, 0,208 μ. 6ος αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 458, 457 πίν. 31.
- 685 B.06320, κορινθιακό αλάβαστρο με παράσταση Σειρήνας, ύψους 0,206 μ. B.06277, αλάβαστρο με παράσταση λιονταριών, ύψους 0,19 μ. B.06265, αλάβαστρο με παράσταση δύο πανθήρων ύψους 0,175 μ. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Τέλη 7ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 439, 456, 448 πίν. 31, 65, 30.
- 686 B.06203. Αττική υδρία. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,255 μ. 600-575 π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 177, αριθ. 589, πίν. 44.
- 687 B.06107. Αττική κύλιξ. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,14 μ., διάμ. 0,28 μ. Εσωτερικά στο χείλος εγχάρακτες επιγραφές: ΠΗΣ ΗΕΡΙΑΣΕΜΙΑΝΗΘΕΛΛΕΠΗΝΟΤΗ ΕΠΗΝΟΤΗΝΑΝΗΘΕΚΗΝΤΗΗΕΡΗ. 6ος αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 181, αριθ. 603, πίν. 49.
- 688 B.6105. Αττική κύλιξ με παράσταση Σατύρων και Μαινάδων. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,185 μ., διάμ. 0,30 μ. 6ος αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 181, αριθ. 604, πίν. 50.
- 689 B.06106. Αττική κύλιξ. Στο μέταλλιο εσωτερικά ο Αχιλλέας και ο Λίας παίζουν πεσσούς και η Αθηνά παρακολουθεί. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,125 μ., διάμ. 0,25 μ. Dugas Ch. 1928, σελ. 181, αριθ. 605, πίν. 50.
- 690 B.06133. Αττική λήκυθος με σκηνές από το Γυμνάσιο. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,248 μ. Αρχές 5ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 175, αριθ. 571, πίν. 41.
- 691 B.06128. Αττική μελανόμορφη λήκυθος. Ο Διόνυσος πάνω σε τέθριππο. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,22 μ. 6ος αι. π.Χ.
- 692 B.06136. Μελανόμορφη αττική λήκυθος. Διόνυσος που κρατά μεγάλο κέρασ. Εγχάρακτη επιγραφή: Φανυλίζ άνεθεκ[ε]ν ήέρηι θεώι. Βρέθηκε στο Ηραίο τον Ιούλιο του 1911. Ύψος 0,324 μ. Dugas Ch. 1928, σελ. 171, αριθ. 548, πίν. 41.
- 693 B.06135. Μελανόμορφη αττική λήκυθος. Μαινάδες χορεύουν ανάμεσα στους κίονες δωρικής στοάς κρατώντας πολύφυλλους θύρσους. Η πρώτη τραβά έναν τράγο και η τελευταία ένα ελάφι. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,326 μ. Dugas Ch. 1928, σελ. 175, αριθ. 568, πίν. 41, 69.
- 694 B.06127. Αττική μελανόμορφη λήκυθος. Ένας Σάτυρος παίζει λύρα και δύο Μαινάδες χορεύουν κρατών-τας μεγάλα ρυτά. Ένας δεύτερος ιθυφαλλικός Σάτυρος σπεύδει. Ύψος 0,184 μ. Dugas Ch. 1928, σελ. 151, αριθ. 551, πίν. 42.
- 695 B.06131. Αττική λήκυθος με σκηνή ομηρικής μάχης. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,212 μ. Τέλη 6ου αι. π.Χ.

- Dugas Ch. 1928, σελ. 171, αριθ. 549, πίν. 38.
- 696 B.06137. Μελανόμορφη αττική λήκυθος. Ο Αχιλλέας σέρνει γύρω από τον τύμβο του Πάτροκλου το νεκρό σώμα του Έκτορα. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,326 μ. Τέλη 6ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, σελ. 170, πίν. 40, 68.
- 697 A.06134. Μελανόμορφη αττική λήκυθος. Η πάλη του Ηρακλή με το λιοντάρι της Νεμέας. Η Αθηνά, ο Ερμής και ένας γενειοφόρος άνδρας παρακολουθούν τον αγώνα. Εγγράρακτη επιγραφή θεο. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,215 μ. Τέλη 6ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 553, σελ. 159-160, 172, πίν. 41, ABV σελ. 491, αρ. 50 The Class of Athens 581.
- 698 B.06129. Αττική μελανόμορφη λήκυθος. Ο Ηρακλής σκοτώνει τον τρικέφαλο Γηρούνη. Ο Ερμής κρατά το ρόπαλο του ήρωα και η Ωκεανίδα Καλλιόπη, μητέρα του Γηρούνη, θρηνεί. Διακοσμητικές επιγραφές χωρίς νόημα. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,268 μ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 547, σελ. 158-159, 171, πίν. 39, 69, ABV σελ. 379, αρ. 274, Paral. σελ. 163, αρ. 274, σελ. 167-8.
- 699 B.6140. Σκυφοειδής αττικός κρατήρας. Η υποδοχή του Ηρακλή στον Όλυμπο. Ηραίο, Ιούλιος 1911. Ύψος 0,225 μ., διάμ. 0,295 μ. Τέλος 6ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 597, σελ. 164-165, 180, πίν. 47, 48.
- 700 A.06138. Αττικός σκυφοειδής κρατήρας, ανάθημα της Αριστοτέλης στην Ήρα. Ο Ηρακλής σε συμπόσιο με τον Ερμή ή τον Οδυσσέα και έναν άλλο ήρωα, ίσως τον Λίαντα. Κάτω από το χεῖλος εγγράρακτη επιγραφή: *ΑΡΙΣΤΟΤΕΣΗΑΝΕΘΕΚΕΝΗΡΕΙΒΑΙΚΝΑΕΟ*. Ύψος 0,275 μ., διάμ. 0,285 μ. Τέλος 6ου αι. π.Χ. Dugas Ch. 1928, αριθ. 595 σελ. 164, 179, πίν. 46.
- 704 A.00721+A.02089. Αγαλμάτιο Ηρακλή. Οικία της Λίμνης, 1894, 1910. Ύψος 0,74 μ., μαζί με τη βάση. 2ος αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 162.
- 705 A.07706. Άγαλμα Ηρακλή. Ασκληπιείο, 1981, 1982. Ύψος 0,895 μ. 2ος αι. π.Χ. ΑΔ 37 (1982) σελ. 352.
- 706 Μύκονος 00001. Άγαλμα του Ηρακλή από το Ιερό της Ρήνειας, 1900. Ύψος 1,14 μ. 2ος αι. π.Χ. Βαβρίτσας Ανδ. 1961, Ο Ηρακλής του Μουσείου Μυκόνου, ΑΕ 1953-1954, σελ. 176-187.
- 707 A.04140 Αγαλμάτιο Ηρακλή ή Έρωτα. Βρέθηκε στη δεξαμενή του Ινωπού. Ύψος 0,50 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 61, σελ. 244.2, 257.3, 434, 454.
- 708 A.00206+A.04163 Άγαλμα Ηρακλή καθισμένου σε βράχο στον οποίο έχει απλώσει τη λεοντή. Δ. της Οικίας του Διονύσου, 1880, 1906. Ύψος 0,47 μ. 2ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 62, σελ. 353.10, 381, 456.5. LIMC, Ηρακλής, αρ. 963, Marcadé J. 1993, 433-443.
- 709 A.04119 Ημίεργο αγαλμάτιο Ηρακλή που μεταφέρει στον ώμο του τον Ερυμάνθιο κάπρος. Ύψος 0,49 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 457, πίν. 62.
- 710 A.04258 Ημίεργη Ερμαϊκή στήλη Ηρακλή με λεοντή. Ύψος 0,56 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 20, LIMC, Ηρακλής, αριθ. 1127.
- 711 Ερμαϊκή στήλη Ηρακλή στην Αγορά των Ιταλών, αφιέρωμα του [L.] Orbilius M. f., mag(ister) Italiceis. 1ος αι. π.Χ. ID.1742. Marcadé J. 1969, σελ. 456.1 πίν. 19.
- 712 A.01813. Ερμαϊκή στήλη Ηρακλή με λεοντή και ρόπαλο. Ιερό Αιγυπτίων Θεών, 14-7-1909. Ύψος 0,34 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 454-456, πίν. 20, LIMC, Ηρακλής, αρ. 1125.
- 713 B.18261. Χάλκινη Ερμαϊκή στήλη Ηρακλή ή Παπποσειληνού. Βρέθηκε το 1974 στην Οικία των Σφραγισμάτων. Ύψος 0,21 μ. Αρχές 1ου αι. π.Χ. Rolley Cl. 1983, σελ. 205, εικ. 185, Thomas R. 1992, σελ. 34, σημ. 60.
- 714 A.02350 Κεφαλή από αγαλμάτιο Ηρακλή. Οικία Ν. Ινωπού, 4-6-1911. Ύψος 0,185 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, πίν. 63.
- 715 A.07393. Κεφαλή από άγαλμα Ηρακλή. Ύψος 0,19 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ.
- 716 74/02827 Σφράγισμα με κεφαλή στεφανωμένου Ηρακλή. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. 2ος-1ος αι. π.Χ. Το (β) Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 84, Απ. 465, πίν. 26.
- 717 B.18142 (Νησίς Κοσμημάτων, ύψος 0,133 μ.), A.01909 (Β. Οικίας Διονύσου, ύψος 0,06 μ.), B.05884 (Δεξαμενή Ινωπού, 22-6-1911, ύψος 0,085 μ.), A.00308 (Α. Οικίας Κέρδωνος, 10-7-1906, ύψος 0,065 μ.), A.03755 (ύψος 0,082 μ. αριθ. 1278. B.18634, ύψος 0,165 μ.), B.04636 (Ξενώνας, 23-6-1912, ύψος 0,07 μ.), A.03901 (Α. της Λίμνης 1926-1927, ύψος 0,16 μ.), A.00200 (ΒΔ της Οικίας της Τριαίνης, 7-6-1906, ύψος 0,10 μ.) Τμήματα από ειδώλια Ηρακλή, 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, αριθ. 354, 355, 356, 363, 1278, LIMC, Ηρακλής, αρ. 488, Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, αριθ. 011.B1.
- 719 B.24339. Ψηφιδωτό έμβλημα από το Ιερό του Κύνθου. Διαστ. 0,76 x 1,41 μ. Η επιγραφή: *Διΐ Κυνθῶ και Ἄθηνᾶ Κυνθία Ἀπολλωνιδης Θεογεϊτονος Λαοδικεῦς, ὑπὲρ ἑαυτοῦ και τῶν ἑταίρων τῶ κατάκλυστον, ἐπὶ ἱερέως Ἀριστομάχου, ζακορεῦοντος Νικηφόρου, ἐπὶ δὲ ἐπιμελητοῦ Κοῖντου Ἀζη[νιέως]*. 1ος αι. π.Χ. Bruneau Ph. 1972, σελ. 230, αριθ. 204.
- 720 74/02257. Σφράγισμα με κεφαλή Δία και επιγραφή *ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΓΕΝ ΔΙΑΩΙ*. Επίσημη σφραγίδα του Αθηναίου ετήσιου διοικητή της Δήλου. Οικία Σφραγισμάτων, 1974. Ύψος 0,0283 μ. 2ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 11, SP.1, πίν. 1, Roussel P. 1916, σελ. 97 κ.ε.
- 721 A.00818. Κεφαλή από αγαλμάτιο Αθηνάς. Ν. της Αγοράς των Δηλίων, 15-6-1909. Ύψος 0,12 μ. Marcadé J. 1969, πίν. 55.
- 722 74/06955 Σφράγισμα με κεφαλή Αθηνάς. Οικία των Σφραγισμάτων, 1974. 2ος-1ος αι. π.Χ. Ζαφειροπούλου Φ. 1998, αριθ. 265.
- 723 A.04153. Άγαλμα καθιστής Αθηνάς. Βρέθηκε στην Οικία του Ινωπού. Ύψος 0,50 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 92.
- 724 A.00330. Αγαλμάτιο Αθηνάς. ΝΔ. Οικίας Διονύσου, Ιούλιος 1906. Marcadé J. 1969, πίν. 55.
- 725 A.05406. Αγαλμάτιο Αθηνάς. Ύψος 0,35 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 217.2, 342.4.
- 726 A.05307. Αγαλμάτιο Αθηνάς. Ύψος 0,033 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 217.2, 342.4, πίν. 37.
- 727 A.05188. Αγαλμάτιο Αθηνάς. Ύψος 0,27 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, 290.4 πίν. 55.
- 728 A.03410+A.03414. Ειδώλιο Αθηνάς Παρθένου. Εξωτερικά της ΝΑ γωνίας της Αγοράς των Ιταλών, 10-6-1905. Ύψος 0,22 μ. Τέλος 2ου αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 115, αριθ. 286, πίν. 29.
- 729 A.05620 (Οικία των Ερμών, 1949, ύψος 0,05 μ.), A.03371 (Α. του Ιδρύματος των Ποσειδωνιαστών, 1906, ύψος 0,09 μ.), A.00286 (Β. του Μνημείου του Γρανίτη, 1906, ύψος 0,085 μ.). Τρία ειδώλια της Αθηνάς Παρθένου. 2ος-1ος αι. π.Χ. Laumonier A. 1956, σελ. 114, αριθ. 282-284, πίν. 29.
- 730 74/05681. Πήλινο σφράγισμα με παράσταση Αθηνάς στον τύπο της Προμάχου. Αριστερά και δεξιά τα γράμματα *Α Ρ*. Οικία των Σφραγισμάτων 1974. Ύψος, 0,0195 2ος 1ος αι. π.Χ. Boussac M.-Fr. 1992, σελ. 17, SP.11, πίν. 2.
- 731 A.01621. Αγαλμάτιο Αθηνάς. ΝΔ. του Δωδεκαθέου, 2-6-1907. Ύψος 0,23 μ. 1ος αι. π.Χ. Marcadé J. 1969, σελ. 290, πίν. 55.
- 740 A.04136. Ανδρικό άγαλμα. Βρέθηκε το 1932 στην Οικία των Προσωπείων. Ύψος 1,36 μ. 2ος-1ος αι. π.Χ. Buschor E. 1995, αρ. 184, Özgan R. 1995, σελ. 28, σημ. 193.
- 774 A.07763, A.07799, A.07997. Αγάλματα Διοσκουρίδη

- και Κλεοπάτρας με την ενεπίγραφη βάση. Βρέθηκαν στη Συνοικία του Θεάτρου, Οικία III.I. Η Επιγραφή: *Κλεοπάτρα Ἀδράστου ἐγ Μυρινούττης θυγάτηρ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα Διοσκουρίδην Θεοδώρου ἐγ Μυρινούττης ἀνατεθεικότα τοὺς δελφικούς τρίποδας τοὺς ἀργυροὺς δύο ἐν τῷ τοῦ Ἀπόλλωνος ναῶ, παρ' ἑκατέραν παραστάδα, ἐπὶ Τιμάρχου ἄρχοντος Ἀθήνησιν.* Ὑψος Διοσκουρίδην 1,45 μ., ὕψος Κλεοπάτρας 1,49 μ., ὕψος βάσης 0,70 μ. 138/7 π.Χ. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 208.
- 788 Α.03186. Επιτύμβια στήλη. Βρέθηκε στην Αγορά των Ιταλών. Ὑψος 1,86 μ., πλάτος 0,82 μ. Τέλη του 2ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 124, αριθ. 170.
- 789 Α.07757. Επιτύμβια στήλη με δύο ψατιοφόρους ἄνδρες αριστερά και δεξιά Ερμαϊκής στήλης με κεφαλή Ηρακλή. Ὑψος 1,41 μ., πλάτος 0,69 μ. Τέλη 2ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 123, αριθ. 167.
- 790 Α.01298. Επιτύμβια στήλη. Γυναίκα και ἄνδρας σε σκηνή αποχαιρετισμοῦ και ἀνάμεσά τους δύο μικρά παιδιά. Βρέθηκε στις 18-8-1904 στην Αγορά των Ιταλών. Ὑψος 0,61 μ., πλάτος 0,35 μ. Επιγραφή: *Δωρόθη χρηστὴ χαίρει.* Ἀρχές 1ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 109, αριθ. 126.
- 791 Α.07805. Επιτύμβια στήλη με παράσταση δύο παιδιών. Επιγραφή: *Ἀληξᾶς Ἀντιόχου.* Ὑψος 0,36 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 792 Α.07710. Επιτύμβια στήλη με γυναίκα ξαπλωμένη που αποχαιρετᾷ ἕναν ἄνδρα που στέκει μπροστά της. Στο προσκέφαλό της ἕνα ὄρθιο κοριτσάκι. Επιγραφή: *Ἀρσινόη Κλωδία γυνὴ δὲ Μαάρκου χρηστὴ χαίρει.* Ρήνεια, 12-7-1983. Ὑψος 0,625 μ. 1ος αι. π.Χ.
- 793 Α.07245. Επιτύμβια στήλη με παράσταση πολεμιστή που μάχεται πάνω στο πλοίο. Βρέθηκε το 1967 στη Ρήνεια. Ὑψος 0,98 μ. Επιγραφή: *Τιμοκράτη Ραίειε Νεμερίου χρηστὴ και ἄλυπε χαίρει.* Τέλη 2ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 177, αριθ. 357.
- 794 Α.01297. Επιτύμβια στήλη με παράσταση ναυαγοῦ που πέφτει ἀπὸ την πῶρα πλοίου. Βρέθηκε τον Ιούλιο του 1903 στην Οικία του Κέρδωνος. Ὑψος 0,63 μ., πλάτος 0,26 μ. Επιγραφή: *Οἱ ἑταῖροι Κέρδωνι, Κέρδων χρηστ[ὴ] χαίρει.* Ἀρχές 1ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 175, αριθ. 348.
- 795 Μύκονος 00055. Επιτύμβια στήλη με παράσταση ναυαγοῦ που προσπαθεῖ να φτάσει το πλοίο. Βρέθηκε στη Ρήνεια. Ὑψος 0,53 μ. Επιγραφή: *Γάιε Σαλούσι χρηστὴ, χαίρει.* Ἀρχές 1ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 175, αριθ. 349.
- 796 Μύκονος 00059. Επιτύμβια στήλη ἀπὸ τη Ρήνεια με παράσταση ναυαγοῦ που κάθετα στον βράχο ατενίζοντας το πλοίο του. Ὑψος 0,89 μ. Επιγραφή: *Φιλήμων Ἀδμήτου Θετταλονικεῦ, χαίρει.* Ἀρχές του 1ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 171, αριθ. 338.
- 797 Μύκονος 00071. Επιτύμβια στήλη ἀπὸ τη Ρήνεια. Παριστάνεται γυμνός ναύτης που προσπαθεῖ να αδειάσει το νερό ἀπὸ τη βάρκα του. Ὑψος 0,66 μ. Επιγραφή: *Ἀφροδίσιε Λεωνίδου χρηστὴ, χαίρει.* Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 176, αριθ. 351.
- 798 Μύκονος 00061. Επιτύμβια στήλη ἀπὸ τη Ρήνεια με παράσταση γυμνοῦ ναυαγοῦ που κάθετα στους βράχους. Μπροστά του η πῶρα του πλοίου του. Ὑψος 0,66 μ. Επιγραφή: *Γλύκων Πρωτογένου, χρηστὴ χαίρει.* Τέλη του 2ου αι. π.Χ. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 172, αριθ. 339.

1. Κουσαθανάς Π. -Πελέκης Β., *Δήλος, άνοιξη του 1991 μ.Χ.*, Μύκονος 1991, σελ. 15.
2. Πλούτ., *Περί του Ε του έν Δελφοίς*, 385. Β.
3. Στράβων, *Γεωγρ.*, I.C. 485.
4. *Negotium magnum est navigare atque id mense Quintili. Sexto die Delum Athenis venimus. Pr. Nonas Quintilis a Piraeo ad Zostera vento molesto, qui nos ibidem Nonis tenuit. Ante viii Idus ad Ceo iucunde; inde Gyarum saevo vento non adverso; hinc Syrum, inde Delum, utroque citius quam vellemus, cursum confecimus, nam nosti aphracta Rhodiorum; nihil quod fluctum ferre possit, itaque erat in animo festinare nec me Delo movere nisi omnia άκρα Γυρέων pura vidissem. Cic. Epist. ad Atticus, 5.12.1.*
5. Εύριπίδης, *Ίφιγένεια έν Ταύροις*, 1097-1105α.
6. *Hesperia* 63 (1994), Gary Reger, «Two estates of Delian Apollo on Mykonos and the date of ID 452+467».
7. Deonna W. 1938, σελ. 215 κ.ε.
8. Εύριπίδης, *Έκάβη*, 444-465.
9. Διον., *Περιηγ.*, 527.
10. Πλούτ., *Ήθικά*, 394.Α.
11. Ηρόδ. VI. 97.
12. Θουκ. II. 48-54.
13. Θουκ. II. 53.
14. Θουκ. III. 104.
15. *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1898, 1899, 1900, Ρωμαίος Κ. Α. 1929.*
16. Αξιώτη Μ., *Τό σπίτι μου*, 1965, σελ. 101.
17. Μάνεσης Σταύρος : «Γεώργιος Πολυκανδριώτης, ο απαράμυλλος συγκολλητής των αρχαίων αγγείων της Δήλου-Ρήνειας», περ. *Λιγιοπελαγίτικα θέματα*, αριθ. 8-12, 1987.
18. Θουκ. III. 104.
19. Ηρόδ. VI. 97.
20. Θουκ. V. 1.
21. Θουκ. V. 32, VIII. 108.
22. Πλούτ., *Θησ.*, 23, Καλλίμαχος, *Είς Δήλον*.
23. Πλάτ., *Φαίδ.* 38.
24. Πλούτ., *Νικίας*, 3.
25. Θουκ. VII. 84-87.
26. *Πάντα θεοίς άνέθηκαν, όσα παρ' ανθρώποιςιν όνειδεα και ψόγος έστιν, κλέπτειν, μοιχεύειν τε και άλλήλοις άπατεύειν.*
27. Στην Ορέστεια του Αισχύλου ο Απόλλωνας, υποστηρίζοντας τον μητροκτόνο Ορέστη, διακηρύσσει: «... δεν είναι η μάνα που γεννάει το παιδί, αυτή θρέφει μοναχά τον σπόρο που της σπείραν. Γεννάει αυτός που σπέρνει, κι αυτή μια ξένη ξένο βλαστό φυλάει», *Εύμενδες*, 658-661.
28. Πλούταρχος, *Περί Ίσιδος και Όσίριδος*, 377 F:

«...θεοός ένομίσαμεν, ούχ έτέρους παρ' έτέροις ούδδ βαρβάρους και Έλληνας ούδδ νοτίους και βορείους· άλλ' όσπερ ήλιος και σελήνη και ούρανός και γή και θάλασσα κοινά πάσιν, όνομάζεται δ' άλλως ύπ' άλλων, ούτως ένός λόγου του ταύτα κοσμοούντος και μιās προνοίας έπιτροπευούσης και δυνάμεων ύπουργών έπί πάντα τεταγμένων έτεροι παρ' έτέροις κατά νόμους γεγόνασι τιμαί και προσηγορίαι».

29. Couilloud M.-Th. 1974, σελ. 214.
30. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, 364 c.
31. Bruneau Ph. 1971, σελ. 649-655.
32. Θεόκριτος, *Φαρμακεύτρια*.
33. Bruneau Ph. 1970, σελ. 644, πίν. 16, εικ. 5.
34. «τό τών λεγομένων προβασκανίων γένος οίονται πρός τον φθόνον ώφελειν, έλκομένης διά την άτοπίαν τής ύψεως, ώστε ήττον έπερείδειν τοίς πάσχουσιν», Πλούταρχος, *Συμπ.*, Ε' 7,3. «πρό δδ τών καμίνων τοίς χαλκεύσιν έθος ήν γελοία τινα καταρτάν ή έπιπλάττειν έπί φθόνου άποτροπή· έκαλείτο δδ βασκάνια, ως και Άριστοφάνης λέγει: πλην ει τις πρίατο δεόμενος βασκάνιον έπικάμινον άνδρός χαλκείως». Πολυδ. Ζ, 108. «βασκάνιον, ό οι άμαθείς προβασκάνιον· έστι δδ τι άνθρωποειδές κατασκευάσμα, βραχύ παρηλλαγμένον την άνθρωπίαν φύσιν, ό πρδ τών έργαστηρίων οι χειρώνακτες κρεμαννύουσι του μή βασκαίνεσθαι αύτων την έργασίαν», Bekk, 30.
35. Πολύβ. XXX, 31.
36. Στράβων, *Γεωγρ.*, IC. 486.
37. Duchêne H., Fraisse Ph. 2001.
38. Στράβων, *Γεωγρ.*, ΙΔ' C.668.
39. Papageorgiou-Venetis Al. 1981, σελ. 121.
40. Basch L. 1987, σελ. 371 κ.ε.
41. Moretti J.-Ch. 2001, σελ. 163-166.
42. Feyel Chr., Prost Fr. 1998.
43. Στράβων, *Γεωγρ.* ΙΖ.1.8.
44. Αθήν. Δ' 173. a, b.
45. «Φοίνικα μεγάλο κύριον βαλλαντίου ναύκληρον έν τώ λιμένι ποιήσας άπλουν και φορμιώσαι ναύς αναγκάσας δύο, εις Δήλον έλθειν ήθέλησ' εκ Πειραιώς, πάντα ακούων διότι παρασίτω τόπος ούτος τρία μόνος αγαθά κεκτήσθαι δοκει, εύοψον αγοράν, παντοδαπόν όρμούντ' όχλον, αύτούς παρασίτους του θεού τοūs Δηλίους», Αθήν. Δ, 173. b, c.
46. ID. 1923.
47. Λουκιανός, *Έρωτες*, 39-42.
48. Ηρώνδας, *Προκυκλίσ ή Μαστροπός*, 25-35.
49. «τό ταύτα διοράν έστιν έμφύχου τέχνης, ού τό διανίξειν λοπάδας ούδ' όξειν καπνοϋ. έγώ γάρ εις τουπτάνιον ούκ εισέρχομαι, αλλά τι θεωρώ πλησίον καθημένος, ποιούσι δ' έτέροιςιν λέγω τās αίτίας και τάποβαίνον "όξδ το περίκομ' άφες" Β. άρμονικός, ού

- μάγειρος Α. «ἐπίτεινον τὸ πῦρ. ὀμαλιζέτω τις τὸ τάχος· ἢ πρώτη λοπάς ζεῖ ταῖς ἐφεξῆς οὐχὶ συμφώνως»», Δαμόξενος, *Σύντροφοι*, Αθῆν. Γ. 102. f.
50. «Β. Σὺ πρὸς θεῶν ἔθυσας... τὸν ἔριφον· μὴ κόπτ' ἐμ', ἀλλὰ τὰ κρέα. Α. παῖδες προάγετε· ὀπτάνιον ἔστιν; Β. ἔστι Α. καὶ κάπνην ἔχει; Β. Δηλονότι Α. μὴ μοι δῆλον, ἀλλ' ἔχει κάπνην; Β. ἔχει. Α. κακὸν εἰ τύφουσα», Ἄλεξις, *Παννυχίς*, Αθῆν. Θ. 386. b.
51. Αθῆν. Ζ' 290. d.
52. Ἀπίκ. IX. 13. 1.
53. Ἀπίκ. IV. 2. 12.
54. Μπορεῖ το γεύμα του Τριμαλχίωνα στο *Σατυρικόν* του Πετρώνιου να θεωρηθεῖ ακραία περίπτωση ἀλλὰ ἓνα λιτό γεύμα που προσφέρει ο Μαρτιάλης σε επτά καλεσμένους περιλαμβάνει: μολόγες, μαρούλια, πράσα, δυόσμο, ρόκα, φάρι με φέτες αυγού και στομάχι με τόνο για ορεκτικά, ἓνα κατσικάκι, κερτέδες, κουκιά, λάχανα, ἓνα κοτόπουλο κι ἓνα καπνιστό χοιρομέρι για το κυρίως τραπέζι, και τέλος μήλα και κρασί για ἐπιδόρπιο. Mart. 10, 48, Plin., *Erist.*, 1, 15.
55. Ἱππόλοχος, *Καράνου Γάμοι*, Αθῆν. Δ. 128. c.
56. Σωτάδης, *Εγκλησίμενοι*, απ. 1 (KOCK II, 447-449).
57. Ξεν., *Οικ.* 7. 6.
58. «... ὁ πρότερον οὐχ ὅπως ἐξ ἀργυρωμάτων οὐκ ἔχων πίνειν ἀλλ' οὐδὲ χαλκῶν, ἀλλ' ἐκ κεραμέων καὶ τούτων ἐνίοτε κολοβῶν», Θεόπομπος, *Πρὸς Ἀλέξανδρον Συμβουλαί*, Αθῆν. ΣΤ. 230. f.
59. *Τρεῖς γὰρ μόνους ἐγκεραννύω κρατῆρας τοῖς εὐφρονοῦσιν· τὸν μὲν ὑγείας ἔνα, ὃν πρῶτον ἐκπίνουσι, τὸν δὲ δεύτερον ἔρωτος ἡδονῆς τε, τὸν τρίτον δ' ὕπνου, ὃν ἐκπίνοντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι οἴκαδε βαδίζουσι. Ὁ δὲ τέταρτος οὐκέτι ἡμέτερος ἐστί ἀλλὰ ὕβρεος, ὁ δὲ πέμπτος βοῆς, ἔκτος δὲ κόμων, ἑβδομος δ' ὕνωπιών· ὁ δ' ὄγδοος κλητῆρος, ὁ δ' ἕνατος χολῆς, δέκατος δὲ μανίας, ὥστε καὶ βάλλειν ποιεῖ.*
60. Αθῆν. ΙΕ'. 674-676.
61. Brun J.-P. 1999.
62. Siebert Ger., 2001.
63. «Antiquissima aeris gloria Deliaci fuit, mercatus in Delo celebrante toto orbe, et ideo cura officinis, tricliniorum pedibus fulcrisque ibi prima aeris nobilitas, perventi deinde ad deum simulacra effigiemque hominum et aliorum animalium», Plin., *Hist. Nat.*, XXXIV, 8.
64. Couilloud M.-Th. 1974, αριθ. 418, σελ. 192.
65. Hasenoir Cl. 2002.
66. Buodelmonti Christ. , 1410-1425, *Description des îles de l'Archipel*.
67. Hermary Ant. 1984, σελ. 30-42, πίν. 11-21.
68. Bruneau Ph., Fraisse Ph. 2002.
69. Τσάκος Κ. 1999, σελ. 185.
70. Θεόκριτος, *Φαρμακεύτριαι*, μετάφραση Ι. Πολέμη.
71. Εὐρ., *Βάκ.*, 125.
72. Ο 187-193, μετάφραση Ν. Καζαντζάκη-Ι.Θ. Κα-κριδῆ.
73. Marcadé J. 1950.
74. Αθήναιος Ε', 253.
75. Αθήναιος ΙΔ', 614 a-b.
76. Καβάφης Κ.Π. , *Λάνη τάφος*.
77. Hermary Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, σελ. 204, Marcadé J., Queyrel Fr. 2003.
78. Le Roy Chr. 1973.
79. Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973.
80. Siebert Ger., 2001.
81. Bruneau Ph. κ.ά. 1970.
82. Siebert Ger., 2001.
83. Levy Ed., Hackens T. 1965.
84. Levy Ed. 1968, σελ. 523-539.
85. *BCH* 19 (1895), σελ. 461, Κατζηδάκης Π. Ι. 1988, *Η Οικία του Διαδουμένου*.
86. Ὀδύσσεια Λ 489.
87. Σιδέρης Γ. , *Τα νεοκλασικά των Αθηνών*, πρόλογος.
88. Brunet M. 1997.
89. Moretti J.-Ch. 1998.
90. IG XII.3, 606.
91. *Ευθύδημος* 272, *Λύσις* 206-7.
92. Moretti J.-Ch. 1995.
93. Bruneau Ph. 1982.
94. Πλουτ., *Περὶ τοῦ Ε τοῦ ἐν Δελφοῖς*, 388 F.
95. Πλουτ., *Περὶ τοῦ Ε τοῦ ἐν Δελφοῖς*, 389.
96. «Ποιητὴν ἄρα Ἔρωσ διδάσκει, κἂν ἄμουσος ᾗ τὸ πρῖν», Εὐριπίδης (*Nauck* 2, 569, 663).
97. «... εἰλὲν σε πάγη, τί μάτην ἐνὶ δεσμοῖς σπαίρεις; αὐτὸς Ἔρωσ τὰ πτερά σου δέδεκεν καὶ σ' ἐπὶ πῦρ ἔστησε, μύροις δ' ἔρρανε λιπόπνου, δῶκε δὲ διψῶση δάκρυα θερμὰ πτεῖν. ἅ φυγὴ βαρύμοχθε, σὺ δ' ἄρτι μὲν ἐκ πυρὸς αἶθη, ἄρτι δ' ἀναψύχεις πνεῦμ' ἀναλεξαμένη...»
98. «Κύπρις ἐμοὶ ναύκληρος, Ἔρωσ δ' οἴακα φιλάσσει ἄκρον ἔχων ψυχῆς ἐν χερσὶν πηδάλιον· χεμναίνει δὲ βαρὸς πνεύσας Πόθος, οὐνεκα δὴ νῦν παμφύλῳ παιδῶν νήχομαι ἐν πελάγει.»
99. Παιουσάν. I.20.
100. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 22-100, Απουλήιος, *Μεταμορφώσεις*, 11. 5.
101. Siard H. 1998.
102. Bruneau Ph., Ducat J. 1983, σελ. 220.
103. Απουλήιος, *Μεταμορφώσεις*, 11.5.
104. Ἄρρ., Ἄλεξ. Ἄν., Γ.1.
105. Απουλήιος, *Μεταμορφώσεις*, 11.25.
106. Πλούτ., *Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος*, 378 C444 «τὸν δ' Ἀρποκράτην οὔτε θεὸν ἀτελῆ καὶ νήπιον οὔτε χεδρόπων τινὰ νομιστέον, ἀλλὰ τοῦ περὶ θεῶν ἐν ἀνθρώποις λόγου νεαροῦ καὶ ἀτελοῦς καὶ ἀδιαρθρώτου προστάτην καὶ σωφρονιστὴν· διὸ τῷ στόματι τὸν δάκτυλον ἔχει προσκείμενον ἐχεμυθίας καὶ σωπῆς σύμβολον».
107. Θουκ. 7.41, Ἄριστ., Ἱππ. 762.
108. Moretti J.-Ch. 1997β, σελ. 19.
109. Trümper M. 2002.
110. Bruneau Ph. 1972, σελ. 78-79.
111. Αθῆν. Ε. 197-203.
112. *Παλ. Ανθολ.* IX.408.
«Εἶθε με παντοίοισιν ἐτι πλάζεσθαι ἀήταις ἢ Λητοῖ στᾶναι μαίαν ἀλωμένην· οὐκ ἂν χητοσύνην τόσον ἔστενον. οἱ ἐμὲ δευλὴν, ὄσσαις Ἑλλήνων νηροὶ παραπλέομαι, Δῆλος ἐρημαίη, τὸ πάλαι σέβας. ὄψέ πη Ἥρη Λητοῦς, ἀλλ' οἰκτρὴν τήνδ' ἐπέθηκεν δίκην.

113. Παισαν. III.23.3-5.
 114. *De bello Mith.*, 28.
 115. Παισαν. VIII.33.
 116. Ο Κωνσταντίνος Σάβας, «Έλληνες Στρατιώται εν τῇ Δύσει, σελ. 148, αναφέρει δημοπράτηση αιχμαλώτων στη Δήλο το 1470.
 117. *The Antiquities of Athens*, London 1794, τόμος III, κεφ. X.
 118. Sonnini de Manoncourt C. N. S., *Voyage en Grèce et en Turquie*, Paris 1801, τόμος 2, σελ. 311-313.
 119. «We have reached Delos... At 5 a.m. the sea under the rising sun presented a beautiful appearance; and beautiful also looked the islands that studded the horizon... The sea's colour and form are wonderful — intensely Greek. — ... The island is pretty to look at. The bay most picturesque. But it appears that there are very few inhabitants at Delos, and almost no cultivation — whether owing to the natural bareness of the soil or to the carelessness of the population, I am not aware. Fair weather this morning. Thermometer at 78». Κ.Π. Καβάφη, *Άπαντα τα Πεζά με επιμέλεια Γιώργου Φ. Φέξη, παρουσίαση-σχόλια Γιώργου Παπουτσάκη*, Αθήνα, 1963, σελ. 260-262.
 120. About Edmond, *La Grèce contemporaine*, Paris 1855, ελληνική μετάφραση Α. Σπήλιου, Εκδόσεις Αφών Τολίδη, Αθήνα, σελ. 174.
 121. Επιστολή του Β. Γύζη, γιου του προξένου της Γαλλίας στη Μύκονο Β. Γύζη (1760-1839) που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Αυγή*, αρ. φύλ. 3139, 27 Απριλίου 1872.
 122. Κοντογιάννη Π. Μ., *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Λικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον 1768-1774*, σελ. 245.
 123. Κουσαθανά Π., *Χρηστικό Λεξικό του ιδιώματος της Μυκόνου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996, σελ. 243.
 124. Βλ. Ευαγγελίδου Τρ. Ε., *Η Μύκονος*, Αθήνα 1912 και πρόσφατη επανέκδοση, σελ. 293, για μια επιγραφή της Δήλου που μεταξύ του 1875 και του 1903 κατέληξε στο Μουσείο του Λούβρου. Επίσης Κουμανούδης Ν. Στέφανος, *Ελληνική Αρχαιολογία*, Τυπογραφείο Κείμενα, Αθήνα 1984, για τις μετόπες της Ολυμπίας στο ίδιο Μουσείο.
 125. Χειρόγραφο Δ. Σταυρόπουλλου, αντίγραφο εγγράφου «παρ' Ιωάννη Γρυπάρη, εν Μυκόνω, Μνημείων τόμ. Β' αρ. 212 και (223)».
 126. Πρωτοφάλης Ε. Γ., *Ιστορικά έγγραφα* (1967), αρ. 69-72. Τέσσερα έγγραφα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους με χρονολογία Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1829.
 127. Επιστολή του Β. Γύζη, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Αυγή*, αρ. φύλ. 3139, 27 Απριλίου 1872.
 128. Πίππας Δημοσθένης, αναφορά προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 184/12 Απριλίου 1926, Αρχείο Μυκόνου.
 129. Χειρόγραφο Δ. Σταυρόπουλλου, αντίγραφο εγγράφου που βρισκόταν, όπως ο ίδιος σημειώνει, «παρ' Ιωάννη Γρυπάρη, εν Μυκόνω, Μνημείων τόμος Β' αρ. 231 και 242».
 130. Χειρόγραφο του Δημ. Σταυρόπουλλου, αντίγραφο εγγράφου που βρισκόταν «παρ' Ιωάννη Γρυπάρη, εν Μυκόνω, εν τῇ όπισθία όψει του 25ου φύλλου του αυτού βιβλίου».
 131. Χειρόγραφο αντίγραφο του Δημ. Σταυρόπουλλου «εκ τῆς εφημερίδος Ἀθηνών αρ. 16, [έντυπον παρὰ τῷ Ἰωάννη Γρυπάρη, εν Μυκόνω, Τόμος Μνημείων Α' αρ. 128]».
 132. Thiersch Frédéric, *De l'état actuel de la Grèce*, Leipzig 1833, ελληνική μετάφραση Α. Σπήλιου, εκδόσεις Αφών Τολίδη, Αθήνα 1972, τόμος Β', σελ. 86, 87 κ.ά.
 133. Χειρόγραφο αντίγραφο του Δ. Σταυρόπουλλου στο οποίο σημειώνεται: «Ἀντιγράφω του έντύπου τούτου πεμφθέντι τῇ 9ῃ Ἰουλίου 1884 ἐξ Ἀθηνών υπό του δημοσιεύσαντος τῷ δημάρχῳ Μυκονίων διά τό άρχειον του δήμου έλλείψει άντιτύπου (εόρισκομένῳ δέ νῶν παρ' Ἰω. Γρυπαρη) έπεται ιδιόχειρος αυτού του Γ. Γρυπάρη μακρά σημείωσις».
 134. Κοντογιάννη Π. Μ., *Οι Έλληνες κατά τον πρώτον επί Λικατερίνης Β' Ρωσοτουρκικόν πόλεμον 1768-1774*, σελ. 245.
 135. *Bull. Dell'Inst. di corrisp. arch. di Roma*, 1830, σελ. 9-11.
 136. *BCH* 1, σελ. 223.
 137. Μουσείο Δήλου, πρωτ. με ημερομηνία 8 Αυγούστου 1873, βλ. και ΠΑΕ 1873-1874, σελ. 28-29.
 138. Δήμος Μυκονίων, αρ. πρωτ. 514/14 Ιουνίου 1894.
 139. Τηλεγράφημα γενικού εφόρου Π. Καββαδία προς δήμαρχο και σχολάρχη Μυκόνου, αρ. 11239/22 Ιουλίου 1894.
 140. Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως αρ. πρωτ. 10269/9703/15 Ιουνίου 1906.
 141. Αναφορές του Δ. Σταυρόπουλλου προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 15/5 Ιουνίου 1906 και 18/29 Ιουνίου 1906.
 142. *Γενική Έφορεία τῶν Ἀρχαιοτήτων και Μουσείων, Συλλογή Ἀρχαιολογικῶν Νόμων, Ἐν Ἀθήναις 1892*, σελ. 6. Στο αντίτυπο της βιβλιοθήκης του Μουσείου Μυκόνου υπάρχουν χειρόγραφες σημειώσεις του Δ. Σταυρόπουλλου: *Παναγιώτης Καββαδίας, Έφορος τῶν κατά τούς νομούς Κυκλάδων και Εύβοίας αρχαιοτήτων, (1879 Μαρτίου 18), μέχρις οὐ διωρίσθη αναπληρωτής του Γενικού Έφόρου (1885 Μαΐου 9), και εἶτα προήχθη εἰς Γενικόν Έφορον (1885 Ιουλίου 12). Από τῆς 24/5/1910 καθηγητής μόνον του Πανεπιστημίου.*
 143. *Καιροί*, αρ. φύλ. 1937, Τετάρτη, 11 Μαΐου 1894, πρώτη σελίδα.
 144. *Καιροί*, αρ. φύλλου 1672, Δευτέρα, 16 Αυγούστου 1893.
 145. Το 1914 η Γαλλική Σχολή ζήτησε άδεια να κάνει ανασκαφές «έν δημοσίους κτήμασιν έν Δήλω, Δελφοῖς, Θάσω, Όρχομενῶ Ἀρχαδίας, έν Δίω, Παλατίτσα, έν Πέλλα, έν Έδέση, Πύδνη, Μεθώνη και έντός τῶν πεδιάδων Καίλαρίων και Καστορίας». Το Υπουργείο έδωσε άδεια μόνο για τις έξι πρώτες θέσεις, επειδή για τις υπόλοιπες είχε «ήδη άποφασισθή υπό του άρχαιολογικου συμβουλίου όπως ενεργηθῶσι δι' έφόρου αρχαιοτήτων» (αρ. πρωτ. 6163/6743/26 Μαρτίου 1914 - υπουργός Ι. Δ. Τσιφμώκος).
 146. *Καιροί*, αρ. φύλ. 1931, Πέμπτη 5 Μαΐου 1894, πρώτη σελίδα.

147. *Καιροί*, 14 Απριλίου 1894.
148. Πίππας Δημοσθένης, Αρχαιολογική Επιμελητεία Δήλου, αρ. πρωτ. 14/29 Οκτωβρίου 1909.
149. Χατζηδάκης Π., *Η Οικία του Διαδομένου*, έκδοση εφημερίδας *Η Μυκονιάτικη*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1997.
150. Αναφορά προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 22/25 Φεβρουαρίου 1914.
151. Αριθ. πρωτ. 37099/33730/2 Δεκεμβρίου 1914, Ι. Δ. Τσιριμώκος.
152. Αξιώτη Μέλπω, *Τό σπίτι μου*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1965, σελ. 73.
153. Χατζηδάκης Παναγιώτης, «*Ιστορία του Αρχαιολογικού Μουσείου Μυκόνου*», *Ο Μέντωρ*, 35, Οκτώβριος 1995, σελ. 108-122.
154. Αρ. πρωτ. 17671/11 Μαΐου 1904, Αρχείο Δήλου.
155. Αρ. πρωτ. 17/4 Μαΐου 1904, Αρχείο Δήλου.
156. *BCH* 120 (1996), σελ. 199-201, 205 και 218, σημ. 52.
157. *Καιροί*, 6 Ιουνίου 1894.
158. *Καιροί*, 3 Φεβρουαρίου 1894.
159. Αρχαιολογική Εταιρεία, αρ. πρωτ. 852/166/23 Ιουλίου 1904.
160. Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αρ. πρωτ. 12179/11223/21 Ιουλίου 1904: «*Ο Διευθυντής τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς δι' ἐπανειλημμένων ἐπιστολῶν ἀνακοινῶν ὅτι τὰ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ αὐτόθι Μουσείου εὐρίσκον-ται ἐν ὅλῳ ἐκρῶθμῳ καταστάσει...*» Βλ. επίσης έγγραφο του Υπουργείου προς τον Δ. Σταυρόπουλλο με αρ. πρωτ. 9448/8712/19 Ιουνίου 1908.
161. Αναφορά του Σταυρόπουλλου προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 52/28 Ιουλίου 1904 και προς την Αρχαιολογική Εταιρεία με αρ. πρωτ. 53/1 Αυγούστου 1904.
162. Σημαντικές πληροφορίες για τους γονεῖς του Δ. Σταυρόπουλλου, καθώς και για τις σπουδές του μού έδωσαν ο εγγονός του κ. Μιχαήλ Σταυρόπουλλος (γιος του Ίωνος) και η σύζυγός του. Τους ευχαριστώ και τους δυό θερμά.
163. *Καιροί*, αρ. φύλ. 1893, Κυριακή, 27 Μαρτίου 1894, πρώτη σελίδα.
164. *Καιροί*, αρ. φύλ. 1933, Σάββατον, 7 Μαΐου 1894, πρώτη σελίδα.
165. *Εστία*, αρ. φύλ. 78, Τρίτη 24 Μαΐου 1894 μέχρι και αρ. φύλ. 83, Κυριακή 29 Μαΐου 1894.
166. *Καιροί*, 22 και 25 Ιουνίου 1894.
167. Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αρ. πρωτ. 27838/16 Νοεμβρίου 1893, πρωτόκολλο παράδοσης με ημερομηνία 1η Μαρτίου 1894, Αρχείο Δήλου.
168. Αξιώτη Μέλπω, *Τό σπίτι μου*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1965, σελ. 8.
169. Αρ. πρωτ. Δήμου Μυκονίων 455/23-6-1904.
170. Τηλεγραφεῖο Μυκόνου Αρ. 25/13-6-1904.
171. Αναφορά του Σταυρόπουλλου προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 52/28-7-1904, απάντηση στο έγγραφο του Υπουργού αρ. πρωτ. 12179/11223/21-07-1904.
172. Αναφορά του Σταυρόπουλλου προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 47/7 Νοεμβρίου 1907.
173. Ο Δ. Πίππας, ο πρώτος και ο μόνος αρχαιολόγος που έζησε για χρόνια στο νησί, εγκαταστάθηκε στη Δήλο στις 22 Μαΐου 1909, ως επιμελητής Αρχαιοτήτων β' τάξεως, διορισμένος από την Αρχαιολογική Εταιρεία (Υπουργείον των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, αρ. πρωτ. 6982/6234/13 Μαΐου 1909).
174. Για τον J. Replat βλέπε *BCH* 120 (1996), σελ. 200 και πίνακα ονομάτων σελ. 553.
175. Πράξεις 8 και 15 του Κοινοτικού Συμβουλίου Μυκόνου, Οκτώβριος 1929.
176. Πίππας Δ., «*Δήλος*», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1929, τόμος Θ', σελ. 95.
177. Αναφορά Δ. Πίππα προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 25/15 Μαρτίου 1933.
178. Πίππας Δ., «*Δήλος*», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, Αθήνα 1929, τόμος Θ', σελ. 95.
179. Καρούζος Χρ., αναφορά προς το Υπουργείο με αρ. πρωτ. 233/5 Απριλίου 1936.
180. Αρ. πρωτ. 312/3 Απριλίου 1937.
181. Αρ. πρωτ. 245/23 Μαΐου 1939.
182. Αρ. πρωτ. 202/19 Μαρτίου 1939.
183. Αρ. Εμπ. πρωτ. 1145/28, 1146/29/13 Σεπτεμβρίου 1941, Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, *Ζημῖαι τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν στρατῶν Κατοχῆς*, Αθήναι 1946, σελ. 139. Τα αρχαία -όχι όλα- επιστράφηκαν στο Μουσείο Δήλου μετά από ενέργειες του L. Laurenzi, Διευθυντή της Βασιλικής Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής, προς τον οποίο απευθύνθηκε ο Αντ. Κεραμόπουλλος.
184. Αρ. πρωτ. 65343/1900/1277/17 Σεπτεμβρίου 1941.
185. Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας, *Ζημῖαι τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν στρατῶν Κατοχῆς*, Αθήναι 1946, σελ. 29.
186. Μετάφραση Δ. Π. Παπαδίτσας-Ελένη Λαδιά, 1997.
187. Δελθοβοριάς Α. 1999.
188. Αριστοτ., *Πολιτ.*, Δ' (Ζ') 6.1.
189. Στοβαίου, *Ανθολόγιον*, 98.72.
190. Λουκιανός, *Ἐρωτες*, 12 «*τερπνοτέρα γὰρ Ἀφροδίτη μετὰ Διονύσου καὶ τὸ παρ' ἄμφοιν ἡδὺ σύγκρατον, εἰ δ' ἀποζευχθεῖεν ἀλλήλων, ἤττον εὐφραίνουσιν*».
191. *Παλατ. Ανθ.* V.5.
192. *Ιλιάδα*, P 424-445, μετάφραση Ν. Καζαντζάκη-Ι.Θ. Κακριδή.
193. *Ιλιάδα*, X 396-405, Ω 9-21, μετάφραση Ν. Καζαντζάκη-Ι.Θ. Κακριδή.
194. Διότιμος, *Αθην. Δειπν.*, 13.603.d.
195. *Οδύσσεια*, λ 480-540, μετάφραση Αργύρη Εφταλιώτη.
196. *Παλατ. Ανθ.* VII.404.

Η συνολική βιβλιογραφία για τη Δήλο αναφέρεται στο *Guide de Délos*, των Bruneau Ph., Ducat J., Paris 1983. Η βιβλιογραφία για την αρχαία και νεότερη ιστορία της Μυκόνου, αλλά και της Δήλου, έχει συγκεντρωθεί στο βιβλίο *Όρτσ' αλλά μπάντα!* σε επιμέλεια του Παναγιώτη Κουσαθανά, β' έκδοση, Δήμος Μυκονίων, 2002. Στον πίνακα που ακολουθεί αναφέρονται μόνο μελέτες στις οποίες παραπέμπει το κείμενο και νεότερα άρθρα.

- AM: *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*
- Audiat J. κ.ά. 1970, «Le Gymnase», *EaDélos* XXVIII, Paris
- Basch L. 1987, *Le musée imaginaire de la marine antique*, Athènes
- BCH: *Bulletin de Correspondance Hellénique*
- Beazley J. D. 1956, *Attic Black-Figure Vase Painters*, Oxford
- Bezerra de Meneses U.-Sarian H. 1973, «Nouvelles peintures liturgiques de Délos», *BCH Suppl. I*, σελ. 77-109
- Boussac M.-Fr. 1992, *Les Sceaux de Délos I, Sceaux publics, Apollon, Hélios, Artémis, Hécate*, Paris
- Brékoulaki H. 2000, «Sur la techné de la peinture grecque ancienne d'après les monuments funéraires de Macédoine», *BCH* 124 (2000), σελ. 189-216
- Brun J.-P. 1999, «Laudatissimum fuit antiquitus in Delo insula», *BCH* 123 (1999) σελ. 87-155
- Bruneau Ph. 1965, «Les lampes», *EaDélos* XXVI, Paris
- Bruneau Ph. 1971, *Les cultes de Délos à l'époque Hellénistique et à l'époque Impériale*, Paris 1971
- Bruneau Ph. 1972, «Les mosaïques», *EaDélos* XXIX, Paris
- Bruneau Ph. 1974, «Existe-il des statues d'Isis Pélagia», *BCH* 98 (1974), σελ. 333-381
- Bruneau Ph. 1982, «Les Israélites de Délos et la juiverie Délienne», *BCH* 106 (1982), σελ. 465-504
- Bruneau Ph. 1991, «La céramique pergaménienne à reliefs appliqués de Délos», *BCH* 115 (1991), σελ. 597-666
- Bruneau Ph. κ.ά. 1970, «L'ilot de la Maison des Comédiens», *EaDélos* XXVII, Paris
- Bruneau Ph., Ducat J. 1983, *Guide de Délos*, Paris
- Bruneau Ph., Fraisse Ph. 2002, «Le Monument à abside et la question de l'Autel des cornes», *EaDélos* XL, Paris 2002
- Brunet M. 1997, *Le moulin Délien. Techniques et économie antiques et médiévales*. Colloque international (C.N.R.S), σελ. 29-38
- Bulard M. 1926, «Description des revêtements peints à sujets religieux», *EaDélos* IX, Paris
- Buschor E. 1995, *Το ελληνοιστικό πορτρέτο* (μετάφραση Γ. Δοντάς), Αθήνα
- Chamonard J. 1922, 1924, *Le quartier du Théâtre*, Paris
- Couilloud M.-Th. 1974, «Les Monuments funéraires de Rhénée», *EaDélos* XXX, Paris
- Courbin P. 1980, «L'Oikos des Naxiens», *EaDélos* XXXIII, Paris
- Courby F. 1912, «Le portique d'Antigone ou du Nord-Est et les constructions voisines», *EaDélos* V, Paris
- Deonna W. 1938, «Mobilier Délien», *EaDélos* XVIII, Paris
- Didelot O. 2000, «Réchauds à foyer ouvert de la Maison des sceaux de Délos», *Πρακτικά Ε Συνάντησης για την Ελληνοιστική Κεραμική*, Αθήνα
- Duchêne H., Fraisse Ph. 2001, «Le paysage portuaire de la Délos antique», *EaDélos* XXXIX, Paris
- Dugas Ch. 1928, «Les vases de l'Héraion», *EaDélos* X, Paris
- Dugas Ch., Beazley J. D. 1952, «Les vases attiques à é figures rouges», *EaDélos* XXI, Paris
- EaDélos: Exploration Archéologiques à Délos faite par l'École Française d'Athènes*
- École Française d'Athènes, *L'Espace Grec. Cent cinquante ans de fouilles de l'École Française d'Athènes*, Paris 1996
- École Française d'Athènes 1996: *Délos, île sacrée et ville cosmopolite*, Paris 1996
- Eros Grec* 1989: *Eros Grec, Amour des Dieux et des Hommes*, Galeries Nationales du Grand Palais 1989-1990, Κατάλογος έκθεσης
- Étienne R.-Fraisse Ph. 1989, «L'autel archaïque de l'Artemision de Délos», *BCH* 113 (1989), 451-466
- Feyel Chr., Prost Fr. 1998, «Un règlement délien», *BCH* 122 (1998), σελ. 454-468
- Fourrier S. 1999, «Petite plastique chypriote de Délos», *BCH* 123 (1999), σελ. 373-388
- Fuchs W.-Floren J. 1987, *Die griechische Plastik*, München
- Gruben G. 1997, «Naxos und Delos», *Jrb* 112 (1997) 261-416
- Gruben G. 2000, *Ιερά και ναοί των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα 2000
- Hasenoir Cl. 2002, «L'Agora des Compétaliastes et ses

- abords à Delos», *REA* 104 (2002), σελ. 85-110
- Hermay Ant. 1984, «La sculptures archaïque et classique», *EaDélös* XXXIV, Paris
- Hermay Ant., Jockey Ph., Queyrel Fr. 1996, *Sculpture Déliennes*, Paris 1996.
- ID: *Inscriptions de Délos*
IG: *Inscriptiones Graecae*
- Jenkins I. 1994, «The masks of Dionysos/Pan-Osiris-Apis», *Jrb* 109 (1994), σελ. 273-299
- Jockey Ph. 1995, «Unfinished sculpture and its workshops on Delos in the Hellenistic period», *Asmosia* III, Athens
- Jockey Ph.-Bourgeois Br. 2001, «Les traitements de surface des statues déliennes», *BCH* 125 (2001), σελ. 627-629
- Kokkorou-Alewras G. 1995, «Die archaische naxische Bildhauerei», *Antike Plastik* 24, σελ. 37-138
- Laumonier A. 1956, «Les figurines de terre-cuite», *EaDélös* XXIII, Paris
- Le Dinahet M.-T., «L'image de l'enfance à l'époque Hellénistique: La valeur de l'exemple Delien», *Les Pierres de l'offrande*, actes éditées par G. Hoffman, σελ. 90-106
- Le Dinahet-Couilloud M.-Th., *Femmes dans le paysage Délien*
- Le Roy Chr. 1961, «Reshards Déliens», *BCH* 85 (1961) σελ. 474-500
- Le Roy Chr. 1973, «La naissance d'Apollon», *BCH Suppl.* I, σελ. 263-286
- Lévy Ed, Hackens T. 1964, «Trésor Hellénistique trouvé à Délos en 1964», *BCH* 89 (1965), σελ. 503-566
- Lévy Ed. 1968, «Nouveaux bijoux à Délos», *BCH* 92 (1968), σελ. 523-539
- LIMC: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*
- Marcadé J. 1950, «Notes sur trois sculptures archaïques récemment reconstituées à Délos», *BCH* 74 (1950), σελ. 181-217
- Marcadé J. 1952, «A propos des statuette Hellénistiques en aragonite du Musée de Délos», *BCH* 76 (1952), σελ. 96-135
- Marcadé J. 1953, «Trouvailles de la Maison dite de l'Hermès», *BCH* 74 (1950), σελ. 497-615
- Marcadé J. 1969, «Au Musée de Délos», *BEFAR* 215, Paris
- Marcadé J. 1973, «Reliefs Déliens», *BCH Suppl.* 1 (1973), σελ. 329-369
- Marcadé J. 1993, *Études de sculpture et d'iconographie antiques*, Paris
- Marcadé J., Queyrel Fr. 2003, «Les "Gaulois blessé" reconsidéré», *Monuments Piot* 2003, σελ. 1-94
- Michalowski C. 1932, «Les portraits Hellénistiques et Romains», *EaDélös* XIII, Paris
- Moreno P. 1994, *Scultura ellenistica*, Roma
- Moretti J.-Ch. 1995, «Le stade et les xystes de Délos», *BCH Suppl.* 39, σελ. 349-370
- Moretti J.-Ch. 1997α, «La divinité titulaire du grand autel de la Place du Théâtre à Délos», *BCH* 121 (1997), σελ. 667-671
- Moretti J.-Ch. 1997β, «Formes et destination du *proskènon* dans les théâtres hellénistiques de Grèce», *Pallas* 47 (1997), σελ. 13-39
- Moretti J.-Ch. 1998, «Graffites de la Palestre du lac à Délos», *BCH* 122 (1998), σελ. 201-212
- Moretti J.-Ch. 1998, «Le bâtiment de scène du Théâtre de Délos», *RA* (1998), σελ. 151-163
- Moretti J.-Ch. 2001, *Théâtre et société dans la Grèce antique*, Librairie Générale Française, 2001
- Nenna M.-D. 1999, «Les verres», *EaDélös* XXXVII, Paris
- Özgan R. 1995, «Die griechischen und römischen Skulpturen aus Traleis», *Asia Minor Studien* 15, Bonn
- Papageorgiou-Venetas Al. 1981, *Délös. Recherches urbaines sur une ville antique*, Berlin 1981
- Payne H. 1931, *Necrocorinthia. A study of Corinthian Art in the Archaic Period*, Oxford
- Peignard A. 1994, «La vaisselle de la Maison des Sceaux, Délos», *Πρακτικά Δ Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα
- Queyrel F. 1991, «C. Ofellius Fesus», *BCH* 115 (1991), σελ. 389-464
- Queyrel Fr. 1988, «Remarques sur la décoration sculptée de la maison du Dionysos à Délos», *BCH* 112 (1988), σελ. 433-443
- RA: *Revue Archéologique*
- Rauh K. N. 1993, *The Sacred Bonds of Commerce*, Amsterdam
- REA: *Revue des Études Anciennes*
- Richter G.M.A. 1960, *Kouros. Archaic Greek Youths. A study of the Development of the Kouros Type in Greek Sculpture*, London
- Richter G.M.A. 1968, *Korai. Archaic Greek Maidens. A study of the Development of the Kore Type in Greek Sculpture*, London
- Robert F. 1953, «Le sanctuaire de l'Archégète Anios à Délos», *RA* 41 (1953) σελ. 8-40
- Rolley Cl. 1973, «Bronzes géométriques et orientaux», *BCH Suppl.* I, σελ. 491-524
- Rolley Cl. 1983, *Les bronzes Grecs*, Suisse
- Roussel P. 1916, *Délös colonie athénienne*, Paris
- Siard H. 1998, «La crypte du Sarapieion A de Délos», *BCH* 122 (1998), σελ. 469-486
- Siebert G. 1966, «Artémis Sôteira à Délos», *BCH* 90 (1966), σελ. 447-459
- Siebert G. 1988, «Un masque de Dionysos cornu à Délos. Griechische und römische Statuetten und Grossbronzen», *Akten der 9 Internationalen Tagung über antike Bronzen*, Wien 21-25 April 1986
- Siebert Ger. 1973, «Mobilier Délien en bronze», *BCH Suppl.* 1 (1973), σελ. 555-587
- Siebert Ger. 2001, «L'ilot des Bijoux, l'ilot des Bronzes, la Maison des Sceaux», *EaDélös* XXXVIII, Paris
- Stewart A. 1990, *Greek Sculpture: An Exploration*, London
- Thomas R. 1992, *Griechische Bronzestatuetten*, Darmstadt
- Tournavitou Iph. 1995, «The Mycenaean ivories from the Artemision at Délos», *BCH* 119 (1995), 479-527
- Trümper M. 2002, «Das Quartier du Théâtre in Delos», *AM* 117 (2002) σελ. 133-202
- Walter-Καρόδη Ε. 1999, «Ο Απόλλων των Ναξίων όπως τον είδαν οι επισκέπτες της Δήλου», *Φως Κυκλαδικόν*, μνήμη Ν. Ζαφειρόπουλου, Αθήνα 1999

ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον

- Δεληβορριάς Α. 1999, «Ένας Απόλλωνας Δήλιος, μάλλον από την Αττική», *Φως Κυκλαδικόν*, τιμητικός τόμος στη μνήμη του Νίκου Ζαφειρόπουλου, σελ. 328-337, Αθήνα
- Ζαφειροπούλου Φ. 1998, *Δήλος, μαρτυρίες από τα μουσειακά εκθέματα*, Αθήνα
- Κουσαθανάς Π.-Πελέκης Β. 1991, *Δήλος, άνοιξη του 1991 μ.Χ.*, Μόκνος 1991
- Σταμπολίδης Ν. 1992, *Τα σφραγίσματα της Δήλου. 2. Ο ερωτικός κύκλος*, τόμος Α, Paris
- Τσάκος Κ. 1999, «Δηλιακή τοπογραφία», *Φως Κυκλαδικόν*, μνήμη Ν. Ζαφειρόπουλου, Αθήνα 1999
- Χατζηδάκης Π. Ι. 1994, «Κτίριο νότια του ιερού του Προμαχώνος – μια taberna vinaria στη Δήλο», *Πρακτικά Δ Συνάντησης για την Ελληνιστική*

Κεραμική, Αθήνα

- Χατζηδάκης Π. Ι. 1997, «Η Οικία του Διαδουμένου», ένθετο τεύχος στην εφημερίδα *Η Μυκονιάτικη*, Σεπτέμβριος 1997, Αθήνα
- Χατζηδάκης Π. Ι. 1998, *Αρχαιολογικοί Χώροι και αυτοφυής βλάστηση, η περίπτωση του Αρχαιολογικού Χώρου Δήλου-Ρήνειας*, Πρακτικά διημερίδας, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1998, έκδοση της Ενώσεως Φίλων Ακροπόλεως, σελ. 34-44, 92-107
- Χατζηδάκης Π. Ι. 2000, «Οψοποιικά σκεύη από τη Δήλο», *Πρακτικά Ε Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα
- Χατζηδάκης Π. Ι. 2003, «Ειδωλιόμορφα σκεύη από τη Δήλο», *Πρακτικά ΣΤ Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική*, Αθήνα.

- Αγγελετάκη Αλ.: 48 ©
 Αρχείο Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών: 30, 32, 37-39, 43, 44, 46, 47, 49-59, 61, 62, 68, 70, 71, 80, 90, 92, 341-354, 357, 358, 374, 733, 741, 749 © École Française d'Athènes
 Αρχείο ΚΑ' ΕΠΚΑ: 87α, 88, 89, 98, 99, 120, 206, 417-419, 442, 641, 746-748, 762-763 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Αρχείο Σταυρόπουλου Μ.: 85 ©
 Γεωργόπουλος Κώστας: 106 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Deonna Valdemar: 81 © Musée d'art et d'histoire, Ville de Genève
 Ευθυμίου Ευάγγ.: φωτ. σελ. 3 και αριθ. φωτ.: 536, 541, 702, 732, 761, 765
 Laumonier Α.: 87β © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Nénot H. P., *Sanctuaire d'Apollon à Délos*: 117 © École nationale supérieure des beaux-arts, Paris
 Πατρικιάνος Γιάννης: 3, 123, 125, 126-133, 135-139, 142-146, 156, 157, 161-179, 181-194, 197-199, 201, 203, 205, 207-213, 215-228, 233-236, 238-241, 245, 249-251, 255, 257, 272, 274-293, 295-325, 329, 334, 340, 362-364, 366-367, 370, 380-387, 389-391, 396, 398, 400-404, 407, 409-416, 425-428, 433-440, 448, 449, 457, 459, 462-464, 469α, 481, 482, 488, 492-500, 502-509, 511-512, 516-525, 528-532, 543-546, 549-593, 595-612, 617-618, 620, 622, 625-628, 635-639, 642, 643, 645, 646, 648, 650-653, 657-660, 662-672, 673α, 674α, 675-679, 682-694, 695β, 696-700, 704-705, 707-710, 712-717, 720-721, 723-728, 730-731, 740, 774, 788-794 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Πίππας Δημ.: 23, 94-96 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Πολικαντριώτης Γ.: 24, 91, 673β, 674β, γ, 681 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Σταυρόπουλλος Δημ.: 22, 40, 41, 776-778, 780 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 ΥΠΠΟ – Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων: 140, 204, 256, 328, 377-379, 388, 548 © ΥΠΠΟ-ΤΑΠ
 Χατζηδάκης Π. Ι.: φωτ. σελ. 4-6, 126-127, 450-451 και αριθ. φωτ.: 1, 2, 4-21, 25, 27, 28, 66, 67, 72, 78, 82, 83, 86, 93, 100-105, 107-116, 119, 121, 124, 134, 141, 147-155, 158-160, 180, 196, 200, 214, 229-232, 237, 242-244, 246-248, 252-254, 258-271, 273, 294, 326-327, 330-333, 335-339, 355, 356, 359-361, 365, 368, 369, 371-373, 375, 376, 392-395, 397, 399, 405, 406, 408, 420-424, 429-432, 441, 443-447, 450-456, 458, 460, 461, 465-468, 470-480, 484-487, 489-491, 501, 510, 513-515, 526, 527, 533-535, 537-540, 542, 547, 594, 613-616, 619, 621, 623-624, 629-634, 640, 647, 649, 654-656, 661, 680, 695α, 701, 703, 706, 711, 718-719, 722, 729, 734-739, 742-745, 750-760, 764, 766-773, 781-787, 795-799 © ΥΠΠΟ-ΚΑ' ΕΠΚΑ
 Φωτογραφικό Αρχείο εκδόσεων Ολκός: 74 ©
 Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη: 97, 775 (Β. Παπαϊωάννου), 779 (Ε. Παπαδημητρίου) © Μουσείο Μπενάκη

Π . Ι . Χ Α Τ Ζ Η Δ Α Κ Η Σ

ΔΗΛΟΣ

Εκδοτική φροντίδα
ΕΙΡΗΝΗ ΛΟΥΒΡΟΥ

Σχεδιασμός και καλλιτεχνική επιμέλεια
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

Σελιδοποίηση: ΡΑΛΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΠ
Διαχωρισμοί-φιλμογράφηση: Δ. ΠΛΕΣΣΑΣ ΑΒΕΕ
Επεξεργασία εικόνων: ΕΛΙΖΑ ΚΟΚΚΙΝΗ
Εκτύπωση: ΤΥΡΙCΟΝ & ΦΩΤΟΛΙΟ ΑΕ
Βιβλιοδεσία: Κ. ΣΤΑΜΟΥ & ΣΙΑ ΟΕ
Τυπογραφική διόρθωση: ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ

Εκδόσεις
ΟΛΚΟΣ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ HANNOART SILK 170 ΓΡ. ΣΕ 16.500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2003, ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

